

INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY

	Ч. Ст.
Мих. Островерха: Перегомоном (вірш) . . .	X. 2
С. Ф. Лантух: "На ковбасі"	XI. 11
О. Олесь: Із старих і майбутніх віків... (вірш) .	XII. 2

	Ч. Ст.
I. Ш.: Список жерел до історії укр. визвольної війни 1914-1921 р.	X. 23
" " " " " " " " " " " " " " " "	XI. 23
" " " " " " " " " " " " " " " "	XII. 24

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

	Ч. Ст.
А. Н. — Євген Чикаленко: "Щоденник" . . .	V. 22
Л. Граничка — Віталій Юрченко: Шляхами на Соловки	VI. 21
В. Л. — Ярославенко: Стрілецькі пісні . . .	VI. 21
Л. Граничка: Повість про Катерину II . . .	VI. 21
І. Загайський: Цікава книжка	VI. 22
В. С. — Олекса Кузьма: Листопадові дні 1918 р.	IX. 21
В. А. — Віталій Юрченко: Пекло на землі . . .	IX. 21

НОТИ

Батьківська земле (на міш. хор)	I. 21
---	-------

БІБЛІОГРАФІЯ

Прижмуренко: Видання по таборах інтернова- них вояків Армії У. Н. Р.	I. 23
I. Ш.: Список жерел до історії укр. визвольної війни 1914-1921 р.	II. 23
" " " " " " " " " " " " " " " "	III. 23
" " " " " " " " " " " " " " " "	V. 23
" " " " " " " " " " " " " " " "	VI. 23
" " " " " " " " " " " " " " " "	VII-VIII. 38
" " " " " " " " " " " " " " " "	IX. 24

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

	Ч. Ст.
Іван Чолій: Памяти Осипа Твердовського . . .	II. 16
* * * Лев Мікош	IV. 23
* * * Степан Охримович	V. 23
* * * Ярослава Кліш	VI. 23
* * * Галя зі Скварків Матвійчукова VII-VIII.	37
* * * Ген. Микола Юнаків	IX. 22
* * * Бронислав Янів	IX. 22
* * * Омелян Михаїлко	IX. 22
* * * Кость Кротків	IX. 23
* * * о. Роман Сивак	IX. 23
* * * Д-р Гр. Савицький	XII. 24

РІЖНЕ

З листів до Редакції	III. 3
Від видавництва	IV. 23
Допомога Громадянства Українським Інвалідам . . .	V. 13
З діяльності Укр. Т-ва Допомоги Інвалідам у Львові .	V. 13
Заклик до емігрантів летичівського повіту і околиць	V. 24
З листів до Редакції	VI. 9
З Т-ва Охорони Воєнних Могил	VI. 17
Укр. Відділ при військовим Музею в Брюсселі VII-VIII.	15
Укр. воєнний цвинтар у Чорткові	XI. 18
Загальні Збори "Червоної Калини"	XII. 23
Білянс за р. 1931	XII. 23

Litopys Chervonoï Kalyny

ЛИТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛІНИ

E. КОЖАК.

1 9 3 1

I

НК

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13— зол.
 Піврічна » . . . . . 7— »
 Чвертьрічна » . . . . . 3 50 »
 Для членів »Червоної Калини« 3— »
 Ціна поодинокого числа . . . 1'20 »
 В Румунії: річна передплата . 360 леїв
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки:
 The Ukrainian Legion, P. O. Box. 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion. Winnipeg, Man. P. O. Box. 2121.
 / Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 зл. 4 зл.
Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I-IV. . . . . 8 40 « 4'20 «
Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 « 45 «
 От так собі. Мін'ятури стор. 129 1'50 « 75 «
 Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Арм І. Сторін 79 1'50 « 75 «
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 . . . . . 3'25 « 1'70 «
Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . . . . . 4'50 « 2'25 «
Василь Софронів: Грішник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1'50 « 75 «
Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3— « 1'50 »
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпка Скоропада. Сторін 267 . . . . . 4'50 « 2'25 «
Роман Купчинський:
 I. Курилася доріженька Стор. 208 4— « 2— «
 II. Перед навалою. Сторін 192 . . . . . 4— « 2— «
Федір Дудко:
 I. Чорторий. Сторін 192 . . . . . 3 50 « 1'75 «
 II. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . . 4— « 2— »
 III. На Згарищах . . . . . 4— « 2— »
Ген Всеволод Петрів: Спомини з часів укр революції. I—III. Част. по зол. 3'50 « 1'75 «
Юро Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку . . . . . 5— « 2'50 «

Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань)
 I—V. Частина . . . . . по зол. 4—зл. 2—зл.
Богдан Лепкий: Зірка, пов. з повоєнного життя . . . . . 4— « 2— «
Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни.
 I і II. Частина . . . . . по зол. 3— « 1'50 «
Максим Брилинський: Хресний вогонь.
 Воєнні нариси . . . . . 2'50 « 1'75 «
Т. Г. Масарик: Світова революція, т. I. 13'50 « 6'75 «
 т. II. . . . . 8— « 4— «
Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . 4'50 « 2'25 «
Др. Ганс Кох: Договір з Денікіном 1'80 « 0'90 «
М. Галаган: З моїх Споминів
 I, II. і III. Частина . . . . . по зол. 4— « 2— «
 IV. Частина . . . . . 6— « 3— «
Микола Матіїв-Мельник: На чорній дорозі (новелі) . . . . . 3'50 « 1'75 «
Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів . . . . . 4'50 « 2'25 «
А. Чайківський: Чорні Рядки.
 Спомини . . . . . 3— « 1'50 «
Олена Степанівна: На передодні великих подій . . . . . 2— « 1— «
І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2'80 « 1'40 «
А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4— « 2— «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛІ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 1. *

СІЧЕНЬ

* 1931

Т и ф

Мал. Леонід Перфецький

*

*

*

*Чого ти калино, сумуєш?
Чого шак голівоньку клониш?
Скажи, яке горе ти чуєш,
Що сльози перлистії рониш?*

*Ще люті морози лихії
Красу мою геть ізвлялили,
Тільки у кайдани важкії
В ледяную кригу забили.*

*Ой, як мені не сумувати?
Голівоньки як не клонити?
Не можу, ні листям пишатись,
Жі ясне намисто носити.*

*Тай як мені не сумувати?
Тай як мені сліз не ронити?
Жікому порадоньки дати,
Жікому краси захистити.*

*Намисто мое дорогее
Осінні вітри позривали,
А листя мое золотее
Холодні дощі сполокали.*

*Мене молодую згубити
Холодні вітри завзялися,
А я хочу цвисти і жити...
Ой, весно моя, не барися!*

На порозі нового року

Вступаємо в третій рік видавання нашого журналу. З початком нового року хочеться нам поглянути назад, на пройдений шлях, і запитати самих себе, а з тим і наших читачів, чи бодай у частині виповнили ми ті завдання, які наложили на себе, забираючися до видавання цього місячника.

Перш за все мусимо взяти під увагу, що видавали ми його серед незвичайно важких обставин так матеріальних як і моральних. Хоч ми старалися оминати всякі можливо дразливі теми, три накладі нашого журналу підпало конфіскаті. Загальна господарська криза в останніх двох роках підривала нас матеріально, відбираючи нам передплатників, а що найголовніше, більшість передплатників опізнювалась в жадливий спосіб з передплатою — річ ясна в звязку із загальною грошевою скрутою. Також і під оглядом засилування нашого журналу в потрібні матеріали, статті, спомини, документи та світлини, мусіли ми боротися з доволі важкими труднощами. Богато наших діячів та учасників минулих подій, які моглиб нам при-

слати багато прецікавого історичного матеріалу, не вважало цього за свій обовязок, чи боялося труду взяти перо до руки.

Користуючися в малій мірі історичними працями, а переважно уривчастими споминами випадкових людей доброї волі, ми тим самим не могли придержуватися якогонебудь сталого пляну, до чого потрібно булоб сталих співробітників, які опрацювалиб намічені теми. Та це й не було першою нашою метою. Нашим головним завданням було, перш за все, зберігати друком історичні матеріали, розкинені покищо в памяти учасників нашого недавнього минулого і в такім сирім виді давати їх до розпорядження наших теперішних та майбутніх істориків. Притому, журнал наш повинен був своїм змістом плекати у своїх читачів традицію, зберігати її як цінність майбутнього. З цих наших завдань старалися ми вивязатись по змозі наших сил.

У статті „Від Редакції“ в I-му числі нашого журналу зазначено окрім вище поданих наших завдань

ще й такі: „Притому будемо присвячувати деякі сторінки нашого журналу також для заміток із сучасного народного побуту та дослідів над старовиною.“ Признаємося, що в цьому напрямі ми за увесь час не дали, за винятком кількох історичних статей, майже нічого. Сама практика видавання нашого журналу і голоси наших читачів змусили нас звузати рямці наших заінтересувань майже виключно до історії нашого недавнього минулого. В цьому обсязі дали ми за цей час ряд історичних статей та споминів, які без сумніву стануть колись цеголками при розбудові нашої історіографії. Окрім того лекшим белетристич-

ним матеріалом старалися ми облегчити нашому журналові доступ до широких мас читачів.

Вступаючи в новий рік видавання, висловлюємо оцим щирю подяку всім нашим співробітникам за жертовну працю і просимо ще раз усіх учасників великих подій сповнити свій обов'язок і подбати, щоби при їх співучасті великі дні минулого вірно і докладно у всіх подробицях заховалися в друку для майбутніх поколінь. Ми зі свого боку будемо старатися і надалі, в міру наших сил і змоги, задоволити наших читачів і сповнити ті вимоги, які до нас ставить час та історія.

Тиф

Спомин. Написав *Мих. Островецька*

Я находився тоді в штабі Х бригади, куди був по наказу команди І. Гал. Корпусу перенесений із III курія Мих. Дацькова. Штаб нашої бригади стояв тоді в селі Вовчинець і в слідуючому селі по дорозі до фронту на Бердичів. Це вже був той час, як тиф нашу армію плюндрував уже безощадно. Боездатність і дисципліна впали. В с. Вовчинець уже майже в кожній хаті лежав хорий тифом — стрілець чи старшина. Вже тоді можна було бачити, як старшини та стрільці в часі хвороби піклувались одні другими. Селяне цього села відносились до нас доволі прихильно. —

Одного вечора сумерком, повертаючи зі штабу бригади на мою квартиру, замітив я на тині щось темне, щось, що шамоталося. Підійшов ближче: це був хорий тифом стрілець. Він ішов від хати до хати, питаючи місця, деб міг склонити голову. Всі хати в тім районі були заняті. Він не мав уже сили йти далі й шукати. Оперся на тин. А тин був низький — то стрілець, під напором ваги своєї хорої постаті, перевалився через тин. Не міг піднятися. Біля нього на землі лежав кріс.

Ми всі, що ще були здорові, заїдалися цебулею, чесноком; пили горілку, то самогон. У чет. Михайла Шикети безнастанно кипів самовар і ми заходили до нього на чай.

Біля латинського рідва — ми зпід Бердичева відступили на південь. Прибули до Винниці й розмістились на передмісті Пятничанах. Тут дуже мерло населення. Рано й вечером йшов священник упродовж селом, а з хат за порядком виносили покійників. Тут захворів нам — наш стрілець Грицько. Зпочатку лежав у нашій хаті — квартирі, а перед відходом із Винниці ми перевезли його до шпиталю для божевільних, де була створена тифозна лічниця. У самій Винниці — всі казарми, школи, шпиталі, деякі уряди були виповнені вщерть тифозними. Не було належного догляду над хорими. Були часті випадки, що ранками находили хорих на дорозі в місті замерзлих.

Із Винниці наша бригада пішла на Тиврів. Маленьке містечко було вже окутане в осінні мряки. Під ногами чвакав подільський чорнозем. У тутешній лічниці було повно хорих. Із нашої бригади з III курія лежав там тоді хорий Голіней. На другий

день ми рушили в дальшу дорогу, нових хорих лишуючи в лічниці Тиврова.

Все округ було осоружне. Простір тратив свою безмежність. Задихались худі, спаршивілі, хорі коні. Понурі, похилені вперед ідучи, людські постаті мовчали. Огортала байдужість. Хоч у грудях не було супокою: давили пусті, сірі поля, — сірі, неповоружні хмари.

Прибули ми й розташувалися в селі Рахни полеві. Перед вечером я вже горів у горячці. Порадили пити самогон. Послухав. Бо хтож його знав, що саме найгірше лихо в тифі — самогон? Ніч проминула непомітно. Ранком дістав я наказ, що маю заступати чет. Лисого — штабовий „менаже-майстер“ — бо він уже лежить хорий на тиф. Пішов я до кухні. Кухня й столова були приміщені на приходстві. Це було 6/І 1920 р. В кухні приготувляли хоч дещо на традиційний Свят-Вечір. Що приготувляли та скільки, — уже не мав сили цікавитись. Врешті — це тоді видавалось мені таке марне та байдуже. —

Перед сумерком прийшов наказ, що дальше звідсіль ідемо — у містечко Шпиків. Те, що було в кухні, варене й печене, жужмом скинуто до скринь. Смеркалось, ми вже були в дорозі. Не міг я вже йти. Закутаний у мій легкий, військовий плащ і такеж прикриття, я їхав на фірі. По сніжних дощах і болоті прийшли морози. Фірами кидало по замерзлих грудях. Хорі стогнали та квиліли. Пізно вечером, біля 9 год., мали ми короткий відпочинок у половині дороги до мети в селі, здається, Стояни. Всі хорі розійшлися по сусідніх хатах, щоб загіртість. У хаті, в яку я увійшов, родина селян сиділа — хто на лаві, хто біля столу, жінки біля печі. Долька соломою заслана. Горіла свічка. На столі свята. Привитали нас та спитали, куди йдемо. Пожались. Стали прохати до куті й до інших наших українських свят-вечірніх ласощів. Кожний із нас, хто був тоді в хаті цього селянина, мовчки, навіть не гляючи у свої обличча, згадав своїх, батька, матір — родину. Не було сили піднести очей, щоби ними потонути в очах товариша, друзяки спільного щастя й голгофти: біль давив груди — не було сили. Всі ми, хорі та здорові зачерпнули по ложці куті, зїли по варенику. Усі мовчали. По годині поїхали дальше. Пізно нічю прибули в м. Шпиків.

Із труднощами, бо хати вже були хорими та здоровими заняті, мені найшли хату. Висадився я на теплу лежанку й щасливий, що в теплій хаті, заснув. Ранком, як устав я, згадав на обов'язок, якого нікому ще не передав і пішов до старшинської харчівні. А було це Різдво. Та ніхто зі старшин не журивсь нічим іншим, тільки хорими стрільцями й товаришами, про приміщення їх думав. Обід був приготований і їли його прихапцем, стоячи. Здав я мої обов'язки. —

На дворі мело. Все окутувалось, як завсігди, в пугкий різдвяний сніг. Ходили й люди по місточку. А все кругом заносило смертю. Вешталися — волочилися хорі, шукаючи пристановища, де б могли пожитись і загітись. Бо це була одинока ціль, бажання, мрія, до якої зітхав хорий, а ще й до того, тифом. Усі лічниці земські больниці, школи були заповнені хорими. Стрінув я тут знайому сестру — в лічниці І Гал. Корпусу, п. Іру Чорноморець із Червоної і з нею одну панну з Коломиї, що була сестрою тамже, яку я тоді пізнав, а якої імені не пригадую собі. Гостили мене чаєм. І той чай гасив мою пекольну спрагу. Жартували ми й прибалачували. Хоч усе це було відрухове: останки втіхи, безжурности, що наче відгомін із днів здоров'я, сміху, віри осталися в хорій істоті. Мірили горячку й не говорили мені, скільки степенів, а я їх і не питав: бо й так чув, що мене розносить. На дворіж — мело й мело мов у казці.

Від цих знайомих сестер довідав я, що в лічницях, хочби я хотів, нігде одного містечка, що багато хорих лежить по хатах, яких вони щоденно відвідують. Відпровадили мене до моєї хати.

Проминула ніч, у яку світ валився для мене. Ранком я знову хотів известись — та сил уже не мав. Був я свідомий кожного мого слова. Чет. О. Конол і стрілець Василь Н. Н. — із с. Супронівки біля Підволочиск, прізвища не памятаю — пішли ще раз по місті розшукати місця для мене. Бо возити хорого на підводі за частиною стало небезпечно: зима. Приїхала підвода. При їх допоміжці я вийшов із хати, виліз на підводу, на якій півлежма сиділи інші хорі. Ніж ними мій шкільний і курінний товариш хорун. Осип Типкевич. Він посунувсь і я сів біля нього. Подивились один на одного і усміхнулися. До фіри підійшов чет. О. К. і сказав, що моглоби бути місце в одній шопі, що була автомобільним гаражем, і що там уже є хорі. Тільки там було неможливо лишати хорого: звичайна шопа. На долівці трохи соломи. На ній лежать хорі. Прикриті своїми плащами й, як хто мав, коцом. Себто — теж прикриття тіла, яке, як стрілець чи старшина були здорові, рухливі, молоді, не відчували морозу, але тепер... У куті шопи майже один на одному лежать скостенілі трупи свіжо-померших. Умирає один — беруть його як річ уже зовсім нікому до нічого неадатно й кидають у куті тієїж шопи, а на його місце, що було таке цінне, лягає новий кандидат смерті. Не думайте, що люди були жорстокі: зовсім навпаки — милосердя бачилось і чулося в очах товаришів, стрільців, старшин, коней — які з нами мучилися й умирали —; чулося його в безкраїх просторах української землі. Та смерть у часах пошести — це річ буденна, до нудоти буденна!

Нас тут не оставили. А зібралось уже понад десять підвод із хорими — на кожній по 3—5 осіб, залежно від того, хто скільки займав місця: чи сидів,

чи звалювався й лежав. Підводи з нами стояли на дворі — ждали дальших наказів. Врешті — счинився крик, бігання, лайка. Алярмова, без порядку збірка курінів. Чуємо наказ до сотень: „Отсею дорогою за місто — збірка“. Лиш кілька хвилин трівало, що ми були осталися серед шляху самі. Бо зараз з'явилися швидкою й сторожкою ходю, оглядаючись на всі боки нервово, селяне Шпикова. Червоні, зігріті, засапані лиця, набігли кровю очі. В руках держали кріси та крісові обрізи, якими вимахували. Кричали над нами: „Геть звідсіля! Забирайтесь! Ви, . . . розношники тифу й усякої нужди! Вистрілять етую сволоч!“ Ми безрадно ждали, що коїтиметься далі з нами. Рішуча та грізна постава одного здорового стрільця — телефоніста із відділу четаря Михайла Шикети, — який схопив за скоростріл й відразу змірився до товпи селян, спричинила те, що вони нас лишили. Вони, ці селяне, як видно, не були певні своєї виграної, бачучи, що куріні вийшли за місто. Інакше — вони були б із нами хорими й кількома здоровими швидко розправились. Яких десять хвилин пізніше на місточко наступили куріні й повстання було здавлене. Бачив я, як провадили арештованих молодих, здорових та кремезних парубків, яких спіймали зі зброєю у руках; як із ними поступив сот. Кондрацький — командант Х. бр., й дотепер не знаю. Усе це діялось 9. І. 1920.

Зараз же по цій пригоді наш відділ хорих під проводом чет. Василя Костюка подався у напрямку м. Тульчина, Брацлавського повіту. На дорозі стало тепліше. Морозу вже не було. Політав сніг. За те шлях — знаєте ті шляхи широкі у чорноземі! Валка їхала поволі, нога за ногою. Що хвилини приставали виснажені коні. Стогнали хорі, які з нетерпеливістю виглядали першого, найблизчого села. Вільний, вожкий, холодний вітер гонився полями. Дорога була важка, дуже важка. Чет. В. Костюк на коні зближався до кожної фіри й підбадьорював нас: Товариші! Ще, ще трохи й будемо в селі, де й заночуємо. Між нами хорими він здоровий був наче ангел помочі й доброти. Прийшов сумерк. Прийшла ніч. Валка так поволі сунулася вперед, що за селом, до якого ми зміряли, наче загуло: не бачилося, не чулося про нього. На дворі стояла темінь. Навіть і сніг, що в темні ночі розяснювавби шлях, за день у теплих хвилях вітру стопився. Чорно. Стогін, кашель, скигління хорих, важке сапання коней виповнювали життя цю темряву ночі. Біля 9 год. веч. чет. В. К. крикнув, що ми близько села. Йому у відповідь рознеслось мимрання, зітхання задоволених хорих. Коли й як віхали в село — я уже добре не памятав. Наші три фіри були останні й ми заїхали в перше подвір'я. Решта валки під проводом чет. В. К. поїхала далі в село. В цю темну ніч ми віхали в село безладно, хто де попав. Бо перше бажання було: тепла хата. Хорун. О. Типкевич, хоч сам був хорий, поміг мені з фіри злізти й до хати запровадив. У хаті біля комина мигтів каганець. На долівці, на лаві, на постелі лежали хорі: прибули сюди швидше, як ми. Господарі на печі — безрадно водили очима. Я шукав кутка. Поліз під лаву. Під голову положив наплечник, який дав мені, бо в йому було повно книжок до читання. Зверху, щоби примякшити, я поклав мішочок сипкого цукру, який тоді мав я зі собою. Відпочавши, ми стали прохати господиню, щоби зварила чаю. Злізла з печі — чаю наварила. Хто мав іще силу й свідомість і міг сказати „дай“, то пив отой найкращий нектар, якого я у житті ні перед хворобою ні по ній ніколи не пив. Згас каганець. Ще трохи я

ув важкі дихання, сопіння, горячкові маячення моїх сусідів. Вив вихор на дворі. Хтось у хаті кричав: „Гей, хозяю, та приведіть його в хату!“ Наче десь далеко, увісні, за вікном стогнала, скигліла, молила, благала бючись силою до вікна, ніч. Знову хтось із хорих у хаті ще раз крикнув: „С... син! З печі злізти не хоче, а там на дворі конав наш!“ І з немочі, безсила хтось плакав. —

Рано в хату ввійшов чет. В. К. Від хати до хати ходив, поки нас віднайшов. Попросив господаря, щоб йому поміг знести з фіри стрільця, якого вечером оставили хорого на дворі й нічю він помер. Бо то бачите — темрява була, зимний вітер свистав. Хорі сьак-так самі, чи при допомозі сильніших хорих посходили з фір. Бо навіть хорий про хорого не забував, як той давав про себе знати. Але хорий, що в горячці близький кризи й не дав знаку життя, що й він існує — оставав там, де лежав. Хто його зна, чи й господарі нічю чули останні зойки конаючого.

Ранком, випивши чаю, ми почали садовитись на підводи. В усіх хорих за ніч підіслася горячка. Ті, що вчора ще півлежали, сьогодні не могли інакше їхати, як лежачи. Між хорими счинилася суперечка. Хтось сердито крикнув: „До дідька! Повинно бути більше місця, бо ж один помер!“ Товариш хорун. О. Т. загорнув мене в мій плащ і коц. Я сидів біля нього, півлежучи.

Віхали зі села. На дворі почав падати сніг і дощ. Сливце нічого я більше не памятав. Знаю, що обличчя у мене було накрите, я уже не сидів, а лежав і з холоду корчився. Одиноке, що врзалося у мою пам'ять, що додавало снаги мовчати, терпіти, то було: Тульчин. Остання мандрівка до найблизчої, найжаданішої ціли. І нічого більше не говорив я, тільки іноді одно: „Ще далеко той Тульчин? Товариші чет. В. К. і хор. О. Т. втихомирювали мене. Наша валка віхала на кам'яний шлях, що то виложений наче собачими головами. Почало кидати — гицкати підводами. На дворі далше падав дощ і сніг. Усе на мені перемокло до тіла. Врешті — підводи стали: Тульчин! Хоч безсильний — я звівся. Іще стояв на дворі день, важке пополудне. Довкруги — наче люди вештались. Усе кругом біліло, до нудьги біліло. Біліла болем у грудях палата — колись гр. Потоцьких, пізніше казарма — а тепер лічниця. Жадоба — схилити голову, пожитись десь серед чотирох стін, під дахом будила останні сили. Хотів я злізти з фіри й упав. Чет. В. Костюк і ще хтось віднесли мене по довгих та крутих сходах до кімнати. Положили. Пішли зносити інших хорих. По кількох хвилинах став я розглядатись. Я лежав на ліжку! На ліжку! Сам іще до побічної ліжка скинув чоботи, роздягнувся, наплечник із мішочком цукру підпхав під голову й мокрим плащем та коцом накрився. На ліво від мене лежав здоровенний ростом, чорнявий мужчина. Він зойкав, кидався, стогнав. Іще далше на ліво лежав підхор. Іван Качалуба — зі штабу Х. Бригади. Ми кивнули до себе головами — привітались. У ногах, на іншому ліжку, лежав хорун. О. Типкевич. Інші чотири хорі були незнайомі. —

Прийшов лікар із сестрою. Оглянув усіх. Записував лікарства — хто мав свої гроші, той мав і ліки. Я щось трошки мав, а решту доложив чет. В. К. Він пішов, купив ті ліки і приніс їх мені. Попрашався із нами — швидко виздоровляйте та до побачення! — і відіхав до частини. —

У кімнаті спадала густа тінь неблаганої ночі. Мій сусід із ліва чорнявий мужчина — дуже кидався по

своєму ліжку. Підвівся. Спустив ноги з ліжка в мою сторону. Це все я більше чув, як бачив. Колиж він звівся на ноги, я отворив очі: то був кремезний та ставний мужчина. Весь у горячці палав. Це все тривало момент, наче лискавка. Бо звівшись, він важко застогнав і наче бурею зломане сильне дерево завалився на долівку — і захрипів. То був такий сильний упадок, що ми всі позривались. Мені потемніло в очах — я знову впав на ліжку. В кімнаті була тишина — нестерпна, навісна. Прибіг лікар, який із сусідньої кімнати вчув гуркіт, піднесли чорнявого мужчину: вже був небіщик. Стало нудно — нудно до болю. Іти в світи! Вставати. Прийшла сестра, дала ліки. Взявши її за руку, я став благати: побудьте хвилинку тут, я таки зараз засну! Казала, що ніколи їй, бо повно хорих, вонаж сама. Справді — уже більше не чув, що вона ще говорила: заснув.

Одного ранку в нашій кімнаті счинився гамір. Отворивши очі, побачив я, що хорун. Евген Малецький, зі штабу (оперативного) Х. Бригади стоїть біля свого ліжка, киваючись на ногах, повертаючись на всі сторони, галасує. Худе обличчя, у якому блищали очі наче з того світу, було бліде-бліде. Санітар нашвидко його вдягав. Спитав я: „Куди? Генку!“ Подивився у мою сторону, вперше спостерігаючи й мою присутність тут — як і я не знав, що він є у цій же кімнаті, де я — спішно відповів: „Утікаю. Большевики вже під Тульчином. Хай що хоче буде. Втікаю звідсіль і тобі ж те раджу“. Не виїхавши з Тульчина — на підводи помер.

По тій розмові з пок. хорун. Е. Малецьким я днів уже аж до кризи не пригадую собі: в день був відпочинок. Зате — ночі, ті страшні, безмежньо чорні, довгі, наче багна брудні — ночі. А з ними — всі маячення тифозника. Ті безнастанні переклики, крики, гукання, лайка хорих у маячєнні.

Якось зуміли найти паливо й палили у печі. Один санітар на одинацять кімнат — у кожній по 11—12 хорих — спав на долівці біля печі. Зтомившись цілоденною працею, він міцно спав. І не чув, як із печі випадали поліна горючого, вогкого дерева і кімната виповнювалася їдким та гірким димом.

Ночами сильніші хорі, яких серце було витриваліше, помагали слабшим. Часто нічю підхорун. Іван Качалуба піднимався на мое „Івасю! Ти є тут?“, схилявся до мене й мені відразу ставало відродно: „є тут не тільки людина, а й товариш!“

Одного ранку при кінці січня учув я в лівій руці гострий біль. Отворив очі. Осяйна ясність, що вдарила в мої очі, наче перелякала мене. Довгу хвилину я нікого не бачив, тільки ясність. Біль у руці дошкулював. „Що робите?“ Надімною близенько зявилося обличчя людини в капелюсі, — бо були морози тоді крепкі! — з борідкою, що сміялося і щось говорило, бо ворушило губами. То був, як пізніше довідався я, фельчер, який ушпилював мені якусь там теч на зміцнення серця. Далі — побачив очі підх. І. Качалуби. Ні перед тифом ні пізніше — до сьогодні — я ніколи не був так радий, не чув стільки щастя, як тоді, що на ясно-одурманюючому тлі побачив обличчя людини. Я мав вражіння, що я народився до нового, незнамого життя! —

Окрім настирливого видзвонювання в ухах — я більше нічого не чув. Голод став мучити мене. Все, що давали їсти — було обмаль. Ів усі сухарі, що в час мові горячки, як не їв я, скидали їх на вікно. Починав підносити голову. І. Качалуба порадив мені

підноситися й бити воші, бо — сказав — „загризуть тебе“. Він підняв коць. На сірому коці наче ворухилася поверхня. Щось трохи немічно я, а решта він. почали ми ці сотворіння згортати на долівку — він сміючись, а я, на цей вид, широко отвираючи очі. Він утихомирив мене: всі такі вошиві. Від 1915 р. на фронті, а пізніше в московському, а там і в польському полоні, я ніколи ще не бачив аж стільки тієї нужди. Руки, обличчя, усе тіло сіріло від бруду, який луштився. Сили прибували. Кілька днів, що пів години, вся моя увага була спрямована: очиститись від вошей,

На право від мене лежав хорунжий Н. Н., Буковинець (чи не з III Бригади?) — чорнявий, високий.

По кризі, як почав уже вставати, хотів повертати до частини. Та дошкулювали йому дві глибокі та широкі рани, які дістав від лежання, як горячкував. Обі рани на лівому боці — одна високо біля рамени, друга на бедрі. Перший, верхній звій м'язів уже відігнув був зовсім. Воші, від яких відігнатись він не давав ради, стали причиною, що він у короткому часі помер на гангрену.

В цій же кімнаті лежав чет. Євген Новицький.

По двох неділях я став учитись ходити. Виздоровів. —

Міляно, 5. XII. 1930.

Волинські гроші

Написав: *Олександр Вітенко*

Кожна війна приносить зі собою не тільки занепад сільського господарства, торгівлі та промисловости, але й деморалізуючо впливає на населення.

Громадські заколоти на Україні, що повстали по революції 1917 року, в багато разів гірше відбилися на житті цілого краю. Не було добре налагодженого зв'язку центру з периферією, а через те дезорганізація на місцях була звичайним явищем, а як наслідок цього податковий апарат був майже нечинний, адміністрація не відповідала своєму призначенню, військові залоги скорше загрожували спокоєві мирного населення, ніж забезпечували його від злочинного елемента.

При таких обставинах ніхто з господарів навіть не мислив платити податків; скарбниця обезкровлювалася грошево, в той же час видатки росли з дня на день, а дорожнеча предметів першої потреби дошкулювала мешканцям. Треба було утримувати війсьсько та різні уряди й установи, а грошей не було, а особливо відчувався брак дрібної, розмінної монети. Лихові треба було зарадити і то якнайскорше. Ось на допомогу в цій скрутній хвилині життя виступають на арену зі своїм організаційним хистом народні самоврядування — Земства та Міські Управи.

При їх допомозі і за їх відповідальністю та ініціативою випускають поодинокі міста свої льокальні гроші, друковані часом і без належного дозволу центральної влади. Гроші ці були забезпечувані майном самоврядувань і державними білетами у великих копюрах. Попит на місцеві гроші буз значний, тимбільше, що населення довірливо ставилося до своїх громадських установ і охоче ці гроші приймало.

Докладні записи не зберіглися, на яку загальну суму тих грошей випущено в обіг, але можна гадати, що на досить поважну суму. З часом ці гроші страшили свою вартість, відогравши певну ролю в господарсько-торговельному обороті, і тепер навіть з трудом можна вишукати ті гроші місцевого друку.

Гроші ці не скрізь носили одну й ту саму назву, їх іменували „розмінними білетами“, „розмінними знаками“, „чеками“, „бонами“ і т. п. Накінець, друкування грошей малоощо не зробилося підприємством тієї, чи іншої більш сильної і впливової організації, наприклад подибуємо „розмінні марки“, „касові посвідки“, „кооперативні росписки“, тощо.

Зі всіх міст Волині найбільш гарно презентується КРЕМ'ЯНЕЦЬ своїми „розмінними білетами“, але не мистецькістю їх, добрим друкарським виконанням, чи своїм обарвленням, лише вживанням побіч гербу міста ще й державного українського тризуба, чого ми не бачимо на подібних розмінних знаках, або білетах інших міст Волині, не виключаючи волинської столиці — Житомира.

Друкування грошей у м. Крем'янці спонукали згадані нами причини, тому на цьому місці не будемо їх повторювати. Це було на весні 1919 року. Повітове Земство при участі Міської Управи вирішило пустити в обіг розмінні білети. У тій цілі в першу чергу доручено п. Фортунатові Шубяковському, мировому судді, місцевому аматорові-графікові, нарисувати проєкт крем'янецьких розмінних білетів. Проєкт грошей виконав він надзвичайно артистично, а в основу їх поклав український рослинний орнамент, взятий зі слудьких поясів. Проєкт цей разом з відповідним докладом від Земства доручив член Управи Вітенко п. Міністрові Фінансів Мартосові. Одначе доля не судила випустити розмінні білети за проєктом п. Шубяковського. Дозвіл дано на друкування грошей на словах, але доклад і по нині спочиває в міністерських архівах У. Н. Р., якщо він не загинув підчас всяких переїздів. І коли ми маємо неартистично виконані крем'янецькі розмінні білети, то якраз з тієї причини, що проєкту грошей, зложеного п. Шубяковським, Міністерство не повернуло, а другого примірника їх Земство не мало.

Розмінні білети були випущені вартістю в 1, 3, 5 і 10 карбованців. Розмір їх для 3 і 5 карб. 138 × 76 мм. а для 10 карб. 140 × 78 мм. Обарвлення тла грошей взято за взором російських грошей тоїж вартости: в 1 карб. жовтавого кольору, в 3 карб. зелені, в 5 карб. сині і в 10 карб. рожеві.

Лицева сторона білетів зображує посередині, вгорі, поділяючи рамку на половину, герб міста Крем'янця, а з правого боку стоїть мініатюрна розміром печатка з українським державним гербом і написом навколо: „Крем. Зем. Міст.“ На кожному розмінному білеті зазначена серія, вартість, рік випуску, а також напис: „Крем'янецький розмінний білет 1919 року“. — „Всі розмінні білети Крем'янецьких самоврядувань ціл-

ком забезпечуються всім майном Кремінецького Земства і міста Кремінця". Далі йдуть підписи: Голови Земської Управи, Міського Голови та книговодця. Навколо рамки і з трьох сторін напис: „Фальшування карається законом“.

Друга, або відворотна сторона розмінних білетів має гто слів розрізаного на половині дерева. Тут помічаємо три літери: — К. З. М., а в рамці такий напис: „За весь час обороту Кремінецьких розмінних білетів Кремінецька Народня Управа і Кремінецька Міська Управа виплачують за кожних СТО карбованців розмінними білетами СТО карбованців державними кредитовими білетами“. Поза рамкою навколо з чотирьох сторін напис „Фальшування карається законом“.

Перший випуск грошей вийшов за власноручними підписами. На 10 та 5 крб. Голови Земської Управи Б. Козубського, Міського Голови Цайтца та книговодця Титаренка і на 1 і 3 крб. за підписами: Члена Управи О. Вітенка, Міського Голови Цайтца та книговодця Коцюби. Наступний випуск грошей не мав вже власноручних підписів, а відтиски кавчукових печаток з автографами, що спричинилося до фальшування розмінних білетів.

Це є поверхо ний опис кремінецьких розмінних білетів, з зазначенням головніших, характерних рис. Щодо паперу, то папір живяно білий, гладкий, без водних знаків. Друкувалися ті гроші в друкарні братів Юзєфових у м. Кремянці. До найбільш рідких нині кремінецьких розмінних білетів належать 1 крб. і 3 крб.

Притому слід згадати, що Міська Управа провектувала в 1919 році окремо випустити розмінні білети міста на 3 і 5 крб., розміром 100 × 62 мм., 5 крб.

Волинські гроші: В горі 10 гривень, випущених Луцькою Міською Управою, нижче 50 руб., випущених Житомирським Народнім Банком. (Із збірок Музею Н. Т. Ш.)

мали друкуватися на жовтому картонковому папері, а 3 крб. на такомуж блакитному. Ніяких особливостей цей провект розмінних білетів не мав. Одначе цей провект так і залишився провектом, бо, як було згадано, випущено в Кремянці спільні розмінні білети.

Певну цікавість представляють випущені для внутрішнього вжитку розмінні марки Кремянецького громадянського зібрання (по російськи назва його була така „Кремецецкое гражданское собрание“). Розмінні марки були друковані на картонковому папері на 10 і 25 крб. Розмір їх 57 × 116 мм., 10 крб. рожеві і 25 крб. сиві. На кожній був підпис „Старший Распорядитель Симонович“, а напис друковано в українській мові такого змісту: „Розмінна марка двадцять пять карбов. 25. Двадцять пять карбов. Кремінецького Громадянського Зібрання“. Навколо рамки, а на кожному кутикові ще зазначена цифра 25. На кожній з них є відтиск печатки клубу і окремих номер. Ці марки вживалися членами клубу при грі в карти і для розплати в буфеті.

Також і Повітове Земство у Кремянці пустило в обіг тимчасові розмінні марки по 1 крб. на зелено-сивому картонковому папері. Розмір марок 113 × 60 мм. з таким написом: „Земський вечір 15 березня 1919 року. Розмінна марка N. 07104. Один карбов. 1. Один карбов. Дійсна до 15 березня (включно). Голова Управи Б. Козубський“. Навколо рамки і відтиск печатки Управи. Ці марки вживалися для розплати в буфеті.

Накінець, у м. Кремянці, наслідуючи друкування розмінних білетів за української влади Міська Управа (Магістрат) в 1910 році випустила бони вартістю в 1, 3 і 5 польських марок. Розмір 123 × 82 мм. Колір бонів: 1 марка - брунатно-оранжевий, 3 марки - зелений і 5 марок - синій. На лицевій стороні в рямці

Волянські гроші: 75 руб. і 100 руб., випущених Житомирським Народнім Банком. (Із збірок Музею Н. Т. Ш.)

відображені герби: з ліва міста і з права орел польський. Напис на лицевій стороні такий: *Bon Pięć. 5 MAREK POLSKICH 5 Kto podrabia lub falszuje to bonu, podlega odpowiedzialności sądowej. Burmistrz W. Pawłowski Ławnik M. Kondratjew. Ławnik A. Krzemieniecki.* На звороті такий напис: *Magistrat m. Krzemieńca przyjmuje odpowiedzialność za wymianę niniejszego bonu na marki polskie. Ten bon ważny do dnia 1 marca 1921 roku.* Далі йде номер. Бони літографовані у А. Гегедіса у Львові. Особливою художністю не визначаються.

Щож торкається інших міст Волині, то мені пощастило бачити слідуючі гроші.

М. ДУБНО. Міська Управа у 1919 році випустила чеки. Чек на 10 карбованців друковано на блакитно-сірому папері. Розмір 117×75 мм. На ньому такий напис: *„Дубенська Мійська Управа. Продовольчий відділ. ЧЕК на 10 карб. (Десять карбов.) Предъявник цього має отримати з каси Мійської Управи ДЕСЯТЬ КАРБОВАНЦІВ. Мійський голова Кагане. Член Управи (Бухгалтер). Дійсний до 1 січня 1920 р. N. 666. Серія А. На цьому чекові в відтиск печатки, що зображує посередині герб міста, а навколо напис по російськи: „Дубенская Городск я Управа“.* На звороті ніяких написів нема.

М. РІВНЕ не може похвалитися своєю творчістю у випусковій розмінних білетів, може тому, що не було потреби у друкуванні грошей, бо у Рівному деякий час перебував Уряд У. Н. Р. Однак й тут пущено в обіг Кооперативом дрібних торгівців розписки, що мали замінити собою гроші. Це квіток на звичайному тонкому папері. Лицева сторона засіяна блакитними зірками, що становить тло, а на ньому такий напис: *„Кооперативъ мелкоторговцевъ г. Ровно, Волянк. губ. Расписка N. 2967. Каждый членъ Кооператива имѣеть выдать по предъявленіи сей расписки деньгами, имѣющими хождение въ предѣлахъ Украинской Республики одинъ руб. Предсѣдатель (підпис). Члены Правленія (два підписи). Відтиск печатки. З правого боку напис: „Кооперативъ Мелкоторговцевъ г. Ровно.“* Розмір 100×70 мм. На другому боці жадних написів нема.

М. ЛУЦЬК. Міська Управа в 1919 році випустила в обіг розмінний знак на 20 гривень. Розмір 147×86 мм. Друковано розмінні знаки на лубковатому папері з водними жилками. Лицева сторона бита в дві фарби; тло ясно-рожеве й синій напис, а зворотна теж у дві фарби: тло темно-рожеве й чорний напис. На цих грошах вміщено на лицевій стороні герб міста, а під ним малюнок руїни замку Любарта, з таким написом: *„Луцька Мійська Управа 1919 року. 20 гривень. Фальшування карається законом“,* а навколо поміж одною а другою рамкою вміщені написи: *„Двадцять гривень“.* Обратна сторона має такий напис: *„Розмінний знак Луцького мійського самоврядування“* — це вгорі. Затим йдуть написи всередині, в рамці з лівого боку: *„Згідно постанови Мійської Думи від 11 Березня 1919 р. останній строк дійсності знака 1 січня 1920 року.“* Посередині відтиск гумової печатки з таким написом: *„Луцька Мійська Управа“* з гербом міста. З правого боку, у рамці, такий напис: *„Каса Мійської Управи обмінює знаки, коли буде доставлено їх не менше, як на сто гривень.“* Підписи. Тов. Мійського голови (підпис). Член Управи (підпис), гласний Думи (підпис). Ч. 3547. Знов напис у долині: *„Розмінний знак Луцького Мійського Самоврядування“.* З обох боків напис

„двадцять гривень“. Розмінні знаки Луцької Мійської Управи гарно й солідно виконані.

М. ЖИТОМІР. Міська Управа випустила в обіг розмінні білети в 1918 році, в копіях 1, 3 і 5 карб. Розмір для карбованця 116×68 мм., кольор ясно-жовтий, розмір для 3 і 5 карбованців 150×96 мм. Кольор для 3 карб. зелений і 5 карб. синій. Напис на лицевій стороні тих грошей однаковий для всіх, а саме: *„1918 року. Розмінний білет міста Житомира. Всі видані до загального розміну білетів міста Житомира цілком забезпечені державними кредитовими білетами і 5% короткостроочними зобов'язаннями Державної Скарбниці схованими в Житомирському Відділі Державного Банку.“* Підписи: Мійський голова А. Пивоцький. Бухгалтер. Корольчук. На кожному знакові зазначена серія й номер. На звороті такий текст: *„За весь час обороту розмінних білетів м. Житомира Житомирський Відділ Державного Банку і всі місцеві кредитові інституції виплачують кожен тисячу карбованців розмінними білетами тисячу карбованців державними кредитовими білетами, рублями, або п'ятипроцентовими короткостроочними зобов'язаннями Державної Скарбниці і приймають розмінні білети міста Житомира в різних виплатах, в якій би то не було сумі.“*

По скінченню потреби в розмінних білетах оголошується до загальної відомості населення міста Житомира строк, в який сучасний розмінний білет повинен бути представлений в Житомирський Відділ Державного Банку на одержання п'яти карбованців (трьох) державними кредитовими білетами. Цей текст є спільний для грошей у 3 і 5 карб., для одного карбованця бракує тільки одного відступу, починаючи від слова — *„По скінченню“* і до кінця. Гроші виконано на звичайному, лубковатому папері, літографічним способом, досить артистично. На них тільки вміщено герб міста Житомира. Крім того на 3 і 5 карб. вибито перфратором цифри „3“, „5“.

У 1920 році Народний Банк м. Житомира пустив в обіг розмінні знаки у 250 карб., розміром 135×92 мм., уже з написом у російській мові, а саме на лицевій стороні: *„Двести пятьдесят рублей. Разменный Билет Народного Банка г. Житомира. Все выпущенные в обращение разменные билеты spolна обезпечены Государственными кредитными билетами, хранящимися в Житомирском Отделении Народного Банка. Управляющий (підпис), кассир (підпис). Подделка преследуется законом!“* Рік 1920. Гербу міста Житомира нема, а у вінетці зазначено дві літери „Н. Б“. Напис на звороті такий: *Двести пятьдесят рублей. Серія АВ. N° 201941. Во все время обращения разменных билетов Житомирское Отделение Народного Банка и все местные кредитные учреждения выплачивают за каждую тысячу рублей разменными билетами — тысячу рублей Государственными кредитными билетами и принимают разменные билеты во всякого рода платежи в любой суме.“*

По миновании надобности в разменных билетах публикуется во всеобщее сведение населения г. Житомира срок, в течение которого настоящий разменный билет должен быть предъявлен в Житомирское Отделение Народного Банка для получения двухсот пятидесяти рублей Государственными кредитными билетами. Двести пятьдесят рублей.“ Гроші виконано літографічним способом.

Як бачимо, розмінні білети випущені у 1920 р., при більшовиках, щодо тексту незначно відрізняються

від грошей випущених Міською Управою м. Житомира, полишаючи вже на боці саму мову.

Чи інші міста Волині теж випускали в обіг свої льокальні гроші, мені поки що не вдалося довідатися, та зрештою не можна твердити, чи подані тут відомости, хіба з винятком одного міста Кремянця, являються вичерпуючими. Як наприклад, посилаюся на VIII. том „Архива Руской Революції,“ де в досить гарній колекції грошей, що друкувалися на

цілій території був. російської імперії, дуже багато бракує взірців до повної збірки грошей, які до речі, я маю в своїх руках, а які не попали в опубліковану збірку.

Ці скромні дані подаю до відома в надії, що повний огляд випущених на Волині грошей вдасться в майбутньому виконати.

При писанні цієї статті користувався я почасти колекцією грошей п. Б. М. Козубського.

Наступ на Кульпарків

Написав: *Василь Горбай*

Вночі алярі. Всі спали в поготівлю, тому не триває й кілька хвиль, а сотня вже стояла на дорозі. Роеві відчислюють своїх людей. Є всі. Надходить командант сотні чет. Гачкевич. Голошення четових і за хвилю »Сотня — ходом — руш!« Зимно трясє нами, кожний пхає голову в ковнір плаща. Машеруємо Соکیلниками. По боках дороги чорніють хати. Минаємо хати і сотня прямує вже стрийським гостинцем в напрямі Боднарівки - Львів. За сотнею десь з заду таракотить неприємно віз скорострільців. Поволі забуваємо про зимно, розрухались, стає тепліше. Хлопці вже й не думають за теплі хати і починають тихо між собою розмовляти. За хвилю чути вже і сміх притишуваний долонями. Жартують хлопці і не думають, що їх чекає.

Найбільш веселий як завсіди десятник Хіцяк. Такий собі низенький, лице завсіди усміхнене, ходяча радість з життя. Нераз бувало, довгий марш або цілий день в бою, без іди — хлопці фі-

зично помучені, кожний спускає ніс, а Хіцяк якби нічого не було або жартує або починає свою: Лугом іду коня веду... і ціла сотня дається піврвати добрим гумором Хіцяковим. Машерує собі в чвірці переді мною, штуц повісив через шию, руки в кишенях і питає свого сусіда, який час від часу чується: А чи знаєш ти, коли вош подібна до квочки? Того ми ще не чули і хлопці наставляють уха. — Не знаю — признається по надумі сусід. Но, та то зовсім просте — каже Хіцяк — як сидить на яйцях. Всі регочуться, а Гачкевич мусить упоинати »Тихше«.

Хлопці утихають, лиш по заду туркоче віз скорострільчиків. Підходимо до перших хат Боднарівки, які недавно ми здобували. Онтам за тим чорним великим

будинком висік ворожий скорострїл нашу наступаючу розстрільну. Потім здобули Боднарівку ми, девята сотня. Тепер тут держать позиції бережанські частини.

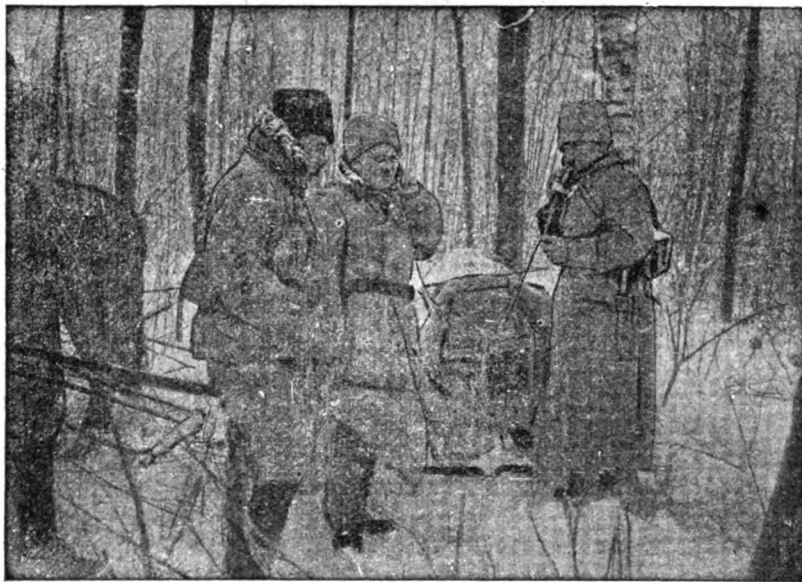
Від сторони Львова блиснуло раз-другий, перед сотнею на гостинці бухнуло полум'я — гук і граната, експлюдує, обкидає сотню камінням гостинця. Майже рівночасно летять замерзлі груди з поля на ліво. Там зарився другий гранат. Зойк ранених, слова команди й сотня прилягає по боках битого шляху в ровах.

— Санітарі переносять ранених до хати на право. Коні при возі стають дуба. — Віз дальше не може їхати. І так то через той віз сталось. Ворожий обсерватор чуючи на шосі туркіт воза повідомив батарею, а та післала нам 2 гранати.

Йдемо дальше але ровом, тихо. — В тім саді остання хата по лівім боці Боднарівки. Там за тими грубими деревами, що чорніють на темнім тлі неба, наші стійки і скорострїл, а там недалеко, як той високий комин цеголь-

ні, там ворог. А тут зараз коло дороги коло садку видно в день стрілецьку могилу. В замерзлій землиці викопали стрільці грїб своїому сотенному товаришові. Висипали невеличку могилу, з двох березових гиялк зробили хрест, звязали дротом. На хресті висить дощинка, а напись хемічним олівцем каже, хто положив свою буйну голову за рідний край. На верху хреста сталевий сивий шелом, а в ньому дірка від кулі...

Підходимо до якоїсь більшої хати в саді. Невидно світла, вікна позаслонювані сінниками. Один за другим входимо до хати і розміщуємося в кімнатах на підлозі. Солами є досить. В хаті кільканацять хлопців з бережанської сотні. — З розмови Гачкевича з командантом береж. сотні довідуємося, що

27.XI. 1918 р. От. Микитка видає накази підчас наступу на Львів між Соکیلниками і Зуброю.

тут маємо чекати до 1/2, 4, а потім разом наступаємо на Кульпарків.

Хлопці невиспані починають подрімувати в теплій хаті. Інші починають розмову з »Бережанцями«, які недавно прибули на фронт. Наші мають перед ким вихвалюватись. Тамті слухають про бої з поотвірними ротами і дивляться на них з респектом: Усусуси, — аристократія Галицької Армії.

Пів до четвертої. Виходимо з темної хати і знову починає трясти нами мороз. Поступаючи в напрямі Сквиливок - Кульпарків, розтягаємося в розстрільну один від другого на яких 6-8 кроків. На ліво від нас тягнеться сотня Бережанців, — на небі мерехтять зірки. Поступаємо вперед по зораних твердих грудях. В руках кріси з насадженими багнетами. Поступаємо в перід як найтихше. Кожний глядить вперед в чорносіру безмежність ночі перед собою. Десь далеко на ліво заграв скоростріл і знову тихо стало на цілім відтинку. Як би так удалося підійти всрога!

Та ні! Он там на переді вилітає гадюкою срібна лента — блищить і летить високо — високо, немов хоче долетіти до тих мерехтячих зізд. Не долітає — зізди моргають на себе неначе не хотять нової подруги. Вона зупиняється, пукає срібним сяйвом і вертає до землі. В кількох моментах свого короткого життя обсипає світлом цілу околицю так, що й зізди при тім світлі никнуть, щезають. Впала на землю, топиться в темноті ночі, щераз блиснула ясніше і завмирає. А темрява перед нами здається тепер ще більш чорною. —

З першим заблиском ракети збентежились хлопці з бережанської сотні. Щойно як крикнув на них вистун Бубела, наслідують нас і лягають.

Однак ворог або запримітив нас, або передчуває небезпеку. З ворожого боку вилітає ще 2 ракети. Ще не впали вони на землю, а тут вже затаракхотів на переді скоростріл і кулі свищуть над головами. — Пягаємо. До ворожого скоростріла прилучуються сотки вистрелів крісових і серед тихої зоряної ночі бе на уха і на розум пекольна симфонія війни, а до тої мелодії неначе бубон в оркестрі блисне і бухне і все заглушить вибух тяжкої міни десь на переді перед нами.

Від правого крила починає наша розстрільна стріляти. Тайком вже не підійдемо. — Ворожий скоростріл бе без перерви, але бере за високо, бо кулі свищуть над головою.

Гурра-а-а! Несеться з правого крила — підхоплюємо, Бережанці з нами. Гурра-а-а! Несеться наш боевий клич і при нім не чути вже ворожого скорострілу. — Вперед! — Біжимо. Ворожі кулі — тільки жж-жж-фії. Бють вже низче. По яких 50 кроках падемо на землю — лягаю за якимсь деревом. Стріляємо. Кріс коло замка аж горячий. Нараз тягну і не можу витягнути замку. Не йде. Встаю, помагаю собі чоботом і замок отвирається. — Забився від неспаленого в гільзі порошу. Уживаємо муніції з російських фабрик, перероблюваної до Манліхерів, кулі якомсь дуже слабо держаться тонких гільз. На щастя маю в хлібнику пуделко вазеліни — смарю замок, ходить добре. Гурра! несеться знов й розстрільна біжить знову вперед. На небі сіріє Ворожий скоростріл бе як шалений, кулі свищуть. — Стріляю. Знов: гурра! Біжу в перед. Якийсь шал огортає мене. Гурра! — Коло мене біжить телефоніст Матейко. Де другі і не думаю. Перед нами на переді бе скоростріл. Як кулі перестають свистати, біжимо дальше, потім знова па-

демо й стріляємо. З 250 набоїв, які я-мав, нема вже й половини. Гурра — несеться, добре що на право — а якби так за нами, можнаб загинути й від овоїх куль. —

Коби лише скорш дістатися між ті дерева там на переді. Нараз зтихає ворожий скоростріл. Звідтам, де ще перед кількома хвилями вилітали червоні язички огню — втікає тепер кілька сильветок. Рано, видно вже, тільки густа мрака. —

Влітаю до ворожого окопу. Ту нема нікого, лише 3 ведра з води перевернені, а побіч на насипі копиця порожних гільз. Звідси бив ворожий скоростріл. Плюю зі злости. В Сокильниках бухнуло чотири рази — в горі над нами рівнож чотири вибухи — чотири хмарки білого диму. Шрапнелі... Наша артилерія починає бити. За пізно! — ворогові не пошкодить, але нам може наробити шкоди. Може перестануть? Але де там! Бють дальше досить густо. Чути свист шрапнелевих кульок. — Матейко біжить побіч мене. Якась стодола, а там садок і хата. Скорше під дах, може артилерія наша перестане. З боку на право заграв скоростріл. Добігаю до рога хати і на момент каменю: Там на другім розі хати стоїть і ціляє з кріса ворожий вояк. Моментально відскакую-за ріг хати. Паде стріл. Матейко, який біг за мною, випускає з руки кріс і з криком »Ратуй мене« паде на землю. Оббігаю хату і бачу, як ворожий стрілець утікає ровом дороги. Стій! — Біжить дальше. Прицілююсь і ворог тихо без зойку паде долів

Вертаю туди, де впав Матейко. Лежить і стогне, побачив мене й знову: Ратуй, ратуй мене! Пробую піднести його — тяжкий — ледви — ледви підношу. Сам не знаю, що робити, — з боку скоростріл лопоче, шрапнелі в горі пукають. Веду Матейка кілька кроків і оба звальюємося на землю. Розпука огортає мене. Нікого не видно. Деж наші? — Дсбуваю Матейкові бандаж з кишені й питаю, де раменій. Мовчить. Зомлів. З правої руки тече тепла кров. Розпинаю блюзу. На животі по обох боках сино чорняві плями, без крові. Куля ппрейшла через живіт. Помочі — конечно помочі. Слухаю, чи дихає. Живе. На право тихне скоростріл, а змагаються крісові стріли. Невно наші вже там дійшли. — Біжу туди і дійсно стрічаю стрільця з нашої сотні. Мало що не взяв мене за ворога. Де санітети? Показує рукою на право. Біжу до них і посилаю їх до Матейка — там на право коло того дерева, що чорніє. Батерія наша вже не бе, але ворожі крісові кулі мов джмелі літають коло вух. Більше на право і бачу, як кількох наших біжить в сад перед собою. Біжу долиною до саду, згл. парку.

В парку передімною капличка, а там мигнула якась синява сильветка. Ворог певно криється за рогом каплички. Мечу в напрямі каплички ручну гранату і по вибуху вбігаю за капличку. Не видно нікого, лиш кілька кроків дальше стоять якісь дивні гармати без коліс. Приглядаюся ближче: Міномети! 22 цм! Оба заладовані дулами звернені, туди звідки ми наступали. Коло них на землі в скринках величезні міни. Обертаюся назад до каплички. Двері отворені, хочу подивитися дальше. Вхожу до середини — там темно, по середині біліє якийсь кам'яний хрест. Певно родинний гробовець. Нараз щось ловить мене за ноги; чую: Пане, даруй життя!

З початку думав я, що вже по мені. Дивлюся, кличить переді мню ворожий вояк. — Виходи! — Виходить, хлоп як дуб величезного росту. На лиці скалічений бляшкою моєї гранати. Бачу, як трясеться,

отже упокою його; не бійся, нічого злого тобі не зроблю. — Питаю, де його товариші. Втікли. Питаю, чи вміє обходитися з мінометами. Ні — він від піхоти. Шкода! Можна б бухнути кілька разів. Веду свого полоненого в напрямі якихсь двірських забудовань, бо бачу там кількох наших стрільців, які відпочивають. Треба перед кимось похвалитися. Тепер утру носа «старій війні». Великодушно дарую хлопцям 3 повні ворожі наплечники, які я найшов в капличці і з яких 2 ніс полонений, а один я. — Хлопці випитують полоненого, звідки він.

Лишаю свого полоненого стрільцям, а сам йду до двора, де повинен бути чет. Гачкевич. В одній кімнаті стогнуть тяжко ранені полонені, поперевазувані нашими снігарами. Гачкевич сидить при столі і пише звіт доповідання. Голошусь і згадую про міномети і полоненого. — «Но, но! Може ще і з Вас буде добрий вояка» — сміється Гачкевич і йде подивитися на міномети. Доповняє звіт доповідання і каже до мене:

— Пошукайте собі якусь підводу і повезете звіт доповідання до команди полку в Сокільниках. —

Випадково нахожу пару ворожих військових коней і сани. Сідаю і йду до Гачкевича. — А чому нема господаря? — питає Гачкевич. Кажу, що то наша добич — коні військові. Гачкевич також вдоволений.

Полонений виносить 4 наплечники, які я задержав ще в капличці. — Відтак сідає на переді і поганяє, я за ним.

В Сокільниках ідемо через село, а хлопці з інших сотень дивляться, що це таке: полонений поганяє, а я ззаду надуваюся гордощами. Дивіться і завидуйте! На щось такого може собі дозволити тільки наша девята Усусусів!

Звіт доповідання передаю сот. Носковському, який випитує подробиці і каже принести мені дещо зісти. За пів години вертаю піхотою з двома гарматчиками, які мають оглянути міномети. Сподіваної помочі здається не буде. — Несу письмо Носковського Гачкевичеві,

Доходимо на край Кульпаркова. Крісовий огонь змагається щораз більше. Певно противник наступає. Підходимо до саду, де наші міномети. Доступити нам вже годі — кулі раз-враз свищують. Сотня лежить розстрільною в рові, що тягнеться коло саду. Вечеріє. На землю паде густа мрака. — Наші щадять муніцію, стріляють мало, за це ворог бе зза хат, як би сказався. От там на переді щось горить, певно запалили хату. Передаю Гачкевичеві письмо, беру околіт солами і лягаю в рові. Передімною з мраки видніють обриси дерев і будов. Противник дістав певно сильне підкріплення зі Львова. Стає щораз більше горячо. Міномети пропали, шкода. Нас за мало, щоби вдержати здобутий відтинок. Ех, якби так тепер бухнути кілька мін в напрямі ворога! —

Щось перестають вороги стріляти, перед нами на переді чути якийсь крик: «Псякреф не стшеляць! Не стшеляць!» А то що? Тихнуть стріли з нашого боку. — З мраки на переді виходить якась силуетка. З початку майже зливається з мракою, потім стає чим раз більше виразною. Прицілююсь. Не стшеляць! Свай! — репетує голос надходячого.

— Руки вверх! — кричать стрільці на ліво. — Підносять руки до гори. — Кілька кроків і вже є недалеко коло нас. Старшина. Віддає нікльований багнет і револьвер і представляється: Капітан Н. Н. назвиска вже собі не пригадую. — «Мислялем же то насі, помилілем сен». — говорить на своє оправдання. — «Нічого — гостям раді!» сміється Гачкевич і хлопці. — Вістун Бубела дістає приказ відвести полоненого до Сокільник до комди полку. Знову зачинається стрілянина. — Нам вже не стає муніції. — Відворот! — З жалем лишають хлопці Кульпарків — одну з брам Львова, яку ми нині рано отворили. Тільки що до Львова не було кому увійти. Не використано нашого наступу.

І тепер, коли нераз чую або читаю щось про бої під Львовом, завсіди пригадую собі наш бравурний скок на Кульпарків — золотий листок слави девятої сотні Усусусів. —

Б. Н.

* * *

*Най грізна зима шаліє
І руйнує все живе;
Най холодний вітер віє,
Хуртовиною реве.*

* * *

*Най снігом соді метає,
Най покриє все... Дарма!
Що весною цвисти має —
Не зруйнує це зима.*

І курінь 8-ої самбірської бригади III-го корпусу в Жум

І курінь 8 6

Із записом

І. 8. Курінь. Перехід через Збруч. Похід на Схід. Перегляд 8. бригади ген. Кравсом Бої коло Василькова. За

8. гал. бригада, що перейшла Збруч 17.VII. 1919., повстала з первісної I. групи (групи „Гофмана“, або групи „Рудки“) 8. самбірської бригади. Ця група займала до часу травневої офензиви трицять-кілометровий відтинок від с. Никловичі (на пол. від Судової Вишні) аж до Пісків, недалеко Любіня великого. До половини січня 1919 р. було на тім відтинку кілька сотень, що просто за себе не знали. Щойно тоді, коли на команданта відтинку прийшов сотник Гофман (19.I. 1919), повстав правильний фронт. Він то злучив ті відділи, призначив кожному відтинок, казав їм получитися телефонічно з командою групи і видавав їм постійно відповідні диспозиції. Зі Самбора, з команди 8. бригади, приходили нові відділи, военний матеріал і диспозиції для команданта групи. Чисельний стан групи був ріжний; числила від двох до шістьох курінів (менше більше від 1.500—3.000 людей). Командантом групи був від 19.I. 1919 сот. Гофман, а шефом штабу пор. Трач. Штаб находився цілий час в м. Рудки. З відгінка I. групи роблено два рази більші випади на залізничий шлях Львів-Перемишль, однак оба рази акція не повелася. Фронт групи проломили польські війська рано 15 мая 1919 р., однак група відступала може ще в найбільшій порядку

з трьох інших груп 8. самб. бригади. Розуміється не обійшлося без втрат в людях і военнім матеріалі. Дорога відвороту ішла правим берегом Дністра аж до Галича; тут група перейшла на лівий беріг і відступала аж до с. Угринківці (повіт Заліщики).

Звідси по дводневім відпочинку, по чортківським проломі польського фронту посунулася група лівим берегом Дністра аж до м. Нижнева. Тут розпочалася кількаднева боротьба, що увінчалася заняттям мостового причілка Нижнів і випертям Поляків на правий беріг Дністра.

По тій побіді розділено 8. самб. бригаду на дві: на 8 і 11 бригади, що увійшли в склад III. Гал. Корпусу. Дотеперішного команданта 8 самб. бригади полковника Кравса іменовано генералом і командантом III. Гал. Корпусу, на місце генерала Гембачева. Командантом 8 бригади став сот. Гофман, а командантом 11 бригади сот. Шльоссер. Обох іменовано отаманами. В склад 8 бригади увійшла ціла дотеперішна I. група. З бувшої 8 самбірської бригади приділено кількох старшин. Шефом штабу остав дальше пор. Трач. Начальником утвореного тепер оперативного відділу зівстав пор. Купчанко. Чисельний стан бригади побільшився також через банку здібних до військово-

Жмеринки в листопаді 1919 р. Старшини і стрільці.

бригади У.Г.А.

Карпинця.

Ушиці. Відпочинок. Дальший похід на схід. Заняття Жмеринки. Заняття Козятин.
Київа. Деніківці в Києві.

вої служби. Зпід Нижнева посунулася бригада аж поза м. Рогатин. Тоді розпочався знову польський наступ на наші позиції і 8 бригада мусіла з іншими частинами Армії відступати на Схід. Дорога відвороту ішла в напрямі на Бережани, Підгайці, Бучач, Чортків, Товсте, Озеряни, Борщів і Нівра. Тут перейшла 8 бригада Збруч в дні 17 липня 1919 р.

І. курінь, як задня сторожа 8. бригади, перейшов Збруч дня 17. VII. 1919. в с. Нівра. Звідси перейшов до с. Адамівка. Тут на ліво від села заняв позиції, бо Поляки, що ішли вслід за курінем, стали його острілювати скорострілами і артилерією. Курінь обсадив фронт цілої бригади (около 7 км) і на тих позиціях перебув до вечера 18. VII. За той час всі інші відділи бригади відійшли під Камянець. Вечером того дня відійшов курінь через села Фридрівці і Кадиївці до с. Янчинці, де прибув рано 19. VII. і де застав вже свій обоз. Тут відпочав до 20. VII. О год. 4. попол. того дня машерує курінь через Камянець до с. Вихватнівці.

Команду куріня від пор. Струця переймає знова пор. Тарнавський. На ніч остає курінь перед м. Кийгородом. До Вихватнівців прибуває ку-

рінь 21. VII. перед пол. Тут застав вже цілу бригаду. До куріня приходить чет. Стефанків. 22. VII. машерує курінь до села Приворотя, а дня 23. VII. до села Івашківці, де відпочиває до 26. VII. включно. 27. VII. відходить курінь з цілою бригадою до м. Нова-Ушиця, де відбувається перегляд бригади командантом III. гал. корпусу, генер. Кравсом. Курінь закватується на передмістю Нової-Ушиці і тут відпочиває до 31. VII. включно. (30. VII. вислав курінь 1. сотню і двох старшин з інших сотень — чет. Стефанкова і пор. Микитюка до пильновання збірки збіжа з панських піль, щоб прожити курінь).

1. VIII. відходить курінь через села Заміхів, Кошищів і Михайлівці до с. Супівки, де перебуває до 5. VIII. включно. (Команда бригади знаходиться в тім часі в Сниткові).

6. VIII. відходить курінь до м. Бару. 7. VIII. закватується курінь в місті, як рівнож і команда бригади. Тут чути стріли зпід Жмеринки.

8. VIII. Похід до с. Стодулці, що лежить на залляху Проскурів-Жмеринка. Вечером відходить курінь під Жмеринку.

9. VIII. Боевий марш на стацію Жмеринка. Большевики без стрілу опустили стацію і місто. І. курінь

перший з цілої 8. бригади прибув на станцію о год. 9¹⁵ перед пол. По кількогодіннім відпочинку відійшов до с. Тартаки, де й переночував.

10. VIII. відійшов через Жмеринку до м. Браїлова де перебув до 12. серпня включно.

13. VIII. відходить курінь до с. Могилівки і тут перебуває також через слідуєчий день.

15. VIII. рано відходить курінь підчас дощу через Винницю до с. Малі-Винницькі Хутори.

16. VIII. відходить до м. Стрижавка (8 км. на півн. від Винниці).

17. VIII. Боевий марш на Калинівку. Тут курінь приходить о год. 12¹⁵ і відпочиває на поли до год. 4. попол. а відтак відходить за Калинівку і ночує коло станції Голівці.

18. VIII. курінь без жадних боїв займає станцію Голєндри і продовжує похід під м. Козятин, де 3 км. від міста ночує під голим небом на дощі.

19. VIII. о год. 6 рано входить курінь на станцію і до міста, де прибувають також і інші частини бригади. Фронт обсадила 2 бригада III. Г. К. В Козятині перебував курінь до 23. VIII. включно. Тут перебував також кмда 8 бригади і III. Г. К.

23. VIII. о год. 4 р. відходить курінь на станцію і чекає на завагонування цілий день. Вечером, о год. 9 відїжджає разом з II/8 кур. бриг. шпиталем і саперами і їде цілу ніч з великими перестанками.

24. VIII. о год. 6 р. вивагоновується курінь на станції Попельня і звідси відходить в сторону м. Хвастова. Перед ст. Кожанка всїдає на потяг з транспортом бригадної артилерії і їде на ст. Хвастів. Курінний обоз їде дорогою, На станції курінь висїдає і відходить до с. Велика Снетинка. Тут ночує.

25. VIII. о год. 11. пер. пол. відходить через ст. Мотовилівка до с. Плісецьке, куди прибував о год. 6 веч. Звідси висїлає курінь стежу до с. Велика і Мала-Кожухівка, яка ствердила, що там большевиків нема.

В с. Плісецьке остає курінь до 26. VIII. год. 2 поп. По обїді відходить до села Кожухівка-мала і займає позиції. Коло год. 5⁶⁰ поп. показується большевицька кавалерія на краю великого ліса, всилі около 350 їздців. Однак під огнем скорострїлів повстає серед них переполох і вони втікають. Над вечір підсувається ворожа стежа всилі около 10 людей і обстрілює район 2/1 сотні. Большевицька артилерія (1 батарея) обстрілює досить сильно с. Кожухівка-мала, і велика. Бригадна артилерія відповідає. Зрештою ніч минає спокійно.

27. VIII. курінь на давних позиціях. Через цілий день артил. огонь з обох боків. Ніч минає спокійно.

28. VIII. до год. 4 попол. курінь на своїх позиціях. Через цілий день артил. перестрїлка. Над вечір наступав ворог на ліве крило (с. Скиток) на 7/II сотню. Під перевагою, сотня відступає на рівну лінію зі с. Дранівка (тут була кмда I. курїня) так, що I. курінь мусїв відступити в село, не маючи обез-

печення з ліва. Вечером скріпляє позицію I. курїня один курінь з 5 бригади (сотника Чайки) і II/8 кур. (сотки Станїміра). I/8 кур. стягається до с. Дранівка, де і закватировується. Ніч минає спокійно.

29. VIII. о год 8 р. подався курінь після диспозиції бригади (оп. Ч. 210/1) на будку перед ст. Васильків і тут оставав до год. 4 попол. 2/1 сотня вже о год. 2 поп. подалася за ст. Васильків на шосу, що провадить до м. Василькова і обсадила її тому, що праве крило відступило і лишило місто Васильків. Однак під натиском нашого лівого крила ворог відступив і опустив Васильків. О год. 4 попол. подався курінь до с. Глеваха, куди прибув о год. 10 веч.

Коли ще курінь находився на будці, приїхав головний отаман Петлюра. Опісля відїхав він на ст. Васильків, а звідси дальше під Київ.

30. VIII. о год. 10 переходить курінь до с. Ветти, куди прибуває на 2 год. попол. Тут ночує. Інші частини 8 бригади входять о год. 4 попол. до Київа.

31. VIII. о год. 5 р. виходить курінь зі села Ветти і удається до Київа. Перед місто приходить о год. 9 перед пол. і тут чекає аж до год. 1²⁰ попол. Звідси машерує через головні вулиці міста в сторону моста на Дніпрі, витаний оваційно населенням.

Однак курінь не дійшов до ціли, бо дорогу замкнули Денікінці, що того дня о год. 11 пер. пол. перейшли через міст на Дніпрі і ввійшли до міста. Курінь остав перед арсеңалом і виставив сторожу, щоб не впускати Денікінців. Однак товпа Москалів, не зважаючи на упїмнення зі сторони пор. Вербицького, впровадила денікінського генерала Штессельберга з його окруженням до думи. Хоча й був приказ стрїляти, якщо Денікінці хотїлиб ввійти в район занятий I. курїнем — не можна було стрїляти, бо вела їх товпа цивільного населення. Курінь подався і собі до думи, бо там коло арсеналу не було що робити. В думі був вже ген. Кравс. Тут цивільне населення розділилося на два табори: Москалів і Українців. Перші хотїли вивїсити на думі свій прапор, а другі не давали. По довгїм часї, щоб втихомирити чорносотенців, казав ген. Кравс вивїсити і їх прапор. Однак зявилися козаки і прапор скинули. Денікінський генерал вже був відїхав, а лишилось тільки кількох їхніх старшин. Коли побачили, що їх прапор скинули, відїхали, однак оден з них ще вистрїлив кілька разів з револьвера в сторону I курїня. Курінь зразу змішався, однак зараз став стрїляти за утікаючим старшиною. Через це повстала велика панїка між цивільним населенням, що не знало, в котру сторону втікати. В тїй хвилині зачало жидївське населення обстрілювати з вікон скорострїлами наші частини, що були коло думи. Курінь (40 людей з чет. Ольховим), не бачучи нікого на вулиці і сподїючися окруження з боку Денікінців, подався на Василївський тракт, де за залїзн. дорогою виставив сторожу. О год. 10³⁵ вечером відїшов курінь за Київ, де й заночував.

Далі буде.

Тихі герої

В десятиліття перериву збройної боротьби українського народу за свою самостійність подаю до загального відома імена і портрети героїв-мучеників цього народу, вшановуючи таким чином їх світлу пам'ять.

Ю. М.

Віра Бабенко

Чудового раннього ранку, весною, коли так ясно сонечко світить і в повітрі повно всяких пахощів, на подвір'ю господаря Бабенка розлягся страшенний крик: Мамо! мамо!..

На той крик вибігла з хати господиня, а з стайні вийшов господар. Вони побачили, як їх маленька доня Вірця тікала з подвір'я до хати і кричала, а за нею гналась гуска.

Обов розсміялися й почали свою доню заспокоювати. Вона-ж хотіла лише попестити мале гусенятко, та гуска не дала.

Вірця любила всякі тварини, птахи, рослини і все їх пестила, цілувала і коло них ходила.

Любила вона цілими годинами сидіти серед квітів, що росли у садку біля хати, під вікном; на сіножаті, що за садком так гарно розляглася. Цілими купами рвала квіти і зносила їх до хати, де плела віночки, а потім ними всіх обдаровувала. Найліпші залишала мамці й татусеві, хоч не забувала вона й сусіднього хлопця Василька, товариша своїх іграшок, з яким бавилася що-дня.

Повстанка Віра Бабенко з Веселих Тернів на Катеринославщині.

Любила вона цілими годинами талпатися з Васильком у потічку, що протікав за садком, копати в мокром піску кринички й дивитися, як в них набирається вода. Вечером питалася мамці: „Звідки, мамцю, береться вода в криничці, як її викопати?“

Передтим, як лягали спати, любила слухати маминих казок і пісень.

Оттак у заможного господаря Івана Бабенка в селі Веселих Тернах, криворізького повіту на Катеринославщині, росла дівчина Вірця.

Коли Вірці минуло 8 літ, мала вона ходити до сільської школи, рззом з своїм товаришем Васильком. В школі Вірця всім цікавилася і завше учителеві докучала своїми запитаннями: „Чи правда, що зірки на нобі, то є Божії очі? І чого їх так багато? — Чому птахи літають, а люди не можуть?“

Що-дня Вірця про щось питалась в учителя, а як навчилася читати, то завше брала в школі читати книжки і прочитувала їх по кілька разів.

Так пройшло кілька літ, Вірця скінчила школу, стала чорноокою дівчиною, невеличкою зросту та мала вже 17 літ, а товариш її дитячих іграшок Василько, став бравим, струнким хлопцем, і стала чорнити верхня губа. За цей час вони багато прочитали книжок і все мріяли, як би їм дістатися до гімназії.

Хоч батьки їх були заможними господарями, але не настільки, щоб їх утримувати в місті, де лише й були гімназії.

З вибухом революції в 1917 році скрізь по Україні пішов великий рух у різних напрямках в інтересі села. Одно з чільніших місць в цих інтересах займала справа сільської освіти. Селяни здебільшого бажали мати в себе гімназію, не рахуючися з своїми матеріальними засобами й труднощами, звязаними

Повстанка М.

з переведенням цього в життя. Управи земських самоврядувань завалені були ухвалами селян, про відкриття у них гімназій, на що сільські громади асигнували дуже малі гроші, просячи, аби решту доложили земельні збори.

Земства мали чимало клопоту з такими селами, бо доводилося витолковувати представникам тих сіл, нереальність їх бажань, вияснити, що мусять вони рахуватися з шкільною сіткою виробленою Управою й земським бюджетом.

Село Веселі-Терни найшлося в щасливіших умовах і вже на початку революції спромоглося відкрити в себе мішану гімназію, давши на це з свого боку площу, будинки й грошеву допомогу.

Ясна річ, що одними з перших, що записалися в ту гімназію, були — Віра й Василько. Учні в гімназії було повно й життя її йшло повним ходом, відкли-каючися також і на кождоденні інтереси краю, що їх висувала революційна доба того часу. Мирне й будуюче життя на Україні почала каламутити своїми демагогічними гаслами комуністична провідівність.

В той час комуністи захопили владу на Московщині й міцно засівши там, старалися свій вплив розповсюдити і на ті краї бувшої Росії, що їх не визнавали. Незабаром московський комунізм, слідком за агітацією, напустив на Україну свої озброєні відділи, а потім і військо, і з того часу Україна на довго стала тереном війни.

Майже всі учителі Весело-тернівської гімназії та її старші учні взяли за зброю й стали на захист Рідного Краю.

Всі вони вступили до українського війська й утворили першу залогу бронепотягу „Україна“, котрий добре дався в знаки ворогові і набув великої слави.

На цій панцирці був і Василько.

В 1921 році на вулицях м. Тарнова, де перебував Уряд У. Н. Р., примушений переважаючими ворожими силами опустити рідний край, появилася чорнява дівчина, в колушці і в темнозеленій хустці з кошиком у руці.

То була Віра Бабенко, висланиця повстанчої організації на Катеринославщині, або, як мала називатися, Січеславщини. Вона була тоді гімназисткою 7 класи.

З розмови із нею виявилася, що, коли війська У. Н. Р. в 1918 році залишили Катеринославщину і вже не мали спроможности туди вернутися, то там заснувалася повстанча організація, під проводом лікаря д-ра Галієва (серб.). До тої організації вступила і Віра, прийнявши на себе роль розвідчиці.

З 1919 і по 1921 рік організація не раз посилала від себе післанців до Уряду У. Н. Р. для зв'язку,

але ні один з них назад уже не вертав. В 1921 році Віра сама виявила охоту піти як зв'язкова. Почувачи себе обов'язаною послужити Рідному Краю та своїй організації, вона радо взялася за це небезпечне діло. Далі свого села вона зроду не бувала, а потягу й на очі не бачила, а тут прийшлося пройти біля 1000 кілометрів.

Розмовляючи з нею й дивлячися на неї, я просто дивувався, скільки в тої дівчини відваги, сміливости, саможертви. І все те так просто робилося, ніби то вона прийшла з сусіднього села, яких 3--5 кілометрів, в гостину до знайомих, а не такий далекий край, та ще в найнесприятливіших умовах, які тільки можна собі уявити, коли на Україні навіть дома небезпечно було сидіти, а не кажу — поїхати в якусь дальшу дорогу.

Повстанка Віра.

Коли по всій Україні вешталась озброєні банди гультаїв і різних злочинців, коли кожне місцеве „ЧЕКА“, що захотіло, то собі робило, коли войовничий і побідний московсько-жидівський комунізм не знав міри своєму нахабству і виловлював всіх хоч трохи для себе підозрілих людей, а то й просто інакше думаючих і їх розстрілював „пад стенку“, в цей час дівчина іде в незнайому далеку дорогу й несе з собою папери від своєї організації, з якими, як би її зловили, то не зналиб, яких мук для неї придумати.

Серед емігрантів з Бел. України в Тарнові знайшовся один с-д. Феденко, що був учителем у Весело-тернівській гімназії і пізнав її. Пробыла біля тижня Бабенківна в Тарнові, коли я її змалював, та одержавши папери від Уряду У. Н. Р., вирушила назад до дому. За два місяці одержали тут відомости, що вона щасливо повернула назад, а ще за місяць отримали вістку, що якийсь зрадник з своїх ви-

дав всю повстанчу організацію, і що приблизно 60 людей зловлено і розстріляно разом з їх головою д-ром Галієвим.

Бабенківну арештували і мучили комуністи страшним способом, бо знали, що вона виконувала роль розвідчиці, ходила до Уряду У. Н. Р. і думали, що вона знає, хто бере участь в організації та хотіли від неї довідатися назвиська.

Знущалися над нею, як над дівчиною в страшний спосіб: витинали на шкірі паси і здирали з живої; забивали під ніхті цвяхи, голки; ломали і відризували пальці на руках і ногах; видовбали їй очі.

Видумували всякі муки, а вона — ні слова не сказала. Нарешті замучивши селянську дитину і не довдавшись від неї нічого — відрубали їй голову.

Честь і слава тобі дівчино-мученице за Україну!

Юр. Магалевський

Повстанка М.

М. родилась в Києві 1899 року 18 червня, дочка полковника. По скінченню гімназії Дучинської училась протягом 2 літ в київському клінічному інституті, після чого була сестрою жалібницею в 36-му запасовому шпиталі.

В 1919 році була сестрою-жалібницею 24 запасового шпиталю д-ра Шмігельського. В 1920 році була якийсь час в Юнацькій Школі, а потім пішла в запілля ворога до отамана Шепеля, де і згинула.

Повстанка Віра

Весь час визвольної боротьби українського народу працювала при уряді У. Н. Р., виконуючи секретні доручення.

Декілька разів переходила fronti боротьби, переносячи листи і гроші, нероз виконуючи і приватні доручення. В один з таких переходів згинула з рук вайовників України.

Стрілецька вандрівка 1 січня 1920 р.

Написав: Микола Андрусяк

Кінець 1919 р. застав 8 полк IV-ої золочівської бригади в бараках цукроварні в с. Щедровій біля Летичева. Сюди прибув він з кінцем жовтня, щоби доповнитися подільськими новобранцями. В хвилі договору Укр. Галицької Армії з Денікіном, цей полк складався майже з самих хорих. Тяжко хорі лежали в такій кімнаті, де вже від самих трупів можна було згинути. Всі лежали на соломі, повній вошей так, що коли у мене минулася горячка, я злякався, коли побачив, який їхній рій загніздився у моїм кожусі. Не було іншої ради, як тільки попроситися з кожухом, подарованим мені сотником Івановим.

Я вже був яких три дні після горячки, коли 1 січня 1920 р. прийшов до бараків полковий адютант пор. Прихитко й питав стрільців, хто бажає відійти в напрямі Одеси, бо до Летичева зближаються Поляки. Я спитав, чи можу числити на їзду возом, колиж дістав притакуючу відповідь, я рішився вандрувати. Дня 2 січня рушив транспорт пів хорих стрільців в дорогу. Транспорт провадили пор. Прихитко та пор. Горбачевський, командант полку сот. Метельський їхав хорий на возі, а сот. Іванів тяжко хорий залишився на ласці судьби в Щедровій.

Дещо дужчі стрільці йшли за возами; я сам, коли почув, що замерзну на возі, рішився йти. Першого дня маршу відстав я далеко за транспортом, в очах мені від снігу темніло; шойно другого дня долучив до своїх. Наш транспорт посувався через Вовковинці, Бар, попри Маньківці та Станиславчик. Подекуди стрічали ми наших стрільців, що вандрували гуртками на Захід, домів. Із здивуванням гляділи вони на нас, а ми на них.

На святій вечір (6. I.) прибули ми до м. Мурахови. Тут відпочили ми першого дня Різдва; людність відносилася до Галичан з великою зичливістю. На другий день свят рушили ми далі в напрямі на Томашпіль, Комаргород, Вапнярку.

В Комаргороді мали ми теж відпочинок один день (13. I.). Тут перебуваючи в хаті одної вдовиці я зачув, як її малі діти вчилися залюбки з українського букваря; старіж, що ходили колись до російської школи, у вільній хвилині зверталися до малих школяриків з проханням, щоби вони показали їм дещо з рідної грамоти. Цей факт свідчить про велике заінтересування тамошніх Українців своєю рідною школою; довголітня чужа школа научила їх шанувати своє рідне слово.

У Вапнярці була ще денікінська поліція. Коли крамар не хотів від мене брати української „лопатки“ (50 карб.), тоді Денікінець приступив та вилаяв крамаря. Більше я не мав стичности з Денікінцями. На Щедрий вечір (18 I.) прибули ми до с. Вернівки. Тут син вдови, у якої довелося мені кватирувати, повернув домів з війська після договору У. Г. Армії з Денікіном. З того договору він був невдоволений і дивувався, чому Галицька Армія не забирає в свої ряди Подолян; вони всі радо пішлиби разом з Галичанами проти всяких наїздників України.

Після однодневного відпочинку в Верхівці прибули ми 20 січня до м. Ободівки, недалеко Бершаді. Тут ми останилися на довший час й тут застала нас злука Галицької Армії з Червоною. У містечку була величава палата польського графа Собенського, в забудованнях якої помістилися наші стрільці, сформовані після виздоровлення в самостійний курінь.

Освітня справа в українських таборах для інтернованих в Дайч-Габлю

Уривок зі споминів. — Написав: Д-р Степан Годованич

Культурно-освітня праця в таборі інтернованих українських військових частин в Дайч-Габлю була многобічна та інтензивна. Вона проявлялася передусім у формі курсів. Починаючи курсами для негра отних, через курси вищої освіти (людовий університет), далі різні фахові курси: як поштово-телеграфічний, санітарний, рахункових підстаршин, аж до старшинської школи і курсу правників, були заступлені всі роди шкільництва.

Курси ті влаштовувало власними силами. Серед членів бригади, особливо старшин було багато учителів народних і середніх шкіл, які перебуваючи в таборі поставили свої сили, час і здібности на службу поширенню знання серед товаришів зброї.

Справі просвіти в наших військових таборах слід присвятити більше уваги. Абсолювенти цих курсів пішли між народ і працюють тепер на різних місцях. Я хочу розказати те, що задержалося в моїй пам'яті про два такі таборів курси.

В першу чергу варто згадати про перший матуральний курс в таборі. Діло в тім, що серед тих кількатисяч стрільців і кількатор старшин і підстаршин, які перебували в таборі, було чимало таких, яким війна не дала докінчити їх гімназійних студій. Вони просто з шкільної лавки пішли на фронт. Опинившись в таборі для інтернованих і побачивши, що надії на поворот на Україну до активного військового життя немає, вони рішили використати час примусового побуту в таборі, щоби закінчити свою гімназійну науку.

Десь під кінець серпня 1919 р. зорганізовано в таборі матуральний курс. Фактично був це скорочений курс 8-ої класи, по яким мав відбутися іспит зрілості. До зреалізування цієї думки причинився проф. Михайло Демчук, який в тім часі приїхав до табору в Дайч-Габлю. Він вишукав серед старшин учителів і вистарався про дозвіл на влаштування такого курсу в Команді Бригади (полк. Варивода) і в укр. міністерстві шкільництва (Д-р А. Артемович), яке тоді перебувало на еміграції в Відні. Після поагодження цих формальностей проголошено в деннім приказі бригади, що охочі можуть вписуватися на курс. Вписи переводжено службовою дорогою то є: кандидати голосилися в своїх сотенних командантів, а ті подавали через сотенні канцелярії списки кандидатів до канцелярії Команди бригади. Приймали лиш тих, які мали укінчену 7 класу гімназії. Дехто мав свідоцтва зі собою, декому прислали посвідки укінчення даної класи з Галичини, декого знали професори особисто, а дехто представив свідків, які потверджували, що він був у 7-ій класі, та таких було мало. Треба сказати, що цей курс був менше популярний, якби можна було сподіватися. А то тому, що всежтаки час від часу ширилися погоски, що антанта перевезе цілу бригаду через Румунію на Україну.

Ці погоски і сплетні хвилювали „таборитів“. Неодиному молоденькому старшині ввиджувалися герой-

ські подвиги на Україні і тим можна пояснити обставину, що на курс вписалося всього 36 слухачів. Всі були галичани, і то переважно бувші ученики самбірської і перемиської гімназії. Щодо степенів військових, то були це переважно стрільці (однорічні), підстаршини і кілька старшин нижчих степенів. Деякі зі слухачів були вже навіть від вересня до листопада 1918 р. позаписувані в гімназіях, отже їм вже не багато бракувало до закінчення.

Управу курсів обняв, як згадано, проф. Михайло Демчук. Він був одинокий цивільний. Решта професорів були старшини і вони всі одержали від бригади на час тривання курсу відпустку. Управитель курсів був господарем класи і провадив цілу канцелярію. Він вчив також математики, фізики і філософської пропедевтики.

Варто згадати імена цих старшин професорів, які не жалували труду і викладали безплатно.

Були це:

Отаман Маціввич, учив греки; сотник Віктор Петрикевич, вчив українського; поручник Новосельський, вчив латини; хорунжий Яцишин — нім. мови; підхор. Маркіян Терлецький, історії і географії, а полевий духовник бригади о. сотн. Лев Вань — релігії.

Окремий деревляний барак, а в нім сая, до якої в часі слоти вода через стелю текла, поломані лавки, розхитаний стіл — замість катедри — отсе наша таборова гімназія!

Навчання провадилося так, що професори викладали з підручників, уживаних в бувших австрійських гімназіях класичного типу. Тому що слухачі не могли роздобути потрібних підручників, як також з огляду на скондензованість скорочених викладів, записували виклади до нотаток і відтак виучували записане. Щодня була наука від 8 до 1 год. після полудня з малими 10 хвилинними перервами.

Виклади греки, латини, німецького та українського обмежувалися коротким переглядом історії літератури згаданих предметів. Короткі але ясні характеристики вибраних партій з історії літератури України давав проф. Віктор Петрикевич. Гарні були виклади історії грецької літератури проф. Маціввича, та історії рмської літератури проф. Новосельського. Учителі тільки викладали, питати з дня на день не було часу. Тільки проф. Мих. Демчук перепитував щодня кількох з математики і фізики при таблиці.

Незвичайно цікаво викладав історію України проф. М. Терлецький.

Проф. Яцишин, родом з Буковини, викладав новішу добу з історії німецької літератури, по німецьки. Показалося згодом, що слухачі не всіли були точно записувати його німецьких викладів. Щоби вийти з того положення, він писав свої виклади на аркушах через кальку, з нім. „Vogel“, і роздавав їх поодиноким слухачам. Від того відтак називали його слухачі між собою проф. Боген. Це був одинокий професор, що мав серед слухачів свій псевдонім. Зрештою панувала між професорами а слухачами повна гармонія.

Релігії учив полевий духовник бригади о. Лев Вань. Як військові ми відносилися до своїх учителів чемно, але всетаки багато свобідніше, ніж умундуровані гімназисти. Це було причиною задиркуватих дискусій з нашим о. катехитом на тему, як поладити заповідь Божу „Не вбивай!“ з ріжними воєнними звірствами.

Хоч ця справа осталася невіршеною, то ці дискусії були для нас правдивою душевною насолодою. Щодня після полудня можна було бачити, як з табору „шнурували“ слухачі один за другим в недалекі смерекові ліски і там, уживаючи переповненого живицею воздуха, вичували виклади на пам'ять. В розмовах підчас перерв нижчі військовими степенями слухачі зверталися до професорів через „пане проф сор“, а вищі степенем слухачі уживали супроти професорів нищих степенем військової титулятури. І в одних і других пробивалася тенденція приблизитися становищем до професорів. Це зрештою випливало з нашого подвійного становища: військових і учеників. При кінці курсу переводив кожний професор сам клясифікацію 8-ої кляси. Вона випала добре. Військові ученики були всі пильні, не опускали годин так, що директор Демчук не мав з того приводу ніяких клопотів. Після клясифікації з 8-ої кляси писали ми матуральні задачі: українську і математичну. З української мови могли ми вибирати. Було дві теми: 1) Границі України і їх невігоди; 2) Творчість Івана Франка. Задача тревала 4 години. Я вибрав першу тему, багато писало про Франка. Як вже були задачі оцінені, наступив іспит зрілості. Головою був проф. Демчук, уповажнений до цього тодішнім міністром просвіти З. У. Н. Р. Д-ром А. Артемовичем. Здавало по 4-ох перед і після полудня. Питали поодинокі професори, другі професори прислухувалися як свідки. Питання були з того матеріалу, який професори встигли за цей короткий час виложити.

Якщо котрий зі слухачів дістав добру ноту в 8-ій клясі з латини і греки, то міг вибирати.

Абітурієнти відповідали свобідно, не слідно було якоїнебудь тремти. Не було причини слухачам тремити, бо всетаки воєнне ремесло ми уважали першим. Матуру вложили всі, які приступили. Кількох, з початку записаних, підчас курсу виступило. Клясифікація була як у був. астр. гімназіях: з відзначенням, одногосло, більшістю. Недостаточних вислідів не було. З відзначенням здав тоді тільки один слухач, а то Тадей Паславський.

З учасників того I-го матурального курсу пригадую таких:

- 1) Михайло Галабурда, потім скінчив агрономію в Празі.
- 2) Степан Біян, д-р права, пражського університ.
- 3) Степан Куропась, потім агроном, тепер в Чикаго.
- 4) Волод. Галевич (?), агроном.
- 5) Ілько Калічак, гімн. проф. в Ч. С. Р.
- 6) Грабовський, 7) Косинський — оба правники.
- 8) Тадей Паславський, агроном.
- 9) Волод. Деревляний, правник.
- 10) Степан Савка, правник.
- 11) Яцковський „ 12) Плескач.

Решти імен та назвищ не пригадую, хоч обличча деяких ще не зовсім затерлися в пам'яті.

Матуральні свідоцтва одержали слухачі за кілька тижнів, аж вони вернули з Відня, де були затверджені міністром освіти Д-ром А. Артемовичем.

Відтак усі абітурієнти студіювали на ріжних чеських високих школах: в Празі, Брні, Братиславі, Пшбрамі.

На університети і техніки приймали Чехи і Німці без найменших труднощів. Чеське міністерство шкільництва зажадало тільки предложення всіх свідоцтв разом і затвердило їх спеціальною клявулею „Свідоцтво це є важне на території Республіки Чесько-Словацької“.

Листи з хирівського фронту

Писав стрілець У.Г.А. Степан Венгринович

Городовичі, 1. І. 1919.

На фронтах спокій. Тільки вчора була велика різня. Поляки напали на одно село Чишки. Наша піхота втікла, а гармати лишилися на горі. Втікати не могли до снігу, бо посторонки порвалися.

Мало бракувало, а булиб забрали наші гармати.

Завізвали тоді на поміч гуцульські сотні, що стояли в резерві. Ці — в сталевих шеломах — упали на ворога. Три рази йшов бій на багнети. Загнали противників у глубокий рів і сікли там машиновими крісами.

Казали, що сі Гуцули такі завязі хлопці, що навіть ранені бігли до наступу.

Виперли Поляків ген за село й два машинові кріси їм забрали.

Вчора сидів я до 1 год. в ночі, рисував „бажання“ Кравсові на Новий Рік — від нашої артилерії. І гармата там була й хата розвалена.

Нині особним післанцем післали до Кравса, а він телефоном дякував нам. Казав, що се перший дарунок в українській армії, який його зворушив.

Що де в світі чувати, то Тато певно ліпше знає з часописів, як ми.

Шість сотень Гуцулів пішло знову на Львів. Кажуть, що наші Кульпарків і Скнилів заняли.

Коби всі наші хлопці були такі, як Гуцули, то давно малиб границу Сяну.

Цікавий я, як там у вас, чи змінилось дещо. Чи є вже порядок там у „Гінтерлянді“, чи дальше крадуть — швіндлюють, як за австрійських часів?

Ми все собі говоримо, що як цю війну тут на фронті закінчимо, тоді гармати взад обернемо на цих панків, що інтереси хотілиб робити за плечима других.

Ждемо вже дуже, коли дадуть приказ іти вперед, бо скучно на місці стояти.

Городовичі, 2. І. 1919.

Вчора прийшли нам чотири нові гавбиці зі Стрия, так у нашій групі булоб вже 12 гармат.

Три знову відійшло під Львів.

Здається, що наші сили тут більші від Поляків.

У них з Хирова відзивається тільки 3 гебірки, а від нас може відзиватися 12 і то гавбиць.

Лиш чому не дають приказу відповідати?

Нині знову стріляв на нас. Я з пор. Лазором ходили в першу лінію — на зірну — дивитись, де наші стріли падають і телефоном їх справляти.

Такий гарний нині день — правда весна починається. —

На свята не приїду, якось встидно з Хирова, а радше з Фельштина на відпустку їхати. Зажду, та аж з Перемишля поїду.

Бажаю смачного до вечері й мене там при діленню проскуркою згадайте.

Я певно буду з товаришами співати, а потім як спів урветься й кожний буде самоти шукати, тоді і я виїду на двір, — гляну в Вашу сторону... та Вас згадаю.

Городовичі, 6. I. 1919.

Нині Святий Вечір. Якраз доходить 12 в ночі.

Вже всі поклялись спати, тільки телефоніст сидить при апараті, та держить ручку при усі.

Якось дуже сумно було нині.

Зловили рано одного Поляка, який говорив, що Поляки нині в ночі готують великий, загальний наступ на нас.

Вже й не було ні вечері — ні співів.

Піхота зробила збірку й таки перед вечером вимашерувала в окопи — перед село, а ми також не мали часу їсти.

Телефони тиркотали, як у якій централі, що від одного відійшов — вже другий дзвонить....

Треба знати, що з нами вполучені всі три батареї, наш зорець (беобахтер) напереді, команда від піхоти й машинних крісів і фельдхаха на самім переді — в лісі.

Другий телефон лучить знову нас з такими командами на лісовому крилі — за рікою, а третій з Фельштином — Глибокою — Самбором і далше....

Цей надав таку телеграму до того, Кравс з Глибокої складає святочні бажання своїм старшинам і стрільцям, цей по муніцію телефонувє, цей питається, чи кухні вже виїхали, а тамтой хоче з Фельштина резерви й таке інше... Не дали навіть спокійно пирогів вісти, бо лиш це було на вечерю. Потім ще чорна кава і хрусти.

Не йшли ні співи — ні жарти, всі на Хирів гляділи, чи не видно заповіджених трьох польських ракет та слухали, чи не грають гармати.

Ще й тепер жду...може аж над раном скочуть наступати, а може полонений блягу пустив, щоб нам Святий Вечір попсувати....

Мій командант їздив до Глибокої, де Кравсові справляли вечерю, що лиш тепер повернув.

Кравс заповів, що наша батарея не піде на Перемишль, тільки на Загіре — Сянік. Та мені — все одно, коб тільки не сидіти на місці.

Вчера противник робив великий наступ, але як я вже писав, дали їм наші доброго „чосу“, що аж ми до було дивитись згори, як коло 400 людей втікало в переполоху.

Наші гнали за ними аж під сам Хирів і коби тільки приказ, то певно його занялиб.

І сьогодні машинні кріси в уставлені й тільки ждуть...

Наша панцирка також підїхала і жде..

Шрапнелі наші вже нарегульовані, тільки вкладай їх у люфу й стріляй

Но але побачимо, до раня ще далеко.

Оттак виглядає мій Святий Вечір. Сподіваюсь, що у нас у хаті не дуже веселіше. Певно сам Тато з Владкою й Левком... та байка! Зате на другий рік на своїй землі разом будемо вечеряти. —

Городовичі, 10. I. 1919.

Коло нас усе по старому. Був Коссак у нас і наших командантів взивали на военну нараду, то й сподіваємось вневдовзі приказу: вперед.

Нині ходили малі стежі на звіді до Хирова, було наших чотирьох ранених, а двох пробитих багнетами, бо йшли до наступу.

Поляків около 14 вбитих, між ними оден старший, найшли при нім цілий плян офензивы на нас.

Нині ми зловили шпійона, маленького Поляка, йшов з Борислава до Хирова. Не хотів признатися.

Як наші вдали, що хотять його розстріляти, стануло 5 стрільців.... „Змір“ — тоді аж признався, хто його вислав. Відкрив цілий заговор у запіллю, подав іменно, де заховані машинні кріси — й інше. Відослали його до полевого суду до Самбора.

Що під Львовом чувати — не знаю, якось усі вісти звідтам замерли....

Нині противник лише дві кулі пустив на нас, може забрав гармати на поміч під Львів...

Городовичі, 26. I. 1919.

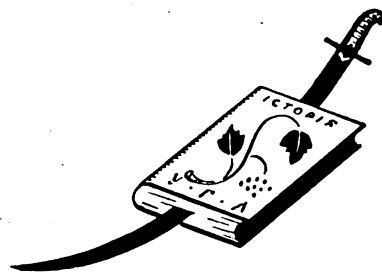
На сам Йордан давали нам Поляки приняття. Ще нині видно діри від гранатів довкола нашої хати, та сумно для них скінчилося.

Наша куля вцілила в їх панцирний потяг, де були дві гранати — обі розбила, старшину і обслугу також убила. Машина втікла, а потяг до нині стоїть на шинах ні вперед ні взад не може відїхати.

Наша стежа ходила в ночі оглядати, то лиш кавалки людського мяса намацали в середині в вагоні, принесли нам ненарушені „авфзаци“ від розбитих гармат.

Від тоді Поляки ні одної кулі більше не пустили, і так до нині, кругом біло — спокійно, вікна замерзли, обі сторони, здається, дримають.

Та лиш так здається...

Батьківська земле

Ходою.

На мужеський хор

Бать - ків - ська зем - ле, кра - ю ко - ха - ний, всім нам свя - та У - кра -

ї - но! Для Те - бе жи - ти, То - - бі слу - жи - ти,

за Те - бе вмер - - ти Є - - ди - ну - - ди - ну!

I. ma. II. da.

Батьківська земле, краю коханий,
Всім нам свята Україно,
Для Тебе жити, Тобі служити,
За Тебе вмерти Єдину!

За Твої гори, ниви і море,
За їх довічну свободу,
За Твою славу, честь і державу,
За щастя Твого народу.

Історія 4-го Запоріжського полку імени полковника Богуня

Історичний матеріал Т-ва Запорожців. — Написав А. Тарнавський, сотник Війська Запоріжського.

1917 рік.

Кадри 4-го Запоріжського полку були сформовані в місяці жовтні 1917 року, шляхом українізації російського полку „Георгієвських кавалерів“, яких російський комітет „Георгієвських кавалерів“ гуртував для утворення міцної підвалини російської центральної влади в м. Києві.

Їдейним творцем формування полків, котрі складалися виключно з лицарів російської відзнаки „св. Георгія“, був відомий російський генерал Іванов.

Вкупі з іншими однодумцями він думав гуртувати вояків в частини по принципу екстериторіальності. Командні посади в цих частинах давали переважно кадровим старшинам російської армії.

До закінчення війни на ці частини покладано велику надію щодо підтримки царського уряду вразі заворушень. Звичайно до революції ці пляни хоронилися у великій таємниці і влада встигла сформувати лишень оден полк „Георгієвських кавалерів“ у Петербурзі.

В 1917 році після революції на Зборах Головного Комітету „Георгієвських кавалерів“ голова комітету в промові заявив Зборам таке: „Групування георгієвських кавалерів в частини має величезне значіння для Росії. Частини ці формуватимуться по окраїнах нашої держави з корінного руського елемента. По скінченню війни їм будуть наділені безкоштовно ґрунти і полекшене влаштування на землю в місцях постою їх частин, і таким чином вони як міцні нитки зв'язуватимуть єдність держави“.

Коли це стало відомо в колах Укр. Генерального Військового Секретаріату, там почали опрацьовувати плян боротьби з цією небезпекою. Все літо в м. Києві велася організаційна праця наша і наших ворогів.

В серпні місяці був сформований полк „Георгієвських кавалерів“ в м. Києві. Командантом полку був призначений ренегат полковник Кірієнко, котрого рідний брат вірно служив від початку революції в укр. війську і загинув в 1919 році підчас війни з большевиками, на посаді команданта 10-го корпусу.

На початку формування полку Штаб Київської Округи (російський) намагався поповнювати полк „кавалерами“ Росіянами, але деморалізація російського салдата та українська агітація серед поповнень унеможливила цю спробу.

Тоді наказом по Окрузі оголошено про припинення до полку місцевих „кавалерів“. Штаб гадав, що „кавалер“, хоч і Українець, є досить скалічений царською казармою і може заступити справжнього Росіянина.

Збільшено матеріальні вигоди служби, полекшено їх службово-фаховий режим і в наслідок цього в Тираспільських касарнях зібрано до 650 вояків, „Георгієвських кавалерів“, переважно Українців. Воякі ці були несвідомі національно і на початку радо йшли назустріч вимогам та наказам Начальника Київської Округи полковника Оберучева та політичного комісара і команданта полку ренегата Кірієнка.

Поблизу від полку був розташований 1-ий запасовий козачий український полк. Це була в той час єдина українська частина в Києві.

По директивам Військового Секретаріату старшини та козаки 1-го зап. полку старалися освідомити „Георгієвців“ і почали українську агітацію серед них, аби перетягнути на свій бік, або розкласти цю частину.

Це була важка праця, але крок за кроком вона посувалася наперед. Провадилася ця праця через старшину Георгієвського полку сотника Тимченка та ще через декількох молодших старшин.

Київський Георгієвський Комітет та Штаб Округи всіма засобами старалися перешкодити агітації і провадили контрагітацію, примінювали репресії, але змагання було їм не на користь.

Вкінці місяця вересня серед Георгієвців національна свідомість підвищилась до того, що вирішено, не вважаючи на спротив Росіян, піддатися своїй українській владі. Під проводом старшин Дорошенківського полку 26 жовтня полк в повному складі, за винятком Росіян, вирушив з касарень на Миколаївську вулицю до будинку цирку, де в цей час відбувалося засідання Третього Всеукраїнського З'їзду Військових Депутатів.

Маючи на правому крилі полкову оркестру, полк виривнявся проти цирку.

Делегат полку значковий Мацюк з'явився до Президії З'їзду і склав позачергову заяву: „Київський

полк Георгієвських кавалерів, що складається з 90% Українців, не бажає надалі бути в підлеглости чужій російській владі. Полк в повному складі з'явився на З'їзді і просить З'їзд санкціонувати його вступ до Української Армії, під назвою: „Четвертий Сердюцький імени полковника Богуна полк“.

З'їзд одногосно постановив затвердити рішення полку і вислід голосування був покритий гучним: „Слава Богунівцям!“ Після цієї постанови делегація з трьох членів З'їзду вийшла до полку і оголосила полк приєднаним до Української Армії. Тоді-ж Богунівському полку дано З'їздом військовій клейноді: бунчук та прапор.

По промовах делегації від З'їзду та старшин полку оркестра заграла гімн і під звуки „Ще не вмерла“ та вигуки „слава“ полк продефілював перед делегацією З'їзду та повернувся до касарні.

Це було 26 жовтня в той самий день, коли Штаб Київської Округи проєктував ліквідувати Укр. Центральну Раду та Секретаріати, розігнати 3-ій Військовий З'їзд та обезброїти 1-й козачий запасовий полк.

Виступ полку перешкодив цим плянам і відсунув збройний виступ Округи на 2 дні.

По повороті до касарень полк вигнав всіх старшин та козаків — Росіян, що ще лишилися в касарні. Не поміг бідолахам і такий аргумент як: „Із одного котьолка в окопах кашу елі“.

Командантом полку призначено осаула Секрета, адютантом полку — сотника Тимченка. Крім того з 1-го запасового полку переведено кілька старшин замість демобілізованих старшин Росіян.

28-го жовтня полк одержав бойове завдання: обороняти київський арсенал від наступаючих військ Штабу Округи. Богунівський полк у важкому двохденному бою з насідаючими на арсенал чехословацькими військами та відділами донських козаків одержав перемогу і охоронив цей важливий пункт для українського уряду. Ворожі втрати були: забитих Чехословаків — 35, ранених 8; козаків (донських) та російських старшин і „юнкерів“ забитих — 60, ранених 14. Наші втрати — 5 козаків забитих і 3 ранених. Від 31 жовтня в полку почалася муштра і навчання по українським статутам. Приводилося до ладу помешкання, формувалися скорострільна та кінна сотня.

20 грудня наказом по 1-й Сердюцькій дивізії 5-а та 7-а сотні полку вкупі з відділами Дорошенківського полку, були вислані на ст. Зерново (на Чернигівщині) для несення охорони залізниці та складів військового майна. Командував цим збірним відділом сотник Дорошенківського полку Мантуляк. 28 грудня 5 і 7 сотні були відкомандировані до полку.

22-го грудня до полку прибуло поповнення з північного російсько-німецького фронту в складі 300 козаків та 7 старшин. Тепер полк нараховував 900 козаків та 45 старшин. Полк ділився на 3 куріні, була сформована 2 скорострільна сотня та саперна. Командантом 1 курія був призначений військовий старшина Василів. Командантом 2 курія — осаул Кушнір. Командантом 3 курія — осаул Волков. Полк мав 9 піших сотень, 2 скорострільні (52 скорострільні), кінну та саперну сотні. Був добре харчований та був добре вдягнений.

Большевицькі агітатори в цей час провадили агітацію серед усіх українських частин київської залоги, аби не дати змоги утворитися українській армії,

котра могла бути рішачим чинником в боротьбі з Москалями за незалежність Української Держави. Проводилась большевицька агітація і в Богунівському полку. Національно свідомий елемент полку борючись з нею, але в боротьбі був самотнім, бо Штаб 1 Сердюцької дивізії цього елемента не підтримував. Побіч Штабу працювали т. зв. Військові Ради, які фактично керували життям частин і куди вже встиг, дякуючи „виборчому началу“, пролізти збольшевичений елемент. В українських частинах Генеральний Секретаріат Військових Справ запровадив в той час „виборне начало“ командного складу і офіційно визнав існування „Військових Рад“. В Богунівському полку була теж „Полкова Рада“. В компетенцію цієї ради, що складалася з делегатів, обраних сотнями, входило все щодо керування полком та контролю над командним складом полку. Командний склад був

лише виконавцем відповідних постанов полкової ради, котрі часто-густо суперечили прямим наказам Штабу дивізії, а ці накази команданти мусіли теж виконувати.

Такий аномальний устрій, неможливий в армії, дуже шкодив українській військовій справі і значно полекшував агітацію большевкам. Генеральний Секретаріат Військових Справ не зумів поставити військову українську справу на добрий шлях і наслідки цього вневдовзі показалися дуже негативні.

Бурхливі засідання полкової ради, полкові мітинги, котрі вона скликала, розхищували дисципліну в полку, та підривали авторитет української влади.

Почалися випадки відмови козаків від варт в місті, жадання більшої плати козакам, незадоволення харчами і т. ін. Політична ситуація в місті, в зв'язку з окремими виступами большевиків ускладнювалася.

(Далі буде)

ВИДАННЯ ПО ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ У.Н.Р.

Книжки

Зладив: Прижмуренко

(Докінчення *)

Неперіодичні видання курінів.

- 32. »Козацька думка«. 19 куріня. Друк. на шапірогр. Вийшло 2 числа по 32 прим.
- 33. »Джерело«. 21 куріня маю 1-е число в 32 прим.
- 34. »Вісник інженерського куріня«. 2 числа по 32 примірників.
- 35. »За Україну«. Кінного полку. 3 числа по 32 прим.
- 36. »За дротом«. Школи підстаршин. 4 числа по 32 — 40 примірників.

Книжки друковані на машині.

- 37. »Абетка морзе« Журахіва 300 примірників.
- 38. »Піша застава« Ельзенберга, перек. пор. Верхоли, 800 прим.
- 39. »Краплини«. 3-на 200 прим.
- 40. »Спогади«. Збірник спогадів старшин і козаків з часів визвольної боротьби. 500 прим.
- 41. »Козачі думи«. М. Д. 500 прим.
- 42. »Танки та їх значіння«. Друк. на шапір. в 30 прим.
- 43. »Молитви«. » 20 »
- 44. »Шкільні молитви« » 20 »
- 45. »Казка про дипломатів«. » 20 »
- 46. »Трьохдільна система«. » 30 »
- 47. »Оборона на розтягнутому фронті« » 30 »
- 48. »Історія поступового розвитку бою«. » 30 »

ВАДОВИЦЬКИЙ ТАБОР:

- 49. »Запорожець«. Журнал 1. запор. дивізії. Видає культ. освіт. відділ. Друк. на шапір. З образками. Ціна не виставлена.

- 50. »Аванс«. Політичний журнал. Видає ініціативна група. Ред. Гавришка. Вийшло 6 чисел. Друк. на шапірогр.
- 51. »Запорожська думка«. Часопис запорожського культурно-освітнього відділу. Виходить двічі на тиждень. Друк. на друкар. машині. Редагує колегія. Ціна 5 марок.
- 52. »Жало«. Сатиристичний журнал. Друк. на шапір. Ціна не виставлена.

ЛАНЦУТСЬКИЙ ТАБОР.

- 53. »Наша зоря«. Літ. військовий тижневик. Орган незалежної думки. Видає культ. освіт. комісія табору. До 8 числа друков. на шапірогр., далі на циклостілю. З образками. Ціна 25 марок. 16—17 число вже вийшло в таборі Стрілково, куди був перенесений табір з Ланцута.
- 54. »Будяк«. Журнал гумору і сатири. Орган партії Б. К. В. (Бий куди влучиш). Видання культ. освіт. відділу табору. Друк. на циклостілю. З образками. Ціна 25 марок. Друге число вийшло 30. IV. 1921 р.

ПИКУЛИЦЬКИЙ ТАБОР.

- 55. »Волохівщина«. Знаю, що такий часопис виходив але на жаль в своїй збірці не маю.
- 56. »Аванс«. Так само.

ПІОТРКІВ.

- 57. »Тернистий шлях«. Літерат. журнал. З образками. Друк. на шапір. Ред. Козловський.

*) Гляди Літ. Ч. К. за 1930 р.

X 58. »На хвилях життя«. Вийшло 2 числа. В збірці не маю.

ТАБОР В СТРІЛКОВІ.

До сего табору перенесені були табори з Вадовиць, Ланцуту, Пикулич та Пйотркова. Виходили тут деякі нові журнальчики, в більшостиж продержували своє видання, з тимиж назвами журналі з попередних таборів, Подаю всі, що виходили і про які мені відомо, в р. 1921.

X 59. »Наша зоря«. З Ланцутського табору. Маю 17-е число. Друковано на друкар. машині. 28 сторін. Ред. Сіманців. Журнал виходив з грудня 1920 р.

1921 X 60. »Будяк«. Теж з Ланцуту. З 3 числа припинилося видання. Редактор був Павлів. Виходив з березня 1921. Друкарня »Нашої Зорі«.

X 61. »Запорожська думка«. Часопис перенесено з Вадовицького табору. Видає Запоріжська дівізія. Вийшло 30 чисел. Друков. на друк. машині. Редагує колегія. Ціна 6 мар. (Збільшена ціна на 1 марку).

X 62. »Блоха«. Видає штаб тилу. Вийшло 2 числа і перестав виходити. Ред. Сольвій.

X 63. »Промінь«. Непартійна демократична таборова газета. Виходить що тижня. Редактор Нестеренко. Вийшло 21 число.

X 64. »Військовий Науковий Вісник«. Видає військовий факультет Народного університету. Вийшло 1 число в 28 ст. Редагує колегія.

X 65. »Таборовий метелик«. Видання »Нашої Зорі«. 4 ст.

X 66. »Студенський вісник«. Теж.

67. »Ось і ась«. Думи козака Василенка. Видання »Нашої Зорі«. 12 стор.

68. »Головні правила українського правопису«. Видання спілки учителів армії УНР. в Стрілково. 12 стор. Друкарня »Нашої Зорі«.

69. »Якою повинна бути Україна, за котру боремося« Літучка. Видання »Нашої Зорі«.

X 70. »На хвилях життя«. Літературний журнал штабу армії УНР. Вийшло 2 числа і припинилося видання. Друк. на циклостілю. 24 стор. з образками.

71. »Поняття і зміст стратегії«. Реферат поручника Подільського. Друк на шапірографі.

72. »Похід в 1922 р.« Реферат підп. Хомяка.

73. »Історія воєнного мистецтва«. Реферат підполк. Рафальського.

74. »Утримання війська і піддержання його боєздатности«. Реферат сот. Богуна.

75. »Елементарна тактика«. Реферат сот. Горко. Всі друковані на шапірографі, кількості накладу не знаю.

ЧЕНСТОХОВА.

X 76. »Колючки«. Сатир. гуморист. журнал. Орган незалежної думки. Друк. на циклостілю. З образками. Вийшло 6 чисел. Ціна 50 марок.

X 77. »Думка«. Інформаційний орган війська Запорожського. Друковано на друк. машині. Вийшло 10 чисел. Ціна 5 марок. (Сего журналу я не маю, згадує його п. Литвицький у варшавській часописі, назви якої не памятаю).

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

З цим числом посилаємо поштові складанки та просимо прислати ними передплату на 1931 рік. Просимо також і тих нечисленних передплатників, щоби обовязково вирівняли залеглу передплату.

Не просимо датків на пресовий фонд, але лише точного плачення передплати.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

ІІІ. річник / Число 1. / Січень 1931.

З М І С Т

	Стор		Стор
* * *		Тихі герої	
Ф. Невестюк	2	Юр. Магалецький	15
На порозі нового року	2	Стрілецька вандрівка 1 січня 1920 р.	
Т и ф		Микола Андрусак	17
Спомин. — Мих. Островерха	3	Освітня справа в українських таборах для	
Волинські гроші		інтернованих в Дайч-Габлю	
Олександр Вітенко	6	Уривок зі споминів — Др. Степан Годованій	18
Наступ на Кульпарків		Листи з хирівського фронту	
Василь Горбай	9	Степан Венгрінович стріл. У.Г.А.	19
* * *		Батьківська земле	
Ф. Н.	11	На мужеський хор	21
І курінь 8 бригади У.Г.А.		Бібліографія	
Із записок Івана Карпинця	12	Видання по таборах інтернованих воєнків Армії	
		У.Н.Р. — Прижмуренко	23

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КООПЕРАТИВНИЙ БАНК

„КРАЄВИЙ СОЮЗ КРЕДИТОВИЙ“ у Львові, Ринок 10

Ч. телефону 433 — Конто Почтової Щадниці Ч. 143.477,

як Центральна Каса українських кооператив приймає вкладки ощадности, забезпечує їх у твердій валюті та поміщує їх у наших кооперативах, щоби піднести господарський розвій українського народу.

Батьки! Пам'ятайте, що при подарунках для своїх найблищих на Різдвяні Свята не вільно Вам забути на найкращий та найконечніший подарунок — життєву полісу. Тому пишть сейчас по блищі інформації до Товариства

КАРПАТІЯ

ЛЬВІВ, Руська 18.

КООПЕРАТИВНИЙ БАНК
„ДНІСТЕР“
у Львові, вул. Руська Ч. 20.

приймає щоденно вкладки ощадности, починаючи від 1— зол. від год. 8:30 рано до год. 2:30 пополудні, а в неділі й свята від год. 10—1 рано. / Вкладки ощадности зберігаються в строгій тайні. / За вкладки і їх опроцентования ручить Кооперативний Банк „Дністер“ цілим своїм майном, що обійм є між иншим три реальности у Львові і дві більші послости в обемі поверх 2. 00 моргів землі.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

„ЗІЗ“ одиникий український сатирично-гумористичний журнал, який вдатно ілюструє з правдивим гумором події нашої буденщини.

Чвертьрічна передплата 3— зол.

Адреса: „ЗІЗ“, ЛЬВІВ, ВУЛ. РУСЬКА 18. III. п.

„ВІДРОДЖЕННЯ“
(давніше „МИ МОЛОДІ“)

ілюстрований орган укр. противальк. і протинікотин. руху, виходить раз у місяць.

Адреса: Львів, Гродзіцких 4. III.

„ВІДРОДЖЕННЯ“ коштує в передплаті для членів Тов тільки зл. 3. а для нечленів зл. 3:60 річно. Для заграниці 1 дол. ам.

ЧИТАЙТЕ І ШИРІТЬ КНИЖКИ І ЧАСОПИСИ ВИДАВНИЦТВА
Т-ВА „СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“

Часопис великий ілюстрований господарський двотижневик

„СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“ . . . . . ціна 3:50 за чвертьрік

Часопис, одиникий український ілюстрований місячник пасічництва

„УКРАЇНСЬКИЙ ПАСІЧНИК“ . . . . . ціна 3:50 піврічно

і сільсько-господарські книжки та календар „Сільський Господар“.

Купуючи наші книжки причинитеся до ширення сільсько-господарської культури, скористаєте самі і допоможете Вашій хліборобській організації Т-ву „Сільський Господар“ у його праці для добра народу! Оказові числа і цінники книжок висилаємо даром.

Замовлення приймає кожна книгарня і Т-во „СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“ у ЛЬВОВІ, вул. Зіморовича 20.

ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК ГІПОТЕЧНИЙ

АКЦІЙНА СПІЛКА — ЛЬВІВ, СЛОВАЦЬКОГО Ч. 14.

(Власний дім) — Тел. 3-82, 75-32, 52-92. — Телегр. адреса: ЗЕМЛЕБАНК, Львів.

Корто в П. К. О. 149.000.

Одинокий український дивізовий банк полагоджує всі банкові чинности. — Переводить перекази за границю до всіх місцевостей світа — головно до Америки і на Україну. — Приймає вкладки в золотих і долярах. — Приймає векслі і офери до інкаса.

У всіх краях Європи й Америки власні кореспонденти

При письменних запитах долучити на відповідь марку за 50 гр.

ХЛІБОРОБИ, розвиток молочарського промислу поратує Вас у теперішній господарській скруті. Але тямте, що тільки справжній молочарський промисл під фаховою кермою і в звязку з сильною центральною молочарською організацією, якою є Краєвий Молочарський Союз „МАСЛОСОЮЗ“ поратує Вас у злиднях.

Зле поставлене діло без сильної організації може нанести більше шкоди як пожитку. Звертайтесь о пораду і вказівки на адресу

„МАСЛОСОЮЗ“

ЛЬВІВ, вул. Косцюшка Іа. тел. 43-86 і 81-04.

ГРОМАДЯНЕ, покажіть ділом, що Вам залежить на розвитку нашого економічного життя і купуйте масло і весь набіл тільки в склепах „МАСЛОСОЮЗУ“, бо там найліпший і найдешевший.

Кожен Українець повинен тямити, що потрібні припаси може закупити тільки в кооперативі

„НАРОДНА ТОРГОВЛЯ“

яка продає від року 1883 в своїх 24-ох склепах по більших містах споживчі і кольоніяльні товари та вина.

МИЛО з власної української Кооперативної фабрики
КОСИ-СЕРПИ з охоронною маркою
НАСІННЯ добрих збіж, та пашних, окіпних ростин
РІЛЬНИЧІ машини і знаряддя

ЦЕНТРОСОЮЗ
ЦЕНТРОСОЮЗ
ЦЕНТРОСОЮЗ
ЦЕНТРОСОЮЗ

ЛИТОПИСЬ

ЧЕРНОГО КАЛИНИ

1 9 3 1

II

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13.— зол.
 Піврічна » . . . . . 7.— »
 Чвертьрічна » . . . . . 3.50 »
 Для членів »Червоної Калини« 3.— »
 Ціна поодинокого числа . . . 1.20 »
 В Румунії: річна передплата . 360 леїв
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки:
 The Ukrainian Legion, P. O. Box. 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box. 2121.
 / Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/Ш.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 зл. 4 зл
 Ціна для нечленів членів

Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52

Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I.-IV. . . . . 8.40 « 4.20 «

Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 « 45 «
 От так собі. Мініатури, стор. 129 . 1.50 « 75 «
 Між молотом і квалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . 1.50 « 75 «

Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 . . . . . 3.25 « 1.70 «

Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . . 4.50 « 2.25 «

Василь Софронів: Грішник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1.50 « 75 «

Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3.— « 1.50 »

А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 . . . . . 4.50 « 2.25 «

Роман Купчинський:
 I. Курилася доріженька Стор. 208 4.— « 2.— «
 II. Перед навалою. Сторін 192 . . 4.— « 2.— «

Федір Дудко:
 I. Чорторій. Сторін 192 . . . . . 3.50 « 1.75 «
 II. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . 4.— « 2.— »
 III. На Згарищах . . . . . 4.— « 2.— »

Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції. I—III. Част. по зол. 3.50 « 1.75 «
 Ч. IV. друкується.

Юро Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку . . . . . 5.— « 2.50 «

Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань)
 I—V. Частина . . . . . по зол. 4.—зл. 2.—зл.

Богдан Лепкий: Зірка, пов. з повонного життя . . . . . 4.— « 2.— «

Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни.
 I і II. Частина . . . . . по зол. 3.— « 1.50 «

Максим Брилинський: Хресний вогонь.
 Вовнні нариси . . . . . 2.50 « 1.75 «

Т.Г. Масарик: Світова революція, т. I. 13.50 « 6.75 «
 т. II. . . . . 8.— « 4.— «

Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . 4.50 « 2.25 «

Др. Ганс Кох: Договір з Денкіном 1.80 « 0.90 «

М. Галаган: З моїх Споминів
 I, II. і III. Частина . . . . . по зол. 4.— « 2.— «
 IV. Частина . . . . . 6.— « 3.— «

Микола Матів-Мельник: На чорній дорозі (новелі) . . . . . 3.50 « 1.75 «

Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів . . . . . 4.50 « 2.25 «

А. Чайківський: Чорні Рядки.
 Спомини . . . . . 3.— « 1.50 «

Олена Степанівна: На передодні великих подій . . . . . 2.— « 1.— «

І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2.80 « 1.40 «

А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4.— « 2.— «

М. Костів: Джін-Гіс-Хан гряде. . . 3.— « 1.50 «

О. Бабій: Перші стежі, повість . . 6.— « 3.— «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/Ш.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 2. *

ЛЮТЕНЬ

* 1931

Ген. Юнаків,
Начальник Штабу Гол. От. (Армії У. Н. Р. і У. Г. А. 1919 р.), 6. міні-
стер Військових Справ У. Н. Р. і начальник Юнацької Школи
Портрет кисти арт. Петра Холодного

Під Крутами

Ще тільки вчора упали тюрми,
Ще тільки вчора родилась воля,
Жині на сполох сурмлять вже сурми:
— Орда йде дика з чужого поля! —

Ще тільки вчора — прапорів море,
Побідно грали дзвони в Софії, —
А нині, нині — горе нам, горе!..
— Знов Боголюбський йде з Московії.

Знову з півночі градові тучі
Впадуть на наші ниви народні;
Сумує Київ, руїни ждучи:
— Спасуть хіба нас чуда господні! —

Крамоли, чвари в краю цілому,
По лютих войнах люд у знемозі;
Тей, скиглить чайка в степу німому,
Що гніздо звила ось при дорозі.

Зібралось триста юних, сміливих:
— Братя! Не купим волі сльозами! —
Не треба смутків, ні слів журливих;
Ходім як Ігор у бій з мечами! —

Тей, гремлять стріли мрачної днини,
Аж у Чернигів котяться громи;
Паде покіссям цвіт України,
Та хто вбив тіло, духа не зломить!

Бились сполудня, бились до ночі;
Аж тоді втихли у пільмі бої,
Як закрив воїн останній очі,
Як впав, убитий побіля зброї.

Всі Ви спочили в темній могилі,
Та нас в неволю не завернути,
Бо і в нас були вже Термопілі,
Бо впало триста, ген там, де Крути!

Бій під Крутами

(В 13-ту річницю)

Написав: Атаназій Фітоль

„Чужинче! Іди й скажи Спарті, що ми тут лежимо вірні її найвищому наказові!“ — такий напис пишався на могилі спартанських борців. Ви знаєте про Термопілі, цей славний бій спартанського короля Леоніда з триста Спартанцями проти многотисячних когорт перського наїздника. Було це 480 р. перед Христом на землях соняшної Геляди...

Термопілям судилось повторитися ще й другий раз в 1919 р. на розлогих степах золотої України. Ці другі Термопілі, це бій під Крутами, а Спартанцями в ньому були українські студенти.

Нав'язуючи нитку споминів з цею, вже більш, як десятиліття від нас віддаленою подією, ми почували психічну зціпленість з тими, які лежать на тих

далеких Чернигівських полях. Нас лучить з ними традиція, могутий чинник розвою всіх сильних суспільних організацій.

Бій під Крутами представиться нам в цілій своїй величі, повноті й красі — зарівно моральній, як і фізичній, тільки на тлі еволюційного процесу розвою збірної української психіки від раба-малороса до вповні самоосвідомленого Українця-соборника й на тлі сучасних фізично-політичних обставин. Процес еволюції психіки позначився в історії наших визвольних змагань незатертим пятном чотирох універсалів і їх остаточним завершенням, актом злуки з дня 22 січня. На цьому тлі зможемо відтворити ясно контури монументального чину Нації.

Щоб побачити й зрозуміти еволюцію психіки, гляньте на отсих кілька мініатюрних картин, вирваних з калейдоскопу подій, кілька наймаркантишних моментів, кинутих, немов на ленту фільми. Хай ваша фантазія мережить картини, над якими читаєте надписи: Паде царат; березневий переворот в Москві; утворення Центральної Ради в Києві; свято Вільної України — або перші дні заглипування волею; перший Український Конгрес — маленьке пояснення до тієї картини: його ціль забезпечити автономію в новім федеративнім ладі Росії; далі: перший військовий зїзд; перший селянський зїзд і завершується перший період ровною: дня 9. червня 1917. перший універсал: „Український Народе! Нас прине-

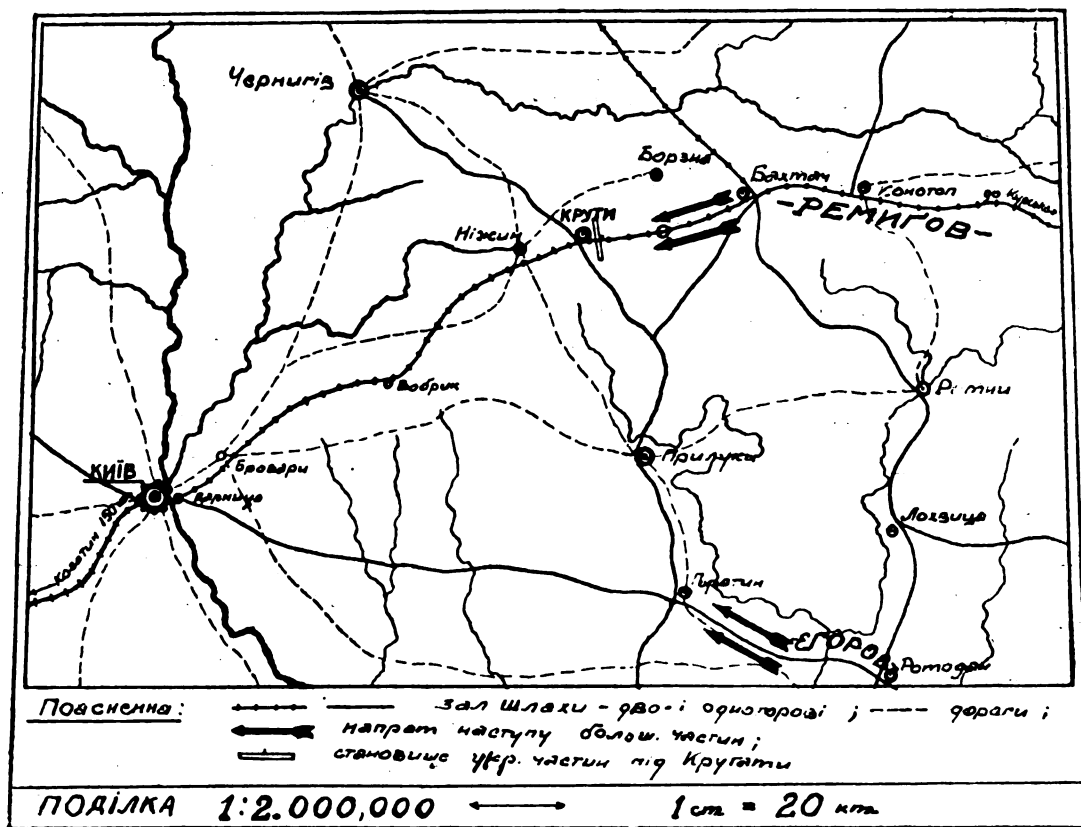

рис. В. Врещона.

Орієнтаційна карта большевицького наступу на Київ і бою під Крутами.

волено, щоб ми самі творили нашу долю! Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати ладу в нас... то ми самі повинні“...

Це не: „ми хочемо творити“, а: „нас приневолено!“ Шкаралуца рабського привичавня: „хай нами опікуються...“ кричить голосом проводу: „нас приневолено!“

Але ідім далі! Хай далі крутиться фільма: 75 тисячна маніфестація укр. робітників і вояків у Петрограді; Центр. Рада між двома вогнями: з одного боку російське правительство, хоч безсиле, але гарчить; а з другого боку грозить їй залив народньої стихії, який затопить її, переїде понад нею, розторощить... І щоб успокоїти Скиллоу й Харібду, в липні проголошено другий універсал В нім говориться про „згоду з російським Тимчасовим Правительством, про порозуміння з нац. меншинами...“ — Другим універсалом проголошено угоду. — Це тільки передишка — віддих — час для закріплення здобутих позицій. Ось далші картини: криза в Генеральному Секретаріаті; Українські Установчі Збори; Заграва большевицької революції на Україні; — бандітизм — „волею треба було також вміти користуватися, від волі до анархії тільки один крок.“ — Повстання „Вільного Козацтва“. — Картини чергуються ще швидше: зїзд губерніяльних комісарів; зїзд народів у Києві; упадок „героя революції“ Керенського; — Ленін-Улянов-Іліч: Третий Всеукраїнський Військовий Зїзд — і звершується третій період розвою: 20 листопада проголошено третій універсал: „Народе Український!... Тяжка і трудна година впала на землю російської республіки... во імя рятвання всієї Росії...“ і т. д. — і кінчиться цей вже третій

універсал відомим вже нам акордом: „...Іменем Народньої Української Республіки в федеративній Росії, ми... і т. д., які дадуть великій і знеможеній республіці Росії здоровля, силу і нову будучність!“

Отже во імя рятвання російської республіки, проголошено Українську Народню Республіку, але про цілковите відірвання України від Росії говорилося ще тоді, як про контрреволюційну пропаганду. Далші події завирували вже в божевільнім темпі. Змора безвладдя зависла над Україною, а знутри розсаджувала її большевицька пропаганда. І з невмолимою послідовністю звершився четвертий етап розвою психіки. 22. січня 1918. проголошено четвертий універсал мовою і змістом такий далекий від усіх попередніх: „Народе України! Твоєю силою, волею, словом утворилася на українській землі свободна Українська Народня Республіка. Здійснилася давна мрія Твоїх батьків, борців за волю і право робочого люду!... Від нині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою Укр. Народу...“ Це вже мова не раба, а пана, свідомого своїх прав і сили, свідомого, що тільки власний меч і кров зможе і мусить берегти державу.

П'ятий етап розвою звершився рік опісля 22 січня 1919. на Софійській Площі проголошенням соборности всіх земель України. Між четвертим і п'ятим періодом отсеї психічної революції дня 30 січня 1918 р. найкращі сини України в бою під Крутами кровю свою легалізували її самостійність.

Учасниками бою під Крутами була молодь. В процесі творення психіки справжнього Українця була вона тим безнастанним ферментом, тим чинником,

який приспішував цей корисний процес. Кожна молодь, не маючи вкорінених — просто зрослих з психікою старших і їхнім способом думання — партійних привичок і поглядів, дуже легко оцінює користи, чи небезпеки, які загрожують цілому народньому організмові при зміні суспільно-політичних обставин. У неї немає ще наверхствовання отих шкаралущ різних політичних, партійних, світоглядних привичок, які старшому громадянству не дозволяють примінитися до питомих, нововитворених обставин. Маючи притім велику дозу ідеалізму й творчої енергії, ця прикмета молоді є дуже цінною в рішачих моментах, коли валяться старі світи й серед катаклізму творяться нові цінности. Так все було, що витягаючи висновки з життя батьків, молодь творила нові епохи. „Так і тепер, — каже один з учасників бою під Крутами — студенти не роздумуючи покинули свої родини, покинули стіни рідної almae matris; ніякі вищі партійні інтереси не наказували їм лишатися в запіллю.“ Молодь з першим ментом, з першим днем української революції відчула й зрозуміла вагу хвилі. Ніякі автономії, федерації, союзи не затемнювали її погляду, безконечно ясного погляду на остаточну мету визвольної боротьби. Молодь не могла думати категоріями офіційного проводу: проводу може й заслуженого для нації, але зневіреного й розчарованого, який в цілости потапає у теоретичних міркуваннях про соціалізм. „Українській національній революції віддало українське студентство всі свої сили; студента-Українця можна було побачити скрізь; він усюди навчав, поясняв, організував, провадив.“ І при відповіднім веденню справ проводом, котрий в першу чергу бувби організував мілітарну силу, — цю самотоко певну запоруку побіди, — український студент бувби відіграв свою велику ролю, як інструктор, провідник і організатор більших і менших клітин державного устрою нації. Та не довелося! Українського війська не було! Його розідала агітація таки ж самого проводу. Український студент мусів ухопити кіса. — Не в тому трагедія, що під Крутами згинув студенти. Вони такий же сам „каноненфутер“, як і інші. Трагедія в тому, що за ними, як за найкращою еманациєю нації, не було мас. Вони не поведи на списи за святу справу тих мас, які булиб напевно пішли, які хотіли йти, але до цього не взивав їх і не організував їх провід. (Деякі дані про життя української молоді в час революції знайде читач в: Б. Монкевич „Бій під Крутами“, „Поступ“, Львів, 1929. ч. 2).

З черги перейдемо до короткого нарису фізично-політичних обставин в переддень бою. Актом з 22 січня проголошено самостійну Укр. Нар. Респ. На це большевики відповіли утворенням большевицького уряду в Харкові й наступом большевицьких військ під ком. б. рос. жандар. полк. Муравйова. Одна армія під командою Єгорова йшла по залізниці Харків-Полтава-Київ; друга під командою Ремигова посувалась в напрямку Курськ-Бахмач-Крути-Київ. Крім того з боку Жмеринка-Козятин наступали здеморалізовані частини російського гвардійського корпусу. Так докруги Києва творилося тісне, щораз то вузче, залізне кільце. А тимчасом українська влада зовсім не думала організувати війська — мілітарної сили. Ось слова учасників: „Треба було творити військо — підвалини цілої державної будови. Але укр. влада більше цікавилася військом, не як збройною силою, а лише, як сконцентрованою масою людей, яка була

добрим ґрунтом до агітаційної праці й насаджування соціалізму. Українське Правительство опинилося майже безборонним з відкритими кордонами держави.“ А дальше факт, який найбільш задофаному сучасному Українцеві видавсяби влучиною супроти держави: „Наказом нашого військового міністра ще в половині грудня оголошено загальну демобілізацію української залогої столиці.“ І на протязі кількох днів демобілізувалися українські частини, повинуючись приказові, а збольшевичені остали в повнім складі із своїм ворожим настроєм до української влади. „І вже в останній мент, перед лицем небезпеки, наш уряд кинув розпучливий клич до всіх, в кого ще жевріла в серцях надія, в кого ще не опали безсило руки. Видано відозви до слухачів Народнього Університету, до II. гімназії і взагалі до українського елементу шкіл, стати зі зброєю в руках на захист українських кордонів.“ І молодь відразу зголосилась на цей поклик.

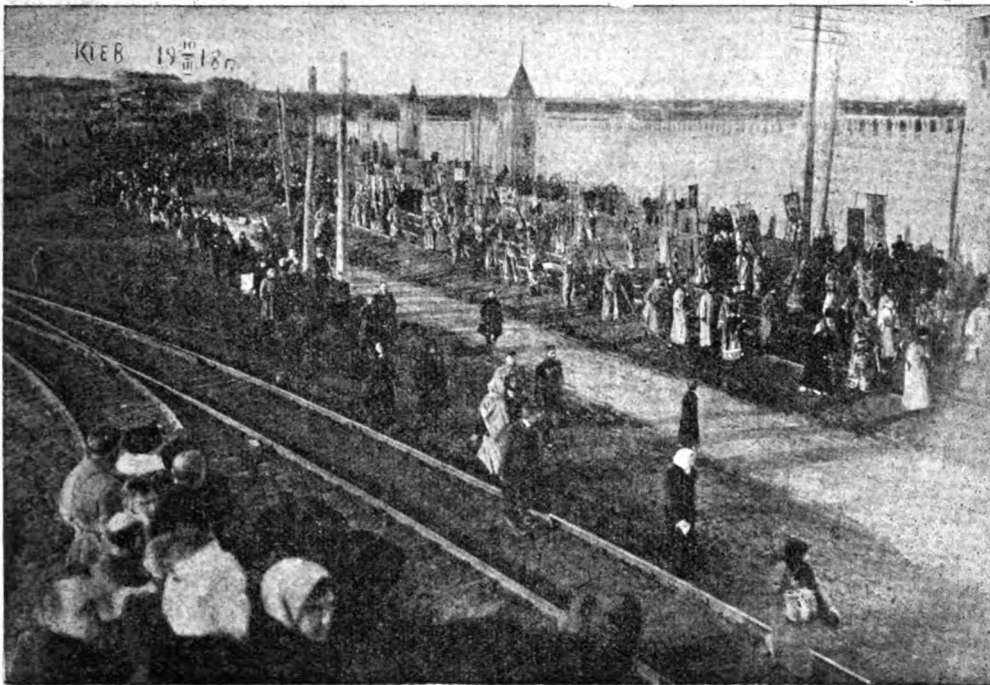
Ось так змальовано коротко тло бою під Крутами і його учасників. Тло психологічної еволюції й сучасних політ.-фізич. обставин. Ще раз годиться підкреслити, що тільки на тому тлі зможемо відтворити дійсно правдиву картину отсього світлого чину. Бо з погляду сучасної військової техніки, з погляду сучасної військової стратегії, бій під Крутами не має особливого значіння. Зате моральна його вагіть, моральна сила далеко виходять поза рямці сучасности.

Література про „Українські Тернопілі“ незвичайно вбога. Аж боляче, що після десятки літ тільки кілька незначних спроб. Навіть дата самого бою точно не означена, не говорити вже про імена героїв, скількисть учасників... Ось усі джерела в цієї області історії наших визвольних змагань: 1^о Дмитро Дорошенко: „Памяти тих, що полягли під Крутами“ на ст. 73-79 в брошурі: Давний Роман: „Про Січових Стрільців“, Бібліотека „Чорногора“ ч. 1. Відень 1921. 2^о М(онкевич) Б(орис): „Крути“, Календар „Червоної Калини“ 1923. р. (передрук в „Трибуни“). 3^о Л. Л.: „Спогади про події під Крутами“ — Літ. Наук. Віст. — Львів 1926. Кн. IV. ст. 309-313. 4^о Крезуб Антін: „Українські Тернопілі“ Л. Н. В. — Львів 1928. кн. II. ст. 105-109. 5^о Назар Гнатюк: „Герой“ зпід Крутів“ — Л. Н. В. — Львів 1928. кн. IX. ст. 17-19. 6^о Удовиченко О., генерал: „Загибель студентського куріня під Крутами“ — „Військова справа“ — Париж 1928. ч. 2. ст. 5-8. 7^о Борис Монкевич: „Бій під Крутами“ — „Поступ“, Львів 1929. ч. 2 стор. 59-65. 8^о „Молоде Життя“ — орган Укр. Пластового Уладу 1928 ч. 1-2. 1929 ч. 3. 9^о „Укр. Голос“ — Перемишль 1930 ч. 4.

Стільки всего за цілих 13 років! Ані одної книжечки, ані одної брошури для мас, для спопуляризування Крутів, для витворення легенди! Про святочні академії в річницю бою відомо нам, що такі свята улаштували Старші Пластуни. „Крути“, це курінне свято „Лісових Чортів“ III. Куріня У.У.С.П. Користуючись вище поданими матеріалами (усі цитати тієї статті взяті з тих джерел) — самотоко доступними під сучасну пору, відсвіжим в 13-ту річницю пам'ять про „одну з великих трагедій нашої визвольної боротьби, яка стала нашою гордістю“ — (Удовиченко).

Питання про генезу студентського куріня, що згинув під Крутами, не можемо вирішити ізза браку матеріалів. У київських архівах безперечно знайшлиб

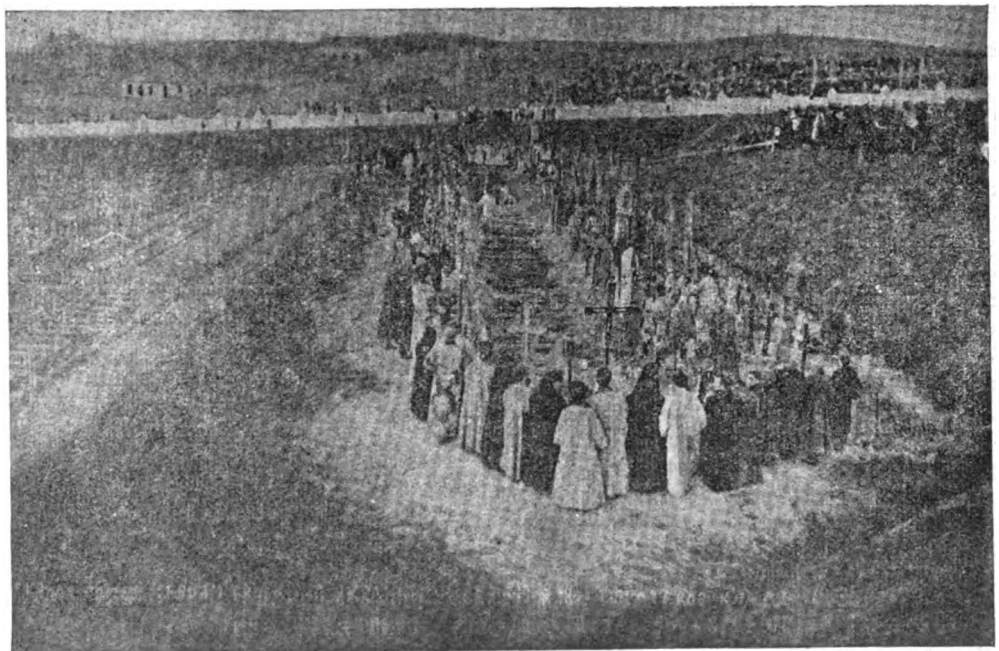

Похорони героїв згід Крут у Києві 10.III. 1918.

ми чимало даних про Крути (передовсім тогочасна преса), але використання їх жеде свого часу. Ми можемо навести тільки два голоси в тій справі: (генерал Удовиченко О.) „...В цей час для охорони Центральної Ради був сформований курінь виключно з учнів і студентів. Обставини на фронті вимагали надсилки свіжих військових частин, а тому з відома Секретаріату по військовим справам на фронт був відправлений в напрямку на стацію Бахмач цей курінь...“ а далі сам свідок говорить: „...29. січня у вечорі до штабу Гайдамацького Коша на ст. Бобринь зголосилося кілька учнів, що прохали відправити їх у Київ. Це були підлітки від 14-16 років, з обвітреним червоним обличчям, з задубілими руками, в шкільних убраннях... Виходило, що крім „куріня охорони Центр. Ради“ — який хібаж був у військових одностроях, — в бою під Крутами брали участь ще й інші студенти й ученики київських шкіл. Погляд цей підтверджують отсі слова учасника бою під Крутами — сотника Бориса Монкевича: „...Народний Університет закладав в себе „Курінь Студентів Січових Стрільців“ під проводом сотника Тимченка. В цей курінь записується багато учнів ІІ ім. Кирила й Методія гімназії (так н. пр. 7 і 8 кляса майже всі учні), записуються студенти Володимирського Університету, учні гідротехнічної школи, учні київської — тоді вже українізованої — лікарської школи...“ Ясно, що ве-

лика частина тієї молоді до цього часу не мала нічого спільного з крісом. Постаті цих юнаків, це найкращі приклади безмежної любови Батьківщини, безсмертні приклади героїства української молоді. Стільки, читачу, відомо нам про цей героїський курінь. Дальші дані про скількість учасників про перебіг, час бою... подаватимемо за споминами сотника Б. Монкевича, як найбільш авторитетними, хоча вони частинно суперечні з даними інших мемуаристів. Дня 27 січня одержав „Курінь Студентів Січових Стрільців“ від командного складу першої військової школи наказ виступати в похід. Курінь нарахував до 250 люда. Вирушив він о 11 годині вночі дня 28 січня зі стації Київ ІІ. Настрій серед учасників був бадьорий і веселий. Скрізь по вагонах лунала пісня й сміх. Однак виряд цього куріня в похід не відбувся правильно. Багато стрільців не мало порядних крісів, а більшість не мала достаточної скількості набоїв. Це все були грізні наслідки того безладдя, що мов повинь заливало уже тоді Україну. 29 січня о 4 год. рано зупинилися на стації Крути — лінія Бахмач-Конотоп. Тут залучилася з ними горстка гайдамаків, що після Макошинського бою відступила на Крути перед переважними силами ворога. Команда рішила звести бій тут біля ст. Крути й цілий день 29. І. стрільці приготувались до зустрічі ворога, який наближався від сторони села Іліски. Копано окопи й вислана розвідки. Найбільше напсував крові

Похорони героїв згід Крут в Києві 10.III. 1918 р.

більшеви́кам в тому дні сотник Лощенко, або як його називали козаки: „старшина в жовтоблакитному кашкеті.“ Він удачно нищив ворога, підізджаючи часто під саму ворожу лінію на імпровізованім бронепотягу з одним козаком, маленькою гарматкою і кулеметом. Минув перший день і ніч тривоги й вицікування в мокрих окопах. Настав день 30 січня — вогкий-похмурий непривітний. Це була середа. О другій годині з полудня донесла розвідка, що большевики наступають. Засурмили тривогу. „Висипай в лінію!“ — впала команда й вірні сини батьківщини підняли в своїх невправлених долонях криса на ворога. А рівночасно: — який сором і ганьба! — штабний поїзд утік зі стації. На щастя ніхто не запримітив цього нечувано ганебного вчинку старшин. — О год 3¹/₂, большевики попровадили сильний наступ — розгорівся бій! Наступали „матроси Балтійського Флота“ і майже всі були п'яні. Шість тисяч червоної гвардії проти 300 укр. Спартанців! Не нам описувати змагання героїв; їх чини хай оспіває український Гомер! — Бій тривав до пізнього вечора. Вичерпані, слабі чисельно, без власного проводу лягли на Черни івських полях Каменярі Вільної України! Заледви кільком вдалося уйти смерті. 27. студентів попало в полон. Над ними дико знущалися большевики і на другий день розстріляли, а трупи їх заборонено селянам ховати. 7 ранених відправили большевики через помилку в Харків і вони спаслися. З імен героїв, що впали під Крутами, відомі нам тільки три. Д. Дорошенко пише: „...я знаю Володимира Шульгина, Микола Лизогуба, Поповича... другий ж: знав більше...“

Так принесено в дні 30. січня 1918 р. на вівтарі Самостійности України дорогоцінну і найчистішу жертву. Якщо у вас колинебудь розбуджував пошану мужній подвиг Леоніда, то оскільки безмежним пієтизмом мусить наповняти вас сам спогад про битву під Крутами, про Українські Тернопілі!

Між подією з 480 р. перед Христом в провалі Тернопілів і чином з 1918 р. по Хр. на широких Чернигівських полях під Крутами така велика аналогія. І тут і там два вожди; там Леонід, тут Відвічний Дух Нації; і тут і там горстка Спартан проти сліпої, темної навали варвар; і тут і там геройська смерть, безсмертний чин; і тут і там знайшлася свої Ефіяльті! — В нашій визвольній боротьбі Ефіяльті, це не індивід, а збірна одиниця. З цілого штабу, що соромно утік зпід Крутів, покищо відомі нам і збереглися для історії два імена „героїв“: Носенко і Тимченко. Перший з них це ренегат-малорос. Спершу був начальником юнацької школи в Києві й сотником генерального штабу. Після битви під Крутами цього „народнього вождя“ навіть не вдалося потягнути до

відповідальности, зглядно розстріляти при нагоді, як собаку. Один з мемуаристів — Назар Гнатюк — згадує, що деякі (живі) юнаки-учасники бою під Крутами хотіли відвідати його, але він щез. Після гетьманського перевороту він с ає командантом повіту Липовець, де „для добра України“ розв'язує відділи „Вільного Козацтва.“ Закінчив свою кар'єру цей „герой“, як можна було сподіватися, як рускій офіцер денікінської армії. Про другого зрадника довідуємося тільки зі споминів сотника Б. Монк-вича, що звався він Тимченко й більш нічого. — Тут насувається болюче питання про наш провід, наших вождів, про фахівців... „Найбільша посвята, найвищий патріотизм були нам часто, як це було й під Крутами, ніпричому, бо ті, що мали вести, соромно втікали...“ (Назар Гнатюк). — В першій хвилині та справа може видатися болюче-трагічною й соромною для Нації, коли уважати, що це був „наш“ провід. Приглянувшись ближче, ствердимо, що так мусіло бути. Провід дуже часто не був українським, не почував себе тілом і душею від одного пня, а часто були це вовки в овечій шкірі, провокатори, що саботували нашу справу... І ясна плыве з того консеквенція, що мусимо бути незвичайно обережними у виборі провідників, бо в майбутньому будемо ще більш виставлені на провокацію, яка підриватиме в очах мас авторитет проводу!

По звільненню України в 1918 р. від большевиків рішено відшукати й похоронити в золотoverхому Києві тліні останки жертв Укр. Тернопілів. Похорони відбулися на кошт держави, при великому здвизі народу й тривали цілий день. Це був прегарний весняний день, як Україна ховала в своїому серці своїх гордих Спартан. Кілька вагонів застелено густо трупами. Батьки й родини розпізнавали своїх близьких. Це був до глибини душі потрясаючий вид. Віднайдено не всіх. Деяких невідомо де розстріляли большевики, інших потайки похоронили селяни. Всі полонені були по звірськи замордовані. Декілька трупів взагалі не розпізнано, так страшно були знівечені. — Похоронні обряди покінчилися вже пізно вечером, як багрове сонце сідало за Дніпро. Всі похоронено в спільній братській могилі над кручею Аскольдового кладовища, звідкіля простягається далекий вид на Чернигівщину, оту Чернигівщину, де Крути, де місце безсмертного, славного чину їхнього геройського життя!

На полях Чернигівщини — під Крутами мав стати великий пам'ятник здвигнений цілим народом, як видимий символ безсмертного чину. До сьогодні його нема! Його здвигнемо ми у формі всенароднього культу Українських Тернопілів, цього культу, з якого нація мотиме черпати безсмертні, життєдайні соки!

Загин

Написав Роберт Гай

До полудня він по наказу лежав у своєму окопі й відстрілювався в напрямі ліса, що темньою смугою виднів ген перед ним на крайнебі.

Звідтіль мав наступати ворог і покищо давав про себе знати крісовою пальбою.

Отже він дивився без думки в цю синювату смугу, машинально націлявся й стріляв.

Недалечко вправо від нього (ось тільки луг проскочити) шуміла грочись із вітром діброва.

У перервах між поодинокими стрілами він прислухувався до цього шуму, бо це була пісня його батьківщини.

Онтам було йому майже добре, бо згодом він (і другі) кинув стріляти й тільки слухав.

Ворог теж чомусьто вірвав пальбу й стало зівсім тихо.

Чутно було лише гомін діброви й шарудіння жовтих, спілих колосків жита, наспівали-ж жнива. (Це теж була його рідна арія).

І він слухав, жадібно, побожно.

*

Біля полудня став ворог насилати гарматні стрільна на його сусідку, зелену діброву й вони залючі, кусали її немилосерно.

Ще він дивувався, що вона не голосить із болю, тількиж шумить-співає, як попереду, ні трішки не інакше.

Горда діброва.

Враз він згадав про когось і задумав написати листа.

Виняв шматок паперу й написав.

— Мій скарбе!

Але думки стали чогось метушитися в його мізгу й він ніяк не міг далі писати.

Може й тому, що він хотів написати все, а це-ж важко.

А залючі ворожі стрільна, щораз то дужче напастували його горду, зелену сусідку.

І коли заблукане гарматне стрільно відірвало йому голову і відкинуло геть у жито (враз із цими дум-

ками, що тоді товпилися в ній), то в його листі все ще було тільки два слова.

— Мій скарбе!

*

Через декілька днів, коли вже завірюха втихомиралася, визначили з громади людей, котрі мали позакопувати трупів (бо їх було чимало й могла була кинутися пошесть).

Двох таких визначених людей зайшло й там, недалечко діброви, де лежав він.

Спочатку шукали голови, але не нашли.

З цього приводу, один із них навіть важартував собі:

— Оцей, як то кажуть, справді стратив голову.

Отож його закопали таки без голови, а й цей лист теж залишили при ньому, бо ж у ньому нічого по правді не було, ще й адресу кат мав.

Залізний шолом, що лежав біля трупа, поклали на могилі.

*

(Голову нашли згодом жінці в житі й закопали її додатково в другій могилі, що була поблизу, а вже їх було чимало).

*

Осіню, в могилу, недалечко діброви, встромили деревляного хреста з бляшаною табличкою, яка звіщала цікавим, що в цій могилі спочиває один герой.

На хресті колибався тоді, ворухений вітром, залізний шолом і тільки він один банував за головою свого пана, що була додатково захована десь у другій могилі.

*

*

*

Після декільки літ, хрест спорохнавів (березовий) і розсипався, могила-ж ступнево западалася.

Через кільканадцять літ її вже не було.

Сьогодні йде туди пільна доріжка, що її зробили для вигоди кольоністи.

Шарудять жовті спілі колоски жита, шумить діброва, як і тоді, коли один писав до когось:

— Мій скарбе!

Хмельниччина в кореспонденції Джона Серльова

Др. Волод. Безушко

Джон Серльов (Thurloe) найперше секретар Державної Ради (від р. 1653), а відтак секретар обох Протекторів Олвера і Річерда Кромвелів — до 14 січня 1660 р., коли ту гідність перенесено на Т. Скота. За Протекторату був він членом Тайної Державної Ради, канцлером університету в Глазгові, а також членом парламенту. За короля, з поверненням монархії, відмовився служити, кажучи, що він не знає, чи зуміє служити з новими людьми. Р. 1660. 15 мая його оскаржено в державній зраді, але звільнено того самого року 29 липня. Про Олівера Кромвела виразився він, що його постійною напрямною було добирати людей до місць, а не місця до людей («whose constant rule was to seele out men for places and not places for men». Том I, ст. XIX). Цитати в отсій праці роблю зі „Збірника Державних Документів Джона Серльова“: «A Collection of the State Papers of John Thurloe Esq. In Seven Volumes — from the Year 1638 — the Restoration. London. Printed by Thomas Woodward and Charles Davis 1742. (Твір в підручній бібліотеці Бритійського Музею в Лондоні).

I.

Зацікавлення Хмельницьким і Хмельниччиною в сучасній йому Європі було справді велике, тому що навіть доля Польщі залежала від його вчинів, чи політичних потягнень. Военні успіхи Хмельницького були великі, однак що торкається політичної акції, то під тим оглядом були навіть великі недомагання. Самі діла не вистарчали; треба було ще позискати прихильність посторонніх. А це міг зробити Хмельницький навіть легко, бо саме опінія Заходу силою обставин скилялася скорше на його сторону. Чи були які старання в тім напрямі з українського боку, в обговорюваній кореспонденції — за одним винятком — не міг я ствердити. — Пуританська Англія, з Кромвелем на чолі, була проти Польщі, раз тому, що це католицька держава і Поляків називали там згідно: *popish Polanders* (папісти Поляки, т. IV. ст. 388), а по-друге тому, що польський король зарядив складку для прихильників монархії в Англії. — Німці (Ратисбона, Відень) ставилися до справи релятивно нейтрально, за винятком Бранденбургії. Шведи і Москва були проти Польщі. — В уряді О. Кромвела, як видно з кореспонденції, було велике зацікавлення Хмельниччиною, бо Кромвелів секретар зі всіх усюдів збирав вісти про неї. Не без того, що й ціла Європа була наповнена вістями про неї. Найперше нав демо цю кореспонденцію, яка торкається безпосередно воєнних ділань Хмельницького, в дальшій наведемо старання Польщі про поміч на Заході, а відтак зацитуємо ці жерела, які кидають деяке світло на культурний стан Московщини в тім часі.

Серльов став секретарем О. Кромвела щойно в р. 1653 і тому вісти про Хмельниччину в нього прирзані щойно з цим роком. Вісти черпав він переважно

з Intelligence Service — з вивідчої служби, де жерело його інформації було інше, там це зазначимо. Том I. ст. 254.

„Гданськ (Dantzick), 4 (н. ст.) червня 1653. Сьогодні почта приносить відомости з Польщі, що син Хмельницького (Chimiliske's Son, з увагою про Хмельницького на кінці листа, що це козацький генерал) вигнав нового Господаря, увязнив св'яго тестя і покарав смертю його сторонників. — Він думає задержати Волощину для себе, а це змушує Поляків зайняти становище“.

[Міжтим - в червні 1653 р. запобігають Поляки про поміч на Заході, про що мова дальше]. Том I. ст. 321.

Містер Джон Бензен повідомляє з Гданська, 8 (н. ст.) липня 1653. „Син Хмельницького (Chimiliske's son) в живих і не полонений. Сила козаків з кожним днем зростає з приходом Татарів, і якщо вони рушать в Польщу — про що всі переконані, то вони рознесуть все перед собою“ («they will carry all before them»).

Цей сам Джон Бензен повідомив з Гданська під датою 5 липня 1653. „Останної ночі (т. I. ст. 333.) прийшла відомість..., що козаки в поході і що побили часть королівських в'їськ, які розшукували поживи. Це заставило короля до відвороту на шість голяндських миль в побоюванню, що коли залишиться, то вони його окружать своїм військом. Як близько вони до нього, це не знає, але певне є, що вони в поході“.

В листі з Гданська п. д. 22. (н. ст.) липня 1653 р. читаємо таке: „Польський король (Т. I. ст. 346) рушив шість миль за Львів (Limbrick), рішений битися з козаками, якщо ці наблизяться. Коли він налаштував табор, надійшли послы для замирення, так що мабуть король залишиться там через літо“.

Том I. ст. 366.

„Ратисбона, 31.VII. 1653. З деяких листів розвідуюся, що справа польського короля на добрій дорозі і що Хмельницькому (Chimilniski) нанесли багато клопоту Трансильванці. Татари мали приректи поміч але польський король задумав їм в цьому перешкодити“.

(На день 31 липня 1653 припадає дозвіл, уділений соймом в Ратисбоні для польського посла, збирати добровольців проти козаків).

В листі з Риму п. д. 1 вересня 1653. читаємо таке: „З Польщі (т. I. ст. 434) доносять, що Хмельницький (Chmielinsky) післав послів до короля, вести мирові переговори. Король поставив такі услівя, яких козаки не приймуть. Доносять також, що Москалі 86 тисячною армією облягають Смоленськ і Полодцьк“.

Т. I. ст. 476.

Ратисбона, 4 (н. ст.) вересня 1653. „З Польщі доносять, що князь Трансильванії разом з князем молдавським поби и двацять тисяч вояків, які прийшли на поміч князеві Волощини від козацького Хмельницького, ніби князя Волощини, його зятя. Мабуть там є надія на союз між польським королем, князя-

ми Трансильванії і Молдавщини проти козаків і князя Волощини. Вісти з Польщі так непевні і так різні, що сумлінний чоловік гидиться (= »is loth to send them«) посилати їх приятелеві, але я думаю, що ці новини є зівсім правдиві, бо з доброю жерела для цісарського двора. Польський король є в такім положенню, що козаки не мають відваги видати йому битву“.

Т. I. ст. 581.

„Р. (?), 18 падолиста 1653. Новини з Польщі добрі і згадувані козаки не вагаються зустрінутись в битві з (польським) королем, який зміцнився союзом з Молдаванцями, новими Волохами і Трансильванцями проти козаків — що немало задає клопоту Туркам і невірним“.

Т. II. ст. 3.

Гданськ, 14 (н. ст.) січня 1654. В цім листі мова про мир і союз між польським королем, а козаками і Татарами.

Т. II. ст. 53.

„Ратисбона, 5 (н. ст.) лютого 1654. Москалі виповіли війну Польщі, думаючи, що не може бути мира між Поляками, а козаками і Татарами; мир все-таки заключено, як можете видіти з копії листа короля до цісаря і з другого листа, а саме листа віцеканцлера, які тут залучую. Ваш Бевернін“.

Т. II. ст. 120:

„Гданськ, 7 (н. ст.) марта 1654. Отримуємо відомість з Польщі, що козаки зробили угоду з Москалями, а щоби Москалів упевнити в їхній вірности, вони мають їм відступити три графства (полки), якщо це тільки не вістка королівського двора, щоб довести до угоди з козаками, або щоб зискати більший податок, що вкінці недалекий час покаже. Московський князь вже заняв Київ, Білу, Черкавск і Chrein (?) і посувається дальше з великою силою. Ця відомість спричинила велике порушення на соймі у Варшаві“.

Т. II. ст. 170.

„Роттердам, 27 марта 1654. Польський король тяжко зажурений (нещастям); в Литву ввійшло саме 50.000 Москалів, крім двох інших великих армій цієї нації; одна зміряє до Смоленська, а друга, яка машерує між цими двома, щоб получитися з одною з них, як заїде потреба. Козаки й Татари також у великім числі машерують з другої сторони Польщі“.

Т. II. ст. 652.

Лист з Архангельська з дня 25 серпня 1654 р. Армія російська налажена проти Польщі в числі 700.000 людей.

[Нижче цитуємо лист польського короля до Кромвеля: лист під датою 30 падолиста 1654. Стверджуємо вже тут, що Поляки хотіли втягнути Англію у війну з Москалями. Майже рівночасно робили Москалі старання, так у Відні (Листу 22. X. 1654), як і в Парижі (Лист з 14. XI. 1654), щоб позискати для себе прихильність.]

Т. III. ст. 84:

„Гданськ, 16 (н. ст.) січня 1655. З листів з Польщі довідуємося про вдатний похід польської армії, якій на поміч прийшли нові татарські підмоги проти козаків на Україні. Більшу часть козаків побито і змушено Хмельницького (Chmilinski; відступити до Корсуня (Corsan). Він тепер просить о союз, який недавно відкинув“. Дальше піднесено інші вдатні походи Поляків коло Мінська, Могилева і інші.

Посол Пелс до Штатів Генеральних (Голяндських):

„Гданськ, 18 (н. ст.) марта 1656. Польська почта, яка тут надійшла, приносить дуже мало відомостей,

яким можнаби повірити. Довідуємося, що Його Величество (польський король) є ще у Львові, або де-що за ним в сторону Камінця Подільського (Kamienitz Podolsky), вичікуючи сполуки Татарів і козаків, які, доки не появяться трава в полі, не роблять служби. Чутка є, що прийшло до битви між Шведами і Поляками близько Samosch, але про це пишуть з Варшави і Thorn так неясно, що не можна мати ніякої ясної думки про це. Також кажуть, що Хмельницький (Chimnitsky) є особисто з королем Польщі і що піддався з козаками Його Величеству з достовірною лояльністю, за що в нагороду іменовано його воеводою Польщі (a woywoda of Poland).

Т. IV. ст. 691.

Відомість з 22 цвітня 1656. „Останні новини згадують, що козаки післали двох своїх духовних до короля, який відбув з ними авдієнцію. Вони прирекли, що Smielinsky прийде йому на поміч з 350.000 мужа, як тільки в полі виросте трава для коней“.

Т. V. ст. 79,

Лист до Petkun-a. „Гага, 10 (н. ст.) червня 1656. Monsieur de Creosique пише мені з Ратисбони, що козаки почали війну проти короля Казимира“.

Т. V. ст. 194: „Голяндські послы в Пруссії до Генеральних Штатів.

Марієнбург, 18. липня 1656. Козаки погодилися з королем Польщі і висилають йому на поміч свої війська“.

Т. V. ст. 345:

Ельбінг, 5 (н. ст.) вересня 1656... „Як достовірні жерела подають, то 6.000 козаків впало до Польщі, нищать шляхту і в на службі Шведів“.

Т. V. ст. 473.

„Ельбінг, 12 вересня 1656. Тут до Ельбінгу прибув патріярх від Хмельницького (Chmelnitsky), генерала козаків до шведського короля, щоб переговорити з Його Величеством про лігу і сполучення армій проти Москалів. Він іде звідси завтра рано до Фраунбурга до короля; є чутка, що король пішле з цим патріярхом своїх двох послів до названого вже генерала Chmielnicz-ky. щоб заключити і зміцнити договір, про що напишу докладніше найближчою почтою“.

Т. V. ст. 493:

„Голяндські послы в Пруссії до Штатів Генеральних. Фраунбург, 24 жовтня 1656. Державний канцлер повідомляє, що 15.000 козаків машерує в службі Його величества короля Швеції і наближується до Konigsberg-a“.

Т. V. ст. 540:

„Франкфурт, 5 (н. ст.) падолиста 1656 Останні листи з Прус доносять про смерть Хмельницького (Chmielinsky) і про те, що козаки вибрали його канцлера своїм генералом. Козаки дуже обурені на Москалів, які домагаються, щоб вони покинули константинопольського патріярха, а признали московського“.

В листі з Гданська під датою 18 (н. ст.) падолиста 1656. читаємо таке: „Козаки (які є в союзі зі шведським королем), напали на Татарів в їх повороті зі збочию, багатьох повбивали, інших змусили до втечі, забрали цілу їх добичу і увільнили невільників, між якими був полковник Петро (Peter), якого високо цинить король Шведів і якого визволення було доброю ножиною для нього. Король Шведів і електор бранденбургський мають стрінутися і конферувати разом. Присутним має бути також московський амбасадор, який бажає мира. Якщо це правдиве, то Польща мусить упасти“.

(Далі буде)

Українські завзятці

(Картина з недавнього минулого)

Подав Іван Ставничий

За згодою автора, мого б. товариша із шкільної лавки в польській гімназії в Станиславові, Давида Бртрахта, кол. поручника австрійської артилерії, тепер видавця й редактора „Ренесансу“, імповантного видавництва на двох мовах, німецькій і польській, подаю цей виривок із його відчиту п. в. „Психологія Жидів-воєна“, виголошеного дня 7-го грудня 1918 у Станиславові в театральній світлиці ім. Моношюка на основі його власних споминів із т. зв. карпатської війни. —

Іван Ставничий

Я бачив гори, застелені трупами, поля і води, зарожевлені серцевою кров'ю жертв жорстокої війни, я бачив кучугури змасакрованих тіл, кістки, черепи, ноги без тіл, людські внутренности, лишені на жир крукам і воронам, я чув розпучливі зойки, роздираючі, безсилі наклки ранених за останніми обіймами своїх матерей, жінок, дітей — мале на мені зробили вражіння.

Це війна видерла нам усякі людські інстинкти, розшарпала на вугле життя клітини думання, опам'янтання, подухотала в нас у хвилях божевілля на взір навіжених наше власне „я“, скристалізувала нам серця в граніт.

*

Це було в останніх днях вересня 1914 року. Російська салдатня, після здобуття Стрия, грозила дорогою на Мукачєво заливом Угорщини. Не зустрічаючи майже опору, значила свій похід пожежою й убійствами, женучи перед собою заграблену худобу.

*

Нас перекинули скоро в іншого фронту в пасмо Верецьки, на галицько-угорську границю. Наша батарея і 600 лянштурмистів із верндлями¹⁾ мали боронити входу в глиб Угорщини, обсадити фронт 35 кілометрів. Наша піхота була так „густо“ розсіяна, що я не був у змозі побачити ніодного воєна. Ми звернули дула наших 4-ох гармат до хатки граничної сторожі та ждали її пожежу; знак, що ворог наближається.

Вів туди одинокий гірський плай, що уможливав транспорт гармат і трену, бодай так на основі наших докладних „спеціалькарт“. Ми посвятили тій цілі вбачливу увагу; були певні, що в нашому вогні не переградеться, не прослизанеться ніодин Москаль

¹⁾ Верндлі — давні австрійські кріси системи Верндля, закинуті й неживані правильною австрійською армією, яка користувалася натомість новітніми, удосконаленими крісами системи Манліхера, а старі, безпожаточні, тяжкі й незугарні Верндлі передано старим жовнірам краввої оборони, зводячи тимсамим оборонність цього позафронтового властиво війська до нулі.

Прим. Івана Ставничого.

і навіть на думку не спало нам, що супротивник, користуючись іншими, незаними нам плянами, заскочить нам артилерією й тренем зади.

Незабаром мали ми бути свідками проймаючих жахом випадків, катастрофальних для нашої карпатської дефензиви. Ми були окружені.

Коли одного ранку ненадійно та просто в неймовірний спосіб, кільканадцять козаків разом із козацькими гарматками знайшлося нам у боці та позад нас, не могли ми вийти з дива, з якою прецизівією противник обстрілював нашу, для людського ока укриту, позицію та кватири штабу.

*

Що ми вийшли ціло, маємо завдячити 23-ом українським легіонерам.

Ми бачили гору, близько 500 метрів високу, яка була позицією нашої батареї, систематично обкружуваною козаками, та обстрілювані ворожою батареєю сиділи ми скулені біля гармат; піт лясав нам мов із цєбра, нас трусало наче від пропасниці, але наш стріл за стрілом і полум'я, яке видобувалося з розжарених рур, оповіщало неприятеля, що ми ще живі. Ми були певні, що живцем не вийдемо, але сказали собі, що кроваво мусять окупити Москалі свою добич. Утікати ми не могли вже, бо всі дороги відтяв нам супротивник.

... І вже на своїх зручних кониках драпались до нас козаки, вже-вже грозила нам смерть або полон. Задеревіли нам руки, скаменіли на мить думки...

Ми чули ще тільки немов із неба спливаючу пісню, а таку тоді молоду, пісню болю й свободи:

„Ой у лузі червона калина“...

... І зненароку прошив повітря жахом, тріумфом ураган окликів:

„Гура!“

приглушуваний пекольним вогнем крісів і гармат...

Так пригадую собі, ще сьогодні бачу, кільканадцять кроків перед нами женеться жмінка 18-літних юнаків із сосонковою галузкою на шапках та жовто-блакитною кокардочкою на грудях, із піснею на устах, женеться, рум'яні личка ясніють геройським блеском у сходячому сонцю, а Гераклеві долоні несуть смерть у ворожі ряди...

*

... Сонце зійшло!

Кидало своє золоте проміння на 23-ох молодих завзятців, що поклали свої мученицькі голови на жертвінику Батьківщини, але бодай свої Батьківщини. Кров стікала їм із ран, тіла вже були скостенілі, лиця нерухомі, але уста мали вираз, немов би ще співали:

... „а ми тую славу Україну, гей, гей, розвеселимо“...

Оборонці карпатського провалля...

*

Користаючи з хвилевого замішання й відвороту ворога, ми мчали мурованкою Верецьки до Поляни.

Торговельна освіта в українському військовому таборі в Дайч-Габлю

(Уривок зі споминок)

Написав: Д-р Степан Годований

Ця ділянка освітньої праці знайшла свій вислів в численних кооперативних курсах, які влаштовувалися в таборі завдяки невтомному дир. Тимкові Барішеві.

Вписалися передусім ті старшини Німці, які прибули до бригади в 1919. р. в надії, що здобудуть собі заняття і прислужаться українській справі. Та в 1920. р. надія на виїзд бригади на Україну змаліла зовсім,

а вони мусли вертати до Відня. Отже хотіли вернути бодай з покінченою торговельною школою і таким чином змінити військовий фах на заняття книговодства або торговельного агента.

Деякі Українці старшини і нестаршини вписувалися на курс, щоби покінчити будьяку фахову школу „на всякий випадок“. Всі записані мусли знати докладно німецьку мову, бо всі учителі були Німці і згодилися викладати тільки з умовою, що всі слухачі знають по німецьки. В таборі не було відповідної салі на виклади. Зрештою табор, 1 км. від міста, відстрашував професорів. Треба було пошукати приміщення в місті. По довгих короводах вдалося винаймати салю в реставрації Футтера, Німця. В нього

була на 1-ім поверсі досить простора саля, мало уживана. Він відступив цю салю за 200 кч. місячно (около 6\$). Опал давали слухачі самі — Замість лавок поставлено столики і крісла, вистарано таблиці, стіл

Поштовий курс в таборі інтернованих вояків У.Г.А. в Ліберці на Чехословаччині

Але в серпні 1920. р. виникла серед тих таборитів, що мали середнє образование, а не могли виїхати на студії з табору, думка зорганізувати в таборі торговельний курс для абітурієнтів. Ініціаторами були от. Ваня, командант 1-го піх. полку, от. Дичка, командант жандармерії, сот. Ленартович і поручник інтендант Еліашевський. Вони їздили до сусіднього Райхенбергу і переговорювали з учителями тамошньої торговельної академії, чи не схотіли би вони приїздити до Дайч-Габлю і викладати на курсі. По довгих переговорах учителі згодилися приїздити з лізницею щодня до Дайч-Габлю.

Рівночасно внесено через райхенбергську торговельну академію прохання до міністерства освіти в Празі, щоби нашому курсові дало право публичности. За той час розпочато акцію організації курсу в самому таборі. Проголошено денним приказом вписи. На перший заклик вписалося 62-ох абітурієнтів.

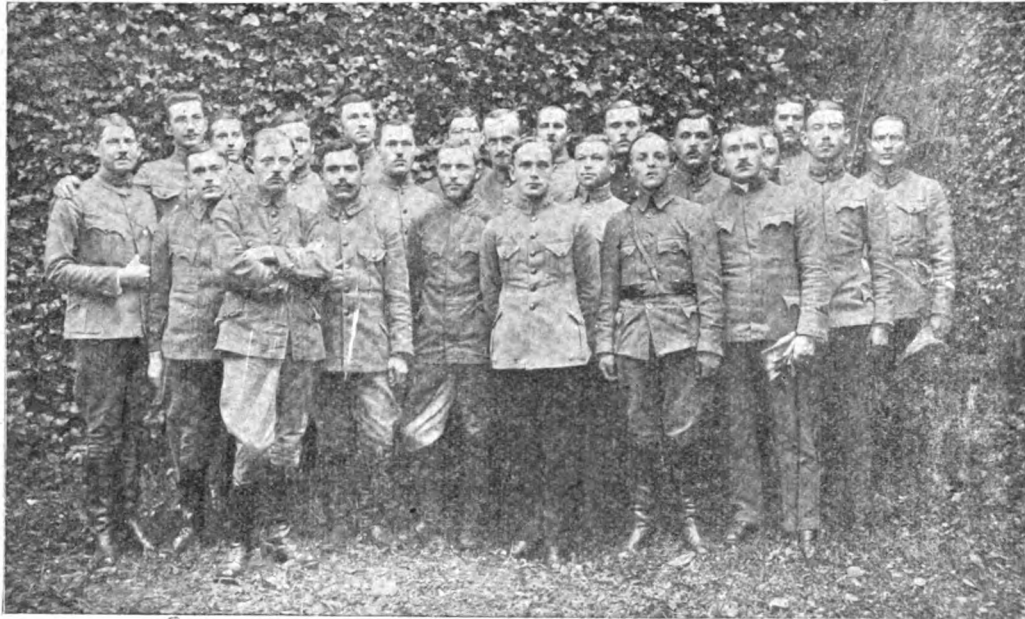

Курсанглійської мови в таборі інтернованих вояків У.Г.А. в Ліберці на Чехословаччині 1920/21р.

замість катедри і школа була готова. Професорам платив комітет ініціаторів за годину, залізницю і харч платено окремо. Потрібну суму грошей згодилися складати слухачі щомісячно зі своїх військових поборів. Висота шкільної оплати залежала від військового степеня (таборити одержували в той час платню рівну чеським військовим поборам). Оплату складали на руки пор. Петра Палійчука що місяця. Найнижча оплата (для однорічних стрільців) виносила 30 кч. Старшини платили значно більше. Цей прояв товарищескості всіх інтелігентів без огляду на військовий ступінь слід підчеркнути.

Між слухачами переважали старшини, але було кількох підстаршин і однорічних. Весь час курсу учасники працювали від отамана до стрільця в пов-

Старшинський хор української бригади в Дайч-Габлю на Чехословаччині.

ній гармонії. Особливо от. Ваня відносився до підчинених йому в полку, а тут шкільних товаришів, незвичайно тактовно і жичливо. Він дав всім членам I-го полку сталу відпустку на час тревання курсу. Нераз в часі перерв полагоджувано справи, які належали радше до військово-службового обсягу. Коректно поводилися і інші старшини супроти своїх низчих степенем товаришів. Наука розпочалася у вересні. В лютім прийшло уділення права публичности від міністерства освіти в Празі з датою 28. II. 1921. р. ч. справи 16.611/21. —

З кількадесять учасників цього курсу пригадую такі імена: от. Ваня, от. Дичка, сот. Еліяшевський, поруч. Петро Палійчук, четар Матеїк, хор. Обст, хор. Осадчук, підхор. Чуквінський Петро, Яків Мушій. Інших тяжко пригадати.

Управителем нашої школи був дир. торговельної академії в Райхенбергу Д-р Ціглер. Він крім того викладав народне господарство і торговельне право. Його виклади були дуже інтересні, особливо в тих моментах, коли він рїжні народно-господарські теорії ілюстрував прикладами зі свіжої минуштини або сучасности.

У всіх наших професорів замітна була велика солідність в підготовці і виголошенню викладів. Го-

сподарем кляси був проф. Карло Гербрїх. Він-же викладав книговодство і нім. кореспонденцію з легкістю рутинера.

Торговельну математику і науку про торговлю учив проф. Вінтерштайн, а торговельну географію проф. Рунге. Ми тішилися, як зближалася година проф. Водічки, який пояснив з великим педагогічним хистом способи продукції рїжних товарів торговлі і промислу. З англійською мовою і кореспонденцією познакомив нас знаменитий педагог проф. Д-р Вундерліх.

Недовго після розпочаття курсу вишло маленьке непорозуміння поміж деякими слухачами, а проф. Вінтерштайном. Йому закидали, що він не досить ясно викладає математику. Директор Ціглер, порозумівшись з нашим комітетом, призначив до математики іншого професора: Вавріша, а Вінтерштайн вчив дальше Handelskunde. Це був одинокий ініцієнт за цілий час тревання курсу. Зрештою між професорами і учениками панували якнайкращі відносини. Гурток слухачів все відпроваджував поодиноких професорів на стацію. Професори викладали із тих самих підручників, що на торговельній академії в Райхенбергу. Хто хотів, закупив собі німецькі підручники і вчився з них. Але був між нами пор. Ерстенюк, що дуже добре стенографував по німецьки (в нього був також свій власний систем стенографії — відмінний від Габельсбергера). Він стенографував такі виклади:

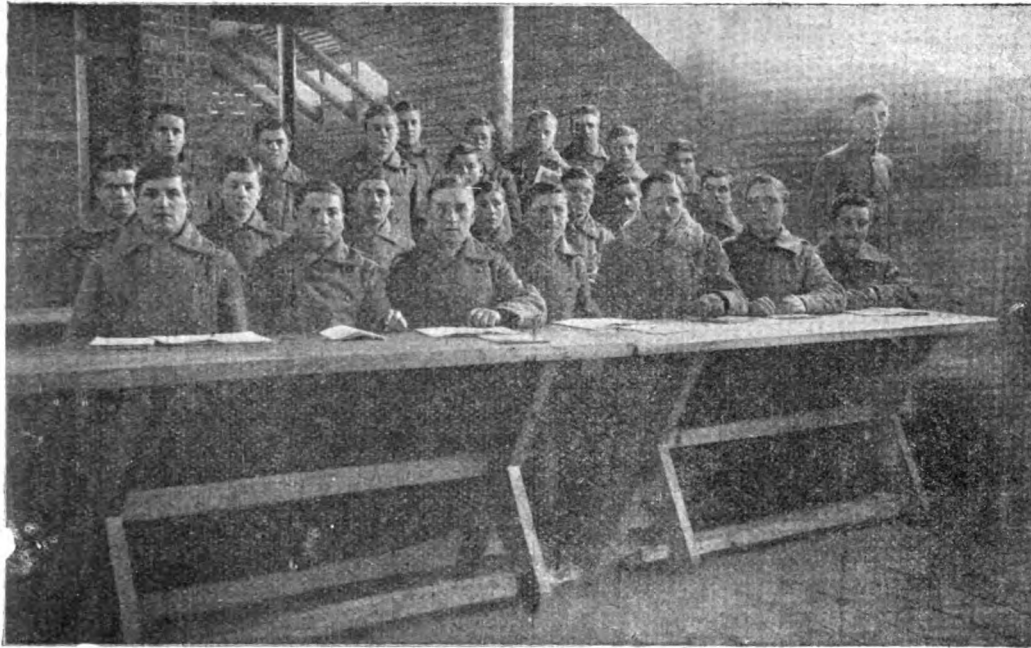
народне господарство, право торговельне, наука про торговлю, товарознавство. Опісля переписувано ці виклади і відбивано на шапірографі потрібну скількість підручників. За ці відбитки стенографованих викладів платилося окремо. Таким чином ми мали кольосальну вигоду, бо професори не могли нам нічо закинути щодо змісту вивченого предмету.

Деякі професори весь час тільки викладали, а деякі також перепитували, як на прим. проф. Вавріш з торговельної математики і К. Гербрїх з книговодства і кореспонденції. Щодня питав проф. Д-р Вундерліх. Англійську мову ми вчилися з підручника: Otto Sauer Gaspey. Викладали наші учителі чистою літературною мовою без домішки діялекту, так що нам легко слухалося викладів.

При щоденних перепитуваннях навіть Українці привикли скоро до німецької мови. Багато слухачів Українців діставало похвали за добре опановання мови.

Із записаних не всі видержали до кінця. Побачивши, що треба здорово взятися до праці, багато виступило. З 62-ох тільки 38 остало до кінця. Виступили самі старшини, з низчих чинів не покинув праці ніодин.

Наука відбувалася щодня від 1-8 після полудня, яких 5-6 годин. На вивчення завданого і випрацю-

Школа неграмотних української бригади в Дайч-Габлю на Чехословаччині.

вання домових вправ лишалося щодня передполудня. Це конечне зло нам вийшло на добре, бо ми студювали перед полуднем, коли ум був свіжий. Навіть неділя не була зовсім вільна! В неділю до полудня було дві години нім. торговельної кореспонденції. Та ми радо жертвували вигодою, щоби тільки здобути якнайбільше знання. Фреквенція слухачів була точна. Рідко траплялися опущення годин. Якщо хто-небудь не міг бути присутнім, тоді на найблизкій лекції оправдувався. Директор все приймав оправдання.

Зближався червень 1921. р. В тім місяці мав закінчитися курс іспитами. Всі слухачі підготовлялися до цієї хвили горячково. Йшло про те, щоби не тільки здобути патент з добрим успіхом, але також показати перед чужинцями свої здібности. Солідна підготовка була потрібна, бо мали питати матеріал з цілого року. Підготовлялися групами, для більшої певности перепитуючи себе взаємно. Я вчився в трійку з Я. Мушієм і Петром Чуквінським. Іспити почалися 20. червня 1921. Професори іспитували групами по кілька слухачів разом кожний предмет зосібна. Предсідником комісії був Д-р Ціглер, екзамінатором даний професор, а ще один професор прислухувався як свідок. Іспити йшли гладко. Матеріал знали слухачі добре. Вислідом були директор і професори вдоволені,

також курсанти, бо іспит зложили всі, що приступили.

Після укінчення іспитів всі абсолювенти одержали звичайні свідоцтва торговельної академії в Райхенбергу. Свідоцтва виписані на німецько-українських друках німецькою мовою.

На закінчення курсу влаштовано пращальний комерс, на який приїхали всі наші професори з Райхенбергу. Комерс відбувся в замковій реставрації сусідного села Лембергу. Тут в тім замку перебував 300 літ тому Валєнштайн, тут задержався в 1812. р. Наполеон, як рушав в похід на Москву, тут серед розкішної зелені оточуючого замок ліса, пращали ми своїх професорів. В часі ко-

мерсу виголошено кілька промов, що мали затіснити ці німецько-українські звязки, які навязано впродовж року. Директор курсу говорив в своїй пращальній промові про значіння торгівлі і торговельного образования в життю народів. „Особли о для Вас, Українців — казав він — необхідно добути господарські основи вашої самостійности“. Він висказав побажання, щоби абсолювенти курсу стали піонерами економічного двигнення українського народу. Йому відповів від імени курсантів от. Ваня. Говорили ще й інші професори та учасники курсу.

Закінчено комерс спільною знимкою.

Багато з абсолювентів цього курсу скористало і одержувало посади в банках та фабриках, але біль-

Школа неграмотних української бригади в Дайч-Габлю на Чехословаччині.

шість пішла студіювати на високі школи в Празі, Берні та інших містах Ч. С. Р. Деякі з абсольтентів цього таборового курсу записалися згодом на високу торговельну школу в Празі і завжди згадували, що згаданий курс дав їм добрі основи торговельного знання.

Анальогічний курс відбувся рівночасно в райхен-

бегським таборі Кравцівців. Про нього повинен написати хтось з учасників.

Назагал ці курси в таборі давали не тільки фахове знання, але помагали перебути таборові злидні, займаючи ум кожного таборита корисними речами. Не було часу на різного роду силетні, які в найстрашнішими ворогами таборового життя.

Листи з хирівського фронту

(3 листів стрільця Степана Венгриновича)

Городовичі, 4. II. 1919.

Нині то варта написати до хати. Довго не писав, бо не було що.

Гарний був день у нас, описати не дається, може колись розкажу.

Противник робив наступ на наших фронтах.

Дістав поміч зпід Люблина, тай гармат більше і був певний, що нині буде в Самборі.

Вже в ночі дістали ми вістку телефоном, що Полякам прийшли свіжі батареї, що буде наступ. Негайно повідомили про це усі батареї, всі куріні.

Поляки дістали гармати, що бють дуже далеко — на 14 км., так в ночі били з Хирова аж до самого полк. Кравса — до Глибокої.

Коло 10 г. в ночі кулі зі страшним свистом перелітали над нашою хатою, та ген у Фельштині — Глибокій розривалися.

Потім почав тяжкими (15 цм.) бити на наш двір. Розуміється спання вже не було. Наші батареї — всі як одна — в однім часі почали відповідати...

Це було в ночі.

Потім ми трохи заснули. Над раном, ми ще в ліжку, ще на дворі темно... аж тут свист... знову бє тяжкими на наш двір.

Ого, вже певно наступ починається... Ледви вбралась, а тут вже канонада, аж ціла хата трясеться.

Наша стійка в лісі зголосила телефоном тільки два слова: „Поляки наступ“. Кличемо дальше, щоб пояснили, та вже не відзивається. Ми повідомили Фельштин, щоб скоро слали резерви.

Всі наші батареї почали відповідати. Наш командант поїхав наперед аж під першу лінію та подавав телефоном команду. Поляки підсувалися довгими розстрільними на цілім хирівським фронті. Їх гармати били найбільше на нашу батарею. День був гарний, погідний.

Я ходив по подвір'ю, передавав команду від телефону. Над головами такий пекольний свист і гук, що здається, коли це щасливо минуло, то вже нічого нам більше боятись. —

Ці важкі стрільна, чи як ми їх звемо „п'ятнадцятки“, падали на кільканацять кроків від наших гармат й вносили стовпи глини й диму ген над смереки, а потім падало з гори каміння й залізо... Ми ховались у сні. —

Ті знову, що далеко несуть, розривалися в горі над нашими гарматами, але гук робили такий страшний, як би світ мав валитись.

Одна граната впала може на 2 м. від нашої гармати, друга з важкої вцілила в сам двір, розвалила ганок — сні й один покій, вбила чуру нашого вете-

ринара, ранила рахункового й кухара. Дивне щастя, тільки людей було в дворі, а усього один убитий.

Один селянин мав їхати нам по муніцію, але що противник дуже бив на нас, то він заїхав на подвір'я, а коні завів до стодоли. В тім упала граната до стодоли, селянина й одного коня вбила, а другому коневі відорвала передні ноги, його добила.

Та правду кажу, я ні трохи не мав страху. Більше вже боявся в ночі, як били тими важкими. Ми ще й жартували собі, коли дивились на ці фонтанні диму, що бухали зпід землі — коло нас.

А піхота наша десь певно раділа, що не на них, але на артилерію бє.

Я подивляв команданта нашої групи Сенечка, який зі заложеними в кишені руками, проходжувався перед дулами гармат (дула гавбіц спрямовані понад хату в гору) і на підставі звідомлень зорця, щось скоро додавав — відіймав у голові, а потім звучала різка, ще австрійська команда:

Дістанс... Зайте... Темпірунг... Сальва.

Хлопці гляділи на нього й не важились своїх місць покидати.

Довкола хати, на дорозі — в городі, всюди ями на 3 — 4 м. проміру, три рази пірвало нам телефонічні драти, мусіли переривати стріляння і слати телефоніста, щоби направив.

І знову йшла команда за командою, хлопці звивались коло гармат і дальше йшла сальва за сальвою.

Підчас стрілянини посилали по муніцію до Глибокої, бо боялись, що бракне.

За нинішній день артилерії належитьсь велике признание, бо ніодин не відійшов від гармати, кожний робив свою службу.

Але піхота справилась ще краще. Припустила ворожу розстрільну на трицять кроків під свої лінії у лісі. Противник підходить собі поволи, не сподівається нічого, аж тут нагло трр... р... р... машиновий кріс почав січи. Завернув і пішов у розсіпку, наші Гуцули за ним. Загнали до одного ліска, а тоді наші гармати почали „барабанний вогонь“ на цей лісок, аж листя й галузя до гори підлітало.

Треба знати, що нам прийшло з України багато американських машинових крісів. Дуже вони цікаві, такі легенькі, що один чоловік бере на плече і біжить наперед. Набоїв не має на стяжках, а лише в колісцятках, щось так як револьвер. Колісцятко обертається довкола і сипле кулями. В такім колісцятку має бути 47 куль...

Кожна сотня й кожна батарея їх дістала. Вчера вечером wraz з обслугою прислали їх, а нині вже нам придались у битві.

Противник здорово перечислився, думаючи, що наша піхота така, як колись була під Ніжанковицями. Тимчасом Гуцули не такі — вони аж рвались наперед, хотіли гнати за противником аж до Хирова.

Противник вибрався вже з хлібом — мясом, думав, що пожене нас, то й віз все за собою на возах. Наші все те забрали. Богато муніції до машинових крісів, сорок полонених, чотири коні. —

Противник мав три панцирки, одна якось нещасливо заїхала, чи на діру в шинах, чи виколілася, досить, що не могла ні взад — ні вперед. Наша батарея почала тоді бити на неї і ми оглядали потім, як з вагонів виносили на ношах ранених.

По полудні я їздив з командантом до першої лінії — та бачив, як рештки розбитків втікали до Хирова й несли ранених на ношах. Бачив і ту панцирку, яка дотепер ще стоїть на шинах. . .

Отаман Паньків, що то я за нього розказував у хаті, що біжить наперед з гранатою і револьвером у руді... був нині ранений. Один вістун убитий, крім цього чура, і щось шість ранених.

Вечером, вертаючи з першої лінії, я побачив як везли на цвинтар цього селянина, якого вбила куля. Жінка й донька йшли за труною і плакали. Я відпровадив їх аж на цвинтар, також кулями поритий.

Тепер ніч. Усі сплять, тільки телефоніст держить службу при телефоні, а я пишу лист до хати.

Той чура, що ще вчора брав у мене заслуженину, такий молодий — гарний... нині присипали румовищами. Певно й не стямився.

Коби лиш тепер у ночі не було стрілянини, бо і змучений і хочеться спати, спочити.

Ті, що були у Італії, кажуть, що нинішній день, то „правдива — австрійська“ війна.

Городовичі, 22. II. 1919.

Нині щасливий для мене день. На дворі прегарно. Морози — сніги вже минули. Вийдеш на двір і до хати не хочеться вертати... так дивно вражають ці гуркоти гармат у цій гарній природі.

А однак з цим гуркотом якось веселіше... як перестануть стріляти, то чомусь сумно стає...

Дістав нині картку від тата, тому в мене нині свято, хоч це лиш субота. Пишуть тато, що Хирів — Доброміль заняті. Чомусь так смішно мені це читати. Хочби тому варта бути на фронті, щоб знати правду: де противник, а де ми.

Ні, тату, ми все ще тут — де були, а Хирів перед нами й що ночі горять у нім хати, які запалюють наші гармати, що прийшли з України.

Ось тепер дістали приказ запалити хату, де сковалася ворожа полева сторожа з машиновим крісом і вже гудуть стрільна.

Гарно в нас — дуже гарно. Тільки щось на Великій Україні сумно, здається тому стоїмо на місці, бо всю увагу на Київ звернули... а зрештою не знаю.

Я вже переніс свою адютантуру з двора до сусідньої хлопської хати. Маю покоїк і вікно на город отворене, телефон на столі. Менше важні справи по лагоджую сам, а важніші два рази денно предкладаю командантові. Я вже свобідніший. Позбувся цього вічного дзвонення телефонів, — маю більший спокій.

От — тепер сиджу при своїм столику, розділював пошту для батареї і для себе найшов...

Два рази денно мавмо старшинську школу по 1 1/2 г. — Вчать нас орудувати гарматами.

Тільки цей спокій на фронті мене непокоїть. Чому і чому. Завдаю собі питання... Нащо й на кого ще ждемо. Чому не йдем вперед. Видко так мусить бути.

Вже раз мали йти, вже приказ був, вже консерви роздали, підводи зі сіл стягнули, нараз... відкликано.

Наш фронт тепер сильний. Старшини від піхоти хваляться, що так укріпилися, що противник не в силі перервати фронту.

Городовичі, 25. II. 1919.

Нині на наших фронті спокій. 6-го перемире з Поляками на 24 год. Вчора в ночі прийшов приказ, що нині від 6 г. рано мається здержати всякий огонь аж до 6 г. завтра. Ще до 6-ої били машинові кріси, а точно о 6-ій як маком сій.

З нашої сторони вийшов один сотник і четар з білою хоругвою і пішли до Хирова — як парламентарі, глядіти, щоб Поляки за цей час не перепроводжували військ або муніції.

Недавно надїхала карита й від Поляків. Також двох польських старшин з одним візником. Коло нашої полевої сторожі заткали їм ватою очі, завязали хустиною і наш візник відвіз їх дальше до Глибокої.

Ми стояли на вулиці й гляділи, як їхали попри нас зі завязаними очима.

Наші сходились з Поляками, частувались тютюном, передавали собі взаїмно пошту до дівчат... і я передав картку до тітки.

Це коротке перемире на те, щоб до Львова довести для цивільної людности їду, бо там велика нужда — голод. Наші Львів окружили, шлях між Львовом, а Перемишлем понищений.

Нам це спершу дуже дивним здавалось... цілий фронт кляв у телефонах аж до пізна — до ночі. Ми бемось, Львів окружили на те, щоб голодом виморити, а панове з гінтерлянду собі перемиря роблять, щоб туди їсти могли довести.

Аж рано вернув наш командант Сенечко зі Самбора й пояснив цілу справу, що Поляки дістали наказ уступити й будуть мусити це зробити, бо антанта хоче нашими грудьми заставитись перед навалою большевизму.

Та байка. Нехай заставляється. В нашому інтересі однаково большевиків з України прогнати, тож на їх огни й ми свій колачик спечемо.

Так думаємо тепер, а ця вістка, що сам Петлюра приїхав вчора до Стрия (з кожного курія поїхав один старшина і 4-ох стрільців на повитання) впевняє нас, що й там у горі думають про нас і дурного перемиря в нашу некористь певно не підписалиб.

Отже спокійно спимо до завтра — до 6-ої, а потім може буде продовження... і кінець війни з Поляками.

Побачимо.

I III. 1919.

От що лиш надїшла телеграма, що Поляки з нами до згоди не прийшли, переговори перервані, авізо до бою ще надїде.

Отже завтра, а може ще й цієї ночі дальше загремлять гармати.

Висилають кількох однорічних до артилерійської школи до Станиславова. Малиб їхати 4. III., може й я з ними поїду, та ще покажеться.

Історія 4-го Запоріжського полку імени полковника Богуна

Історичний матеріал Т-ва Запорозців. — Написав А. Тарнавський, сотник Війська Запоріжського.

(Продовження)

1918 рік.

1 січня командантом полку замість сотника Секрета був призначений сотник Дишлевий. Він з більшою енергією брався до боротьби з большевицькими впливами в полку, але вже тяжко було щось зробити.

2 січня 2 курінь полку під командою осавула Кушніря був висланий в м. Полтаву з наказом встановити українську владу, бо в місті вибухло большевицьке повстання. Осавул Кушнір 3 січня приїхав ешеленом на стацію Полтава і заняв її. Розвідка, піславши в місто, донесла, що маса солдат з російських полків грабує крамниці і розбиває склади горілки.

Негайно-ж по донесенню розвідки курінь вирушив у місто і після короткого бою опанував ситуацію, взявши в полон 18 большевицьких агітаторів та 12 грабіжників. По наказу осавула Кушніря всіх їх тієїж ночі розстріляно.

Відновивши українську владу і давши змогу працювати українським цивільним установам, осавул Кушнір згідно з наказом повернувся до полку 9 січня.

11 січня большевики виступили збройно проти центральної української влади. Їх сили склалися з місцевих робітників та мас дезертирів з російської армії. Крім того їх підтримували деякі збольшевичені полки київської залози.

На початку-ж виступу Полкова Рада, до того часу майже вся збольшевичена, обьявила команданта полку усуненим з посади та призначила вибори нового команданта.

Вибрали хорунжого Сидоренка, а помічником к-нта полку хорунжого Харчука. Перший був людиною маловійськовою, млявою і наляканою, другий був большевик.

Цими виборами большевики добилися повної деморалізації полку і тепер почали добиватись збройного виступу проти влади. Але це їм не вдалося зробити, завдяки контрагітації свідомого елемента. На Загальних Зборах чинів полку не дивлячись на шалену агітацію большевиків, постановлено дотримувати нейтральності в боротьбі Центральної Ради з большевиками.

Полк виставив навкола свого росташування стору-жу з кулеметами, а на подвір'ю касарень прилаштував гармату, і цілий час боїв у Києві тримав „збройний нейтралітет“. Навіть підчас панування банд Муравйова большевики не могли схилити полку до себе.

Коли це сталося, частина Богунівців, козаків та старшин, вірних синів Батьківщини, відокремилася від полку, зорганізувала для боротьби з большевиками „Отряд імени полковника Богуна“ і взяла чинну участь в київських боях*). Відділ підлягав окремому командантові м. Києва Ковенкові. Командант „Отряду“ сотник Дишлевий та адютант хорунжий Оскілко, наказом командантури були переведені до Штабу Коман-

данта, а командування „Отрядом“ прийняв осавул Погрібний. В тяжких нерівних боях на вулицях Києва Богунівці провели час аж до відступу українського війська. На протязі тринадцяти днів безустанних боїв, Штаб Команданта кидав „отрядом“ в різні пункти міста, для ліквідації большевицьких повстань.

Найбільш тяжкі бої були у Богунівців під арсеналом, який вони здобули вкупі з Богданівським полком та іншими частинами; далі на електровні, на „Собачій Тролі“, на товарній стації, на Жидівському базарі та на Козачому дворі, де билися в насідавшими частинами Муравйова.

Ні перевагою, ні неймовірні труднощі вуличних боїв, де з усіх боків обстрілювано їх з верхніх поверхів будинків та з горіщ, — не перемогли духа Богунівців. Віра в остаточну перемогу над ворогом та у велике свято правди не покидала серця Богунівців ніодного менту визвольної війни. Без відпочинку, голодні вони, ходили в наступ, вибивали ворога з опірних пунктів, повертали до Штабу і знов ішли у бій.

В ніч з 26 на 27 січня „Отряд“ одержав наказ від вищої команди відійти разом з рештою українських відділів до передмістя міста Києва Святошин, а о 9 годині ранку 27 січня відійшов в передній сторожі по Житомирському шосе в с. Ігнатівку.

В с. Ігнатівка був сформований Запоріжський Загін, в який ввійшли недобитки частин 1-ої Сердюцької дивізії та інших. Богунівський „Отряд“ був придільний до 1 сотні 1 куріня Запоріжського Загону. Командантом Загону був призначений генерал Присовський. 28 січня Запоріжський Загін перейшов в с. Шпінки, звідки з огляду на небезпеку оточення большевиками, за 3 доби з охороною та розвідкою перейшов до м. Житомира, де і росташувався.

На ранок слідуєчого дня Богунівці одержали наказ вирушити на охорону залізничного мосту в м. Коростень. Несли охорону 4 доби, після чого відкликано їх до м. Житомира, посаджено у потяг і відправлено під командою сотника Мальцова на заняття стації Кодня (в напрямку на м. Бердичів). Не доїжджаючи до стації (10 лютого), „Отряд“ вивантажився і пішим порядком рушив на стацію, розброїв ешелон большевиків, заскочених несподівано та заняв стацію, виставивши охорону в напрямку на м. Бердичів. Того ж 10 лютого весь Запоріжський Загін розпочав наступ на м. Бердичів, але примушений був відійти. 11 лютого наступ був повторений. Богунівці наступали по лівий бік залізниці. Біля стації Реї в 5 верстах від міста, Богунівці мали 6-годинний бій з переважачим ворогом, що мав на залізниці бронепотяг. Вислід бою був для нас некорисний і Богунівці разом зі всім Загоном мусіли відступити. Причиною цих невдалих наступів було те, що в Бердичеві в той час скупчено кілька дивізій збольшевиченого російського війська, що зі зброєю вертало домів. Втрати Богунівців в цьому бою були: 9 козаків забитих, 9 ранених. Дня 12 лютого знов повторено наступ і мі-

*) „Отряд“ нараховував 60 козаків та 35 старшин.

сто занято без бою. Запорізький Загін росташувався на відпочинок на станції. 14 лютого Запорізький Загін ешелонами вирушив у м. Київ в резерві німецького війська, що на підставі умови Центральної Ради з урядом Німеччини, мало допомогти українському війську звільнити терен України від большевиків.

Підчас панування большевиків у Києві решта Богунівського полку, що залишилася в касарнях, додержувала нейтральности; лише при вхіді большевиків, під ударом українсько-німецьких військ, частина полку з большевицьким нахилом, в кількості 120 людей з хорунжим Харчуком на чолі, приєдналася до них і відійшла на Чернигівщину. Літом 1918 року на Чернигівському кордоні большевики сформували „Богунський полк“, що ввійшов в склад Червоної Тарашанської дивізії. В 1919 році цей полк був поширений в „Богунську бригаду“. Те, що залишилось з полку у Києві, частина повтікала до дому, а частина поповнила ряди в Запорізькому Загоні.

По приїзді Запорізького Загону, в Києві на Софійській площі, відбулася парада українського війська. Всі відділи виладналися біля пам'ятника Богдана Хмельницького. Відслужено вдячний молебень. Після промов членів Уряду та Центральної Ради, відділи під агуку українського гимну пройшли почетним маршем і по Володимирській вулиці пройшли до будинку Центральної Ради, де зупинилися і вислухали промову Голови Ц. Р. п. Грушевського. По закінченню промови, та гучним „Слава“ Україні, всі відділи вернули до місця росташування в 2-ій київській гімназії.

20 лютого почалася реорганізація Запорізького Загону. Богунівський відділ разом з відділами Наливайківським, Волонтерським та Республіканським, був злитий в одну частину: 2-ий Запорізький Полк. Назви були залишені у відповідних сотнях. Богунівський відділ склав 15-у та 16-у Богунівські сотні 4 курія 2-го Запорізького полку. Командантом полку був призначений свідомий український патріот, енергійний і хоробрий полковник Петро Болбочан. Командантом 4 курія був сотник Зельницький.

Командантом 15 та 16 Богунівських сотень призначено осавула Погрібного та сотника Мальцовз. З цих сотень малося на увазі, після закінчення військових подій, розвернути Запорізький імени полк. Богуна полк. З цією метою в сотнях підбиралися старшинські та підстаршинські кадри для цілого пішого полку. Старшини, що не мали старшинських посад в сотнях, служили козаками, чотовими та ройовими. Разом обидві сотні мали 35 старшин та 150 козаків. При кожній сотні була кулеметна чета в складі 2 кулеметів „Максіма“, або „Кольта“ та 3 легких кулеметів „Лєвіса“. Кінна сотня Богунівців під командою хорунжого Шевченка стала кадрюю для кінної сотні 2 Запорізького полку. При розвертанню полку в дивізію в грудні 1918 року з кінної сотні 2 Запор. полку був сформований кінний дивізіон імени отомана Петра Болбочана, пізніше переформований в кінний Полк Чорних Запоріжців. Цей полк під командою полковника Дяченка був найкращою кінною частиною в Українській Армії. 2 Запорізький полк ввійшов в склад окремої Запорізької бригади ген. Натіва.

13 березня 2 Запорізький полк одержав наказ вирушити на Лівобережжя разом з другими полками бригади. 14 березня полк навантажився до ешелонів і вирушив по залізниці Київ-Полтава. Без сутичок з ворогом полк доїхав до ст. Лубни. Розвідка виявила ворога в м. Ромодані, м. Хоролі та ближчих до

цих міст селах. Богунівським сотням під командою осавула Погрібного наказано зайняти м. Хорол, а звідтіль наступати на ст. Ромодан, по залізниці Хорол-Ромодан.

20 березня обидві сотні вирушили пішим порядком на село Засуле, де розташувалися на нічліг, виставивши охорону. На ранок розвідка донесла, що на протилежному боці села (село було дуже велике) росташована большевицька частина. Зразу Богунівці рушили в наступ і в дігнали ворога на 3 кілометри від села, де він зупинився на горах по дорозі на м. Хорол. Лава Богунівців, під крісовим, гарматним та кулеметним вогнем не зважаючи на те, що ворог перебільшував їх кількістю більше як в 3 рази, наблизилась на віддаль 150 кроків і з гучним „слава“ кинулася в атаку. Ворог кинувся в ростиць. Переслідування ворога затягнулося до пізнього вечора. Взято кілька десятків полонених, котрих тамже розстріляно згідно з тодішними „звичаями“ україно-большевицької війни. З нашого боку втрат не було. Переночувавши на хуторах біля Хорола, Богунівці 22 березня ввійшли без бою до м. Хорола. Радо витали громадяни своє рідне військо. Того ж дня одержано наказ: Богунівцям залишитись залогою в м. Хоролі. По 3-х денному постою одержано наказ про поворот на ст. Ромодан, ваятий 1 курінем полку збоку залізниці Лубни-Ромодан. В Ромоданах Богунівці навантажилися в потяг і разом з цілим полком приїхали в м. Полтаву, де і росташувалися на відпочинок.

Надалі до кінця звільнення Лівобережжя від большевицьких військ, Богунівські сотні не мали боїв з ворогом через панічну втечу большевиків з України.

З м. Полтави 2 Запорізький полк, по 2 тижневому відпочинку, рушив ешелонами на м. Харків. На ст. Люботин Богунівські сотні пішим порядком рушили на м. Харків (в обхід ворогу зліва від залізниці). По заняттю Харкова полк став залогою міста. Через півтора тижня полк одержав наказ вирушити на Крим, аби встановити там українську владу. Крим ще був занятий большевиками, котрі чули себе досить міцними, маючи на своєму боці величезну масу матросів Чорноморської фльоти, скупчених в м. Сімферополі та Севастополі. Крім 2 Запорізького полку в авангарді виступив кінно-запорізький полк імени кошового Костя Гордієнка, під командою полковника Петровз. В резерві йшли частини німецької армії. Полк ешелонами прибув до Перекопу і після короткого, але жорстокого бою примусив матросів до втечі і заняв ст. Джанкой. Звідси Гордієнківці рушили в кінному ладі на м. Бахчисарай-Ялта, а 2 Запорізький полк заняв без бою Сімферопіль. З Сімферополя полк по закінченню операції Гордієнківців мав наступати на Севастопіль, але на слідуючий день по заняттю Сімферополя, раптово всі ешелони оточили Німці (які щойно прибули) і вища німецька команда видала наказ повороту на Україну. Причиною цього наказу була постанова Севастопільського гарнізону про здачу міста та фльоти, скупченої в порті, українському війську. Німці позаздріли, що таке величезне майно попаде в руки української влади і зупинили наступ Українців на Севастопіль. Полковник Болбочан зарядив в полку гостре поготівля, а сам зажадав від Німців наказу від уряду України. Нажаль через кілька днів з Військового Міністерства прийшов підтверджуючий наказ опустити Крим і 2 Запорізький полк вирушив через ст. Джанкой в м. Олександрівськ, де і став залогою.

По відізді 2 Запорізького полку з Криму, Німці розпочали наступ на Севастополь, але одержали завзяту відправу матросів. Три спроби наступу не дали наслідків і спричинили їм дуже великі втрати в людях. Тоді німецьке командування рішило взяти Севастополь підступом. Переодягнули сотню Німців у сірі шинелі та сірі шапки з різно-кольоровими шліками, вони післали цю сотню на передню бойову лінію; большевики, прийнявши військо за українське, покидали зброю і вийшли з окопів та таким чином дали змогу Німцям взяти Севастополь. Ціла Чорноморська

ескадра довідавшись про це знялася і вийшла в море, направляючись в м. Новоросійськ до Денікіна і таким чином не дісталася ні Українцям ні Німцям. З Олександрівська полк їздив в м. Мелітопіль, Славянськ та Іаюм, а Богунівські сотні були призначені в м. Бердянськ для репрезентації української влади. В Бердянську Богунівців витали з ентузіазмом німецькі кольтоністи, котрі богацько потерпіли від большевиків. Богунівськими сотнями командував осавул Погрібний. Через 2 доби побуту Богунівці вирушили до полку. (Далі буде)

I курінь 8 бригади У.Г.А.

Із записок Івана Карпинця

(Продовження)

Укр. частини опускають Київ. Зміна команди 8. бригади. Наступ на Монастирище.
Реорганізація 8. бригади. Наступ на Брадлав.

Вечером 31. VIII. 1919. опустили наші війська Київ, а ті частини, що лишилися були, Денікінці інтернували. І так інтерновано з 8 бригади частини II і III курія. З I курія забракло кільканацять стрільців і пор. Вербицького.

1. IX. до 1⁴⁰ попол. курінь остає за Києвом, а відтак відходить до м. Василькова. По дорозі ночує в с. Глеваха. Ціла Армія подається на цю лінію, бо вона має бути демаркаційною між українськими частинами, та денікінськими.

Курінь щойно рано 2. IX. приходить до м. Василькова і тут спочиває до год. 4 попол. Звідси відходить до с. Кожухівка, залишивши одну сотню на стації. Того дня приїжджає 1 сотня з Нової Ушиці.

3. IX. Курінь на місці. 1 сотня змінила 3 сотню, що була на стації. Ніч минула спокійно.

4. IX. Цілий курінь відходить о год. 6 р. до с. Менша Снятинка. До села приходить о год. 5³⁰ веч., а о год. 10 веч. відходить на ст. Хвастів, де вагонується через цілу ніч.

5. IX. Курінь через цілий день їде. В ночі стоїть потяг на ст. Козятин.

6. IX. О год. 1¹⁰ в пол. приїжджає на ст. Зарудинці, де вивагонується і відходить до с. Молчанівка. Тут обсаджує дороги, що ведуть до Білої Церкви і до Уманя. Куріневі приділено дві піхотні гармати.

7. IX. Курінь остає через цілий день в с. Молчанівка. Ніч минає спокійно. Населення дуже прихильне.

8. IX. Курінь о год. 8. р. відходить до с. Морозівка через с. Рогачі. В тім селі відпочиває. Тут стрінув курінь командант бригади от. Гофман і на його приказ курінь лишається в Рогачах.

9. IX. о год. 2^{1/2} попол. відходить курінь до села Старостинці. Тут приходить о год. 8-й веч. і тут ночує.

10 IX. О год. 7. р. відходить курінь до с. Ревуха і тут кватирується. В селі знаходяться також інші куріні Команда бригади стоїть в с. Зарудинцях. Після диспозиції з 10. IX. оп. ч. 236. 1. манду 8. бригади перебирає від от. Гофмана — сот.

Станімір (кмдт II./8. курія) аж до дальшого рішення. Також шефом штабу аж до дальшого рішення назначено пор. Купчанка. (Бувший шеф штабу сот. Тавчер попав у Київі в денікінський полон).

11. IX. Курінь в Ревусі. Без змін.

12. IX. до 4. г. попол. остає курінь в с. Ревуха. О 4. г. відходить до м. Погребисьце. Похід триває цілу ніч. По дорозі одержує курінь 35 стрільців з IV./8. курія.

13. IX. О год. 4. рано приходить курінь на ст. Рось. Звідси їде до с. Гайчиці, де остає до 11. год. пер. пол. Відтак відходить до м. Погребисьце. Однак на приказ сотника Шепаровича, кмдта. кавалерійської бригади, їде 1. сотня на ст. Жмускає, що лежить між ст. Рось, та Погребисьцем і там остає, коли тимчасом дві інші сотні і курінна команда відходять на ст. Рось. О 2. год. попол. відходять сотні до с. Морозівка, де були большевики. 3-та сотня їде наперед, 2-га як резерва. Наперед поїхала також одна ескадрона кавалерії. Тимчасом большевики подались до с. Бухни, а лише їх обоз виїздив з Морозівки. Наша кавалерія загородила їм дорогу, однак большевицька піхота скоро зорієнтувалася, вдарила на кавалерію і відбила обоз. Щойно тепер надійшла наша сотня. Большевики подались назад, оставляючи кілька штук худоби, 4 підводи і одну гармату. Курінь остався ночувати в Морозівці. (Коли большевики почали втікати, вмашерував до села IV./8. курінь). Приділена до I. курія батарея пор. Лушпінського остала на ст. Рось тому, що не мала вже стрілен.

14. IX. В Морозівці остає 3. сотня, а 2. сотня переходить до цукроварні в с. Топори. Разом з нею переходить і курінний штаб. О 2. год. поп. приходить там і 3. сотня, а о год. 6³⁰ веч. приходить і 1. сотня. Ніч минає спокійно.

15. IX. Курінь в Топорах. Ніч минає спокійно.

16. IX. Курінь на місці. Серед стрільців поширюється пошесть, т. зв. волинська фебра. Дотепер захворіло около 25 стрільців.

17. IX. Курінь на місці. Команда висилає дві старшинські стежі — одну до Сквіри, а другу до с.

8. гал. Бригада.

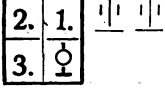
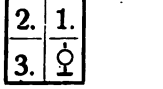
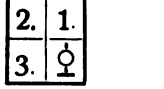
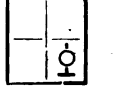
кмдт.: от. Гофман
шеф. штабу: сот. Тавчер
нач. опер. відділу: пор. Купчанко
адютант: пор. Йовик

- 1) полевий духовник: 2) персон. реф.: 3) саніт. реф.: 4) ветер. реф.: 5) розвідчий старшина і пропаганда:
хор. Вергун пор. Рибачевський пор. Іссерлес хор. Войтович і підхор. Рогуцький
- 6) ліквідатура: 7) інтендантура 8) муніципний реф. 9) полева жандармерія і стац. команда
ліквід. хор. інтенд. чет. Рибак

сотня саперів 	телефонічний відділ 	відділ кавалерії 	харчева валка 	полева лікарня 	булавна сотня
кмдт.: чет. Шамудовський	кмдт. хор. Лалак	кмдт.:	кмдт.: чет. Почапський	кмдт. пор. Сілецький	кмдт.: пор. Станчак

8 полк артилерії
кмдт.: сот. Бранднер
значковий: пор. Костюк

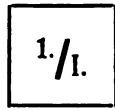
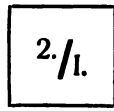

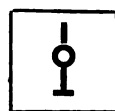
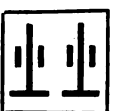

1./8. бат.	3./8. бат.	5./8. бат. (42 лінійні, т. зв. Langrohr-и)
кмдт.: чет. Левицький	кмдт.: пор. Лушпінський	кмдт.: пор. Костинчук

I./8. курінь 	II./8. курінь 	III./8. курінь 	IV./8. курінь
кмдт.: пор. Тарнавський значк.: пор. Ліщинський	кмдт.: сот. Станімір значк.: хор. Мазя	кмдт.: сот. Бізанц значк.:	кмдт.: пор. Підгірний значк.:

I./8. курінь.

кмдт.: пор. Тарнавський Антін
значк.: пор. Вербицький, опісля пор. Ліщинський
курін. лікар: хор.

с о т н і*)

 1./I.	 2./I.	 3./I.
кмдт., чет. Ясінчук і чет. Стефанків (на переміну)	кмдт.: чет. Даньківський	кмдт.: чет. Ольховий
сотня скорострілів 	 відділ піхотних гармат (Infanteriegeschütze)	
кмдт.: пор. Вербицький, опісля пор. Галій	кмдт.: пор. Дицьо	
курінний обоз		
кмдт.: хор. Лескович		

*) кожна сотня має по три чети.

Білевки. Стежі на підводах (по 10 людей) виїхали вночі.

18. IX. Стежа, що поїхала до Сквіри, вже нині о год. 13³⁰ вернула. О год. 4. попол. приїхав до куріня новий командант 8. бригади сотн. Шмід. У пор. Тарнавського відбулося зібрання всіх старшин бригади.

Від 19. IX. до 21. IX. включно — нічого нового.

22. IX. На приказ бригади удається 2. сотня до с. Чехова. Однак по двох годинах приходить приказ відкликати її до Топорів. Також приходить авізо до завтрішнього відходу.

23. IX. Сотня з Чехової приходить аж о год. 5⁴⁵ рано. Негайно відходить курінь (після диспозиції на 23. IX. оп. ч. 296.) через с. Білилівка (де обідає), с. Сестринівка, с. Юнківці до с. Непедівка (на півн.-схід від Козятин). До Непедівки прийшов курінь о год. 11³⁰ веч., а обоз приїхав пізніше. Одна чета залишилася ще в Чеховій на сторожі. Її зміняє 2. бригада.

24. IX. Рано переноситься курінь на призначені квартири. (Диспоз. на 24. IX. оп. Ч. 297.) Вечером приїжджає до Непедівки батарея „Langrohr“-ів і тут заквартировується.

25. IX. Курінь по довгим поході спочиває. 3. сотня на приказ бригади відходить до с. (?), де на стації має копати окопи при допомозі цивільного населення. Згід Бердичева чути сильні стріли.

26. IX. З рана „поготівля“. О год. 11³⁰ пер. пол. приходить 1. сотня і по причитанню приказів відходить курінь (після диспоз. за 26. IX. оп. Ч. 311./1) з Непедівки через с. Радивилівка-мала, село Чернявка до м. Халаїмгородка. Тут приходить о год. 12³⁰ вночі. Підчас походу курінь відпочиває в Радивилівці. З куріня відійшло ще 24. IX. двох старшин: значковий пор. Ліщинський Андрій і чет. Верхола Омелян.

27. IX. Рано перебирає 1. і 2. сотня позиції від VIII. Запорізької Дивізії. 3. сотня остає в резерві. 1. і 2. сотня роблять окопи.

28. IX. Без змін.

29. IX. До год. 4. попол. курінь на своїх місцях. О год. 4. попол. відходить курінь на підводах, змінений 9. бригадою до с. Малі-Нижгурці через с. Зарудинці. Тут приходить курінь о год. 12¹⁰ вночі і заквартировується. Звідси висилає вистового до м. Ружина по дальші прикази.

30. IX. Курінь відпочиває до обіду. Відтак відїздить на підводах (після диспоз. на 30. IX. оп. Ч. 323./2.) через м. Ружин, с. Дубова до с. Зарудинці і тут ночує.

1. X. Курінь відїзджає з Зарудинець на підводах і через Городок, Старостинці прибуває до м. Погребище. Тут прибуває о год. 2³⁰ попол. і квартирується в півн.-східній часті місточка. В Погребищу знаходиться кмда. армейської групи ген. Кравса і кмда. 8. бригади. Також інші частини 8. бригади тут знаходяться. (Диспоз. на 1 X. оп. Ч. 323./3.)

2. X. Курінь відпочиває.

3. X. О год. 11³⁰ відїздить курінь з Погребища здовж заліз. шляху до с. Андрусів і приходить тут о год. 5.30 веч. В Андрусові квартирує ще II/8 курінь, 1./8. і 3./8. батареї.

4. X. О год. 12¹⁰ відїзджає курінь зі села Андрушівки. (Тут заасенгував 60 людей). Іде через с. Очитків, с. Кожанка, с. Медведівка до с. Мала-Ростовка. Тут приїжджає о год. 6²⁵

веч. і квартирує. В селі знаходиться ще IV/8. курінь, 1./8. і 3./8. батареї. (Диспоз. на 4. оп. Ч. 337./1.)

5. X. Курінь відпочиває. О год. 7³⁰ іде до церкви, де по Богослуженню новобранці складають присягу. О год. 4. попол. читання приказів для цілого куріня, зібраного на площі коло церкви.

6. X. Курінь відпочиває. Пополудні школа.

7. X. Перед пол. курінь на вправах. Попол. — відпочинок. Проведено телефонічну лінію до бригади. Вислана на ст. Монастирище стежа (чет. Верхола + 10 стр.) вернула вечером.

8. X. о год. 9¹⁰ пер. пол. відходить курінь з Малої-Ростовки за с. Мервин. Коло хреста (на полудне від села) збирається ціла бригада. Курінь з 1./8. батареєю і кіннотою іде як передна сторожа і машерує через ст. Оратово (тут обідає) до с. Кантеліна. Тут приходить о год. 8¹⁵ веч. і квартирує. Тут приходить також II/8. кур. 1./8 і 3./8. батареї. Решта бригади (III./8. і IV./8. куріні і 5./8. батарея) іде до с. Жаданівка. Кмда. бригада знаходиться в с. Кальник, де в і курінні обози. (Диспоз. на 8. X. оп. Ч. 354./1.)

9. X. Курінь остає на місці і виставляє одну сторожу.

10. X. Перед пол. вправи. Попол. о год. 1¹⁰ відходить курінь на приказ бригади до с. Яструбинці, куди то мали удатися дві сотні Денікінців. Курінь займає о год. 3⁵⁰ село і окопується за селом, фронтом на схід і північний схід. Приділена до куріня 1./8. батарея окопується також на перехрестю доріг, що ведуть з Кантеліни до Яструбинець і в (?) до с. Купчинці.

11. X. Курінь залишається на своїх місцях і переймає ще забезпечення від 2. бригади в районі Яструбинці—Підвисоке. Батерії 1./8. і 3./8. стягаються в село. Інші частини бригади III./8. і IV./8. курінь переходять з Жаданівки до Кантеліни, а звідси до с. Купчинці. (Диспозиції на 11. X. оп. Ч. 364./2, оп. 364./2. і оп. Ч. 364./3.)

12. X. Загальний наступ. О годині 4³⁰ рано відходить курінь з Яструбинець і подається здовж заліз. дороги зі ст. Фронтівка до с. Очеретянка. Наперед посувається 1. сотня, від неї на право 2. сотня, що держить лучбу з II/8. курінем, а 3. сотня в резерві. 1. сотня на ліво держить лучбу з 2. бригадою. Обі сотні в розстрільний посуваються наперед аж до 2-ої будки перед ст. Монастирище, не стрічаючи нігде ворога, коли на II/8. курінь наступала кавалерія вже в рівній лінії з третьою будкою. 2. сотня обстрілювала ліве (від нас) крило кавалерії. Не зважаючи на всі зусилля, не вдалося II/8. куріневі піти вперед, тому сотні, вибравши відповідний терен, почали окопуватись; 1. сотня в селі Очеретянка на право і на ліво від заліз. шляху, 2-га від неї на право (на горбі за хатами), причім тримає лучбу з 5 сотнею II/8. куріня. З 3. сотні 1 чета з хор. Микитюком + 1 скоростріл на ліво від першої сотні і держить лучбу з 2. бригадою. 2-га і 3-га чета з чет. Ольховим в резерві на краю ліса, коло 3. будки, де знаходиться і курінна команда. 1./8. батарея, приділена до 1./8. куріня уставлена на краю ліса і звернена на ст. Монастирище і на денікінський поїзд, що підїздить до окопів 1. сотні. Батерія далекострільна є за лісом. Наш панцирний поїзд доїзджає до окопів 1. сотні. О год. 5³⁵ попол. приходить приказ знову негайно наступати на ст. Монастирище. (Диспозиція на 12. X. оп. Ч. 369./4.)

Під одержаним наказом курінь наступає. Наступ не вдався, перше тому, що була ніч, а подруге, що на 2. сотню наступали Денікінці. Наступ Денікінців, вправді відбито, але тому, що знову не було злуки з II./8. курінем, не могла піти сотня вперед, коли ліве крило було вже під названою стацією. Для того ліве крило дофнулося знову на свої місця, і позиція остала, як передтим. Ніч минула спокійно. Через цілу ніч було отримання телефонічне зі ст. Монастирище і підслухано, що 13. X. мають Денікінці наступати від с. Цибулева до с. Росохатої. Підслухані депеші передано команді бригади.

13. X. Рано спокій. Денікінці не наступають. О год. 9:30 приходить наказ знову наступати (Диспозиція на 13. X. оп. Ч. 379./1.). I./8. курінь має разом з IV./8. курінем, та I./8. і 5./8. батарею наступати вздовж залізн. шляху на ст. Монастирище. На ліво має наступати 2. бригада, на право II./8. курінь. Однак курінь того дня цілком не наступав, бо IV. 8. курінь прийшов щойно пополудні і команда бригади не подавала часу наступу. Тимчасом одна сотня з 2. бригади наступала і заняла Половиняск (?). Але тут почали наступати Денікінці, заняли Половиняск і посунулися аж до с. Шабастівки так, що курінь мусів обезпечуватися вже і з ліва. На нашій відтинку вивязалася тепер артилерійська перестрілка, що тревала аж до вечера.

Відворот. Брак записок.

20. X. 1919. Курінь дальше в с. Тростянець. Відпочинок. Харчевий стан куріня вносить 150 лю-

дей, з того боевий стан 70 людей і 2 скоростріли. Вечером прийшов наказ (з 20. X. оп. Ч. 377.), що задля малого стану боввиків стягається бригада в два куріні. І так: до I./8. куріня (кмдт пор. Тарнавський) приходить IV./8. курінь, а до II./8. куріня (кмдт сотник Станімір) приходить III./8. курінь. Перебір і передача має відбутися протягом слідуючого дня.

21. X. На наказ II. Гал. Корпусу (котрому 8. бригада тимчасово приділена), відходить бригада до м. Немирова. Курінь о год. 8:30 р. переїзджав підводами до Немирова (Диспоз. на 21. X. оп. Ч. 379.). Тут приїзджав о год. 2:15 попол. і тут зараже передає в броварі IV./8. курінь I./8. куріневі скоростріли і людей, так що харчевий стан куріня вносить тепер 215 людей, а боевий 112 людей і 6 скорострілів. Люди закватировуються в броварі, а команда вище, недалеко кмди. бригади.

Курінь остає на своїх місцях.

23. X. О год. 2. вночі курінь на підводах іде в Немирова через с. Соколець (тут переїзджав через р. Буг) до м. Печера (Диспоз. на 23. X. оп. Ч. 382./1.). Тут приїзджав о год. 10:15 передпол. і на час кватирується. Кмдт. куріня головується в кмдта. II. бригади, отамана Шльоссера. Пів години потім приходить друга диспозиція (на 23. X. оп. Ч. 390.) і курінь відходить до с. Бортики. Звідси висилає стежу до с. Іцки, на право в сторону м. Тульчина від м. Брацлава. О год. 3:30 курінь наступає на с. Іцки.

(Далі буде).

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 р.

Написав: *І. Ш.*

Цей „Список жерел“ є доповненням до попередньо-друкованого „Спису“, уложеного А. К. (дивись: „Літопис Ч. К.“ чч. I-III з р. 1929 і чч. I-VIII з р. 1930) і наступних по ним: „Українська військова література 1914-1923“ сотн. К. Купчанка (чч. IX-XI з р. 1930) та „Видання по таборах інтернованих воєнків Армії У. Н. Р.“ Прижмуренка (чч. XI-XII з р. 1930). Всі ці публікації, а в тім числі і ця остання, розпочата друком від нинішнього числа „Літопису“, разом взяті, не обіймають всього друкованого жерельного матеріалу до історії визвольної війни. Причиною того є ті труднощі, які повстають перед кожним збирачем жерел при пошуках за ними. Вони наполовину розкинені по часописах, видаваних в часі самої війни і на змінливій її терені. Не було такої центральної інституції, до якої би надсилали обов'язкові примірники всіх друків, тому вони розгубилися і лише тепер їх поволі збирається і зосеред-

жуються в українських бібліотечних центрах (Львів, Київ, Харків, Винниця, Чернівці, Ужгород і ін.). Але цей процес дуже повільний і ніодна з показаних бібліотек по цей день не має ще повних комплектів наших друків воєного часу. Далі, ціла наша етнографічна територія вийшла покрайною границями, з яких деякі стали китайським муром, як напр. збручанська границя, або океан, що відділює нас від Америки. Коли в останні роки шляхом навязання взаємної виміни виданнями вдалося Бібліотеці Наук. Т-ва діставати друки, в тім і пресові, від Книжкової Палати в Харкові та Академії Наук у Києві, то далеко не всі і лише за останні роки. Таксамо американських друків з р. 1914-1920, окрім поодиноких чисел деяких видавництв, львівській бібліотеці бракує. Та також незадовольняюче стоїть справа і з тими нашими землями, які відділені від нас доступнішими границями — там призбирані матеріали лежать

за браком засобів і малого напруження праці неупорядкованими. Коли до цього додамо взагалі брак зрозуміння в нашій громадянстві і видавництвах потреби обов'язково передавати до нашої центральної бібліотеки у Львові видавані друки, то й те не сприяє бібліографічній праці. Отже перед бібліографом стоїть тяжка до переведення і навіть дорогою коштуючи через нав'язання зв'язків з позакравними бібліотеками праця. Тому досі ми не маємо опрацьованої бібліографічної монографії з обсягу нашої визвольної війни, а лише далеко не вичерпуючі „Списки“ жерел. Щойно з більш-менш повним вичерпанням матеріалів, повизбируваних в різних розведаних частинах нашої землі, далосьби видати поважну і ґрунтовну бібліографічну монографію, так потрібну нам уже тепер, коли зацікавлення до недавноминулих визвольних змагань так значно зросло, а число студіюючих стало доповнюється з кадрів нашої молоді інтелігенції.

Цей другий „Список“ уложено на тих самих засадах, що й попередній. Виходить він лише значно поширеним під оглядом ширшого використання друків і сміливішого вибору з них жерел. Мемуарно-описову частину доповнено некрольогами і біографічними нарисами, начерками військового і воєнного побуту, більшими замітками, де подається бодай один, але цікавий для історика факт і ін. В примітках, оскільки дається записати жерело з автопсії, подається рік описуваної події, назви місця, військової частини і визначніших осіб. Офіційальні звіти з військових акцій до цього показчика не війшли. Вони становитимуть особний розділ загальною під назвою: огляд преси, в якій містилися звіти воєнних операцій. Також окремі розділи будуть присвячені белетристиці на воєнні теми (переважна більшість їх авторів самі пережили воєнні пригоди і тому

більшого значіння для історика набирають їх белетристичні твори), справі полонених, культу поляглих, наслідкам програної, теорії воєнного мистецтва, постанові військового вишколу і підручника, справам військово-організаційним. Така розбивка матеріалів (жерел) трохи наблизить „Список“ до бібліографічної монографії і улекшить працю її майбутньому творцеві.

А. Б. Про українські повстання. „Стрілець“. Кам'янець. 1919, ч. 70.

Між іншими характеристика от. Зеленого. Авантюра Оскілка. „Дзвін“. Здолбунів. 1919, ч. 9. Ширша інформація.

А. К. 21 серпня 1920. „Син України“. Варшава. 1920, ч. 3.

Передова ст. Перемога польсько-укр. армії над більшовиками.

А. К. Життя фронту. Від Збруча до Дніпра. (Військовий огляд). „Прапор України“. Кам'янець. 1919, ч. 1, ст. 12.

У. Наддніпр. Армія. 1919. Нескінчена.

А. К. Здобуття Києва (Військовий огляд). „Україна“. Кам'янець. 1919, ч. 19.

Спільна у. армія. 1919.

А. К. Наші герої-лицарі. Полк. Вишневецький. „Україна“. Кам'янець. 1919, ч. 12.

Адмар. Нариси з Поділля. Кал. „Черв. Кал.“ на 1930 р. Львів. 1929, в. 8° ст. 135-136.

Побутове.

Андрієвський Віктор. Дві зустрічі з Петлюрою. (Уривок із спогадів. „Укр. інвалід“. Каліш. в. 8° 1928, ч. 9-10, ст. 6-8.

Андрій Бесарабко і Василь Олексієнко — І. Зубенко. Наші лицарі і мученики. Збірник 1. Каліш 8°, 1922, ст. 16-17.

Херсонщина. Повстанці 1920. IV. (Далі буде).

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 2. / Лютий 1931.

З М І С Т

	Стор.		Стор
Під Крутами		Листи з хирівського фронту	
Ол. Бабій	2	(З листів стрільця Степана Венгриновича)	14
Бій під Крутами		Памяти Осипа М. Твердовського	
Атаназій Фіголь	2	Іван Чолій	16
Загин		Історія 4-го Запорізького полку імени полковника Богуна	
Роберт Гай	7	Продовження — А. Тарнавський	18
Хмельниччина в кореспонденції Джона Серльова		І курінь 8 бригади У.Г.А.	
Др. Волод. Безушко	8	Із записок Івана Карпівця	20
Українські зав'язці		Бібліографія	
Іван Ставничий	10	Список жерел до історії української визвольної війни 1914—1921 р. — І. Ш.	23
Торговельна освіта в українським військовим таборі в Дайч-Габлю			
Др. Степан Годований	11		

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

Запросини до передплати на рік 1931.

З 1-го жовтня 1930 р. починається четвертий рік існування
одинокого українського популярно-наукового журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“.

На рік вийде 12 чисел. — Кожне число по 32 стор. багато ілюстроване.

Журнал подає знання з різних галузей науки й життя, вияснює всі важні питання науки й життя в загально доступний спосіб, подає звістки про найважливіші й найновіші досягнення, здобутки й винаходи в науці й техніці і є багатим джерелом для доповнення й поширення знання, для самоосвіти, для викладів і грімкого читання по читальнях і кооперативах.

Тому „Життя і Знання“ повинно знаходитися в кожній українській родині, кожній українській читальні й кооперативі — тому „Життя і Знання“ повинні передплачувати всі, що займаються освітньою й культурною працею посеред нашого народу, а перш за все наше Світле Духовенство і ВП. ПП. Адвокати, Лікарі, Інженіри, Учителі, Промисловці, а також всі школи, Бесіди й Кружки як у краю так і за кордоном.

Передплата на рік виносить 18— зол., на 6 місяців 9— зол., на 3 місяці 5— зол., поодинокое число коштує 2— зол.

ПРОСИМО ПРИСИЛАТИ ПЕРЕДПЛАТУ.

Адреса Редакції й Адміністрації:

ЛЬВІВ, РИНОК ч. 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

„ЗИЗ“ одинокий український сатирично-гумористичний журнал, який вдатно ілюструє з правдивим гумором події нашої буденщини.

Чвертьрічна передплата 3— зол.

Адреса: „ЗИЗ“, ЛЬВІВ, ВУЛ. РУСЬКА 18. III. н.

„ВІДРОДЖЕННЯ“

(давніше „МИ МОЛОДІ“)

ілюстрований орган укр. протинальк. і протинікотин. руху, виходить раз у місяць.

Адреса: Львів, Гродзіцких 4. III.

„ВІДРОДЖЕННЯ“ коштує в передплаті для членів Тов. тільки зл. 3. а для нечленів зл. 3.60 річно. Для заграниці 1 дол. ам.

УКРАЇНСЬКІ ХЛІБОРОБИ: Читайте часописи та книжки Видавництва

Краєвого Господарського Товариства „СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“:

одинокий господарський двотижневик „СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“,

одинокий пасічний місячник „УКРАЇНСЬКИЙ ПАСІЧНИК“,

місячник „СТІННИЙ ЧАСОПИС СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“,

Та ГОСПОДАРСЬКІ КНИЖКИ з бібліотеки Товариства.

Тямте, що лише дорогою науки поліпшите свою господарку та збільшите дохід з неї. Тямте також те, що весь гріш, який Ви видали на книжки та часописи „Сільського Господаря“, іде на Вашу організацію і сільсько-господарську освіту народу.

НОВА ПОВІСТЬ!

НОВА ПОВІСТЬ!

ОЛЕСЯ БАБІЯ

„ПЕРШІ СТЕЖІ“

Автор схопив у своїй повісті настрої і змагання українського громадянства в рр. 1914—1918, дав картину творення і еволюції Українського Січового Стрілецтва, змалював пекло боїв на Маківці, Лисоні та італійському фронті. Ціла повість переплетена золотою ниткою стрілецького кохання до дівчини.

Купуйте і читайте нову повість! Ціна 6 зол.

Замовлення слати на адресу:

Вид-во „ЧЕРВОНА КАЛИНА“ Львів, вул. Руська 18.

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО

ВИКОНУЄ готові або на замовлення ручні роботи з народними вишивками й мережками для прикрас одягів і домашньої обстановки.

ПОРУЧАЄ вишивані блюзки, суконки, сорочки до народних одягів, білля, обруси, капи, сервети, подушки.

ВИДАЄ щомісячний журнал для плекання домашньої культури „**НОВА ХАТА**“ з відділом мод і ручних робіт. Передплата вносить: на рік 18 зол., на піврік 9·50 зол., на чверть року 5 зол. Для Америки 3 дол., а для Чехословаччини 2·50 дол. річно. (Redakcija i Administracija Lwiv, Rynek 39.)

Всі матеріали до вишивання висилає за післяплатою.

КРОЇ! — МОНОГРАМИ! — ВЗОРИ!

ЛИТОПИСЬ

ЧЕРНОГО КАЛИНИ

1 9 3 1

III

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13— зол.
 Піврічна » . . . . . 7— »
 Чвертьрічна » . . . . . 3-50 »
 Для членів »Червоної Калини« 3— »
 Ціна поодинокого числа . . . . 1-20 »
 В Румунії: річна передплата . 360 леїв
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки:
 The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121.
 / Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/ІІІ.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. ІІ. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 зл. 4 зл.
Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина І-ІV. . . . . 8-40 « 4-20 «
Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 « 45 «
 От так собі. Мініатури стор. 129 . 1-50 « 75 «
 Між молотом і квалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . 1-50 « 75 «
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 . . . . . 3-25 « 1-70 «
Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . 4-50 « 2-25 «
Василь Соборнік: Грішник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1-50 « 75 «
Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3— « 1-50 »
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 . . . . 4-50 « 2-25 «
Роман Кулчинський:
 І. Курилася доріженька Стор. 208 4— « 2— «
 ІІ. Перед навалою. Сторін 192 . . 4— « 2— «
Федір Дудко:
 І. Чорторій. Сторін 192 . . . . . 3-50 « 1-75 «
 ІІ. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . 4— « 2— »
 ІІІ. На Згарищах . . . . . 4— « 2— »
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції. І—ІІІ. Част. по зол. 3-50 « 1-75 «
 Ч. ІV. друкується.
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку . . . . . 5— « 2-50 «
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань)
 І—V. Частина . . . . . по зол. 4—зл. 2—зл.

Богдан Лепкий: Зірка, пов. з повонного життя . . . . . 4— « 2— «
Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни.
 І і ІІ. Частина . . . . . по зол. 3— « 1-50 «
Максим Брилинський: Хресний вогонь.
 Вонні нариси . . . . . 2-50 « 1-75 «
Т.Г. Масарик: Світова революція, т. І. 13-50 « 6-75 «
 т. ІІ. . . . . 8— « 4— «
Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . 4-50 « 2-25 «
Др. Ганс Кох: Договір з Денкіном 1-80 « 0-90 «
М. Галаган: З моїх Споминів
 І, ІІ. і ІІІ. Частина . . . . . по зол. 4— « 2— «
 ІV. Частина . . . . . 6— « 3— «
Микола Матій-Мельник: На чорній дорозі (новелі) . . . . . 3-50 « 1-75 «
Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів . . . . . 4-50 « 2-25 «
А. Чайківський: Чорні Рядки.
 Спомини . . . . . 3— « 1-50 «
Олена Степанівна: На передодні великих подій . . . . . 2— « 1— «
І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2-80 » 1-40 «
А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. І. і ІІ. по 4— « 2— «
М. Костів: Джін-Гіс-Хан гряде . . . 3— » 1-50 »
О. Бабій: Перші стежі, повість . . . 6— » 3— »
Е. Чикаленко: Щоденник . . . . . 14— » 7— »

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/ІІІ.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 3. *

БЕРЕЗЕНЬ

* 1931

Ген. Володимир Сінклер
І. Ген. Квадирмайстер, Нач. Штабу Дієвої Армії і Нач. Генштабу.

Портрет кисти арт. Петра Холодного

*

*

*

*Ми й досі плачемо на ріках вавилонських,
Сумуємо серед непривітних сторін;
Що хвилі згадуєм красу палат сіонських
Т рвемося душею до своїх руїн.*

*І кобза наша з нами мовчазна сумує,
В ній струни не звенять, їх вітер буйний рве;
Та грати з нас ніхто охоти тут не чує,
Хоч в серцях наших рідна пісня ще живе.*

*Коли-ж ти обізвишся, кобзо звуколірна?
Коли звістиш, що вже скінчивсь твій довгий сон?
Коли твоїх струн пісня радости безмірна
Нас поведе туди, де рідний наш Сіон?*

З кривавих днів

Написав: Ч. Кибалюк

Вчора був бій.

Скажений, лютий.

Кулі, як джмелі, снували в повітрі, сичали, гули, лискали...

Високо над головами, летючи, стогнали гарматні стрільна й з сухим тріском і вереском рвались, немов давінко роздираючи мутно-блакитну завісу розпеченого полуднево-літнього неба.

Сонце пражило.

Юнаків одного за другим клали кулі, валили з ніг соняшні проміння, що невидимими смертельними жалами відались у голови через залізні шоломи.

Клекотали кулемети, як вода в казані.

Було пекло...

І з поля бою дивився Жах.

Широко відчинені очі...

Викривлене муками обличчя...

Спрагнені, побілілі губи...

І кров, як клапті розшматованої китайки, що червоними плямами впали на лице, руки, розхрістані, мокрі, спітнілі груди.

І дивилось Завзяття.

Сильні, молоді руки, розкидані вітром кучері над високим чолом, грізні очі з виразом готовності на все, в постаті, погляді й рухах — одно непереможне „вперед!“

Завзяття перемогало болочу втому й огнену спрагу, вело на залізо багнетів і смертельних джмелів, непереможно тягнуло вперед, в жахливу пащу смерті.

А позаду героїчних рядів розцвітали маки...

Червоно-криваві квіти...

В божевільному клетоті кулеметів, в пекольному верескові розривів, в спазматичних дріжаннях землі, чулось якесь злорадісне вдоволення, виднілись оскалені хижацькі зуби...

Реготала смерть...

Регіт перекидався залізним громом через гори й долини й зловіщим відгомном в далеких просторах горячих піль.

Падали юнаки — молодий квіт, оббитий страшним вихром, залізним дощем.

В останнє зітхали груди на лоні землі...

В останнє сині, викривлені, стиснені губи посилали огнені слова пімсти — молитви до мовчазного неба...

В останнє руки конвульсивними рухами гребли й хвтали рідну землю.

Був бій скажений, лютий...

Цвіли кроваві маки...

Героїчно змагалися юнаки, але червоний ворог підступно обійшов, заломилося крило і мусіли відступити.

На другий день юнаки стояли в селі, за п'ятнацять кілометрів від місця бою.

Вечір.

Трівожний, небезпечний...

Навколо большевики й Поляки.

Юнаки у ворожому колі.

З ними в колі, в сусідньому селі, ще якась розшматована й здеморалізована українська частина.

День пройшов спокійно.

Стежі нічого не принесли.

З боку Поляків приїздив післанець з пропозицією здатись.

Пропозицію відкинули.

Большевики мовчать.

Винюкують, орієнтуються.

Тихо.

Мертвий спокій перед шаленою бурею.

Всі ходили з головами, повними думок і душами, повними тривоги.

Сонце сховалось за обрій.

Ледве дише пестливий вітрець.

Пахнуть чорнобривці й метеоли.

Село сповиває безвладність відпочинку.

Спокій вечірнього повітря порушує церковний дзвін.

Єлегійний вечірній дзвін...

Так солодко від цього дзвону й так сумно...

Так хочеться жити.

Хочеться забути про коло смерти, про криваве завтра.

На сільській площі двома довгими рядами стоять юнаки.

На крилі — оркестра.

Поважні лиця.

Мовчазні.

Невеселі.

Але постаті стрункі, тверді.

— На молитву! чути команду.

В тишу сільського вечора вливаються стройні звуки молитви.

Така сьогодні сердечна молитва.

Стільки тривожних думок і щирих бажань несеться до синього неба.

Витягнувшись, стоїть полковник.

Високий, енергійний, з бритим лицем і рішучим підборіддям.

Але що це? Не то сльоза, не то якась проміння бризнуло й відбилося огником у його очах.

Скінчилося.

Всі стають.

Тиша.

Гимн! роздалась команда.

Ряди дрогнули, випрямились.

Вдарили тромбини й бубни по тихому повітрю, дзвінким сріблом розсипались флейти, чистими лагідними звуками, як легкі метелики, полетіли м'які тони кларнетів високо, високо... аж до тремтучих зірок, що брилянтами загорілись в темній височині.

— „Ще не вмерла“...

І нове почуття народжувалось в душах.

Груди випрямлялись.

Загорілись очі.

Забувались страхіття вчорайшого дня.

Зникла розніженість думок, викликана дзвоном і тихим сільським вечером.

І робилось нове почуття, новий дух.

Рішучість, мужність.

Погляд степового орла, твердість криді, жага перемоги.

Останній акорд... Оркестра спинилась і фінальні звуки десь впали в придорожних кущах пахучого жасмину.

На другий день, рожевим ранком юнаки зломали вороже коло.

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ!

Високоповажаний Пане редакторе!

В Ч. 2. журналу „Літопис Червоної Калини“ за місяць лютий ц. р., в статті п. Атаназія Фіголя п. н. „Бій під Крутами“, зреферовано спомини Б. Монкевича про „Бій під Крутами“ з Ч. 2. журналу „Поступ“ за лютий 1929 р. Монкевич, подаючи історичної ваги факти, досить легковажно подав прізвища старшин, учасників згаданого бою, які безславними вчинками зганьбили себе на віки-вічні в очах цілого Українського Народу, і які сплямнені тавром зрадників, дістануться без сумніву на сторінки Української Історії, — не подаючи притім їх докладних імен ні походження, чим несвідомо спричинив кривду іншим невинним людям. З тої причини я був змушений в той час подати до загального відома листом до Редакції журналу „Поступ“ (Ч. 5, за м. травень 1929 р.), що я, сотник Української Армії (в той час старшина Вільного Козацтва): Олександр Тимченко, нічого спільного з ославленим командіром Київського Студентського Курія, сотником Тимченком не маю! Також візав я автора цих споминів п. Б. Монкевича (з яким я служив разом в 1-ій кулеметній дивізії Української Армії), аби зволив негайно подати до загального відома, докладне імення того нікчемного старшини і тим самим охоронив мов добре імя і незаплямовану військову честь від ріжних незаслужених закидів, проваюючих мов прізвище, як це трапилося мені кількратно в м. лютім 1929 р.

Тепер, з нагоди історичного бою під Крутами, на сторінках пов. журналу „Літопис Червоної Калини“ Ч. 2., в статті п. Атаназія Фіголя вдруге ганьбиться (зрештою, цілком заслужено) нещасливе прізвище мого одноіменника, ославленого сотника Тимченка без подання його імени. Нажаль і на цей раз я мав дуже прикрі непорозуміння на тім ґрунті в м. Бродях, дня 11.ІІ. ц. р. В наслідок фатального непорозуміння, мене знову спровоковано безвідповідними чинниками, і підбурено проти мові невинної особи опінію Брідського Громадянства, наражаючи мене притім, крім моральних неприємностей, ще й на значні матеріальні страти.

Отже зважаючи на те, що кожної річниці історичного бою під Крутами, можуть появлятися в українській пресі подібні статті, які знову можуть потягнути за собою небажані для мене наслідки і прикрі непорозуміння, яких я з цього приводу вже мав рішучо забото, в останній раз категорично зазначаю, що я, сотник Олександр Тимченко, був старшиною 5-ої Херсонської стрілецької дивізії Української Армії і нічого спільного з командіром Київського Студентського Курія, ославленим зрадником, сотником Тимченком не мав, не маю і не бажаю мати, а всі закиди і провокації рішучо відкидаю, та винних в розповсюдженню і свідомому чи несвідомому приписуванню мені незаслужених вчинків, потягну до судової відповідальности.

З правдивим поважанням
Сотник Олександр Тимченко

Мої спомини з останніх днів окупації України австро-німецькими військами

Написав: П. Бекесевич, сотник У. Г. А.

Вліті 1918 року відкомандовано мене зовсім несподівано з італійського фронту до австро-угорських окупаційних військ на Україну і приділено до штабу 16. полку краввої оборони, котрий стояв тоді в місті Гайсині. Можна собі уявити мою превелику радість, коли я виїздив з пекла італійського фронту на широкі степи України, знані мені лишень з опису.

Полк, до котрого мене приділено, складався виключно з вояків польської народности, майже всі резервові старшини, около 2/3 старшинського складу, це були Поляки, решта австрійські Німці, кілька Чехів і я одинокий Українець. Командантом полку був підполк. Шпондер, людина праведна, з великим політичним хистом. З поминенням других старших рангою і досвідом старшин, він назначив мене стаційним командантом міста Гайсина.

Виходив з заложення, що ту важну функцію лучника між військовою командою а цивільними властями повинен сповняти на українській землі лишень Українець. У всіх важних справах він завжди засягав моєї ради і завдяки тому з трьох з гори наказаних карних експедицій, що мали на меті ревіндикацію загарбаного селянами у поміщиків майна, лишень одну перепроваджено при моїй участі, як заступника команданта полку і то в порівнянні до того роду других екзекуцій в людській спосіб і з мінімальними успіхами. Одного дня настановлений гетьманом гайсинський староста прислав був до команданта полку около 20 арештованих свідомих Українців з просьбою передержати їх у військової в'язниці аж до відранспортовання їх з більшою партією подібних арештантів до якихсь концентраційних таборів в Німеччині. По короткій розмові удалося мені переконати полковника про безпідставність зарядженого арешту і позискати його згоду на увільнення призначених на заглядку невинних людей. З обох вище згаданих причин він мав навіть доходження на підставі денунціяції польських старшин свого полку, котрим кінець положила революція в Австрії і відворот австрійських військ з України.

А сталося це в Гайсинському гарнізоні так неждано, через одну ніч. Було це дня 3-го падолиста. Мрачний день з морозом. Іду вулицею. Вояки поскидали з шапок розетки, не здоровлять старшин. Ходять чутки про якісь вояцькі ради, які домагаються негайного повороту домів. Полковник скликав старшинські збори, зворушений говорить про заклик цісаря Карла до своїх народів, про заломання фронту в Італії, про кінець війни. Полк готується горячково до дороги. На стації стоїть три ешелони під парою. На другий день рано полк опускає Гайсин в напрямі до двірця. По завагонованню полковник каже заграти цісарський гимн, однак музиканти під охороною скорострільів II баталіону, звернених в сторону старшинських вагонів, заграли: „Де домов мой“, а опісля „Еще Польска“. Вузкаторовою колійкою добивається полк під ніч до Винниці.

На стації у Винниці безліч ешелонів з відступаючими австрійськими військами. Австрійські і гетьман-

ські стійки нікого не випускають на місто, звідки доходять часті стріли. Старшини полку — мої товариші — скупчені в двох вагонах, дискутують над витвореною ситуацією. Жовнірська рада скасувала старшинську кухню. Голодні частуємося припасами з наших наплечників. Около півночі приносить мені мій чуркаву з жовнірської кухні і тягне мене в кут. „Пане поручнику, втікайте, жовнірська рада постановила розправитися з кількома старшинами за їх обходження з жовнірами, а також з вами, бо ви Українець“. Вістка ця лишень прискорила виконання могого пляну, кинути полк ще на українській землі і не дати себе завести до Кракова, куди прямував полк. Я попрашався тихцем з командантом полку і забравши зі собою двох однорічних охотників, Українців, серед темної ночі поміж ешелони добився шасавно до рестаурації винницького двірця. При буфеті стояло кілька старшин в гетьманських одностроях, пили чай і в дивнім московсько-українським „язичію“ говорили про відворот австрійських військ. Довго не надумуючися, я приступив до одного з них, котрого другі кликали полковником, представився, хто я є і заявив, що я хочу вступити в ряди організуючоїся української армії. „Харашо, галубчик, нам таких і нада“. Він був командантом стаціонованого у Винниці 2-го саперного куріня. Вручив мені свою візитівку з кількома словами до свого адютанта, щоби мене сейчас прийняв в склад куріня, а додавши мені до охорони двох козаків з двірцевої сторожі, казав мене відвести до касарні полку. Зі мною поїхали туди також і оба однорічні охотники.

Переспавшись в кімнаті дижурного старшини, я щойно на другий день познайомився при спільнім обіді в старшинській харчівні зі всіми старшинами куріня і старався зорієнтуватися в новім положенню. Сам полковник (назвиська на жаль не памятаю) був собі добряга веселої вдачі, котрий вмів приноровитися до кожночасної ситуації. Перед козаками він був Українець, в старшинській харчівні серед своїх старшин, котрих було около 15, а з котрих лишень трьох почувало себе Українцями, він був Москалем. Пригадую собі, як в другім тижні мого побуту в куріні святковано в старшинській харчівні якісь курінні роковини. Випивши вже може десяту склянку монополки, полковник серед захоплення своїх старшин віс тоаст на здоровля царя і єдиної неділимой. Протести мої і вище згаданих товаришів на ніщо не придалися, їх закричали п'яні. Козаки і підстаршини куріня, це були діти українських селян з подільської губернії, серед них велика скількість свідомих Українців. Найкращі з них за допомогою обох моїх однорічних охотників утворили між собою тайний кружок, в котрім гуртувалися всі незадоволені з пануючого режиму. Це були здекларовані вороги Скоропадського з його системою правління, реставруванням поміщництва, карними експедиціями і запровадженням на Україні при допомозі німецьких військ старих царських метод правління. На свої тайні засідання запрошували мене одинокого зі старшинського складу. Там ми обговорювали

Київ 1.V. 1918. С.С. складають на прик в Німців зброю

біжучі теми, мимохить приготовляючи ґрунт під події, які незабаром наступили.

До кружка нашого прийшов дня 14. падолиста вечером емісар С. Петлюри з відозвою, закликаючи до повстання против гетьмана Скоропадського. Повстання, виходячи з Білої Церкви і опираючися на Січових Стрільцях, мало захопити цілу Україну і прогнати Скоропадського wraz з піддержуючими його німецькими військами. Цілий винницький гарнізон мав ще цієї ночі перейти на сторону Головного Отамана. Емісар забрав мене і ще одного підстаршину як делегатів курія на спільне засідання делегатів цілого гарнізону в цілі обговорення одноцільного пляну ділання. Нарада покінчилася околo 2-гої години вночі. Вернувши до курія, ми познайомили кружок про хід нарад і більшістю голосів прийняли і виконали слідуєчий плян:

Тому, що у Винниці було цілий час остре поготівля, всі старшини і козаки стояли в касарнях. Про козаків ми були спокійні, йшло нам про старшин. О год. 5-тій рано 30 козаків впало до кімнати дижурного старшини, а захопивши 18 скорострільів, котрі там стояли, козаки побудили старшин, котрі спали в сусідних кімнатах, просили їх убраться і вийти на подвір'я. До зібраних старшин промовив один підстаршина, а пояснивши в коротких словах ситуацію, сказав: „Панове старшини, хто з нами, прошу на право, хто проти нас, на ліво“. Всі перейшли на право, з виїмком одного штабскапітана, котрого негайно відпроваджено до команди міста. Командант курія з міста телефонічно повідомив нас, що стає по нашій стороні.

В цей спосіб цілий винницький гарнізон перей-

шов на протязі кількох годин на сторону повстанчих військ. Зі всіх сторін доходили вістки, що повстання охоплює цілий нарід. Пригадую собі, як на другий чи третій день після цих подій мешканці Винниці були свідками такої сцени: Гостинцем, що провадив зі сторони Хмельника надійшов до Винниці комплетно узброєний і умундурований піхотний полк зі скорострільами, на переді кількох кіннотчиків, у одного з них в руках великих розмірів жовто-блакитний прапор. „Ведіть нас до отамана Петлюри, ідемо на Київ“. Полк цей організували са-

мочинно без жадної військової допомоги самі селяни. Тимчасом чекала на нас друга не менше важна справа, розбровнення німецького гарнізону, що стояв у Винниці. У Винниці і околиці стояв під той час сильний гарнізон німецьких військ. Вправді і в німецьких частинах дійшло вже до створення жовнірських рад, однак дисципліна і карність не потерпіли через це ані трохи. Німецькі війська були розташовані в трьох місцях: В давних російських касарнях за містом, в дівочій гімназії при головній вулиці, а також на двірці і в сумежних домах. Крім цього стояло в поближкїм селі кілька батарей тяжкої артилерії. Головна команда в дівочій гімназії спочивала в руках вибраного жовнірською радою молодого рїтмайстра, однак у всіх важніших справах рїшала сама рада.

Дня 17-го падолиста відбулася нарада всіх у Винниці стоячих частин от. Петлюри і там порішено ще тої самої ночі розоружити всі німецькі війська, які знаходилися у Винниці і околиці, по можности без проливу крови, де однак заходилаб потреба, при ужиттю зброї. Вибрана на нараді делегація старшин, в якої склад входив також я, як німецький переводчик, удалася нічю до головної кватири німецьких

Київ 1.V. 1918. Німці вивозять зброю С.С-ів

військ у дівочій гімназії. Сам будинок був вже оточений зі всіх боків нашими частинами. Залога спала, лише від сторони вулиці по тротуарі ходив подвійний пост. Ми зажадали від нього побачитись з командантом і один з постів пішов до середини його прикликати. За кілька хвилин заблало світло у всіх вікнах двоповерхового будинку, в середині почулась метушня. Відчинились бальконові двері і на балкон виставили Німці дві великі панцирні плити, а за ними примістили два скоростріли; прочуваючи, що їх чекає, готовились до оборони. По яких десяти хвилинах появився молодий старшина і спитав, хто ми і чого бажаємо. Від імени делегації я пояснив йому коротко, в чім річ і вказав на каварню, котра стояла якраз проти гімназії, як місце наших дальших переговорів. Німецький старшина заявив нам на те, що вправді для них (Німців) наша заява не є несподіванкою, однак в такій важній справі він сам не може переговорювати, але мусять засягнути думки жовнірської ради і в тій цілі вертає до касарні. Ми подалися до каварні. Довго довелося нам ждати на його поворот. Тимчасом Німці телефонічно порозумілися зі своїми всіма частинами у Винниці а також з батареями. За якої пів години прийшов німецький командант, а з ним 8 підстаршин, членів жовнірської ради. Тоді я заявив їм від нашої делегації, що Скоропадський, якого підтримують Німці, є ворогом Української Держави, що верховним вождом збройних сил України є отаман Петлюра, якого військо якраз веде тяжкі бої між Бояркою а Києвом з німецькими частинами на службі Гетьмана і що в імени Головного Отамана жадаємо від Німців, щоби без проливу крові здали зброю і покинули Україну. Старшинам і підстаршинам лишаємо їх зброю і зобов'язуємося власними потягами і під охороною наших військ і на наших, харчах відставити їх в бажанім ними напрямі так далеко в сторону границі, як далеко сягає українська влада.

Я не мав ще тоді комплетного придніпряньського однострою. Зпід російської шинелі висунувся стоячий ковнір мові австрійської блюзи з двома зірками. Завважив це німецький рйтмайстер і сказав до мене: „Herr Oberleutnant, Sie Bundeskamerad, Sie werden die Deutschen wohl kennen. Also bitte, sagen Sie

den Herren, dass deutscher Soldat gibt nie freiwillig die Waffen aus der Hand“. Це його останнє слово і не мав що більше говорити. Ми заявили йому, що нас є у Винниці поверх 3000 (Німців було около 800), що всі об'єкти обставлені щільно нашими військами, що спротив є безнадійний і що лише даром полетиться кров. Не ми того хочемо, але ви, нехай летиться кров“ — сказав і уклонившись відійшов з товаришами.

Тимчасом частинам нашим, котрі були делеговані на дворець, удалося без жадних переговорів захопити несподіваним наскоком слабу обсаду двірця і німецькі частини закватировані в сусідних домах, около 150 чоловіка. Не обійшлося без жертв. Коли ко-

командант двірцевої сторожі побачив наших козаків, як вдерлися до його кімнати і забирали кріси, оперті під стіною, вистрелив з револьвера і кинув гурт наших козаків дві ручні гранати. Вислід: Двох убитих, около 12 ранених, в тім 4 Німців. Він сам згинув на місці, пробитий багнетом одного козака. Німці піддалися. Піддалися також майже без спротиву німецькі частини в касарнях за містом около 250 чоловіка. Година 3-та в ночі ми були панамі ситуації. Лишень гімназія держалася і ми почали обстріл, а потім і регулярну облогу. Втім чуємо звідкілясь відгомін гарматних стрілів і вже паде 8 гранатів на середину міста. За кілька хвиль чо-

тири і знову чотири. То стріляли німецькі батареї з поблизького села. Се додало духа замкненим в гімназії Німцям. Вони почали викидати з вікон ручні гранати. Якраз розвиднялось. Аж тут провадять вулицею розоружених Німців з двірця і з касарень. Вид цей мусів поділати пригноблюючо на залогу гімназії. Перестали кидати гранати, появился білий прапор. Німці виділи безвиглядиість дальшого спротиву і зложили зброю.

О год. 7-рано розоруження німецького гарнізону було скінчене. Майже рівночасно вїхала на головну вулицю німецька артилерія з тяжкими гарматами з поблизького села. Гарматчики йшли серединою вулиці коло гармат пішки, а на їхніх конях їхали по обох боках дороги селяни, котрі їх без військової допомоги самі розброїли.

Київ 29.IV. 1918. Сот. С.С. Черник в гостях у лікаря сот. С.С. Д-ра Т. Рихла. Сот. Черник згинув в бою з гетьманськими військами під Мотовилівкою.

„Новий Львівський Театер“ при Начальній Команді Галицької Армії

Написав: Т. Клим

Разом з Українською Галицькою Армією перейшло в 1919 р. на Велику Україну і Товариство акторів „Новий Львівський Театер“. На Великій Україні театр цей давав спершу вистави в Кам'янці Подільським, а опісля у Проскуріві. З Проскурова „Новий Львівський Театер“ навязує контакт з У. Г. А. і у вересні 1919 р. переїздить „Новий Львівський Театер“ до Винниці, де залишається під протекторатом Н. К. Г. А. Щоби ще більше затіснити взаємини театру в нашої армію — Н. К. Г. А. — з днем 1 листопада 1919 р. як в річницю визвольних боїв — змілітаризувала акторів Нового Львівського Театру наказом з дня 7 листопада 1919 р. Наказ цей звучить:

У. Н. Р. (Відпис)
Начальна Команда Рада Т-ва „Новий Львів. Театер“.
Галицької Армії при Н. К. Г. А.
7 листопада 1919 р. в постою
Ч. 1090/ мат.
м. Винниця

Весь персонал театральної трупи Т-ва „Новий Львівський Театер“ при Н. К. Г. А. переходить з днем 1-го листопада 1919 р. на стан військовий як пропагандисти, відповідно до розпорядження Н. К. Г. А. оп. Ч. 4152/19. — Весь персонал театральної трупи Т-ва „Новий Львівський Театер“ при Н. К. Г. А. приділюється на стан харчевий до харчівні старшин Н. К. Г. А. „Б“ (хор. Прокопович).

Театральна каса переходить в заряд і контролю шефа Б. П. Н. К. Г. А., який з чистого доходу має покрити ріжницю в платнях театральному персоналові, відповідно до умовин між шефом Б. П. Н. К. Г. А. і Радою Т-ва „Новий Львівський Театер“ при Н. К. Г. А. Решту доходу уже шеф Б. П. Н. К. Г. А. на закупно потрібної гардероби і взагалі приладів театральних, які остаять власністю військового театру.

Микитка, генерал-четар, в. р.
За згідність (підпис нечиткий).

В зв'язку з цим наказом, Пресова Кватира Н. К. Г. А. випрацювала Статут і Регулямін театру. Статут подаю в цілості, як документ часу, щоби запізнати з ним нашу суспільність і виказати, як високо цінила Н. К. Г. А. таку інституцію, як театр, не тільки для війська, але і для культурного розвитку українських мас.

Пресова Кватира Н. К. Г. А.
15 грудня 1919 р.
Ч. 171/прес.
м. Винниця

СТАТУТ

„Нового Українського Львівського Театру“
Статут цей обов'язує з днем затвердження його через Начальну Команду Галицької Армії з застереженням пізнішої згоди Диктатора З. О. У. Н. Р.

§ 1. Н. К. Г. А. бере під опіку та охорону бувше Товариство „Новий Львівський Театер“.

§ 2. Всі члени театру є прийняті на стан пропагандистів з поборами XI-ої ранги і як такі є обов'язані в службових справах до беззглядного послууху військової команді.

§ 3. Всі члени театру підлягають розпорядкам начальника Пресової Кватири Н. К. Г. А.

§ 4. У внутрішній організації підлягають члени театру безпосередно Управі театру, яка за посередництвом начальника Пресової Кватири зноситься з Начальною Командою.

§ 5. Управа театру складається з директора й адміністратора. Їх становище пояснює ближче регулямін з дня 5. грудня 1919. р.

§ 6. Всі члени театру (артисти і члени Управи) одержують побори XI-ої ранги зі всіма додатками, та користуються щодо набору правами старшин Укр. Галицької Армії.

§ 7. Ношення однострою не управнює членів театру. Дозволяється однак носити одержану пошиту на лад однострою, але без всяких військових відзнак.

§ 8. Моральне поведіння членів театру мусить бути бездоганне, причім за неморальне поведіння супроти Управи театру, карати-меться карами аж до виключення з дружини.

§ 9. У всіх випадках непорозумінь, які випали-би з невідповідного поведіння поодиноких членів театру між собою, або непорозумінь поміж членами а Управою театру, — рішає в першій случаю Управа театру, в другій — Н. К. Г. А.

§ 10. Всім театральним майном завідує через відповідних функціонерів адміністратор театру, він переводить виплату платень, покриває з чистого доходу ріжницю в платні відповідно до висоти гажі, на яку члена театру прийнято. Адміністратор є обов'язаний предклатати касові звіти до контролі Н. К. Г. А. Надвижку уживається на закупно потрібної гардероби, бібліотеки, нот та театральних приборів, що остає власністю театру. Якщо в майбутності матеріальний стан дружини не стане таким, що по заложенні фонду забезпечуючого на старість чи від випадку, та по заосмотренні театру в потрібні прибори, — оставати буде надвишка, — в Управа театру обов'язана до одноразового або частинного звороту виданих військовим скарбом на удержання дружини коштів.

§ 11. На випадок відїзду Начальної Команди в інше місце постою — назначає Н. К. Г. А. нове місце постою для театру. Транспортм завідує Управа театру. Все майно як і акти забирає театр зі собою. За недбайливе виконання обов'язків згідно функцій прийнятих на себе поодинокими членами театру, відповідають вони особисто.

§ 12. На випадок відїзду театру на гостинні виступи, обов'язані члени театру беззглядно виконувати розпорядки Управи театру.

§ 13. На випадок недуги користуються члени театру порадою військового лікаря, мусять однак кож-

ний случай дорогою службовою зголосити сан.-ше-
фові Н. К. Г. А.

§ 14. Обовязки свої — обовязані члени театру спов-
няти точно і совісно після найліпшої волі і змоги.

Затверджено дня 14 грудня 1919 р.

Начальник Штабу Галицької Армії

Ціріц, генерал-четар, в. р.

За точність:

Осип Левицький
сот.

З наведених документів видно, що „Новий Львів-
ський Театер“ став військовим театром і що перша
Н. К. Г. А. розвязала корисно завсіди пекуче питаєння
театру в звязку з матеріальним забезпеченням акто-
рів. Від тоді „Новий Львівський Театер“ міг спокійно
працювати, не відчуваючи матеріальних злиднів. Акто-
ри користали переважно з безплатних квартир, котрі
команда міста Винниці достарчала.

Вистави театру відбувалися 4 рази тижнево в пре-
красній салі Міського Театру у Винниці. За винаєм
салі Управа театру платила Міському Самовряду-
ванню.

Маючи повне матеріальне забезпечення, театер
при Н. К. Г. А. станув на таким високохудожнім по-
земі — (особливо тоді, як режисером театру був Гнат
Юра), — як ніюдин хіба український театер від ча-
сів існування українських театрів на західних землях
України.

Цей театер можна сміло назвати першим україн-
ським державним галицьким театром при Н. К. Г. А.,
котра на Великій Україні становила для Галичан не
тільки військову, але й цивільну владу.

Театер цей сповнив, у важких хвилях для нашої
армії, свою культурну місію і з розпадом У.Г.А. пе-
рестав існувати, зіставивши по собі милий спомин
у галицького стрілецтва і напевно займе належне
йому місце в історії українського театру.

Причинки

до споминів бл. п. сот. Івана Андруха: »Січові Стрільці в Запорозжській
дівізії Отамана Натіва«

Написав: Н. Авраменко, старий Запорожець

Прочитавши спомини мого покійного побратима,
додаю від себе освітлення деяких зачеплених ним
моментів, та прошу оці мої слова уважати за впли-
ваючі з почуття відповідальности перед памяттям
автора споминів, мого приятеля і побратима.

1. Московський дух 2-го Запоріжського
пішого полку:

В складі 2 Запоріжського пішого полку в загальній
кількості восьмисот, перебувало коло 200 старшин
Росіян. Ці старшини пристали до українського вій-
ська підчас грізних боїв за Київ. Брали участь в бо-
ях од Києва до Житомира і од Житомира назад через
Київ-Полтаву-Харків до Криму, де скінчилася чинна
боротьба з більшовиками. Як боввий елемент, стар-
шини-Росіяни були надзвичайно добрі. Служили чесно,
а під український вигляд не підроблювались, теж чесно.
Коли війна скінчилася, Запорожці виїжджали на охо-
рону кордонів. Старшини Москалі заявили тоді, що
прагнуть чинної боротьби, а тому просили одпус-
тити їх на Дон, давши слово, ніколи не виступати
збройно проти України. І 200 старшин Росіян по-
їхало зі Славянська на Дон. Їх одпустили, дали харчів
і зброї. Це був момент, коли Січові Стрільці вли-
вались до 2 Зап. полку.

2. Полковник Лубенецький: дисциплінований,
ще досить молодий, чудовий старшина боець, відзна-
чений найвищими нагородами російської армії. Ви-
хований в умовах дисципліни мирного часу, пережив
на фронті всю світову війну, яку закінчив з рангою
підполковника, маючи 32 роки. Вступивши охотником
до Української Армії, виділявся великою карністю.
Також карности вимагав і від підлеглих. Української
мови вживав завше, час від часу прикидаючи росій-
ське слово, що зрештою було цілком природне. На-

коли в своїх замітках бл. памяти сотник Андрух
споминає Лубенецького, як ординарну людину, яка
находила приємність в бештанню півсотенних С.С.,
то я додаю більше. Будучи вартовим по загону, полк.
Лубенецький застрілив сотника Іванова, який не ви-
конав службового наказу і словом його образив.
Умови вимагали в службі суворой дисципліни. Треба
дати, що Іванів був особистим приятелем Лубе-
нецького, який не спускав в службі нікому.

Що торкається виразу „Австріяки“, за що обра-
жались С.С., то це звичайно річ недопустима. Але
С.С. частенько уживали слово „кацап“ по адресі За-
порожців.

3. Старшини Запоріжці; їх відношення
до Січових Стрільців:

Бл. пам. сотник Андрух писав, що більшість стар-
шин була вороже успосіблена до С.С., інші були
байдужі, а тільки невелика група як курінні Дубовий,
Зільницький і я ставились до С.С. прихильно. Річ
в тім, що ми три може були більш свідомі національ-
но, тому були для С.С. більше зрозумілими, ближ-
чими духово, ріднішими. Бойова служба повинна бу-
ла б спати всіх С.С. і Запорожців в одну родину,
що зрештою і наладжувалось потрохи. Треба при-
знатися, що більшість Запорожців духово національ-
ну свідомість добували тепер щойно в боях.

Січові Стрільці трималися замкнуто. Менш свідомі
старшини-Українців з крові і кости рахували
Москалями. Ці ображені, трималися з резервою.

Внутрішнє життя сотень Стрілецьких також ріж-
нилося від Запорозжського. Ця ріжниця впливала
з ріжниці виховання.

С.С. виховані в специфічних умовах служби Укра-
їнського Легіону в австрійській армії, були спаяні

Січові Стрільці в корпусі Натіїва (1918). В середині сидить (держиться руками за коліно) сот. Маренів, поруч нього сот. Турок, родом з Тустанович, розстріляний 1921 р. большевиками.

на почуттях братерства крові і духа від кількох літ. Старшина Січовик тримався близько Стрільця і навпаки. — Явище цілком нормальне в СС. Запорожці вийшли з армії російської. На краях її традицій будували підставу карності і послуху. Старшина Запорожець сам стояв близько козака, а останній мусів стояти на певній віддалі. Так учив досвід. Старшина, що був за панібрата з козаком, тратив свій авторитет. Треба пам'ятати, що часи були грізні, що тільки недавно розвалилися корпуси, коші і численні полки Центральної Ради, де перепроваджувалась крайня демократизація.

4. Москалі в постачанні 2. Запор. полку:

Наводжу прізвища старшин постачання: Полковник Василів. В лютім 1918 р. вступив до 2. Запор. полку. Пережив усі етапи боротьби. Тяжко ранений в боях, помер на еміграції. Поручник Галушка. Помер на еміграції. Сот. Халаїм, — забитий в бою в часи зимового походу. Скарбник Ігнатенко. Криштально чесна людина. Власне він чинно зареагував на образу, нанесену Запорожцям бл. п. сотником С. С. Миколою Загаевичем, — з чого повстав неприємний конфлікт, зрештою ліквідований в день відїзду С. С. до Білої Церкви. Ігнатенко забитий в бою в 1919 році. Нарешті сот. Біляневич, Москаль по вихованню, Українець по походже ню. Учився української мови в полку дуже пильно. А що йому українська мова не давалася, повстали численні анекдоти. Оце весь склад старшин постачання.

5. Вплив жінок на штаб полк. Болбочана:

Жінок в 2 Запорожському полку було три. Дружина полковника Болбочана, завжди убрана в український шляхецький стрій, навіть на баях, дружина сотника Біляневича і її сестра артистка-співачка московської

сцени. Виступи її підчас концертів, які уряджував 2-й Запорожський полк, драгували С. С., бо хоч і старалася, але не могла співати добре українських пісень. Ото власне пані сотникову Біляневичеву, її сестру та двох сестер-жалібниць з дівізійного шпиталю освистували С. С., як споминає бл. п. сот. Андрух. Це власне і є весь вплив жінок і московський дух штабу полк. Болбочана. Що торкається самого штабу 2. Запорожського полку, то були слідуочі старшини: Літовчик, Реут, Авраменко, Скрипка, Черниш, Когпе Шерстюк, Шелест. Як видно навіть з прізвищ, ніодного Москаля. З цих старшин 3 не живе, решта і зараз на еміграції.

6. Курінний 1 Республіканського куріня, сотник Михайло Зелінський.

Зразок хоробрости, дисципліни і справедливости. За грабунки розстрілював особисто. Випадок на Айдарі я сам службово розбирав, будучи командантом штабу 1 Запорож-

ської дивізії. Зелінський наказав реквірувати екіпаж і пару коней, котрими приїхав один дідич з Москви щини на Україну, і залишив в селі ці коні ще раніше приходу Запорожців. Непорозуміння між сотником Зелінським, а Загаевичем носили характер чисто психологічний. Коли приміром якесь село в минулому погромило маєток і забрало собі весь живий і мертвий інвентар, сотник Зелінський реквірував в селі пару свиней чи корову на харчі для куріня. Загаевич вбачав в цьому грабунку, Зелінський справедливств.

Нехай буде земля пером обом сотникам. Зелінський кілька разів тяжко ранений, був розстріляний московською дружиною під Ромоданом, здається в день смерти Загаевича під Мотовилівкою.

7. Харчування: Не памятаю випадку, аби козаки 'од недоїдання хорували і йшли до шпиталю. Козаки і Стрільці діставали регулярно 150 карб. на

Січові Стрільці в корпусі Натіїва. Третій від ліва сидить сот. Рогульський.

місяць, одяг і харчі. Одяг і харчі добрі. А 150 карб. вистарчилоб на добре харчування 2 людей.

8. Бл. п. сотник Андрух писав, що С.С. були головною силою 2-го Запорозького полку. Що полковник Болбочан противився виділенню С.С. в окремий курінь, аби інші куріні не залишились без людей. Не памятаю докладно численности полку в моменті виділення С.С. в 3 курінь. Знаю лише, що після відїзду С.С. до Білої Церкви, коли полк поніс тяжкі втрати в людях, — в курінях було не менше як по 350 багнетів. Підчас паради в Харкові перед генералом Лігнау, полк мав найменше людей, — це було в день повстання проти гетьманського уряду. Тоді полк лічив 1500 багнетів і шабель, 32 тяжких і 40 легких скорострілів і треба ще сказати, що вимагав справедливості: В бойовім відношенні 3-й курінь С.С. рахувався найслабшим, не дивлячись на те, що мав численну перевагу в людях супроти кожного зокрема куріня. Подаю думку команди полку і думку командантів курінів 1. 2. і 4., не ображаючи С. С.

Оце все, що хотів доповнити і спростувати в споминах мого колишнього приятеля і побратима. З покійним сотником Андрухом і його приятелем Василем Гловою, я колись побратався старим запорозьким звичаєм.

Для зрозуміння тих інцидентів, які повставали на тлі спільної служби одній ідеї, додам кілька слів.

С.-С. формувались в Києві підчас революції. Несли службу при Центральній Раді. Були весь час під впливом, до неба сягаючих промов наших тодішніх провідників революціонерів. Вірними оставались мріям про рай на землі, про який проповідували Грушевський і Винниченко, на творах котрих і раніше вироблювали свій світогляд.

80% Запорозців пізнали Грушевського і Винниченка лише в 1917 році, а раніше з причин відомих і не чули про їх. Національне стихійне напівсвідоме піднесення, що спалахнуло на Україні в 1917 р., послало Запорозців на бій за Українську Державність, ради якої і тільки для неї Запорозжі несли своє життя, віддавши старшим свій послух.

І коли С.С.-ам йшло про внутрішній устрій України, про програми с.-р і с.-д., про які вони багато чули і знали, Запорозцям йшло про Україну Незалежну, йшло про існування Держави. Запорозжі знали душу Наддніпрянця краще С.С., пережили на своїй шкурі переведення в життя отих програм про внесення сталої армії, соціалізацію землі і инше. Запорозжі вбачали можливість існування Української Держави перш за все в сильній армії і послугові своєму командуванню і урядові.

Може оця розбіжність інтимних думок і була причиною того, що Зап. і С.С. не жились тісніше.

Паперові грошові знаки на українських землях

Написав: Микола Гнатишак

До найбільш занедбаних ділянок нашого недавно минулого слід зачислити паперові гроші. В цій ділянці панує майже цілковита, нічим неоправдана індиферентність. Цікавляться ними майже виключно аматори, котрих приватні збірки представляються далеко краще від музейних*). — Сьогодні нам годі ще думати про повне видання усіх паперових

знаків, що були в обігу на українських землях, почавши від 1917 року. Але годі теж з другої сторони поминати це питання майже цілковитою мовчанкою. Вже сьогодні, а знаю це з власного досвіду, в багато дечого такого, що дуже тяжко, а то прямо неможливо роздобути.**). Річ зрозуміла, що чим пізніше, тим роздобуття потрібного матеріалу буде більш утруднене, а в деяких випадках виключене. Під сучасну пору одиноко доцільним булоб друкування на вище подану тему цілої серії статей, обов'язково зі світлинами. Статті ці, при будучому повному виданню, відіграють доволі замітну помічну роль. Зрештою, на мою думку, це одинокий спосіб, щоб

Один карбованець м. Житомира (гл. стаття О. Вітенка: Волинські гроші Л.Ч. К. Ч. 1. 1931). Із збірки М. Гнатишака.

*) Впорядковуючи доволі інтересну збірку грошей в Музею Наукового Товариства імені Шевченка, завважав я великі браки; немає майже ніодної цілої серії, трапляються натомість білі круки. Подібний стан в Національному Музею.

**). Відноситься це між іншим в першу чергу до грошових знаків міста сарненського, раніш рівенського повіту — Дубровиці, котре враз з околицею творило самостійну республіку т. зв. пригоринську соціалістическую республіку, мало свої гроші, а мабуть також і поштові знаки. Репресії по упадку самостійности цієї республіки з боку української влади, а ще більше опісля з боку польської, були причиною майже цілковитої їх затрати.

уникнути цих неточностей та неповностей, які стрічаємо в російському виданню*).

Започаткуванням вище згаданої серії, вважаю цінну статтю О. Вітенка „Волинські гроші“**), котру саме хочу доповнити деякими даними відносно грошових знаків містечка сарненського, бувшого луцького повіту — Бережниці. — В році 1918. брак дрібної розмінної монети заставив Жидів, дуже чулих на цього роду браки, подумати над тим, як зарадити лихові. Вони на засіданню своїх культурно-освітніх організацій рішили друкувати одно, три й п'ять рублівки. Яку заставну вартість вони посі-

П'ять карбованців м. Житомира. (Гл. стаття О. Вітенка: „Волинські гроші“, Л. Ч. К. Ч. І. Січень 1931).
Із збірки М. Гнатюшака.

дали, мені досі, не вважаючи на мої заходи, не вдалося довідати. Гроші ці, „довжні скрипти,“ початково були в обігу лише серед жидівського населення містечка Бережниці. Дальше зростаючий брак дрібної розмінної монети став причиною того, що були вони в обігу вже не лише серед цілого населення Береж-

го чотирма квадратиками, подано повздовж 25 одинок у три міліметрових відступах, вширш 10 одинок у такихже самих відступах. У рівнобіжнику, ідучи зліва направо, стрічаємо: в горі друковане „N“ з 13 міліметровою чертою, на котрій подано число порядкове, а під ним підпис. Так число порядкове, як і підпис,

ниці, але почали ходити по його околиці. В обігу були вони аж до приходу польської влади, себто майже два роки.

Гроші ці друковано на лихому папері, гірший часописний сорт. Краска паперу біляво-жовтава, розмір 58 mm × 111 mm. Краска друку чорна. Лицева сторона: В рамках рівнобіжника, закінчено-

виконані ручно чорнилом. Між двома одинками, що величиною займають малошчо не цілу ширину рівнобіжника, стрічаємо в горі напис в жидівській мові: „sztar chowal sach ribil**) ehad“, себто „довжний скрипт на суму одного рубля.“ Під цим написом, по російськи: „одинъ рубль“. На зворотній, не задрукованій стороні, по правім боці,

*) Архивъ русской революціи. І. VIII. Берлін 1923.

**) Літопис Червоної Калії, січень 1931.

Один, три, п'ять рублів м. Бережниці
Із збірки М. Гнатюшака.

*) Вплив місцевого діалекту, має бути: „gubil“.

Пять карбованців м. Кремянца. (Гл. стаття О. Вітенка: „Волинські гроші“ Л.Ч. К. Ч. І. Січень 1931).
Із збірки Музею Наукового Товариства імені Шевченка.

в відтиск круглої гумової печатки, відтиск краски фіолетної. В колесі й його середині напис: „hisd-

*) Помилка, має бути: „achdul“.

**) Помилка, повинно бути: „wyhalumijut.“

rut ahdut*) jisrael by be-reznica pelech wolin hadat wyhalumit **)“, себто „організація жидівської єдності в Бережниці округ волинський, релігія і народність.“ Дальші серії по три й п'ять рублів такі самі, з цю лише різницею, що при числі „3“ маємо напис „szlosza gibil“ = трьох рублів, в рамках рівнобійника трійки, при числі „5“ маємо напис „szamisza gibil“ = п'яти рублів, в рамках рівнобійника п'ятки.

(За цінні інформації і матеріал складаю подяку п. Павлові Селезійонові).

Під Бородянкою

(Після оповідання б. стр. У. Г. А. Ол. Твердохліба списав Я. К.)

Було це 30 вересня 1919 р.

Із тихих самотніх піль в Київщині втікала ніч. Тінь її остала по ярах і лісах, що протяглися від київського шляху. Був досвіток. Заносилося на гарний, погідний осінній день із бабиним літом та ключами журавлів. Далеко десь над Київом зяснило. Луна чим-раз ставала червонішою, немов боролася з туманами, що повисли над лісами. Там пробивалося сонце. Битим шляхом, що гадюкою посунувся аж до Києва, проходить відділ Галичан. То другий курінь 10-ої бригади. Курінь відпочивав дві доби в селі Макарові, тож стрільці ідуть бадьоро. Трохи холодно в полі, а в кількох і чобіт немає. та деж дурниця. Колись будуть. Ось ще трохи і над Київом зійде сонце та огрів своїм промінням... Курінний сот. Яроцький розмовляє весело своїм смішним храпливим голосом зі стрільцями, та просить співати.

Починають співати, та зразу якось не клеїться пісня. Ще зарано співати. Ось тільки сонце „добрий день“ сказало. Четар Свистун зрівнявся конем зі своєю сотнею. —

— Гей, хлопці! Чого похнюпили голови? — За Ярему забули? —

„Отсе я Ярема“... підтягають стрільці, рівняється крок і пісня летить ген аж до тих лісів...

По дорозі довідуються стрільці, що стачію Бородянку зайняли большевики і їх завданням в викинути їх взад в руки Денікінові. Байдуже стрільцям. Нехай і Бородянка, коби тільки до Києва, бо тільки через Київ на Львів. Байдуже, бо розумні і відважні у них старшини. Ось як той Свистун четар. В бою конем

поперед лінії виграв, та з револьвера червоних стріляв. Десь коло самої стачії чути поодинокі крісові стріли. То повстанці Соколовського драгнять червоних.

Курінь ввійшов в село Андріївку. Десь було коло полудня. Село гарне, як всі київські села, зі садами. Тут обід буде. Роспоршилися стрільці по селі, весело стало. Народ в селі гарний, тішиться Галичанами. Добре знають, хто такі і чого хочуть большевики.

Як тільки кухарі сповістили, що обід готовий, прибуло до штабу куріня кілька озброєних, запарошених Соколівців. Донесли, що большевики завзято напірають на них і здається, що зайняли вже село Нову Греблю. Їх невеликий відділ, але все таки більший від Соколівців. Курінний приказує збірку куріня. Знову курінь сотня за сотнею виходить з Андріївки в напрямі Нової Греблі. Знову лунає пісня, аджеж большевиків небогато.

Та помилилися Соколівці... В двох верствах від Нової Греблі посипалися стріли на курінь. Большевики почали стріляти зі села та зі смерекового ліса. Короткі прикази і курінь розсипався в розстрільну. Стрільці прилягли на піску. Стрільянина зі села не вгасає. Ворога невидно і ціляти нема куди, хіба насліпо. Направо від куріня тікає взад невеличкий відділ Соколівців. Там чути крик і метушню, але зразу невидно, перед ким вони тікають, бо заслонило село і дерева. Та за хвилю показалася там ворожа кіннота, яка переслідує повстанців і загрожує куріневі з правого крила, а зі села показалася розстріль-

на ворожій піхоті. Большевиків було багато більше, але найгірша небезпека їх кіннота. Курінь розпочав стрілянину. Ворожа розстрільна спинилася, а кіннота подалася в бік. Четар Свистун їздить конем попри стрільців, стримується коло скорострілів, які цокочуть без перерви. Робиться горячо... Піхота большевицька не страшна, але очі стрільців звертаються на право, де ворожа кіннота вирубує Соколівців і ще хвиля, буде на карку стрільцям...

Коло одного скоростріла зігнувся стрілець Ілько Тимочко¹⁾, немов прилип до нього і пускає серію за серією. Та не ріднуть ворожі ряди, густими лавами виходять з Нової Греблі. Тимочко не видить, не чує, що курінь вже подався взад, а дальше січе скорострілом... та нараз, що це? щось лопнуло по замкові в скорострілі, а його заболіло в грудях... Куля розбила замок, і ранила в груди Тимочка. Його кровю обіляло і він повалився біля скоростріла. Зобачили це большевики і гурма біжить до скоростріла. Тимочко кричить, щоби його не покидали товариші, щоби його зі собою забрали. До нього прибігають вістун Михайло Татарчук²⁾ і Василь Зварич³⁾ та беруть зі собою. Не довго їм приходиться нести раненого. Вістун Татарчук дістав кулю в ногу. Присідав. Тимочка бере зі Зваричем Ол. Твердохліб⁴⁾. Підбігли кілька кроків і кидають його, бо большевики вже за плечима, чути московську лайку. На кладовищі під Андріївкою зібрався курінь до дальшого відступу. Большевики на хвилю припинилися. Видно було добре, як їх кіннота розсипалася по полю, та здирає з ранених та убитих чоботи та убрання. Декотрих ранених добивають. Коло вістун Татарчука (трьох їх злізло з коней. Вістун витягнув до них руки, та один з них бє його прикладом в голову, аж той подався на землю. Другий вистрілом з кріса кладе його трупом... спинилися коло Тимочка. Думають, що він неживий, бо притаївся і цілий в крові. Стягнули з нього чоботи, годинник з руки і пішли далі.

(Коли стр. І. Тимочко повернув з большевицького полону по році домів, оповідав, що зараз йшла розстрільна ворожій піхоті, і коли зрівнялися з ним, один червоноармівець крикнув до свого „командіра“, який був трохи дальше на правім крилі: „Здесь адін убит, а другої живі!“ — „Штіком ево!“ скомандував командір. — „Да у меня нету ево!“ — почув Тимочко

¹⁾ З Чернихова, п. Тернопіль.

²⁾ З Чернихова, „ „

³⁾ З Бірок вел. „ „

⁴⁾ З Чернихова, „ „

собі над головою, чекаючи страшної смерти. Певно, що красноармівець не мав набоїв, бо пішов, не зачіпаючи Тимочка. Незадовго прийшли санітети і забрали його, та в Бородянці заледви якась сестра милосердя виратувала його із рук озвірілих большевиків, які намагалися застрілити „сукінаво Петлюрца“).

Большевицька кіннота підіхала ще ближче куріня, який займав кладовище і готувався на певну загибіль перед переважаючим числом червоних. Відступ був неможливий, бо ворожа кіннота була на пятах. З кладовища сипалися досить рясні стріли, та це не спиняло червоних. Вони побачили, що перед ними невеликий відділ Галичан і перли дальше лавами в напрямі села. Треба було хоч пів сотні кавалерії, щоби заатакувала на правім крилі ворожу кінноту, яка зближалася під село. Видно було, що вона плянує напад на плечі куріня.

Нараз четар Свистун відлучився від куріня і пігнав конем доріжкою трохи взад. Там стоїть кілька вістохів з куріня. Тримають коні за повіді і чекають приказів. Свистун витягнув револьвер. „На коні! За мною!“ — Чути крик і вісім верхових поїхало вузкою доріжкою направо і зникло з очей. За кілька хвиль виринув на горбку відділ з двадцять верхових і розсипався в контратаку на ворожу кінноту. То четар здивав у вивозі кільканацять верхових Соколівців, які вратувалися утечею, і завернув їх до бою. Почулося грімке „Слава!“, збилася курява. Ворожа кіннота того не сподівалася, тож між ними почався переполох. Здається, що бракувало тоді наказу йти куріневі вперед, то і ворожа піхота булаби подалася взад. Та наказу не було, а розстрільні червоних прилягли на полях і чекали, заки невеличка горстка кінноти не спрямує до них, а вони привитають тоді її скорострілами. Незадовго четар Свистун завернув зі своїми взад. Відступ куріня був на якийсь час вратований, бо ворожа кіннота втікла аж до Бородянки, лишаючи по дорозі кількох порубаних большевиків.

Курінь подався взад через с. Андріївку. Тут селяне з жахом і жалем дивляться, як відступають Галичани. — „Що це, знов кидають їх на поталу червоних?“. За Макаровом на боці мурованки, що провадить з Києва на Житомир, отаборився курінь в лісі на нічліг. Виставлено варти. Большевики не показувалися. Досвіта привезли селяне з Андріївки нашого десятника убитого під селом. (Назвиска оповідач не знає). Привезли в труні, щоби курінь похоронив. Селяне дали знати, що большевики відступили на північ, але за ними йде друга навала: Денікін.

Історія 4-го Запоріжського полку

імени полковника Богуна

Історичний матеріал Т-ва Запорозців. — Написав А. Тарнавський, сотник Війська Запоріжського.

(Продовження)

29 квітня в м. Києві праві українські кола, по згоді з німецьким командуванням та при допомозі німецьких багнетів, розігнали уряд України-Центральну Раду, оголосили на Україні гетьманат і обрали гетьманом генерала російської служби Павла Скоропадського.

Український Нарід в своїй більшості поставився до цієї політичної переімени опозиційно через те, що ні з національного ні з соціального боку праві укр. кола не мали довіря. Частини молоді Української Армії, котрі відмовили новому урядові послууху, роззброєно та розігнано по хатах.

Командант 2 Запоріжського полку, полковник Петро Болбочан, довідавшись про обеззброєння полків, що були росташовані в м. Києві і передбачаючи тимчасовість нового політичного устрою та розуміючи відповідальність періоду будови Держави, вирішив, в згоді з командантами інших запоріжських полків, схоронити за всяку ціну кадри Запоріжців для майбутнього. Внаслідок заходів командантів запоріжські полки послано для несення прикордонної служби в район Білолуцька, на північний схід від м. Харкова. Це завдання давало змогу бути подалі від центру влади і помагало сховати демократичне обличчя Запоріжців перед реакційним урядом.

Через півтора місяця кордонної служби 2-й Запоріжський полк одержав наказ вирушити в розпорядження N-ої німецької бригади, для несення кордонної служби на Чернигівщині. Залізницею полк переїхав ст. Семенівка, звідки згідно з наказом перейшов похідним ладом до м. Воронок. В м. Воронок залишився штаб полку, учебна сотня та постачання, а муштрові сотні заняли простір по лінії кордону від м. Стародуба до села Каменки.

4 курінь полку в складі 2-ох Богунівських та 2-ох Наливайківських сотень заняв село Картушин (в 10 в від Стародуба), на лівому крилі занятого полком кордону.

Завданням куріня було стежити за шляхами на м. Унеча, вести розвідку в напрямках на села Дохновичі, Мішковку та Дідово, котрі були росташовані в нейтральній зоні на демаркаційній лінії. Особливу увагу наказано було звертати на контрабандистів, які в той-же час були в переважності більшовицькими шпіонами. Разом з курінем в Картушині була росташована батарея 3-ох гарматного складу під командою сотника Кузнеціва. 15-ту Богунівську сотню зза хорости сотника Цілюрика прийняв хорунжий Махонько. Служба на кордоні під цей час була дуже турботна, бо населення ставилося до українського війська зле, вважаючи його „гетьманським“ і охоче допомагало більшовикам в їх розвідчій праці. Козаки та старшини цілий час були втомлені та напружені, бо більшовики нападали на наші сторожі та розвідку. З причини епідемії „іспанки“ склад куріня був малий і нараховував 80 козаків та 15 старшин. Цього складу не вистарчало на застави та сторожі на відтинку, не кажучи вже за резерви. Резервою рахувалася батарея, котра мала понад 100 люда, при 5-ти старшинах.

Через неvistарчаючу кількість складу, козакові приходилося 16 годин на добу нести службу (варту та розвідку), і лишень 8 годин відпочивати. 15 Богунівська сотня мала 25 козаків при 2 старшинах; 16 Богунівська сотня мала 30 козаків при 3 старшинах. Нечисленні були і Наливайківські сотні. В разі наступу більшовиків надії покладалися на скорострільні чети, котрі були в сотнях. 15-та сотня мала 2 скоростріли „Кольта“ і 3 скоростріли „Левіса“; 16 сотня мала 1 скоростріл „Максіма“ та 2 скоростріли „Левіса“.

Через місяць постою прийшла чутка про напад більшовиків на село Каменку та про знищення ними в цьому селі росташованого там 1 куріня полку. Внедовзі наказом по полку це підтверджено та попереджувалося, що по агентурним даним більшовики мають напасти на Картушин. 4-му куріневі наказувалося якнайбільше поготівля, збільшення охорони та пильнішу розвідку. В наказі говорилося, що напад на Картушин має робити Таращанська Совітська дивізія, тількищо сформована більшовиками з Таращанських повстанців проти гетьмана. В складі цієї дивізії був „Богунський полк“, рештки колишнього Богунівського, котрі в початку року одійшли з Києва разом з більшовиками і тепер були поповнені мобілізованими Москалями.

Курінна розвідка виявила скупчення більшовиків в нейтральній зоні в селах Дохновичі та Мішковка. Командант зробив розподіл фронту на випадок наступу. 16 Богунівська сотня розташувалася на правому крилі в школі, центр заняли 14 та 13 Наливайківські сотні і батарея, а ліве крило заняла 15 Богунівська сотня, росташована в другій школі. Виставлено стійку в напрямку на село Княжая (в тилу) та в ночі посилено дозори, для звязку між заставами. Гаслом алярму на випадок раптового наступу мав бути стріл з гармати. В околицях села почала появлятися більшовицька розвідка, яка цілий час псувала телефонні драти до штабу полку.

Нарешті *** жовтня, на світанку, гучно розлігся стріл гармати. Алярм! Забалакали вартові скоростріли, відкрили стрілянину застави. Вмить сотні заняли призначені місця і закипів бій. Ворог трьома лавами наступав на село „в лоб“ на Наливайківців, при інтензивній підтримці своєї артилерії. З віддалі 100 кроків ворог кинувся в атаку на батарею і Наливайківців, але рушничним, кулеметним та гарматним вогнем „на картеч“ його збито і він окопався в 400-500 кроках. Рівночасно ворог ударив на крила, але на правому крилі був відбитий 16 Богунівською сотнею під командою сотника Малеця, а на лівому крилі відбитий був скорострілами 15 Богунівської сотні. Не давши ради з наступом „у лоб“, ворог почав наступати ззаду, за котрим ніхто не стежив. Кілька десятків красноармійців вже скупчилося за великою громадською stodолою і готувалися до атаки на зади батареї. Командант куріня сотник Зельницький зауважив це і зібравши всіх, що лишалися біля штабу

куріння, в тім числі писарів та телефоністів, кинувся з ними на прикриття батареї, але вона вже сама собі порадила. Сотник Кузнеців, зауваживши скупчення за стодолю більшовиків, повернув гармату і стрілом з неї знищив і стодолу і більшовиків. Підспівша 15 Богунівська сотня під командою хорунжого Махонька, не зважаючи на те, що мала всього 17 багнетів, кинулася в атаку на більшовицькі лави, котрі не витримавши запорожського „слава“, почали тікати. Ця перемога так вплинула на більшовиків, що вони почали загальний відворот. Пятигодинний бій скінчився: Ворог, кількістю в 600 багнетів та 200 шабель, не встояв перед купкою змучених Запорозжів і в цей день Богунівці та Наливайківці здобули собі слави прадідів-Запорозжів.

Ворог загубив раненими та забитими 150 чоловіка червоноармійців та 2-ох командантів. З нашого боку теж були втрати: був забитий півсотенний 16 сотні хорунжий Цапа і 2 козаки, ранені були 4 козаки. В 15-ій сотні забитих та ранених не було, Наливайківці загубили 4-ох козаків забитими та 5 раненими.

Найбільші втрати були в батареї: було забитих 5 старшин разом з командантом, сотником Кузнецовим, та 10 козаків.

Через тиждень одержано відомости, що більшовики мають повторити напад. Аби цьому запобігти, 4 курінь зробив при піддержці одної сотні Німців наступ на села Дохновичі та Мішковка. Села були взяті, більшовики вщент розбиті і того ж самого дня курінь вернувся до Картушина. В бою під селом Мішковкою був ранений у ногу командант сотник Зельницький, а курінь прийняв видужавший в той час к-дант 15 сотні сотник Цілюрик. Анальогічні напади червоних були на відтинках 1-го та 2-го куріння полку. З огляду на малий склад полку та на перевтому муштрові частини, командант полку просив Українську Військову Владу про відпочинок для полку. Внаслідок цього, полк змінений німецькою бригадою, одержав наказ вирушити в м. Купянськ для несення залогової служби та поповнення.

По дорозі на місце призначення затримав 2-ий Запорозжський полк в м. Харкові командант Х корпусу отаман Лігнау, котрий зробивши огляд полку, призначив йому місце постою в Харкові. В цей час гетьман Скоропадський проголосив універсал про федерацію України з Москвою.

Акт цей цілком слушно викликав величезне обурення серед Запорозжців. Полковник Болбочан заспокоював всіх старшин і козаків у полку, наказуючи тримати ще більшу дисципліну та стримуватись від усяких сутичок з московськими та гетьманськими вояками, яких було вщерть у місті. Болбочан мав зв'язок з Українським Національним Союзом і чекав од нього директив. * * листопада о 9 годині вечером

сотні одержали наказ команданта про негайний виступ проти гетьманату. Наказ з'ясовував причини виступу: народне повстання на Правобережжю під проводом Директорії, та зрада гетьманом державности України.

Залунали по вагонах (полк од приїзду до Харкова ще не вивантажився) вигуки „слава“, величезний ентузіазм охопив всіх у полку. Через годину полк рушив у місто на Павлівську площу, де залишилися гармати та штаб полку, а сотні розійшлися по місті виконувати кожна своє окреме завдання. 15 і 16 Богунівські сотні мали наказ встановити владу Директорії в районі Холодної Гори, в тюрмах та обезброїти районні державні варті. Поодиноких осіб на вулицях наказано не чіпати, а перевірівши папери, обезбрювати.

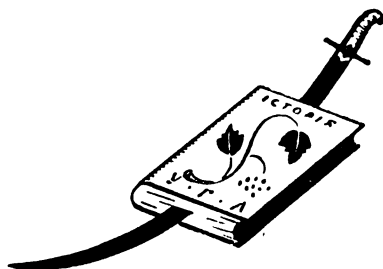
Виступ полку був настільки несподіваний, що до 5 години ранку вже скрізь у Харкові була встановлена влада У. Н. Р. і всі сотні повернулися до штабу полку. Завдяки передбаченности полковника Болбочана, та умілим розпорядженням його, переворот пройшов безкровно.

О 8 годині ранку на тій же Павлівській площі відбулась парада полку, підчас якої Болбочан офіційно проголосив владу У. Н. Р. на Лівобережжю. Гучно та щиро вітали Запорозжів харківські громадяни, сподіваючись для України ліпших часів, ніж були дотепер.

Полковника Болбочана призначено Отаманом Лівобережної України, а 2 Запорозжський полк прийняв курінний 2 куріння, сотник Дубовий. Маючи свою базу м. Харків, 2 Запорозжський полк почав поширювати владу Директорії на інші місця лівого берега. 15 Богунівська сотня одержала наказ разом з четою Наливайківців їхати на допомогу сотнику Кустовському, котрий вже з 5 сотнею добував Полтаву. 15 сотня прилучилася до сотника Кустовського під ст. Божків. Під командою Кустовського зроблено наступ на стацію, де був ворожий броневик. Стацію здобуто і ранком другого дня 15 сотня рушила в обхід ліворуч від залізниці на м. Полтаву. До сотні прилучилося багато повстанців — селян і без опору сотня над вечір заняла м. Полтаву. На слідуючий день до Полтави приїхала 16 Богунівська сотня та 1 курінь полку. Сотні росташувалися в жандармських касарнях.

В цей час більшовицькі агенти, використовуючи малу кількість укр. респ. війська та присутність тисяч темних повстанців-селян, заснували „Ревком“ і повели агітацію проти української влади. Почались випадки сутичок на вулицях міста між повстанцями з червоних касарень та Запорозжцями. Повстанці закидали Запорозжцям „буржуазність“ влади У. Н. Р., а Запорозжці за це били повстанців.

(Далі буде).

Останні дні Старшинської Школи Піхоти У.Г.А.

(Вітмки зі щоденника фреквентанта, підхор. У. С. С. Кавки)

Подав: Василь Ярбий

ПОДІЛЛЯ, ЖОВТЕНЬ 1919 р.

Четвер, 9. X. Хоча тиф по третьому навороті висав всі мої сили, а товариші раїли „сидіти і не рипатися“ ще, однак я рішив таки піти до Старшинської Школи. Коли в мета, буде й сила. Вчора по обіді відійшов я з гуртком однорічних підстаршин з Вахнівців до Грушки. Тут нічліг. Сьогодні вранці о год. 8 зібралися ми перед командою Коша. Задержано нас аж до полудня, щоби вкінці сказати нам, що до школи відійдемо щойно завтра, бо в школі робиться порядки. Дні вже понурі, холодні. Листя жовкне, дикі гуси у вирій летять, — осінь. Мене жде тепер тримісячний труд і то, як для мойого тифом зруйнованого організму, важкий труд. Але мушу видержати, мушу перебути!

Пятниця, 10. X. По обіді вирушило нас 53 до Гуті чугорської, де в постій Стар. Школи. День холодний, понурий. Я їхав на возі, бо не можу ще добре ходити. Сил у мене тепер стільки, що, адається, і мала дитина змоглаби мене побороти. По полудні дійшли, чи пак доїхали ми на місце. Тут прийшлося вислухати ще копицю вступних а „необхідних“ поучень та вистоятись у збірці. Щойно вечером представилися командантові школи і закватувались. Мене призначено командантом IV. кімнати. Наука зачнеться в понеділок 13. X., а покищо відпочинок, ну і „перегляд терену“.

Субота, 11. X. Перший день у С. Школі минув невамітно. Довідався тільки, хто і що вчитиме, а це: Командант Школи сот. Драган: Обов'язки стану, суть оружя і суть організації; сот. Любинський: Службовий правильник ч. I. і ч. III. Військова стилістика; сот. Балицький: Службовий правильник ч. II. Тактика; суть стрільби; пор. Яцишин: Правильник вправ; пор. Райлян: Піон. техн. і полеве укріплення і поземелля (картографія); бул. Герман: Економ. адміністр. наука; чет. мед. Паращук: Соматология.

Четвер, 16. X. Вчора був я досить слабий та гадав, що може знову „наворотний“ повернувся, але до сьогодні покращало. Найгірше почувуюся в часі вправ: ідучи здається мені, що якийсь дідько поначіпляв на мене багато звіночків, які за кожним кроком теліпаються і звенять. Товариші жартують, що в голові в якісь остроги. Коли я вже трішки струджуся, в ушах шумить і гуде, як „в дубровоньці“, а тоді і приказів добре не чути.

Вівторок, 28. X. Дні минають поволі й тихо, але минають. Писати щоденно у своїй нотатці нема часу, бо від досвіта до вечора заняття, а у вечір нема світла. А шкода, бо в деякі цікаві речі, от хочби замітки про старшин-учителів. Про самого команданта, Зевеса нашого, котрий завсіди гремить, а ніколи не усміхнеться, котрого всі „божата“ і „небожата“ бояться, як чорти кадила, а котрий зі своїм назвищем в ідеальній згоді, про його самого зда-

лосьби кілька стрічок написати. А про доброго сот. Любинського, з призвищем „тата“, з мягким голо-сом, лагідними, синіми очима і милим лицем, а про хитрого сот. Балицького, котрий силується наслідувати „гарт“ команданта, або про людяно-товариських поручників Райляна і Яцищина також варто булоб занотувати що важніше, але трудно — часу нема.

Сьогодні хоронять у с. Грушці полк. Слюсарчука. А з усіх сторін летять чорні мов круки вісти, що Галичане гинуть, а тиф казиться. Ось доля...

Вечерами ходжу в село до одного господаря, у котрого замовив собі вечеру, бо тут щодо справ харчевих не дуже добре, а мене по тифі апетит напав.

Четвер, 30. X. „Холод і голод то немилі гості“ каже пословиця, але „треба думати шляхотно“, як каже наш сот. Драган, тому хоч-не-хоч прийми брате „гостей“ в хату. Сьогодні падав сніг, а холодний вітер морозив до костей. Але морозу ще нема і тутешні болота пишаються у повному розцвіті. З цієї причини не йду вже і на вечеру, хай скисне! Сиджу в кімнаті і жду чуда: може отворяться двері та увійде яке добре „божа“, скаже слово і заблеще світло бодай з лоівки, бо праці багато, а тут темно, як в очах нашої стрілецької долі. Але це „можє“ в тільки фантастичною мрією, чуда такого не буде.

ПАДОЛИСТ 1919.

Четвер, 6. XI. З початком цього місяця почалася вже правдива зима. Сніг накрив землю, а болота задеревіли від морозу. У мене сталась біда з правим оком. Не болить і знаку ніякого нема, але на світ дивлюся мов через білу сітку. Коли ліве каже, що на дворі щойно сумерк, праве твердить, що вже ніч. Лічить лікар заведення, тобто медик Паращук. Смарує якоюсь мазюкою, масує невинні повіки тай потішає, що це перейде. Хайби собі здоров практикував на мойому бідному оці, щоб тільки за ту практику не прийшлося мені зором заплатити. Через те лічення не буваю тепер на ранішних вільних вправах, але позатим треба вчитись.

Що де діється, цього ніхто з нас не знає, але чути, що щось поганенько в нашому життю. Гроші вичерпались, плати не дістали вже за три декади, а життєві потреби не мовчать.

Середа, 12. X. Кози лічити такому лікарєві, що береться до лічення ока, а не знає ні самої хвороби, ні її причини. Око моє не гоїться, хоч лікар щоденно його дусить та смарує. Світ щодень більше темніє так, що тепер і в полудне сумерк. Вже я мабуть не побачу тим оком моїх близьких, якщо пощаститься мені колись вернути ще до рідної Галичини. Завтра переходимо на нове місце постою, ближче Камянця. З цієї нагоди радієм з вільного від науки пополудня.

Дня 13. XI. о год. 7:30 рушили ми в дорогу і за 12 годин ходу станули в с. Тарнівці. Похід з наван-

таженими возами, розмяклими подільськими дорогами, нелегкий і фреквентанти проклинали всіх і все. Шапапи по болоті з повним набором, та ще й мусіли поспіхати вози, які ніяк не могли виїхати з чорних калуж. Мені, якби на злість лихові, сил вистарчило навіть і на ніч, коли на мене випало повнити службу поготівля.

Дня 14. XI. Рушили далі і по великих трудах доволіклись вечером до ціли, тобто до с. Колобаївце. Але мої потифні сили вичерпались так, що в кінці дороги треба було пристати до „загайків“.

Неділя, 16. XI. На око не бачу. Лікар обіцяв відіслати мене до Камянця. На дворі негода, болото. Вчора відпочивали, а нині цілий день треба було працювати, щоб упорядкувати цілий двір, в якому містимось, і приготувати все до науки, що почнеться завтра. Вісти такі, що ген. Тарнавський розв'язався з от. Петлюрою.

Понеділок, 17. XI. Вчора у вечір по год. 9. збірка фреквентантів. Таких нічних збірок досі не було. Не минула і одна хвилинка, як всі, навіть і найповільніші, стояли вже в понурій шкільній кімнаті. При блідому світлі свічки можна було зауважити, що на лиці у кожного блукає якась тривога та неспокій, дождання чогось небажаного, недоброго. Щезла кудись молода веселість, притих звичайний оживлений гомін, бо у душі кожного відізналося якесь немиле чуття. Увійшов старшина, сот. Балицький. На лиці того завжди веселого старшини також якось понура тінь. Дивно. „Лучба з головною командою перервана — де вона, та команда, нема ніяких вістей — з цієї причини завтра вранці о год. 7:45 рушимо в дорогу до Камянця“ — так говорив старшина. Голос його легенько дряв. Між товаришами почались наради, здогади, приготування. Кому в ночі спалося спокійно та солодко, цього мені не знати.

В ночі розгулявся люто вітер і славні болота замерзали. Раненько роздано амуніцію і по сніданку в означеній годині ми зібралися і рушили в дорогу. Шалючий північний вітер тручав з дороги та утруднював правильний хід. Ішли ми нерівними полевими доріжками, прямуючи до битого шляху. Незадовго дійшли і побачили сумну картинну безладдя та бездолля: від Камянця ішли то гуртками, то одинцем петлюрівські вояки з камянецьких лічниць. У декотрого замість обуви ноги оббиті шматтям, у іншого і плащика нема, а тут мороз та вітер. Денеде лежить та відпочиває в рові недужий, що лишив лічницю, щоб бодай кости свої приволікти до своєї родини.

Від тих козаків довідалися ми, що у столиці Поділля господарюють вже „милостиві союзники“ от. Петлюри.

Постояли, порадили, померзли та вкінці пішли далі в напрямі Камянця, куди ще рано-раненько

поїхав наш командант, щоби розвідатись, що там діється та куди наша путь. Військово-шкільна карність вже десь щезла, а прийшла самовільна безрадність.

Я і дес. Гмитрасевич остали осторонь з тою гадкою, що коли відділ рішиться увійти аж до Камянця, ми вернемо, бо там чейже не перепустять узброєного відділу, а зрештою що потім? Але незадовго побачили вертаючого з Камянця команданта. Вісти невеселі... Тепер відбулася коротка нарада, після котрої сот. Драган заявив, що у нововитвореному положенню він не бере на себе відповідальности за дальшу долю Школи Старшин і фреквентанти, як і всі інші до Школи приділені стрільці (пр. візники

Українська старшинська школа в Чорткові. I. турнус. Фреквентанти з с. Кривенського, пов. Гусятин. 10.II. 1919 р.

чури, кухарі), можуть поступити після своєї волі*): Хто хоче, хай іде в сторону Галичини і може вдасться передістатися додів, а хто хоче, може вертати в незнане. (Напрям Нова Ушиця, де має бути полк У. С. С.) Старшини рішили вернути, а до старшин прилучилось около 20 підстаршин-учеників. Решта всі, котрим забракло стрілецької гордості і завзяття, відійшли за облудною приманою, в неволю.

Я вернувся. Хоч вже шестий рік на війні, хоч вже другий рік без вістей від родини, але поки надія жив, не піддамся розпуці і тузі, ший не зігну і зброї добровільно не зложу!

Ми повсідали на вози і нові тепер візники (однорічні підстаршини) повезали нас до — Осередка Кола Смерти. На ніч приїхали до с. Пустовід, перемерзли і голодні.

* Цими словами зліквідовано С. Ш. П. У. Г. А. Діялось це 17. XI. 1919 р. перед полуднем.

Хмельниччина в кореспонденції Джона Серльова

Др. Володимир Беаушко

(Докінчення)

II.

А які старання робила Польща на Заході для своєї оборони? Відповідь в слідуєчих листах.

Т. I. ст. 258/9:

„Регенсбург, 6 (н. ст.) червня 1653.

Польський посол дуже горяче запобігає помочі імператора і князів проти козаків і Татарів.

Входять тут в гру католицькі князі, які в римсько-го імператора малиб мати більшість (вістря проти політики О. Кромвела). „Польський міністер запевняє поміч для Р. С. (короля Шкоції) по заключенню мира з козаками, який наступить скоро, коли (Польща) одержить поміч“.

Т. I. ст. 298.

Ратисбона, 26. (н. ст.) червня 1653.

„Завтра засідання сойму (diet)“. Будуть всякі польськоства. „Цей з Польщі, який так нагло виїхав, покликаючись на гідність свого короля, знову тут з просьбою помочі від імператора і держави для свого пана, представляючи небезпеку, яка моглаб виникнути для Німеччини, колиб козаки побідили („representing the danger it maybe to Germany, if the Cossacks ever prevail. — Підчеркнення перекладчика). Його справа буде предложена соймові, але поведення Поляків в часі останньої шведської війни дещо тут заважило і імператор дасть йому відчуті, що то значить легковажити вірла в час такої бурі.“

Т. I. ст. 351:

„Ратисбона, 24. (н. ст.) липня 1653.

Помочі просить шкоцький король і польський король.

„Ніюдин з них не дістав відповіді, а тільки вона верба; один перешкоджує другому. Цей з Польщі пропонує, що коли йому перше допоможуть, то він по заключенню мира з козаками і Татарами прилучиться до імперії в помочі королеві Шкотів. Що станеться, ще невідомо“.

Т. II, ст. 690.

Відень, 22. (с. ст.) жовтня 1654.

„Послідньої суботи запроваджено з великою врочистістю двох московських амбасадорів на послухання до Його Цісарської Величності в Еберсдорфі, які обдарували Його Величство перлами неоціненої вартости, а як виконали своє доручення, відпроваджено їх з такою самою врочистістю до їх мешкань. Польський король післяв також сюда свого великого конюшого, даруючи Його Величству шість гарних коней і інші незвичайні речі. Але твердять, що цісар не буде вмішуватися до жадної сторони, хіба що хто з них дасть до цього причину, нападаючи на котру провінцію Його Величства“.

Т. II. ст. 731:

Лист польського короля до О. Кромвела — (по латині):

„Ян Казимир, з Божої ласки король Польщі, великий князь Литви, Руси (Russiae), Прус, Мазовії, Са-

могіті, Лівонії, Смоленщини, Чернигівщини, а також дідичний король Шведів, Готів і Вандалів — Найяснішому Князеві (serenissimo principi), пану Оліверові Кромвелеві, Протекторові Англії, нашому найдорожчому (charissimo) приятелеві поздоровлення і повсегдашній зріст щастя.

Найясніший Князю, пане наш, приятелю найдорожчий.

Не дозволили від початку обняття нами пановання безнастанні війни з нашими ребелями-бунтівниками і варварами — і звідси тяжка жура — щоб висказати Вашій Світлости (serenitati vestrae) прихильність (propensionem) нашого духа для Вас. Хоч ми цього досі не могли зробити, так тепер не хочемо відкладати надалше, щоб засвідчити наші найліпші почування для Вашої Світлости. Тому послаємо до Вашої Світлости нашого надзвичайного посла шляхетного Миколу де Вуе, нашого посла в Газі, який буде для Вашої Світлости викладаником наших бажань, рівночасно роблячи декілька предложень, які в не малої вартости на будуче так для слави Вашої Світлости, як і для нас і нашої держави. Про це просимо Вашу Світлість, бажаючи з (цілої) душі великого щастя для Вас. —

Дано в Гродні, 30 падолиста Р. Б. 1654.

Вашої Світлости відданий друг

Ян Казимир, король.

Стверджую згідність цієї копії зі своїм оригіналом — N. de Вуе“.

Відомість з Гаги з д. 8 (н. ст.) січня 1655.

Кореспондент доносить, що Поляки хотілиб втягнути О. Кромвела у війну з Московією — to instigate the lord protector against the Muscovites — при помочі флоту проти Архангельська.

„Король Польщі титулує протектора: serenissimus princeps“. Кореспондент додає; „Але Англіїці не забудуть того, що король Польщі робив збірку для короля Шкоції“.

Т. III. ст. 313.

Висланник польський N. de Вуе до О. Кромвела. Вестмінстер, 23. марта 1655.

N. de Вуе закидає Москві, що вона бунтує козаків на Польщу.

„А коли занадто зможеться Москва, то як лише буде до того спосібність, вона накинетсь і на Англію — ця „superba ac barbara Moscovia gens“. І так вже купці англійські поносили там великі шкоди — тому що Москва не знає жадного пошановання для pacis et foedera.“ —

До Кромвелєвого перевороту поставилася не тільки Польща неприхильно, але і Москва*). Оскільки я міг це прослідити, то О. Кромвел навіть не відповів на цитований передше лист Яна Казимира.

*) З листа Стрікленда — з Гаги під датою 7. (н. ст.) жовтня 1649. — довідуємося, що московський князь наказав вигнати з Московщини всіх прихильників парламенту, а ворогів короля Чарлаза (т. I ст. 131).

З Московщиною Англія вже давніше старалася на-в'язати зносини торговельні. Товар в Англії йшов через Архангельськ, а також Балтиком.

Найперше наведемо нову титулятуру московських князів тимбільше, що дальше буде також мова про неї. Цю титулятуру якось найскорше поспішилася признати купецька Голяндія. За неї Москва виповіла в один раз війну Польщі, тому що ця відмовилася її признати.

Т. I. ст. 196:

„Інструкція високих і могучих вельмож Верховної Власти Злучених Нідерланд для їх посла до пресвітлого пана, царя і великого князя Олексія Михайловича, автократа всієї Руси — якої титулятури він має придержуватися.

Гага, 20. серпня 1651.

Посол має так титулувати царя в імені Іх Високости:

Пресвітлий, могучий, великий пане. царю і великий князю Олексію Михайловичу, автократа всієї, так більшої як і меншої Русі, царю Києва, Володимирії, Новгороду, царю Казаня, царю Астрахана, царю Сибєрії, пане Пскова і великий князю Смоленська, Тверу, Югонії, Пермї, Вятки, Болгарії, пане і великий князю Новгороду і низин Зенінгон, Рязаня, Полоцька, Ростова, Ярессава, Гельоферії, Удорії, Обдорії, Коидінії, Вітебська, Мстислава, пане всіх північних земель, пане Іверська, царю картолінський і грузинський і цілої Кордадінії, князю черкавський, і гарський, спадкомче по батьку і дідові і пане суверене багато інших східних, західних і північних областей і доміній“.

Т. II. ст. 82.

Гвайтльок, амбасадор у Швеції до секретаря Серльов.

„Upsal, 10 лютого 1653. В середу старався я через посланця про послухання в королевої. Королева післала графа Тот, щоб мене запросити, прибути і побачити, як відбувається авдієнція московського посла. По обіді я пішов з візитою до еспанського посла, до якого прийшов також граф Тот, і повідомив мене, що посол (московський) виправдується перед королевою, що не може прийти і просить вибачення до завтра; а причиною — як сказав граф Тот — в те, що посол забагато випив горівки і вина, від чого впився“... „В четвер рано королева післала посланця повідомити мене, що московський посол буде мати послухання около одинацяті. Я прибув на час на двір і побачив прийняття двох послів, яке відбулося в цей спосіб: Той, що перший представився, був високий і мав велику бороду; він мав пурпурове футро, яке сягало до пят, підперезане маленьким золотим шнурком. По його правій стороні ввійшов чоловік з листом володаря і печатю; він був убраний так само, як посол. По правій стороні йшов товмач. Він промовив на власній мові і був вже в половині мови, коли був змушений заглянути до своїх паперів. Коли він скінчив, сказав товмач королеві це саме по шведськи, що сказав Москаль. А коли це скінчено, один зі секретарів королеви відповів у шведській мові, що відтак переложено на мову московську.

Відтак кинувся московський посол до землі і робив це так, наче-б її цілував, а відтак встаючи поступив наперед і поцілував королеву у руку. Той, що ніс лист, зробив це саме. Королева була така добра і показала мені лист і печатку, на якій був

римський орел, а докола нього письмо дуже подібне до грецького.

Т. II. ст. 607 8.

Посол до царя, Вілем Прідо (Pridoux) до секретаря Серльов.

Йому вже в дорозі звернено увагу на малу кількість людей в його посольстві. Казали, що в Москві дуже на це звертають увагу. А ті, що звертали його увагу на це, „знають дуже добре вражіння, яке викликує на московським дворі поведінка, окруження і зовнішній вигляд державного міністра, без огляду на те, якого пануючого він репрезентує перед цим володарем“.

Це саме казали йому в Архангельську Англіїці, які там торгують і які вже там живуть довгі літа — коли побачили, що він прибув тільки в товаристві трьох людей. З тієї причини він сказав секретареві вовводи (vovode), що у нього в посольстві шістьох людей, а це все для удержання престижу посла. Дальше він доносить, що комунікація там того роду, що він зможе прибути до Москви аж в зимі (від 16. IX): він мусить зачекати на сніг, яким зможе скорше приїхати, ніж тамошніми дорогами. — Одну часть дороги відбуде рікою. — Дальше подає ці замітки, які досі поробив в краю: „Те, що я досі запримітив (і чув від других про цей наїд: Мушцини радше високі ніж середнього росту; вони взагалі грубі і сильні; ті чужинці, що мають з ними до діла, кажуть, що вони хитрі і підступні, але боязливі. Вони грецької віри, але в обряді і ще в дечім, в побожності і в релігійних практиках дещо ріжні від Греків з Греції. Вони дуже забобонні і неосвічені, а частинно цьому причиною їх володар, який це вважає державною засадою, не допускати їх до освіти. (They are very superstitions, and ignorant of learninge, and in parte are held soe by the prince as a maxim of state, who will not have them study). Біблія їх в словянській мові (Sclavonian tongue). Їх письмо частинно з тої мови, деякі букви грецького походження, але інші їх власні.

Кажуть, що мужі тут дуже віддані злу і виконують страшний гріх содоми з хлопцями і уживають звірат; в цім грісі вони зівсім не позаду Турків та Італійців. Теперішній патріарх їхньої держави — муж близько пядесятки, малої освіти, а одначе піддає своєму володареві думку, що він буде паном цілого світа і що всі народи приймуть його віру. Кажуть, що володар має тут більше гроша ніж всі володарі Європи разом. Він провадить більшу торговлю на власний рахунок, ніж всі купці в цілій його далекій державі. Його купці торгують тільки за таку заплату, яку зможуть вкрасти (steale). Всі горожани його держави в уважані за його невільників (slaves). На війну з Польщею край платить десятину (кожний з мавтку). Гроші у них тільки копійки (50 sereikel). „Поживи тут, так мяса, як і риби, подостатком і це тут дешеве. Їх напьем: пиво, мід (роблений з пчільного), який в добрий і приемний. Так мужі, як і знатніші жінки, які можуть собі на це дозволити, убираються богато і носять богато прикрас, а передовсім богато перел (шкотських перел) — Архангельськ, 16. вересня 1654“.

Т. II. ст. 713:

Париж, 14 (н. ст.) падолиста 1654.

„Довідаюся, що посол московського князя пропонує сему королеві 400.000 війська і хоче його удержати в службі своїм коштом і що всюди, де

забажає король, чи на морі, чи на суші. Що він тим хоче досягнути від короля, ще не знаю, але в кожнім разі це велика пропозиція“.

Т. III. ст. 173/4:

Посол Прідо до секретаря Серльов.

„Міністер заграничних справ вимагає, щоби посол вчислив всі титули царя, які він прибрав. Він сказав висланникові міністра, що час перед... авдієнцією так короткий, що неможливо їх (титулів) спам'ятати, тим більше, що я мушу триматися цієї титулятури, яка в на листі його високости до маєстату. Цар вимагає, щоб його титулувати: „імператорський маєстат... імператор і великий князь Олексій Михай-

лович більшої і меншої Русі (of the grender and lesser Russia) — так він хоче, щоб його титулувати, а не всієї Русі (and not of oll Russia), — автократ... По авдієнції, коли я вже відповів на запити, його Величство звернувся до канцлера, а цей до Гелдена, щоб мені сказати, що імператор (emperor) відзначує мене честю, даючи поцілувати руку. Коли це я зробив, вернув я на своє місце... Його Величство також моїх чотирох членів посольства відзначив честю поцілувати його руку.“ —

На заході, як бачили ми, розійшлася слава Хмельницького, як великого войовника і таким він перейшов до пізніших поколінь.

I. курінь 8-ої бригади У. Г. А.

Із записок Івана Карпинця

(Докінчення)

Штаб 8. бригади і булавна сотня. Бригада в районі міста Красного, на полудне від Жмеринки. Бригада в районі відпочинку (Гросолово-Кассель). Похід над Дністер, до рум. границі.

1. VIII. 1919. Штаб і булавна сотня приходять вечером до м. Сніжково. Тут остають включно до 5. VIII.

6. VIII. Відхід до м. Бару о год. 5. рано. Тут прибувають на год. 4. попол.

8. VIII. Відхід до с. Сербинівці, а звідси до Северинівки.

15. VIII. Відхід до с. Малі-Винницькі-Хутори. Вечером чути в півн. напрямі сильну канонаду.

16. VIII. Відхід через Винницю до м. Стрижавка (над Богом, 8 км на північ від Винниці).

17. VIII. Рано відхід в півн.-східний напрям. Штаб і булавна сотня прибувають вечером до села Курава, київської губернії і тут ночують.

18. VIII. Відхід на ст. Гулівці, а по обіді на ст. Голендри. Тут повно матеріялів до будови мостів. Звідси відходить штаб і булавна сотня до м. Козятин, через чеську кольонію Миколаївку. В Козятині в ще однак большевики, тому вертають всі в напрямі Миколаївки з причини болота і умучення коней, ночує булавний відділ на дорозі Козятин - Миколаївка.

Від 19. VIII. до 22. VIII. вкл. Коло полудня в Козятині. Тут остають частини бригади і штаб до 22. VIII. включно. Коло 11. год. в ночі розпочинається вагонування штабу і булавних сотні, що триває аж до рана.

23. VIII. Поїзд відїздить коло год. 7. рано. Іде дуже скоро. Над вечір приїздить на ст. Попельня. Тут частини вивагонуваються. На другій стації (Кожанка) мають бути большевики.

24. VIII. Коло год. 10. рано відїзд в напрямі м. Хвастова. Над вечір прибули штаб і булавний відділ до села Ставище. Перед північю відїзд до міста Хвастова. На овиді видно луни пожарів.

25. VIII. Над раном в Хвастові. Звідси їзда пісками до Мотовилівки. Тут приїздить штаб і булавний відділ над вечір.

26. і 27. VIII. в Мотовилівці.

Бракує записок.

Старшини I. куріня 8-ої самбірської бригади III Корпусу в Жуківцях коло Жмеринки. Листопад 1919.

9. VIII. Чути гарматні і крісові стріли зпід Жмеринки, котру займає о год. 9¹⁵ 1,8 курінь. Вечером прибуває штаб і булавна сотня до с. Мала-Жмеринка.

10. VIII. В полудне відїзд до Жмеринки. Вечером відїзд до м. Браїлова.

Від 11. VIII. до 12. VIII. вкл. в Браїлові.

13. VIII. Відхід до с. Могилівка і м. Гніваня.

14. VIII. На місці.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ЗАМІТКИ

Ол. Бабій: Перші стежі.

Повість. Львів, 1931. Накладом видавництва „Червона Калина“ у Львові. 16°, ст. 339.

З зацікавленням беремо отсю першу повість Бабієву. Знаємо його із попередніх прозових збірок „Шукаю людина“ (1921) та „Гніву“ (1922), які ідеологічно нічим не ріжнилися від поезій в „Ненавісті і любові“ (1921). Олесь Бабій сплатив тоді належну дань миротворним струям, які досить сильно шуміли в перших роках після світової війни. Л. Франк твердив, що всетаки „людина є добра“, Барбіс написав свій „Огонь“, в нас Осип Турянський змальював, як то війна кидає людей аж поза „межі болю“.

Бабій „шукає тоді людина“ та з ненавистю дивився на „всюди жадібне лице патріота, криваве чоло борця“, бо не міг спокійно слухати „реву і жахливого вереску кровожадних гівн“. Молодий автор був тоді „душею серед тих, що несуть визволення цілому світу“. Йому здавалося, що „ми так довго ненавидимо ворога, доки не пізнаємо його, не зближимося“, що людина „сьогодні не в силі, так ненавидіти своїх ворогів, так безпощадно мститись на них — як наші прадіди“. В „Побореним слава“ здавалося героєві, що перед його очима „розкриваються нові світи, нові горизонти... горизонти людства, які досі були закриті хмарами ненависти“. Велике „завтра“, мирне „завтра“ мусіло таки прийти на землю.

Отаман Хмаролім рішуче заявив, що „героїв нема; є тільки егоїзм, примус, конечність“. „Народня фантазія потребує героїв і творить їх сама“. І тому не герої є провідниками мас, тільки маси ведуть героїв, куди їм треба“. („Герой“).

Всі отсі нариси, новелі та поезії формальною сторінкою мало що різняться від уривків зі споминів, деякі були тільки споминами. („Святий вечір Галичан в Одесі 1920 р“). Бабій, здається, не привязував тоді більшої ваги до „форми“ своїх творів, гадаючи, що вже самих думок досить на те, щоби „пришло велике мирне завтра“.

Тут саме ота цікавість, про яку згадано вище, коли розгортаємо перед собою обширну повість зі стрілецького життя: Як автор „Гніву“ дивиться на стрілецьку славу та на її героїв і як Бабій, що то давніше не дуже придивлявся до форми своїх праць, — дав собі раду із повістю, яка вимагав хочаб уже самим своїм розміром — сякої такої композиції. Про стрілецьтво начитався чоловік різних споминів, які майже ніколи не можуть бути об'єктивними: Автори дивляться на давніші часи сьогоднішніми очима та оцінюють себе і других на основі знаного вислідку наших змагань. Звідси то кожний автор є у своїх споминах Бісмарком або Наполеоном: Треба було його послухати в 1917 або 1919 році і Україна була готова. Жаль тільки, що тих спасених рад не було тоді, коли їх було треба! Цього первородного гріха споминів, де самі автори є головними героями — не повинні ми находити в повісті. Всі герої є дітьми тогож автора й мають тішитися однаковою його любовю.

Автор „Гуцульського курія“ сьогодні знає, що не Зажицкі, який не мав серця розстріляти полонених,

23. XII. 1919. Штаб і булавна сотня відіжджають з с. Потоки (коло Жмеринки) і коло 2. год. пополу прибувають до м. Красне. В бригаді поширюється дальше тиф. Денно вмирає по кількох людей. Брак лікарів, а ті, що є — безрадні.

1. I. 1920. Похорони сот. Бранднера.

3. I. Бригада відіжджає коло 10. год. р. з Красного і має ночувати в с. Рахни-лісові. Однак тому, що квартири заняті іншими частинами, відходить до села Левківці. Тут повстає хаос у вишукуванні квартир, котрих не розділено.

4. I. Рано, коло 9. год. відхід підчас дощу і болотом через с. Юрківку до міста Гришківка.

5. I. Відіжд до м. Комаргорода. На дворі замерзало, тільки віє зимний вітер. В бригаді поширюється чимраз більше дезерція.

6. I. Штаб і бул. сотня дальше в Комаргороді. Зближається Святий Вечір. В старшинській кухні варять — але для стрільців нема нічого.

7. I. В Комаргороді.

8. I. Відхід до с. Княже. На дворі сухо, тільки вітер віє в очі. Дорога веде через с. Антополь з гарними хатами і м. Марківку з руїнами якогось замку і старим камінним мостом.

9. I. Відхід через м. Крижопіль до с. Попелюхи. Іти тяжко, бо болото.

10. I. Відхід до м. Кодими. Дорога веде коло ст. Рудниця і Попелюхи. На дворі паде сніг, над вечір мерзне. Люди не їли цілий день. Щойно пізно вечером приходять на місце.

11. I. Рано коло год. 10. відхід до села Лабушня. Дорога веде попри ст. Кодима і с. Францовка. Відпочинок

13. I. Відхід до м. Круті.

14. I. В Крутих. Відпочинок.

15. I. Відхід до с. Тимкова, що складається з різних присілків, як: Слободзея, де живе шляхта, Бруштени з Молдаванами, Вікторівка з Українцями.

16. I. Рано серед морозу і вітру відхід до с. Бірзуля.

17. I. Відхід до с. Коси.

18. I. Відхід до с. Ставрова (може місточко).

20. I. Тут відпочинок до 20. I. включно.

21. I. Відхід до села Володимирівка.

22. I. Відхід до с. Вінкентівка.

23. I. Відхід до міста, а може села Глибокий Яр.

Від 24. I. до 6. II. вкл. бригада прибуває в район, призначений на відпочинок, а се: м. Гросолово, село Михайлівка, нім. колонія Кассель. Команда бригади міститься в дворі Гросолово-Михайлівка. Тут бригада перебуває два тижні, до 6. II. включно.

7. II. Відхід через с. Кістельниця і колонію Кассель до с. Новоалександрівка.

8. II. Відхід до молдавського села Ташлик, де бригада має переходити через Дністер до Румунії.

9. II. Бригада в с. Ташлику даятого, що Румуни порубали лід на Дністрі і не хочуть нікого пустити.

тільки Євєрські панув і довго пануватиме в житті всіх народів („На розстріл“). І тому в „Перших стежах“ бачимо, як старий Садівницький годиться з думкою, що треба покинути патріотизм на словах та показати ділом, „що любимо Україну і не жаліємо для неї навіть синів своїх“. „Найліпші, найкращі чоловіки в світі це ті, що люблять бути вояками, найкращі й найбільше життєздатні хлопці, це ось такі запальчиві, міцні духом, відважні і рішені на все“.

Ось ідеологія повісті. З села йдуть до стрільців селяни, син священника, учителя й економа. Вони знають, що маленька горстка стрільців, яка горить могутнім бажанням великих, героїчних діл і має святий молодечий запал у грудях, — мусить сотворити чудо. Мусить здійснити свій ідеал. Перед читачем розгортаються картини стрілецького життя в Стрию, на Закарпатті, перші бої із московською навалою, та страшна зима в Карпатах. Молоді герої, які досі мали страх „перед двійкою, або перед матурою“, переконуються, що „дідько не такий страшний, як його малюють“. Є вправді трохи страху, та „небезпека то солодка річ“. Мені здається, що „ніколи життя не буває таке гарне, як ось у цій хвилині, коли ми ризикуємо життям“.

Так думали стрілецькі герої і тому на Маківці „сотня героїв розбила тисячку“ і весною 1915 року настав вірлинний лет стрілецьтва за московськими полчищами, що в панічному страхі втікали із загарбаної української землі.

Давній Бабій відзивається часом устами Юрка Голуба („герої зблизька не так виглядають, як здалека“). Головним носієм мирних, противоєнних настроїв є соціаліст Василь Маланчин. Література, соціалістична преса та грізні воєнні події вбили в нього вроджену любов до синів свого народу, до рідного війська та воєнний ентузіазм. Василь утікає від стрільців, перебуває московський наїзд, покликаний до австрійської армії — переживає всі страхоття італійського фронту і служить авторові на те, щоби й тут осу-

дити війну. В одній повісті — пеан і обжаловання війни! Пеан для війни в обороні батьківщини! Тут саме в ідейне заломання повісті. Кожна війна буде когось боронити, кожна буде оправдана. Юрко Голуб раз читає в окопах Марка Аврелія, Канта та Шопенгавера, які вчать його любови та ідеалу справедливості — то знов, в часі енергії й здоровля „чхав на філософів“ та „живе інстинктом, або найвище — любить ідеалом волі до могутності Ніцшого“. Щойно о. Косар вчить січового стрільця, що „краща сторінка правильно зрозумілого християнізму — це боротьба зі злом во ім'я вищого і кращого життя“. „Українці бояться війни, бо в слабодухами, кволими і безсилями до такого великого діла“.

Бабій у „Перших стежах“ змалював 1914-1918 і то порушив всі наболілі питання тих часів. Ми воліли бачити обмеження, стиснення матеріалу. Трагедію наших людей на італійському фронті — можна було викинути та змалювати в особі твора (досі ще такого не маємо, наші письменники мало йдуть з життям!), тим більше, що Василь Маланчин механічно тільки зв'язаний із „першими стежами українського війська“ — із січовими стрільцями. Тоді була б більша ідейна одність, зискати мусіла б також композиція, яка не має належної свободи в таких хронікарських малюнках. Ідеологічно легше було показати в „Перших стежах“, що діялося після 1917 р. над Дніпром — тоді зросли б також і композиційні можливості та головний герой, стрілець Юрко Голуб, скорше був би найшов духову рівновагу і без Шопенгавера. З героїв найживіше вийшов таки невдачник Маланчин, та „донжуан“ стрілецький, Данило Косар; Ліда Садівницька — це дівчина, які траплялися в часі війни — та всетаки нам здається, що вона засміло говорить. Чи вона мала б репрезентувати українську дівчину? Хотіли б ми, щоби автор подумав над нашими замітками, коли писатиме після „перших степ“ про „сотні та полки“, які боролися вже тільки за Україну.

Л. Границка

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 р.

Написав: І. Ш.

(Продовження)

Андрусак М. Останній відступ. (Спомини). „Літопис Ч. К.“ 4°, Львів. 1930, ч. XII, ст. 7-8.

Камянець-Волочиськ. 1920. Юнацька школа.

Андрусак Микола. Стрілецька вандрівка 1. січня 1920 р. „Літопис Ч. К.“ 4°, Львів 1931, ч. 1, ст. 17.

Ляличів-Бершадь. 1919. 8 полк IV Золочів. бриг. А. К. — Сотник Ляш-Гусаров. „Син України“, Варшава. 1920, ч. 2.

Некрольог.

А. К. Спроба списів. „Син України“. 1920, ч. 1.

Акції української кінноти на лінії фронту Гусятин-Бриж.

А. К. Спів жерел до історії української війни 1914-1921 р. „Літопис Ч. К.“ Львів 1929, чч. I-III; 1930, чч. I-VIII.

Бібліогр. нарис.

А. Л. (Лушненко Олекса, пполк. ген. шт.) Бій 4 Київської дивізії під с. Дашковцями 13 жовтня 1920 р. „Альманах“, літ.-військ. журн. Олександрів. 4°, 1921, ч. 1, ст. 49-53.

А. Л. (Лушненко Олекса). Справа, на яку ми звертаємо менше всього уваги. „Альманах“. Олександрів. 4°, 1921, ч. I, ст. 61-64.

Про військові школи.

Альманах. Літературно-військовий журнал. Ч. I. Липень 1921 р. Табор Олександрів. Видання Культурно-Освітнього Відділу Штабу 4. Київської Стрел. Дивізії. 4°, ст. 64+4 нен.

Вміщено 14 творів. Більше не виходило.

А. М. До технічних завдань нового війська Української Держави. (З докладу про діяльність Окремого Військового Технічного Відділу на Херсонщині). „Вільне життя“. Рівне. 1918, ч. 103.

А. М. — Б. Перша могила українського інваліда в Кракові. „Укр. Інвалід“. Каліш. 8°, ч. II-13, ст. 60. Некрольог полк. Дм. Переверзева.

Андрієвський В. До питання про нашу військову термінологію. „Табора“, Варшава. 1929. 8°, ч. 12, ст. 46-53.

Андрусак Микола. Із стрілецьких споминів. „Літопис Ч. К.“ Львів. 4°, 1930, ч. 5, ст. 9-10.

І бриг. на Волині. Чуднів. 1930.

Андрух Іван, сотн СС. Січові Стрільці у корпусі ген. Натіва. Зі споминів... „Літопис Ч. К.“ Львів. 4°, 1930, ч. 4, ст. 5-8; ч. 5, ст. 15-17 (з портр. автора).

Аріо, пор. Нарис історії XIV бригади УГА. „Літопис Ч. К.“ Львів. 4°, 1930, ч. I, ст. 16-18 з 2 іл.; ч. 2, ст. 18-19; ч. 3, ст. 19-20; ч. 4, ст. 20-22; ч. 5, ст. 19-20; ч. 6, ст. 20-22; ч. 7-8, ст. 25-29; ч. 9, ст. 16-18; ч. 10, ст. 19-20 з мапкою.

Аш. Спогади про Любарські події. „Альманах“. Олександрів. 4°, 1921. ч. I, ст. 13-24.

У. Наддніпр. Армія. 1919. XI. Волинь.

Ба В. Супірництво гідне наслідування (Допись з фронту). „Стрілець“. Камянець 1919, ч. 54 (I).

Бабюк Андрей. Гіркі спомини з днів неволі. (Із оповідань товаришів стрільців). 1. В Карпатах. 2. Сліпець. 3. Товариш. Кал. „Просвіти“ на 1917 рік. Львів, 1917, в. 8° ст. 48-53.

Побут.

Бантшиш Каменський Ол. До історії козацького руху на Україні в 1917-1918 рр. „Укр. Козак“. Біла Церква (Мінхен). 1923. 8°, ст. 29+(3).

Іст. Вільного Козацтва.

(Баранецький Павло). „Літопис Ч. К.“ Львів. 1929, ч. 1, ст. 23: Ті, що відійшли.

Некрольог з портр.

Барчук Петро. Картина з осінніх боїв на подільських степах. Вісти. 1916, ч. 5, ст. 154-155.

Батерія пор. Полянського заслонує відворот. Кал. „Черв. Кал.“ на 1931 р. Львів. 1930, в. 8°, календаріюм.

Миколаїв н/Дн. УГА.

Бачинський Василь, сот. УГА. „Гнилицький бунт“. „Літопис Ч. К.“ Львів 1930, ч. 5, ст. 18-19.

С. Гнилиці, Збараж. п. 1919.

Бачинський Василь, сотн. УГА. Маруся Соколовська. Спомин. „Літопис Ч. К.“ Львів. 1930, ч. I, ст. 9.

Бачинський Василь, сотн. УГА. Повстанчий відділ брацлавського повіту. „Літопис Ч. К.“ Львів, 1930, ч. 3, ст. 5-6.

Немирів. 1919/20 зима.

Бачинський Юліян. Десятиліття большевицької революції. „Укр. Прапор“. 1922, ч. 2-3; 1923, ч. 3-4.

Б-б. В Карпатах. „Укр. СС. в Карпатах“ — збірник. Відень. 1915, м. 8°, ст. 19-32. УСС-и. (Далі буде).

ВІД РЕДАКЦІЇ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

В місяці березні починаємо приготувати матеріали до календаря — альманах „Червоної Калини“, на черговий, 1932 рік, які з причин технічних мусять бути віддані до друку найдалше до 15. квітня ц. р. Шановних авторів, які малиби надіслати нам свої праці, прохаємо не припізнюватись з посилкою рукописів, бо чим скорше тим краще. До друку приймаємо короткі оповідання та спомини (4-6 стор. формату нашого календаря), легкі, популярні замітки про важніші події, односторінкові епізоди з боїв та воєнних пригод (для зілюстровання при кожнім місяці в календаріюм), а також малюнки і світлинні. Зокрема прохаємо наших сталих співробітників, щоб і тим разом відгукнулись на це прохання посилкою рукописів, маючи на увазі поданий речинець.

Редакція „Червоної Калини“: Львів, Руська 18/III.

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБОК

Задля того, що багато світлин а також портретів приходить до нас без точних підписів, а також тому, що часто особи, в яких ми засягаємо інформацій, не памятаючи добре, інформують нас мильно, трапляються в Літописі Ч. К. похибки у підписах і датах. Ми дуже вдячні Вп. Пану полк. Порохівському, який звернув нам увагу на такі похибки у підписах під воєнними портретами арт. В. Перебийноса:

В Ч. II. за 1929 р. на ст. 13. Пор. Іванів належав до 6. запасової бригади, а не до 6. запорізької бригади, якої в українській армії не було.

В Ч. VII-VIII за 1930. ст. 7. хор. Кобилянський, 6. запасова бригада, а не, як мильно подано, 6. запорізька бригада. Таксамо хор. 6. гарм. полку Леонід Дропик (ч. II. 1929 р.), пор. О. Рудченко (IV. 1930), пор. Варда (Ч. VI. 1930), належали до 6. запасової бригади. Ця бригада була з часом переіменована на 2 ку-

леметну бригаду і перейшла під натиском ворога через Дністер в Румунію.

В Ч. II. за 1931 р. ст. 1. у підписі під портретом ген. пор. Миколи Юнакова хибно подано, що він був начальником Юнацької Школи. Ген. Юнаків займав у 1918 р. посаду Начальника „Головної Шкільної Управи“, а пізніше начальника „Української Академії Генерального Штабу“, однак ця остання не вийшла поза межі організаційного періоду.

ПЕРШИЙ ЮБИЛЕЙНИЙ КОНКУРС „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

В році 1931 минає 10 літ від основи видавничої кооперативи „Червона Калина“. Щоб краще закріпити в пам'яті членів та широких кругів читаючого громадянства цю важливу хвилину — десятиліття існування першої української видавничої кооперативи, управа вирішила проголосити

ЮБИЛЕЙНИЙ ПРЕМІЙОВИЙ КОНКУРС,

в якому приймуть участь члени кооперативи та постійні покупці видань „Червоної Калини“, які закуплять

Є. Чикаленка: ЩОДЕННИК

пам'яткову велику книгу, незвичайно цікаву, правдиву сензацію на книгарському ринку. Ціна: 14 золотих, для членів 7 золотих.

„Щоденник“ Є. Чикаленка, великого громадянина й діяча з Вел. України передвоєнної доби, фундатора української преси після першої революції в Росії, обіймає у формі щоденних записок важливі події з українського життя, даючи довгу низку блискучих

характеристик осіб, з якими доводилося авторові зустрічатися. Чикаленко є не тільки прекрасним обсерватором життя й людей, а й небуденним стилістом. Читається цей „Щоденник“ як найкращу повість.

КРИТИКИ ПИШУТЬ ПРО ЩОДЕННИК ЧИКАЛЕНКА:

„... Ось перед вами у весь ріст людина, якої слухаєте цікавіше, ніж більшості сучасних йому великих діячів, письменників і артистів, якими він сам захоплюється.

„Як від світла магічної ліхтарні пересуваються перед нашими очима найважливі діячі Вел. України та не один із галицьких“.

„Найцікавіша, яку знаю, книжка із українських виданих у Галичині за останніх 10 літ.

„Діло“ ч. 45 і 46.

М. Рудницький

На конкурсів премії видавництво призначає:

1) 30 нагород по 50 зол. на закупно книжок нашої кооперативи або чужих видавництв після власного вибору для доповнення бібліотеки.

2) 30 нагород, як уділи в кооперативі „Червона Калина, щоб дати нагоду набувати всі видання „Червоної Калини“ за половину ціни.

3) 30 нагород, заплачена цілорічна передплата „Літопису Червоної Калини“, щоб щасливий учасник конкурсу міг протягом цілого року читати безплатно цей один з найцікавіших українських журналів.

4) 30 нагород, цілорічна передплата „Літературно-Наукового Вістника“.

5) 30 нагород, цілорічна передплата „Зна“.

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА ЩОДЕННИК

1. Бібліотечна секція „Просвіти“, Луцк ч. 2267; 2. о. Василь Белей, Львів 2194; 3. Бонковська Ірена, Львів 2025; 4. о. Божик Михайло, Чортків 2132; 5. Білотор Корнило, Рава Руська 2189;

6. Др. Бурачинський Тит, Львів 2281; 7. „Будова“, кооп. в Люблінцях 1532; 8. о. Базюк, мітрат, Львів 2258; 9. Волошинівський Степан, Львів 2021; 10. Варивола Володимир, Львів 1966; 11. Василук Іван, Львів 2609; 12. Войтович Володимир, Ліско 2093; 13. Василь Веселовський, Львів 2039; 14. Гурток прих. книжки, Львів, 2914; 15. Теодор Гоза, Перемишль 2264; 16. Гушар Ярослав, Львів 1965; 17. Ганулак Григорій, Львів 1922; 18. Грабар Іван, Львів 2607; 19. о. Галібей, Скомоорохи 1659; 20. Гонтарський Григорій, Борщів 2103; 21. о. Горчинський, Львів 2067; 22. Дричак Іван, Борислав 1568; 23. Чеслав Добровольський, Луцьк 1516; 24. Дудка Володимир, Станіславів 1563; 25. Дядко Петро, Чижиків 1553; 26. Дичківський Роман, Хмельківка 1547; 27. Еліві Михайло, Підгайці 1557; 28. Елішевський Гнат, Львів 2035; 29. Зубалівна Ева, Львів 1633; 30. Задояний Василь, Хшнів 1563; 31. Жук Дмитро, Павлова 1500; 32. Квасниці Дмитро, Львів 2136; 33. Кипріянов Володимир, Львів 2515; 34. Капуца Микола, Львів 2610; 35. Кульчицький Дмитро, Львів 2604; 36. Кульчицький Михайло, Львів 2605; 37. о. Кіртієцький Степан, Ювашків 1533; 38. Коцюба Михайло, Грималів 2032; 39. Кізь В., Врубліна 1600; 40. о. Каваніський, Нивиці 1582; 41. Др. Косак О., Коломия 1597; 42. Литвин Михайло, Жабинець 1518; 43. Др. Левицький Осип, Десятин 2009; 44. Левицький Степан, Підгайці 1951; 45. Марків Осип, Станіславів 1786; 46. Маренів Ярослав, Львів 2606; 47. Мудрак Юліян, Львів 2231; 48. Малій Сава, Львів 2091; 49. о. Михайлів Петро, Угринів 1987; 50. Микитин Степан, Львів 1545; 51. Малкова Олександра, Двірці 1715; 52. Онуфриск Володимир, Львів 2932; 53. Пасіка Петро, Львів 2018; 54. о. Пельведький Антін, Петликівці 2270; 55. Др. Польський Станіслав, Володимир 1745; 56. Др. Палійчук Петро, Львів 2516; 57. Рудницький Іван, Львів 2600; 58. Раковський Роман, Львів 2608; 59. Рудакевич Осип, Львів 2628; 60. Романчук Василь, Львів 1667; 61. Др. Свістель Франц, Перемишляни 1695; 62. Скочліс Павло, Сікорж 1744; 63. Др. Селевінка Ярослав, Радехів 1708; 64. Савойка Любомир, Львів 1761; 65. Др. Сохаський Іван, Калуш 1759; 66. Трач Станіслав, Лопатин 1810; 67. Трусович Теодор, Львів 2519; 68. Танцюра Олекса, Олика 1693; 69. о. Чемеринський Ярослав, Львів 2752; 70. Читальня „Просвіти“, Винники 1982; 71. Чоповці Павло, Львів 1749; 72. Читальня „Просвіти“, Слобідка струс. 1999; 73. Читальня „Просвіти“, Нивиці 2023; 74. Хомінський Мирон, Вархрата 1797; 75. Др. Шухевич Степан, Львів 2767; 76. Янульчак Василь, Стинява нижня 1774; 77. Читальня „Просвіти“ Печелівщина 1950.

(Продовження буде).

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 3. / Березень 1931.

З М І С Т

	Стор	Стор
* * *		
Ф. Невестюк	2	
3 кривавих днів		
Ч. Кибалюк	2	
3 листів до редакції!		
Сотник Олександр Тимченко	3	
Мої спомини з останніх днів окупації України австро-німецькими військами		
П. Бекесевич, сотник У Г А	4	
„Новий Львівський Театер“ при Начальній Команді Галицької Армії		
Т. Клим	7	
Причинки до споминів бл. п. сот. Івана Андруха: „Січові Стрільці в Запорізькій дивізії отамана Натііва“		
Н. Авраменко, старий Запорожець	8	
Паперові грошові знаки на українських землях Микола Гнатишак		10
Під Бородянкою (Після опов 6. стр У.Г.А. Ол. Твердохліба сп. Я.К.)		12
Історія 4-го Запорізького полку імені полковника Богуня		
Продовження — А. Тарнавський		14
Останні дні Старшинської Школи Піхоти УГА.		
Василь Ярій		16
Хмельниччина в кореспонденції Джона Серльова (Докінчення) Др. Волод. Безушко		18
І курінь 8 бригади У.Г.А. (Докінчення) із записок Івана Карпинця		20
Бібліографія		
Список жерел до історії української визвольної війни 1914—1921 р. — І. Ш. (Продовження)		23
Оголошення		32

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

НОВА ПОВІСТЬ!

НОВА ПОВІСТЬ!

ОЛЕСЯ БАБІЯ

„ПЕРШІ СТЕЖІ“

Автор схопив у своїй повісті настрої і змагання українського громадянства в рр. 1914—1918, дав картину творення і еволюції Українського Січового Стрілецтва, змалював пекло боїв на Маківці, Лисоні та італійському фронті. Ціла повість переплетена золотою ниткою стрілецького кохання до дівчини.

Купуйте і читайте нову повість! Ціна 6 зол.

Замовлення слати на адресу:

Вид-во „**ЧЕРВОНА КАЛИНА**“ Львів, вул. Руська 18.

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО

ВИКОНУЄ готові або на замовлення ручні роботи з народними вишивками й мережками для прикраси одягів і домашньої обстановки.

ПОРУЧАЄ вишивані блюзки, суконки, сорочки до народних одягів, білля, обруси, капи, сервети, подушки.

ВИДАЄ щомісячний журнал для плекання домашньої культури „**НОВА ХАТА**“ з відділом мод і ручних робіт. Передплата вносить: на рік 18 зол., на піврік 9·50 зол., на чверть року 5 зол. Для Америки 3 дол., а для Чехословаччини 2·50 дол. річно. (Redakcija i Administracija Lwiv, Rynok 39.)

Всі матеріяли до вишивання висилає за післяплатою.

КРОЇ! — МОНОГРАМИ! — ВЗОРИ!

Евген Чикаленко

ЩОДЕННИК

Замовлення слати на адресу:

Видавництво

„Червона Калина“

Львів, вул. Руська 18. III.

Автор — відомий діяч з Вел. України передвоєнної доби, фундатор української преси після першої революції в Росії, описує в формі щоденних записок важливі події з українського життя, даючи довгу низку блискучих характеристик знатних осіб, з якими доводилось йому зустрічати. Чикаленко є не тільки прекрасним обсерватором життя й людей, а й небуденним стилістом, тому читається цей „Щоденник,“ як найкращу повість.

▶ В книжці залучені купони на ювілейний премійовий конкурс.

▶ Умовини цього конкурсу подані окремо в оголошеннях „Літопису Червоної Калини“ на стор. 23-24.

▶ Ціна „Щоденника“ 14 зл. для членів 7 зл.

ЛИТОПИС

ЧЕПРОНОТ КАЛИНИ

1 9 3 1

IV

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13.— зол.
 Піврічна » . . . . . 7.— »
 Чвертьрічна » . . . . . 3.50 »
 Для членів »Червоної Калини« 3.— »
 Ціна поодинокого числа . . . . 1.20 »
 В Румунії: річна передплата . 360 леїв
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки:
 The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121 / Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріали. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 зл. 4 зл.
Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I.-IV. . . . . 8.40 « 4.20 «
Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 « 45 «
 От так собі. Мініатури стор. 129 . 1.50 « 75 «
 Між молотом і квалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . 1.50 « 75 «
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 . . . . . 3.25 « 1.70 «
Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . 4.50 « 2.25 «
Василь Софронів: Грішник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1.50 « 75 «
Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3.— « 1.50 »
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 . . . . . 4.50 « 2.25 «
Роман Купчинський:
 I. Курилася доріженька Стор. 208 4.— « 2.— «
 II. Перед навалою. Сторін 192 . . 4.— « 2.— «
Федір Дудко:
 I. Чорторий. Сторін 192 . . . . . 3.50 « 1.75 «
 II. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . 4.— « 2.— «
 III. На Згарищах . . . . . 4.— « 2.— «
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції. I—III. Част. по зол. 3.50 « 1.75 «
 Ч. IV. друкується.
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку . . . . . 5.— « 2.50 «
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА, на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина . . . . . по зол. 4.—зл. 2.—зл.

Богдан Лепкий: Зірка, пов. з повесного життя . . . . . 4.— « 2.— «
Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни. I і II. Частина . . . . . по зол. 3.— « 1.50 «
Максим Брилинський: Хресний вогонь. Воєнні нариси . . . . . 2.50 « 1.75 «
Т. Г. Масарик: Світова революція, т. I. 13.50 « 6.75 «
 т. II. . . . . 8.— « 4.— «
Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . 4.50 « 2.25 «
Др. Ганс Кох: Договір з Денікіном 1.80 « 0.90 «
М. Галаган: З моїх Споминів
 I, II. і III. Частина . . . . . по зол. 4.— « 2.— «
 IV. Частина . . . . . 6.— « 3.— «
Микола Матіїв-Мельник: На чорній дорозі (новелі) . . . . . 3.50 « 1.75 «
Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів . . . . . 4.50 « 2.25 «
А. Чайківський: Чорні Рядки. Спомини . . . . . 3.— « 1.50 «
Олена Степанівна: На передодні великих подій . . . . . 2.— « 1.— «
І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2.80 « 1.40 «
А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4.— « 2.— «
М. Костів: Джін-Гіс-Хан гряде. . . 3.— « 1.50 «
О. Бабій: Перші стежі, повість . . 6.— « 3.— «
Е. Чикаленко: Щоденник . . . . . 14.— « 7.— «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 4 *

КВІТЕНЬ

* 1931

Евген Чикаленко
урод. 9. XII. 1861, пом. 22. VI. 1929.

Легенда про народження Палія

(Уривок з поеми Семен Палій)

В Борзні — ген, ген... по той бік за Дніпром,
Ще за гетьмана Хмеля-Хмельниченка,
Жило колись людей двоїх миром —
В них дівчина була — дочка Оленка.

Як Україна вся могутньо встала —
Земля дудніла — гув (старий) Дніпро,
Та вмер Богдан... розкрали все добро...
Пропала честь — та не пропала слава.

Ой, не гаразд - часи тоді прийшли —
Та хтоб зумів списать їх на папері:
Як гинули приборкані орли
Й казилися Андибері й Тетері.

Як від распрі дуріло та гуло,
Як Турки йшли, то знов Москва на зміну;
Як зрада чорна й усесвітне зло
З димами й згарю жерли Україну.

І... як потім Андрусів завели
Та взяв булаву в руки Самойлович,
Дурний Іван Попович-Безголович —
І... Дорошенка в дибах повезли...

Так от тоді в Борзні поза Дніпром,
Ще за гетьмана того Хмельниченка,
Жило собі людей двоїх миром —
Й дочка в них не мала була — Оленка.

...Була весна чудова на дворі:
Сади цвіли, пишались тополі —
І розливався спів десь у горі,
Нове життя вставало в лісі, в полі...

І сонце блиснуло в курні хати —
І в поле чоловік пішов орати:
Мовляв — зйдуть глоги тай осети,
Війна-війною... Требаж сіять — жати!..

Тай оре він... Аж тут щось раптом: хрус! —
Так хруснула під плугом десь земля...
— Гей, лишенько! — заляв Гурко Самусь —
— Мабуть леміш — та деж взять коваля!..

І тягне плуг з ріллі — та крізь туман
Заграв довкола рій іскор шалений —
— „Кий біс!“ — Тут голова, мов той казан...
І в черепі, в ямах, огонь зелений.

Здрігнувся, ахнув, кинув плуг на бік,
Узяв у руки череп той старезний:
— „Мабуть це був страшний чоловік —
— „Завзятий лицар, воїн величезний“...

І хусткою він білу кість накрив:
— „Візьму в село, пан-отець поховає
— „І по душі молитву прочитає —
— „За правдуж він цю голову зложив“!..

І череп той привіз до дому він
З собою і поклав його на лаву
Тай утомлений мовчки на ослін
Присів — дочка на стіл подала страву.

А жінка глянула у кут глумливо:
— „Мабуть ця голова страшенна, біла
— „Немало в світі накоїла дива
— „Й на своєму віку много хліба зіла!“

— „Тай ще колись я буду їсти знов!“ —
— Заговорила голова без пліч,
А жінці льодом в серці сталась кров
І — кинула вона мерщій той череп в піч.

Загоготів вогонь під челюстю в печі
І глухо голос той загув і нагло втих —
І — ніби у землі десь брязнули ключі
Та впало щось важке у глибінь коло них...

Згоріла скоро голова в вогні,
З кісток лишився тільки попіл білий —
Марні останки по святій війні
Мов соң... мов спомин переспілий...

У горщик попіл той Гурки згребли
Та не несли його нікуди з хати
І — Москалям на поташ, до золи
Хазяйка мала попіл той продати.

Тай диво сталося. Донька Гурка
До хліба попіл взяла замість солі
Та посолила попелом з горшка —
І по часі... почула в лоні болі...

І син прийшов у дівчини — вдови...
В Борзні великий шум тоді вчинився...
Із попелу страшної голови
Семен Гурко-Палій на світ вродився.

Великий Громадянин

В. Дорошенко

Своїми прецікавими спогадами та щоденником здвигнув собі покійний Чикаленко пам'ятник вічний і триваліший за всі ті монументи, що колись поставлять йому земляки. Відоме його ім'я було по цілій українській землі давно — і тут і за Збручем. Знали його як гарного популяризатора, щедрого мецената, а вкінці як безкорисного видавця газети „Рада“, але

ї тільки. Прикмети його серця й розуму не були відомі ширшому загалові. Знали про них тільки ті, що з ним стикалися. І тільки ось із сторінок спогадів та посмертного щоденника на цілу широчінь виступає перед нами імпазантна постать Небіжчика, як діяча небуденної міри. Чим же велика ця постать? Аджеж Чикаленко не був нашим корифеєм ані в політиці, ані в науці, ні в мистецтві, ні в краснім письменстві, себто в тих ділянках, в яких досі звичайно визначаються наші діячі. Словом, він ніби не належить до провідних постатей нашого життя — не був нашим

вождем на ніякому полі. Маємо далеко видатніших діячів за Чикаленка, от хочаб сучасників його, згадуваних раз-у-раз у йогож таки спогадах: М. Грушевського, безперечного нашого отамана в науці й політиці, М. Коцюбинського, В. Винниченка, О. Олесе — отаманів у красному письменстві, тощо.

Ні, Чикаленко ані був отаманом, ані хотів ним бути — він взагалі не мав амбіції стояти на чолі. Недурнож по упадку Центральної Ради не згодився бути гетьманом. Гетьманський стілець, поза всякими іншими оглядами й причинами, які здержували його від прийняття пропонованого становища, міг лякати його саме потребою чинного кермування державним кораблем. А на генерала, на команданта Чикаленко не був створений. Та не зважаючи на те, був він усетаки, на мій погляд, уродженим державним діячем, але діячем в умовах мирного часу. Читайте його щоденник, і ви переконаєтеся в цьому. Всі прикмети доброго керманіча — господаря він мав: був чоловік талановитий, освічений, розважний, без пихи, мав розум тверезий, вдачу хоч і палку, але несвар-

ливу, умів людей як слід оцінити й притягти до справи, а не відіпхнути — все потрапив дати добру раду, але вмів і чужої ради послухатися. Україну та її народ любив більше, як себе, і готов був жертвувати й жертвував для української справи власним спокоєм і майном. Словом був це вимріяний будівничий, і історія видавання „Ради“, розказана в його „Що-

Редакція і найблизчі співробітники „Ради“.
Від ліва на право горішній ряд: М. Гехтер, П. Понятенко, за ним (найвище) М. Вороний, далі М. Павловський, П. Гай (ченко), П. Майорський, С. Васильченко, О. Олесь (Кандяба); долішній ряд: А. Вечерницький, С. Черкасенко, Л. Пахаревський, Євген Чикаленко (в самій середині), Г. Шерстюк, С. Єфремов, Ф. Матушевський.

деннику“, це цілком потверджує: скільки то треба було впертості, такту й відданості справі, щоби провадити українську газету десять літ у тих умовах, які тоді були! А тверезі й мудрі Чикаленкові характеристики людей, обставин і творів, розсипані тут і там у його творі, тільки впевнюють нас у тім, що з нього дійсно був небуденний „муж совіту“, добрий і мудрий порадник, справді розумний і оглядний господар. Тому ради його охоче приймали і шукали, тому, хоч Чикаленко сам і не добивався того, з природи не будиши амбітним, був він центральною фігурою передвоєнного велико-українського життя, — людиною загально поважаною й любленою. Дім Чикаленка і в Києві й на селі — все був осередком української інтелігенції, де не одна українська справа взяла свій початок і перетворилася в життя завдяки добрій раді й щедрій допоміжній гостинного господаря. Звали Українці між собою Чикаленка звичайно просто „Пан“ і було в цім прізвищі щось симпатичне, — ніби втілення тої господарської мудрості й статочности, якою відзначався його носій. Не пан гно-

битель, не пан марнотратник, а добрий господар у вертограді господнім, що не закопав талантів своїх у землю, а зужив їх на збільшення добра всенароднього. Таланти серця й розуму і таланти маетку свого поклав Чикаленко на жертівнику народньої справи,

полюбивши Україну не тільки до глибини душі, але й до глибини кишені. Був Чикаленко ціле життя своє вірцевим громадянином і полишився для нас і по смерті своїй вірцем громадянина. Про це раз-у-раз нагадуватимуть нам його автобіографічні писання.

По прочитанню щоденника Е. Чикаленка

М. Корчинський

Перегорнув останню сторінку. Великий дух автора гнав мене від сторінки до сторінки, не дозволяючи відірватися, щоб призадуматися, пригадати, порівняти. Треба прочитати в друге. А покищо невідступно стоїть перед очима постать великої індивідуальности, а кругом нього не менш великі індивідуалісти. Останніх тільки велика індивідуальність могла до купи зв'язати, до роботи впрягти і підготувати наше воскресення. Сторінка за сторінкою виринали великі імена, знані, дорогі обличчя. Одні національну честь прищепили, на службу народові вийшли, а другі — незабутні товариші праці. Якже мало їх було, а як добре орали, яке добірне насіння сіяли, що за чудовий ґрунт обробляли, коли за короткий час із небуття буття повстало, з „пропащих хахлов“ і „без лесті“ відданих малоросів заблала світлом слави самостійна Україна. Вона в радості воскресення в тінь відсуває одного з найбільших творців, що чудо воскресення підготували. Велика індивідуальність живе радістю воскресної батьківщини, навіть вдячного погляду для себе не бажаючи.

Є серед нас маетні люде. Не чужа нам охота збільшити своє майно, збогатитися. Але де ті, що на власне збогачення дивляться як на громадську функцію, у яких імпульсом до збогачення служить не пажерливість, а тільки здобуття більших можливостей до служби громаді. Як далеко таке розуміння богацтва не тільки для українського, але й для типового європейського богача. А тут працюється, маетки заставляється, щоби дефіцити „Ради“ покривати. Маеток є цінність, коли обертається його на службу ідеалові. То категоричний імператив Чикаленків, Шептицьких і ще небагатьох. Ми решта — обскубуємо ідеали до тої межі, що не порушує кишені. Велика ідея вимагає відданости до маняцтва. Тоді вона перемагає. Таку відданість виявляє наш Чикаленко українській пресі. Душу, майно газеті віддає, а мноміліонний, великий народ її не читає. Для грамот-

них вистарчав „Кіевской Мислі“, „Кієвлянина“, „Адеских Новостей“. Велику індивідуальність це не зражує. „А ти, Мацьку, грай“. Ось його потіха і імпульс.

А яке щастя мали молоді таланти, яких Чикаленко розшукував, приймав, бадьорив, помагав, дораджував і при тім безмежна терпимість і безмежна любов.

В. Семіревко — український магнат-богач, який підпомагав матеріально „Раду“ та українські установи, між інш. Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові. Про нього Чикаленко часто згадує в своїм „Щоденнику“.

Який героїчний період української історії виступав зі щоденника! Байдуші мільйони і малий гурток героїв, що вірою своєю хоче удвигнути великанську гору невідомости, байдужности. А поруч тієї мільйони висунули широкі ряди „малоросів“ часто талановитих, що життя своє присвятили нищенню найслабших проявів українства, який великий політичний скок викликали ті ренегати, які, як тепер бачимо, правильно кричали, що з певних проявів українства родиться рух, що розсадить Росію. Як зрозумілий нам тепер їх панічний страх, як ясним стає, що їх інстинкт самозбереження підказував смертельну небезпеку для Росії, а з тим і для самого буття ренегатів, що жили й слави заживали з ренегатства. А ми тоді найшвидше були переконані, що ренегати кричать так собі, що ні їм ні московському пануванню на Україні наш скромний рух не загрожує.

Пару ночей впивався чистотою прекрасної мови щоденника, що нині є всеукраїнською літературною

мовою. Як і в цім ми далеко пішли, коли півтора десятиліття тому один з нинішніх найкращих наших стилістів вважав ту мову за вульгарну, а літературну мову уявляв собі інакшою (мову тодішнього „Діла“).

Щоденник, то криниця води живої і цілющої. Хто втопився, зневірився, збайдужнів, хай пірне в рядки щоденника. Вийде з того відновлений, відсвіжений, бадьорий та повний віри, що ми на передодні другого й остаточного воскресення.

Генеральна Булава У. Г. А.

Написав: Олег Ключенко

З розпадом Росії та Австрії полишили заборчі армії розмірно велике число старшин - Українців, які з малими хіба винятками віддали своє фахове знання рідній армії. На Придніпрянщині найшлося в додатку доволі старшин генеральної булави, якими можна було обсадити штабні пости в придніпрянській і придністрянській арміях.

За Центральної Ради не зясували собі тодішні державні мужі як слід тої ваги, яку має збройна сила в обороні держави, тим більше молоді, що саме творилася. Вони воліли мати міліцію замість регулярної армії (IV. універсал); ліві клічі, перейняті з російської школи, були їм реальніші, ніж поставлення тривких підвалин українського війська.

Велику хибу зробив також гетьман Скоропадський, що не прийняв до служби всіх старшин генеральної булави, обсаджуючи покликаним ним до життя Великий і Генеральний Штаб та штабні місця в командуваннях 8 корпусних округів, на які розбив він Українську Державу, розмірно малим числом старшин генеральної булави української національності. Наслідки цих двох промахів показалися дуже хутко:

за часів Директорії забракло в Дієвій Армії старшин генеральної булави, бо велика кількість відштовхнутих старшин пішла до інших армій; декілька одиниць вступило також в ряди УГА.

Читачі „Літопису Червоної Калини“ та частина української суспільності, яка цікавиться військовим ділом, прийме радо хочби короткий начерк історії української генеральної булави на Придніпрянщині за час 1917-21, щоби на підставі цього можна робити порівняння та висновки про координацію праці генеральної булави соборних збройних сил України.

Покищо обмежимося на цьому місці побіжною згадкою про генеральну булаву У. Г. А., а радше переліченням старшин, що служили в ній.

В порівнанні з придніпрянським військом, представлялася генеральна булава УГА куди гірше. Керування тактичними одиницями цієї армії обняли запасні старшини, а стратегічний провід опинився в руках старшин здебільша не-Українців. Це лихо має свій глибокий корінь ще в передвоєнних часах. Галицька й в деякій мірі буковинська суспільність дивилася з призириством на тих кілька одиниць, що вступили до чинної служби в австрійському війську. Провідна верства народу одобрювала масове вступлювання молоді на теологічний та правничий факультети, не маючи на оці можливого збройного зриву народу. Не було пляномірної агітації за придбанням молоддю фахового військового знання. Ця короткозорість відбулася жахливо вже в падолісті 1918. Українсько-польська війна застала нас з горсткою активних старшин Українців, між якими були тільки два старшини генеральної булави (півніший генерал В. Курманович і от. Я. Дяків).

В перших тижнях існування молоді армії став пригідним начальником булави Генеральної Команди — первісна назва пізнішої Начальної Команди УГА

Отаман Сень Горук, перший начальник генеральної булави У. Г. А. в однострою сотника У. С. С.

Начальна команда У. Г. А. з ген. Омеляновичем-Павленком.

— отаман Сень Горук, запасний старшина українського легіону, без фахової освіти, яку старався він вирівняти совісністю, пильністю й ретельністю у виконванні своїх обов'язків. Не вирішивши в штабній службі й не маючи в ній досвіду, обмежив отаман Горук свою працю до адміністративних справ, замість керувати важкими вуличними боями та діланням підльвівських частин. В невмінні керування цими операціями лежить одна з причин залишення нами Львова.

Вже в грудні 1918 змінює отамана Горука отаман генеральної булави Альфонс Єрлє, що вертаючи з Бел. України вступив до УГА. На цього старшину-Німця б. австр.-угор. армії припало важке завдання схопити підльвівський фронт й зібрати та впорядкувати крила на північ і захід від Львова. Отаман Єрлє побув коротко на цьому становищі, бо був відкомандований до Парижа, як військовий до радник мирової делегації ЗОУНР, полишаючи місце полковникові Мишківському.

В приблизно той же час, коли наступила ця зміна на становищі начальника генеральної булави УГА, прибув до армії полковник б. австр.-угор. генеральної булави Легар, який по огляненні фронту готов був перебрати на себе завдання взяти Львів і Перемишль тими силами, які стояли в той час до розпорядження. Полковник Легар мав всі здібности до переведення цього завдання, однак не зясовано досі, чому українське правительство не використало предложених ним услуг. Полковник Легар вернув до своєї вітчизни й займає сьогодні визначне місце в угорській армії.

Полковник генеральної булави Мишківський походив з російської армії й прибув 10. XII. 1918 разом з генералом Омеляновичем-Павленком (старшим) до УГА. Їх обох відкомандувала влада УНР на жадання зах.-українського правительства. Нажаль не сповнили вони вповні покладених на них надій. Новий начальний командант і його начальник булави не відначилися широким стратегічним розмахом, який саме тоді так потрібен був, а потурали вузькій меті добути Львів й затримати в наших руках Борислав та навичці українського бійовика із світової війни, який почувався ніяково, коли не мав получения-криття на ліво й право. Досвід на фронті проти червоної й білої Росії доказав, що при вмілому керуванні позбувся зах.-український фронтовик легко цієї надмірної обачности.

Полковник Мишківський положив для УГА великі заслуги, перевівши організацію армії. Він зєднав поодинокі куріні, сотні й навіть чети, які боролися досі здебільша без організаційного зв'язку, в бригади 3-5-ти курінного складу, розгортаючи гармату цих бригад в полки й додаючи бригадам помічні відділи, головню зв'язку.

Тепер складалася УГА з 3 корпусів з 12 бригадами: 1. УСС, яка мала рекрутуватися з цілої України, 2. коломийська, 3. бережанська, 4. золочівська, 5. сокальська, 6. равська, 7. львівська, 8. самбірська, 9. белзька, 10. без назви, 11. стрийська, 12. мала творитися.

Ця організація легко рухових, самодостатніх тактичних одиниць з відповідною кількістю гармат та помічних відділів, головню окремого постачання, okazaлася дуже доцільною в рухомій війні підчас червеної офензиви й на російському фронті. Головне українське командування не використало на провесні 1919 цієї гнучкої організації. Треба було рішитися

на операцію з далекою метою, закинути знеохочуючу облогу Львова й оборону нафтового басейну й використовуючи лише стратегічне положення Польщі, яка була тоді заангажована крім на російському й литовському фронтах також проти Німеччини й Чехів, рушити двома ударними групами з відповідною кількістю кінноти на Люблин та в напрямі на Краків. Розмірно малі ворожі сили, які, до речі сказавши, не дорівнювали тоді УГА ані в організаційному ані в моральному відношенні, навряд чи булиб рішилися розбритися по цілій українській Галичині і втонуту у ворожо настрівному й узбровному морю українського села.

Протягування війни й безділля на фронті довели до заміни полковника Мишківського полковником В. Курмановичем, який відзначився в січні 1919 рішучим керуванням бойовими операціями I. корпусу під Жовквою. Полковник Курманович, син уніятського священика з Холмщини, уродився 1876 р. у Вільшаниці золочівського повіту, скінчив школу австр. генеральної булави й відначався від своїх попередників рішучістю й умілим комбінуванням бойових операцій з широкою метою. Зорієнтувавшись хутко в ситуації, силах та ресурсах перекидав він ударну групу, бригаду УСС, на захід від Городка й проривав під Вовчухами ворожий фронт, звужуючи водночас перстень кругом Львова з півночі. Крутість антантських місій уможливили противній стороні підсилитися новими силами з заходу, які ударемнили плян добути Львова. Ініціатива ділань переходить від цієї хвилі в руки польського командування. Місцеві успіхи чергуються з невдачами і в травні кінчиться окопова війна проривом українського фронту під Любінем і Хировом. Генерал Курманович відводить армію в безустанніх відступних боях на схід. Його величезна заслуга перед вітчизною та, що не допустив до цілковитої поразки армії й аберіг її для дальшої боротьби за соборну Україну.

Крім служби начальника булави армії виконував полковник Курманович також обов'язки міністра війни. Виснажений дорешти, занедужав він і уступив на якийсь час, щоби по видужанні переняти в Кам'янці важливий пост першого генералквартирмейстра при Штабі Головного Отамана. За свої великі заслуги іменувала верховна влада полковника Курмановича генералом.

УГА мала в своїх рядах тільки цього старшину-Українця генеральної булави, який любив її й віддавав вірно в услуги своєму народові своє високе фахове знання. Коли б були ми мали по всіх корпусах і бригадах старшин-Українців з вищою військовою освітою, була б одна Галичина з її перворядним у військовому й національному відношенні стрілецтвом вже в перших місяцях укр.-поль. війни вирішила про вислід війни.

З відходом генерала Курмановича прийшла підчас травневого відвороту також зміна на пості начального команданта армії. Генерала Омеляновича-Павленка змінив генерал б. російської генеральної булави Греків. Не входячи в нерішений досі спір відносно авторства Чортківського прориву (Греків-Льобковіч чи Бізанц-Вольф), мусимо зі всією обктивністю ствердити, що генерал Греків використав широко місцевий успіх, розгортаючи його в широкую офензиву далеко на північний захід. Жалко, що не вийшов досі апід пера самого генерала Грекова, або

Секретаріят Військових Справ З. О. У. Н. Р. з держ. секретарем Дм. Вітовським.

когось з його ближчих співробітників фаховий опис цієї світлої операції. Генерал Греків уосібнив в собі всі ціхи начального вождя; послідовний, з далеким стратегічним зором і енергійний, узяв він відразу симпатії армії, одначе їх надто хутко підірвали політичні каверзи. На місце генерала Грекова прийшов генерал Тарнавський.

По уступленні генерала Курмановича призначило українське правительство начальником генеральної булави армії полковника б. австр.-угор. генеральної булави Штіпшиц-Тарнаву. Нездарність і недбалство про фронтіві операції нового начальника генеральної булави виявилися скоро й завдяки викритті наміреної дезерції (приготування заграничного пашпорту) звільнилася армія від цього галапаса. Щасливому збігові обставин, що на чолі армії стояв генерал Греків, якому стояли до помочі інші старшини генеральної булави, пр. тодішній начальник оперативного відділу Начальної Команди отам. Льобковіц, треба завдячити переведення червневої офензиви.

Полковника Штіпшиц-Тарнаву змінив б. VII. 1919 дотеперішній начальник генеральної булави II. корпусу Альфред Шаманек, який вже передше був коротко начальником матеріального відділу Начальної Команди.

Доля присудила всією армією шанованому й улюбленому полковникові Шаманеківі й його начальникові, генералові М. Тарнавському перевести в організованому порядку армію за Збруч, повести її до світлих побід під Коростень, ввести її побідно до Києва й стати з нею чолом проти білої Росії.

Немає либонь нікого між нами вояками, який не віддав би якнайбільшу шану цьому заслуженому начальникові генеральної булави нашої *Ognje de arhée*. Це був одинокий мабуть старшина не Українець, який зрозумів нас, служив безкорисно, чесно й вірно Українському Народові й віддав йому все своє знання, здоровля й — життя.

Крім високих військових здібностей відзначався бистрий ум полковника Шаманека також широким політичним зором. Він же вказав на необхідність заняти насамперед Одесу, щоби з цієї бази почати похід для очищення України від армії червоної Росії. Політичний провід рішив похід на Київ. На-

слідки цього рішення показалися хутше, ніж гадалося: фронти проти червоної й білої Росії, п'ятнистий тиф, відрізання від світу. З одинокою метою збереження армії для дальшої боротьби рішилися генерал Тарнавський й полковник Шаманек за згодою політичного проводу (жмеринська нарада) почати чисто військові переговори з Добровольчою Армією Денікіна. За це стали ці два високодейні вояки-вожди перед військовий суд, який увільнив їх від всякої вини й кари. В тім часі перейшов б. XI. 1919 провід армії в руки нового начального вождя генерала Микитки й його начальника булави генерала Ціріца. Полковник Шаманек обняв командування I. корпусу.

Мабуть під впливом злого духа й військового дорадника Диктатора, підполковника Долежала не відзначила верховна влада полковника Шаманека за його великі заслуги підвищенням в генерали, а навпаки неначе для пониження полковника Шаманека іменував Диктатор незаслуженого ще полковника Ціріца генералом.

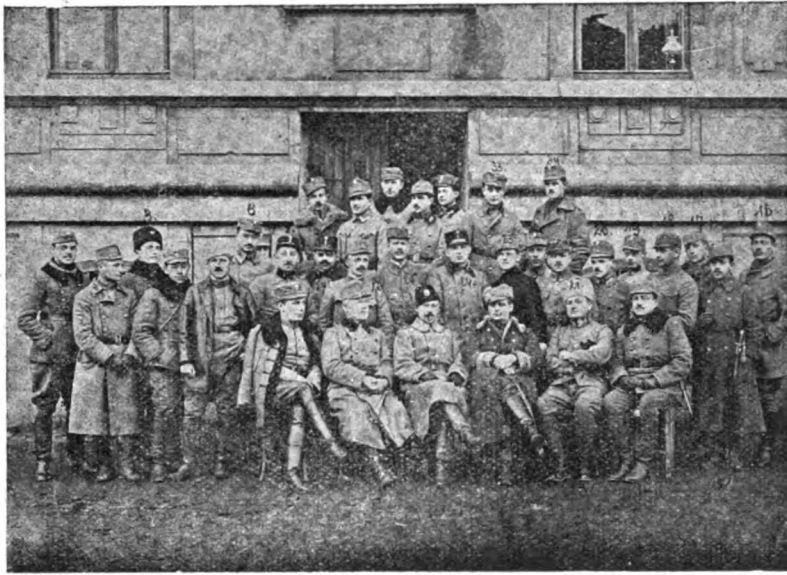
Принесені підполковником Долежелем з австр.-угор. генеральної булави методи заздрування, каверзування й інтригантства мали в цьому випадку успіх.

По розпаді австр.-угор. армії багато старшин та генералів пробивалося через життя, кидаючись на всі можливості заробітку, не виключаючи навіть вуличної продажі часописів. Полковник генеральної булави Ціріц попав натомісць на помисл з'єлоситися до УГА. Таким чином прибув він зимою 1919 до Станиславова, де знайшов приміщення в Секретар. Військ. Спр. Пізніше говорилося в армії, що полковник Ціріц служив тільки в запільних установах б. австр.-угор. армії й що з нього добрий організатор. Ця чутка відповідала либонь правді, бо і в УГА укладав полк. Ціріц мирову організацію армії й сидів в Станиславові й Кам'янці спокійно, не виявляючи себе нічим.

При Секр. Військ. Спр. в Станиславові були два старшини генеральної булави: підполковник Бем і полковник Ціріц. Здається, що начальником булави

Нач. вожд ген. Тарнавський зі своїм штабом слідить за перебігом боїв на шляху Коватин-Київ.

Команда III. корпусу У. Г. А. в Стрию 1919 р. в полк. Гр. Коссаком.

секретаріату був підполковник Бем, а шефом генеральної булави цілої армії полковник Ціріц і що в такий спосіб було управильнене службове відношення між цими двома старшинами.

Згадавши на цьому місці підполковника Бема, слід спізнати також його шкідливу діяльність. Підполковник Бем походив так, як полковник Штіпшиц-Тарнава, з австр.-угор. кінноти, стояв в зв'язках з польськими кругами в Станиславі й прислужився їм надзвичайно, ширячи з хвилею захитання нашого фронту в травні 1919 паніку відповідними розпорядженнями. При опущенні Станиславова українською залогою остався він на місці. Польське командування переняло його до свого війська.

Зі своїм приходом до Начальної Команди виявив генерал Ціріц всю свою жажду влади й непридатність на тодішні й тамошні обставини та нерозуміння революційного зриву Народу. Він не бачив дійсного стану армії, намагався накинути їй свою організацію з повним складом дивізій та всіма немущтровими відділами. Не рахуючись в настроями й покликанням армії, робив він всі можливі заходи, щоби перевести її спершу до Румунії, а коли не вдалося йому це, гнав він рештки армії прямо в руки Денікіна.

Генерала Ціріца змінив 17. XII. 1919 знова полковник Шаманек, на жаль на короткий час, бо з переорганізацією армії на три бригади й переіменуванням Начальної Команди на Польовий Штаб ЧУГА накинули більшовики армії б. царського полковника генеральної булави Іванова, який перепровадив тільки переорганізацію армії, а не керував фронтовими діланнями. Це був останній начальник булави УГА.

В ріжних часах занимали важливіші реферати при Начальній Команді нижчі старшини генеральної булави: Підполковник б. рос. генеральної булави Фідлер, полковник рос. генеральної булави Какурін, який короткий час керував організацією нового IV. корпусу УГА (завдяки своїм здібностям займав тепер визначне місце в рос. червоній армії), отамани Ерле, Вурмбрандт і Цімерман, сот. Штукгайль (ві-

дійшов опісля до Команди Етапу) і сот. Прикель (мабуть нештабовець); помічну службу в оперативному відділі повнив сотник, приділений до генеральної булави Шобер, надзвичайно працьовитий і відданий армії старшина б. австр.-угор. армії.

При Команді Етапу армії стрічаємо на Вел. Україні отамана б. австр.-угор. генеральної булави Зегорша, нервового старшину, який може не через свою вину не вивязався як слід зі свого завдання під час пересування армії в напрямі на Одесу.

При командуваннях корпусів пости начальників булави були обсажені старшинами генеральної булави, прочими рефератами завідували здебільша Українці-нештабовці.

В I. корпусі У. Г. А. першим либонь начальником булави був от. Вурмбрандт; в австр.-угор. війську служив він при черновецькому 41. полку піхоти й невідомо мені, чи мав він спеціальне вишколення старшини генеральної булави — в найліпшому разі 6-тимісячний курс підготовки до служби в генеральній булаві. Успіхи I. кор-

пусу в початках укр.-поль. війни треба приписати тодішньому командантові корпусу, полковникові Курмановичеві, от. Вурмбрандт стояв далеко в тіні свого команданта.

У зв'язку з от. Вурмбрандтом ходила між штабними старшинами армії чутка, що от. Вурмбрандт служить водночас також румунській шпіонажі; подібно говорилося також про от. Зегорша, що його вислала до УГА чеська розвідка. В інтересі правди повинні тодішні міродайні старшини вияснити ці дві справи.

Внедовзі переміщено от. Вурмбрандта до Начальної Команди. Його місце заняв от. Куліш, австр.-угор. гарматній старшина мабуть без вищої фахової освіти. Цей брак старався от. Куліш вирівняти своєю пильністю та дбайливістю, проте не відзначався він ширшим зором та ініціативою. Подібний стан також в інших старшин мав на увазі начальник булави армії й видавав для них детальніші оперативні накази.

Щасливішим щодо добору начальників булави був II. корпус УГА. По недолужному підполковникові Паппі, про якого буде мова дальше, виконував до

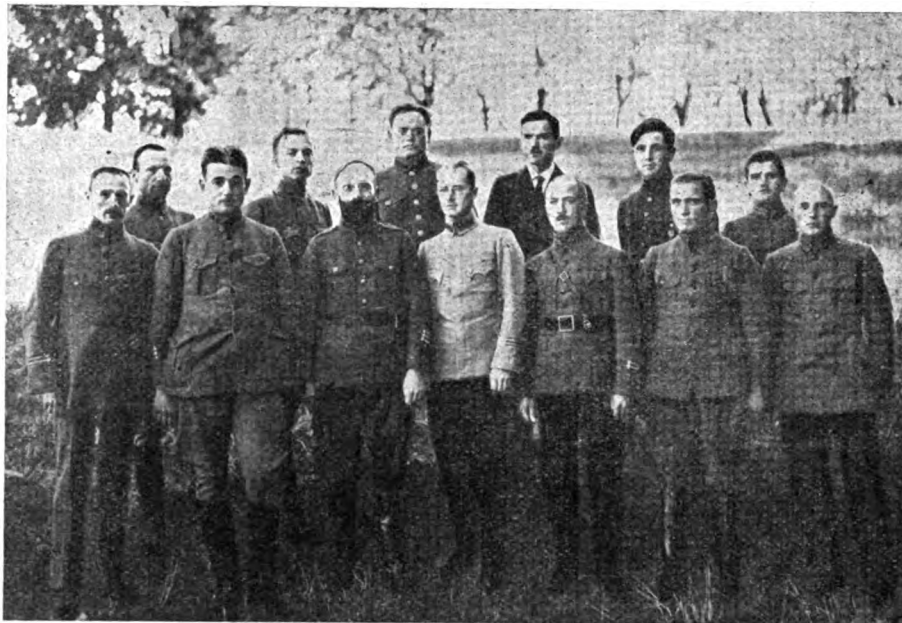
Армейський вишкіл У. Г. А., командант от. Клаун.

свогого переміщення до Начальної Команди службу начальника булави підполковник Шаманек, а опісля отаман б. австр.-угор. генеральної булави Льонер. Цей заслужений для армії старшина відзначався всіми добримми якостями старшини генеральної булави, з винятком хіба тої, що в грізних хвилях терив себе й рад був бачити тоді на своєму пості когось іншого.

Початок укр.-поль. війни знаходить на відповідальному становищі начальника булави III. корпусу УГА підполковника Ляйоша Паппе Яноші, рядового пристаркуватого вже старшину в нахилом до чарки, який служив за Австрії при гарматі у Львові, без жадного фахового знання та енергії. Зanedбання фронту тодішнім командантом корпусу полковником Г. Коссаком, цілковито невідготованим до такого військового діла, та його начальником булави відбилоса лихо на операціях бойової лінії. Тільки досвід і чуйність командантів двох головніших відтинків фронту III. корпусу підполковника Кравса й сотника Бізанца, відвернули не одне лихо на фронті. При крапному проводі й тих ресурсах, якими розпоряджав тоді III. корпус, міг би був він доконати куди крапці операції, які були б основно змінили положення обложеного Львова.

Такий стан мусів довести до зміни в проводі III. корпусу. В обовязки команданта корпусу вступив генерал б. рос. генеральної булави Гембачів. Новий командант не міг виявити своїх прикмет, бо заледви обзнайомившись з життям і відносинами в УГА, був відкомандований для організації IV. корпусу УГА. На його місце вступив новоіменований генерал Кравс.

От. Папп найшов хвилеве пристановище при командуванні II. корпусу, а його наслідником став отаман б. австр.-угор. генеральної булави Долежалъ. Здібности нового начальника булави затьмарювало його лінтяйство й байдужність до нашої справи.

Група команди Етапу УГА на еміграції в Йозефові 1921. р.

Ще в більшій мірі показав цей наемник всі свої лихі сторони, коли діпнявся на посаду начальника Військової Канцелярії Диктатора.

Підчас червневої офензиви й відвороту виконував обовязки начальника булави III. корпусу новоіменований от. Якверт, б. австр. старшина станиславівського 11. полку польової гармати, який скінчив мабуть 6-ти місячний курс підготовки до служби в генеральній булаві. Здібностей ніяких, зацікавлення обмаль — ось коротка характеристика цього десятого колеса при генеральній булаві УГА. Передіставшись мабуть з Камянця літаком до Відня, примедиковався цей мастак життя при більшовицькій шпінській централі у Відні.

По переході III. корпусу за Збруч вступив на пост начальника булави корпусу новоіменований отаман, приділений до генеральної булави Льобковіц, б. австр. старшина піхоти з найкращими бойовими відзнаками, який скінчив 6-ти місячний підготовляючий курс генеральної булави в Білгороді. В от. Льобковіці безперечно спочивали великі здібности керманіча, одначе вони не могли якслід проявитися зприводу розмірно короткої служби в генеральній булаві, недосвідчености й незрівноважености, а головно хоробливої амбіції малого Наполсона, яка пхнула його опісля на службу в рос. червоній армії.

Закінчуючи наш перелік, згадаємо ще старання полковника Шаманека за доріст в генеральній булаві УГА. У Винниці велів він підчиненим командуванням предложити спис старшин-Українців, які виконували від довгого часу задовольно обовязки старшин генеральної булави. З вибраних приділив він до генеральної булави окремим „Наказом генеральної булави УГА“ начальників оперативних відділів I. й III. корпусів, сотників Гнатевича й Купченка.

Командантами бригад УГА були фронтіві старшини з винятком хіба полковника А. Бізанца, начальника 7. львівської бри-

Студіують приказ. (Адютант запасного курія Стрий: чет. І. Гіда і хор. Тимків).

гади, який скінчив 6-ти місячний воєнний курс генеральної булави й був приділений до генеральної булави.

Начальниками бригадних булав були здебільша запасні старшини-Українці, які іза відсутности молодших старшин генеральної булави виконували свої обов'язки з найбільшою посвятою й совісністю. Деякі недомагання траплялися в тих бригадах, де командантом бригади й його начальником булави були запасні старшини. Одначе в таких випадках звертало вище командування більшу увагу на слабші в цьому відношенні бригади.

Наш огляд не був би повним, коли не згадали б ми начальника булави Гірської Бригади УГА в Чехії, отамана генеральної булави Я. Дякова, який не міг скорше видістатися з італійського полону й дістав призначення до цієї бригади.

Історія УГА й її війни проти західнього й схід-

нього противника України ще не написана. За мало ж ще зібрано мемуарних, а головню архівних джерел, щоби можна приступити вже сьогодні до освітлення з чисто військово-фахового становища її життя та дати відповідну оцінку її воєнним діланням. В додатку спомини, які чимраз частіше появляються тепер, не можуть задоволити дослідника: бракує їм більш фахового підходу та критичного ставлення до воєнних ділань та організації частин; настроєвні описи можуть робити хіба хвилеве вражіння.

Треба надіятися, що до дотеперішніх авторів різних описів та споминів прийде черга також на старшин, які стояли на відвічальніших становищах в армії й що дадуть вони нам описи операцій та спомини з ширшого кругозору.

Тоді знайде відповідну оцінку також мізок армії — генеральна булава, яка — мимо наявности кількох негідників, безумовно випаде в її користь.

Перші Ранені

Написала: *Гая Матвійчукова*

Новоустроєний Самаританською Помічю шпиталь. Велика, біла кімната. Довкола чорні, залізні ліжка, рівно застелені сірими накривалами та піряними подушками.

Це народній дар раненим українським воякам.

Та ранених ще нема. Ще прийдуть щойно.

На стіні розпятий на хресті Христос. Кризь відчинені вікна пливе в кімнату запах липи та пахучого зілля. По стежках саду проходжуються сестри-жалібниці, наче білі голуби. Чекають. Сонечко парить старі липи, круглі акації, кріслаті яблуні. Витесана з каменя Божа Мати простягає серед зілля німі руки й ніжно всміхається.

В кімнаті за великим, білим столом сидить сестра Марія. Скрипить перо, рука хутко біжить по папері. Сонце цілує молоденьке личко; міниться золотом космичок ясного волосся, що вибився зпід білого каптура.

Пише пам'ятник.

Невеличка книжечка, де листок за листком, це сторінка молодого життя. Це повірниця всіх дівочих тайн, мрій леліаних, сподівань. З кожної сторінки виквітають весняні, пахучі бузки. — Шумні, весняні води рвуться потоками серед безмежних піль, що пахнуть розмоклою землею, свіжою зеленню, початком нового життя.

* * *

„...Нині третього липня 1915. року. Я сьогодні дістала документи сестри-жалібниці. Я — сестрою милосердя! Мене не хотіли прийняти в склад сестер, бо я ще не маю сімнадцяти років. Але мусіли. Вони ж бачили моє захоплення та велику охоту до праці. Зрештою, я переконана, що найліпшою з усіх сестрою буду я.

„Працювати, ще раз працювати!

„Це переломова хвиля в мойому життю. Я братиму участь у війні, в творенню нової сторінки нашої історії. Я станула на власні ноги, а передімною відповідальність за здоровля соток людей.

„Я щаслива! Я така щаслива, що не могу списати всего по порядку. Щоби мене так мої шкільні товаришки побачили!

„За допомогою українського громадянства і Духовного Семинара, що віддав до вжитку свій будинок, ми заснували шпиталь. Усі працюватимемо безплатно. Щоби знали чужі, як дуже ми любимо свою батьківщину. Що не задля грошей працюватимемо.

„Ми даємо Австрії охотників, молодих, прегарних хлопців. Ми власними силами засновуємо шпиталі. Ми самі йдемо до праці без примусу й бранки. За це по війні дістанемо волю!

„Наша настоятелька казала нам нині, що цей шпиталь призначений тільки для українських вояків. О, як я буду їх доглядати!

„Вчора проходили вулицею Коперника Українські Січові Стрільці. Я зараз їх пізнала, вони на австрійських шапках мають жовто-блакитні стяжки.

„Коли заграла музика, всі ми побігли до вікна. Сестра Гая так пережилася, що мало не впала на вулицю. Якась пані обкидала Стрільців квітками. Дехто силою впихав їм у руки булки та овочі. Якась сива старушка бігла за ними і притискаючи сухі руки до грудей, лебеділа:

— Мої солодкі, мої кохані діти!

„Я кричала з усієї сили: Слава! — і махала до них руками. Я так радувалася, що мені від радості здавило серце і я плакала. Тож ми їх так давно не бачили! Ще так недавно були у Львові Москалі.

„Які ті стрільці були помучені, обкурені, спіднілі. Від важких наплечників шиї в них надувались. Не могу подумати про те, що ці молоді, рум'яні хлопці можуть ще нині-завтра згинуть в боротьбі! Таж вони — одне життя, одна краса, один цвіт!....“

На коридорі хтось забігав. Двері в кімнату відчинилися:

— „Ранені!“

Марійка стрілою метнулася з кімнати.

Коридором плелися людські тіні... Покровавлени, знеможени. Тільки очі ятрисилися, тільки уста проклинали. Обличча чужі, — мова чужа, — мадярська.

Зігнувшись під вагою, дві сестри несла на носилах каліку без ніг. Він був жовтий, як віск. З нього кров стекла.

Тримаючись безрукого камрата, волікся і скакав на одній нозі молодий вояк. — Щоби скорше доскатати! Щоби краще місце зайняти!

Налапуючи стіну руками, сунувся сліпець.

— Коби хоч хутко мені очі не загоїлися, бо знову піду на фронт!

А в нього очей нема... Замість лиця — одна діра.

— Іштенем, Іштенем!*)

Марійка підбігла до одного, обняла його вутленькою рукою. Він усею вагою схилився на неї. Поплелися.

Вояк скакав на одній нозі тай кидав дрібним Марійчиним тілом то в один, то в другий бік. За ними волікся наплечник, що його Марійка тримала за ремінь, тай давив по камінних плитках металевими спряжками.

— Звідки ти, голубе? Де ранили?

— Nem tudum**).

Так, значить, чужі... А деж наші? На чужій землі? На чужих межах? На чужій ласці? Чужі, непривітні руки обмивають їхні рани?

Сунувся жадливий хорівід калік. Над ними ластівками білогрудими виляса ласкава, ніжна бесіда сестриць. Та на ту мову одна була відповідь:

— Nem tudum.

Присадкуватий гефрайтер з чотирокутним обличчам і тонкими, викрученими на гостро вусами, підганяв усіх до купелі. Та не всі могли купатися; не мали сили.

У великій, білій кімнаті всі ліжка заняті. Полевий священник нагнувся над вояком з роздертими грудьми. Та вояк нічого не памятав тай не чув. Харчить.

Від ліжка до ліжка ходить Марійка, наче сполошена птаха.

Не думала, що це аж так страшно.

Не сподівалася, що це аж так важко.

Каліка без ніг умер. Він і не міг жити. В ньому не осталося ні трошки крові.

З'явилися санітарі. Кинули на ноші мертвий, ще теплий тулуб і швидко понесли з кімнати. Гойдалися мертві руки і голова стукала об дерев'яну ручку.

Котилося сонце по небі золотим кружком. Посувалися на стінах тіні все скісніше; видовжувалися. На зеленій семинарський сад спливала вечірня прохолода.

Тільки мушня гула над липами. Тільки вечірню тишину пронизував нелюдський крик хорого на ту жець.

— На рани Христа Бога! Змилосердїться!

Йому дижурний лікар вприснув морфій і він на якийсь час успокоївся.

На коридорі сваряться підстаршини. Їм нічого не хочеться робити. Вони вважають пониженням військової гідності слухати сестер.

Сестри Служебниці почали розносити вечерю. Вони забігали поміж хорими в їдою. В своїх чорних рясах, на тлі довжезного коридору, вони подобали на смутних, осінніх птахів.

По кімнаті рознеслося лакове сербання зголоднілих вояків. Тремтючи, вливають собі гарячу, рідку кашу в уста. Зтягають нишком вечерю товаришів; сваряться, проклинають.

На столі тужать білі квіти, обсипуючи у важкій задусі свої ніжні пелюстки.

Тужить відтворений Марійчин пам'ятник і дивом

„Українська Самаританська Поміч“ у Львові 1915 р. По середині настоятелька пані Гладилевич.

дивується: у мріях і сподіваннях одне, — а в житті друге...

Молодий гонвед з простріленим черевом сягав рукою за горнятком з кашею, що стоїть на нічнім столику його сусіда.

Він жадібно хлепче, а на його чолі виступив рясний піт.

Марійка підбігла до нього і вирвала йому горнятко з рук.

— Вам не можна їсти! Коли будете їсти, умрете! Розумієте? Verstehen sie? Nemszabat!*) Завтра вас зоперують. Operation! Verstehen sie?

Вояк штовхнув Марійку п'ястком:

— Weg!

З його рота збухнула віджена каша на Марійчин білий халат. Лице посиніло, стало наче земля в тяжку посуху. Бліді, з посинілими нігтями, спітнілі руки рвали сорочку.

Марійка не видержала. Вона мусіла вийти. Їй стало

*) Мій Боже!

**) Не розумію.

*) Не можна (не вільно).

недобре. Вона перебралася в новий фартух і коли прийшла, вояк уже конав.

На рівному лобі випнялася бліда шкіра. Затьмарені очі бачили певно батька, матір; зелену пушту й біленькі вівці, що їх колись пас, виграючи на гармонії любовні пісні. А може бачив дівчину молоду й гарну, як віточка яблуневого цвіту.

Над ним схилилася молоденька сестриця, наче біла береза над водою, що на своїй прудкій хвилі понесла молоде, відчімхнене листячко далеко від берега, — світами.

Сльозинка по сльозинці скапувала на сині, мертві руки чужого чужинці.

За що ж пропало те молоденьке життя? Чия рука кинула тебе на галицькі лани шукати смерті? Хто відірвав тебе від зелених, малярських пушт і як блиночку кинув в огонь: Спалахнула й уже її нема. Хто загнав вас усіх в зелені, карпатські гори? Хто казав виволікати за ноги невинних газдів і хто казав вам: Вішай! Стріляй!?

З протилежної стіни дивились з образу на мерця споловілі очі Франца Йосифа. Над мерцем розпнятий Христос склонив голову в нелюдських страданнях. За велику, безсмертну ідею любови, рівности, братерства, мира й волі.

Марійка накрила помершому загаслі очі.

Може в нагороду за те, десь на чужині, чийсь руки віддають якраз тепер останню прислугу кому з земляків, що впав на цісарській службі, леліючи в серці думку про вільну Вітчину.

Фрайтер Тот побіг по дижурного лікаря. Той подивився, зняв картку знад голови помершого...

— Der arme Teufel!

Потім казав накрити йому лице, поки не прийдуть санітарі з носилками.

Марійка натягнула на нього накривало.

Зпід накривала блиснули мертві, немиті ноги.

Лікар глипнув на ноги мерця, потім на фрайтра. Його лице налилося кровю:

— „То ви їх так купавте? Sie, Gefreiter! То ви таких брудасів на салю заносите? Га? Sie, Trottell! Sie, Verfluchter! Morgen zum Rapport!“

Фрайтер Тот витягнувся, наче струна:

— Ja wohl, Herr Oberarzt!

Лікар з докором глянув на Марійку:

— Такі брудні ноги!

Пішли.

Потім прийшли санітарі. Винесли мертве тіло гонведа, наче розбиту пташку, котру хуртовина здула з гнізда. зпід теплих, маминих крил.

Марійка сіла неподвижно, заломавши руки.

За вікнами нічка ясна сміялася зірками. Шуміли липи ясними кучерями солодкого цвіту. Цвірінькали зпросоння пташки.

Білим димом звивалася смерть над безсонними головами і на спітнілі, жовті груди клала тернові віти.

А Марійка думала, що може тепер, десь далеко, полями, запащними від вітру і зілля дорогами, машерують Січові Стрільці. В ясну нічку, під таємними зорами машерують вони довгими, журавлиними ключами. За ними пісенька туманом вється...

— „Гей у лузі червона калина...“

І тужно-тужно стискається Марійчине серце.

Останні дні IV. золочівської бригади

(Причинки до статті пор. С. Гайдучка: „Слідом санітарної служби в 4. золочівській бригаді“)

Написав: Василь Горбай

В IV ч. стор. 18. Літопису за 1930 р. в статі під заголовком: „Слідом санітарної служби в IV. золоч. бригаді“, шановний автор б. сан. пор. С. Гайдучок подає між іншим матеріал до подій з кінця 1919 і 1920 р. і пише так:

„..... Вони мабуть не дійшли до бригади, яка так безславно розбрилася (отаман Шашкевич з малою частиною подався до Бредова, а батарея Буцака біла за ними шрапнелями).“

Звідки взяв ті відомости шан. автор — не знаю. Може чув, що про те говорилося під вражінням хвилі — а тепер, не перевіривши як слід тих відомостей у очевидців і свідків згаданих подій, з яких багато ще жив — подає це як святу правду і тим кривдить невинних людей.

Як свідок тодішніх подій, приділений до штабу IV золоч. бригади, хочу сказати дещо про ту „малу частину“, яка не злучилася з большевиками і не змінила тризубу за червону відзнаку, але й не подалася до Бредова, як мильно подає пор. Гайдучок.

Команда IV бригади і деякі її частини стояли тоді в с. Королівці, кілька верств від м. Бершаді, місця постою комди II Гал. Корпусу. Наступаючі большевики прийшли врешті до стрічі з частинами бригади, зача-

лося взаїмне порозуміння і висилання делегацій одних до других. Командант бригади от. Шашкевич, який був проти злуки УГА з большевиками, не мав іншого виходу і прийняв до відома телефонограму ЧНК. Як лучимося всі, то всі.

Нараз мов грім з ясного неба поділлала на нас вістка, яку приніс до штабу вістовий, який був з нашою делегацією у большевиків:

„Делегація арештована, большевицький командір порозумівався телефонічно зі своєю владою щодо розоруження наших частин.“ Вістовому вдалося втечи.

Все було за тим, що вістовий говорить правду. Що ж робити? Дати розоружитися і віддатися на ласку і неласку большевиків, яких методи всім були знані? Хвилеве непорозуміння, яке выясниться? Хто тоді того вечера міг сказати, що большевики нас не зачнуть розоружувати? А не дати розоружитися і прийняти бій з переважаючими силами ворога? Занадто ризиковне! — Рішено вибрати середню дорогу: вицофуючи бригаду до іншого району, чекати дальших подій. Вицофання бригади можна все таки чимось оправдати і аргументувати і перенести бригаду в дальший район не було таким ризиковним, як зіставати на місці.

Заряджено поготівля і вимарш частин до Бершаді. Штаб бригади виїжджає наперед, щоби порозумітися з корпусом, частини слідує у визначенім порядку. Доїжджаючи до Бершаді, почули ми, як нам здавалося, за Королівкою, кілька гарматніх вистрілів.

Ага, думали ми, большевики б'ють на Королівку. Пор. Гайдучок пише в своїй статті: „Батерія Бучака була за ним шрапнелями“ або іншими словами: Шашкевич і штаб зрадники, а свої люди карають власних командантів і пор. Бучак бе на них батерією.

Доїхавши до Бершаді, довідалися ми від кіннотчика, який пригальопував з Королівки, таке:

Стріляла батерія, якою до недавна командував пор. Бучак, маляр зі Стрівки в Збаржчині і який недавно тому був помер від п'янистого тифу. Командантом батерії був назначений, наскільки не помиляюся, чет. Колодницький, який дав приказ батерії виїздити негайно за штабом, і прилучився до нас. Тимчасом якийсь булавний, назвисько його забув, проголосився самовільно командантом батерії і ділаючи, здається, в порозумінню з большевиками, терором зачав задержувати виїжджаючі наші частини. Можливо, що то він приказав і вистрілити з гармат, але тоді ми були певні, що то б'ють большевики. Факт є, що ані коло нас, ані за нами жадна шрапнеля тоді не вибухла. Чув я, що той булавний був пізніше розстріляний — не знаю, чи це правда.

Команда корпусу в Бершаді не знала, що робити. Деякі старшини радили вицофуватися разом з нами, видно було нехить до звуку з большевиками. Хто зна, чи тоді не булиб прилучилися до нас і інші частини II корпусу. Якоїсь ради, що робити, не було, загальна думка була: робіть собі, що хочете.

Ми виїхали в напрямі до Чечельника, місця постою комди I корпусу. От. Шашкевич думав над пляном переходу до Бесарабії і сподівався, що найде в I корпусі одноступців. Як нас буде більша сила, то кочби нас Румуни не перепустили добровільно, ми силою виборемо собі перехід через Дністер і в Бесарабії армія відпочине і там утворить базу дальшої діяльності. Той плян поділяли й інші старшини, які були з нами — всі якось годилися з тим, що в злуці УГА з большевиками кінець нашої Армії.

В Чечельнику, чи за ним прилучилася до нас батерія сот. Кречковського з VII. бригади. Прямували ми тепер до Дністра.

За Чечельником дігнав нас на коні якийсь старшина (сот. Хмара?) і поздоровивши, зачав розмову з от. Шашкевичом.

— Куди ви їдете, пане отамане?

— А нащо вам це знати?

— Я хочу знати, чи ви їдете до Румунії особисто, чи з бригадою? Остерігаю, що стріне вас в найближчій селі неприємна несподіванка — і пігнав наперед.

Доїхали ми до села і тут довідалися, що нас чекало: Чет. Панас, командант кавалерійської сотні дістав приказ, за всяку ціну розоружити нас і арештувати от. Шашкевича.

Тимчасом чет. Панас, цей незвичайно здібний і хоробрий старшина, який атаками своєї кінноти зискав неодне признание Нач. Команди в Галичині — замість нас розоружити прилучився до нас.

В Рашкові над Дністром зложено делегацію зі сот. Рудьким на чолі і вона передала румунській пограничній стежі прохання до рум. влади, щоби перепустила через кордон нашу частину. Рум. старшина заявив, що відповідь наспіє на другий день. — Відпо-

відь, як можна було предвидіти, була відмовна і була умотивована тим, що колиб ціла УГА переходила, була перепущена, частини окремі ні.

Румуни повиганяли сотки цивільного населення і в страху, щоби ми не пробували силою переправитися через Дністер, стали рубати лід на ріці.

На старшинській нараді в Рашкові, рішено податися над Дністром на захід до Могилева, де оперували повстанці і частини військ УНР.

Пол. дух. о. І. Лучинський і пор. Дзерович відїхали для порозуміння з нашими частинами в напрямі Балти.

Прямуючи на захід, переходили ми через села, розграблені уступаючими Денікінцями, врешті самі стрінулися з ними. Ми заняли становище вичікуючи і не зачіпали Денікінців, ані вони нас.

Дороги, якими відступали здеморалізовані частини Денікіна, були немов описуваний письменниками шлях відвоту армії Наполеона зпід Москви. По шляху лежали здихаючі паршиві коні, порозбивані вози, кухні і т. д. Зграї гайвороння своїм кряканням збільшували ще більш вражіння.

Відступаючі „офіцерські роти“ йшли з повідморожуваними руками, ногами. Ноги в подертих „валенках“. Лиця позавязувані хустками. На раменах „пагони“, а на деяких звідки і зигзак, пороблені хемічним олівцем. Вози і сані переповнені „чемоданами“, умираючими тифозниками, дамами в дорогих футрах і різного роду майном.

В однім селі заїхав до нас зі своїм штабом з гукостуком і триколіровими прапорами полк. Попов і просив нас, покликуючись на недавний союз УГА з Денікіном — не перешкаджати його відділам у відвороті до Польщі. Трапився випадок, що наша частина розброїла денікінський відділ. Ми звернули увагу, що відділ грабив село. Попов обіцяв ужити всіх заходів, щоби подібне не повтарялося і відїхав.

Відступаючі Денікінці грабили дальше, а ми, де лиш вдалося, розброювали їх і відбирали коні. Дійшло до того, що Денікінці зачали коло Ямполя бити по нас скорострілом. Наші скоростріл здобули.

Зачало пригрівати сонце, зробилося мягко під ногами і ми могли посуватися вперед тільки дуже поволи. Раз над Дністром переняла нас більшовицька кіннота: заграли скоростріли кінної скорострільної чети Боднара, гаркнули гармати сот. Кречковського. Большевики втікли. Всіх гармат не могли ми тягнути дальше, коні пристали, одну гармату спущено до Дністра, але як про те довідалися від нас селяни, вже на другий день витягли собі гармату з води. Глибоким болотом, подільськими яругами, дійшли ми до Могилева.

З частинами полк. Удовиченка, які побільшилися розоруженими Денікінцями, що зголосилися до української армії під натиском наступаючих большевицьких частин, почали відступати до Ушиці. Тут стрінулися ми з польськими відділами. Тоді стрілецтво, не маючи охоти дальше воювати, почало вибиратися до Галичини. Ми вирішили зробити те саме. Повідомлено про це Удовиченка, от. Шашкевич поїхав до нього особисто. Все майно і гармати залишилися частині УНР. Остала тільки батерія сот. Кречковського, та деякі старшини і часть стрільців.

Стільки про „безславне розбиття IV золочівської бригади“. Читач, який знає пізніші події в Галицькій Армії, сам виробить собі погляд, чи цей вихід, який вибрала IV. бригада от. Шашкевича в тяжкім тодішнім положенню, був справді таким вартним осуду.

„Соловки“, острови смерти і страждань

Переживання очевидця Галичанина Ст. Сарматюка

Вступне слово

Чимало читали і чули ми вісток про жахливі Соловецькі острови, обліті ледяними хвилями Північного Моря, закутані непрохідними снігами, замерзлими кригами в зимі, де мороз доходить нечуваної гостроти, де бушують гострі північні вітри і сніжні бурі, де ростуть відвічні смерекові ліси, яких дерева падають під сокирами нещасних жертв, засуджених адміністративно радянською владою на довголітні примусові роботи.

Сама згадка про цю карну колонію червоного московського терору, жертвою якого падають рік-річно тисячі, тисячі трудових інтелігентів, селян та робітників цілого Радянського Союзу, сама думка про ті надлюдські терпіння засуджених, яким з того пекла вороття не має і про нелюдські знущання чекістів, комісарів і їм підлеглих органів влади, морозять кров в жилах новітнього громадянства, ідеалом якого стала як найбільша пошана особистої свободи людини і повноти громадянських прав суспільности.

Заки приступимо до переповідження спогадів і переживань Галичанина, що 3 роки перебував на „Соловках“, мусимо для орієнтації читаючого громадянства подати коротко деякі інформації загального характеру про ці острови, бо ці вияснення причиняться значно до зрозуміння самого оповідання.

Інформації, які в цій місці подається, основуються головню на інтересній статейці о. Петра Дзедзика пв. „Монастир на соловецьких островах“, поміщений в „Ниві“ за листопад 1930 р. Перший уступ тієї статті, який подає загальний опис „Соловок“, настільки цікавий і так ядроно і так ясно начеркнений, що наводимо його в цілости:

„Соловецькі Острови („Соловки“) — це група островів підарктичної полоси на висоті 65° геогр. ширини, обліта водами Білого Моря.

Вже сам факт, що ці острови положені близько полярних околиць, вказує, що життя на них вельми тяжке. У тій географічній ширині сонця майже не видно, воно появляється там тільки через кілька тижнів у рік, а саме в літі, яке починається на Соловках з кінцем червня, а кінчиться з початком вересня. Але і в цій літній порі гріє там сонце тільки через кілька годин денно, якщо, очевидно, небо непокрите хмарами. Бо найчастіше панують там в літі дощі і мряки, а мряки ці такі густі, що ледви на кілька кроків можна побачити перед собою людину.

Домінуючою порою року Соловецьких островів є зима, ця ледова, понура, пригноблююча зима полярних околиць. Вступом до неї є пора безнастанних дощів вересня і жовтня; в половині листопада настає пора обильних опадів снігу та нагальних північно-східних вітрів, після чого цілу природу Соловецьких островів сковує довжезна, невиносимо жорстока зима, супроводжена пригноблюючими полярними ночами. Вже від початку листопада завірає там день, сонце сходить о 8 год., а вже о 3-ій з полудня западає ніч. А цілий грудень, січень і лютий погружені в безперервній ночі, — хіба що часом відібються промінні сонця від полярних ледів, або на яку годину поя-

виться над головами сляво полярної звізди, щоб вкортці розплинутись у безконечній темряві. Води, що обливають Соловки, зимою замерзають, через що устає всяка плавання, а заразом комунікація зі світом на довгих сім місяців.

Місяці найтяжчої зими та полярної ночі (грудень, січень та лютий) є рівночасно порою нагальних циклонів і снігової заметілі. І саме ці гурагани, при студені понизче 30° Реоміра, серед пронизуючої до костей мряки роблять зиму Соловецьких островів просто невиносимою.

Щоби уявити собі лють тамошньої зими, вистарчить сказати, що селяни зі Сибіру, які в себе звичайні теж до майже вічних снігів і ледів та переносять майже 45°—50°, — вони то, найшовшись на Соловках у зимі, тужать за своїми „теплими“ сторонами. —

Тому зима Соловецьких островів є страшними тортурями для всякого, хто найшовся там без дуже теплої одежі, доброго приміщення та добірного харчу.

Саме цих найконечніших умовин життя в цікавито позбавлені нинішні мешканці Соловецьких островів: нещасні засланці, жертви большевицького терору. Отже і не диво, що вони там масово вигибають.

Але і літо, якого так дуже вичікують мешканці Соловецьких островів, не є так вельми принадне. Бо треба знати, що Соловки це острови вкриті ще досі частинно мочарами. Через це роються вони літом множеством настирливих москітів, перед якими не охорониться людина ні в день ні в ночі, а вкушення яких є дуже болюче та спроваджує лихі наслідки. Серед таких життєвих відносин малярія являється звичайною недугою мешканців Соловків.

До XIII. століття були Соловецькі острови зовсім незамешкалою землею, вони були непрохідною тундрою, гніздом малярії. Культуризацію цих островів перевели монахи, яким на основі едикту Марти Посадниці, потверженого пізніше царем Іваном Грозним, віддано Соловки у виключне посідання і власність. В році 1429 вибудували вони тут монастир, а в р. 1436 анахорет Созим побудував при нім першу церкву. Соловецький монастир названо Кремлем і в часом довкруги нього побудовано багато інших будиноків, так для приміщення монахів, як також служби і паломників, які відвідували монастир. Згодом повстала там також взірцева лікарня і школа. Тяжкою і невисипуючою була праця монахів, яким поступенно вдалося висушити багна і получить поодинокі озера сіткою каналів, котрими сплавлювано деревляний матеріал аж до великої, 8 км. довгої пристані та доків. В Соловецьких лісах розведено з часом усяку дичину, а озера зариблено так, що рибальство та польовання стали на довгі роки головним джерелом доходів для мешканців цих островів. Згодом повстали там великі тартаки та заводи залізного та цегляного промислу. Швидко розвинулися теж і всякі ремесла, як шевство, краєцтво та гарбарство, а вкінці і молочне господарство.

Ця монаша республіка удержувала живі торговельні зносини з європейським континентом при помочі своєї власної торговельної флоты.

Від XVIII. століття призначив царський уряд Соловецькі острови на місце вигнання для політичних проступників і цю саму роль сповняють вони також і сьогодні, річ ясна серед найпоганіших життєвих відносин. Большевицька влада скасувала монастир, призначаючи монахам окремі житла поза мурами Кремлю, а монастирські забудовання та церкви обернено на поміщення адміністрації таборів та в'язнів, яких начислюють тепер на десятки тисяч.

В історії мартирології українського народу записалися Соловецькі острови сумною картиною та жалкими споминами. Тільки що давніше діялися ці безправства за царських часів тоді, коли білий режим абсолютистичної влади XVIII. століття ліквідував останки української самостійності і нищив безцеремонно представників „Мазепинства“. Щоби бодай коротко представити ці події, мусимо думкою сягнути часів руйнування Запорізької Січі в р. 1775. Тоді то російський генерал-поручник Петро Текеллі, вертаючи після закінчення турецько-російської війни в р. 1774, одержав секретний указ цариці Катерини II. зайняти Запорізьку Січ і в цей спосіб ліквідувати останки її самостійності. Царський генерал виконав цей указ, зайнявши дня 4/6 1775 р. Січ і притім заарештував кошового отамана Петра Кальнишевського, військового суддю Павла Головатого та військового писаря Івана Глобу. Частина Запорожців, яка не хотіла піддатися білій цариці, перебралася в Туреччину, де значна кількість їх поселилася недалеко устя Дунаю до Чорного моря, творячи тз. Задунайську Січ.

Найгірша доля стрінула згаданих вище січових старшин. Кошового Петра Кальнишевського відставлено спершу до Москви, а звіттія згідно з указом цариці Катерини II. з 10/7 1776 р. заслано його на постійний побут в Соловецький монастир на Білім Морі, куди прибув він 29/7 1776 р. Тут поводилися з ним дуже суворо. Запроторено його до тюремної темниці, в якій кошовий пересидів 12 років і в тім часі навіть не випроваджувано його для полагодження фізичних потреб так, що в келії його витворилася страшна нечистота завгрубки на околом аршин (диви Д. І. Яворницький: Запоріжжя ч. 1. стор. 128). Около 1788 р. переведено Кальнишевського до іншої келії і від тоді одержував він на своє удержання по 1 руб. денно з доходів його власного маєтку, який сконфісковано. В р. 1801 цар Александер амнестував усіх засуджених і в їх списку під ч. 28. знайшовся також „Петро Іванович Кальнишевський, подільський шляхтич, бувший запорізький кошовий отаман, в Соловецькім монастирі“. В пам'ять свого освободження Кошовий подарував монастиреві Євангеліє в срібній позолоченій оправі. Тому що Кальнишевський був уже тоді понад 100-літнім старцем, він залишився і на дальше в монастирі, а проживши ще 2 роки на свободі, помер 31/X 1803 р. у віці 112 років.

Військового писаря Івана Глобу заслано на Сибір до міста Туруханська, де він в р. 1790 помер. Павла Головатого, військового суддю, запроторено в Знаменський монастир в Тобольську, де прожив він ще 30 років.

Так пімстилася біла Москва над виднішими представниками української незалежної думки, те саме робить тепер і червона Росія, ссилаючи на Соловки масово вже не визначних старшин, а звичайних собі робітників та селян тільки за те, що вони не признають та не хотять признати над собою чужинського панування.

Недавно читали ми в щоденній пресі новинку про демарш англійського амбасадора в Москві, який по всім вимогам міжнародної куртуазії дипломатично бажав довідатися, наскільки правдою те, що московський уряд при помочі безплатної, примусової праці своїх засуджених горожан експлуатує деревляний матеріал і в цей спосіб може провадити за границею тзв. деревний демпінг, збуваючи дерево по дуже мінімальних цінах. У відповідь на це англійський дипломат стрінувся, очевидна річ, з запереченням факту примусової праці радянських в'язнів, з протестом проти вмішування одної держави у внутрішні справи другої і зі заявою, що радянські в'язні не є гірше трактовані, як в'язні в інших країнах.

Тепер якраз ведуться в англійському парламенті наради над ухваленням закону, який має на цілі заборону ввозу і збуту радянського дерева в межах Англії. Таким чином бажав Англія в своїх межах покласти кінець радянському деревному демпінгові, який можна вести тільки коштом нечуваного визиску дармової і примусової праці соловецьких заточенців, вимираючих поголовно внаслідок малярії, тифу, перестуди і інших хоріб, а також внаслідок звірських знущань органів влади.

Найкращою ілюстрацією правдомовності радянських урядових чинників буде нижче подане оповідання Галичанина, який 3 роки відпокутував у соловецькій каторзі. В часі цьогорічних різдвяних свят опинився автор цієї статті в Стрию, де при нагоді відвідин одної з тамошніх адвокатських канцелярій запізнався з молодого людиною назвиськом Степан Сарматюк с. Миколи і Францішки, родженим в р. 1901 в селі Чернилівка, скалатського повіту, рільником, який є автором цього оповідання, що малює яркими красками його близько 8-річний побут в межах Радянського Союзу, віддає вірно усі світла і тіни повсякденного тяжкого робітничого життя, усі страхиття переживань в тюрмах Д. П. У. і на „Соловках“ та являється характеристичним зразком тзв. пролетарської юстиції та справедливости.

I.

Моє родинне село Чернилівка, скалатського повіту, лежить недалеко, бо всього около 2 км. від річки Збруча, що тепер стала границею між Польщею та Радянським Союзом. Дня 21/1 1923 р. я втік перед бранкою до польського війська, перейшов граничну річку та опинився в робітничо-селянській державі. Зараз по переході границі придержала мене радянська погранична сторожа та відставила до пересильної тюрми у Волочиськах. Звідти по 7 днях побуту відправили мене в місто Проскурів, де посадили в тюрму, в якій перебув я 2 неділі. Після того перевезено мене в тюрму у Винниці, де пересидів 2 неділі, а згодом вивезли до Києва в лукіянівську тюрму, звідси по 2 тижнях побуту відставили мене до в'язниці в Харкові, де довелося мені відсидіти 1 місяць.

Перший допит мав я в Д. П. У. у Волочиськах, а питання чекістів оберталися коло ствердження причини, яка спонукала мене перейти нелегально границю. В дальшій етапній тюремній дорозі мене не допитувано вже більше, а зате переведено зі мною строге слідство щойно в Харкові. Передметом слідства мало бути: ствердити цілє, задля якої я перейшов до Радянського Союзу, а зокрема, чи причиною її не була випадково шпіонажа. Тому, що слідство в моїй справі не дало ДПУ позитивного матеріалу, то мене по

1-місячним перебуванню в тюрмі звільнено враз з іншими 26 співтоваришами недолі з в'язниці і відіслано на примусові роботи спершу в самім Харкові, де наша партія через 6 днів працювала при будові якогось театру. Опісля предложено нам виїхати на роботи до копальні вугілля в донецькій басейні, яка була власністю чи теж може тільки в завідуванню Харківського ДПУ. Копальня ця положена в так званім Чистяківськім районі ч. 9.

Харчеві відносини в тюрмах на Україні в тім часі були дуже сумні і невідрадні, а деколи дуже жахливі. Причиною цього стану був загальний голод, який якраз в тім часі найсильніше лютував на нашій молоком і медом текучій Україні. В тюрмах в Проскуріві, Винниці і Києві діставали в'язні по 1 ф. чорного, гливкого хліба на цілий день (40 дкг.), на сніданок чистий кипяток без цукру, кави згл. чаю, на обід пшоняну зупу-водянку, в якій плавали поодинокі крупки, на вечерю нічого. В харківській тюрмі відносини були ще гірші, бо пайок хліба був тут зменшений до 1/2 фунта хліба, а інші харчі були такі самі, як я це щойно вище згадав.

Тюремний режим був дуже строгий, бо в часі ріжних допитів і ходу слідства, арештованих не випускали на жадні роботи так, що вони мусіли вдоволятися дворазовим проходом, 15-хвилинним, серед тюремних мурів на маленькім подвір'ю.

Життєві відносини по тюрмах просто жахливі, мене і моїх товаришів поміщено серед тзв. „уголовних“ влочинців, ріжних бандитів, яких вигляд був просто страшний. Вони були дощенту обдерті, деякі не мали ніякого одягу, бруд і порох замінили їх тіло в якусь гидку масу, вони були голодні та жорстокі, обкрадали безцеремонно своїх співтоваришів, щоби тільки якусь частину одягу чи хліба для себе роздобути.

Поведення самої в'язничної сторожі було коректне — нікого не бито і ніхто над в'язнями не злучався.

Предложения виїзду на роботи у вугляних копальнях Донбасу прийняв я з радістю і перебув там від 7/6 1923 р. до 20/4 1927., працюючи тяжко на щоденний шматок хліба. В самих початках мого перебування харчеві відносини на копальнях були дуже прикрі, та неоднократно довелось терпіти дошкульний голод. Робота була дуже тяжка для мене селянина, непривичного до фабричної та копальняної роботи. Час праці виносив 8 годин денно. Робітники, котрі працювали під землею, одержували збільшену пайку хліба, а саме 5 фунтів чорного хліба, натомість ті, що на землі працювали, одержували тільки 2 1/2 фунта денно такого самого хліба. Около 2 місяці працював я за сам тільки хліб, бо не діставав ніякої грошевої відплати за свою чорну працю. Щоби зменшити кошти свого прохарчування, шахтарі мусіли провадити спільні кухні, яких заряд підпомагав і піддержував в міру

своїх сил тих робітників, що не мали грошей, в цей спосіб, що їм видавано обіди і вечері, на які складалися зупи з вареної риби, пшоняної каші, бараболь ітд.

По двох місяцях такого бідування пішов я працювати під землю, в шахту, і це поправило мої життєві відносини настільки, що я заслугував собі більшу пайку чорного хліба щоденно, а надто готівкою заробляв я 12-15 рублів місячно і так прожив я час аж до березня 1924. В тім часі на тій копальні, де мені довелось стільки років працювати, застановлено дальше видобування вугілля з причини його гіперпродукції і тоді мене враз з іншими зредукованими шахтарами відправлено на другу копальню, віддалену яких 15 км. від дотеперішньої, яка називалася „Бивший Зімер“ ч. 16. На новім місці праці показався надмір робітників, а лихові зараджено в цей спосіб, що старших шахтарів віддалено з роботи, а на їх місце поставлено нас новоприбувших з Чистяківського району. Відносини на новій копальні для нас поправилися настільки, що заробляти ми більшу заробітну плату місячно, а саме одержували від 35-40 рублів місячно. Катастрофа голоду поволи переминала, харчеві відносини поліпшувалися і нам стали виділювати збільшені харчеві пайки. Ми могли купити собі за зароблені гроші стільки хліба, скільки самі забажали, а до зменшення коштів проживання причинялися теж спільні кухні-їдальні, які ми улаштували і провадили спільними силами по 10 або більше шахтарів так, що в часом усі харчі та інші харчеві продукти купували ми за запрацьовану заробітну платню.

В тім часі не існували ще ніякі робітничі клуби, газети та книжки куповано за власні гроші, а робітники, щоби розвеселитися і поговорити, сходилися у своїх бараках та на ріжних розмовах і товариських забавах переживали весь свобідний від праці час. Щойно з початком 1926 р. засновано на сусідній копальні „Катика“ робітничий клуб і там у вільний від заняття час сходилися більші гуртки шахтарів, там читали часописи, бували на рідких кінових представленнях або театральних виставах. Від кінця 1925 р. часописи розповсюджувано в цей спосіб, що контора, де виплачувано шахтарям заробітну плату, задержувала якусь частину готівки, а за це давала робітникам газету таку, яку собі кожний після своєї вподоби бажав і свобідно вибирав. В тім часі найбільше успіху мала місцева російська газета „Сталинская рабочая газета“, яка виходила щоденно в місті Сталін. Від 1927 р. робітники стали передплачувати всякі українські робітничі газети, що появлялися друком в Харкові.

Життєві відносини з року на рік ставали гарніші, харч дешевів, та зате давалася відчувати дорожнеча ріжних частин одягу і обуви. За них треба було платити високі ціни, прим. комплетне убрання з дуже лихого матеріялу коштувало від 50-80 рублів, а чоботи 20-40 руб.

(Далі буде)

ПАПЕРОВІ ГРОШОВІ ЗНАКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Написав: Микола Гнатишак

ДРУКОВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОШЕЙ НА ГАЛИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ

Броди — Золочів

За часів існування З. О. У. Н. Р. друкowano в Станиславові в 1919 р. грошовий знак п'ять гривень,

* П'ять гривень станиславівського видання. Лицева сторона*).

державного видання, на гладкому папері, попелятої краски, з водними знаками, розміром 58 мм × 100 мм. Друковано цих п'ять гривень саме тоді, коли місце завідача мистецько-граверним відділом не було обсажене, бо дотеперішній завідачель арт. мал. І. Мозалевський уступив, а новий завідачель арт. мал. Подушко не обияв був ще цього місця. Відкладаючи докладне описання цього грошового знаку на пізніше (при повному виданню українських грошей), мимоходом згадаю, що овал з тризубом на лицевій його стороні взятий із десяти карбованців роботи арт. мал. Золотова, друкованих раніше, теж в 1919 р., в Кам'янці Подільському. На зворотній стороні квадрат із тризубом узятий з десяти шагів роботи А. Середи, колесо з козаком, роботи арт. мал. професора Нарбута, з 1.000 карбованців роботи артиста мал. Золотова, друкованих в 1919—1920 рр. в Кам'янці Подільському й Варшаві. Це одинокий випадок друкування українських державних грошей в Галичині, випадок доволі нещасливий. Не знати, чи ізза звичайного недогляду, чи зі свідомої злоби технічних виконавців при слові „гривень“ в одному випуску опущено букву „р“. Траплялось і таке, що друковано дві лицеві сто-

* Із збірки М. Гнатишака.

рони. Такі примірники є в Музею Наукового Товариства ім. Шевченка.

Однак деякі галицькі міста видавали свої міські гроші. Відносно мистецького їх оброблення, є вони дуже убогі. Причина їхнього випуску скрізь однакова: брак дрібної розмінної монети.

М. Броди. Випуском грошових знаків та уложенням їхніх wzorів зайнялася спеціальна комісія при повітовому комісаріаті. Комісія ця працювала під головуванням повітового комісара Івана Герасимовича й тодішнього посадика міста др. Рітля. Видруковано грошові знаки в місцевій друкарні П. Вайнштока, вартістю в 1, 2, 5, 10 і 20 гривень, на загальну суму пів мільона гривень. З того знаків на 1 гривню 100.000 штук, на 2 гр. 50.000 шт., на 5 гр. 20.000 шт., на 10 гр. 10.000 шт., на 20 гр. 5.000 шт. Гроші ці віддано до міської каси, де на їхнє покриття зложено пів мільона гривень державного видання. Каса ця продавала-мінчала потребуючим дрібну монету. Гроші друковано на картоновому папері, однакового для всіх розміру: 71 мм × 93 мм. Лицева сторона: „В прямокутнику в горі з ліва й права в квадратиках число 1. На полі межі квадратиками „Одна гривня“, нище однаковий для всіх напис: „Цей знак грошовий належить приймати в Повіті Броди за 1. гривню. Каса міста Броди виміняє кожного часу кожну скількість цих грошових знаків від 100 гривень почавши на гривні відповідно до їх вартости. Підроблювання буде каране тяжкою в'язницею до 20 літ“. Нижче по середині: „Броди, 15 цвітня 1919.“, під цим з ліва: „Ствердив пов. Комісар: Герасимович“,

П'ять гривень станиславівського видання. Відворотна сторона*).

П'ять гривень станиславівського видання з похибкою*).

Десять гривень, місцевого видання в Бродях*).

з права: „Посадник міста Ріттель“. Межі обома друкованими підписами кружок проміром 15 мм, в кружку: „Магістрат Броди“, в середині круга еліпса з гербом міста. По середині цілого прямокутника витиснений герб міста. Зворотна сторона: З ліва відтиск круглої гумової печатки, проміром 32 мм, відтиск краски фіолетної. В колесі напис: „Повітовий комісаріят Броди“, в середині лев. З права такий самий щодо величини й краски відтиск з написом: „Магістрат Броди“, в середині герб міста. В горі над обома відтисками число 15278. Краска грошових знаків: 1 гривні блідо-рожева, 2 гр. рожева, 5 гр. ясно-бронзова, 10 гр. кремова, 20 гр. ясно-жовта. Лицеві сторони в 1, 10 і 20 гривнях такі самі, в 2 і 5 нема квадратиків з числами, числа 2 і 5 більші. Гроші ці були в обігу від 14. квітня 1919 р. до приходу польської влади, себто до 22. травня 1919 р.

М. Золочів. Брак дрібної розмінної монети найбільше відчувала Окружна Команда, спеціально при виплаті заслуженини для стрільців. Це спонукало Окружну Команду дати ініціативу до друкування грошових знаків. Видруковано „касові посвідки“ в місцевій друкарні Цукеркандля, вартістю в 5 і 10 гривень, на загальну суму 60.000. З цього на 5 гривень 40.000 штук, на 10 гривень 20.000 штук. Гроші друковано на гладкому папері, без водних знаків, розміром для 5 гривень 83 мм × 105 мм, для 10 гривень 78 мм × 118 мм. Лицева сторона: В рамках прямокутника, в його рогах:

„гривень 5 гривень“. В горі: „пять 5 гривень“, причому число 5 перетинає майже цілу раму. Нижче з ліва: „О.(кружна) К.(оманда) 180., з права число 4040. Нижче по середині: „Касова посвідка“. Під тим: „Державна Каса Уряду Податкового в Золочеві виплатить в заміну за двадцять штук таких посвідок державну ноту п'ятдесят карбованців або сто гривень“. Нижче з ліва: „Золочів, 2. цвітня 1919“. Під цим з ліва: „Окр. Військ. Кмда: „Лисняк от.(аман)“, в середині: „Держ. Пов. Комісаріят: „М.(ихайло Балтарович“, з права: „Комісаріят міста: Др. Гольд“. (Оба останні живуть в Золочеві). Зворотна сторона незадрукована. З ліва відтиск круглої гумової печатки проміром 37 мм, відтиск червоної або фіолетної краски. В колесі напис: „Окружна Військова Команда Золочів“, в середині лев. З права відтиск проміром 35 мм, з написом: „Державний Повітовий Комісаріят в Золочеві“, в середині державний герб. Краска грошових знаків: 5 гривень — бронзова, 10 гривень — ясно-синя. Лицева сторона при 10 гривнях така сама, лише в рамках прямокутника: вширш 6 десятків у шість міліметрових відступках, повздож 10 десятків на долині й 8 десятків в горі у такихже самих відступках, в рогах прямокутника по одній десятці. Нижче з ліва: О. К. 1883., з права число 8969. Зворотна сторона така сама.

Десять гривень золочівського видання*).

Зід видавництва: Редакція Черв. Калини звертається з проханням до читачів нашого журналу, щоби ласкаво надсилали всякі грошові знаки, державні, міські, та інші, які по використанні з подякою будуть відіслані. Цих грошових знаків редакція потребує для репродукції в „Літописі“ Ч. К. та до видання окремої праці про українські грошові знаки.

*) Із збірки М. Гнатішака.

ВІЙСЬКОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНЬОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ТАБОРІ ЛАНЦУТ-СТРІЛКОВО

Не солодко жилося нашим студентам старшинам інтернованого вояцтва У. Н. Р. в таборі Ланцут за дротами після поразки в 1920 році в тісних, переважно мокрих колишніх австрійських конюшнях.

Щоденне перебування в тісному гурті людей, постійне недоїдання, економічні злидні, а головне відсутність сталої праці, ще гірше пригноблювало чутливу душу нашого вояка й збільшувало моральні його страждання та тугу по залишеній батьківщині, рідні, знайомих... Але свідомість брала верх і примушувала не лише миритися з тими недостатками щоденного життя, але давала ще силу, не падати остаточно духом.

Кожний розумів своє перебування на еміграції не інакше, як підготовку до того недалекого майбутнього, що скоро чи пізно має прийти й готовився найкраще прислужитися своєму народові в боротьбі за визволення зпід чужого панування, а потім стати на Україні організаційним чинником.

Щоправда, в тодішніх таборних обставинах не все було вільно робити, що вважалося за потрібне, як з причини певного недовіря офіційної влади, або недостатку економічних засобів, а також дуже часто траплялося й так, що своя „ліва рука“ руйнувала, чи просто забороняла продовжувати робити те, що проробила „права“... Та проте діяльні особи якось собі давали раду й навіть в тих таких не зовсім сприятливих обставинах було багато дечого гарного зроблено, про що з гордістю тепер можемо споминати. До таких світлих сторінок таборної роботи належить і праця над створенням Українського Народнього Університету в таборі Ланцут з кількома факультетами, в числі яких був Військовий Факультет. І до створення Народнього Університету та його розвитку багато причинилися своєю творчою роботою наші студенти-старшини.

Імпульс до створення вищої школи в таборі був даний на конференції представників культурно-освітніх відділів Армії У. Н. Р., що відбувалася 20/IV 1921 року в таборі Ланцут, і на якій обрано Комісію з трьох людей (Голови — Начальника Табору ген. Пилькевича, заступника — Нач. Культ.-Осв. Відд. 1-ої Бригади Кулеметної Дівізії А. Ільницького та Секретаря — Інтенданта Кордонного Корпусу Г. Гордієнка) для влаштування вищих та середніх шкіл по таборах. І одною з праць цієї комісії була організація Українського Народнього Університету в Таборі Ланцут.

Цей Університет, не дивлячись на те, що знаходився все-таки в умовах військового життя, де все підлягало зверхній військовій владі — був зорганізований на засадах цивільних і у своєму внутрішньому житті користувався повною автономією.

Відкриття Університету відбулося 9-го червня 1921 року. В склад Університету входили факультети: економічний, історико-філологічний, та математично-природничий. На урочистому засіданні Ради Про-

фесорів обрано Правління Університету: Ректором Університету Проф. В. Біднова, Деканом математично-природничого факультету Д-ра М. Чайківського, Деканом історико-філологічного факультету Проф. Білецького та Секретарем Університету А. Ільницького.

До викладів в Університеті були запрошені професори київських, харківських та кам'янецьких вищих шкіл, що перебували на еміграції, а також деякі львівські професори.

Нема змоги тут ближче підійти до всіх справ Університету, це вже мабуть прийдеться зробити якось вдруге. Тепер лише зазначимо, що слухачів на всіх трьох факультетах було 523, на економічному 266 слухачів, на історико-філологічному 139 і на математично-природничому — 118 слухачів. По освіті всі слухачі поділялися: студентів різних вищих шкіл 36, зі скінченою середньою освітою 188 слухачів, решта 139 слухачів з нескінченою середньою освітою, а 160 слухачів з освітою початкових та вище початкових шкіл. Зі всіх записаних слухачів старшин було 356, а козаків 167.

6-го Липня 1921 року там-же в Ланцуті при Народньому Університеті відкрито ще Військовий Факультет.

Ініціатива закладення при Народ. Університеті Військового Факультету належить групі студентів-старшин — слухачів Нар. Університету. Ця думка на початку не була підтримана, але потім за проводом професорів Університету, що мешкали у Тарнові, вона набула більше реальності і була переведена в життя за санкцією Головного Отамана С. Петлюри та Начальника Генерального Штабу ген.-хор. Сальського.

Відкриття Військового Факультету відбулося урочисто, в присутності високих гостей з Тарнова: Президента Ради Республіки Проф. Фещенка-Чопівського і Начальника Генерального Штабу ген. Сальського. На Декана Військового Факультету обрано ген. пор. Юнакова.

Напрямок провідних ідей, що так чи інакше вели до зреалізування при Народньому Університеті Військового Факультету, був приблизно такий:

З огляду на велике значіння війська для держави, воєнна наука стала монополією тільки держави, військових її чинників. Воєнна наука, що має своїм об'єктом надзвичайно цікавий прояв життя людської маси, замкнулася в фахових навчаючих військових інституціях і розвивалась своїм шляхом побіч інших наук, що теж досліджують людську масу. Не приходить доводити про всю шкідливість такого явища так для воєнної науки, як і для інших наук взагалі. Інші науки були позбавлені кольосального матеріалу для повних своїх висновків, а наука воєнна була багата виграла, використавши повністю методи і висновки наук про колективну людину.

Воєнна наука вже так багато збрала матеріалу, що їй стало тісно у фахових військових установах.

Тісно тому, що ті установи прямували перш за все до цілей цілком обмежених — до практичної підготовки практичних діячів, до війни. Аж до певного ступня розвитку воєнної науки практичні завдання не перешкождали науці, але потім стали вони над нею тяжити.

В останні часи вищі військово-учебні заклади стали почувати себе поміж двома альтернативами: з одного боку — необмежені завдання досліду чистої науки, а з другого — обмежені практичні завдання для підготовки до відповідної практичної діяльності. Приходилося вже вводити значні поправки і цікавий під тим поглядом процес перебудови своєї системи переживали французька та російська Академія Генерального Штабу з початку ХХ століття.

Визріваюча в цьому напрямі ідея знайшла свою відбитку на Україні в 1918 році в праці Генерального Штабу. В комісії по організації військово-учебних українських закладів, що працювала все літо 1918 року під головуванням проф. ген. Юнакова, професор російської Академії Полянський вніс надзвичайно цікавий доклад про засади організації вищих військових навчальних закладів. Він рішуче відділяв Військовий Факультет університету, що мав своїм завданням чисту воєнну науку, від різних шкіл практичних воєнних знань. Оскільки перші мали оперувати переважно методом індукції — аналізи низки конкретних фактів і узагальнення зроблених висновків, остільки другі оперували б переважно методом дедукції — синтези — вивчення певних рецет, практичних засобів і тренування в них.

Оскільки перші мають завданням дати широкий світогляд, певні сприяючі умови для розвитку воєнної науки, остільки другі мають підготувати ремісників воєнного діла. Оскільки перші є потрібні для осіб, які мають зайняти в армії високі службові становища, або віддатися воєнній науці, остільки другі обов'язкові для того, щоб справляти відповідні технічні функції в армії.

Чисто воєнна наука багатоб виграла, колиб знайшла місце в інституції, що студіює чисту науку і працює по певних наукових методах. Воєнна Академія, у вигляді Військового Факультету Університету, увійшовши у тісний контакт з іншими факультетами, що досліджують колективну людину, тільки виграла б у повноті й глибині своїх висновків, а чезло б те в цінності їх для військового діла.

Воєнна наука в університеті вийшла б з тісного кутка на широкий суспільний шлях, перестала б бути здобутком лише, як кажуть, „посвячених авгурів“ і заступила б те місце між іншими науками, яке їй належить з огляду на значіння об'єкту досліджування. Так би мовити, замість „удержавлювання“ — потрібно „усуспільнення“ воєнної науки.

Фон-дер Гольц у „Нарід під зброю“ каже: Кожна нація мусить бути озброєним народом, а озброєна інтелігенція — її керівниками“.

Воєнна наука тільки в університеті допомогла б суспільству усвідомити ті першорядного значіння питання, що мають таке значіння для захисту нації.

З університету воєнна наука могла б допомагати державі — нації, виконати кольосальної ваги завдання — скерувати сили нації в потрібному напрямі для захисту її буття. А фахові військові заклади, з чисто практичними завданнями, найкраще їх виконали на основі чистої науки, яку давав би Військовий Факультет.

Ось загальні думки щодо поставлення воєнної науки в нашій державі, зв'язку з завданнями будучої боротьби та сучасним розвитком воєнної науки.

І відчинений Військовий Факультет при Укр. Нар. Університеті в Ланцуті мав при своєму заложенню цей напрямок провідних ідей та був першою спробою перевести ці ідеї в дійсність.

Крім провідних ідей перед організаторами Військового Факультету стояло ще питання про методи вивчення військових наук, особливо в тих таборових обставинах, в яких переводилася ця організація, та полагоджування найпотребніших щоденних справ, які завжди є у веденні тої чи іншої роботи.

При відкритті Військового Факультету начальство та високі гості досить красивими словами провозжали в далеку дорогу своїх старшин, але належної зброї не дали... Крім декана Військового Факультету, котрий фактично учав в праці не брав, Факультет розпочав дійсну свою працю абсолютно без лекторів і без підручників не лише на українській мові, але й на інших чужоземних мовах, а також абсолютно без жадних матеріальних засобів*). Таким чином вже на самому початку діло полишено на самих студентів, котрих було записалося більше 100. Діло стало на мертвій точці й не зрушилосьби звідтіль, якби не знайшлася людина, котра лише по своїй власній ініціативі взялася керувати Військовим Факультетом по особливому методу, єдиному можливому в таких випадках.

Це був ген.-пор. М.....к, освічений, бойовий і досвідчений старшина Генштабу.

Він взяв у руки діло тоді, коли писалося до Декана, що заняття на факультеті розпочатися не можуть за браком лекторів і особливо підручників, без котрих місцеві таборові сили розпочати працю не можуть. Крім того був абсолютний брак матеріальних засобів для купівлі самих найпотребніших річей, як папір тощо. Був лише один генерал М., котрий взяв на себе обов'язки Декана Факультету, було більше сотні старшин, котрі бажали працювати, а головним чином слухати, була в місцевому театрі аудиторія до викладів, а більше нічого. Настирливо повставало питання про методу навчання й це питання теоретично було розв'язане Деканом Факультету ген. М., а практично слухачами Військового Факультету на слідуєчих засадах, що вже були влучно житі у Французькій Вищій Воєнній Школі. Це є метод самонавчання, або самовиховання, під керівництвом професора, при котрому викладати мусять самі студенти.

Основні засади цього методу виходять зі слідуєчих головних міркувань:

1. Людина, яка бажає успіху в придбанні знання, мусить самостійно переробити свою освіту, а другу частину свою існування присвятити на знищення тих помилок способу думання, що були набуті в минулому.

2. Багато вчених вже вказувало на різницю, що відділює людину, у якій практичне виховання формує критичні погляди, від тої людини, що обмежена студіюванням підручників й абстрактними теоріями.

(Докінчення буде).

*) А крім того ситуація розвитку Військового Факультету була ускладнена ще й тим, що в літку 1921 р. військовий табір в Ланцуті перевезено до Стрілкова (Познаньщина).

Історія 4-го Запоріжського полку імені полковника Богуна

Історичний матеріал Т-ва Запорозців. — Написав А. Тарнавський, сотник Війська Запоріжського.

(Продовження)

Командант 16-ї Богунівської сотні сотник Малець одержав наказ розброїти повстанців та заарештувати агітаторів. Операцію виконано силами обох Богунівських сотень безкровно, бо повстанці не ставили опору, коли побачили, що до них беруться не жартом. Розбровано 3000 повстанців, агітаторів заарештовано і відправлено в штаб полку. В той же час в Полтаві зліквідовано ревком.

Введовзі після заняття Полтави Лівобережна Армія заняла м. Кременчук, Лозову, Катеринослав та інші місця і цілий терен Лівого Берега був опанований республіканським військом.

Після заняття м. Київ військом Директорії 2 Запоріжський полк одержав наказ переїхати в район м. Кременчук-Крюків. Полк мав прийняти мобілізованих козаків і розвернутися в 2 Запоріжську Республіканську Дивізію. По дорозі в Кременчук 4-ий курінь полку розвернувся в 3-ий та 4-ий курінь полку. Третього куріня в той час в полку не було, бо цей курінь, що складався з Наддністрянців (розбровених ще гетьманом) ще з Чернігівського Кордону, був відісланий до Білої Церкви, де формувалися Січові Стрільці. В м. Крюкові 4-ий курінь переформувався в 4 Запоріжський імені полковника Богуна полк. Командантом полку був призначений сотник Цілюрик; командантом 1 куріня полку — хорунжий Харченко, к-том 2 куріня — сотник Малець. Командантами восьми піших сотень призначено: хор. Блоха, хор. Раковського, хор. Махонька, хор. Тарнавського, хор. Катькала, сот. Шевченка, хор. Бобринського та хор. Доценка. Осавулом полку (ад'ютантом) був призначений хор. Сікач. Підстаршинські кадри були поділені по сотням.

Почалася мобілізація і через 2 тижні полк був сформований та одержав наказ вирушити в м. Полтаву для несення залогової служби.

В Полтаві полк розташувався у Військовій Школі (буд. Духовної Семинарії). В цей час провадилась муштра в піших сотнях; були сформовані сотні: кулеметна — командант хор. Гринько; саперна — к-ант сотник Сологуб (Сергій); кінна — к-ант хор Врангель. В інших сотнях були сформовані кулеметні чети. Остаточно зорганізовано господарчу частину полку. Господарем полку призначено сотника Якимашу, к-том немущтрової сотні — значкового Митарчука. Прибуло поповнення мобілізованих старшин (20 людей), яких розділено по сотням.

В кінці грудня по наказу Отамана Лівобережної України відіслано 1-у та 2-гу сотні під командою хорунж. Раковського на ст. Лозова для ліквідації банд Махна. В початку 1919, року, розігнавши біля Лозової одну з банд Махна, цей відділ повернувся до полку.

1919 рік.

2 січня по наказу команданта дивізії хорунжий Махонько з сотнею та з кулеметною четю 4 сотні був приділений на бронепотяг „Стрілець“, де сотня складала залогу бронепотягу. Піше прикриття броне-

потягу було дане під команду підхор. Островському, а кулеметні чети — підхорунжому Романюкові. Хорунжий Махонько був призначений помічником команданта бронепотягу. 3-го січня згідно з наказом полк вирушив на ст. Кочубеївка (в напрямку на Харків), де мав стати в резерві 2 Запор. дивізії, котра вже билася з большевиками. 4-го січня полк потягом прибув на місце призначення і зразу одержав наказ виставити міцні застави вправо і ліво від залізниці. Село Кочубеївку заняла 4-а сотня, а горби вліво від залізниці заняв 2-ий курінь. Передові частини большевиків, зіткнувшись з заставами, не важилися виконати цього завдання — перетяти залізницю, аби перешкодити відступові дивізії, і ніччю, коли дивізійні потяги відійшли, Богунівський полк вже під міцним вогнем ворожого бронепотягу відїхав на ст. Божків (під Полтаву), де заняв позицію на відступах до станції. За недугою сотника Цілюрика команду взяв сотник Малець. Через добу полк одержав наказ заняти м. Полтаву і під натиском ворога відходити пішим порядком по залізниці на Кременчук.

В Полтаві полк зосередився в „Кадецькому Корпусі“ і вислав в бік Монастирського ліса стежі. Пізно вечером до полку приєдналася сотня кінного дивізіону під командою хор. П. Дяченка. О 23 годині хор. Врангель доніс, що ворог великими силами наступає на Полтаву. В той же час в місті почали ворухитися місцеві большевики і стали нападати та обстрілювати наші піші стежі на вулицях міста. Повернувся розїзд кінного дивізіону і доніс, що на Полтаву вирушили з ближчих сіл розагітовані большевиками селяни-повстанці. По місту почали бити большевицькі гармати. Все це звязку з непевним настроєм мобілізованих козаків витворило ситуацію неможливу для оборони і сотник Малець зарядив відворот на с. Мачеху. На „голодну кутю“ залишили Богунівці Полтаву, але і на думці не мали тоді, що вже її не побачать. Відступ був зроблений своєчасно, бо годину опісля шлях на Мачеху був перетятий большевиками.

Маючи в арієргарді кінну сотню, полк відїшов через села: Мачеху, Нові Санжари та Старі Санжари, на ст. Кобеляки, де навантажився на потяг Мазепинського полку і відїхав на ст. Кременчук.

В Кременчузі полк розташувався в Реальній Школі і ніс залогову службу в місті. Від початку наступу большевиків, а особливо після заняття ними Харкова в Запоріжському Корпусі та в інших частинах Лівобережної Армії дуже поширилася дезерція мобілізованих козаків. Большевики зуміли посіяти недовіря до Директорії серед широких мас селянства і цим деморалізували Республіканську Армію, котра в більшості складалася з мобілізованих селян. Купка старих Запорозців, розпорошена по частинах, могла протиставити большевицькій агітації тільки персональну волярську якість, але на „мобілізацію“ це вражіння не робило. Не помагали і карі. Запоріжський Корпус таяв.

Штаб Армії Лівобережної України зконцентрував Запор. Корпус в Кременчузі, лишивши проти ворога

слабенькі заслони, і опрацьовував плян оборони Правого Берега по лінії Дніпра. Цей плян давав змогу, форсуючи Дніпро, тримати фронт тільки малою частиною війська, а решту за зиму можна було привести до порядку, встановити лад та карність.

Несподівано заарештував командант 3-го Гайдамацького Полку, Волох, той сам, що 1919 року перейшов на службу до большевиків, отамана Болбочана. Це арештування зробив Волох з причин особистих, на підставі „чуток“ про те, що Болбочан ніби хоче перебитись до рос. „добровольців“ і тому віддав большевикам Лівобережжя. Ці „чутки“ пускав сам же Волох і вони ж для нього послужили підставою арешту.

На ділі ж, причиною нашого відступу від Харкова аж до Дніпра була невелика кількість Запор Корпусу та відсутність резервів, котрі моглиб ліквідувати большевицькі повстання на задах Армії та могли карати дезертирів. Коли про арешт от. Болбочана довідалися Запорозжці, то зразу прийшло майже до збройної сутички між ними та Гайдамаками. Більшого замішання уникли тільки тому, що от. Болбочан наказав „нікому нічого не робити для звільнення його зпід арешту“. Волох повідомив Директорію, що арештував Болбочана за „державну зраду“. З Київа наказано привезти от. Болбочана до Уряду. Волох знярядив ескорту з козаків свого полку, давши таємний наказ забити по дорозі до Київа от. Болбочана ніби за намір втікати. Про це довідалися Запорозжці, і поставили Волохові ультимат, або вони звільнять Болбочана зпід арешту, або разом з Болбочаном поїдуть представники 3-ців для охорони. З цим Волох був примушений погодитись і разом з от. Болбочаном поїхали представники запорізьких полків. Від Богунівського полку представником було призначено команданта 4-ої сотні хорунжого Тарнавського. Поїздка до Київа (спеціальним потягом) пройшла без інциденту, але цілий час Гайдамаки і Запорозжці не випускали з рук набитої зброї і досить похмуро поглядали одні на других. На спробу Гайдамаків викликати глузливу розмову Запорозжці не відповідали, бо не до розмов було — Запорозжці везли в арешті свого отамана, того, хто створив справжнє українське (а не партійне) військо і зробив їх такими, якими вони були і є. Була й думка порушити карність: звільнити зпід арешту отамана і зголоситись разом до Уряду, але отаман гостро заборонив про це думати.

Після 2 тижнів Болбочана звільнено зпід арешту, але віддалено від Запорозжців і вислано в Галичину. Це дуже пригнітило всіх старих Запорозжців і утворило небувалу деморалізацію. Про це свідчить те, що у багатьох була думка дезертувати в Галицьку Армію і добувати Київ через Львів. Але і тут цьому запобіг Болбочан. Через своїх осаулів переказував Запорозжцям, аби заховували карність і лишались в частинах.

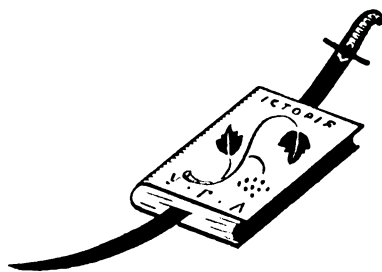
В час цих подій большевики повели наступ на Кременчук. Полк заняв позицію попереду двірця. 5 сотня заняла „бойні“ в двох верствах вправо від залізниці в напр. на ст. Потоки. 7 сотня — хутори вліво від

залізниці. 8 сотня — просто по залізниці в напр. на Полтаву. 1-ий курінь (резерва) та штаб полку заняли двірць. Першу атаку большевиків прийняла 8 сотня, а далі завязався бій на відтинках 5 та 7 сотень. Ворог засипав наші лави та двірць гураганним вогнем з гармат та кулеметів, повів атаку на відтинках усіх сотень і уступав тільки перед нашими контратаками. На протязі 4 годин було справжнє вєкло, за вибухами та розривами стрілен не було чути команди, після чого, з огляду на небезпеку в тилу, командант дивізії наказав відворот на правий беріг Дніпра, в м. Крюків. В порядку, відбиваючи наседаючого ворога атаками, Богунівці відійшли на правий беріг і зупинилися по наказу на мості через Дніпро. Втрати полку за бій під Кременчуком були: 3 козаки забиті та 2 ранені. Невеликі втрати пояснюються тим, що ворог „бив в білий світ, як в копійку“. Зясувалася причина відвороту: „Отаман“ Григорій зрадив і на ст. Знаменка виступив проти українського війська. Всі частини Корпусу відїхали. Богунівський полк мав відходити, затримуючи ворога на ст. Каменка. 2-ий курінь був змінений 1-им і відійшов на двірць. Ворог заховувався пасивно. Раптом в місті почулася велика стрільянина з усіх боків. Розвідка виявила, що повстали численні робітники і повели наступ в тилу та в крил. Відновили активність і військо червоних і повели атаку на міст. Полк мусів відступати, як найшвидше. Резервний 2 курінь, дякуючи енергії сотника Сологуба (Сергія), навантажився у потяг і під вогнем повстанців, уживаючи для оборони від атак на потяг ручних гранатів, встиг виїхати на ст. Каменка. 1-ий курінь під командою хор. Харченка залишився між частинами червоних та повстанцями, що заняли двірць. Курінь розсипався у 2 лави і полем почав відходити. Приходилося одночасно оборонятись і наступати. Передня лава наступала на повстанців, а задня оборонялась від больш. війська. 1 курінь в порядку відійшов на ст. Каменка, де вже був 2 курінь. Кінна сотня під командою хорунжого Врангеля, заскочена повстанцями в місті Крюкові, змушена була залишити коні та пробиватися до полку пішим порядком. За цей відворот полк мав втрати: 10 козаків забитими, 8 раненими. Треба відмітити геройську смерть козака кінної сотні Михайла Крупенка. Він був посланий в розвідку і раптом був оточений повстанцями, яких прийняв за мирних громадян. Повстанці зірвали з нього шапку, побачили оселедець і замучили на смерть, майже на очах кінної сотні, котра була оточена в той час з другого боку. Докінчив муки Крупенка (вирізали оселедець зі шкірою) постріл з рушниці і герой помер з криком „Слава Україні“.

Зі ст. Каменка полк переїхав на ст. Знаменка, а звідтіль через ст. Цвітково, Шпола, Христинівка приїхав на ст. Вапнярка, де простояв 4 доби на відпочинку.

По відпочинку полк пішим порядком через с. Тиманівку відправився в м. Умань, де став залогою.

(Дальше буде)

З весною кожного року відбуваються Згальні Збори кооперативи „Червона Калина“, на яких при- явні члени мають добру нагоду довідатися про мину- дорічну діяльність і про майбутні пляни видавництва. Та членам з подальших сторін, яким важко прихо- диться бувати на цих зборах, а також читачам і при- хильникам нашого видавництва цікаво буде довіда- тись дещо про діяльність нашої кооперативи бодай коротко.

Ми вже згадували в новорічному числі „Літопису Ч. К.“ про невідрадні явища, з якими треба заедно боротись, зокрема про невірнування передплатни- ками пренумерат та загалом боргів. — Згадували і про скруту в звязку з осінними подіями та загаль- ною кризою, яка не минула й наших установ. Одначе це відомі справи і про них зайво більше писати. Всеж- таки треба додати, що заклики наші до членів і по- купців не залишилися без наслідків, навпаки багато відгукнулось на них, присилаючи передплату й ви- ривнуючи борги за книжки. Ми щиро їм дякуємо. Зрозуміння громадянських обовязків і прихильність до видавництва це запорука його майбутнього, основа під дальшу розбудову. І хоч залишилося ще доволі боржників невразливих, що правда, на наші зазиви, то все таки з приємністю мусимо зазначити, що нам вдалося щасливо перебрести бурхливі води, бо пере- живши найскрутніші часи можемо продовжувати нашу діяльність з певнішим завтра, маючи на увазі гасло: **Що крок то вперед**.

В останніх часах видавництво дістало багато ціка- вих праць до друку. На чергу по „Щоденнику“ Чи- каленка і по IV-ій частині „Споминів“ ген. Петрова, приходить „Під сонцем Поділля“ В. Приходька. Чита- ючи цю книжку, з правдивим захопленням, мимохіть стає дивно, чому в нас так мало тих споминів з інших закутків нашої землі. Давнина пропадає марно, змі- няються часи і люди та нема кому змалювати тієї картини минулого, що залишиласяби для майбутніх поколінь, щоб вдивлялись в неї і пізнавали: „Звідки взялось і де поділось.“ Зокрема з галицької землі так мало таких споминів. Чи не має доброї волі, чи рука не складається. А шкода! Скільки то закутин, в яких „було колись і минулося,“ скільки цікавих перлин найшлосяби як причинків до „старих до- брих часів,“ до збагачення джерел нашої історії. Правда, що й усякі спомини треба писати з хисто- . Треба ці переживання ще раз переживати, вкладаючи туди не тільки важливіші дати та описи помітніших подій, але й багато душі та серця. А це вмів робити В. Приходько. Тому „Під сонцем Поділля“ прочитає кожний з правдивою насолодою, особливо тутешні і тамтешні „Подоляки,“ бо воно таке близьке, таке своє — ніби дійсно навiane вітром, озолочене сонцем рідного Поділля.

Рівночасно із споминами Приходька вийде Юрченка: „Шляхами на Соловки.“ Це опис переживань, низка картин жахливих подій на Радянищині, довга, ніким не розгорнена так ще цікаво фільма. Автор, учасник ви- звольних змагань і засланець на Соловки. Книжка приковує читача, спираючи в ньому дух від безна- станних зворушень. Легкий стиль, безпосередність, а головню щирість, з якою автор описує те, що пе- режив — як учасник визвольних змагань, повстанець,

Дня 13. II. помер у білгородській лікар- ні Лев Мікош, був. однорічний десятник УСС. та УГА. Мікош народився 11. V. 1900 р в Кцімані на Буко- вині і як 17-літній юнак вступив у ряди УСС., щоб боротись за волю України. Він залишився вірним і щирим борцем аж до о- станняго дня існуван- ня УГА. Після того переходить до Чехо- словаччини. В 1923 р. покійний виїжджав до Білгороду в Югославії, де пра- цює як приватний урядовець в одній торговельній фірмі. Тяжка недуга труїла весь час його молодече життя і з кожним роком вела його ближче до холодної могили. Перед кількома місяцями покійний поклався до ліжка, з котрого вже йому не судилося більше встати. В жалібному проводі 15. лютого білгородські Укра- їнці відпровожували свого товариша на останню до- рогу. Під дощем і вітром білгородська громада від- проважувала на далекий цвинтар свого скромного, але щирого товариша. Жалібно грала музика, розві- валися жовто-сині стяжки на вінках від „Української Громади“, „Просвіти“, рідні та фірми, в котрій по- кійний працював. Покійного попрощали від „Просві- ти“ секретар п. Борисполець, а від членів б. УГА. п. Школьник, б. хорунжий УГА.

Спи спокійно, Дорогий Левку, нехай буде Тобі легкою сербська земля.

опісля радянський діяч та засланець на Соловки — роблять її не лише цікавою, вартісною, але й сен- заційною під теперішній мент.

Приготовані до друку Борщака: „Великий Мазепи- нець-Орлик“ (з французько-українських взаємини) та Д-ра Костя Левицького: „Великий зрив“ 1917-1918 рр. (причинки до історії укр. державности) Про ці книжки згадаємо ще окремо.

При цій нагоді пригадуємо Шановним авторам, що речинець прислаки рукописів до Календаря Ч. К. на черговий рік кінчиться з днем 15. квітня. Календар вже готовимо до друку.

Адміністрація „Ч. К.“ подає до відома членам та відборцям наших видань, що може висилати всі книжки в гарній мистецькій, твердій оправі за доплатою 2 зол.

Власники купонів з закупленого „Щоденника“ Чика- ленка звольте ласкаво надсилати відтинки цих купо- нів для поміщення в Літописі ЧК і то негайно, щоби можна було приступити до льосовання.

До цього числа додаємо поштові складанки та просимо прислати ними біжучу передплату на друге чвертьріччя ц. р. Залягаючих передплатників просимо вирівнати свої залежності. Звертаємо увагу, що Лі- топис має свої цілком окремі поштові складанки.

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ
КНИЖКИ **Б. ЧИКАЛЕНКА** ЩОДЕННИК

(Продовження)

78. Алексевич Ілько, Тернопіль, ч. 2079; 79. Др. Бавар Антін, Будзанив 2633; 80. Барчук Дмитро Миків 2250; 81. Др. Бережницький Іван, Львів 2192; 82. Буя Осип, Львів 2586; 83. Баріло Іван, Лодзь 2277; 84. Др. Блавацький Дмитро, Бібрка 2161 85. Вуйняк Франц, Скерневіце 1632; 86. Бехметюк Евстахій, Делятин 2188; 87. Бішовський Гнат, Львів 1867; 88. Баюк Степан, Гадів 1723; 89. Др. Бих Микола, Копичинці 2159; 90. Воробець Теодор, Львів 2581; 91. Войчак Володимир, Львів 2585 92. Гела Степан, Львів 2915; 93. Гімназія СС. Василянок, Львів 1613 94. Др. Годозаний Степан, Тереховля 1968; 95. Др. Гуркевич Володимир Самбір 2076; 96. Гнатишак Максим, Коломия 2197; 97. о. Двездик Петро, Львів 1528; 98. Девосер Михайло, Свєце 1516; 99. Даківський Дмитро, Дрогобич 218; 100. Демчинин Григорій, Хелмно 1502; 101. Др. Евин Філіп, Львів 2511; 102. Др. Електорович Володимир, Чортків 2635; 103. Заряд Бурен св. Миколай, Сокаль 1525; 104. Збудовський Роман, Надвірна 1539; 105. Др. Звонинський Петро, Болехів 1569; 106. Івасків Федь, Бучач 2081; 107. Др. Кубійович В., Краків 2019; 108. Клоє Роман, Львів 2589; 109. Коцюмбас Володимир, Львів 2588; 110. Др. Кардтш Адольф, Монастирська 1551; 111. Козьоринський Олекса, Балгород 1902; 112. Кмцикевич Володимир, Львів 1875; 113. Др. Кашулінський Василь, Львів 2498; 114. Кучміва Олеся, Підгайці 1993; 115. Котис Константин, Перемишль 2645; 116. Купецький Григорій, Львів 2053; 117. Др. Кєковський Франц, Сянок 1962; 118. Косар Роман, Ключів вел. 1955; 119. Лопатюк Василь, Львів 2522; 120. Луцький Роман, Львів 2591; 121. Лукашевський Володимир, Львів 2592; 122. Лазарів Василь, Сієць 2012; 123. Літинський Іван, Львів 2745; 124. Лепківа Тетяна, Станіславів 2822; 125. о. Липський Богдан, Тернопіль 2127; 126. Мерена Василь, Ставіша 1512; 127. о. Мальчинський Олександр, Панівці 2563; 128. Метельський Антін, Домаморич 1800. 129. Мицик Адам, Львів 2513; 130. Мудрик Андрій, Львів 2510; 131. Мачалаба Дмитро, Львів 2593; 132. Менцінський Володимир, Тернопіль 1920; 133. Малинович Михайло, Жидачів 1589; 134. Народний Дім, Калуш 1807 135. Потерейко Ольга, Бабіце 3629; 136. Постолювський Антін, Краків 2143; 137. Пявківський Кость, Львів 2506; 138. Інж. Палій Андрій, Львів 2590;

139. Павляк Сильвестер, Львів 2496; 140. Погорецький, Львів 2587; 141. о. Прийма Мирон, Львів 2974; 142. Пендєл Онуфрій, Бучач 1898; 143. Ратушняк Іван, Тереховля 1624 144. Романовський Філіп, Дучинів 1657; 145. Рагич Василь, Рогатин 1726; 146. Др. Савойка Роман, Дрогобич 1804; 147. Савчин Петро, Синевідсько 1606; 148. Сверида Степан, Львів 2507; 149. Сеяця Володимир, Львів 2509; 150. Сущків Володимир, Борнелаз 1782; 151. Стадник Демко, Копичинці 1751; 152. Тагуч Михайло, Підбуж 2750; 153. Чужак Гриць, Львів 2625; 154. Чайковський Євген, Львів 2517; 155. Читальня „Просвіти“, Лисятчі 1934; 156. Читальня „Просвіти“ Мізунь ст. 2745; 157. Читальня „Просвіти“, Копичинці в/Гор. 1677; 158. Читальня „Просвіти“, Іванків 1918; 159. о. Чубатий Зенон, Вишнівчик 1868; 160. Шепелявий Степан, Бучач 2242; 161. Шухевич Павло, Краків 1251; 162. Шандура Михайло, Заупіль 2237; 163. Шанковський Клим, Львів 2631; 164. Хицик Дмитро, Тернопіль 1831; 165. Хмара Марія, Коломия 1811; 166. о. Фальорчук Йосиф, Кулаківці 2262; 167. Філія „Просвіти“, Копичинці 2163; 168. Українська Повітова Бурса, Броди 1770; 169. Александрук, Снятин 2259; 170. Бойчук Василь, Молодьків 2148; 171. Др. Білинський Іван, Самбір 2149; 172. Баран Омелян, Краковець 1666; 173. Борис Теодор, Перемишль 2105; 174. Берестейський Яків, Брикула стара 1926; 175. Бачинський Адам, Калуш 2000; 176. Вовк Григорій, Шешори 2200; 177. Глібовицький Вол., Шешори 1753 178. інж. Гладій, Знесіння 2611; 179. Гевко Дмитро, Воєволиця 2263; 180. о. Гавришак Андрій, Усте Зелене 1752; 181. Гєва Михайло, Залочів 2901 182. Горбовий Михайло, Косів 2638; 183. Горбатий Василь, Олькуш 1659; 184. Думін Осип, Кєнігсберг 2177; 185. Др. Дереш Олекса, Долина 1542; 186. Дмитрук Яким, Печалівка 1572; 187. Др. Заушній Осип, Залочів, 2910; 188. Заводовичєва Олеся, Ремезівці 1577; 189. Костюк Панько, Руда на 5. 1504; 190. о. Кузьма Зєновій, Тереховля 2031; 191. Кисілевський Маркіян, Львів 2007; 192. Коасновський Теофан, Іванків 1946; 193. Кобяко Іван, Янів к. Пінська 1590; 194. Куровський Вол. Львів 3027; 195. Костинюк Василь, Краснояля 2561; 196. Кооп. Книжка, Самбір 2016; 197. інж. Кисілевський Вол., Осмолода 1543; 198. Лєлюк Микола, Барановичі 1578; 199. Др. Ловицький Євген, Підгайці 1537; 200. Литвин Василь, Тушолька 1969; 201. Др. Лопатинський Яр., Гологори 1593; 202. Др. Луцький Августин, Краків 2131; 203. Левицький Юліян, Осмолода 2644.

(Продовження буде).

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

ІІІ. річник / Число 4. / Квітень 1931.

*

З М І С Т

	Стор		Стор
Лєґєнда про народження Палія Микола Матіїв-Мельник	2	„Соловки“ острови смерти і страждань Переживання очевидця Галичанина Ст. Сарматюка 14	14
Великий Громадянин В. Дорошенко	3	Паперові грошові знаки на українських землях Микола Гнатишак	17
По прочитанню щоденника Е. Чикаленка М. Корчинський	4	Військовий Факультет Українського Народ- нього Університету в таборі Лауцут-Стрілково 19	19
Генеральна Булава У.Г. А. Олег Ключенко	5	Історія 4-го Запорізького полку імени пол- ковника Богуна Продовження — А. Тарнавський	21
Перші ранені Гєля Матвійчукова	10	Від Видавництва	23
Останні дні ІV. волоківської бригади Причинки — Василь Горбай	12	Лєв Мікош	23

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

що виходить в 1931 р. під тою самою редакцією

ЛНВ

Виходить точно в кінці кожного місяця в обемі шести аркушів.

◆ як і досі, є виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіялізм“ — в краснім письменстві, творчий субективізм — в критиці, енергетизм — в філософії, волюнтаризм — в політиці.

◆ побороє, як і досі старий провінціалізм і нове „всесвітянство“, де б вони не виявлялися. Побороє „обективність“ в трактованні явищ життя, за якою криється трусість думки і хворість волі.

◆ містить, як і досі, твори українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрашнього дня, і тих, що відсвіжують традиції нашого великого минулого.

◆ присвячує увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, області економічній, культурній, церковній і політичній. Знайомить з новітніми національними рухами. З духовним життям великих народів окциденту. Старається виховувати суспільність в дусі властивого західній культурі активізму.

◆ пильну увагу уділяє інформованню про життя Великої України; містить оригінальні і передруковані приці зазбручанських авторів.

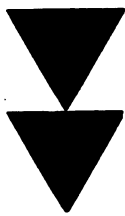
Передплата вносить: місячно 2-50 зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.

Адреса Редакції і Адміністрації: Львів, вул. Руська Ч. 18. III. пов.

Редагує: Комітет. За ред. відповідає: Петро Постолюк. Видає: Українська Видавнича Спілка.

читайте!

передплачуйте!

„ЗИЗ“

одинокий український сатирично-гумористичний журнал, який вдатно ілюструє з правдивим гумором події нашої історії буденщини.

Чвертьрічна передплата 3-50 зл.

Адреса: „ЗИЗ“, ЛЬВІВ, ВУЛ. РУСЬКА 18. III п.

Спробуйте щастя і складайте свої ощадности в

КООПЕРАТИВНОМУ БАНКУ „ДНІСТЕР“

у ЛЬВОВІ, ВУЛ. РУСЬКА 20.

на премійну вкладкову книжечку, де крім відсотків можете виграти ще премію за ощадність у висоті від 25. зол до 300. зол., залежно від висоти місячних вкладок ощадностей. Найнища вкладка зол. 5. місячно.

Життєві забезпечення — це одинока форма ощадности, при якій зложена мала вкладка батька забезпечує будучність цілої його родини. Переводить забезпечення свого життя в Товаристві

„КАРПАТІЯ“ Львів, Руська 18.

„ВІДРОДЖЕННЯ“

(давніше „МИ МОЛОДІ“)

ілюстрований орган Укр. Протиналк. і протівікотин. руху, виходить раз у місяць

Адреса: Львів, ГРОДЗИЦКИХ 4. III.

„ВІДРОДЖЕННЯ“ коштує в передплаті для членів Тов. тільки зл. 3. а для нечленів зл. 3-60 річно. Для заграниці 1. дол. ам.

Книгарня „Просвіти“

що містилася у

ЛЬВОВІ, Ринок 10. на поверсі,

перепесена вже

на партер у тім самім домі, вхід від вул. Руської ч. 1.

Книгарня приймає і полагоджує замовлення на всі українські книжки, часописи й журнали а також приймає жертви і членські вкладки до Т ва „Просвіта“ та передплату на журнал „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“.

ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК ГІПОТЕЧНИЙ

АКЦІЙНА СПІЛКА

Одинокий український дивізійний банк полагодує всі банкові чинности.

Переводить перекази за границю до всіх місцевостей світа головно до Америки і на Україну.

Приймає вкладки в золотих і долярах.

Приймає векслі і оферти до інкаса.

У всіх краях Європи й Америки власні кореспонденти

При письмених запитах долучити на відповідь марку за 50 гр.

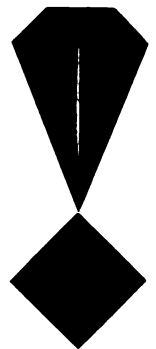
Львів, Словацького Ч. 14.

(Власний дім) / Тел. 3-82. 75-32. 52-92. / Телегр. адреса: ЗЕМЛЕБАНК, Львів. Конто П.К.О. 149.000.

Хлібороби, розвиток молочарського промислу поратує Вас у теперішній господарській скруті. Але тямте, що тільки справжній молочарський промисл під фаховою кермою і в звязку з сильною, центральною, молочарською організацією, якою є

Краєвий Молочарський Союз „МАСЛОСОЮЗ“

поратує Вас у злиднях. Зле поставлене діло без сильної організації може нанести більше шкоди як пожитку. Звертайтесь о пораду і вказівки на адресу:

„МАСЛОСОЮЗ“

Львів, вул. Косцюшка Іа. Тел. 43-86, 81-04 і 39-66

або до Відділів „МАСЛОСОЮЗУ“

СТРИЙ, Шевченка 5, тел. 26

СТАНИСЛАВІВ, Собіського 24, тел. 654

ПЕРЕМИШЛЬ, Косцюшка 3, тел. 340

САМБІР, Косцюшка Іа, тел. 43

КОЛОМІЯ, Косцюшка ІІ

ДРОГОБИЧ, Пілсудського 14, тел. 285

ТЕРНОПІЛЬ, Мідкєвича 41, тел. 234

ЛУЦЬК, Ягайлонська 25, тел. 239

СОКАЛЬ, Косцюшка 83

РУДКИ, Ринок

АПОПИС

ЧЕРНОГО КАЛИНА

1 9 3 1

v

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13— зол.
 Піврічна » . . . . . 7— »
 Чвертьрічна » . . . . . 3.50 »
 Для членів »Червоної Калини« 3— »
 Ціна поодинокого числа . . . 1.20 »
 В Румунії: річна передплата . 360 леїв
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки:
 The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. /
 В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV, Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріали. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 зл. 4 зл.
 Ціна для нечленів членів

Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I.-IV. . . . . 8.40 € 4.20 €
Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 € 45 €
 От так собі. Мініатури, стор. 129. 1.50 € 75 €
 Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . . 1.50 € 75 €
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 . . . . . 3.25 € 1.70 €
Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . . 4.50 € 2.25 €
Василь Софронів: Грїшник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1.50 € 75 €
Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3— € 1.50 »
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 . . . . . 4.50 € 2.25 €
Роман Купчинський:
 I. Курилася доріженька Стор. 208 4— € 2— €
 II. Перед навалою. Сторін 192 . . 4— € 2— €
Федір Дутко:
 I. Чорторій. Сторін 192 . . . . . 3.50 € 1.75 €
 II. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . 4— € 2— €
 III. На Згарнищах . . . . . 4— € 2— €
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції. I—III. Част. по зол. 3.50 € 1.75 €
 Ч. IV. друкується.
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку . . . . . 5— € 2.50 €
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань)
 I—V. Частина . . . . . по зол. 4—зл. 2—зл.

Богдан Лепкий: Зірка, пов. з повенного життя . . . . . 4— € 2— €
 Ціна для нечленів членів

Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни.
 I і II. Частина . . . . . по зол. 3— € 1.50 €
Максим Брилинський: Хресний вогонь.
 Военні нариси . . . . . 3.50 € 1.75 €
Т. Г. Масарик: Світова революція, т. I. 13.50 € 6.75 €
 т. II. . . . . 8— € 4— €
Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . 4.50 € 2.25 €
Др. Ганс Кох: Договір з Денікіном 1.80 € 0.90 €
М. Галаган: З моїх Споминів
 I, II. і III. Частина . . . . . по зол. 4— € 2— €
 IV. Частина . . . . . 6— € 3— €
Микола Матів-Мельник: На чорній дорозі (новелі) . . . . . 3.50 € 1.75 €
Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів . . . . . 4.50 € 2.25 €
А. Чайківський: Чорні Рядки. Спомини . . . . . 3— € 1.50 €
Олена Степанівна: На передодні великих подій . . . . . 2— € 1— €
І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2.80 € 1.40 €
А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4— € 2— €
М. Костів: Джін-Гіс-Хан гряде. . . 3— € 1.50 €
О. Бабій: Перші стежі, повість . . 6— € 3— €
Е. Чикаленко: Щоденник . . . . . 14— € 7— €
Віталій Юрченко: Шляхами на Соловки 5— € 2.50 €
Ілько Калічак: Записки четаря . . . 2.80 € 1.40 €

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

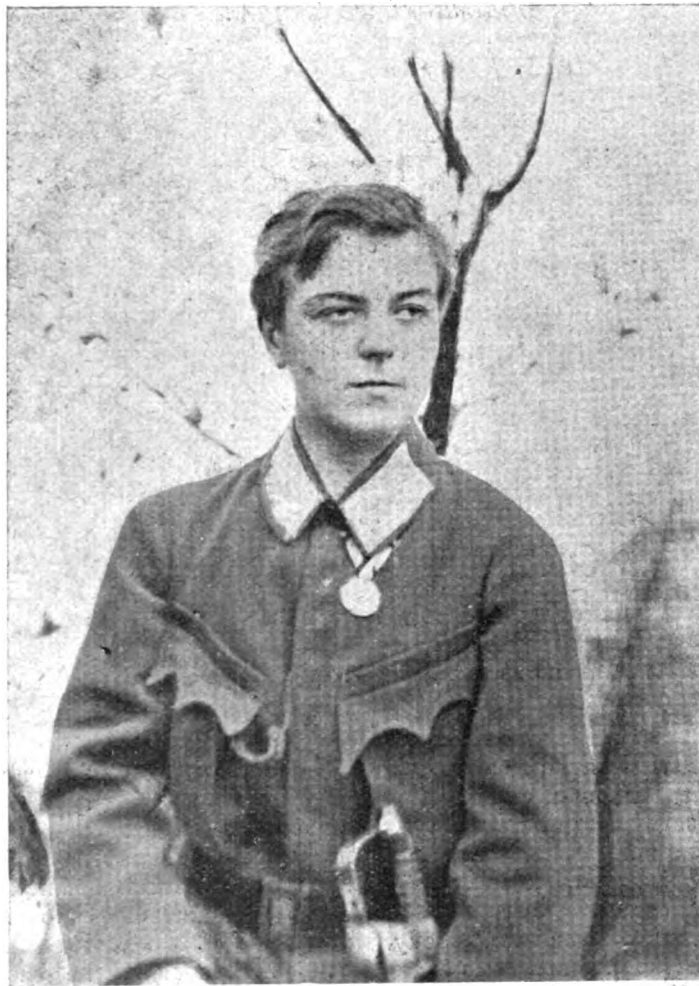
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 5 *

ТРАВЕНЬ

* 1931

Софія Галечко
хор. У. С. С., *3.V. 1891 — †2.VIII. 1918 р.

* * *

*„Вояче-брате! Рідний мій,
Сховай свій меч під головою...
Загойш рани, підеш в бій,
Побемся з смертю самою.“*

*На смерть порубаний в боях,
В руці з своєю хорогов'ю,
Так говорив старий вояк,
Стогнав і тихо сходив кровю.*

*Але не слухав молодий, —
Він сціпив зуби, стиснув рану,
Він сів на огиря блідий
І зник під крилами туману.*

*Припав до гриви і застиг.
Вже серце битись перестало.,
А кінь все далі й далі біг
Туди, де все в огні палало.*

*Кінь чорним вихорем летів,
Зубами гриз, топтав ногами,
А на коні юнак сидів
І обіймав його руками.*

25. I. 22.

Софія Галечко

Хорунж. У. С. С.

Подав Микола Угрин-Безгрішний

До світової війни поміж інтелігентним, молодим, українським жіноцтвом — одна з перших жінок

Одиначка в батька, поштового, австрійського урядовця. Політичні умови казали йому, чи краще, примушували, служити не між своїми, а далеко за срібнолентим Сяном.

Софія Галечко родилася дня 3. мая 1891. року. Народну школу й жіночу гімназію скінчила з найкращими успіхами 27. червня 1910. року.

Записується в Грацу на університет, на філософський факультет.

В Грацу здав усі дрібні й більші іспити з відзначенням.

Софія Галечко в другому році університетських студій став головою „Кружка Рідної Школи“ й містоголовою „Січі“ в Грацу.

В третьому році університетських студій вибирають Софію одногласно головою „Січі“, гуртка „Рідної Школи“ та „Взаїмної Помочі“ в Грацу.

Головою остає до кінця університетських студій. В „Січі“ впроваджує Галечко „Дискусійні Вечері“, на яких члени читають й обмірковують твори нашого новішого письменства. Відбуваються тут і відчити з різних областей знання.

До „Українських Січових Стрільців“ вступає 2. вересня 1914. року. Як санітетка перебуває в Коші У. С. С. три тижні, не зважаючи на переслідування в Команді У. С. С. . . .

Дня 28. вересня 1914. року йде на фронт як звичайний стрілець із другою сотнею І. Курія.

В падолісті 1914. року дістає медалю хоробрости й степень підхорунжого та провід чети У. С. С. Весь час до 1916 р. перебуває в сотні Зенона Носковського на фронті, де одержала степень хорунжого. Відтак перебуває в Коші У. С. С. в Пісочній. В лютім 1918 р. її звільнено з рядів У. С. С. Згинула трагічно, втопившись в Бистриці в серпні 1918 р. Гріб Софії Галечко знаходиться в Пасічній, пов. Надвірна.

Третя чета¹⁾

Товаришам із моєї чети на спомин спільних трудів і боїв

З рукописів Софії Галечко

Під Соколом боротьба в повному розгарі. Москалі заатакували праве крило. Стріляють гонведи й моя чета²⁾. Від часу-до-часу беруть участь у боротьбі друга й перша чета³⁾.

Більша московська сила відсунулася у ночі й лягла в ярі перед нами.

Часом вузький яр порскне люто й закидає нас градом кульок. Часом зачорніють козаки на далекій рівнині.

За крісовим іде гарматний огонь.

Відізналися наші гармати. Сірий дим заслони́в яр перед нами.

— Добре бють!

Що хвилини летить у гору їздець із конем — сіра, збита маса московських плащів і крісів...

Мої хлопці всміхаються вдоволені...

— А що, ходіть ближче, відпочеться вам воювати з нами!..

Зпоміж хат, за якими крутилися козаки, блиснув огонь.

Це московська гармата прокинулася і зачала балачку...

Перша граната впала за нами.

З картоплиння біля яру підносяться сірі тіни, йдуть до нас.

Кількадесят кульок, і лягли знову на землі.

Тричі посилаю до четаря Каратницького³⁾ по резервові патрони й тричі одержую відмову.

— Це тільки мені здається, що треба більше патронів...

Стріли щораз густіші. Біля кожного стріліконця⁴⁾ багато лусок із патронів.

Вже не жду на прикази.

— Двох санітетів⁵⁾ бігцем до патрони!

— Муніційні вози вже за водою! — відповідають мені.

— Хотя́й би в третьому селі!

Двох стрільців із червоним хрестом на рукаві біжать ровом на ліво.

Глухий зойк і сірий дим над нашими окопами.

Це російська граната перевернула один із наших скорострелів і — з чемности — не експлодувала...

Зпід розваленого окопу підносять присипаного землею, блідого як смерть, старого Румуна⁶⁾, що стояв при скорострелі.

Стріли щораз слабші. Втихають пово́лі.

— Що там, Кривидький?

— Патронів немає, пане четарю!

— Принести їх! — приказую другій четі.

Мої хлопці бліді, пригноблені, стоять при крісах. Збудовський витягає нотатку й дере горячково листи. За його приміром роблять це саме й інші.

¹⁾ Рукопис дістав від пок. хор. Софії Галечко дня 2. II. 1916 р. Микола Угрин-Безгрішний.

²⁾ Зі сотні Носковського.

³⁾ Заступав тоді хворого сотника Носковського.

⁴⁾ Так називали стрільці-Гуцули віконця в окопах.

⁵⁾ Санітетів уживали часом до іншої служби, щоби не позбавляти нікого стріляння.

⁶⁾ З військового відділу скорострелів, тимчасово приділеного до нас — Усуусів.

Тихо, тихесенько...

Тільки часом перелетить понад головою шрапнеля, або зойкне жалібна, тонка московська кулька.

Зі сусідньої чети, ба, навіть зі сотень над самою Стрипою, передають останні патрони.

Знають усі, що коли тепер забракне тут муніції, пропало все...

За хвилю прибігають санітети з трьома скриньками патронів.

Нам здавалося, що принесли найкращий обід, або й скриню зі золотом...

Не кинулися би на неї з такою радістю, як на ці малі лискучі шматки заліза...

Стріляють знову, пово́лі, спокійно! — Це „стара війна“!..

Присилають нам допомогу, тридять мадярських новобранців, із якими годі розмовитися.

Тягну кожного за плащ і призначаю йому місце. Кладу кріс у стріліконце й показую, що мають уважати, чи не йдуть Москалі й стріляти!

Вони вперше в розстрільній, тому й не велика це поміч...

Сірі тіни зближаються щораз до нас...

Наша артилерія починає грати знову...

Перша граната паде сливе прямо в наші окопи.

Москалі так близько, що годі вже добре ціляти.

За першою гранатою йдуть чотири інші й порскають на нас землею.

— Бігом до телефону! — кричу до першого стрільця, що стоїть біля мене. — Артилерія бере замалий відступ! Нехай зараз стріляють куди далше, бо повистрілюють нас усіх!

Стрілець, як лискавка перебігає попри мене й слідує шрапнеля розривається уже перед нашими окопами.

Стрілець, як лискавка перебігає попри мене й слідує шрапнеля розривається уже перед нашими окопами.

— Бондього¹⁾ переломили! — голосить хтось трівожно вістку між нами.

Начеб у відповідь на це паде ззаду, зі села Соколова, в наші окопи російська кналька²⁾.

Вслід за нею друга, третя...

— „Юж“ є в Соколові! — каже ляконічно, своїм лемківським говором, вістун Батейко.

Всі бліднуть.

Посилаю до Каратницького стрільця із донесенням, що Москалі нас оточили, вже є у Соколові.

Дістаю відповідь, що це „наша розстрільня закручена в підкову і це певно наші кулі перелітають...“

— Один на охотника в село, подивитися, чи є вже Москалі!

Зривається Калиняк³⁾. Кинув наплечник, набив кріс і вискочив на окіп.

Вслід за ним посипалися московські кулі.

Обернувся ще раз, глянув на нас і щез між хатами.

В окопах наших сусідів мовкнуть стріли, цілком втихають.

¹⁾ Імя команданта сусідньої групи.

²⁾ З німецька: кналькugel — куля подібна до шрапнелі, розривається, коли перелетить означену дорогу.

³⁾ Не повернув, або вбили, або взяли в неволю.

— Пане хорунжий, голошу слухняно, немає муніції! — стоїть передімною блідий зі страху Мадяр і каже по німецьки.

— Тимошук, Гайоха! Скринку патронів Мадярам!

Біжать до сусідних окопів і за хвилину починається знову горячкова, безупинна стрілянина. Кулі летять зі заду, переду й з правого крила.

— Заслоняйтеся, товаришко! — кричить Фенюк.

— Пусте! — відповідаю і біжу на ліве крило чети, щоби скоростріл звернули більше на право.

— Пане хорунжий, доношу слухняно, не маємо муніції!

— Пане четарю! Куди стріляти, бо бють зі всіх боків? — питає Гайоха.

— Вперед! Про інше й не думайте! Це вже пропало!

Без слова протесту звертається до стрілівконеця і байдуже, з резагнацією, стріляє далі.

Кров палає у мене в жилах, лице пащить.

Дуже ясно розумію все... Позиція пропала, моя чета окружена, в потрійнім огні.

Посилаю „звідомлення“, однак і на це дістаю відповідь:

— Видержати!

Біжу на ліве крило до сусідньої чети й кричу:

— Завертати!

— Ще не було приказу! — блідий як смерть відповідає мені Мамчур¹⁾.

Стріли щораз слабнуть. Вкінці втихають цілком. Грובה, страшна тишина... Кров ударяє мені до голови.

Перебігаю цілий свій відділ. Мовчки, з понурою головою, стоять мої хлопці.

— Чому не стріляєте?

— Поручник гонведів заборонив стріляти. Кажуть, що Москалі піддаються!

Вискакую на окоп і бачу щораз ближче сіру лаву Москалів.

Ідуть, біжать, а зі заду за собою тягнуть скоростріли.

— Бити, хопці, стріляти! Це зрада! Ідуть наступом на нас! — кричу що сили.

Кинулися хлопці до крісів і бють, стріляють без памяти.

Малий Білинський вискочив на окоп і заломив руки:

— Москалі на дротах, все пропало!

З нечуваним і страшним завяттям та одчаєм прикладає кріс до рамени й стріляє.

За ним вискакують на окопи інші мої хлопці, бо через стрілівконеця годі вже стріляти, дострілу немає.

— Пане четарю! — прибігає стрілець Моклович. — Наші сусіди піддаються!

Одержую знову відповідь:

— Видержати!

Якась горячка опановує мене. Беру кріс і стріляю, як на стрільниці. Набиваю, ціляю й автоматично потягаю за язичок.

Біля мене, без зойку, тихо, похилився на перегороду Тимошук. Кров бухає йому зі шиї.

Це перша жертва.

В селі сальви ці відомі, московські сальви.

— Мамчур, відвертатися! — кричу захриплим голосом.

Ніхто не відповідає мені.

Біжу на ліво. Дивлюся на перегороду, одну, другу, третю...

¹⁾ Командант другої чети.

Ні живої душі

Весь курінь відступив. Мене не повідомили про це. Оставили зі сусідами, які піддалися Москалям.

— Відворот одинцем! — приказую моїм хлопцям.

Зіскакують із окопів. Бачу, видовжується гусак: Семенюк, Крицький, Гайоха...

Рій Батейка й Гаврицького ще стріляє...

Ці вже пропали...

Біжу дальше ровами, зіскакую на дорогу.

Кількох старих ополченців, які „маркирували“ в селі, переділяють мене й моїх хлопців.

Кулі, як рій бджіл, що висипався у ясний, соняшний день, бренять кругом мене.

Мені це чомусь байдуже...

Перебігаю поміж хатами й паду на дротяні перешкоди, які ми заложили, як охорону перед Москалями.

Обвивачі¹⁾ зачепилися за дроти. Не всилі я витягнути ноги.

— Еколе, еколе! — кричить двох Мадярів, які люті на мене, що загородила собою одинокий можливий перехід. Пхаються на мене. Падають на мене. Обвивачі друкую на шматки. Котимося в долину, в окопи... Рів із болотом.

Встаю і біжу далі.

Ноги що хвилини западаються у болото, плутаються у високій траві.

Не всилі я вже бігти. Іду щораз поволіше.

Недалеко від мене тріскає шрапнеля. Не раниць мене.

Хочеться мені сміятися, кепкувати з неї...

Шуварі щораз більші, болото глибше.

Наді мною знову глухий зойк. Яка-ж я утомлена...

Якась мряка прислонює мені очі.

Переді мною палі зірваного моста й каламутні, зелені філі Стрипи...

Збірка на битій дорозі зі Соснова до Ваги.

Число своїх людей...

— Один — два — три...

Якийсь жаль давить горло.

— Пане сотнику, голошу слухняно, трьох людей!

Перед очима стоять мені мої хлопці, на окопах, із крісами у руках, із горячкою та завяттям в очах...

— Ви зі своєю четою виратували цілий курінь! — кажуть мені стрільці.

— Ми вже всіх вас до одного мали за вбитих — додає Каратницький.

Дивно чомусь...

Ті самі люди, що недавно мою чету, найменших і наймолодших хлопців, дітьми називали й з погородою дивилися на них, тепер — із якоюсь дивною пошаною дивляться на тих трьох із моєї чети, які виратувалися і з дивним притиском кажуть:

— Це з вашої чети...

Сонність і якась смертельна втома оповивають мене.

Думаю, де я, відкіля я взялася тут... Бажаю пригадати собі слова команди й не всилі...

Іду до хати й кидаюся на долівку.

Хтось приносить мені троха соломи й плащ під голову.

Неначе вже у сні чую, як у хаті говорять:

— Третя чета...

¹⁾ Так звані „камаші“ — Wickelgamaschen.

Десять днів у Києві в січні 1919 р.

Спомини з Трудового Конгресу. — Списав: М. Ч.

Одною із перших постанов станиславівської сесії Української Національної Ради була ухвала з дня 3. січня 1919. р. про злуку Західньо-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою. Постанова про злуку була жаданням загалу та війська і перейшла на Національній Раді лиш під пресією публичної опінії, на чім соціалістична партія, яка найбільше побивалася за злукою, робила для себе капітал. Соціалісти сподівалися наслідком злуки стати в Галичині рішачим чинником хочби тому, що в Києві Директорія та Уряд були в руках соціалістів. Скоро по Новім Році стала організуватися делегація з рамени Української Національної Ради до Києва, яка малаби обо-

в'язок постанову УНРади офіційально передати наддніпрянському Урядові та евенуально навязати перші переговори в справі переведення злуки в життя. Головою делегації призначено містопредседателя УНРади

Льва Бачинського, секретарем Д-ра Ст. Витвицького. Окрім них в склад делегації входили члени Уряду як полк. Вітовський, Цегельський, Мирон, Бурачинський, Перфецький та цілий ряд членів УНРади (як Вітик, Шмігельський, Т. Старух, Дувір'як, Сандуляк і другі), вкінці кількох урядовців Секретаріатів у характері експертів — разом 36 осіб.

Я мав теж велику охоту взяти участь в цій делегації не лиш з чисто особистого бажання побачити Київ та пізнати наддніпрянські відносини, але також з думкою евенуально послужити своїм історичним знанням. Я одержав наче дозвіл від свого шефа Держ. Секретаря Артимова і 16. січня 1919 по обіді рушив наш надзвичайний поїзд через Ходорів, Підвисоке. До Тернополя прибули ми пізно вночі. Тут треба було пересідати на широкоторовий шлях, бо залізнична лінія Тернопіль-Підволочиська була вже перероблена на широкоторівку. Ми переночували в Тернополі і 17. січня перед полуднем рушили в дальшу дорогу на Підволочиська. Від наддніпрянської управи залізниць дістали ми дуже вигідні вози II. кляси з переділками на чотири особи, що мали не лиш по чотири мягкі сидячі місця, але й по чотири місця до спання.

Вози були добре опалені, чога вже пильнував окремих паляч, бо кожний віз сього типу мав окрему піч та паляча.

Минули ми Збруч та виїхали із країни зі зглядним ладом в країну революції. Ледви проїхали ми кілька стаций, аж перед Проскуровом на ст. Чорний Острів спинила наш поїзд місцева влада та не хо-

тіла дальше пустити потягу; мабуть не дуже симпатизувала з владою Директорії. Аж по пертрактаціях та вмовлюваннях, що се Галичане, згодилися пустити потяг в дальшу дорогу. Поволи посувався поїзд поміж полями покритими снігом та селами. Чим дальше на схід стрічалосся більше лісків та садів покритих інеем. Около півночі заїхали ми на велику стацию Жмеринки, а 18. січня рано зближались ми до Києва. Вже адалека бачили ми блискучі бані церков столиці України. Якась містична цікавість та побожна радість переймала душу, що й мені судилося бачити в життю се святе місто. О год. 11 перед пол. заїхав наш поїзд на особовий київський двірць.

Київський двірць не зробив на нас гарного вражіння, він кепсько репрезентував понад півмільонову столицю України. Малий, низький, зчорнілий нагадував радше двірць повітового чим столичного міста. Як лиш поїзд заїхав під перон, оркестра Січових Стрільців

заграла Національний Гимн. По виході делегації з вагонів витав її від правительства та С. Стрільців премієр-міністрів Чехівський. Бесідник вказав на вірну службу, яку над Дніпром повнять галицькі вірли знад Дністра та заявив, що бачить у тіснім обєднанню Галичини з Придніпрянщиною завдаток кращої майбутності. Після привітання всіли члени делегації на авта в товаристві старшин С. Стрільців, що з представниками Уряду явилися на двірці та помчали вулицями Києва — Бібиківським бульваром на Хрещатик, де були приготовані поміщення для делегатів.

Розкинений на горбках Київ представився нам у своєрідній панорамі. На білім тлі сніжної шати то

Свято зєднання України, в Стрию 5. I. 1919 р.

Свято зєднання України в Жовкві 7. I. 1919 р.

являлися, то никли з очей золоті бані церков, коли авто виїздило на гору, чи зіздило в долину.

Сам Київ мав на собі сліди горожанської війни та революції. Вулиці занедбані, то тут то там шиби повибивані. Та одну мав він прикмету, якої давно ніхто не бачив у Києві — а це його зовнішній чисто український вигляд. Навіть на люднім Хрещатику знайти російську напись було дуже трудно; все було українізоване. Як пізніше довідалися ми, сталося це на приказ Команди С. Стрільців. Деякі українізовані написи викликували сміх, як от. прим. фризівське заведення з російського „Парімахерская“ власник перехрестив на „Перімахерська“, ба що більше я бачив, як на склеповій вивісці навіть російське призвище „Обломов“ було українізоване на „Облімів“.

Президія гал. делегації примістилася в гостинниці Контіненталь при Миколаївській вулиці. Тут 1914. р. спинився був митрополит Шептицький при переїзді на заслання; нині тут спинилася галицька делегація, та в яким іншим характері, як чотири роки тому голова греко-католицької Церкви. В гостинниці Контіненталь мав також свій осідок штаб отамана Петлюри. З тої то причини вхід до Контіненталу стерегла військова сторожа, а ввійти було можна лиш за окремою легітимацією. Більшість делегації, а також і я розмістились в сусіднім Гранд-готелі на Хрещатику. Тут стрінули ми вже много делегатів на Конгрес з різних частин України.

Галицька делегація стала гістьми Осадного Корпусу Києва, а на ділі С. Стрільців. Ще того самого дня президія делегації відбула конференцію з Директорією, щоби зорієнтуватися в ситуації. Виявилось, що положення побідної Директорії зовсім не було рожеве. По поваленню гетьмана Україна стала тереном нової анархії, бо внутрі піднесли голову найлівіші комунізауючі елементи, яких Директорія не вмала приборкати. Рівночасно з півночі перейшли українську державну границю большевицькі відділи, не зважаючи на попередні запевнення большевицького уряду, що пошанув неутральність України на випадок побіди соціалістичного Уряду. Рівночасно в чорноморських портах появилася фльота побідної антанті, яка і не думала признавати берестейського мира, що забезпечував кордони незалежної Української Держави.

Навіть внутрі упорядкована держава серед цих заграничних обставин знайшласяби в дуже важкім положенню, а тут в додатку внутрішнє положення було просто безнадійне.

По поваленню гетьмана Директорія зарядила переведення виборів до Трудового Конгресу. Засада, яку прийнято в основу виборів, була наслідуванням радянського систему, чим робила собі Директорія у побідної антанті як найгіршу славу та давала правим російським колам успішні засоби в руки до агітації проти українського уряду. Поперше виборчого права не мали всі мешканці республіки, лиш ті, яких узнано за трудовий елемент, себто групи селян, робітників та трудової інтелігенції. Поодинокі професійні організації голосували у себе та вибирали виборців, які у своїй групі вибирали послів на Трудовий Конгрес на засаді пропорціонального права. Для Галичини признано загалом 45 мандатів.

Саме в день нашого приїзду до Києва стали зіздитися вже делегати, бо первісно отворення конгресу було заповіджене на 19 січня. Між вибраними

у такий неспокійний час було найбільше есерів, яких число на конгресі доходило до 150. Та есери творили дуже різношерстну групу. Були між ними фракції доволі помірковані (особливо делегати-селяне з Волині та Поділля) та були також відломи такі скрайні, що стояли виразно на радянській платформі та жадали заведення української республіки рад. Інші українські партії були значно слабші, навіть есдеки не були дуже чисельні. Зате помірковані та національні партії як самостійники та соціалісти-федералісти, що гуртували всю українську духову еліту, були на конгресі просто без всякого значіння, здобуваючи по кілька мандатів

Київ жив в якійсь політичній горячці, що унеможлилювала здорово дивитися на трагічну ситуацію країни. Хоч ворог, а правильніше вороги з усіх сторін переступили границі держави, — що вечора відбувалися в Києві партійні мітинги, всюди предметом нарад була не справа оборони рідного краю, лиш справа влади: лишити Директорію, чи її усунути, відновити розігнану Скоропадським Центральну Раду чи ні, а вкінці такі справи як земельна і т. д. Кожна партія старалася побільшити свої ряди Галичанами, тому кожна група тягнула і нас на свої мітинги. Трудовий Конгрес заповідався дуже лівим та грозив поваленням Директорії саме в момент, коли вороги стояли на українській землі.

Директорії дуже залежало на тім, щоби засилити Трудовий Конгрес уміркованим елементом, а ним могли бути тільки делегати від Галичини. Зате в Галичині виборів у Трудовий Конгрес ще не переведено. Перевести їх не було часу, а навіть просто неможливо вже було звернутися до УНРади в Станиславові, щоби виделегувала відповідне число делегатів зпоміж себе, бо день відкриття конгресу зближався. Директорія не мала іншого виходу, як предложити галицькій делегації узнати себе за представництво Галичини та взяти участь у Трудовім Конгресі в характері послів від Галичини. Президія делегації не хотіла цієї справи рішати на власну руку, тому обіцяла порадитися в цій справі з цілою делегацією.

На повнім зібранні делегації в день нашого приїзду до Києва в салі Гранд-готелю около 5. год. по пол. зreferував справу голова делегації Др. Лев Бачинський. Він підніс аргументи за і проти нашої участі в конгресі. За участю промовляли річеві аргументи — добро Української Держави; нашим обов'язком є — говорив він — допомогти творчим силам України подолати анархію, що грозила залити державний корабель. Проти нашої участі промовляли формальні причини, що ми без виразного уповання зі сторони УНРади узурпуємо собі право стати посольською репрезентацією Галичини на Трудовий Конгрес, який одні вважали всеукраїнським передпарляментом, а другі хотіли в нім бачити таки вже Всеукраїнські Установчі Збори. В дискусії забирали тоді голос члени УНРади Т. Старух, Дувірак та Витвицький; по короткій дискусії запала постанова взяти на себе евентуально одієм в Галичині та узнати всіх членів делегації в числі 36 репрезентацією від Західньо-Української Народньої Республіки на Трудовий Конгрес.

Мені доручено наше рішення подати до відома Директорії в особі от. Петлюри. Негайно удався я до готелю Контіненталь. Тут військова стійка впустила мене за оказанням легітимації. На першому чи дру-

гому поверсі займав от. Петлюра 2 чи 3 кімнати. Чура стрілець зголосив мене у адютанта сот. Беня. В хвили, як я увійшов до першої кімнати, рівночасно з дверий другої кімнати викилилася голова от. Петлюри, який поручив сот. Беневі: „Переговоріть, про що ходить“. Адютант став мене питати, хто я і в якій справі приходжу. На ділі йшло йому лише про ствердження, чи я справді Галичанин, за якого себе подаю; видно побоювався впускати до Отамана непевних людей. Та скоро лиш ствердив по мойй галицькій вимові, що я дійсно приходжу від галицької делегації, вже більше не входив в мерітум справи, лиш попросив до от. Петлюри.

Війшов я до дуже скромно обставленої кімнатки, а мені на зустріч вийшов суворлявий мущина середнього росту у військовому френчі. Я подав своє прізвище та ціль мого приходу. Я бачив, як випогодилося лице Отамана, коли почув від мене зяву, що ціла галицька делегація в числі 36 осіб зухвалила взяти участь в Трудовім Конгресі як заступництво Галичини. На це рішення видно ждав отаман Петлюра доволі нетерпеливо. Тепер розговорився та став нарікати на нелад на Україні, на брак певного елементу, на який могли спертися влада, додаючи: „Працюйте з нами та помагайте нам, бо ви Галичане ще Європа, а тут Азія. Як ви не допоможете нам, то добра не буде“.

Серед тої розмови увійшов генерал Греков, мущина яких 50 літ, кремезний, лисий, убраний в гімнастюрку. Говорив напів українською, напів російською мовою. Отаман Петлюра

представив мене ген. Грекову та коли вони стали розмавляти про висліди поїздки Грекова до представництв антанті в Одесі, я попрощався, щоби не перешкаджати їм в розмові.

Вечером того дня приймав Осадний Корпус Київа — С.Стрільці галицьку делегацію святочною вечерою у Гранд-готелі. Присутні були старшини СС-ів з полк. Коновальцем на чолі. В імені С.Стрільців витав делегацію полк. Дашкевич; в привітних промовах виступали члени делегації: Старух, Сандуляк та секр. Цегельський. Вечера затягнулася пізно в ніч.

Слідуючого дня в неділю 19. січня (Йордан) мало відбутися відкриття Трудового Конгресу. Та вже попереднього дня всім було відоме, що воно не відбудеться, поперше тому, що не всюди навіть в Київі переведено вже вибори до конгресу, а на місцях денаде переведено їх неправильно так, що вибори треба було касувати і наново переводити. Вкінці багато делегатів в наслідок комунікаційних труднощів ще не прибуло до столиці. Зате на нинішний день призначене було інше торжество, а саме похорони ексгумованих Січових Стрільців, що лягли в боях з гетьманськими військами під Мотовилівкою при добуттю Київа, між ними і знаного сотника Черника.

Деякі члени гал. делегації зраня вибралися на Дніпро, щоби бачити водосвяття; я лишився в готелі, бо не хотів спізнитися на похорони С.Стрільців. До того мав я важну справу до університецької бібліотеки в Київі, тому хотів розвідатися про час, коли там можна буде зайти.

Перед 12-тою годиною знайшовся я вже під Володимирським Собором, де з двірця спроваджено кільканацять трум з останками поляглих СС-ів. Після панахиди стали домовини виносити з собору та уміщувати на ляфетах армат. Серед пречудної музики мелодійних дзвонів Володимирського Собору рушив похід Володимирською вулицею та Хрещатиком до царського саду. За трумнами поступали найближчі товариші зброї, Директорія, міністри і члени галицької делегації. В похороннім поході брали участь військові відділи СС-ів та молодіж українських шкіл. При гарній зимовій погоді пересунувся похід Хрещатиком та завернув у царський сад. Там в найкращому місці, звідки розкривається прегарний вид на Дніпро та на Лівобережа, приготовано могили на вічний спочинок С.Стрільцям. Упавших героїв попрощали надгробними промовами представники українського війська та влади.

Вечером відбулися святочні сходини в поміщеннях Українського Клубу, що громадив між своїми членами квіт української інтелігенції Київа. Клуб був за гетьманської влади замкнений, тепер знов став осередком товариського життя української інтелігенції. Сходини були присвячені привітанню Галичан в столиці.

Проголошення української державности в Долині. Листопад 1918 р.

Від імені Українського Клубу витав делегацію доц. Зайцев.

Міжтим до Київа стало зїздитися щораз більше делегатів на Трудовий Конгрес. Що вечера відбувалися партійні наради, на які всюди й нас запрошували. Молодші члени гал. делегації та селяне радо брали в цих зібраннях участь просто з цікавості. зате старші оминали їх засадничо. Взагалі відповідальні представники делегації, які займали посади чи то в Секретаріаті чи в президії УНРади, хоч прибули до Київа, щоби сповнити приняте доручення, однак уважали це за „важкий обовязок“, який треба зробити тільки з огляду на публичну опінію. Вживатися в життя одноцільної Української Республіки, впливати активно на її долю, не забиралися. По формальнім доконанню злуки на Софійській площі уважали вони своїм обовязком якнайскорше виїхати з Київа, полишаючи лиш невідповідальних членів делегації в столиці. Немало ділав тут і страх перед зближаючими большевиками. Цей розріз між делегатами селянами та молодшими членами делегації дався завважати весь час, хоч не проявлявся назовні.

В понеділок 20. січня також не відкрито Трудового Конгресу. Формально оправдувано відтягання відсутністю всіх делегатів, а на ділі було це тому,

що Директорія хотіла висондувати настрої між присутніми членами конгресу, бо боялася, щоби Трудовий Конгрес не прийняв надто лівого напрямку та не звернувся проти Директорії.

Перед полуднем заглянув я до городської опери, де мав радити конгрес. В кульорах повно депутатів, які вели живі політичні балачки, всюди повно агітаційної літератури, а може найбільше большевицької в українській та російській мові. Припиняти цієї агітації ніхто і не думав. Відбувалася вона в театрі, на вулицях, всюди. Під ліхтарнею ставав большевицький агітатор та уряджував імпровізований мітинг. Найбільше полювали ліві агітатори на наших селян та стрічалися з такою гідною відправою, що пізніше не хотілося їм підходити до галицького селянина зі своїм крамом. Зате пізніше з лівих лавок Трудового Конгресу чули ми не раз голоси на тему „класової неосвідомлености“ галицького селянина.

Зі свого боку ми вважали вказаним вжити наших селян-членів делегації, щоби допомогти Директорії та впливати помірковано на селян-членів конгресу, яких повно було в рядах найчисленішої, але суспільно та ідейно незвичайно сорокатої партії есерів. Це нашим селянським делегатам частинно удалося. Своїм здоровим хлопським розумом вони особливо добре договорювалися з селянами есерами в Волині та Поділлі. Зглядний лад, який панував в Галичині, їм імпонував. Отже не диво, що з уст тих селян давалися чути голоси, що найкраще булоби Волинь та Поділля прилучити до Галичини. Під впливом таких селянських розмов між собою замітно кріпшало праве крило есерів з С. Бачинським на чолі коштом лівої комуністичної та центральної течії есерів. До цієї останньої належав і проф. Грушевський. З мійського театру заглянув я на університет до бібліотеки, де мав підшукати собі один твір. На університеті бібліотечний персонал та студентство на загал було російське; сам університет представляв собою картину руїни. Хоч на дворі було студено, ніде не було палено. У викладовій салі по-приміщувалися на тапчанах студенти та варили студентський чай. В бібліотеці стрінули мене Галичанина чемно, хоч я відчував, що для місцевих Москалів були ми на київським ґрунті небажаними інтрузами. Урядовець бібліотеки заінтересувався нашим приїздом та став розпитувати про відносини в Галичині, я відчув мимохіть, що української галицької держави він собі не бажав, немов побоюючися, що ця частина української землі може евентуально активною участю впливати також на справу усамостійнення Придніпрянської України.

Мірою страху Москалів з України перед Галичиною може послужити факт, що по Києві кружляла фантастична вістка, немовби то з Галичини мала прийти стотисячна армія на поміч Директорії. Тимто диво, що коли на другий день в городській опері стрінув мене співробітник одного з московських щоденників (Киевской Мисли, чи Послѣдних Новостей) та попросив про інтерв'ю, то першим його питанням було, чи це правда, що з Галичини іде стотисячна армія на

Україну. Я очевидно в дуже загальній формі потвердив, що Галичина зробить все, щоби здержати напір большевиків; та на другий день вичитав я у згаданім щоденнику знов вістку про стотисячну армію як мою інформацію. Причину до таких поголосок давали перші відділи галицьких військ, що саме тоді прибули до Києва.

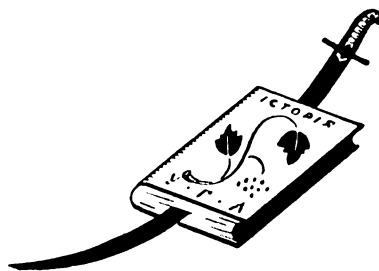
Як справді булаби змінилася карта Східної Європи, якщо ми булиби тоді могли всю галицьку силу кинути над Дніпро? Та не від нас це залежало.

У нашому Гранд-готелі примістилися також якраз найлівіші делегати з Лівобережжя, члени лівої течії есерів — пізніші укаписти. Були між ними адебільша зовсім молоді люди, повні фанатизму та переповнені теоріями марксизму, поза яким не бачили світа. Від большевиків вони суспільно нічим не ріжнилися; були може свідомішими Українцями, хоч їх націоналізм блід зовсім перед марксизмом. Пригадую собі молодого члена конгресу Римара-мабуть студента університету. Був він послом зі східної України дець з Полтавщини чи Харківщини. Радянського устрою боронив він з найбільшим фанатизмом, лиш хотів української радянської республіки. Спершу дискутував він зі мною з великим запалом, та коли спостеріг, як різна душевна структура галицького інтелігента від його, сказав мені одно слово - реакціонер і на будуче мене, а навіть наших селян делегатів оминав. Так дуже хотівби я знати, де він тепер, цей запалений, ідейний радянець, чи в рядах КПБУ, чи може там, де вже абсолютно нема класової боротьби.

Вечером попросили нас на зібрання центральної течії есерів до будинку купецького собрания. Цілий вечер дискутувалося широко над „питанням влади“, чи Трудовий Конгрес мав Директорію лишити чи усунути, завести на місця ради, чи одиночну адміністрацію. Це все діялося саме тоді, коли большевицька армія стояла від Києва вже не більше як сто кілометрів. Комусь з нас брати участь в дискусії було рішено недоступним, бо ніхто з нас не опанував цього запасу тез, „лозунгів“ та інших догм. Не диво проте, що нас молодих це інтересувало, а старших відтручало. Та зараз за стіною, під тим самим дахом відбувалася якась російська маскарада. Аж перед двері нашої салі нарад забігали чортики, чортиці та інші блазні так, немовби світ представляв тоді одну ідиллю. Ось образок Києва та фрагмент ментальности його мешканців в останній декаді січня 1919. р.

В однім з чергових вечорів були ми у соціалістів-самостійників. Пригадую собі, що було їх-противно як есерів - дуже мало. Приймав нас полк. Мацюк; стрінули ми тут і декого з Галичан, що жили в Києві. Захвалявали нам тут свою партію, а підходячи до способу думання Галичан пояснювали, що партія соціалістів-самостійників це те саме, що гал. радикали, отже назва соціалістів не повинна відстрашувати. Дуже бажали вони нами доповнити свої ряди, бо не мали за собою ні маси, ні інтелігенції, яка була в рядах соціалістів-федералістів. Найбільше між ними було військових.

(Далі буде).

„Соловки“, острови смерти і страждань

Переживання очевидця Галичанина Ст. Сарматюка
(Докінчення)

Дня 20/4 1927 постигло мене велике нещастя і від того дня зачався для мене цілий ряд мук та терпінь, які, можна сказати, по нинішній день не скінчилися. Того дня місцева міліція на приказ Д. П. У. в Чистякові арештувала мене та ще 5 інших робітників-Галичан під замітом шпіонажі зі статті 66. і контрреволюційної агітації зі статті 65. карного закону. На наш власний кошт переведено нас до тюрми в Сталіні, бо ми не хотіли, щоб нас етапами гнали пішки 65 верств. Там запроторено нас до арешту Д. П. У., який містився в підвалі, але зараз на другий день переведено усіх моїх товаришів до тав. Допр, цебто до судової тюрми так, що я сам один залишився в розпорядженні Д. П. У. і просидів там около 3 місяці. З початку ніхто мною не журився, не викликувало мене на допит, можна сказати, начальство зовсім забуло про мов існування в підвалі. Це примусило мене писати в Д. П. У. різні заяви, в яких прохав я приспішити слідство. Щойно по упливі місяця від часу мого арештування мене вперше визвано до переслухання і там обявлено мені обжалування, в яким стояло, що я допустився злочину шпіонажі та контрреволюційної агітації. Обжалування проти мене було голословне, не опиралося на жадних конкретних фактах, бо такі дійсно за мною не було ніякої вини і я навіть не мав найменшої свідомости, коли і в який спосіб я допустився імпутованих мені провин. Щоб вимусити на мені признання, зачали чекісти викликувати мене на нічні переслухування, в часі котрих не тільки ставлено мені різні питання, але також сильно і жорстоко мучено. Слідчий, назвиськом Южний, старався видістати мов признання ріжними способами і навіть в своїх стараннях посунувся так далеко, що наставляючи проти мене нагана, стріляв мені кількакратно попри голову і тим способом сильно мене страшив та до крайности денервував. Поміж поодинокими стрілами допитував мене, в який спосіб та які вісти я передаю польським заграничним властям і всіми силами намагався видістати мов признання. Не зважаючи на ці душевні тортури та крайне зденервування, я зблідлими губами і дрозачи на цілім тілі уперто заперечував свою вину і до нічого не признавався. Тоді чекіст, щоб осягнути бажану собою мету, впав на дійсно диявольську вигадку, яка коштувала мене багато здоровля та від гнітючого вражіння якої я по нинішній день не можу отрястися і буду тямити цю пригоду, поки житиму на землі. Коли усі намагання чекіста, видістати мов признання в незаподіяних провинах, скінчилися нічим, він велів одного разу замкнути мене на 4 ночі до келії, де розстрілювано засуджених. Це була окрема убікація в підвалі, темниця без вікон, а її стіни і долівка, були цементові і обляпані кровю засуджених. Підлога цієї катівні була покрита липкою багнюкою, вонючою до загину, а попід стінами валялися якісь річи, котрих я не міг з причини кромішньої темноти розпізнати. Усі 4 ночі я в жаху і обридженню перестояв, бо не знайшов ні одного сухого місця, щоб бодай сісти і відпочати трохи. Ранком мене до краю вичерпаного та знесиленого відпроваджувано до тюрми, де жахливі вражіння ночі не давали мені спокою і я

не був навіть в можности зажмурити ока, щоб покріпивши себе сном відігнати примари, які вилягалися в моім розпаленім мозку. Голова горіла, тіло нило, думка завмірала на вид тих жорстокостей, яких доконувала людина над людиною. Вже менший жаль я почувавби, якби в дійсности допустився якоїсь провини, але так невинно терпіти за несповнені злочини, було страшною мукою.

Хто кинув на мене таке підозріння, я ніколи не міг ствердити і воно лишитьсь мабуть для мене тайною і на завсїгди. Зробив це мабуть хтось з моїх товаришів праці, а було між ними досить Поляків.

По 3 місяцях мук і терпінь в Д. П. У. переведено мене до судової вязниці в Допрі, а мою справу відіслано до колегії Д. П. У. в Харкові. Ще довгих 3 місяці мені судилося ждати на вирішення мові долі. Одного дня викликано мене до тюремної канцелярії і там показано мені якусь задруковану чвертку паперу, якої змісту мені навіть не відчитано ані теж не дозволено прочитати. Тюремний урядовець оповістив мені тільки коротко, що я зістав засуджений на 3 роки заслання на Соловецькі острови та велів згадану вище чвертку паперу підписати. З тяжким серцем я це мусів зробити. Разом зі мною зробили це рівнож мої товариші Галичани, з якими разом попав я в Сталінську Д. П. У., бо і їм також присуджено 3-річне заслання на Соловках.

Харчі в тюрмі Д. П. У. були незлі. Ранком одержували ми солоджений чай, на обід подавано 2 страви, з того що другий день мясну, яка складалася з около 50 гр мяса, позатим бараболя, пшоняна та гречана каша, а крім того бульбяна або пшоняна зупа. На вечерю переважно гречана каша. До снідання, обіду і вечері діставали вязні по 50 грамів хліба.

В самій вязниці Допру сидів я всього тиждень, бо опісля приділено мене до тюремної, шевської механічної майстерні, де працював я при станку для обрібки черевиків і чобіт. Вязничний харч в тій тюрмі був значно кращий як в Д. П. У., а крім того одержував я і грошеву місячну винагороду, а саме в першім місяці 1.50 рубл., в другім 2 рубл., а в третім 4 рубл.

II.

Зі Сталінського Допру виїхали ми етапом до Харкова, де поміщено нас в тюрмі званій „Холодная гора“. Звідсіля вивезено нас до московської тюрми „Бутирки“, а з неї вже просто над Біле море до гора Кем, куди приїхали ми вже в падолисті, отжеж в часі, коли тамошні озера і море вже замерали так, що ми легко дісталися на остров званий „Попов“, де перебули 7 днів в таборі призначенім для засуджених. Всю дорогу відбував я в складі партії засланців, яка нараховувала біля 200 люда. В таборі засуджених застали ми вже около 1500 вязнів. Звідтіля гнали нас до пристані на роботу при пароплавах, котрі відпливають на Соловецькі острови, віддалені від суші на північ 65 кл. Там вантажили ми ріжні продукти як муку, крупи, мясо, бараболі, бураки, збіжа, цукор ітд. Як тільки поміщено нас в таборі, зараз впала на нас несподівана ревізія, при

котрій забрано нам усі гроші, котрі опинилися в руках начальника табору і нас тоді запевнювано, що по укінченні кари нам при виході на вільний світ, забрані гроші звернуть. Так одначе в дійсности не сталося, про що я виходячи на волю сам переконався.

Обставини, серед яких прийшлося нам працювати, були невимовно тяжкі. Одна партія зложена з приблизно 75 людей, яку загнали до пристані, працювала без перестанку і віддику через повних 36 годин при морозі 31°, навантажуючи тяжкі міхи на пароплав. Потомлені і перемерзлі невільники по 12-годинній праці просили начальника пристані про харч і він щойно тоді велів післати до табору за харчами. З табору принесла сторожа кожному вязневі по маленькому кусникові хліба ваги від $\frac{1}{2}$ —1 фунта і трохи зимної зупи, яку виснажені люди зі смаком зіли. Тому, що ніхто з засланих не мав зі собою потрібної до їжі посудини, тож пораждено собі в цей спосіб, що зупу набирали до бляшанок від консерв, які цілими купами лежали на портових смітниках. По скінченій 36-годинній роботі згадана партія повернула назад до табору і думала вже відпочати, коли нараз сторожа почала набирати свіжу партію робітників, до якої попав теж дехто з першої партії, яка щойно вернула. Помучені і перемерзлі люде стали випрошуватися і представляти, що вже 36 годин працювали, однак це нічого не помогло, їх таки забрано на дальшу роботу, причім сторожа добре побила їх палицями.

Ті щасливці, що не попали до цієї другої партії, також не тішилася довшим відпочинком, який тривав всього 4-6 годин, бо їх вигнано знову до роботи в порті і тим разом не могло бути ніякого спротиву. На випадок найменшого хочби опору чи непослуху, виновників строго карано, бито їх жорстоко або саджано до карцеру, збитого з тоненьких дощок, де було повно снігу та леду. Там сторожа роздягала покараного до нагого тіла, часом лишаючи тільки в біллу і чоботах, і нещасливий мусів відсидіти там нераз і кілька годин і щойно, коли вартові виділи, що людина замерзає, витягано його звідтам напів живого і поміщувано в бараках, щоб прийшов до себе. Нераз однак траплялося і таке, що така жорстока кара кінчалася смертю засудженого.

Дня 20/XI 1927 р. прибула наша партія засланих, яка складалася з околи 250 людей, на Соловецькі острови. Нас перевезено туди малим вантажним пароплавом, а тому, що на палубі та чердаку не можна і не вільно було сидіти, тож напхано нас у трюми так густо мов оселедців і ми не могли навіть обернутися. Іхали ми всього 4 години, бо віддаль Соловок від суші невелика, виносить всього 65 км.

На Соловках заведено нас до старинного монастиря, званого Кремль, обведенного високим та грубим муром, де поміщено нас в головній церкві-соборі, де був „пересильний пункт“, званий 13. рота і ми застали там вже що найменше 1500 люда. Дисципліна 13-тої роти чисто воєнна, засланих ділено на „зводи“, а команда зводу звалася „Комсостав“. Режим 13-тої роти був страшний, нікому не вільно було говорити, між вязнями мусіла панувати тишина, а переступлення цієї мовчанки карано відібранням хліба і води так, що вязень голодував цілий день. Це мало очевидно таку ціль, щоби виключити всяку змову між засудженцями, щоби унеможливити їм порозуміння між собою, а тим самим ударемнити їм можливий бунт.

Кремлівський собор мав жалюгідний вигляд, не було жадних образів ні вітарів, знищення визирало на кожному кроці. Нова церква була поділена деревляними перегородами, а кожна з них творила один „звод“. Таких перегород було в цілій церкві 8. В тих перегородах були поверхові ліжка. Кожний звод обіймав понад 200 людей. Для браку місця, а також якогонебудь огрівання величезної церкви, вязні ночами тудилися і лежали тісно побіч себе так, що не можна було навіть рухнутися і кожний мусів спати у випрямленій позиції. Ліжка побудовані були з дощок без стебелини соломи і сінників, треба було спати на голих дошках без жадного накриття, бо команда табору не давала коців так, що кожний накривався і хоронився перед зимном, чим міг, а зимно було там страшенне. Ті погані і жажливі відносини погіршувала до невидержання ще примусова мовчанка.

Ранком о 8 год. і веч. о 6 год. відбувалася провірка вязнів і кожний з нас мусів стояти в ряді випрямлений по військовому без огляду на те, чи був хорий чи здоровий. Хто з причини хвороби не міг стояти просто, того „комзвод“ бив руками, куди попало, а притім лаяв соковитими московськими лайками.

Коли вже всі вязні з цілого собору стояли в рядах, тоді зявлявся сам командант табору, староста (цебто помічник команданта) і дижурні і ціла ця старшина проходила вздовж випрямлених рядів. Опісля начальник усіх 8 зводів, які творили 13-ту роту, віддавав честь командантові табору і здавав звіт, а саме голосив йому, скільки вязнів має в своїй роті і скільки вязнів знаходиться на лісових роботах. Тоді начальник табору поздоровляв цілу роту словами „Здрастуйте 13 рота“, причім праву руку прикладав до шапки, держачи її „під козирьок“, а вязні по тих словах мусіли в один голос відповісти йому „Здра“. Це були одинокі слова, які нещасні засланиці могли вимовити 2 рази на цілу добу.

Харч в таборі був нужденний. Ранком вязні пили чисту воду-кипяток, обід складався з борщу або зупи пшоняної і бараболяної, соленої риби з бочки, а на вечерю давано рідку сочевидцу зварену на мягко. На цілий день видавано 1 ф. хліба. Два рази в тижні був м'ясний обід і росіл, одначе вязні ніколи того мяса не виділи, а тільки по росолі пізнавали, що в той день мали його одержати. Раз на 14 днів видавано з магазину кожному вязневі 194 грамів цукру.

В 13-тій роті перебував я всього 2 неділі. Опісля відправлено мене на лісові роботи, на тзв. „красную командіровку“, де в лісах ми рубали соснові дерева („балани“), а потім стягали їх з гір на замерзлі озера. Сам острів „Соловки“ нараховує тих озер 150 і вони усі получені є зі собою каналами. Один такий канал лучить усі озера з морем. З початком весни в місяці травні озера ті розмерзаються і тоді вязні пливучи лодками тягнуть зрубані пні сосен водою аж до порту, де побудовано великий тартак, який перерабляє сирівець на різного роду деревний третій матеріал. Сам острів Соловки має 60 км простору.

На лісовій роботі перебував я аж до квітня 1928 р., працюючи весь час серед лютої зими та жажливих морозів. Робота була тяжка, бо партія зложена з 12 робітників мусіла не тільки зрубати щодня 28 дерев по 12 аршинів довгих, але також обчистити їх з гилляк, суків і кори. Коли цієї роботи не скінчено, тоді люде не вертали до бараків, а мусіли оставати на ніч в лісі під доглядом „комзвода“ і працювати при вогні так довго, доки не скінчили приписаної денної

роботи. Траплялося таке дуже часто, що виснажені, перемерзлі та вибиті зі сил люде не встигали з приписаною роботою і на другий день. Їх карано в той спосіб, що вони залишалися ще і другу ніч в лісах, де працювали просто до загину. Щойно на третю ніч ті нещасливці мали право вернути до бараків, навіть і в тім випадку, якби не скінчили приписаної денної роботи і такий звичай в таборівім говорі називався „амнестія“. По скінченій роботі виходили ми з ліса вечером щодня около 9 год. а приходили до бараків о 10 або навіть 11 годині в ночі. Це діялося тому, бо тиснули велчі морози, а сніги були такі глибокі, що просто годі було йти, вязні мусіли з перемучення денною працею часто задержуватися та відпочивати. По вечері лягали ми на короткий відпочинок, бо вже о 2 год. в ночі нас будили великим дзвоном, приміщенням на зовнішній стіні бараку, і гнали знову в ліси. Мешкали ми в невеликім бараку, де містилося нас 58 людей, спали на деревляних поверхових ліжках-нарах без соломи і накриття. Нарі просто кишіли від блощиць. Ті погані насікоми обсїдали нас такою масою, що аж жах було дивитися і ми їх цілими пригорщами стягали з перемученого тіла і внаслідок цього мало коли могли виспатися. Після ранішнього давону усі зривалися немов божевільні зі своїх нар та прожогом бігли в кухню, щоби захопити тепле снідання, бо хто з нас не поспішився, той і не поспідав, а на роботу мусів йти.

На „красній командіровці“ одержували ми 3 фунти хліба денно. На сніданок подавано душену бараблю середньої густоти, а хто не хотів її їсти, той діставав чисту воду-кипяток без чаю. Обід і вечерю їли ми разом по повороті з ліса, а складалися вони з борщу з мясом, який подавано нам що другий день. Також що другий день давали нам рибу. На зупи складалися або тзв. „мермешель“ (цебто довгий, трубковатий макарон), борщ або зупа з пшона або сочевичі.

Раз на 14 днів видавано нам 294 грам. цукру. По тяжкій щоденній роботі приходили ми з ліса страшенно перемучені, змерзлі, дуже часто мокрі від поту, не було навіть де обсушитися, хоч в бараку була цегляна грубка, в якій топлено, а обід і вечеря зїджені разом не вистарчали нам. Ми були вічно голодні та виснажені, ми з дня на день щораз то більше вибивалися зі сил і щораз частіше траплялося, що деякі з нас положившись спати, вже більше не пробудилися, бо смерть захопила їх у сні. Ми з острахом що якийсь час констатували, що дехто з нас цілу ніч переспав біля трупа свого нещасливого товариша недолі. Серед вязнів багато було людей інтелігентних, з ними був найбільший клопіт, бо вони найменше надавалися до тяжкої роботи, вони страшенно бідували та ниділи. Я сам на свої власні очі бачив, як дехто з інтелігентів, щоби удержати себе при життю, а скоротити свої муки в лісах, а часом просто з розпуки, відрубував собі пальці на руках. Коли про це довідався „комзвод“, то ще кілька днів не пускав їх до бараку ані лязарету, а навпаки знущався над ними, бив жорстоко і кричав „здохай в лісі“. Бувало і таке, що ті нещасливі таки гинули в лісах, замерзаючи на сильнім морозі і в глибоких снігах, а часом гангринна клала їх життю кінець, бо відсилано їх до лічниці запізно.

Тяжка робота до краю виснажувала людей і вони з дня на день спадали зі сил, а вкінці ослабали так, що не могли волочити ногами. Це одначе не звору-

шувало „комзвода“, він велів брати їх до роботи, а коли хорі на дворі падали в сніг, то комзвод велів другим брати його за ноги і тягнути до ліса на роботу. З них мало хто остав живий, бо поголовно замерзали в лісах.

Найменша навіть провинна вязня мала для нього тяжкі наслідки. „Комзвод“ велів йому рубати далі дерево, хоч він скінчив уже свою приписану норму денного вирубу. Претекстом до такого безправного продовжування роботи були закиди „комзвода“, які він підносив відносно якості зрізаного дерева і його оброблення. Взагалі старався він винаходити різні причини, щоби тільки дошкулити і так перепрацьованому вязневі. Одною з частих кар було замикання до карцерів, зимних, повних снігу і леду, де люди замерзали і треба їх було відтирати довший час в бараці, заки трохи прийшли до себе. Такі кари кінчалися часто смертю покараного, який вмирав з простуди на запалення легенів. Були і такі випадки, що покарані замерзали на смерть в карцері і всякі проби рятунку показувалися безуспішними. Тим одначе ніхто не журився. Найстрашнішим був карцер, в якім на долівці була груба верства снігу і леду, а в усіх чотирьох стінах були до середини повбивані довгі і гострі цвяхи так, що вязень ані спертися ані сісти не міг. Мірою довшого або коротшого покарання вязнів карцером була обставина, чи хто є слабший чи сильніший. Хто з вязнів не був милий начальству, тому кара карцеру була рівнозначна зі смертю, бо покараний майже ніколи вже живий звідтам не виходив.

Чимало було випадків, що вязень захворів нагло на роботі в лісі і тоді розкладав ватру, щоби погрітися. Це було дуже немиле для „комзвода“, який з лютістю кидався на такого нещасливця та вкидав його в огонь і притискав рукою до вогню так, що одяг вигорював на плечах аж до тіла.

З причини великих морозів та глибоких снігів вязні одержували до лісових робіт валянки, ватовані штани, суконні куртки, брезентові рукавиці і військові шапки тзв. „будьоновки“.

На інших тзв. командіровках були дуже люті „комзводи“, котрим велику насолоду справляв вид мук та людських терпінь. Приміром один з них карав вязнів, котрі не встигли зрізати і обробити щоденної приписаної скількості дерев, в той спосіб, що не давав їм ані валянок, ані курток або інших тепліших частин одягу і таким чином майже усі йому підлегли вязні в скількості около 150 людей стали щонайменше каліками на ціле життя, відморожуючи цілковито руки або ноги. Ці нужденні життєві обставини, тяжка праця, великі морози та глибокі сніги, постійне недоїдання вибивали найсильніших людей зі сил і тому смерть на Соловках збирає обильне свое живо, вязні мруть як мухи, а їх тіла хоронять в часі зими у величезну яму накриту дошками, куди звозять небіщиків з усіх сторін. Нічим не присипані трупи замерзають і лежать в ямі аж до весни, колито на повнену яму засипають землею, а заразом готовлять другу яму на майбутню зиму.

Від стареньких монахів, яких вислени з кремлівського монастиря і приділено їм на мешкання малий дімочок поза монастирськими мурами, довідався я, що в рр. 1922 1923 привезено на Соловки дуже багато кронштадських збунтованих матрозів і тут усіх розстріляно, а могили їх зрівнано з землею.

Про галицьких старшин та стрільців, яких в літі

Секретар: М. Брилинський,
 Скарбник: Ст. Волошиновський,
 Чл. Презид.: Др. П. Деркач.
 Члени Ради: Др. Я. Олексин, о. Я. Чемеринський, М. Галібей, Ю. Галяревич, Др. Б. Гнатевич, І. Лапунька, В. Сенчишин.

Заступники чл. Ради: Др. І. Вегера, Др. Ст. Навроцький, Др. П. Палійчук, А. Гаївський.

Ревіз. Комісія: М. Гебус, І. Фостаковський, Ос. Голянський.

(У членах Ради 3 інвалідів, у заст. 3 інв., в Рев. Ком. 1 інвалід).

* * *

З рахункового звіту Гол. Ради з діловодства за 1930 р. виходить, що УКТОДІ мало на свої цілі такі приходи:

жертви: а) з краю	зол.	53.838'02
б) з закордону	"	68.459'57
зиск шевської робітні	"	84'52
" кравецької "	"	1.915'29
" шапкарні	"	1.476'11
членські вкладки	"	9.719'41
відсотки і провізії	"	22.696'82

Сума доходів . . . . . зол. 158.189'74

Фонд Будови Дому Укр. Інваліда зріс в 1930 р. о 12.269 амер. дол., так що з кінцем 1930 р. стан Фонду перевищив \$ 30.000. Ця сума майже в цілості вплинула з Америки й Канади і в ульькована в львівських укр. банках та на нерухомостях.

Витрати УКТОДІ в 1930 р. були:

на ренти і підмоги інвалідам	зол.	96.962'77
" удержання Дому Інвалідів	"	13.872'83
" удержання Захисту у Винниках "	"	2.882'08
" протези	"	5.981'25
" лікування	"	1.975'64
" подвижності	"	1.043'—
" адміністрацію	"	21.742'83

Сума витрат . . . . . зол. 144.460'40

Ріжниця виносить зол. 13.729; це якраз квота виплачена на ренти в дни 1. січня 1931 р.

Усі наведені рахунки так ясні, що крім рахунку адміністрації не потребують жадних вияснень. На адміністрацію видано в році зол. 21.742'83. На це зложилися:

Платні персонал	зол.	11.672'13
Чинш канцелярії	"	329'90
Паливо	"	45'45
Світло	"	19'88
Членські грамоти	"	2.033'—
Канцелярйні прибори	"	258'59
Телефон	"	338'—
Пенсійний Інститут	"	885'—
Каса Хорих	"	364'50
Бібліотека	"	27'—
Друки	"	1.797'14
Поштові оплати	"	2.238'13
Оголошення	"	1.385'66
Удержання порядків й на- права інвентаря	"	181'45
Трамвай	"	169'—

* * *

В дальшій адміністраційній часті звіту повідомлено Заг. Збори, що з 953 зареєстрованих інвалідів 529 не одержувало жадної ренти ні підмоги (це інваліди 10% до 25% та зареєстровані по речинці), 92 інвалідів одержало двократні підмоги (30 і 33%-ові), 424 інваліди одержувало скромні пенсії кожного місяця, а саме:

1 інвалід по зол. 90	зол.	90
4 " " " 60	"	240
7 " " " 50	"	350
7 " " " 40	"	280
24 " " " 35	"	840
21 " " " 30	"	630
35 " " " 26	"	875
97 " " " 20	"	1.940
104 " " " 15	"	1.560
124 " " " 10	"	1.240

424 інвалідів на суму . . . . . зол. 8.045 місячно

Місячні пенсії наших інвалідів дуже низькі, коли порівняти їх з державними рентами. Для інформації наведемо висоту рент наших і державних інвалідів при тій самій утраті працездатности:

Утрата праце- здатности	Ренти укр. інвалідів	Ренти держ. інвалідів	
15%	0	27'18	зол.
20%	0	36'24	"
30 і 35%	30 зол. річно(!)	54'34	"
40%	10 " місячно	72'49	"
50%	15 " "	112'42	"
60%	20 " "	131'20	"
70%	25 " "	149'73	"
80%	30 " "	179'93	"
90%	35 " "	179'93	"
95%	40 " "	218'68	"
100%	60 " "	218'68	"

З порівняння наведених цифр бачиться, як незначна наша допомога інвалідам з визвольної боротьби. Очевидно, що такий стан їхнього забезпечення не може зліквідувати огірчення загалу інвалідів.

У протягу року орентовано 40 нових інвалідів; померло 6 інвалідів. З опротезування користало 55 інвалідів.

Обовязок громадянства супроти інвалідів Української Армії не кінчиться на тому, щоби на Заг. Зборах вибрати Головну Раду і на барки ушанованих почесно вибору людей, як свого роду егзекутиви, скласти увесь тягар; громадянство мусить дати цій егзекутиві засоби, постійні матеріальні впливи, щоби вона могла виповнити наложений обовязок на повне вдоволення інвалідів. Громадянство повинно удержувати відповідну атмосферу в праці егзекутиви без огляду на відношення адміністраційної влади. Громадянство мусить бути в інвалідській справі так зорієнтоване, мусить створити такі обставини, щоби хронічні заборони збірок на цілі Тов-а в міс. листопаді не могли мати впливу на матеріальний стан Тов-а.

В практиці до цього дуже далеко. Філії Тов-а з ріжних причин не стоять на висоті завдання. Нема кому зайнятися переведенням збірок. Нема курсорів, які збиралиби членські вкладки принайменше в місці осідку філії, а навіть бувають випадки, що філії льокують в місцевих економічних установах збірки в квоті кількох соток золотих, замість відіслати їх централі. На цьому, очевидно, терплять інваліди, бож філії при централізаційній системі орентування інвалідів жадних

витрат, окрім адміністрації та видатків на евентуальні поїздки інвалідів, не мають, а радше не повинні мати.

Якщо централі УКТОДІ тяжко добитися зрозуміння у деяких своїх філіях, то тим тяжче добитися його у широкого загалу, не зважаючи на часті статі, відозви та апелі. Жертвенність українських кооператив зменшилася в 1930 р. о 9.000 золотих в порівнянні з попереднім роком. Збірки парохів і церков на інвалідів, ацентралізовані в єпископських ординаріятах, зовсім не доходять до цілі. Ні УКТОДІ ні Фонд Вовних Вдовиць і Сиріт зі збірок по церквах, на ту ціль переведених, не користали.

Мимо дійсно значних зусиль в 1930 р. число членів УКТОДІ ледви подвоїлося (з 1163 на 2305). Загал членів вплачує нормальну членську вкладку (6 зол. річно). Виймок творить около 100 членів (передовсім у Львові), котрі вплачують місячно по 1 5 золотих. До білих круків в галицькій суспільності і між українськими адвокатами належить Др. Михайло Воробець в Калуші, котрий від чотирьох літ вплачує до Тв-а

місячно по 15 золотих. Членів замешкалих поза Галичиною має Тов-о кількох; не вплатило вкладки 425 членів. Наведені цифри належить поставити побіч числа 4,000.000 голов українського населення в Галичині, щоб мати яркий образ того вкладу, який дає суспільність на забезпечення інвалідів Української Армії.

Наш загал повинен здати собі справу з того стану, що дотеперішня поміч інвалідам далеко невистарчаюча, тим більше, що наші інваліди не користають з жадних законних полекш просто тому, що вони інваліди Української Армії. З браку місця та ценаурних причин важко про цю справу писати. Тимбільше уваги треба присвятити забезпеченню інвалідів. Українську суспільність жде ще довгі роки цей нелегкий обовязок. Мусимо виповнити його так, щоби наша поміч була гідною тої жертви яку понесли інваліди у боротьбі, та рівною вкладови інвалідів на майбутне, котрий інваліди Укр. Армії творять ще й нині саме тим, що вони є.

„Петлюра в льожі, а він ся голить“

Оповідання - спомин — Написав: Т. Клим

Управа „Нового Львівського Театру“ в Проскурові постановила уладити в серпні 1919 р. концерт-виставу в честь головного отамана українських військ Симона Петлюри. Концерт-вистава мала на цілі зблизити Галичан з головним отаманом, зацікавити його невідрадным положенням Галицької Армії на Великій Україні і положенням українського населення на західних замлях України і дати товчок, щоби головний отаман найшов який вихід із цієї ситуації. Управа театру рішила запросити головного отамана Симона Петлюру і після відповідне письмо вставку головного отамана. На програму концерту-вистави зложилися:

I. Промова

II. Концерт

III. 3-й акт з пєси „Невольник“.

Надії на приїзд головного отамана на це свято не було, бо ріжні вістки кружляли про відношення головного отамана до Галичан і до польського уряду. На всякий випадок режисер старався виставити „Невольника“ в найкращій обсаді роль і частенько робив репетиції із цієї пєси, а дірігент приготував хор переважно з пісень галицьких композиторів. Тільки голова театру Бецман-Максимович зволікав з приготуванням промови в певности, що головний отаман не приїде. Навіть „світило“ театру актор Рабко сумнівався, чи головний отаман на виставу, уладжену в його честь, приїде.

Цей сумнів був в театрі загальний. Сірі театральні дні минали за днями, пєси перемелювалися за пєсами з більшим або меншим успіхом. Про приїзд головного отамана рідко коли згадувано. Але означений день концерту-вистави наближався. Управа театру, не зважаючи на все, подбала про прикрашення салі на це свято.

— Панове! Нема що... театральну салю треба при-
брати — говорив Рабко. — А може приїде... Як там
ваша промова, Бецманцю, га? Маєте вже написану?

— Не маю!..
— Та фе, но!.. Як так можна?
— Рабцю, навіщо я буду морочити собі голову промовою, як Петлюра і так не приїде!..
— А як приїде?
— А як не приїде?
— Уявіть собі, Бецманцю, що приїде — напирав Рабко — ну і що тоді? Га?
— То не буде промови...
— Бецманцю, ви є просто неможливі! Зрештою, ви ніби голова театру, то робіть так, щоби опісля не було безголовя.

У відповідь Бецман-Максимович здвигнув раменами. До промови і так не приготувався. Вкінці наблизився сам день концерту-вистави. Вулиці чистенькі, доми прибрані жовто-блакитними прапорцями Слідно було в тім справність місцевої адміністрації. Вже з самого ранку заходили до театру урядовці ріжних установ, щоби засягнути інформації відносно приїзду головного отамана. Хотяя управа театру не була повідомлена про приїзд, одначе усіх запевнювано, що головний отаман приїде. Святочний вигляд міста і піднесений настрій урядовців уділився акторам.

Театральну салю Шільмана прикрашено зеленою. Льожу, котру призначено для головного отамана, вистелено диванами, прибрано зеленою, а над льожою уміщено тризуб, герб України.

Рабко, з налогової привички, ходив по салі і сам кермував роботами, оглянув навіть кожне крісло і задалегідь обчислював в своїй голові касу.

При цих фінансових операціях лице його ясніло. Театральна каса була отворена зранку і публіка за-
куповувала задалегідь білети, щоби запевнити собі
місця на концерт-виставу і бачити головного ота-
мана.

Касієр театру Януарій Підкова-Загробельний „вічно
серцем хворий, з цього приводу і сумний“ — сидів
у касі, покурював цигарку за цигаркою, продавав

білети, а стоє гривень, аероплянів (так називано гривні з купонами), доплаток (карбованців), миколаївських і керенок побільшувалися. Перед касою проходжувався актор Рабко і приглядався з насолодою проскурівським красавицям. Вибрав момент, коли нікого при касі не було і встромив голову в отвір каси, через котрий касієр полагоджував продажу білетів.

— Пане Підкова, як там каса... га? — питає Рабко, котрий може вже сотий раз цього дня заглядав до каси і ставив касієрові те питання.

— Чудесс... ссс... с... сно! — відповів Підкова, сильно акцентуючи „с“, що знаменито наслідувало сичіння гусака і театральним жестом вказав на стіг грошей і на книжку з білетами.

При тім „чудесс.. ссс.. но“ кілька крапель слини розприслося на лиці Рабка.

— Та фе, но...

— буркнув Рабко, цофнув поспішно голову з віконця каси і почав хусточкою витирати слину з лица. Потім задоволено оглядав книжку з білетами, в котрій небагацько білетів вісталось.

— Рабцю, як ви думаете, приїде Петлюра?

— Або я знаю... А ви, пане Підкова, як думаете?

— Я думаю, що як білети будуть випродані, то буде чудесс... сс...но!

І знова „сичіння гусака“.

— Як приїде, то буде. Правда, пане Підкова?

— Звісс.. ссс...но!

Притім Рабко реготався своїм реготом-басом, а Підкова мелянхолійно усміхався.

Оба зрозумілися. Рабко почастивав Підкову цигаркою і поволікся на салю, щоби допильнувати прикрашення салі, бо уважав, що без нього там не обійдеться...

Театральну салю і льожу головного отамана прикрашено. Генеральна репетиція пройшла дуже добре і режисер та дірігент були задоволені. На дві години перед виставою каса була замкнена, а на касі виднів напис: Квитки випродані. Для кого бракло білетів — відходив від каси незадоволений, що раніше не постарався про білет. На годину перед концерт-виставою актори почали сходитися до гардероби, де перебіралися в костюми, шмінкувалися і т. п. Головне, що промови ще не було. Промову, котру мав виголосити голова театру, писав у гардеробі у великім поспіху головний режисер Клим. Аркуші паперу, котрі

лежали перед ним, заповнялися чорними рядками письма. Клим сопів, від часу до часу обтирав спініле чоло і попивав содову воду для охолоди.

Міжтим як родилася промова, Бецман-Максимович надівав червоні шаравари, чоботи і вишивану сорочку. В таких костюмі мав вітати головного отамана.

В мужеській гардеробі був справжній артистичний нелад. На столі лежали перуки, порозкидані кусники шмінок, зеркалаця, синій пояс, шаравари і крива деревляна шабля, помальована срібною фарбою, увязана на шнуруку.

Актори убиралися і шмінкувалися нервово — майже мовчки. Тільки від часу до часу падали відірвані питання:

— Хто мав кармін? Давай цинобер! Де вазеліна?

Понад усіми царив бас — голос Рабка, котрий (від непамятних часів все милий і вічно юний) раз у-раз набігав гардеробу і заохочував усіх акторів до поспіху:

— Панове, спішітьсья!..

— А Петлюра вже є? — поспіпалися запитання акторів.

— Ще нема, але зараз може надіхати! Спішітьсья, панове, спішітьсья, щоби точно розпочати!

На пів години перед виставою гості сходилися до театру і займали закуплені місця.

Саля виповнилася по береги публикою українсько-російсько-жидівською, котра нетерпеливо

ждала на приїзд головного отамана, бо очі усіх були звернені на прибрану льожу.

Орхестра грала якусь увертуру.

На пять хвилини перед початком вистави, заїхало авто головного отамана перед театр. З авто висів головний отаман Симон Петлюра і удався в товаристві адютанта і особистої охорони до театру, де заняв місце в льожі, призначеній для нього.

Орхестра заграла національний гимн.

Публика зготувала Головному Отаманові овацію. Окликам „Слава“ не було кінця.

Міжтим до гардероби впав як бомба засапаний Рабко.

— Панове, вже приїхав!

— А де є? Де є? — поспіпалися питання.

— Сидить у льожі. Не чувте, що там на салі робиться?

Оклики „Слава!“ „Слава!“ і оплески долітали до гардероби.

Полевий театр при У. Г. А. у Винниці 1919 р. В середині бл. п. Рубчакова.

— Бецманцю, за 5 хвилин починаємо!
— Алеж то неможливо, бо промова ще не готова, ну і передовсім як Петлюра є, то мушу обголитися, бо прецінь не можу так показатися на сцені. Притім Бецман-Максимович вказав на „щетину“ свого заросту.

— Алеж, пане! Ви є просто неможливі!.. Треба було перед цим оголитися! — гремів обурений Рабко. З усіх сторін посипалися докори.

— Слушайте, Рабко, — просив Бецман — не денеруйте мене, бо я і так вже досить зденерований!
— Видите, панове — звернувся Рабко до акторів, — то ніби я його денервую... То так у нас завсіди є... Притім Рабко замовк, розвів руками і почав сам убиратися, а сопів зі злости, як ковальський міх.

Бецман-Максимович забрався до голення. Рабко сам убирався, але і наглив Бецмана до поспіху:

— Та, ну! Та, ну! Та спішіться.

Бецман спішився і в тім поспіху позарізував собі лице. Початок був назначений на год. 8³⁰. Година ця вже минула, а концерт-вистава ще не розпочалася. Минуло ще п'ять хвилин. До гардероби увійшов адютант Головного Отамана і прохав, щ би виставу вже розпочати. Запевнено його, що вистава зараз розпочнеться і перепрошено за опізнення.

Адютант пішов закомунікувати це Головному Отаманові.

Голова докінчив голення, припудрувався і завнайомився зі змістом промови, котру відчитав йому Клим.

Нарешті голова найшовся на сцені, а суфлер у будці. Орхестра замовкла. На салі погашено світла. З 10-хвилинним опізненням (на галицьку точність всетаки мало) завіса піднялася.

На салі тишина.

Бецман-Максимович відкашлянув, прийняв ораторську позу і під суфлера почав промову.

Вітав Головного Отамана від Галичан. Від часу до часу попадав в патос. В промові найшовся і такий зворот: „Чи чуєш, батьку отамане, цей стогін, котрий несеться від Карпат?“ і т. д.

При цих словах Отаман вертів нервово паличкою в руках. Може „цей стогін від Карпат“ був не в пору Головному Отаманові.

Зтремований голова закінчив промову окликами на честь Головного Отамана. Оклики „Слава!“ „Нехай живе!“ — лунали. Орхестра відограла національний гимн. Отаман дякував за овації, розклонюючись публиці.

По промові театральна дружина виконала дальші точки програми.

Коротко перед закінченням 3-го акту песни „Невольник“ — прийшов за куліси адютант Головного Отамана і в його імени в сердечних словах дякував управі театру за уладження цього свята. Ще раз перепрошено за опізнення початку вистави.

Адютант вернув до льожі і зараз Головний Отаман опустив непомітно льожу підчас вистави.

Перед від'їздом Головного Отамана відбулися церемоніяльні пращання з командантом міста і залоги Проскурова. Отаман Петлюра відіхав. За 10 хвилин скінчилася вистава. Актори задоволені сходили зі сцени і йшли до гардероби. В гардеробі почалися балачки про концерт-виставу. Рабко злий почав докоряти голові театру.

— Панове! — звернувся до акторів. — То так не можна... Той Бецман то є просто неможливий... Петлюра в льожі, а він ся голить... То ніби така галицька точність? А промова така: Один „мудрий“ писав, а другий „мудрий“ говорив... Ніби до чого „той стогін“... І що собі Петлюра подумав? То так не можна! — Рабко аж почервонів зі злости.

Бецман також злий оправдувався як міг:

— Алеж, Рабцю, хто думав, що Петлюра приїде!

— А не говорив я вам, що приїде?..

— Добре собі, тепер ви, Рабцю, кажете, що говорили!

— А може ні? Треба було мене старого слухати, то булоби все гаразд!

— І то має бути голова театру:

Петлюра в льожі, а він ся голить!..

Сварка булаби протягнулася, але в гардеробі повився Підкова-Загробельний з касовою книгою і портфелем випханим грішми і, розложивши це все на столі, почав видавати акторам зачети на рахунок місячної платні.

В. Велесь

*

*

*

За горою сонце гасне.
Під горою москалі.
Попускали коні в жито,
Посідали на землі.

Сміючись, оповідають,
Як повстанців потовкли,
Скільки в полі розстріляли,
Скільки в місто узяли.

За горою сонце гасне.
Під горою москалі.
А за балкою оселі.
Тихо, тихо на селі...

Всі у лісі. Люде й коні,
І ковала й ковалі.
За горою сонце гасне.
Під горою москалі.

21 p.

Гуцульська Сотня УСС.

Написав: М. Горбовий, У. С. С.

Досі мало де було писано про Гуцульську Сотню У. С. С., яку — по розбиттю Легіону У. С. С. під Бережанами в жовтні 1916 р. — створено, щоби своїм звеном лучила ланцюх змагань У. С. С-ів із північним ворогом. Тому хочу подати про неї вістку ширшому загалові, бодай у скороченому виді.

I.

По кривавих і богатих у жертви — боях під Бережанами у вересні й жовтні 1916 р., коли то заледви 19 стрільців з чет. Трухом продерлося крізь грубезний московський перстін, який мав за задачу стерти з лиця землі весь Легіон У. С. С.*), у полі лишилася лише Технічна Сотня У. С. С. під проводом сот. Сіака. Всіх розбитків стягнуто до Коша на відпочинок. В той саме час повстала пісня: „Як з Бережан до Кадри Січовики манджали, то краялось серденько із горя і печали“...

І „Як нам з очей зникала та Золотая Липа, то краялось серденько“, — не тільки — „в хорунжого Осипа Теліщака“, але й у всіх стрільців. В інших обставинах може булиб і раділи, що йдуть на відпочинок по довгих тяжких трудах, однак тепер не було до радощів. Кожному було невимовно прикро кидати той фронт, на якому спільними зусиллями, трудами і самопосвятою вплетено нову галузку у вінець слави українського народу, на якому остало стільки дорогих товаришів, одні в живих як полонені, а другі там, де вже нема „ні болізни ні печали“...

Не одні застановлювалися: Як нам дальше бути? Чи розпливемося помаленько мов у мряці, чи спроможемося ще на щось великого.

Стрілецька душа, яку ніколи не покидав оптимістичний настрій, бажала горячо, щоб — не оглядаючись на перепони і жертви — дальше провадити розпочате велике діло. Зневіри в нас не було ніколи. Не було її й тепер, хоч і які невідрадні обставини настали. Очі стрільців були звернені на старшин, до яких мали повне довіря.

Не диво, що коли в Коші проголошено творення самостійної Гуцульської Сотні У. С. С., відразу зголосилося понад 200 стрільців, між котрими були й такі, що заледви повиходили з лічниць і не були ще зовсім здорові. Слабших відділено і лишилося в сотні 180 стрільців, у більшості „стара війна“. Були це переважно Гуцули.

Підчас формування цієї сотні ходили такі чутки: Сотня йде до Деташми Русса (Detachment Russ, bei 7. A. K.) на 6 місяців; головно тому, щоби всетаки про У. С. С. „слава не втихала“, щоби доказати свою живучість і не давати причини до ліквідації Легіону У. С. С., про що ще в 1915 р. робили Австріяки заходи. Ціль сотні була: вести партизантку на задах московської армії. Терен: Гуцульщина й Буковина. Оцей терен і ціль сотні були одною з причин, чому стільки стрільців зголосилося до неї.

Дня 27/X. 1916. відїхала Гуцульська Сотня У. С. С.

*) Підчас тих боїв нераз находили ми в полонених московських старшин відбитку дивізійного приказу, щоб за всяку ціну У. С. С-ів розбити, зглядно половити.

під проводом четаря Н. Никорака через Угорщину до Великого Бичкова, на Закарпат Україні, де станула дня 1/XI і зголосилася в групі підполк. фон Гуклера.

На двірці в Бичкові ждали на сотню австрійські підстаршини, від „ясного“ фрейтра почавши, на хорунжим скінчивши. Вони думали, що це привели їм новобранців, тож зараз накинупали згори на стрільців, які збули їх дотепами і кпинами.

Це дуже озлобило „світлу саржу“, але зі стрільцями нічого не вдіеш. Тож стали вони відгрозуватись стрільцям, що на вправах „дадуть їм доброї школи“ і т. п. Стрільці лише кепкували собі з них.

Переночувавши ж на другий день „саржі“ стали свистати на збірку. Це ще більше додало стрільцям гумору і сміху було повні квартири. Ніхто з нас гадки не мав уставати. Адже ми мали своїх старшин, які ще не зреклися командою, тож що тут і говорити про послух чужим. Не помогли ні залякування полевими судами, ні „анбіндами“ ні т. п. Чим більше Австріяки казилися, тим веселішими ставали стрільці.

Дня 2/XI. 1916 р. прийшла урядова вістка, що сотню мають перебрати Австрійці, встановити навіть німецьку команду, а стрілецьких старшин і підстаршин мають відіслати до Коша У. С. С. Вже й прийшли лейтнант Ehrle, лейтнант фон Прібер і ще якийсь „Fähnrich“.

На все те стрільці тільки підсміхались та казали: „Ну, ну! побачимо“...

Ще того самого дня наразі винесено постанову: Підстаршин своїх не пустимо (четар Никорак мусів іти в Кіш, з огляду на слабе здоров'я), ані по німецьки немемо вправляти!

На 3/XI. знову на свисти Австрійців до збірки, стрільці тільки протягались вдоволено на соломі по стоекках, співали, жартували, тощо.

Колиж наша підстаршина свиснула на збірку, вміть ціла сотня стояла впорядкована як слід. Це троха збентежило „саржу“.

Опісля вирішили ми піти на площу і показати, як „новобранці“ вміють вправляти. На це „саржа“ тільки роти пороззявляла. Бо треба знати, що стрільці все відчували, де і коли треба комусь заїмпонувати. І тоді хочби мали вискочити зі шкіри, то кожний робив так, щоб сорому не принести стрілецьству.

Колиж „саржа“ стала командувати: „Kompani links um! чи — doppelreien“ — то вийшла одна саламаха: одні в ліво звертаються, інші йдуть, треті роблять „спочинь“, четверті заскакують „чвірками“ — словом горох з капустою... Сміх тай годі.

Годі приступив до нас будучий сотник лейтнант Ehrle і сказав по німецьки:

„Українські Стрільці! Я з вами лише другий день, та вже пізнав вас доволі. Пізнав я вашу амбіцію, пізнав і те, що ви не новобранці, як ми сподівалися, а знамениті стрільці-боєвики. Пізнав я ще, що ви, хоч як баламутилиб на вправах, то ви їх знаменито знаєте. Лиш бачу, що вам не хочеться їх виконувати.“

Тому я, старшина, — чи чуєте Українські Стрільці! я австрійський старшина прошу вас про одно: згодиться виконувати вправи під німецьку команду, бо

Пробовий відділ Гуцульської Сотні У. С. С. на Кирибабі

всеж це вам лекше прийдеться, чим мені зачинати вчитися ще української команди в слові й практиці. Заки я її навчуся, для вас скінчиться речинець побуту в цій Детахмі і мені не доведеться побути спільно з вами, славними Українськими Стрільцями! Я вас цілим серцем полюбив, хоч недовго з вами пробуваю. Але вашу вартість я пізнав у мить. Я пізнав і те, що з вами силою нічого ніхто не вдіє, навіть я, котрий перевів уже 14 вишколів.

Тому прошу вас дуже і цього зовсім не соромлюсь, що вас, стрільців, я, старшина, прошу. Я прошу вас: Зробіть для мене це: згодіться вправляти під німецьку команду, а я постараюся вам віддячитись. Ваша гордість, ваше українство на цьому нічого не стратить. Ви не в тупоумні новобранці (рекрути) і зрозумієте мене, відчуєте мою щирість до вас! Ваші підстаршини теж остануть при вас.

Порадьтеся. Я жду на вашу згоду і вірю, що вона буде. Інакше мусівби я відійти від вас прикро розчарований!"

Ми не довго радилися, бо вже підчас цієї промови відчули так по змісті як і виголосі, що маємо до діла з характерною, свідомою людиною. Небаром ми дали свою згоду.

На це четар Ерле відповів коротко:

"Я ні трохи не сумнівався у вашу згоду, інакше мусівби я признатися, що не знаюся на людях".

Слова були короткі. Але сіяюче лице говорило багато більше, як ці слова. Радість його дійшла до вершка, коли побачив, як ті, недавні „оферми“, вправляють. Що не приказав, було виконане вмить, взірцево. Два однакі характери пізналися, оцінили один другого і не хотіли розчарувати один другого. А що вже решта „саржі“ були здивовані, то варта було бачити.

Вправляли ми не більше як пів години. Відтак яку годину-дві співали, опісля був обід, а до вечера вільне.

Від цієї події стрільці стали чимось надзвичайним в очах „саржі“. Вона сама дивувалась своїй зміні. У відношенню до стрільців були чемні, говорили якнайкраще, благоньоко, словом поводитись, як з якими дорогоцінностями. А були між ними: Чехи, Румуни, Мазури, Мадяр і Німець. Нераз нам доводилось „злапати“ їх на довірчній бесіді між собою, як вони

з найбільшим признанням а рівночасно і здивованням говорили про нас.

Старшини: Ерле, Прибер і ще два (хорунжий і булавний) старалися теж якнайкраще, з пошаною відноситися до стрільців. Вправами не мучили. Вправляли ми яку годину, а решту часу тільки співали, жартували.

По тижні 7/XI. перейшла сотня до Кичунова (здається Малий Бичків). Нам теперішній сотник Ерле добув звідкись полкову оркестру (з 91 чи 95 п. п.), казав грати до „маршу“ самі українські пісні: Ми гайдамаки, Не пора, Не миритись і др., а капельник добув звідкись ще й жовто-синю ленту для себе. На закінчення відіграли ще й „Ще не вмерла Україна“, чим до решти вхопили нас за серце. Тут, так сказатиб на чужині, далеко від решти стрілецької братії, між змадяризованим населенням (Бичків не був тоді тою національною перлою на Закарпаттю, що тепер), нараз находимо рідних братів, находимо ширих приятелів між чужинцями-Німцями. Від тепер творили ми з Німцями одно: Начеб вони не німецькі, а правдиві стрілецькі старшини.

II.

В тім часі нас приділено до Детахми Русса. Сам Русс був якимось мадярським графом чи бароном. На українській, зокрема гуцульській бовздатности пізнався ще в 1914 р., коли то в своїй групі мав буюковинських стрільців-добровольців. Тепер його група складалася: з двох сотень мадярських гонведів, одної скорострільної сотні, батерії гірських гармат, чети гузарів і нашої Гуцульської Сотні У. С. С. Ця група підлягала прямо Команді 7 австр. Армії, генер. Кевеша. Мала вона оперувати в околицях: Кирибаби, Якобен і Дорна Ватри.

На партизантку пішлаб перед евентуальною офензивою. Сам Русс (у ранзі майора) за підчинених собі стрільців добре дбав. Але й вимагав карности та праці.

У цьому Кичунові чи пак М. Бичкові сотню приміщено на стоянках, по жидівських домах, яких тут було повнісько. Щодня ходила сотня на вправи. За

I. чета Гуцульської Сотні УСС. Березень 1917. Кирибаба

цілий час переведено три бовві вправи. Раз за задачу мала сотня боронити відступу, а два рази сталих позицій. Наступала все ціла група, то є: дві сотні піхоти, сотня скорострільів, гармати, ще й гузари. Цим наступам все приглядався самий штаб, булава. Не зважаючи на чисельну перевагу, всі три рази відносила сотня блискучі перемоги. За другим і третім разом (останній раз боронила відступу „армії“) ще й силу полонених забрала і скоростріль.

Оці перемоги стрільців, дарма що не на дійсному фронті, ще більше підвищили авторитет стрілецьтва, а тим самим і прославили українське ім'я. Сотник Ерле не раз хвалявся своїми листами, які він писав до своїх рідних і знайомих, вихваляючи з захопленням стрілецьтво. А решта „саржі“, мимо сліпої австр. дисципліни унаважала стрільців за рівних собі. Вправами мучитися не приходилось, бо все йшло справно. Тож по кількох зворотах, руках, вправах, починалися співі, описі спочинку по стоянках. А інші частини Деташми „товкли“ і „товкли“ ті вправи; аж нам було якось ніяково...

Так воно тяглося з місяць. Подрібно описувати життя сотні не буду, а вибрав я лише кілька помітних моментів. Мабуть і вони доволі зілюструють наше життя.

Дня 25/ХІ. 1916 р. прийшов приказ: відходити в поле. Зараз відбувся перегляд, а вже 26/ХІ. сотня вирушила зі стоянок, як перша. Прочі частини ще трохи осталися. До Борші їхали ми залізничкою, а відтак пішком, осінніми болотами на Кирилибабу.

В той саме час Москалі почали офензиву і заняли

Кирилибабу, через що опанували весь фронт аж через Якобени до Дорної Ватри. Це перед виповідженням Румунією війни підчас тав. офензиви Брусілова.

Рівночасно вдарили Москалі величезними силами на пруський т. зв. Карпатський Корпус і стали помалу займати верхи Прислопа, чим — якщо занялиб увесь Присліп — булиб зіквідували весь буковинський фронт і цим влекшилиб Румунам — ну і собі — загальне положення. Не диво, що австро-німецькі команди докладали всіх зусиль, щоб ці дві точки: Присліп і Кирилибабу вдержати за всяку ціну.

При допомозі 24. п. п. Кирилибабу відбито 28/11. по завязтих цілоденних боях, а в московських руках залишився тільки верх „Дидуль“, який передтим був у руках 31. п. стр.

Досвітком 29/11. нашу сотню затривожено і завернено на Присліп, бо тут Москалі, розбивши Прусаків, стали сильно наступати, щоб захопити цю найважливішу точку. Справа була така важна, що нам не було часу навіть набір брати зі собою, а пішли ми лише з крісами і набоями. Набір везли на возах.

На дворі сніг із дощем, зимно проймаюче, під ногами болото. Доки ще ми йшли якоюсь доріжкою, ще сяк так. Але як пішли вже навпростець, яругами, хащами, потоками, то мука була неабияка. Але тут стрілецька амбіція не дозволяла довго над цим розводитися, бо ми були тепер у великій мірці. Стрільці йшли ратувати від загибелі німецьку непобідиму армію, та ще й гренадирів. Від нашої сотні залежала дальша судьба цього фронту.

(Далі буде).

ВІЙСЬКОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНЬОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ТАБОРІ ЛАНЦУТ-СТРІЛКОВО

(Продовження)

3. П. Шалей у своїй праці: „Британська Індія“ відмічає, що Англіїці завжди займаються характером. Що це? Це є моральна цінність чоловіка: холодна кров, коли йде розмова про рішення, хуткість, коли річ йде про діяльність, сумління для того, щоб не схилитися перед життєвими іспитами, енергія — перед загрозами. Це є почуття обов'язку відносно вітчизни і відносно себе!

4. „Всяке виховання, всяка освіта Американців“, каже Жакоміне, „основані на персональному зусиллю“. Система ця починається з початкової школи і розширюється зі зростом. Практичні вправи завжди в основі й ніякого об'учення зі слів учителя. Примушується дітей поводитись так, як неначеб то вони були одні в світі, в повній свободі. За такою працею повинно йти порівняння одержаних наслідків, обміркування суперечностей і встановлення загальних висновків. Діло вчителя вести і направляти, пробуджувати інтерес і підказувати нові завдання. Ніколи не треба обмежуватися викладом цілком готових результатів.

5. Нова метода найшла собі відгук у найзначнішій школі Франції, яка, як каже Г. Лебон, призна-

чена для виховання майбутніх генералів. Вчені начальники, пише він, генерал Бональ вчора, полковник Де-Модюї сьогодні, прищеплюють там блискучому зібранню старшин засади, що викладені в творі „психологія університетського виховання“. Основна засада висловлюється слідующим епіграфом: „Виховання є мистецтво заставити, аби свідоме перейшло в підсвідоме“.

6. Майбутні господарі знання... будуть люде, що володіють ініціативою, розумом здібним до спостереження, волею, судженням і самоволодінням.

Базуючися на вищенаведених засадах тільки й можна було практично перевести в життя ідею Військового Факультету в таких обставинах, в яких опинилися слухачі, що бажали йти вперед по шляху вивчення військових дисциплін.

Праця на Військовому Факультеті розпочалась в таборі Ланцуті й продовжувалась далі після переїзду до табору Стрілково. Ще у Ланцуті до Військового Факультету записалися 62 слухачі (86% зі середньою військовою освітою). Після переїзду до табору Стрілково кількість слухачів збільшилася до 235: — 206 старшин (2 полковники, 4 підпол-

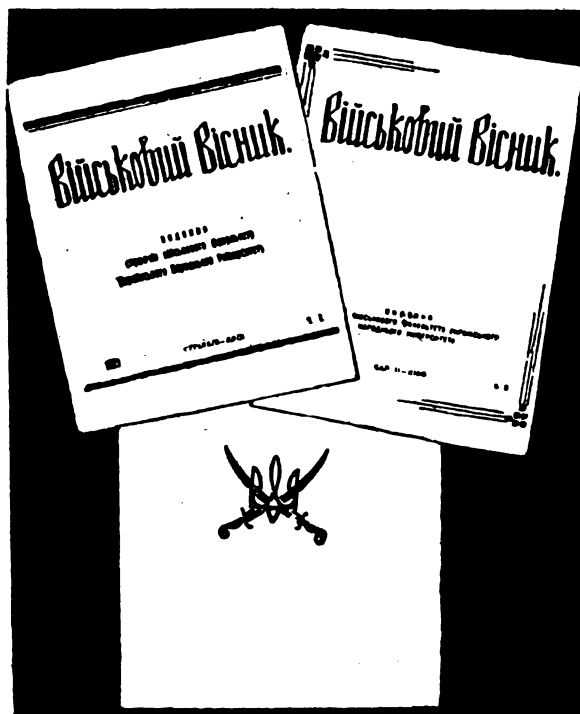

ковники, 37 сот., 68 поруч. і 96 хорунж.) та 29 козаків. В складі цих 235 слухачів Військового Факультету було 27 людей найбільш активних працівників, котрі уявляли з себе основну групу і являлися одночасно лекторами слухачами.

Військовий Факультет працював до 26 червня 1922 року і цей повний курс навчання був уложений в чотири семестри.

Перший семестр закінчено 6/X 1921 р. За цей місячний термін прочитано лекції з різних галузей воєнної штуки, а саме: з воєнної історії, стратегії, тактики, історії воєнного мистецтва, військової адміністрації (служба генштабу і тактика заосмотрення армії), воєнної авіації та військової психології. Переведено також 22 години групових та поодиноких практичних навчань зі стратегії і тактики під керуванням ген.-пор. М. Слухачі Військового Факультету опрацювали й викладали за цей час самостійні праці-реферати з різних галузей військової науки, а саме: з історії воєнного мистецтва: а) „Наполеонівська стратегія“ (пор. Подільський б) „Макіявелі“ (підп. Панченко); з воєнної історії: а) „Похід 1792 року“ (підп. Хомяк), б) „Похід 1806 р.“ (хор. Ліневич); зі стратегії: а) „Поняття й зміст стратегії“ (пор. Подільський), б) „Утримання війська та піддержання його боєздатности на війні“ (сот. Богун); з тактики: а) „Піхота, кіннота, артилерія“ (сот. Горко), б) „Війна і значіння збройної сили в життю держави“ (підп. Панченко), в) „Організація самокатних частин в Армії У. Н. Р.“ (сот. Павловський); з тактики заосмотрення військ підчас війни: а) „Харчування модерних військ“, б) „Піддержання боєздатности“ (організація етапів), в) „Поповнення армії людьми, кіньми і т. д.“ (підп. Хомяк); з загального військового питання: „Старшина в чужоземних арміях“ (сот. Гончаренко); з військової психології: а) Індивідуальна психологія з характеристикою почувань поодинокого вояка в бою, б) Психологія маси й юрби у воєнному відношенні, в) Спеціально про психологію страху та про засоби його подавлення в бою (сот. Гончаренко); з військової авіації: Поняття про апарати та їх системи, мотори, пільотаж, розвідку, дозору службу та типи аеропланів (підполк. Козловський).

Другий семестр закінчено 20.I. 1922 р. У цьому семестрі також крім лекцій з різних галузей воєнного мистецтва та практичних вправ, студенти виголовили та виголосили слідуєчі реферати: зі стратегії а) „Відпорна сила держави та її основи“ (підп. Хомяк), б) „Психологічні фактори воєнної та економічної боротьби нації“ (пор. Подільський); з прикладної стратегії: „Пляни війни, ціль війни“ (пор. Подільський); з історії воєнного мистецтва: а) „Макіявелі“ (продовження) (підп. Панченко), б) „Революція та інвазія“ (підп. Хомяк), в) „Революційні війська в часи великої французької революції“ (підп. Хомяк); з воєнної історії: а) „Похід 1793 року“ (підп. Хомяк), б) „Похід 1796 року“ (Журдан та Моро проти Ерцгерцога Карла) (сот. Олійник); з тактики: а) „Боротьба за зміцнені смуги“ (сот. Павловський), б) „Загальні підстави будови зміцн. смуги“ (сот. Павловський), в) „Загальні підстави будови довготривалих укріплень“ (сот. Гаудривг); з військової адміністрації: а) „Харчування військ підчас війни“ (підп. Хомяк), б) „Загальні риси діяльности Генерального Штабу“ (пор. Подільський); з артилерії: „Матеріальна частина та теорія кутоміра“ (сот. Лукашевич); з авіації: „Тактика авіації“ (підп.

Воїськовий Вісник. Видання слухачів Воїськового Факультету Українського Народнього Університету в Стрілкові та Каліші.

Козловський); з загально військового питання: „Організація вільного козацтва за часів Центральної Ради“ (сот. Корнівко).

Третій семестр закінчено 6.IV. 1922 року. У цьому семестрі крім лекцій були виголовили та виголосили слідуєчі реферати: зі стратегії: а) „Обороноспібність населення“, б) „Поповнення матеріалами та кіньми“ (підп. Хомяк), в) „Стратегічне значіння тилкових сполучень“ (сот. Богун), г) „Воєнний устрій держави та принципи його“ (підп. Хомяк), д) „Поняття та значіння природньої лінії відвороту“ (сот. Богун), е) „Засоби для покриття воєнних витрат“ (бюджет війни), ж) „Державна обороноспібність в залежності від народньо-господарчих відносин“, з) „Значіння державного проводу та державного управління“, і) „Національний дух“ (підп. Хомяк), к) „Про бойові сили та бойові засоби“ (сот. Корнівко), л) „Тактичні та адміністративні підвалини стратегії“ (сот. Дідченко), м) „Оцінка пляну війни і головних операцій походу Наполеона до Австрії в 1809 р., згідно з основними залаженнями теоретичної стратегії“ (пор. Подільський), н) „Боротьба за кріпости“ (підп. Хомяк), о) „Воєнні походи“ (сот. Дідченко), п) „Про воїськові одиниці та веднання підчас війни“ (сот. Корнівко); з прикладної стратегії: а) „Будова пляну війни“, б) „Стратегічне досередження (концентрація сил в просторі)“, в) „Групования сил з початку війни“ (Німеччина в 1870 р.) (пор. Подільський); з воєнної історії: а) „Франко-пруська війна“ (операції: Верт і Шліхерн, Сен - Пріва - Гравельот, Седанівська операція, початок боротьби з республіканською Францією та облога Парижа, перший наступ на Орлан) (підп. Хомяк), б) „Похід Наполеона до Австрії в 1809 році“ (пятиденна операція, битва під Регенсбургом, похід від Регенсбурга до Відня, битва під Асперном похід в гор. Італії та внутр. Австрії, рух Мармона до Відня, Ваграмська битва) — (хор. Губа), в) „Похід Карла XII на Україну в 1709 р.“ (Операції: Хід подій

під Полтавою, облога Полтави, перша фаза битви під Полтавою, друга фаза битви під Полтавою наслідки операцій) — (сот. Олійник); з тактики: а) „Організація самокатних частин“ — (сот. Павловський), б) „Атака зміцнених смуг“ — (сот. Карнійчук); з військової адміністрації: а) „Провідні думки при керуванні військами та видачі наказів“ — (підп. Хомяк), з артилерії: а) „Матеріальна частина, теорія кутамира, про артилерійську позицію, обов'язки команданта батареї та його поміщика, пристріла, способи та види огню, еволюція артилерії“ — (сот. Лукашевич), б) „Використання артилерії“ — (сот. Корнієнко).

Четвертий семестр закінчено 26.VI. 1922 р. У цьому семестрі, як і у попередніх, крім викладів були виголошені реферати: зі стратегії: а) „Геометрична стратегія“, б) „Забезпечення відпочиваючих та маршуючих військ, перевізка військ по залізницях та на кораблях“ (сот. Дідченко); з прикладної стратегії: „Забезпечення стратегічного зосередження в часі“ (пор. Подільський); з воєнної історії: а) „Політично-релігійно-соціальні відношення при кінці XVIII століття і в початку Великої Французької Революції“ (підп. Хомяк), б) „Війна 1799 р.“ (Суворов в Італії) (хор. Писаренко), в) „Похід Наполсона до Росії в 1812 році“ (сот. Корнієнко), г) „Похід Бонапарта в 1800 р. до Італії“ (пор. Ноздрачів), д) „Похід Наполсона до Австрії в 1805 р.“ (сот. Дідченко), е) „Походи 1794-1795 р.“ (підп. Хомяк), ж) „Похід Наполсона до Австрії в 1809 р.“ (і повстання в Тиролю. II похід Ерцг. Фердинанда в Герцогство Варшавське та Галичину) (хор. Гуда), з) „Франко-пруська війна 1870-1871 р.“ (підп. Хомяк), і) „Похід Бонапарта до Італії 1796 р.“ (пор. Шкорт); з історії воєнного мистецтва: а) „Революція та інвазія“, б) „Революційні війська“ (підп. Хомяк); з тактики: „Служба зв'язку“ (сот. Дідченко); з військової адміністрації: „Поділ обов'язку військової служби“ (організація армії, поняття про класи збройної сили) (підп. Хомяк).

Всі ці реферати були написані на підставі джерел з чужомовних мов: німецької, французької, російської, польської і т. д., а підчас відчитання їх прелегенти рівнож демонстрували мапи, картограми, схеми.

Як історичний документ Військового Факультету варто подати тут відповідь ген.-пор. М. на запитання Українського Генерального Штабу про хід праці на Військовому Факультеті, відносно персонального складу його слухачів та програми окремих предметів. Декан Військ. Факульт. 2.I. 1922 р. доносить Генштабові слідує: „Лекції-реферати, опрацьовані слухачами по джерелах і вказівках, що давав декан, відбуваються в аудиторії, в присутності декана, активних слухачів, а також сторонніх і закінчуються звичайно дискусією. Що тижня призначається 6 і більше годин на виклад лекцій-рефератів, та щоденно по 3 години призначається для праці в семінарі, знов же під керівництвом декана, а саме для вправ зі стратегії, тактики, служби Генштабу, артилерії, фортифікації, воєнної географії зі статистикою, та для остаточного оброблення лекцій-рефератів перед їх викладом і т. д. Крім того слухачі студіюють чужомовні мови (французьку, німецьку, англійську) на курсах, утворених місцевою У. М. С. А.

Вільний час, поза офіційно призначеними годинами, слухачі використовують для накреслення мап, схем та додатків до своїх рефератів, а також підготовки предметів до здачі іспитів. (Докінчення буде).

Євген Чикаленко. Щоденник (1907-1917). Львів 1931. Видавнича Кооператива „Червона Калина“. 8°, ст. 496.

Давно вже ми не мали книжки, яка малаби для нас таке велике значіння і разом з тим була такою цікавою для як найширших кол читачів. Кажу про знаменитий „Щоденник“ Чикаленка, недавно виданий Видавництвом „Червона Калина“.

Є це записник, ведений славним небіжчиком від 1907 по 1917 рік, в якому він нотував з деякими перервами часу події з власного і громадського життя на Великій Україні, оцінював їх з власного погляду, мудро і дотепно, приводив оцінки і погляди свого найближчого і однодумного оточення, як і визначних діячів поза ним.

Богатий матеріал, поданий в „Щоденнику“, безмірно цікавий для кожного, а читається з приємністю і захопленням, як найцікавіше написаний роман.

Є тут справа видання першої щоденної газети „Рада“, характеристики її перших редакторів і співробітників - цих піонерів літературно-газетної справи на В. Україні, конфлікти в редакційнім осередку, напади різних фахових і нефахових критиків, клопоти матеріального й нематеріального характеру в зв'язку з виданням, безгрошів'ям, нагіркою адміністрації, агітацією чорної сотні (моск. націоналістів) і навіть погром редакційного помешкання. Розкриваються дуже цікаві ситуації і характерні моменти, взятіб творення контакту з читаючою публікою, заклики до неї і її реагування на це, пророблені спостереження. Який богатий матеріал для наших видавців і редакторів і скільки прикладів гідних наслідування (хочби й особа самого автора) та вказівок вони там найдуть, скільки консеквенцій витягнуть. Який взагалі вирисовується образ нашого многостраждального видавця, скільки науки в тім, коли навіть взяти на увагу, що живемо в іншому світопогляді, в іншому часі, в іншій ситуації та не в інших обставинах матеріальних і політичних.

Є тут і справа нелегальної організації, дуже поміркованої і лагідної, яку одначе та її поміркованість і льояльність ніскільки не рятувала, не підсилювала, не розкривала ширших можливостей, а пізніше в часі блискавчої волі не вивела на шлях державного будівництва, простий і широкий.

Цікаве все це і для історика громадських рухів і для кожного, хто не лишається байдужим до долі своєї нації.

Як на кіновім екрані перебігають перед нашими очима Укр. Наукове Товариство, театр, Шевченківські дні, полтавські урочистости, товчення води в ступі з пам'ятником Шевченкові, арешти і ревізії, українські погроми в Києві, смерть Лисенка, Грінченка, Доманицького, Коцюбинського, убийство Столипіна, вибори до Думи, кадети, трудовики, сіоністи, чорна сотня, поїздки до Петербургу, Галичини, на Кавказ, війна, кількालітне нелегальне життя автора.

Є тут справа ширшого національного розміру, як пр. боротьба за українську школу, пресу, книгу, суд, нарешті автономію, ведені укр. громадянством і співчуваючими, коли їм на тім залежало, чужими елементами з немалим напруженням сил і з найменшим успіхом та найбільшою небезпекою.

Є тут прецікаві, просто блискучі як брилянт дані для характеристики цілого ряду наших визначних людей; меценатів як Семиренко, Леонтович, Пелехин, Жебуньов, Бородай, сам Чикаленко; письменників — Винниченко, Грінченко, Франко, Коцюбинський, Пчілка і чимало інших молодших; учених — М. Грушевський, Багалій, Л. Смоленський, М. Ковалевський, Яворницький, Єфремов, І. Бондаренко і б. ін.; артистів Садовський, Саксаганський, Карпенко, Заньковецька; музиків Лисенко, Стеценко і ін. Це лише здебільша. Годі перечислити: „імя їм легіон!“ І взагалі, чого тільки не випливає на світ Божий з тих 500 сторін „Щоденника“. Ціла многогранність десятилітнього інтенсивно прожитого українського життя.

Все це майстерно написано, образно, дотепно, реплітано часом такими колізіями, що місцями не можна утриматися від сміху (крізь слізи!). А нашій молоді, молодим письменникам і редакторам, всім, хто має до діла з живим укр. словом, треба учитися пречудової мови Чикаленка

Нема навіть потреби радити читачам придбати собі „Щоденник“, як то звичайно закінчують рецензію, бо він уже розкуповується нарозхват, можна лише висловити побажання, щоб цей успіх не звів видавництво з правильно вибраного шляху, і щоби друге видання „Щоденника“ так само було гоже видане, як і перше.

А. Н.

Степан Охримович

† 10. IV. 1931 р.

Степан Охримович, студент філософії і визначний провідник української студентської молоді, помер ненадібно по важкій недузі в дні 10/IV. 1931 р. в домі Своїх Батьків в Завадові біля Стрия. Покійний визначався хрустальним характером, постійними переконаннями, широкою ініціативою, рідкою скромністю і невтомною працьовитістю. Мабуть саме ця працьовитість і клопотання загальними справами казали Покійному нераз жертвувати Своїм, довгомісячною тюрмою надірваним здоров'ям та прискорили Його смерть. В останніх часах працював Покійний в студентським життю як голова Філії Т-ва Наукових Викладів ім. П. Могилі. Його заслугою є організація й переведення І. студ. краєвої конференції в грудні 1929 р., але Його заслуг мимо молодого віку перечислити годі. Окрема сторінка Його праць це праця в селах Стрийщини. Кілька тисяч селян і місцевої інтелігенції віддали Покійному останню прислугу, але болючу Його втрату відчувається з кожним днем болючіше.

Покійний був горячим прихильником „Червоної Калини“ та сталим передплатником усіх її видань зі своїх скупих студентських фондів. В. Й. П.

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

Б-б. (Іван Боберський). За Буковину. „Діло“. Львів. 1916, чч. 267-276.

Б. Г. Наша армія. „Відродження“. Київ. 1918, ч. 147. Організація.

Бездольний. Серед комуністів. „Спогади“ — збірка. Ч. II Каліш. 8°, 1922, ст. 23-27.

Х. 1920. Київщина, У. Наддніпр. А. *Бездольний.* Спогад. „Залізний Стрілець“. Каліш. 1921, ч. 24 (35). 1920. Поділля. 422 бол. п.

Безкровний, К. Кубань в революції. „Нова Україна“. Прага. 1925, в 8°, ст. 80-88.

Замість рецензії на: П. Сулятицький. Нариси з історії революції на Кубані, т. I.

Бекаленко. З днів УГА. Картки з денника. „Літопис Ч. К.“ Львів. 4°, 1929 ч. 3, ст. 9-10.

1920. До Бірзули. III. бриг. з большевиками.

Белей Августин, др. Ukrainische Schützen — Українські Січові Стрільці. „Червона Калина“ — збірник. Львів, 1918. 8°, ст. 12-18.

В укр. і нім. мові.

Бень В., пполк. А. УНР. Сікачам. „Літопис Ч. К.“ Львів. 4°, 1929, ч. I, ст. 6.

Під Київом в часі повстання проти гетьмана, ставлення населення до СС.

Бень Василь. Чия вина? Уривок із споминів. „Літопис Ч. К.“ Львів 1929, ч. 2, 19.

Інтервенції С. Петлюри у гетьмана в справі діяльності карн. відд.

Бізани, полк. Ягольниця. Кал. „Черв. Кал.“ на 1923 р. Львів, в. 8° ст. 62-59.

УГА в протинаступі VII-IX. 1919.

Бій під Хировом 4 лютого 1919 р. За от. Ш-ром. „Праця“. Прудентополіс (Бразилія). 1921, ч. 18, 19.

III. група, с. Городовичі. б. коломийськ. курінь, с. Чишки.

Білозерський О. Два кладовища. „Син України“. Варшава. 1920, ч. I, ст. 8.

29. VI. 1920 Ланцут.

Білозерський О. Відворот. „Слава не поляже“ — збірка. Львів. 8°, ст. 7-8.

Львів. Настрове.

Біл-ський А. Діяльність д-ра В. Я. Совачова на Буковині. „Діло“ 1924, ч. 107.

Бірчак Вол., др. Козаки в Дрогобичі. „Шляхи“. Львів 1917, ч. 27-35. 1914.

Бірчак Володимир, др. „Маса“ (утечі і грабіжі). „Шляхи“. Львів. 1916, ст. 330-335.

Военна психологія. (Продовження буде).

НОВІ КНИЖКИ І ЖУРНАЛИ

Самостійна думка, журнал літератури, науки та громадського життя. Ч. 4. Рік I. Чернівці, квітень 1931.

Олександр Шульгин: Державність чи гайдамаччина? Збірник статей та документів. В-во „Меч“. Париж, 1931 р. Зміст: Захід чи схід? Державність чи гайдамаччина (наші чергові завдання). Прокляті питання. Перелзвони. Додатки: 1) З діяльності уряду У.Н.Р. 2) Справи Східної Галичини на засіданнях комісії меншостей Унії Товариств для Ліги Націй. 3) Відгомін дебатів в Брюсселі.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

З числом 4. за квітень вислали ми всім передплатникам поштові складанки та просили вирівнати задегалу і біжучу передплату. На жаль не всі передплатники це виконали і ми були примушені вислати до них окремі письма в тій справі. Цєю дорогою просимо ще раз вирівнати всі задегалу та біжучу передплату.

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД „ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ ЗЛОЖИЛИ:

А Крезуб в Кенігсбергу 3. нім. марки і кличе Вп. Радника Ромуальда Думіна, в Коломиї, Стефана Григорціва, інж. в Косові і Евгена Зиблікевича, редактора в Перемишлі, на довільні квоти.

2. Осип Марків, Станіславів, в о.л. 5.

ЗАКЛИК ДО ЕМІГРАНТІВ ЛЕТИЧІВСЬКОГО ПОВІТУ І ОКОЛИЦЬ

Гурток емігрантів з Летицева на Поділля, має намір в найближчій будучности видати друком історично-інформаційний Альманах про національно-по-

літичне, культурно-економічне і просвітне життя на Летицівщині, почавши від 1917 року.

Причиною, що безпосередно спонукала нас до зачаткування цієї акції є в головній мірі те, що м. Летиців і його околиці, як Межибіж, Деражня, Зіньків, Вовковинці та інші, не вважаючи на те, що були впродовж цього бурхливого часу Української Революції тереном різних історичних моментів Визвольної Боротьби, що принесли стільки жертв за українську справу, — не мають дотепер хоч маленької сторінки в українській мемуаристиці.

Такий альманах бувби відблиском подій, що мали місце не лиш на Летицівщині, але на цілій Україні, бувби виявом переживань і праці неодного учасника тих великих історичних моментів, і заохотивби інших до написання подібних споминів. А все те зібране разом дасть цінний матеріал до правдивого висвітлення причин, хоч хвиливої, але так болючої утрати нашої самостійности.

Підписаний нижче ініціативний гурток емігрантів закликає цим всіх Шановних Громадян Летицівщини як і тих, що мали змогу бути свідками подій і життя на Летицівщині в ті часи, ласкаво подати свої адреси (або матеріяли) підписаному гурткові, в ціли ближчого порозуміння і обговорення справи.

Зголошення і матеріяли просимо слати на руки Інж. Романа Паламарчука зам. в Городку Ягайловським, Галичина (Польща).

ЗА ІНІЦІЯТИВНИЙ ГУРТОК ЕМІГРАНТІВ ЛЕТИЧІВЩИНИ:

Проф. Михайло Іваненко Михайло Гікавий
Інж. Роман Паламарчук Інж. Степан Шаргун
Евген Круківський

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 5. / Травень 1931.

З М І С Т

	Стор		Стор
* * *		„Петлюра в льожі, а він ся голить“	
* О. Олесь	2	Т. Клим	15
Софія Галечко хор. У. С. С.		* * *	
Микола Угрин-Безгрішний	2	* О. Олесь	17
Третя чета		Гуцульська Сотня У. С. С.	
З рукописів Софії Галечко	3	М. Горбовий, У. С. С.	18
Десять днів у Києві в січні 1919 р.		Військовий Факультет Українського Народ-	
М. Ч.	5	нього Університету в таборі Ланцут-Стрілково	20
„Соловки“ острови смерті і страждань		Рецензії і замітки	22
Переживання очевидця Галичанина Ст. Сарматюка	9	Степан Охримович	23
Допомога Громадянства Українським Інвалідам	13	Бібліографія	
З діяльності Українського Товариства Допомоги Інвалідам у Львові	13	Список жерел до історії української визвольної війни 1914-1921 рр.	23

Редагують: Лев Ленкий і В. Софронів-Левіцький

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА ЩОДЕННИК

(Продовження)

204. Др. Луїв Андрій, Борщів 1590; 205. Любинець Володимир, Утіховичі 1581; 206. Др. Матіяшек Іван, Мельниця 1806; 207. Мартиниць Теодор, Станиславів 1785; 208. Мурин Евстахій, Львів 2806; 209. Момотюк Іван, 1992; 210 о. Мурович Ярослав, Озірна 2145; 211. о. Маркевич Зеновій, Новосілка 2126; 212. о. Мартинюк Ярослав, Салаші 2622; 213. Др. Максимчук Іван, Ст. Самбір 1717; 214. Мочульський Михайло, Грималів 2051; 215. о. Мохнацький Степан, Тереховля 1799; 216. інж. Мельник Андрій, Львів 1734; 217. Малюк Михайло, Гвоздець 1508; 218. Мелімука Юрій, Чернелиця 1709; 219. Др. Никифорак, Станиславів 1919; 220. Наконечна Катерина, Львів 1801; 221. інж. Охрим Олександр, Львів 3606; 222. Онуфрик Іван, Краковець 1974; 223. Олексин Жигмонт, Десятир 2040; 224. Процик Ксавер, Рава Руська 1663; 225. Притика Олександр, Кожушків 1728; 226. Підгайна Стефанія, Нивки 20411 227. Панейко Олександр, Львів 2099; 228. Панас Гнат, Броди 2276; 229. о. Пришляк Василь, Підгірці 1621; 230. Приймак Михайло, Злоцьке 2241; 231. Др. Пушкар Микола, Ланьцут 2983; 232. Рачок Іван, Глухів 2254; 233. Стефаник Кирило, Снятин 2183; 234. Т-во Селянська Спілка, Сокаль 2268; 235. Сабадаш Франц, Печениж 1851; 236. Повітовий Базар, Тереховля 1781; 237. Стельмахів Роман, Бережниця 1781; 238. Стахова Фр. нішка, Львів 1792; 239. Саввич Омелян, Львів 2014; 240. Др. Салагуб Ілля, Беал 1700; 241. Смикалюк Гриць, Володимир Вол. 1742; 242; о. Склякович Василь, Жовтанці 1694; 243. Скоропада Іван, Перемишль 1771; 244. Сабаль Іван, Улавів 1743; 245. Тимяків Марія, Бабин 2749; 246. Тумир Д., Београд 2977; 247. Туркевич Еміліян, Ліски 1809; 248. Третяк Михайло, Тереховля 1698; 249. Цюдорова Стефанія, Кобакі 2627. 250. Шепарович Лев, Львів 2209; 251. Шандрук Павло, Варшава 2225; 252. Шматера Юрій, Перемишль 2083; 253. Шумський Петро, Самбір 2287; 254. Др. Шуровський Володимир, Львів 2623; 255. Чит. „Просвіти“, Комарно 1526; 256. Чит. „Просвіти“, Яворів 1566; 257. Чолій Матвій, Каліш 2164; 258. Чучкевич Кліментина, Устрики 1884; 259. Філія Т-ва Наук. Вика. П. Могили, Львів 3709; 260. Др. Фуртак Микола, Микунці 2235; 261. Фіголь Атаназій, Львів 2985; 262. Др. Федун Семен, Бірча 2630; Др. 263. Федів Ігор, Львів 2975; 264. Український Семен, Львів 2138; 265. Дух. Сем., Перемишль 2124; 266. Яремкович Ольга, Турка 2255; 267. Інж. Яремович Микола, Тернопіль 2229; 268. Яремич Іван, Битків 2239; 269. Крім того прислали купони без подання адреси: 2010, 1960, 2123, 2748, 2191; 275. Бібліотека ім. Б. Грінченка, Львів 3582; 276. Білак Нестор, Прага 2802; 277. Бакалець Іван, Підгайці 2289; 278. Бакович Петро, Львів 3457; 279. Бібліотека ім. Кульчицьких, Самбір 2521; 280. Бухович, Борезно 2088; 281. Бухатович Василь, Балайці 2518; 282. Бурачницька Ліда, Львів 2940; 283. Бібліотека У. П. Т., Яворів 2291; 294. Бобро Петро, Франція 2799; 285. Васильків Василь, Львів 2912; 296. Водяний Тома, Тернопіль 2162; 287. Великанович Дмитро, Львів 2601; 288. Васильківський Іван, Ковель 2165; 289. Волосянський Арсен, Потік вол. 2514; 290. Др. Гамаль Володимир, Збарж 1720; 291. Губицький, Венгров 3602; 292. Гнойовий Іван, Берестя в/Б. 2133. 293. Дуфанець Андрій, Львів 3703; 294. о. Дзерович Юліан, Львів 2612; 295. Др. Дашкевич Олена, Львів 1612; 296. Даньчик Йосиф, Тячово Ч.С.Р. 2391; 297. Дубицька Маруся, Стрий 1574; 298. Дидик Євген, Львів 2232; 299. Дорожинський Михайло, Нижбірок н. 2074; 300. Драган Іван, Балайці 2223; 301. Зайшла Левка, Пістинь 1570; 302. Зельський Іван, Варшава 1588; 303. Зварун Іван, Збарж 1538; 304. Зубаль Олександр Николаї, Мишковичі 1546; 305. о. Коауб Іван, Барш 1978; 306. Інж. Кордуба Володимир, Стрижів 2772; 307. Крижанівський Іван, Бучач 2643; 308. Кокольська Надя, Стрий 1571; 309. о. Кравчук Михайло, Негівці 1872; 310. Др. Козакевич Олександр, Коломия 1573; 311. Куріло Осип, Львів 1977; 312. Др. Кульчицький Іван, Збарж 2046; 313. о. Книш Степан, Станиславчик 1594; 314. Кміцикевич Роман, Львів 2005. 315. Інж. Кузьма Гриць, Підгайці 2042; 316. Кулинчик Роман, Бібрка 1877; 317. Калюжний Богдан, Ковель 2909; 318. Кульчицький Гут Роман, Самбір 3630; 319. Лада Деяис, Оліїв 2616; 320. Левицький Степан, Ворохта 2269; 321. о. Литвинюк Андрій, Оришківці 2008; 322. Др. Лаврівський Олександр, Львів 1735; 323. о. Ліщинський Микола, Стрий 1948; 324. Др. Лепкалюк Михайло, Галич 3704; 325. Лістовичий Петро, Кротошин 2800; 326. Лотоцький Адам, Львів 2877; 327.

Марків Іван, Підбуж 2794; 328. Мисак Теодор, Львів 3605; 329. Мартинюк, Дермань 1506; 330. о. Малицький Олександр, Шляхтиці 2855; 331. Муринівна Зеновія, Букавина 1961; 332. Міллер Йосиф, Познань 2805; 333. Максимець Роман, Станиславів 1710; 334. Навроцька Дарія, Львів 2574; 335. Николишин Д., Коломия 1935; 336. Олійник Ольга, Львів 1684; 337. Охримонич Іван, Львів 362; 338. Др. Палладів Василь, Рожнівці 1869; 339. Полутранка Володимир, Берестечко 1646; 340. о. Пилипець Володимир, Трійця 2271; 341. Павлюк Гриць, Броди 2946; 342. Пахолак Іван, Станиславів 1949; 343. Інж. Радавський Володимир, Тереховля 1766; 334. Рудницький Марко, Львів 2004; 345. Др. Рижий Іван, Бібрка 2751; 346. Сушко Роман, Львів 2819; 347. Семянів Іван, Львів 3604; 348. Др. Сенік Данило, Нове село 1790; 349. Садовський Осип, Стрий 1842; 350. Сирота Михайло, Опарівка 1665; 351. Скопаяк Ярослав, Львів 3700; 352. Др. Скорик Михайло, Самбір 2762; 353. Др. Сірко Михайло, Броди 1778; 354. Стефанишин Володимир, Сокаль 1766; 355. Свистун Іван, Перемишляни 1713; 356. о. Терешук Іван, Бучач 1763; 357. Качук Федір, Львів 2504; 358. Трукавецкий Петро, Блогє жонд. 1764; 359. Терлецька Марійка, Львів 2641; 360. Інж. Творидло М., Львів 3628; 361. Татчин Дмитро, Іванківці 1819; 362. Трухан Григорій, Лукове, 1776; 363. Терлецький Гриць, Милатичі 2284; 364. Філяс Петро, Коломия 2611; 365. Інж. Фільшович, Ч.С.Р. 2969; 366. Фенюшин Ілля, Станиславів 1834; 367. о. Хархалєс Олексій, Опарівка 1795; 368. Інж. Храпавий, Львів 3624; 369. Цегельський Роман, Тернопіль 1892; 370. о. Чайковський Осип, Суховоля 1883; 371. Чайка Анна, Львів 2520; 372. о. Чумало Василь, Підгородці 1835; 373. Читальня „Просвіти“, Болехів 1939; 374. Читальня „Просвіти“, Орелець 2811; 375. Читальня „Просвіти“, Мостиська 2055; 376. Шавяк Ярослав, Львів 2781; 377. Шпундер Ярослав, Підгайці 1722; 378. Шаповал Ілько, Франція 2820; 379. Шаповал Ілько, Франція 1832; 380. Шерстлю Іван, Сулімів 2244; 381. Др. Шустикевич Андрій, Ч.С.Р. 2075; 382. Вальчик Параскева, Ляшки яворівські 1669; 383. Др. Боцюрків, Бучач 2166; 384. Борсук Василь, Соїкова 1746; 385. Будинювський Теодовій, Добромиль 2233; 386. Вец Василь, Угрюнів 2957; 387. Др. Войтович Михайло, Львів 2128; 388. Грицай Теодор, Стріська старі 2768; 389. Інж. Гладій Атанас, Братислава 2056; 390. о. Ганкевич Михайло, Звиняч 1645; 391. Др. Горбовий Володимир, Долина 3626; 392. Гуза Василь, Перемишль 2222; 393. Гоголь Теодовій, Борислав 2184; 394. Зарицький Іван, Дрогобич 1511; 395. Кучерявенко Наталя, Прага 1841; 396. Крилошинський Михайло, Львів 1818; 397. Корвицький Володимир, Ковель 1521; 398. Ласовський Совонт, фільварки 1998; 399. Меркун Павло, Головно 1885; 400. Др. Николаїчук Микола, Надвірна 1637; 401. Пацовський Микола, Чортків 1822; 402. Союз Українок, Володимир Вол. 2869; 403. Др. Савчак Юлій, Львів 2026; 404. Стецьків Микола, Угів 3692; 405. Сайкевич Петро, Львів 2942; 406. Терлецька Марія, Станиславів 2809; 407. Др. Фільц Михайло, Яворів 1830; 408. Читальня „Просвіти“, Надвірна 2089; 409. Чаповський Іван, Дрогобич 1899; 410. Читальня „Просвіти“, Копич. Бавор. 2834; 411. Читальня „Просвіти“, Копичинці-Баворів. 2835; 412. Мааяк Юліян, Куровичі 2880; 413. Янович Осип, Борщів 1731; 414. Яскуляківна Ярослава, Чортків 2238; 415. Глинський Теодовій, Вама-Буковина 2952; 416. Таповал Ілько, Франція 1832; 417. Бордун Олекса, Снятин 2073; 418. Никола Божагора. Біла 2257; 419. Тома Віра, Тартаків 2945; 420. Василь Воробець, Рогатин 1755. 421. Ярослава Виноградник, Букарешт 2120; 422. Д-р Володимир Тамерський, Бучач 3595; 423. Д-р Іван Грицишин, Чортків, 1585; 424. Дмитро Геродот, Букарешт 3608; 425. Остап Гамерський, Руднік н/С. 1655; 426. Іван Гудзоватий — Аргентина 2218; 427. Остап Дмитраш — Зарічє 2618; 428. Заяць Матвій, Надвірна 2632; 429. Іван Заяць, Перемишль 1561; 430. Гриць Карпа, Золочів 2804; 431. Олександр Косик, Познань 3590; 432. Еліяш Кінаш, Брно 1864; 433. Іван Аляк, Надвірна 1580; 434. Назарова Анна, Чижів 2903; 435. Микола Нивифорук, Тернопіль 1601; 436. Теофіл Рибачевський, Мости великі 1618; 437. Арсен Річинський, Володимир В. 1732; 438. Йосифа Скульска, Чортків 1779; 439. Омелян Тарнавський Улашківці 2938; 440. Буковина Bucarest 3711; 441. Д-р Євген Якевич — Львів 2887; 442. Інж. Осип Яхинцевий, Чортків 2253;

(Продовження буде).

**НАЙНОВІШІ
ВИДАННЯ
ЧЕРВОНОЇ
КАЛИНИ**

Віталій Юрченко

Шляхами на Соловки

В цій книжці автор, колишній повстанець, учасник визвольних змагань, опісля радянський урядовець — описує революційні події на Вел. Україні, жахливі переживання в польових тюрмах та тернистий шлях на Соловки.

Як продовження тієї книжки друкуються далші спомини В. Юрченка «В Усевлоні ОГПУ» (на Соловках) та втеча звідтіль. Це низка страхіть „Усевлону“ (управління северних лагерей особого назначенія ОГПУ) нелюдської каторжанської праці засланців та незвичайно цікавий малюнок пригод підчас 5 000-кілометрової втечі з диких нетрів болот далекої півночі.
Ціна 5 зл.

Ілько Калічак

Заниски четаря

Спомини (1918-1919 рр.) з дрогибицько-бориславського ба-сейну та хирівського фронту.

Книжка написана легко й коліристично. —
Ціна 280 зол.

ЛИТОПИСЬ

ГЕОРГИЙ КАЛИН

1 9 3 1

VI

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13— зол.
 Піврічна » . . . . . 7— »
 Чвертьрічна » . . . . . 3-50 »
 Для членів »Червоної Калини« 3— »
 Ціна поодинокого числа . . . 1-20 »
 В Румунії: річна передплата . 360 леїв
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки:
 The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. /
 В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/Ш.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928! Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 зл. 4 зл.
Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I-IV. . . . . 8-40 « 4-20 «
Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 « 45 «
От так собі. Мініатюри, стор. 129 . . . . . 1-50 « 75 «
Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . . . . . 1-50 « 75 «
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 . . . . . 3-25 « 1-70 «
Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . . . . . 4-50 « 2-25 «
Василь Софронів: Грішник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1-50 « 75 «
Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3— « 1-50 »
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 . . . . . 4-50 « 2-25 «
Роман Купчинський:
 I. Курилася доріженька Стор. 208 4— « 2— «
 II. Перед навалою. Сторін 192 . . . . . 4— « 2— «
Федір Дудко:
 I. Чорторий. Сторін 192 . . . . . 3-50 « 1-75 «
 II. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . . 4— « 2— «
 III. На Згарищах . . . . . 4— « 2— «
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції. I—III. Част. по зол. 3-50 « 1-75 «
 Ч. IV. друкується.
Юро Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку . . . . . 5— « 2-50 «
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань)
 I—V. Частина . . . . . по зол. 4—зл. 2—зл.

Богдан Лепкий: Зірка, пов. з пововного життя . . . . . 4— « 2— «
Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни.
 I і II. Частина . . . . . по зол. 3— « 1-50 «
Максим Брилинський: Хресний вогонь.
 Вовнні нариси . . . . . 3-50 « 1-75 «
Т.Г. Масарик: Світова революція, т. I. 13-50 « 6-75 «
 т. II. . . . . 8— « 4— «
Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . 4-50 « 2-25 «
Др. Ганс Кох: Договір з Денікіном 1-80 « 0-90 «
М. Галаган: З моїх Споминів
 I, II. і III. Частина . . . . . по зол. 4— « 2— «
 IV. Частина . . . . . 6— « 3— «
Микола Матів-Мельник: На чорній дорозі (новелі) . . . . . 3-50 « 1-75 «
Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів . . . . . 4-50 « 2-25 «
А. Чайківський: Чорні Рядки.
 Спомини . . . . . 3— « 1-50 «
Олена Степанівна: На передодні великих подій . . . . . 2— « 1— «
І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2-80 « 1-40 «
А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4— « 2— «
М. Костів: Джін-Гіс-Хан гряде. . . . . 3— « 1-50 «
О. Бабій: Перші стежі, повість . . . . . 6— « 3— «
Е. Чикаленко: Щоденник . . . . . 14— « 7— «
Віталій Юрченко: Шляхами на Соловки 5— « 2-50 «
Ілько Калічак: Записки четаря . . . . . 2-80 « 1-40 «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/Ш.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 6 *

ЧЕРВЕНЬ

* 1931

„Зажурились Галичанки“

Мал. Левко Перфецький

Я бачу вас

(Зі збірки «Кому повім печаль мою»)

Я бачу вас, святі могили,
Без написів, імен, хрестів,
Лише квітки в степах вас вкрили
Під тихий, тихий плач дощів.

Хто в них? Чиї тіла гарячі?
Хто назве лицарів, борців?
Хто втрати нації оплаче,
Коли поховано співців?

Благословенні будьте нині,
І присно, і во вік віків!
Світить, як зорі, Україні!

Евген Маланюк

Провесна

І не збагнеш, і не збудуєш, —
Життя повз тебе протече.
Нащо ж напружувати все
Вже обезкрилене плече?

Ще кілька весен — три... чотири...
Ще кілька літ цих мрій та дум,
А потім — той незнаний вирій,
Де сліз нема, де згасне сум.

Лунатиме пуста нірванна
Глухої тьми, сліпої тьми...
...І все ж кричу тобі „осанна“,
Примаро, крізь вікно тюрми!

* * *

Ні Березіль, ні Март. Примхливо
Танцює зустріч нам весна:
Веселий ранок, далі — злива,
А далі — сніг.

І ніч ясна

Дзвінким заковує морозом
Це чорне місто, де душа
Не має сил спалити розум,
Нещадний, як вістря ножа; —
Він прозира людину й камінь,
Щоб їх останню темну суть
Поставить віч-на-віч з віками —
І тим свою натішить лють;
Зрива з облич рожеві маски,
Стирає їх стираний трім...

Даремно. Світ, як глупство, плаский
І лаштунком обдертим — Рим.

* * *

Ні Березіль, ні Март. Що годен
Зробити зубожілий лан? — —
— Міцніш стискай же мій народе,
Відвіку скований талан!
На гойно вгноєному полі
Дзвінким хоралом пружних криць
Зросте з дев'ятим валом волі
Твоя неструдженая міць.
А я розлюченим матнетом
У вирі матнетичних бур
Вістрям ярюсь на дальні мети
Крізь тьму, як мор, крізь тьму, як мур.

Лунай, лунай, весняний гомоне,
В порожній простір чужий!
Спалахне сонце — й серце зломане
Перелютує яр весни.

Господь воздасть Своєю мірою
За дні тривоги, за дні страждань
І буде радість, Боже, вірую, —
Там, де паношиться вражда.

Де степ палав ланами ржавими
І вовком вітер вив в ночі, —
Міцними степовими травами
Зазеленіє далечинь.

Десять днів у Київі в січні 1919 р.

Спомини з Трудового Конгресу — Списав: М. Ч.

(Докінчення)

Прийшов день 22. січня 1919. На дворі був легкий мороз, хоч день був погідний та гарний. Сподівалися ми нині важних подій, бо в програмі дня було офіційальне проголошення злуки Західньо-Української Народньої Республіки з Придніпрянською Україною та вітворення Трудового Конгресу.

Зранку місто прибрало святочний вигляд. Гуртками то одинцем спішив народ на Софійську площу, що ціла топилася в повени державних прапорів. Так само Володимирська вулиця було одно море жовтої та блакитної краски. Кінець Володимирської вулиці в тім місці, де вона вибігає на Софійську площу, замикала триумфальна брама, прибрана національними красками та гербами всіх українських земель, між якими на почетнім місці виднів галицький лев на золотім полі.

По середині так святочно прибраної Софійської площі на коні сидить Великий Гетьман Богдан та булавою вказує на північ. Як то зглядними є наші людські міркування та почування; давніше за царської влади творець цього постументу хотів у цей камінь вложити думку, що мовляв ваш гетьман Богдан вказує, що осьтам на півночі під царем православним будучність України, а нині... Нині серед того жовто-синього моря і мас народу енергійний рух гетьманської булави в сторону Москви насував кожному з нас радше зовсім противну думку: „Геть з України на північ, московські зайди!“

Вадовж вулиць, що вели на площу Софії, щікальна молодь утворила шпаліри, а саму площу огружив кордон війська, пропускаючи до середини лиш делегатії, представників Уряду та чужоземних представництв. Поза кордоном війська збиралися великі маси народу, а навіть на дахах, деревах та мурах було повно цікавих. Головний провід над порядком свята обняв директор театру Садовський.

Саме тоді, як у Софійським соборі черкаський єпископ Назар правив Службу Божу, члени галицької делегатії, вже попередно запрошені, удалися на вулицю Інституцьку до палати був. генерал-губернатора, а теперішнього осідку Директорії. Там на хвилину спинилися ми у великій салі прийнято, а небавом сія ми на авта та перед 12-ою годиною опинилися на Софійській площі. Перед 12. год. вийшло з Софійського собору духовенство з процесією На чолі ступав катеринославський архієп. Агапіт з п'ятьма єпископами. Від членів Директорії на площу привитав народ грімким „Слава“, а оркестра відіграла національний гимн. Напроти входу до св. Софії заняли місця члени Директорії, Уряду, представники дипломатичного корпусу в Київі, гал. делегатія, члени Національного Союзу, Трудового Конгресу, представники війська, а передовсім старшини гал. відділів, стаціонованих у Київі.

Точно о 12. год. зачався святочний Акт Злуки Серед загальної тишини став перед членами Директорії державний секретар д-р Л. Цегельський та відчитує в українській мові грамоту, яка говорила про ухвалу УНРади Зах. Української Нар. Республіки залучитися з УНРеспублікю. Грамота стверджувала, що ця ухвала згідна з правом самоозначення наро-

дів. Цю грамоту з датою — Станиславів, 17. січня і з підписами президії УНРади передає промовець голові Директорії Винниченкові. Зриваються оклики „Слава“, а по хвилі ту саму грамоту по французьки відчитує член делегатії д-р Ярослав Олесницький.

У відповідь на це член Директорії Швець відчитує Універсал Директорії, де говорилося, що Директорія приймає цей акт УНРади до відома та приймає Західню Україну до злуки з Придніпрянською Україною. Святочно проголошуваний Універсал кінчився словами: „Од нині во єдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини Єдиної України — Західньо-українська Народня Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) й Наддніпрянська Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умірали кращі сини України. ОД НИНІ Є ЄДИНА НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ РЕСПУБЛІКА“. Універсал носив дату — Київ 22. січня 1919. р. Під оклики „Слава“ передає проф. Швець універсал Др. Цегельському.

Які рої гадок пересувалися в душах учасників цього свята! Мов у якімсь далекім фільмі бачив я Володимира Святого, що відзид на Софійську площу, вертаючи з Галичини, то знов Хмельницького, як він веде народні маси на захід, то знов виринув перед моїми очима Львів в дні 1. листопада та наш нічний відворот зі Львова. Якась журба за непевну сучасність налягала на душу; перед очима станули мені тисячні труднощі, що стояли ще перед повним зреалізуванням проголошеної злуки.

Грамоту та Універсал відчитували зібраному за військовим кордоном народові окремі окличники з чотирох кутів Софійської площі. Не знаю, чого майнула мені крізь думку картина, що так мусіла виглядати Богданова переяславська рада. Може саме пам'ятник Великого Гетьмана наводив цю історичну паралелю, хоч на ділі ці дві події сутево мало до себе подібні. По кожному прочитанні грамоти та універсалу народ здіймав грімке „Слава“, а оркестра грала національний гимн.

Після цього духовенство під проводом арх. Агапіта стало до молебня, який скінчився многолітствіями для Директорії, Уряду, війська і народу.

Просто в Софійській площі подалися ми до міського оперного театру на відкриття Трудового Конгресу. Показалося однак, що зараз Трудовий Конгрес не буде отворений. Директорія була непевна ситуації, особливо з огляду на непевне становище найчисленнішої партії есерів, бо на їх партійних зібраннях брали верх течії доволі неприхильні для Директорії. Важним було, щоби вперід відбулося засідання сеніор-конвенту, який справді в тім часі радив. Засідання мало вияснити ситуацію.

З міської опери вернули ми до Гранд-готелю на обід. В часі обіду довідалися ми, що Трудовий Конгрес таки буде ще нині вечером отворений.

Вже о 4. год. в опері кульоари були повні делегатів. Між поодинокими групами зауважувалось якесь взаємне недовіря, не можна було бачити того ентузіазму, що вів усіх на спільне повстання проти

гетьмана. Около пів до 5-тої стали пускати делегатів на салю, переводячи стислу контролю доручених всім легітимацій. Місця занимали делегати, де хотіли, та вже якось так мимоволі сталося, що по правій стороні салі (глядаючи зі сцени) заняли всі передні місця Галичани, за ними сиділи нечисленні соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники та численніші від тамтих соціал-демократи. Центр та ліву сторону заняли есери. По середині першого ряду сидів проф. Грушевський. Під стіною на крайній лівійці заняли місця есери лівої течії, члени комуністичного Бунду та комуністи. В льожах партеру та першого поверху примістилися члени Директорії та Уряду, вищі старшини СС-ів з полк. Коновальцем на чолі.

Перед початком засідання вважав я своїм обов'язком пригадати та зложити поклін мому професорові Грушевському, якого я вже чотири роки не бачив. Проф. Грушевський пригадав собі мене зараз та став розпитувати про стан в Галичині, особливо під Львовом.

Около 5-тої год. відкрив Трудовий Конгрес голова Директорії Винниченко святочною промовою, в якій коротко переповів історію повстання проти гетьмана та віддав пошану стрільцям, що впали в цій боротьбі. Після цього голова сеніор-конвенту Арк. Степаненко (есер) запропонував президію Конгресу у такому складі: від партії Село-спілки (есери) Дмитра Ордину, від об'єднаної вже української соціал-демократії Семена Вітика, від галицького блоку (без УСД) Тимка Старуха, від лівих фракцій не ввійшов ніхто до президії. До секретаріату запропонував С. Бачинського (село-спілка), В. Злочанського (укр. с-д.), Биска (рос. с-д.), Воропая (с-с.), одно місце застережено для Союзу укр. залізничників та поштовиків.

С. Вітик, як бачимо, став містоголовою Конгресу від усеї укр. соціал-демократії тому, що гал. соціал-демократи негайно по прибуттю до Києва злучилися з наддніпрянськими соціал-демократами. Та на ділі він проводив майже стало на всіх засіданнях Конгресу.

Після вибору президії як перша точка нарад прийшла справа злуки Західної України з Придніпрянщиною. Перший в цій справі промовляв С. Вітик. Його промова була справді гарна та повна чуття. Всюди зазначував він передовсім потребу спільної боротьби робітничих та селянських верств в обох частях української землі за соціальне та національне визволення. По нім забрав голос Лев Бачинський. В своїй промові вдарив він на сентиментальну нуту. Галичина та Придніпрянщина, говорив він, це дві рідні сестри, яким тепер треба лучити спільне добро і зло, щастя та нещастя. З промови бесідника пішло тепер переконання про дійсну потребу доконаного акту, бо саме Лев Бачинський на засіданнях УНРади в Станиславові висказувався досить скептично про потребу негайної злуки обох частин України. По Бачинським промовляв ще Любинський в подібнім зміслі. Після цих промов Вітик піддав справу злуки під голосування через повстання з місць. За злукою встали всі крім крайньої лівійці есерів, комуністичних та правдивих комуністів. Цей їх крок викликав бурю обурення на салі так, що вкінці і вони встають, лиш двох комуністів сиділо вперто на своїх місцях, як принципи противники злуки з реакційною Галичиною. Тим чином справу злуки полагджено остаточно законодавчою дорогою.

П'ятниця 24. січня і передполудне суботи 25. січня заняли засідання комісій та фракцій, се-

ред яких ішов завзятий бій, як ставитися до Директорії та в чії руки слід евентуально віддати владу. Сварка над „питанням влади“ була тим завзята, чим ближче під Київ підсувалися большевики, а край треба було в першу чергу боронити перед наїздником. Положення в Києві ставало чимраз більше нервовим. Цього напруження нервів не бажала собі переживати більшість присутних в Києві членів гал. Уряду та президія делегації. Не говорячи нічого решті членів делегації, покинули вони Київ. З делегацією лишився лиш державний секретар Цегельський зпомиж відповідальних її членів.

Як сказано, день 24 січня минув на нарадах комісій та фракцій Трудового Конгресу. Для нас був це вільний день. Щоби не тратити дармо дня, запросив нас от. Петлюра, який за гетьмана і ще й тепер був головою Всеукраїнського Союзу Земств, до київського земського будинку оглянути та запізнатися з працею київської губерніяльної самоуправи.

З великим заінтересуванням оглядали ми загальний, рілляничий, санітарний, убезпеченивий та другі відділи київського земства. Систематична праця цієї установи, а передовсім гарний агрономічний музей, що вів солідні досліди над ґрунтовою і ріснею Київщини, міг прямо імпонувати. Перед нами відкрилася установа з широким розмахом, зі зрозумінням інтересів населення завдяки широкій співпраці громадянських кол. На цій установі можна було багато навчитися, яку вартість може мати здорова самоуправа, оперта о волю і потреби населення. Наукова література, видана київським земством в останніх роках, дала нам можливість пізнати, яку важну ролу відгравали земства в Росії та на Україні в дореволюційній добі.

Горька Київка міжтим змагалася тому, що й місцеві большевики стали підносити голову, а з ними стали вже лучитися комуністичні жидівські бундисти з Рафесом на чолі. Вони крайне ворожо ставилися до УНРеспубліки. То тут то там на передмістях та в російських та жидівських робітничих ділянках збиралися нелегальні мітінги, але їх доволі справно ліквідували ССтрільці. Нераз перегнало крізь місто панцирне авто, зататакав машинний кріс та пострахом привертав на якийсь час столиці спокій. Безпеченство в місті ставало чимраз менше. Я сам стрінув під вечер людського трупа майже в середмістю, бо на одній із бічних вуличок від Софійської площі. Та це київських людей не дуже дивувало. Се в нас — мовляло — в теперішних часах часта річ. В Києві в цих днях можна було всього сподіватися.

Та часть гал. делегації, що лишилася в Києві, вважала своїм обов'язком витревати на місці, свідомо відповідальності за те, який хаос повстав би, колиб до того всього Трудовий Конгрес відібрав владу Директорії, яка в цім часі репрезентувала на Україні все ще таки одну поважну національну владу.

Серед такого нервового настрою отворено 25. січня засідання Трудового Конгресу. Предметом обрад був звіт Директорії та Уряду. Звіт в імені Директорії здавав її голова Винниченко. Говорив він про сучасне положення України, про її відношення до большевиків і антанті. Згадав він про запевнення большевиків, що збережуть нейтральність у відношенню до республіканської України по поваленню гетьмана та про те, як перфідно зломали вони дане приречення та війною пішли на Україну. Мимоволі насувалася мені вже тоді думка, як наївно гляділи

тодішні керманічі України на свого північного сусіда та як без причини обурювалися на більшовиків, які зі свого становища вели чейже політику тверезу та без утопій.

Обережно виминає Винниченко всяких натяків на можливість ближчого порозуміння з антантою, щоби не викликувати бурі зі сторони лівих течій, хоч на ділі велися переговори з побідною антантою, та на жаль з не дуже щасливим вислідом для Української Держави.

Після Винниченка в імені Уряду говорив прем'єр Чехівський загально про працю міністрів, а мін. Мар-тос про „пекуче тоді земельне питання“. Смішно було чути про різні земельні проєкти саме в той час, коли український уряд якраз тратив під собою цю святу землю з дня на день. От. Петлюра говорив про військові справи та подавав до відома, якими збройними силами розпоряджає Україна під цей момент. З його слів між стрічками давалася вичути песимістична нота, що 250-тисячна повстанча армія танула з дня на день, а власне кажучи мало не єдиною певною силою були тільки С. Стрільці та ще деякі нечисленні місцеві частини.

Слідуючий день заняла дискусія над звітом Директорії. На звітах від Галичан забрав голос Старух і Вітик, та їх промови були дуже помірковані в порівнянню до других бесідників. Ліві есери гостро критикували Директорію та Уряд за їх реакційність в земельних та робітничих справах. Група проф. Грушевського вимагала привернення влади Центральної Раді. Лівіща

есерів жадала заведення українських рад, що мали служити як антидотум на більшовизм, бо більшовики стояли вже яких 50 кілометрів від Дніпра. Виглядало це так, немовби то прихильникам рад на Україні треба було аж постанови Директорії про заведення рад, коли ради діставали вони в простіший спосіб з приходом більшовиків. Комуністи та комунізуючий жидівський Бунд з Рафесом на чолі чулися вже так самопевними, що на Трудовім Конгресі кидали прямо визов У. Н. Республіці, знаючи ліберальність українських соціалістів.

Ситуація на Тр. Конгресі ставала горяча. Ніхто не був певний, чи більшість таки не заявиться за уступленням Директорії. Навіть Директорія побачила, що анархія заливає державне судно, що йде тут про справу бути Україні, або не бути. На випадок негативного голосування теперішня влада була приготівана ужити сили та розігнати Трудовий Конгрес. Тому вже від хвилі отворення Тр. Конгресу будинок міської опери обсадили відділи ССтрільців.

Виходжу раз в часі перерви до кульоарів та випадково сходжу у низький партер, а там над крісами

сперті ждуть галицькі вірли наказу начального вождя Республіки. Стаю говорити з першим стрічним. Молодий хлопчина яких 22 роки. Спершу, не знаючи хто я, не хоче входити зі мною в ніяку розмову, аж коли почув мій галицький говір, розговорився отверто. Довідаюся, що походить він з Руської Рісни під Львовом. Вістки з дому не має, бо село його саме на боввій лінії Львова. Питаю, чи не хотівби вертати в Галичину, зі зрозумінням свого військового обов'язку відповідає, що і тут, в Києві, їх потреба. Оферую йому поміч в переданню листа до рідні та бачу, що ціла його душа тут на стійці обов'язку, де рішається доля України.

Дискусія на Тр. Конгресі дійшла до найвищого розгорячення, коли на сцену виступив та став промовляти Рафес, представник комунізуючого жидівського Бунду. На Урядові та Директорії не лишив він сухої нитки. Владу назвав реакційною, що зв'язалася з антантою проти

робітничо - селянського Уряду. Обвиняв Уряд, що за посередництвом ген. Грекова віддав антанті українські залізничні від моря (Одеси) до стації Роздільної. Його провокацій слухав Трудовий Конгрес терпеливо. Аж коли Рафес заатакував С. Стрільців та галицьких стрільців назвав „сирим крестянством“, що в своїй класовій несвідомості давить всякий робітничий рух Києва, счинився на лавах Галичан такий пекольний вереск, що й одного слова не було чути. До протесту Галичан прилучилися прочі угруповання до правих есерів включно. Як попарений кидався Рафес по сцені, довгий час нама-

гався перекичати всіх та надармо. Чути лиш було оклики „большевицький наймит, зліз з сцени“. Вкінці і Рафес зрозумів, що Галичани не менше вперті, як київські комунізуючі бундисти та що його не допустять до слова, зійшов зі сцени. Здавалося, що прийде момент, що делегати з правіці кинуться на нього та силою стягнуть його з естради і це булоби сталося, якщо заглублення на оркестру не відділяло сцени від салі. Та в сім часі появился в льожі от. Петлюра в товаристві Коновальця. Се було немов остереження на адресу комунізуючих, хто тепер заговорить на Конгресі, якщо вони не успокояться. І се подіلالо успокоюючо на лівіщю.

Остаточню піддано звіт Директорії та Уряду під голосування. Поважною більшістю голосів апробовано їх діяльність, а ухвалений Тимчасовий Закон про владу затверджував Директорію та доручав їй підняти всі міри для оборони країни перед більшовиками, які вже підступили з Лівобережжя під Київ на віддаль яких 30 км.

На кінцевім засіданню Трудовий Конгрес уповажив Директорію видати Універсал до народу та ці-

Софійський майдан зі собором св. Софії і пам'ятником Хмельницького. На цім майдані відбулося проголошення злуки українських земель дня 22. І. 1919 р.

лого світа, взиваючи нарід до бою з найзником, а весь світ на поміч проти більшовиків. Такий Маніфест появився з датою 28. січня 1919. р. Та паперовий маніфест не уратував ні Києва, ні України перед ворогом, ні полуднево-східної Європи перед більшовиками.

В останнім дні нашого побуту Київ починав евакууватися. Багаті люди то фірами, то повозками з клунками виїздили на захід. І наше положення ставало тривожне, ще й тому, що Київ ми не знали та на випадок більшовицького повстання ми, не маючи де скритися, впадиби жертвою більшовицької помсти. Та успокоїв нас полк. Коновалець, який заявив нам, що ручить за наш виїзд з Києва в час, коли буде потреба. Навіть колиби мав залишити якусь часть майна, то нас вивезе.

НАШІ ЗА ДРОТАМИ

Написав: *Леонід Бачинський*

Минуло рівно 10 літ, як військо Української Народньої Республіки, після своєї поразки більшовиками, перейшло р. Збруч і опинилося інтерноване за дротами.

Річ певна — знайдуться люди, які життя нашого війська за дротами опишуть точно і безсторонно. Як маленький причинок, для будучого історика чи мемуариста хай послужать і отсі рядки.

Відносяться вони до часу від перших днів інтернування в Калішському таборі, де був генерал Удовиченко зі своєю дивізією до дня 15 листопада 1921 року, отже менш-більш за один рік.

В той час в цьому таборі був надзвичайний рух. У всіх ділянках культурно-освітньої праці йшла інтенсивна робота. Просто не хочеться вірити, що могли морально прибиті старшини і вояки так працювати над собою і своїм образованием.

В таборі інтернованих була школа грамоти. В ній було 3 ступні: до першого ходило 143 вояки, до 2 ступня 171, і до 3-го 106. Разом 420 учнів.

Виклади для всіх козаків відбувалися з таких ділянок знання:

Географії, історії України, історії укр. літератури, гiгiєни, військової етики, статистики, національного питання, зоології і на теми сучасного менту.

Книгозбірня числила 818 книжок. З них українських 571 і чужих 247. В день пересічно позичалося 192 книжки.

Для збирання матеріалів до історії 3 дивізії утворилася Історична комісія. Зорганізована була читальня, в котрій перебувало денно 322 людей. Крім того були читальні в кожній поодинокій частині, де число книжок до читання було від 100 до 200.

Старшини зорганізували перекладну комісію, котра переложила понад 30 військових німецьких і французьких творів на українську мову.

В таборі виходила газета „Залізний стрілець“, крім того передплачувалися газети: „Українська Трибуна“ і „Нове життя“.

Видавнича діяльність також була дуже плідна. Про неї писав я окрему статейку¹⁾.

Крім теоретичної науки інтензивно працювали фахові майстерні: кустарна, слюсарна, столярна, шевська, кравецька і переплетна. Деякі майстри були свої, деяких запрошували. Ці майстерні пізніше при-

Справді ввечора дістали ми повідомлення, що слідуючого дня 29. січня рано на двірці ждати буде на нас поїзд та що для нас зарезервовано окремий віз. На другий день около 10-тої год. ми всі вже були на двірці, а коли висланий старшина ствердив, що всі члени делегації всіли до потягу, потяг перед полуднем відїхав на Жмеринку. Зі Жмеринки вертали ми через Проскурів та звідси звернули на полудне подільською залізницею через Ярмолинці та на Гусятин прибули до Галичини, бо головний шлях Проскурів, Підволочиська, Тернопіль був забитий евакуаційними потягами.

В Гусятині пересіли ми на галицький поїзд, а другого дня по полудні після виїзду з Києва прибули до Станиславова.

несли велику поміч нашим козакам, як ліквідувалися табори. З ремеслом в руді скорше знайшли собі зарібок.

Гурток аматорів заснував фотографічну студію, яка поставила ціллю заховати на майбутнє життя дивізії за дротом. Укладали альбоми знімок героїв, окремих подій і саме життя інтернованих.

Знайшлися між стрільцями малярі. Художня студія зробила за рік дві вистави: одну в таборі, другу в місті Каліші. Виставлено понад 250 рисунків. Засновано курс рисовання для козаків.

Без розваги, веселости, навіть в таких умовах не обійшлося. Перші зорганізувалися хори в кожній частині, а крім того великий хор дивізійний, який числив 142 людей.

Театральна секція дала 40 вистав для старшин і козаків. Деякі вистави повторили для цивільної публіки в м. Каліші. Відбулося ще 5 концертів. Треба зазначити, що деякі вистави були коштовні іза декорацій та костюмів.

Одно і друге зготовили таборіві майстерні.

Зібрано зі всіх частин інструменти для дутої оркестри. Зорганізована оркестра числила 32 особи. Крім того 2 струнні оркестри, в першій 22 членів, в другій 18. Ці оркестри давали концерти і грали в неділі і свята. Відомий танцюрист Авраменко зорганізував школу національного танку. В той час він сам був самоук і знав лише ті танці, які навчився для театру Садовського, де був членом трупи. Авраменко показував мені свою школу танців. Приміщена була в кімнаті, де колись була купальня (лав'янки): бетонова підлога і вогкість. Там учив він танців і дуже успішно. В таборі дав 16 вистав, в Каліші 1, в Лодзі 1, в таборі в Олександрові 1 і в таборі Стрілково 1.

Спортова секція інтензивно працювала. Відбулося 3 змагання.

Крім вищеописуваного в таборі було 3 голярні, де старшини і козаки даром стриглися і голілися. Потворилися професійні спілки: учительська, де належало 40 членів, і студенська громада зі 150 членами.

Допомогова акція провадилася лише для хорих 3 дивізії. Кооператив харчевих було 3: старшинська, штабу дивізії і кооператива 3 дивізії.

Треба признати, що в культурно освітній роботі зроблено дуже багато за один рік, при умовах дуже несприятливих, як морально так і матеріально.

¹⁾ Таборіві видання. Л. Ч. К. ч. 1. 1931 р. і далі.

До історії нового Львівського Театру при Начальній Команді Галицької Армії

Написав: Т. Клим

Внутрішнє життя Нового Львівського Театру при Н. К. У. Г. А. нормував регулярмін, випрацьований Пресовою Кватою Н. К. У. Г. А., який подаю в цілості.

РЕГУЛЯМІН

Нового Львівського Театру при Н. К. У. Г. А.

§ 1. Дружина театру носить назву: „Новий Український Львівський Театер“.

§ 2 а) Театер стоїть під протекторатом та охороною Начальної Команди Української Гал. Армії.

б) Театром управляє Пресова Кватира Н. К. У. Г. А. за посередництвом Управи театру. Управа театру складається з голови (управителя) і адміністратора.

в) Регулярмін цей, за додатковою згодою Диктатора З. О. У. Н. Р. обов'язує з днем 4. XII. 1919 р.

§ 3. В справах артистичних і персональних підлягає театер голові (управителеві), а в адміністративних адміністраторові театру.

§ 4. Голову та адміністратора назначує Н. К. У. Г. А. на предложення Пресової Кватири Н. К. У. Г. А. зпоміж себе, або зпоза членів дружини.

§ 5. Всі члени в обов'язані до безглядного послуку голові та адміністраторові, а на пробах режисерові.

§ 6. Члени повинні бути докладно ознакомлені з регулярміном театру та кожного дня в обов'язані обанакомлюватися з оповістками, поміщуваними на таблиці оповісток.

§ 7. Кожний член в обов'язаний бути присутним кожного дня о 10 год.-ранку в салі репетицій, оскільки передтим не було інших розпоряджень.

§ 8. На репетиції назначені режисером, капельником чи хормайстром, члени в обов'язані являтися точ-

но і повинуватися їх розпорядженням. Від деяких розпорядків вище названих, мають члени право відкликати до голови або театрального референта Прес. кватири Н. К. У. Г. А.

§ 9. Підчас репетицій всі члени, які знаходяться на салі і не беруть активної участі в праці, в обов'язані до заховання безоглядного спокою; решта членів ждуть уважно своїх виходів.

§ 10. Всякі уваги режисерові зі сторони актора, дебати і т. п. в дозволени тільки після репетиції або підчас павзи.

§ 11. Члени, які беруть участь в даній виставі, мають бути готові до виходу на 10 хвиль перед назначенням початку дії.

§ 12. Перед виходом на сцену слід перепровадити

точну контролю стану своєї гардероби і характеризації.

§ 13. Підчас вистави члени не сміють товпитися за лаштунками, галасувати, в гардеробах голосно говорити і взагалі робити те, що перешкаджає доброму виконанню пєси.

§ 14. Підчас змін декорацій, на сцену без дозволу інспіциєнта входити не можна. Посторонних людей не вільно впроваджувати на сцену або за лаштунки без дозволу режисера або інспіциєнта.

§ 15. Курити на сцені підчас репетицій і антрактів забороняється.

§ 16. Члени, які беруть участь в даній пєсі, не сміють являтися на салі між публікою, по відогранню своїх роль.

Володимир Клим, головний режисер і артист „Нового Львівського Театру“ при Н. К. Г. А. в 1919 р.

Міський Театер у Винниці, де грав „Новий Львівський Театер“ при Н. К. Г. А. в р. 1919

Севастіян Зубрицький, артист і член Управи Н. Л. Театру при Н. К. Г. А.

§ 17. Члени можуть займати місця на салі визначені Управою театру.

§ 18. За нищення театрального майна (гардероби, шмінки, книжки, ноти ітд.) в відповідальний кожний член своєю платнею.

§ 19. У всіх справах адміністративних, члени усно або письменно звертаються в канцелярію театру.

§ 20. В театрі в книга „бажань і жалоб“, де члени виписують свої бажання і жалоби.

§ 21. Виступ з трупі член мусить зголосити управі театру на 14 днів наперед.

§ 22. За невиконання усіх постанов управа театру буде накладати строги кари.

§ 23. За вчинки, якіб приносили моральну шкоду трупі, членів виключається.

§ 24. Інспіцієнт на одну годину перед виставою має провітрити обстанову, реквізити і т. п., слідить за порядком підчас вистави, а винних представляє до покарання.

§ 25. Гардеробщик дбає про гарний стан гардероби, уживаної до даної вистави, відповідає за цілість її, за порядок в уборних і має над ними нагляд.

Артист Теофіль Демчук в ролі Лисяка в пєсі „Борці за мрії“.

та, Бірзуля, Літин) режисером і управителем театру був Микола Бенцаль.

Репертуар театру за час його існування був різноманітний, достосований до потреб і вимог хвилі. Давався одначе відчутти брак пєс, котрих не можна було завсїди у відповідній скількості роздобути.

В склад репертуару входили пєси: Молодість, Суєта, Невольник, Чорна пантера і білий медвідь, Зимовий вечір, Сава Чалий, За батька, Дай серцеві волю, заведе у неволю, Панна Штукарка, Борці за мрії, Молода кров, Панна Мара, Перехитрили, Куди вітер віє, На перші гулі, Заручини по смерті, Ой не ходи Грицю та на вечерниці, Нещасне кохання, Безталанна, Комедія про чоловіка, що редагував хлібороба, Про що тирса шелестіла, Украдене щастя, Мірандолина, Катерина, Запорожець за Дунаєм, Вечорниці, Мартин Боруля, Сватання на Гончарівці, Наталка Полтавка, ітп. До вистави приготовлювано Гріх Винниченка і Затоплений Дзвін Гавптмана.

Персональний склад театру за часів найбільшого його розвитку був такий:

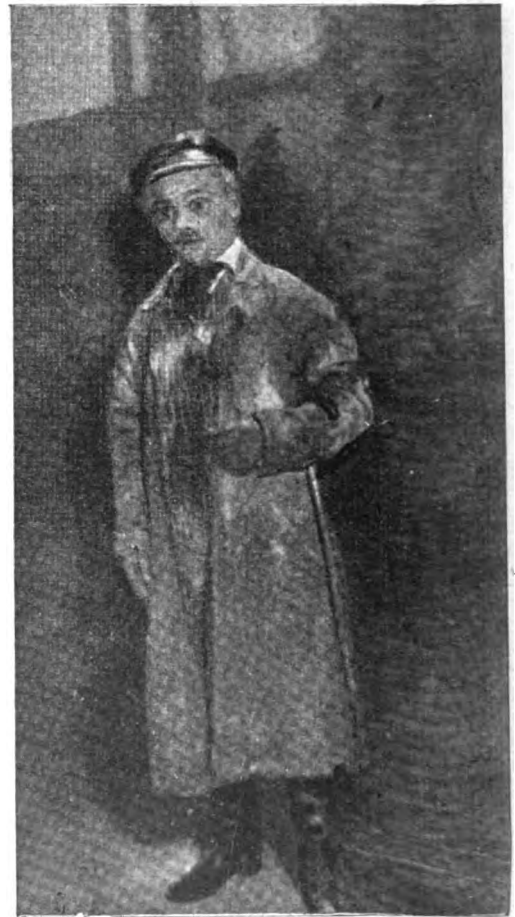
Гнат Юра, Лесь Гринішак (управитель і капельник); Олекса Ватуля, Амвровій Бучма, Поліна Самійленко, Любич Парахоняківна, Олімпія Добровольська, Осип Гірняк, Севастіян Зубрицький, Тихон Терниченко, Теофіль Демчук, Володимир Калин, Коханова, Януарій Бортник, Петро Гладкий, Ярема Лопатинський, Фавст Лопатинський, Андрій Шеремета, Іван Рубчак, Оля Рубчаківна, Петро Сорока, Ванда Сорока, Анна Юрчакова, Якимів Маріян Крушельниць-

§ 26. Суфлер в обов'язаний після 2 дзвінка бути готовим в суфлерні.

§ 27. На сторожі правильного придержування регуляміну стоїть управа театру, яка виновників буде строго карати.

§ 28. Поодиноким членам трупі не вільно ангажуватися по чужих сценах без попереднього дозволу управи театру.

До оголошення регуляміну, то в до дня 4. XII. 1919р., театром завідувала Управа, в склад котрої входили: Амвровій Бучма, голова, Іван Рубчак — член управи, Володомір Калин — член управи, Севастіян Зубрицький — секретар, Теофіль Демчук — адміністратор і Януарій Бортник — касієр. З хвилею, коли регулямін став обов'язувати, Н. К. Г. А. призначила управителем (головою) театру Леся Гринішака, б. хор. У. С. С. Режисерами були Володимир Калин — головний режисер, Амвровій Бучма і Микола Бенцаль, як чергові режисери. Опісля артистичний провід театру переходить у руки Гната Юри. При кінці існування Н. Л. Т. (Бал-

Артист Н. Л. Театру при Н. К. Г. А. Маріян Крушельницький, в ролі Кукси в пєсі „Перехитрили“.

кий, Юліян Ходоровський, Катря Пилипенко, Надія Пилипенко, Смерека, Гречаний (художник), Кошевський, Галя Маряненко, Юра Шкрумеляк (завідуючий літературно-репартуарною частиною), Микола Бенцаль, Лена Бенцалева, Степан Левицький, Іван Чубатий, Козак, Богдан Крижанівський, Осип Хрупович і ін.

Театер бере діяльну участь в громадськiм життю. Театральна Дружина переводить грошеву збірку, по вулицях Винниці, на фонд тижня Укр. Козака, котра удалася надсподівано. Театральний хор співає на польових богослуженнях, а також на похоронах жертв тифу. В театрі виходить гумористично-сатиричний журнал „Ріпа“ (інтимний орган домашнього тепла і розваги Нового Льв. Театру), в котрім обсмювано стару течію сцени й її консерваторів. Журнал друковано на машині до писання, а то і писано відручно. З кінцем 1919 р. частина Т-ва артистів Новий Львівський Театер їде на полудне, де дав вистави в Балті і Біраулі, а опісля стає Похідним театром при Ч. У. Г. А. В травні 1920 р. артистів Нового Львівського Театру інтерновано і осаджено на Ялівці. Друга частина Нового Львівського Театру, не видячи іншого виходу, остається у Винниці і під проводом Гната Юри творить Новий Драматичний Театер ім. Івана Франка. Майже усі артисти переносили тиф. На Великій Україні померли: Катря Рубчакова і Степан Левицький.

Приятелями театру, котрі положили заслуги чи то коло розвою театру, чи то під іншим оглядом, були передовсім: Др. Гриць Ничка, пор. Теофіль Мойсейович, референт театру при Прескватирі Н. К. У. Г. А. четар Артимович, хор. Прокопович і ін. Багацько цікавого матеріалу до історії Нового Львівського Театру при Н. К. У. Г. А. далиб протоколи (т. зв. Аннали) нарад управи театру, але на жаль вони загинули.

Артистка Н. А. Театру при Н. К. Г. А. бл. п. Катря Рубчакова в ролі Сари в пєсі „Лидівка Вихрєстка“. Остання передсмертна світлина

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

Високоповажаний Пане Редакторе!

В журналі „Літопис Червоної Калини“ ч. III. за 1931 р. уміщено листа сотника Олександра Тимченка, в якому він закидає мені, що я в своїй статті „Бій під Крутами“ („Поступ“ 1929. ч. 2), „подаючи історичної ваги факти, досить легковажно подав призища старшин учасників згаданого бою“, чим спричинився до спровоковання його безвідповідними чинниками тільки тому, що він носить тотожне прізвище з сотником Тимченком, який командував свого часу відділом в бою під Крутами.

На лист сотника Олександра Тимченка, уміщений в журналі „Поступ“ ч. 5. за травень 1929 року, я вже дав спростування. На жаль ані сотник О. Тимченко, ані ті, що роблять йому незаслужені закиди, не читали мого спростування в формі листа з дня I. VI. 1929 р. до редакції „Поступу“, видрукованого в тому ж журналі ч. 8-10 за серпень-вересень 1929 р.

Отже ще раз подаю до відома, що сотника Олександра Тимченка особисто знаю і він не має нічого спільного з тим сотником Тимченком, який командував відділом під Крутами. Не подав я імені останнього в своїй статті тому, що мені воно не відоме. Бажаючи, аби на даліше безвідповідні чинники не підбурювали громадянства проти доброго імені і незаплямованої військової честі сотника Олександра

Тимченка, подаю короткі відомости про його одноіменника, нещасливого команданта Бахмачського відділу.

Сотник Тимченко прийняв Бахмачський відділ від сотника генерального штабу Носенка, якого Уряд відкликав. Після першої большевицької навали і в дальших періодах визвольної боротьби сотник Тимченко відомий як „отаман Тимченко“ і займає високі військові посади.

За часів Центральної Ради він був командантом м. Одеси. Після гетьманського перевороту його призначено Херсонським повітовим командантом, але пізніше звільнено з цієї посади. В час повстання Директорії він одержує Дніпровську дивізію, яка формувалася в районі от. Зеленого. На чолі цієї дивізії він перший увійшов до Київа, після його капітуляції. Пізніше отаман Тимченко командував Сірою дивізією в районі м. Луцька, де і дістався до польського полону, разом з своїми частинами. Був інтернований в Домбю і Щепюрні.

Помер в шпиталі, на Горішнім Шлеску.

Не одмовте, високоповажаний Пане Редакторе, умістити це спростування на сторінках Вашого цінного журналу „Літоп. Черв. Калини“.

З правдивою пошаною
Сотник Борис Монкевич

„Прігорінская Советская Соціалістическая Республика*)“

Написав: Павло Селезюк

Відомі зі свого анархічного та негативного відношення до Уряду Української Держави — такі місцевості: Пашківська волость та Меджибожська „республіка“ на Подільщині, Дерманська і Спасівська волости на Волині, остання під проводом озвірілого матроса Рекуна, який тепер в большевії займає не мале місце в чрезвычайці — та „Прігорінская Советская Соціалістическая Республика“ в Дубровиці. тепер Сарненського, раніше Рівенського повіту на Волині, під проводом малописьменного міщанина, муляра по фаху — Савицького. Як мешканець Сарненщини та свідок всіх тих сумних подій — хочу дещо оповісти про повстання, а потім сумний кінець вище згаданої „республіки“.

На Сарненщині знаходяться величезні маєтки графів Поляків Броель-Плятерів, яких резиденція та адміністрація знаходилися біля Дубровиці на віддалі 1 верстви в дуже гарних та багато обставлених апартаментах і носили назву Воробин. По революції майже всі пансько поміщицькі двори пограбовано та понищено, лишився лише Воробин, бережений численною графською службою. За гетьмана вистаралися власники маєтків, аби у Воробині розмістилось якесь військо, під охороною якого вони почували себе безпечніше. У Воробин делеговано на розміщення та утримання там і в околиці спокою 20 осіб гайдамаків з 1 старшиною, які „урядували“, себто відбували карні експедиції на тих селах, котрі відзначилися під час грабунків панських фільварків. Було це вже в той час, коли проти гетьмана повставало незадоволення та Укр. Нац. Союз провадив приготування до загального повстання проти гетьманату. Український Національний Союз делегував тоді на Сарненщину кількох старшин на чолі з сотником Віктором Хвостовим, які мали провадити підготовку до повстання та керувати ним. Однак підготовка скінчилась помимом великого старання з боку згаданих старшин — дуже неfortunно, бо хоч повстання і вибухло, однак не як націоналістичне, а як інтернаціональне, а ініціативу в повстані захопив при допомозі та раді большевицьких агітаторів згаданий вже муляр Савицький, а не сотник Хвостов. Кілька тисячний натовп селян, узброєних в що попало, кинувся штурмувати Воробин, аби помститись на війську за його експедиції. По триденнім штурмі Воробин піддався, вистрілявши всі свої набої. Повстанці поступили з переможеними в страшний нелюдський спосіб: кількох мертвих гайдамаків повкидали до ями враз з оставшими живими та двома графами і все це закидали землею!!! Кілька мінут ще тривало там під землею життя і рухалася поверхня братської

могили, але потім все заспокоїлося... Після своєї перемоги повстанці доценту розграбували графські палаци та розігнавши слуг — розграбували також і величезне господарство графів.

По перемозі святочно проголошено в 1918 році (місяця не пригадую) місто Дубровицю з Дубровицькою волостью, а радше з прилягаючими до неї селами: Берестям, Орваницею, Сільцем, Золотим і Колками — „Прігорінской Советской Соціалістической Республикой“ та обрано за радою червоних інструкторів „комісарів“, на чолі зі згаданим Савицьким, який опріч цього ще й був військовим „генераліссімусом військ республіки“. Комісарі розпочали свої урядування, видаючи спеціальні гроші „республіки“ та здається, що й поштові значки. Українські війська на північно-західному фронті не могли відразу покінчити з „республікою“, яка через довший час зводила бої з нашою Армією та багато лиха заподіяла їй, в четвертий бій правда не вступаючи, а нападаючи час від часу тоді, коли їх найменше сподівалося. Сили Дубровицької „армії“ були приблизно такі: 8000 рушниць, 2 чи 3 гармати та з 10 кулеметів. По злученню з більшовиками, від яких дістали солідну підмогу в формі броневика, кількох гармат та набоїв — „республіканці“ так собі розібрали, що вирішили самі заатакувати Українську Армію з її концентраційною базою м. Рівним та повели наступ по залізничному шляху Сарни-Рівне. От. Оскілко, тоді командант північно-західного фронту, відступив аж під місто Костопіль, де несподівано вдарив в протинаступ та припер „республіканців“ до Костопільського болота, розбиваючи їх на голову. Так над Костопільським болотом загинула Дубровицька незалежність, бо зараз після цього бою Дубровицю зайняли українські війська. Пізніше, коли Української Армії вже не було на Україні — бувші Дубровицькі „республіканці“ підняли повстання проти польських військ, вступаючи не як Дубровицька армія, а як взагалі большевицька. Повстанців розгромлено та поступлено з ними суровіше, аніж наша демократична армія: багатьох розстріляно, господарства понищено, а навіть і попалено.

„Генераліссімус“ Савицький після Костопільської поразки вже більше не показався. Згідно з твердженням одних, його мало вбити його ж таки військо, коли він не згоджувався здатися нашій Армії. Пізніше розійшлася вістка, що він живий, а після поразки втік до большевії, де за „усердну службу“ вістав нагороджений високим становищем.

Львів, 15. III. 1931 р.

*) Пригоринською назвали її повстанці тому, що Дубровиця і ціла Дубровицька волость розположені на берегах ріки Горинь.

Де що про співпрацю панцирних авт під час оборони Київа в січні 1918 р.

Написав: Борис Монкевич

Загальний розпад старої російської армії під час революції 1917 р. не поминув і авто-панцирних відділів. Ці відділи з невеликою кількістю людей, але з могутньою зброєю (гармати і кулемети в панцированих автах) мали досить значну вагу при вирішенні збройних питань, особливо в горожанській війні. Для того на них завше старались опертися різні новоутворені організації, як напр., „ради салдатських і робочих депутатів“ і спроби контр-революції.

І справді вже від самого початку революції ми бачимо автопанцирники: одних у підсиленню революції, других у підсиленню реакції.

Український рух під час революції, привабив до себе з авто-панцирних відділів російської армії український елемент, на жаль без опанцированих авт чи то з необачности, чи тому, що Українців у тих відділах була меншість. Однак в пізнішому перебігу революційних подій, при обезброюванні на залізничних станціях багатьох російських військових частин, що в кінці 1917 р. тягнулись на північ та на схід — появились і у нас панцирні авта.

В листопаді та грудні 1917 р. Київ, як відомо, рився від напливу вояків-Українців, але під військовим поглядом то був повний хаос. Тимчасом, виниклі в багатьох місцях України перші вогники большевизму вимагали негайно контр-акції, не вичікуючи на якубудь правдиву організацію.

З доручення полковника К-ського, що був при особі Симона Петлюри, тодішнього Генерального Секретаря Військових Справ, взявся у грудні 1917 р. полковник В. Дітель разом з генералом Нік-чем (з походження кубанським козаком) за організацію українського самоходового війська, а зокрема за формування авто-панцирних відділів. Останнє, майже цілком, взяв на себе полковник В. Дітель, маючи в цій царині досвід зі служби в російській армії.

Зформувавши тимчасовий інспекторат самоходових військ, як керівничий орган (генерал Ні-ч інспектор, а полковник В. Дітель заступник), треба було ще створити якийсь осередок, якусь базу, де можна було зконцентрувати машини і людський елемент. Для цього зформовано кадровий авто-панцирний дивізіон, командантом котрого призначено полковника Гладкого, потомка останнього кошового Задунайської Січі*).

Тимчасом акція большевизму набирала щораз більшого розвитку. Крім зовнішніх сил, що напірали на північні кордони, Україну розсаджував внутрішній большевизм, інспірований численними московськими агентами комунізму.

— В половині січня збольшевичені робітники захопи-

ли, як відомо, київський Арсенал. Крім того большевицькі боївки ночами з'являються й на околицях міста.

В цей час за панцирки і взагалі за авта хапалися усі: і Уряд, й військові революційні Ради, і нарешті організації, котрі заразом були тими чи іншими співучасниками військових відділів, і нарешті — просто поодинокі особи — „атаманчики“. Бувало так, що навіть вантажне авто, вислане по набої, захоплювала озброєна сила кількох військових осіб і запроваджувала десь на подвір'ю та тримала там під вартою пару дів, для якоїсь нібито „надзвичайної“ ціли, а тимчасом бойовий відтинок оборонців столиці терпів брак набоїв.

Всеж таки на підсилення наступу на Арсенал, обложений вірним Урядові військом, послано авто-панцирники. Це була чета поручника Борковського з трьох панцирників, — одного з гарматою і два з кулеметами, яка мала завдання ділати зі східно-південної сторони, Арсеналу. Цей поручник зі своїми козаками сумлінно кілька дів стримували наступ ворога, являючись в найбільш загрожених місцях облоги. Один авто-панцирник вневдовзі був підбитий ворожою гранатою, а поручник Борковський тяжко ранений.

З північної сторони Арсеналу від вулиці Олександрівської на підсилення полку Вільного Козацтва та партизанів, вислано два авто-панцирники з кулеметами, один під командою поручника Че-ка, другий охотника Лі-кого. Ці авто-панцирники нераз проривалися далі на Печерськ і розпорюшували большевицькі боївки, що збирались на вулицях приляглих до Арсеналу. Курсування ж іноді авто-панцирників вздовж Олександрівської вулиці замикало доступ до Печерська большевицьким боївкам, що збирались на Подолі.

Але діяльність авто-панцирників, при обставинах заплутаної мійської партизанщини не мала можливости розвинути свою могутність. Ворог у місті, поза Арсеналом, уявляв з себе розпорюшену невразливу ціль, бо властиво то була розкидана скрізь навколо поодинокі стрілянина, переважно зпід дахів міських будинків, а при кінці, дякуючи цьому, щораз то більше губився загальний зв'язок українських відділів та тратилася орієнтація.

Полковник В. Дітель, як командант усіх бойових панцирників, тримав контакт зі Штабом оборони, властиво з полковником, нині генералом В. Сальським, одержуючи від нього загальні вказівки щодо авто-панцирників, та з полком Вільного Козацтва, що має свій штаб на вул. Миколаївській.

Позатим треба було клопотатися про збільшення кількості опанцированих авт. Були ще три авто-панцирники, що були не в руху. При спробі нахутко відремонтувати їх у майстернях Зем-союзу (на Прорізній вул.) натраплено на труднощі саботажного характеру. Одні майстри та робітники енергійно бралися за напругу, другі збольшевичені ще енергичніше перешкоджали. Позаяк більшість робітників була збольшевичена, то панцирники так і не вийшли з майстерні. Ще була надія на прихід двох панцирників,

* Полковник Гладкий під час повстання проти гетьмана Скоропадського вирішив зі своїм дивізіоном, після захоплення військами Дерикторії Катеринослава, перейти на Кубань. Це був тоді 8-й автопанцирний дивізіон, що квартирував в Катеринославі. Але цей дивізіон своїми машинами переважив у Маріуполі пароплав, який відпливши трохи від берега, затопився у морі разом з машинами та людьми. Загиув і полковник Гладкий.

котрі полковник Дітель викликавав до Київа з Житомира. Однак коли довідався про ці заходи Військовий Міністер (Немолівський, що недавно заступив Жуківського), то заборонив забирати ці авта до Київа. Мотивів заборони не було вказано, але справа стала ясною, коли Урядові прийшлося залишити столицю і виїхати в напрямку Житомира.

В тяжку ніч захоплення Київа большевицькою навалою під проводом Муравйова (з 26/27 січня) зв'язок між усіма частинами так загубився, що про відворот українського війська із столиці, не всіх повідомлено. Здається, що з Урядом та військом відійшло тільки два панцирники. Цілий же самоходовий Штаб, мимо власної волі, залишився в Київі.

У перший день заняття большевиками Київа, під час відносного вже спокою в місті, на Хрещатику раптово піднялася кулеметна стрілянина. Виявилось, що один із наших авто-панцирників переховувався якийсь час в подвірку десь в околиці Миколаївської вулиці, а потім виїхав на Хрещатик і давай палить. Очевидно, думав пробитись за своїми!

Доля цих лицарів невідома й досі!.. Завдяки цій несподіваній суматосі вдалося полковникові В. Дітелю втікти з центра міста на околиці, а пізніше і зовсім з Київа.

Організація самоходового війська, а зокрема автопанцирних відділів відновилася по повороті Уряду, в союзі з Німцями, до Київа вже в умовинах мирного часу.

Гуцульська Сотня УСС.

Написав: М. Горбовий УСС.

(Докінчення)

Над вечір ми прийшли до постою німецького оперативного штабу гренадирської дивізії. Тут побачили своїх знайомих з Маківки гренадирів наслідника престола (Kronprinz Grenadier Rgt Nr. 1). Зараз прийняття „Noch Ukrainer!“, прийняття мармолядою, косяком і папіросами, коротенькі розпитування й оповідання про пережиті події від 1915 р. то що.

При цьому довідались ми, що з цілої гренадирської дивізії остало всього 800 Німців, а з нашого знайомого 1. полку заледви кількадесять, які тільки чудом держаться на головній позиції Cornul Nadea, куди то ми якраз ідемо на скріплення. І так сам вершок гори був вже в московських руках, а Прусаци яких сто кроків нище. Остаточного, рішачого удару Москалі не завдали лише тому, що й самі добре здекастровані, ждуть на свій запас, який безперечно дасть їм змогу побідно посунутись аж на Присліп, ліквідувати весь буковинський фронт і цим заважити на дальший хід воєнних операцій на цьому фронті. Німці припускали, а навіть найшли потвердження в московських військових приказах, що цими воротами — Прислопом мають піти на Семигород і там злучитися з румунською армією.

Не диво, що при такому положенню Німці не знали, де посадити наших стрільців. Мало на руках не носили. Найвищі їхні старшини, що звичайно ходили набундючені як індіки, начебто якого кола проликнули, тепер благонько і привітно всміхались і балакали зі стрільцями.

Але й ми, стрільці, відчули, що коли ми своє завдання сповнимо як слід, то прослаavimo ще краще українське ім'я, в більшості незнане досі.

Та не було часу довго тут куматися. Тим більше, що Москалі почали вже обстрілку найтяжчого калібру гарматами, т. зв. „Іванами“. Уже й кілька стрільців було легонько ранених; аж дивно було, що не розірвало їх, бо вже другий гранат упав у нашу розстрільну, яку ми утворили негайно по першій гранаті.

Рушили ми ще більш неприступними яругами, зламами і строміщами в напрямі славної Cornul Nadei. Не один подумав: отут зістати раненим, так і пропадай. Ніяк не дістанешся на дорогу.

Чим ближче підступали ми під позицію, тим більше обзивалося московських гармат. По стрілах ми зараз пізнали, що це є пригровка до наступу. Нарешті обізвався і німецькі гармати і не втихали майже через цілу ніч.

Вже добре стемніло, як ми нарешті добилися в ліс під головну позицію. Після зголошення команди полку зараз одержали ми наказ: негайно наступати на Москалів і викинути їх з вершка гори, обсадити її та вдержати за всяку ціну, аж прийде зміцнення. І тут наш сотник Ерле показався дбайливим батьком стрільців. Доти переконував команду, доти не відступив від телефону, аж добився зміни наказу про наступ, який відложено на один день пізніше. За те ми мали вже подбати, щоб Москалі за цей час не посунулися дальше.

Ця зміна наказу мала для сотні рішаче значіння. Стрільці були так перетомлені, такі безсильні, що не то булиб гори не здобули, а навіть зовсім певно пропалаб ціла сотня!

Зараз досвідком вийшли ми з ліса і стали обсаджувати позицію. В замерзлій землі тяжко було окопуватись, тож охорону робили ми з побитих Німців і Москалів. Цими трупами була встелена ціла гора. Аж по їх кількості ми розпізнали вагу цієї позиції та завзятість боїв. Тут змагалися оба противники за кожную пядь землі. Багато було счеплених разом, деякі держали ще в руках кріси, яких багнети були встромлені ще в грудях противника і так попадали один біля другого; нерідко було тут можна побачити і цілі купи трупів, що свідчило про жорстокі змагання над одною траверзою, де ні одна сторона не мала й гадки уступити.

При творенню нашої позиції сприяла нам трохи мрака. Коли вона піднеслася, зараз посипалися на нас згори ручні бомби і крісові стріли. Кількох стрільців було ранених. Одна частина стала відстрілюватись, а решта поглублювала окопи. Німці, тих кількадесять, які ще держалися на позиції та густо відстрілювались, прийняли нас, як своїх спасителів. З балачок з ними виходило, що вони всі були певні, що ні один з них не верне звідсіля. Та тепер, як нас побачили між собою, рішучо твердили, що завтра викинемо спільно Москалів з гори.

Коли ми с'як-так забезпечилися від московських гостинців, стали прочищувати позицію з трупів, щоб завтра не перепиняли в наступі і щоб не лежали перед очима.

Вночі прийшло ще трохи Німців, мабуть чи не з 246. п. п., а досвітком почалися наші наступи. Кажу наші, бо стали наступати рівночасно Москалі і ми. Лише, що Москалі наступали на середину, а ми з Німцями на крилах. Наша сотня творила праве крило. Середину, з браку більшої сили, та для заманення Москалів оставили ми вільною. Німці були на лівому крилі. Гармати з обох сторін вже від якої 3. год. ранку почали свою роботу. Стрілені і гуку та лоскоту було стільки, що вже ніхто не орієнтувався, хто і де стріляє.

Самий наступ перейшов моментально. Коли Москалі кинули головні сили в середину, наші крила з шаленим розмахом вдарили їм на боки, відірвали наступаючих від запасу, і вдарили негайно на запасові роти (які, до речі кажучи, були заняті розділом харчів перед наступом), забрали їх, заняли всю позицію, обсадили її, та поперли полонених навперед себе в долину, до наших запасових позицій.

Все так скоро відбулося, і так знаменито вдалося, що Москалі не могли отямитися з дива. Ми з цього скористали, розброїли їх і негайно повели потоком на стайку Рогунду, а то могли вони ще зворохобитись і наробити халепи. Полонених було звичайно 600. (Німці твердили, що вісімсот), здобути три скоростріли, маса крісів, набоїв і т. і. не вчисляючи цукру, сала, сухарів і всього, що було в запасі.

Нашу сотню коштувала ця „штука“ одного вбитого (Романюк із Кут, пов. Косів) і біля 20 ранених. Німців теж не більше.

Зараз здали ми Німцям добуту позицію. Їхні гармати стали дуже влучно розбивати одну за другою валку москов. запасу, який з подальших становищ ладився до протинаступу. Їх гарматні стрільна не допустили може й навіть на вистріл кріса. Московська офензива була вже зломана зовсім. За цей наступ дістала сотня велике признание з німецької команди в окремій приказі, а кілька стрільців і сотник дістали німецькі відзначення-медалі, не вчисляючи самої слави.

Після цього треба було вертати на Присліп. Тільки що підійшли ми з яруги на противний верх, як московські гармати стали нам „дякувати“ за наступ. І то так нагально, що ці сотня в мить розлетілась.

Сотник Єрле волосся рвав собі з голови, попав в розпуку, хотів навіть стрілятися через те, що — як він був переконаний — стратив таку сотню, та ще після такого успішного і славного бою. Заледви кілька стрільців, що остали з ним, розговорили його і повели зневіреного на Присліп, куди допленталися вже смерком.

Якеж було його здивовання, яка велика радість, коли на Прислопі побачив сотню витягнену в лаві, а справник здав звіт, що крім ранених (яких відставили на Рогунду) і вбитого, не бракує нікого. Сотник просто не хотів вірити! Протирив очі, обдивляв кожного, врешті розцілював кількох стрільців — заявляючи, що „таких боввиків йому ще не доводилося стрічати, що з такими хотівби жити і вмерти. Такі боввики „мусять добути вільну Україну!“ Зараз пішло „hoch“, — „Ще не вмерла“, і німецька пісня „Mein Vaterland...“ яку стрільці вмільи добре співати, хоч не всі. Німцям це дуже подобалося.

III.

Відпочавши, відійшла 2/XII. сотня на Кирибабу. Аж тепер долучила до нас решта Деташми. Половина сотні була на позиції, а друга половина будувала запасові землянки попри дорогу, розбираючи доми.

Тут, через деякі старання з Коша чи звідки, приїхали обняти сотню наші старшини: сотник О. Левицький, четарі: Бужор і Іванович та ще два

хорунжі. З великим жалем працювали ми дотеперішних старшин Єрле й Прибека, та хорунжого (не пригадую назвиська, але теж Німця). А шкода, що вони пішли, бо в них булиби ми придбали пару знаменитих старшин. Вони хотіли остати при У.С.С.

Перший, сотник А. не мав енергії, не вмів ні відговоритися від якої некорисної для стрільців акції, яку не раз накладали нам, ані впінутися про які полекші, кращий харч, відпочинок тощо. Другі два, Бужор (з 41 п. п.) й Іванович (з 36 п. п.) це типові австрійські старшини. Для них Австрія була всім. Стрільців вони не розуміли, не пізналися на них, тож усе були прикрі інциденти між ними, а стрільцями.

Тепер починаються для сотні тяжкі труди і терпіння. Сотнею стали кидати з одної позиції на другу. Укріплять стрільці одну позицію, працюючи як ніч так день, тоді кидають їх на другу, а готове віддають Австрійцям. І так щось три позиції укріплювали для чужих. Негодування і напруження між стрільцями було таке, що наколиб були ще кинули сотнею на одну позицію, булаб прийшла катастрофа.

Але і ця третя позиція забрала багато стрілецького здоров'я. Праця як ніч так день. Варта і бу-

Пробова чета гуцульського курія У. Г. А. під Львовом 1919 р.

дова дротяних засік, ношення дроту, дерева і пр. аж з долини, яких 1.500 м. — Відпочинку ні дрібки, а харчів обмаль. Про голодування можна навести такий факт, що коли раз на долині відломок шрапнеля ранив коня і той упав, то клуби та що м'якше мясо стрільці повикрадували. З хліба нераз висипувалася трачка і по пригорщі. А нераз, як несуть обід з долини, кінь похованється і полетить з казанами в яруги. Вже й по обіді.

Сотникові брали за але тільки його брак енергії. Дня 23/3 1917 р. прийшла 4. батарея 12 гармат. полку, вимірювала достріл на московські позиції і то так цілком, що не на жарт стала бомбардувати наші земляки й окопи з заду. Навіть наші світляні ракети її не спинили. Аж коли одна сальва гранат-шрапнелів попала в сотникову землянку і вбила відразу сотника і ще одного стрільця, аж тоді перестали стріляти. Похорон відбувся 25/3 т. р. на кладовищі в Кирлибабі.

Сотником став четар Бужор*). Панування цього старшини далось сотнізнаки. Дійшло до того, що заборонив він святкувати Великодні Свята і наказав звичайні заняття. Тоді сотня відбула нараду, вибрала делегацію, і післала до сотника, щоб змінив наказ про святочну працю. Він зразу не хотів і чути про те. Та коли я, як провідник делегації, заявив рішучо, що „сотня сказала заявити, що наколи добровільно сотник не знесе приказу, то сотня відмовляє послуку, зробить зажалення до Команди легіону, та що за дальші наслідки ніхто з нас не бере відповідальности“ тоді сотник трохи змяк і сказав, що дасть один чи два дні вільні на Свята.

За цілий час нашого постою на цій позиції, були всього два бої. Перший раз з 5. на 6. січня Москалі пробували наступу, та пізнавши, що то „не з Грицем справа“, по тяжких втратах дали спокій. У нас втрат не було. Другий раз, з 30. на 31. березня, наш пробоевий відділ робив випад на московську випадну позицію (Stitzpunkt), забрав одного старшину і 45 салдатів у полон, добув скоростріл і міномет, понищив окопи і завернув. Наші втрати: два стрільці легко ранені. Московські втрати багато більші, головно через гарматню підготовку наступу. Московські звідомлення подавали в убитих і ранених до 150. Воно виглядає неймовірне. Та треба було побачити майстерне переведення наступу, цільний гарматний обстріл!

По за тим, крім перестрілок стеж, більших боїв не було. Лише фізична праця, не праця а просто мордівня та недостача харчів давалася сильно в знаки.

В той час у Росії революція розгорілась на добре. Вісти про неї були в нас доволі обширні. Зате на московській позиції слабо що знали про те. Ми їм помагали в тому так, що або перекидали часописі, або писали на великих таблицях і ці таблиці вночі заносили їм перед дроти.

Так і прийшли Великодні Свята. Не довго до Свят змінилася обсада на московській позиції і там прийшов один український, київський полк, чи не 254-ий.

Самий Великдень почався подібно, як у 1915 р. на Маківці: відспіванням Христос Воскрес. Відтак усі збігли в яр христосоватися з ворогами. З яру не ми йшли на московську позицію, а взяли братів-Українців до себе в гостину. Тут робили спільні знімки,

лише прийняти не було чим, бо і в самих не було свяченого, хіба що по чарці руму чи вина. Зате прийняли ми й обдарували їх багато кращими дарунками — книжками і часописами.

Саме перед святами прислав нам із Відня Укр. Жін. Комітет скриню книжок, часописи багато з нас передплачували і все те роздали ми нашим братам. Я сам мав якусь кількість книжок і ті подарував, бо все не ставало. Кращого дарунку не могли ми дати своїм братам, про що ясно говорили їхні зворушені лица та сіяючі очі. Ажже вони цих скарбів давно не мали в руках. Тепер не знали, як нам дякувати.

По прийняттю, та перебалаканню дечого, відійшли наші брати на свої позиції. Ще треба додати, що оставили нам писанок, пасок, цукру, чим і нас зворушили немало.

Але з книжок вони мали велику втіху. Один їхній „зводний“ не міг уже дійти на свою позицію з нетерплячки, а сів у ярузі під смереку і так зачитався в Шевченкове „Посланіє“, що досвітком, другого дня, найшла його наша стежа, сплячого над розгорненим Кобзарем.

Ми теж вибралися в гостину до братів-Придніпрянців, де нас приймили „чим хата багата“. При тім показували свої позиції, становища гармат, мінометів, скорострілів і ін. При тім говорили:

„Ми перед вами з нічим не криємося. Але все одно не пробуйте наступати, бо позиції не здамо. Як прийде час, сами опустимо. А покищо то й на вас не будемо наступати“.

При тій нагоді обговорили ми справу нашого „переміря“, показали відтинок нашої позиції — від хреста (який поставили ми на спомин побуту Гуцуль. Сотні У. С. С.) на вершку, аж у долину, щоб не стріляли на нас. Дальше, наладили ми свою пошту, т. є прикріпили на їхніх дротяних засіках скринку, в яку що пару днів носили стрільці свою пошту, а вони передавали через свою в наші рідні сторони.

З цією поштою вийшла цікава справа. А „курсувала“ вона не але. Головно з поблизьких повітів, у першу чергу з Буковини, вже до тижня була відповідь. Декоtrim стрільцям навіть клунки передали з дому і то ненарушені.

Бувало, прийде до кого з стрільців яке письмо з дому, зараз ранком вийде собі верх московських окопів наш землячок і кричить:

„Михайло Іванович (чи який там другий) мав письмо з дому, з такого то повіту чи села“.

І вже вечером чимчикує наш Михайло чи Іван по пошту „і вибирає своє письмо чи який клунок“. (Цих останніх багато не було).

Крім пошти й інших вигод, завели ми собі ще й заміну торгівлю. Ми давали часописи й напитки, а земляки хліба мішками. Не раз дивись, а землячок тащить мішок хліба і перекидає на »Stitzpunkt i« (де найближче сходились наші окопи з їхніми) той мішок у наші окопи.

А бувало і таке, що й серед полудня висунеться земляк ізза корча напроти тебе і: „Землячок, дай пожалуйста пляшку руму, вина чи водки, бо до мене прийхав у гостину мій брат і не маю чим погостити“.

Всяко бувало..

Про бої нема що й згадувати. Дуже рідко чути було якийсь стріл.

Раз прийшла на ворожу позицію одна батарея і стала шрапнелями брати достріл. І хоч тріскаючі шрапнелі нічо не зробили нам, всеж таки гурток земляків

*) Четар 41 п. п. не в ідентичний з хор. У. С. С. Миколою Бужором, одним з найкращих старшин У. С. С.

полетів навпростець до батареї, витягли здивованих гармашів і таки на наших очах добре обдурбасили за те.

Та такої „войни“ було вищій команді мабуть за багато. Тож прийшов приказ опустити позицію і відійти на полонину „Попадя“. Дня 5/5 1917 наша сотня знялася з позиції і пішла, прощана братами-земляками, мов рідними.

IV.

На „Попаді“ приділено нас до німецької дивізії ч. 200. з Карпатського Корпусу. Тут мав бути для нас відпочинок через місяць, а в дійсності був дальший тяг „мордівні“. Правда, варті вже не було, зате тяжка фізична праця. Одна чета була занята при будові ливової залізнички на „Альбіні“, а решта робила дорогу через „Попадю“. Відтак будували ми бараки, землянки тощо.

На снідання чай, на „обід“ їдунка якоїсь каші, а на „вечеру“ чайку, або й то ні. Німці лише кепкували з нас. У них і роботи не було, бо ми робили за них, а харчі? Конзерви, смалець, сардинки, коняк, лікер, мармоляда, а хлібом годували коні. Повно його було в жолобах.

Стрільці ходили зразу до них на торги: нібито купувати хліб (хоч не було за що), ніби за щось міняти чи брати на „відробок“... Але це була звичайна, тільки маскована жебранина. Коли Німці стали занадто трактувати стрільців з гори, кепкувати з них, чи з їх біди, тоді стрільці зовсім перестали ходити по хліб.

Цього всього було стрільцям забагато. Тоді постановлено страйк. Сотня йшла до праці, на середині дороги впала і ні сюди, ні туди. Головні домагання були:

1. Віддати сотню до легіону У. С. С.
2. Замінити старшин стрілецькими старшинами.
3. Ділити долю й недолю всього легіону.

За це наші невдалі старшини віддали кільканацятьох стрільців під полевий суд (австрійський). Тепер стрільці вже навіть з бараків не виходили. Заворушення зачинались на добре. Тоді Бужор та Іванович дали звиз двадцятьом стрільцям, між ними мені й В. Ониськові з Косова т. зв. „шпанги“ через кілька годин.

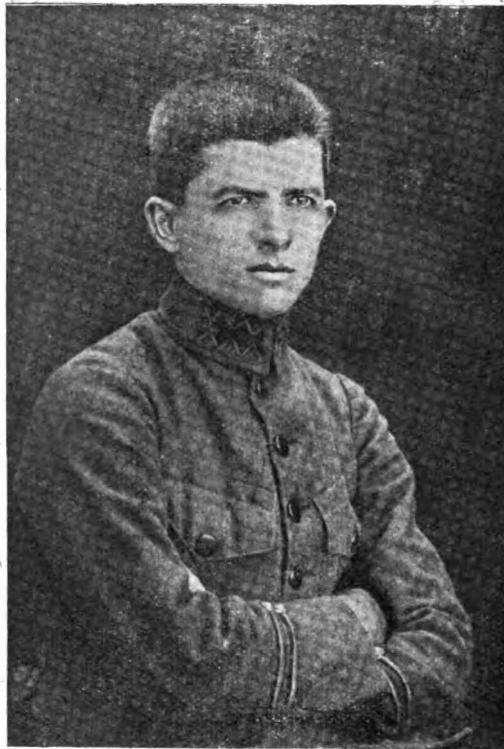
Тимчасом вернули стрільці з полевого суду, зовсім звільнені, ще й прийшов якийсь полковник на провірку. Розпитував, переслухував і т. і., щось ніби приобіцював, а потрохи грозив.

На 16/6 прийшло з Коша доповнення сотні в силі 45. стрільців. Прийшли ще хорунжі Стафіняк і Голинський, але все таки у сотні майже не покращало. Хіба що праця була лекша, бо стрільці вже ні нащо не зважали, а робили стільки, скільки могли.

Тут стрільці навчилися від полонених Москалів — які там були теж — живитися кваском, хоптою і ін. „лічничими“ зелями... Не було ради. Требаж заховати здоровля на кращі часи!.. Тут то улюбленою піснею став „Гимн лопатенцугу“...

Прийшла чутка про окремих мир із Росією. А за тим, що стрільці підуть на Угорщину до жнив, або до копалень вугля. Навіть щось 20 пішло було на Шлеск, та чи вони були в копальнях, чи це була тільки якась штучка, не знати.

Нарешті 18/6 відходить сотня на відпочинок до с. Петрова, на Закарпаттю. Тут стрічаємося з останками буковинських стрільців, які були в куріні майора Паппа. Їм знаменито жидосся. Поведення їхньої

Сот. Гриць Голинський, командант Гуцульського Куріня У. Г. А. 1919 року.

старшини, хоч німецької, було дуже гарне і дбайливе. Ми за один день зжилися з ними, мов з рідними.

Дня 26/6 похоронили ми там же свого товариша Максимчука зі Старих Кут, пов. Косів, якого розірвав динаміт.

По тижневі, 27/6 відїхали разом із Буковинцями. Вони з Kiraly haz-и відходять до якоїсь групи (Feldpost 280), а ми нарешті вертаємо з радістю до легіону, дарма що йдемо просто на фронт.

Саме в той час Керенський провадив офензиву. Бої йшли досить жорстокі. Це були передсмертні зусилля московського велитня.

Дня 30/6 ми вже прибули під Конюхи, біля Березан. Тут застали барабанний огонь, який ішов уже від двох діб. Земля дрожить, у воздуху лише безупинний гук, рев і шум від гарматних вибухів, всі окопи наче вулькан або яка дивовижна фонтанна. Все мішається, все йде горі дном...

Але нам це все в нічим проти тих всіх мук фізичних і моральних, які досі витерпіли.

Яка дивна психіка. Тут, у цьому пеклі стрільці почувалися у своєму живлі, дістали гумор, віджили.

На 1/7 проривають Москалі фронт на Хорватах, забирають два чеські полки чч. 81 і 88., решту Мадярів і розбивають наші дві сотні У. С. С. При тім займають і дві позиції.

Бовздатними остали сотні: Технічна, Будівельна, розбитки попередних сотень з двома скорострільцями та пробовниками і наша Гуцульська Сотня, яка досить добре презентується. Решта пішла на Київ... З ними теж командант, отаман Кікаль.

Наша сотня ладиться йти до протинаступу з розгорнутим жовтоблакитним прапором, який собі придбала по дорозі. Вже так гарно має в руках хорунжого. Такого ще не бувало. Стрільці вже здоровкаються з другими стрільцями інших сотень:

„До побачення в Києві!“ — бо всі знаємо про творення Січ. Стрільців у Києві, про їхній авторитет, про наші дальші цілі.

До вечора позиції відбиті. Дня 4/7 відходимо (з 130 бригади до 131-ої) під Куропатники, в ліс ч. 389.

6/7 знову московський наступ на нас, після завязтого дводенного барабанного вогню, але без успіху. Проти нас явилися вже польські легіонери, яких часто беремо в полон. Слабий це боввий матеріал.

На фронт мають прийти „смертні баталіони“ десь аж в Москви. З балачок із Прусаками виходить, що Німці дуже числяться з цими „баталіонами“. Тому підготовляють офензиву, щоб випередити прихід тих баталіонів. Від цього зависить успіх. Положення досить грізне. На інших відтинках, як Поморяни й др. московські війська зайшли так далеко на зади, що ця група над „Золотою Липою“ не має змоги відступити. Батерії тяжких гармат і мерверів та т. п., для котрих треба лише залізної або доброї мурованої дороги, вже всі підміновані, щоб на випадок остаточного наступу, висадити у воздух. Тоді шлях відкритий аж до Львова. Про це голосно говорилося тоді. Не одні лягали спати з певністю, що рано вже їх збудять Москалі...

Міжтим бої йшли дуже завязті. Летунські ескадри кидали бомби на доїжджаючі все нові запаси Москалів, гармати били барабаним огнем і то самими газами, не без доброго успіху, наші сильні стежі на добре непокоїли ворога, а 19/7 наша пробовва сотня бере в полон дві роти Москалів і скоростріл. Діяльність наша чимраз живіша.

Нарешті 21/7 рушаємо офензивою вперед. Военного матеріалу: гармат, стрілен, обозів, складів одіжи й харчу і пр. забираємо стільки, що не знати, що з тим робити. Полонених беремо мало, бо ребята здорово вдаються. Нераз наші стежі підходили в села, де відбувався салдатський мітинг: „Битись чи відступати?“ Але зараз по перших наших стрілах відступали коміть головою. Біля Теревовлі стрінули ми на московським фронті чеські відділи, які навіть прийняли з нами один невеличкий бій. Але більше ми їх не бачили.

Треба згадати ще про один наш удачний бій. Ранком 29/7 ідемо з Чорнокінців скорим ходом на Збруч, щоби добути перехід. У с. Збрижі, по обох боках ріки держать позицію частини 4-го гвардійського полку, одного з найкращих і найпевніших. Наша сотня підходить під ліс на ліво від с. Бурдяковець і по провіренню стежами положення, сейчас розвивається до наступу. Чета III. з права, з ліва I. чета, а серединою II. і IV. чети вдарили нагло на московські позиції. Не помогли Москалям ні численні гармати, ні ско-

ростріли, ані дуже цільне стріляння. Наступ не тривав і години, як примісток був у нас. При тім забрали ми 6. скоростріль і кількадесят гвардійців. Треба признати, що гвардійці дуже завязато боролися. Треба було кожний крок добувати з великим зусиллям.

Наші втрати були: біля 30 легко ранених. 2 тяжко (в тім і хорунжий Іваницький) а 1 убитий стр. Ониськів В. з Косова. Відповідно до наступу і сили та кількості стрільців, наші втрати були навіть дуже малі. Малі втрати завдячувала Гуцульська Сотня наглости удару і швидкому наступові.

Завдяки цьому скорому ударові й орієнтації, вдалося нам відразу добути перехід через Збруч. Через місток бігли ми всуміж з Москалями, причім не одного струтили у воду. Гвардійці не мали часу не то місток зняти (він був до цього якраз приспособлений), а не мали часу навіть обсадити окопів за водою.

Наступові нашому приглядалися з ліска дивізійний і бригадні штаби, з представником корпусу. У висліді прийшло 1/8 признання для Гуцульської Сотні У.С.С. від: 25-го Корпусу, 54-ої дивізії, 131-ої бригади і 19. п. стр.

* * *

Справи пішли в Гуц. Сотні нормальним ходом. Не було нічо замітнішого. Австро-німецька армія згодом перенеслася на Україну, а все Стрільцтво ще нудьгувало по стоянках над Збручем, та нетерпеливо ждало тої радісної хвилі, коли рушать і вони на Україну.

Коли нарешті й для Стрільцтва сповнилась мрія, Гуцульська Сотня рушила з рештою легіону через Подільську й Херсонську область над Дніпро. Тут, в Олександрівську перевела успішно ще один більший бій з большевиками, про що були друковані згадки й описи давніше.

Відтак, коли всі У. С. С. перейшли в Єлисаветчину на Херсонщині, почалася вишкільна праця. Гуцульська Сотня стала „гвардією“ архикнязя Василя Вишиваного, дістала по 2. пари одностроїв (це умисно тут зазначую, бо ні одній сотні У. С. С. за цілий час не довелось дістати 2. пари однострою) і стала важною „фігурою“.

Але важніших подій ані подвигів уже не було. Аж із повстанням Української Держави, коли і Стрільцтво переформувалося, Гуцульська Сотня стала основником Гуцульського Курія У. С. С., який чималу роль відіграв у визвольних змаганнях української, нової армії.

Але що з цєю хвилиною кінчиться існування Гуцульської Сотні, як самостійної одиниці, то й мій спомин кінчиться, бо він мав за задачу лише подати вістки про саму Гуцульську Сотню У. С. С.

Памятник Свободи України, збудований Укр. Січовими Стрільцями 1917р. в с. Пісочній коло Стрия, де довгий час стояв кіш У. С. С.

З Товариства Охоро- ни Воєнних Могил

Дня 16. травня ц. р. відбулися четверті з черги Загальні Збори Т-ва Охорони Воєнних Могил. Статут Т-ва затвердило Львівське Воввідство після довгих заходів, рескриптом з дня 25 березня 1917 р., і в тому ж році почалась його діяльність.

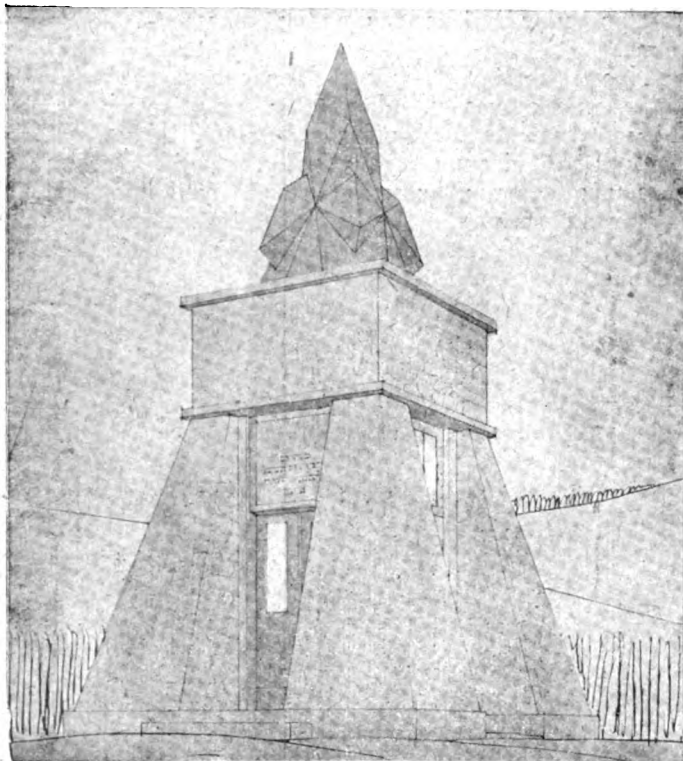
За короткий розмірно час, бо за неповних три роки, Т-во зробило чимало. Діяльність його помітна була своїм розмахом, зокрема в перших роках. Завиби, комунікати, заходи у всяких справах перед владою, звязки з провінціальними осередками, які підсилювано не лиш потрібними плянами, інформаціями, порадами, а в деяких випадках і грошем. —

Вислід: закріплення і зареєстровання кількох тисяч могил, построння в майже кожному більш-менш рухливим центрі краю — як не пам'ятника то хреста, пропам'ятних таблиць ітд. —

Ряди співпрацівників, звичайних членів та членів опікунів, більшали з дня на день. Опіка над могилами стала найпопулярнішою справою в краю.

Пам'ятник членам У. Г. Армії в Дайч-Габлю на Чехословаччині.

Проект цвинтарної каплиці на горі Маківці. Проектував інж. Грицай.

Основано 27 Філій (Львів, Станиславів, Тернопіль, Рогатин, Перемишль, Чортків, Белз, Бучач, Сколев, Угнів, Краків, Рава Р., Ходорів, Поморяни, Яворів, Підгайці, Тереховля, Зборів, Березани, Жовква, Стрий, Калуш, Надвірна, Комарно, Базар, Цебрів, Кути к. Золочева).

Кожна з них зареєструвала у своїм окрузі могили поляглих, що найменше упорядкувала могили у своїй осідку та перебрала їх дальшу опіку на себе. Рухливі центри (Станиславів, Тернопіль, Чортків, Березани, Рава Руська) доконали поважних праць, на цвинтарях поставили трівки пам'ятники та обладували воен. цвинтарики. —

Матірне Т-во у Львові числило 738 реєстрованих членів, 521 членів-Добродіїв. —

Та минула осінь перервала дальшу працю. Залишилися нездійсненими всі намічені пляни на 1930 р. Замість приготувань до будови каплички на Маківці, до яких з таким захопленням поставились громадяни Скільщини та філія в Сколім, витрачено чимало енергії для здержання наказаної вже владою ексгумації гробів на Маківці.

Внівець обернулись також і пляни будови такої каплиці на Лисоні під Березанами. Притихли Підгайці з поладнанням справи Семиковецької могили. Річ ясна, що не лиш акція в краю, але й Матірне Т-во омертвіло з цього приводу, цікавлячись більше тим, скільки і які могили заціліли, як продовжуванням будь-якої праці.

Безсилля рухливіших працівників на провінції у звязку з осінніми подіями, та неспосібність до праці осередків в краю, не давали змоги продовжувати якунебудь діяльність Матір. Товариству.

Для порівняння таких два роки: як виказує протокол, вислано у 1928 р. писем 343, а у 1930 р. лише — 139.

Про зміст тієї кореспонденції радше й не згадувати.

Проте Виділ Матірнього Товариства не сидів із заложеними руками. Маючи на увазі добро справи, піддержував, як міг, звязки з філіями. Шама для поляглих, зберігання історичної традиції, пієтизм до воєнних могилок, яким до глибин душі проїняті всі культурні народи — не могли обмежуватись у нас на те, що — мовляв, „небіщикам крім молитви більше нічого не потрібно“!...

В ім'я обовязку, в ім'я народньої чести, в ім'я хо-

чаби культурности — культ для поляглих не міг залишитись байдужним для громадянства.

Могили поляглих шанують скрізь, по цілому світі. І найбільші вороги колишні віддають шану та клонять голови перед тінями тих, що життя своє віддали за справу. А свої рідні?

Зелені Свята повинні бути товчком до обнови праці у тих центрах, в яких вона припинилась і з тим проханням звернулося Матірнє Товариство до своїх членів, співпрацівників та людей доброї волі.

ВІЙСЬКОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНЬОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ТАБОРІ ЛАНЦУТ-СТРІЛКОВО

(Докінчення)

Весь курс Військового Факультету розрахований на 4 семестри: 3 основних та 4-ий додатковий. Тепер на Факультеті рахується 27 активних слухачів, з них: 3 підполк., 13 сотників, 3 пор., 7 хорунжих, 1 адміністративний старшина. 26 людей укінчило військові школи, а один зі 6-ти літнім військовим практичним стажем. По освіті всі активні слухачі розділяються так: 4 з вищою освітою, 14 зі середньою і 9 з незакінченою середньою.

Одною з головних причин невдач на бойових фронтах підчас нашої боротьби за визволення Батьківщини є невідповідність нашого командного складу до керування військом в тих чи інших стратегічних операціях, за відсутністю свідомости у вищих царинах „теорії воєнного мистецтва“, а через те брак „єдиної воєнної доктрини“, котра одна тільки може дати перемогу над ворогом, як вона дала в 1870 р. Німеччині, а в останню війну Антанті (особливо Франції). Під цим поглядом склалися програми кожного предмету, але брак підручників, необхідної літератури, приладдя та інше, а особливо матеріальних засобів, обмежували границі наміченої програми і тому за півроку виконано: Зі стратегії: Стисло майже весь теоретичний курс (геометричної), та приступлено до викладу прикладної стратегії по Фошу („Ведення війни“, „Маневр для битви“). З тактики: весь курс елементарної тактики (піхота, кіннота, артилерія, авіація, технічні війська). З воєнної історії: війни з часів Великої Французької Революції: 1792, 1793, 1796 рр. (Журдан і Моро в Німеччині), 1796 р. (Бонапарт в Італії) 1799, 1806, 1809 рр. (всі три походи), 1812, 1808-1814 рр. (Іспанія), 1861-1865 рр. (Північна Америка), 1877-1878 рр. Приступлено до викладу 1870-1871 рр. з воєнної історії та з прикладної стратегії. З історії воєнного мистецтва: епоха Макіявелі, Фридриха Великого, Великої Французької Революції і період Наполеона. З військової адміністрації: тактика заосмотрення. З артилерії: матеріальна частина та приступлено до балістики. З фортифікації: „Боротьба за зміцнілі смуги“ і знайомство з властивостями фронтів довготривалої фортифікації, з історичним прикладом „Облога Меца“. З психології: Весь курс загальної та військової психології зі зверненням осо-

бливої уваги на нову галузь: „Психологія мас і юрби“.

26 червня 1922 р. після праці на протязі цілого року, Військовий Факультет прийшов до закінчення свого курсу та підсумовання як праці Факультету в цілому, так і окремих його слухачів.

За тих, які скінчили повний курс Військового Факультету, як дійсні студенти, признано 11 слухачів. Вони фактично пройшли повний курс Факультету, здали всі іспити та виконали самостійні праці.

7 осіб скінчило 2 перших семестри, 2 скінчили один семестр, а 161 чол., що не віддавали самостійних праць, а слухали лекцій та були присутніми лише при виконанні практичних вправ, рахуються нескінчившими військовими слухачами Факультету.

Серед працівників Військового Факультету, крім ген. М., поважну ролю відіграв також пор. К. Подільський, що був у декана Факультету правою рукою в справах наукових. Пор. К. Подільський по освіті ліцеїст Ніжинського Ліцею, а по науковому фаху — історик, він був разом і лектором і слухачем Військового Факультету і гарним дорадником своїм товаришам по Факультеті у виготовленню рефератів, складанню мап, схем. А в той момент, коли секретар університету і Військового Факультету відїхав до Чех для закінчення своєї освіти, пор. К. Подільський перебирав на себе і весь тягар адміністративний по веденню справи університету. В березні 1922 р., коли ген. М. примушений був залишити табор, пор. К. Подільський перебирав на себе обовязки й декана Факультету й завдяки йому така досить важлива справа в нашому військовому таборовому житті Військовий Факультет, доведена до успішного закінчення.

Військовий Факультет мав також і свої друковані видання, що видавали самі слухачі. Так було видано два числа неперіодичного органу Факультету „Військовий Вісник“, що друкувався у табовій друкарні по 100 примірників кожного числа.

„Військовий Вісник“ ч. 1, 1921 р. Стрілково-Київ, 48 стор., під редакцією А. Ільницького, мав наступний зміст: 1. Від Редакції; 2. Т. Г. Масарик — Завдання й організація демократичного війська; 3. Пор. К. Подільський — Загальні риси діяльності Генераль-

ного Штабу; 4. Хор. Ліневич — Похід Наполеона до Пруссії в 1806 р.; 5. Сот. І. Гончаренко — Психологія та військово; 6. Хроніка.

„Військовий Вісник“ ч. 2, 1922 р. Каліш-Київ, 64 стор., під редакцією К. Подільського — мав наступний зміст: 1. К. Подільський — Поняття і зміст стратегії; 2. А. Ільницький — Університетське виховання; 3. Л. Олійників — Операція 1796 р. в Німеччині; 4. Г. Хомяк — Революція та інвазія; 5. І. Гончаренко — Психологія військової маси; 6. Матеріали до історії Українського Народнього Університету; 7. Військовий Факультет при Українському Народньому Університеті; 8. Хроніка.

Крім друкованої літератури Військовий Факультет мав видання й способом шапірографним. Цим способом слухачі Факультету друкували свої кращі реферати в 20-40 примірниках. Друки були такі: 1. „Елементарна тактика“, сот. Горко, 12 стор., формату in folio; 2. „Поняття та зміст стратегії“, пор. Подільський, 16 стор., формат також in folio; 3. „Наполеонівська стратегія“, підп. Рахвальський, 33 стор.:

4. „Утримання війська та піддержання його боєздатності“, сот. Богун, 12 стор.; 5. „Похід 1792 року“ підп. Хомяк, 14 стор.; 6. „Революція та інвазія“, підп. Хомяк, 14 стор.; 7. „Збройна сила та її основи“, підп. Хомяк, 10 стор.; 8. „Похід 1796 року до Німеччини“, сот. Олійників, 20 стор.; 9. „Похід 1793 року“, підп. Хомяк, 14 стор.; 10. „Тактика заосмотрення військ“, підп. Хомяк, 44 стор.; 11. „Північно-американська війна 1861-1865 рр., адм. сот. А. Ільницький, 30 стор.; 12. „Війна та політика“, пор. К. Подільський, 90 стор.; 13. „Ведення війни“, пор. Подільський, 12 стор.; 14. „Збройна сила та її основи“, підп. Хомяк, 47 стор.; 15. „Про бойові сили та бойові засоби“, сот. Корнієнко, 24 стор.; 16. „Похід Наполеона на Італію 1808-1816 рр.“ сот. Карнійчук, 24 стор.; 17. „Похід Наполеона до Росії 1812 р.“ сот. Корнієнко, 30 стор.

Всі видання Військового Факультету надіслано по одному примірнику до Публічної Бібліотеки до Києва та до Бібліотеки Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові.

Історія 4-го Запоріжського полку імени полковника Богуня

Історичний матеріал Т-ва Запорозців. — Написав А. Тарнавський, сотник Війська Запоріжського
(Продовження)

За час відходу до м. Уманя склад полку, через втрати в боях та дезерцію неспівомових козаків, зменшився до 200 багнетів, 35 шабель при 10 кулеметах Максима, 10 — Кольта і 10 — Люїса.

Вища команда оголосила мобілізацію в Уманському повіті, по переведенню якої, склад полку збільшився до 400 козаків та 40 старшин. 10 березня до полку був влтий Інструкторський Курінь Запоріжського Корпусу, бо курінь цей, розбитий більшовиками, не міг самостійно існувати. Відбулися переміни в командному складі полку: к-том 2 сотні замість хорого хор. Раковського — призначено хор. Цапенка. К-том 3 сотні призначено хор. Коломенського. К-том 4 ої сотні замість перебуваючого в команді хор. Тарнавського призначено значкового Хведорева. 5-ту сотню приняв хор. Круть; 7 сотню — хор. Шкурат; 8 сотню — хор. Бугаєнко. Господарем полку замість захорівшого сот. Якимак призначено хор. Булгакова. К-том полку призначено хор. Харченка, помішником к-та сотника Мальціва, а к-том 2 курія — сотника Шевченка. Адютантом полку — значкового Генцуровського.

Два тижні полк простояв в Умані, після чого був посланий в напрямку села Гераджинівки на допомогу оточеним більшовиками Кармелюкам. 1 курінь полку несподівано заатакував ворога і прорвавши ворожі лави, зєднався з Кармелюками, з якими і відійшов до м. Уманя. 1 курінь стратив раненими 5 козаків, забитими 4.

Згідно з пляном загального відвороту полк відійшов з м. Уманя, через містечка Тростянич, Тростянець та Жабокрич до м. Балти, де згідно з наказом заняв позицію на східних горбах в 2 верстах од міста.

Ранком ** березня густі лави більшовиків почали наступ на Балту; одночасно ворог відкрив гураганний вогонь з гармат та кулеметів. Після 6-ти годинного бою ворог прорвав лаву зправа та зліва на участках подків Маєпинського та Чорних Запорозців, котрі відійшли на захід від Балти. Повідомлений кінними зв'язками про відступ сусідніх частин, хор. Харченко наказав відходити і Богунівському полку. 7 та 8 сотні полку не дістали повідомлення про відступ, бо надіслані к-дою полку зв'язкові, були забиті в дорозі. Обидві сотні зістали оточені більшовиками, які навіть не стріляючи, з криком: „Товарищі, здавайтесь, нічево не будет!“ бігли до козаків. К-ант 8 сотні хор. Шкурат взяв команду над сотнями і згуртувавши їх в „кулак“, кинув в атаку і пробившись через місто, вже занятя ворогом, приєднався до полку. Велику допомогу в цій операції оказав хор. Нестеренко, котрий мітким вогнем з кулемета робив страшні прірви у ворожих лавах. Втрати полку після Балти були: 16 козаків забитими, 5 ранених.

Далі полк відійшов на ст. Бірзула, звідки потягом переїхав на ст. Роздільна, де став, як резерва дивізії.

** березня полк одержав наказ під командою сотника Мальціва занятя село Плоське, котре виявило ворожість до українського війська і мало підняти повстання проти української влади. Полк заняв позицію під селом і через добу, в купі з Наливайківським полком, заняв село без опору. Але селяни, побачивши невелику кількість війська, вночі підняли повстання і примусили полк відступити за село, де одержано наказ спішно відійти в місто Тираспіль. По прибуттю в м. Тираспіль полк одержав наказ заняти позицію на східних горбах і прикривати від-

хід армії до Румунії. 4-го квітня після двохгодинного бою з червоними на позиції, полк по наказу, з боєм відійшов до румунського кордону і перейшов через міст на Дністрі в Бендерах, слідом за армією.

3 м. Бендер полк похідним ладом перейшов до м. Кишинева, де згідно з міжнародними законами інтернації зложив зброю. З Кишинева полк потягом через ст. Унгені, Більці, Новоселиця, Чернівці приїхав 21 квітня на ст. Заліщики. В Заліщиках полк був переладований у придністрянські вагони і через ст. Озірна, Тернопіль, Броди прибув в м. Радивилів, де і одержав зброю та військово майно.

29 квітня відбувся перегляд полку Головним Отаманом військ У.Н.Р. Симоном Петлюрою. Отаман залишився дуже задоволений настроями та виглядом полку, інформував полк про сучасний стан на фронті, кілька годин балакав на різні теми з козаками та старшинами і дякував всім чинам полку за витривалість.

1 травня полк вирушив в с. Кімнатку, де одержав кулемети і реорганізував кулеметні сотні. К-том кулеметної сотні „Максіма“ призначено хор. Сікача, а к-том сотні „Кольта“ — хоруужого Білозерова. В с. Кімнатка скупився весь Запорозький Корпус і тут його переформовано в Запорозьку Групу, котра тепер складалася з 6-ої, 7-ої і 8-ої запорозьких дивізій, кожна трьохполкового складу.

Богунівський полк ввійшов під чергою 22 в склад 8-ої Запорозької дивізії. Крім Богун. полку до дивізії входили полки: 23-й Кармелюцький під к-дою сотника Троцького і 24-ий Сагайдачний під к-дою сотника Жупінаса. К-том дивізії призначено полковника Сіліна.

Підчас переформування Корпусу, большевики прорвали фронт Січових Стрільців і заняли м. Кремінець. Запорозька Група одержала наказ ліквідувати цей прорив. Богунівському полку наказано заняти с. Борщі, що й виконано без сутички з ворогом. Зліва в с. Матвіївка тримав фронт 23 Кармелюцький полк. Большевики повели сильний наступ на Кармелюків і вибили їх з села. К-ант полку наказав 2 куріневі під к-дою сотні Шевченка та кулеметній сотні хор. Сікача вирушити на допомогу Кармелюкам. 2 курінь, приєднавшись до Кармелюків, вибив з села ворога і по виконанню завдання, повернув до полку.

30 травня Запорозькій Групі наказано заняти м. Проскурів, 7-а Запорозька дивізія вирушила авангардом, а за нею 8-а та 6-та дивізії. 3 червня 8 дивізія вступила до м. Миколаїва. Богунівському полку наказано заняти с. Черепова і вести розвідку в напрямку на залізницю Волочичськ — Проскурів. 7-ма дивізія повела наступ на Проскурів, але наступ не вдався і дивізія відійшла у с. Черепова. Богунівський полк заняв позицію перед селом, але ворог не виявляв активності.

10 червня 8-а та 6-а дивізії повели другий наступ на Проскурів. 6-а дивізія рушила „в лоб“. 8-а дивізія — на с. Лезнево (3 в. від Проскурова). Тогож дня м. Проскурів здобуто. Богунівський полк, по наказу, простояв в с. Лезнево 3 доби на відпочинку. 11 червня 8-у дивізію замість полк. Сіліна прийняв під команду полковник Базильський. Запорозька Група розпочала наступ на ст. Деражня. Богунівський полк, по наказу, перейшов через села Стурчинці, Бахматівці до с. Пирогівці, де росташувався, виставивши охорону на село Голосків. 15-го

червня вранці полк вирушив у наступ на с. Голосків. Зліва Кармелюки повели наступ на с. Русанівка. Обовязки к-та 1-го куріня виконував значковий Блох.

Авангардна 1 сотня полку під командою значкового Нечая зустрінулася з ворожою лавою в середині села на містку через став, що поділяв село; після перестрілки сотня одійшла за село, де і окопалася. Полк розсипавсь у лаву в 1 версті від села і окопавшись, лави почала перебігати вперед. Гарматний та кулеметний ворожий вогонь був дуже інтензивний. В 300 кроках від ворога лави мусіла наново окопатися. На цей раз полк зустрінувся не із звичайними „товарищами — своєю порцією“, а з мадярською більшовицькою частиною, добре вишколеною та хороброю. Частина ця нараховувала 400 багнетів проти 130 багнетів наших. Бій тривав 14 годин, тричі Мадяри кидалися в атаку, але не могли збити Богунівців. Чотири рази значковий Блох з 1 курінем атакував Мадярів, але з-за міткого шрапнельного вогню ворога, повертав до окопів. Червоні Мадяри несли величезні втрати, але не уступались. На фронті полку працювало 12 кулеметів під керуванням хор. Сікача, який сам з півсотенним хор. Нестеренком безамінно стріляв з кулемета, виявляючи чудеса витривалості та хоробрости. На допомогу полку підійшли Кармелюки, з якими полк о 3 год. ночі розпочав рішучий наступ і на ранок заняв село, де росташувався і виставив охорону в бік ст. Деражня. Втрати полку були: важко ранений к-нт 1 куріня значковий Блох; 9 козаків забитих та 15 ранених. Ворожі втрати нараховувались сотками. Особливо багато забитих було на містку мітким кулеметним вогнем хор. Сікача та хор. Нестеренка. 1-й курінь перебрав хор. Коломенський

17 червня через село пройшов Головний Отаман С. Петлюра. Він зробив перегляд полку, балакав зі старшинами та козаками і висловив подяку всім чинам полку, а зокрема к-ту кулеметн. сотні хор. Сікачеві за зразковий стан сотні.

19 червня полк перейшов в м. Меджибіж і разом з усією дивізією рушив у наступ на м. Староконстантинів. Через с. Пилявка Богунівський полк перейшов в с. Свино, де росташувався і вислав розвідку на м. Староконстантинів під ком. хор. Мойсєєнка. Розвідка відкрила ворога на цукроварні біля передмістя Старики.

М. Староконстантинів було заняте Червоною Таращанською дивізією з 1 важкою та 3-а легкими батареями. Крім того на залізниці курсували 2 важкі бронепотяги.

21 червня полк, не зважаючи на цільний вогонь ворожих бронепотягів, рушив в наступ на цукроварню. Зправа з села Красносілка, на передмістю Новики мали наступати Кармелюки. Зліва кіннота Павловського. В 1 версті перед цукроварнею полк розсипався у лаву і, не зважаючи на гураганний вогонь ворога, з віддалі 100 кроків по команді: „слава“, кинулися в атаку. Ворог не витримав атаки і панічно втік з цукроварні. При взятті цукроварні здобуто 1 кулемет „Максіма“, один „Кольта“ та взято 10 полонених більшовиків, серед котрих 2 чоловіки було з тих зрадників Богунівців, котрі в січні 1918 року з хор. Харчуком перейшли в Київі до більшовиків. Наші втрати були: 1 козак забитий, 3 ранених. Ворожі втрати — 17 забитих.

(Далі буде).

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

Віталій Юрченко: ШЛЯХАМИ НА СОЛОВКИ

(Із записок заслання.) Львів, Видавнича Кооператива „Червона Калина“, 1931. 16°, ст. 231.

Оця книжка — це не так спомини, як наша жаллива сучасність, яка найкращий квіт, найдіяльніший актив українського народу жене кровавими шляхами на далекі Соловки на неминучу загибель, подібно, як колись цар Петро I. гонив козацькі полки будувати Петербург. Гине на далекій півночі трудова інтелігенція, пропадає найсвідоміше селянство, а на Україні панюється московська та жидівська комісарщина.

Книга обіймає 1917-1929 роки, та перші два розділи мало нового додають до того, що вже знане зі споминів про ті часи. Герой записок брав активну участь в будіванні української держави. Вже 1920 року він став співробітником большевицьких „Вістей“, та скоро „опамятався“ йде до повстанців і цілі роки воює проти червоних наїздників (1920-1922). Потім „лгалізувався“, став працювати коло автокваліфікації та освітньої роботи, а вкінці став районним шкільним інспектором. І тоді то, в часі загального підйому радянської влади, автор „поховав надію на можливість української держави, повірив у ширість большевицьких пісень, став переконаним радянцем і з силою захвату кинувся у вир радянського життя“.

Та все це не помагало. Всевидюче око Чека пропонує авторові стати донощиком, щоби в той спосіб очиститися з минулих гріхів. І так зачався шлях, що цього трудящого робітника веде через побут у большевицькій тюрмі — на страшні Соловки. „Це слово й сама місцевість до 1929 року в масі на Україні була мало відома. Та за криваву цю осінь слово „Соловки“ знала й мала дитина“.

Мороз іде поза шкуру, коли читається, які муки переживають люди в большевицьких Допрах („домах поправи“), коли довідуємося, з яким цинізмом чекісти переводять „слідство“, як відбувається транспорт спокійних селян в спільних вагонах разом із влочиною босячню, яка не боїться „распароть брюхо аднаму — другому“. Селяни їхали на Соловки за опір колективізації, а інтелігенти в звязку із СВУ.

Почавши від середини книжки видко безпосередність „записок“, зпочатку є трохи стилізації. Якби було „багато“ таких картин із 40 ст. — то не було би Соловок! Чи справді вірна статистика на 206-207 сторінках?

Автор уміє дуже живо оповідати те все, що сам пережив, тому II. том, де буде продовження цих записок про сам побут на ославлених Соловках, приймуть читачі I. тому з нетерплячкою.

Л. Граничка

СТРІЛЕЦЬКІ ПІСНІ — на фортеп'яні зі словами уложив — Я. Ярославенко. Музична накладня „Торбан“. Ст. 64 Ціна 10 зл.

З радістю мусимо повитати отсю гарно видану, доволі повну збірку стрілецьких пісень, уложених на фортеп'яні (зі словами) відомим нашим композитором і музичним видавцем Ярославенком. Збірка обіймає 66 пісень, які найчастіше співали Українські Січові Стрільці, а потім піла Українська Галицька Армія. Ці пісні, в частині народні, а в частині уложені стрі-

лецькими композиторами, були вже раз, хоч у дещо іншому виборі, видані видавництвом „Червона Калина“, як співанничок тз. „Сурма“. Видання це давно вже вичерпане. Остання збірка Я. Ярославенка являється кроком вперед на полі закріплення оригінальних мотивів стрілецьких пісень і їх популяризації серед українського громадянства. Співанник „Сурма“ був виданий тільки на один голос, через що мав ту невигоду, що кожний мусів сам дороблювати собі до пісень фортеп'яновий супровід. Збірка Ярославенка усунула це недомагання, даючи попри арію і слова пісні легкий, мелодійний фортеп'яновий супровід, доступний широким кругам нашої музикуючої публіки.

Потреба такого популярного видання „Стрілецьких Пісень“ відчувалася вже від давна. Багато пісень з часом зтираються в пам'яті і губляться, головню тепер, коли наша молодь, захоплена різними джезбендовими „шлягерами“, так рідко звертається до своєї народної чи стрілецької пісні. При помочі цього видання стрілецька пісня, а з нею і поетична традиція минулого знайшла собі кращу, ширшу дорогу до сердець і голосів нашої молоді. Окрім того важне також музичне закріплення оригінальних мотивів пісень, так як їх співали колись наші війська. Багато стрілецьких пісень в устах народу і в руках різних хороших диригентів позмінювалися, прибрали багато варіантів, які зтирають їх первісну музичну форму. Видавання стрілецьких пісень в їх оригінальній формі має для нас ще й тим велике значіння.

Булоб добре, колиб автор завдав собі труду і зібрав та згармонізував також ті стрілецькі та взагалі військові пісні, які ще не були записані, ані видані в подібних збірках. В цій збірці бачимо з таких пісень: Ой у полі береза стояла.

Залишаємо фахівцям оцінку музичної сторінки цієї збірки. Саму спробу обрібки стрілецьких пісень на фортеп'яні уважаємо великим вкладом у нашу легку музичну літературу, а заразом цінним засобом для піддержання і розвинення традиції нашого недавнього минулого. За все це належить п. Ярославенкові щире признання.

В. Л.

ПОВІСТЬ ПРО КАТЕРИНУ II.

(Володимир Юрезанський: Цариця. Історична повість. Книгоспілка, Харків, 1929. вел. 16°, ст. 220; переклад з російської мови В. Свідзінського).

Український читач з цікавістю сягне по повість про ту царицю, яку так ненавидів Шевченко за те, що „доконала“ нашу Україну. Кажуть Шевченкові сучасники, що український поет не міг без обурення вуслухати навіть найменшої згадки про ту „сучу дочку“, бо вважав Катерину II. глибокопатильницею української волі.

В якому світлі виходить цариця в книзі московського автора, в українському перекладі?

Сам титул „Цариця“ — це тільки рекляма для повісти про те, як в кінці 18 віку закріпощувано українські села. Правда, на перших 50 сторінках розказується, як Катерина II. гостювала в Києві 1787 р. і описується її подорож на південь України та стрічу з польським королем Станіславом Понятовським. Ця історична подія з царицею майже нічим не звязана з основою повісти — бо посольство села Турбаїв до Катерини в Києві ніяк не важе повісти в одну цілість.

Московський автор з подивом описує „російську царицю, що вміла веселитися й жити, не зважаючи

на близьку старість.“ „Про цю легендарну подорож чужоземні посли писали потім до своїх монархів з задрощами й захопленням, а європейські двори, ласі на плітки, створили силу єхидних оповідань і анекдот.“ Далше Юрезанський описує її, чудовий визолочений візок, прикрашений блискучою парчею й гербами, штальмайстерів, гофмайстерів, маршалів, камергерів і т. д., не забуваючи додати, як то моголівський архієпископ Георгій Кониський говорив у захваті: „Нехай астрономи доводять, що земля коло сонця обертається. Наше сонце кругом нас ходить...“

Роля цариці в повісті обмежується тільки до підпису вироку в процесі села Турбаїв із дідами Базилевськими. Козацьке село Турбаї сталося власністю панів Базилевських. Козаки не хочуть робити панщини і „шукають правди“ та „довго оббивають пороги в московському сенаті“ і в Катерини II., не знаючи, що всі „нові порядки“ заводяться із волі цариці. Українські селяни в московського автора „коряться“, як тільки „думають, що й справді надходить царський указ.“ Турбаївці бажають „допевнитися від цариці милости до своєї правди“; вони вірять, що „указ справедливий“, бо його видав „царський сенат“; своїх панів убивають, а суддів ошаджують, бо „цареві служать“ — „то вже зовсім інша річ, за них голови постинають.“

Однак не помогла Турбаївцям паперова воля „правительствующого сенату: „Юлюя тридцатого дня 1788 года правительствующий сенат постановил: признать вольные казачьие права по старине и крови за теми жителями села Турбаи, кои записаны полковником Капвистом в компуты миргородского полка, и за всеми, кто от сих записанных народился.“

Зраду Потьомкин, а пізніше намісник Каховський так інтерпретували ту грамоту, що селян із Турбаїв переселено на далекі місця, а багатьох замучено тортурами в тюрмі або кулями на площі в часі виконання вироку з волі цариці.

Повість „Цариця“, хоч і вірно змальовує боротьбу українського села із новим ладом суспільним, який помогли запровадити на Україні саме московські царі, — витримана в московському державному дусі. Україна виступає тут як всяка інша частина Росії. Ані згадки про щойно недавно втрачену політичну й національну волю. Все лихо для селян походить від місцевих, таки своїх, українських панів, а „укази“ царського сенату справедливі.

Ось таку то повість про царицю Катерину II. видало в перекладі українське видавництво „Книгоспілка.“ Оце промовчання московським автором політичного й національного тла змушує українського читача до задуми. Ніде ані слова про московську неволю!

Л. Границка

ЦІКАВА КНИЖКА

Давно я не читав такої цікавої книжки, як Юрченка — „Шляхами на Соловки“, бо вона емоціонує читача, приковує його увагу не лиш своїм сензаційним змістом, але й щирістю та простотою.

Юрченко не захлистується, ані каламбурами мови, ані бомбастикою стилю. В його книжці нема ніяких „ізмів“, якими пововнна письменницька братія намагалась „виявити“ свою талановитість. Навпаки Юрченко старається писати найпростіше і саме ця його „немоdernість“ робить книжку не лише цікавою змістом, але й вартісною з літературного боку.

Картини пересуваються кіново. Увагу читача, скуп-

чену над якоюсь сторінкою, переганяє мимохіть цікавість, що далше буде.

Велика вартість тієї книжки ще й у тому, що автор зумів найти мірку: Нема зайвої балаканни, нема й сухого реєстрування фактів — широ, безпосередно, цікаво, притому кольористично й легко.

В початкових аркушах „Шляхами на Соловки“ згадується про події з української революції, здебільша відомі, яких торкались уже інші автори. Та інакші вони в Юрченка. Хоча автор й не силкується змальовати їх по місцевічки, для ефекту, то всеж вони такими виходять. Звичайно — талан як олива — вийде на верх. Юрченко дебютант, це його перша річ, та видержує він цей дебют по „ремарківськи“.

Середовище, в якому чергуються події, які описує Юрченко, це село, тому описи ці надихані українським чорноземом, овіяні своїм, рідним вітром і то вітром революційної хуртовини, що заносять запахом крові й диму.

Юрченко, як молодий хлопчина, спершу несвідомий національно, переходить на протязі ледве кількох тижнів, революційну школу національного освідомлення і стає в ряди боввиків за визволення Батьківщини: Юнацька школа, бої на фронтах, в повстанцях. Після розвалу армії УНР. мандрівка за Збруч — шукати на скитальщині центру та орієнтації. Тут бачив повну безнадію. І знову поворот на Велику Україну, еволюція „на ліво“ — боротьбісти, напруга погодити самостійницьку ідею з радянською дійсністю. Це являється утопією; авторові та його одиодумцям не залишається нічо іншого, як знову повернути до старого: йде у повстанці. Епізоди з життя повстанців найяркіші — своєрідна екзотика...

Після ліквідації повстань наступав другий акт: праця на культурно-освітньому полі, прояви найбільшої енергії боротися для добра справи з „противними вітрами“. Але й тут не находить виходу. Щирі зусилля, хоча які корисні для народу — заганяють автора споминів у тюремні мури, а опісля на шлях, який кінчиться „легендарними Соловками“. Цей шлях на Соловки, багатий в епізоди, змальований колірами крові й жаху. Про життя в большевії ми знаємо з газет, а вдійсностиж правди не знаємо. З книжки Юрченка ця правдива дійсність стає нам перед очима у всій своїй повноті: „Кругом неправда й неволя, народ замучений мовчить“.

І якраз у цій другій половині книжки найбільша її вартість. Жива правда очевидця. Описи далекі від газетних сензацій, або скучних редакторських мудрацій на „большевицькі теми“, писаних з віддалі соток кілометрів і з „повітря“. В Юрченка нема видумок. Він пережив те все; переболів, перетравив. З поодиноких епізодів, з балачок дядьків, з діялогів вязнів тих найбільш плястичних малюнків сірого життя в „Шляхами на Соловки“, можна довідатись більше, як з цілих томів праць про ССССР., або зі соток газетних фейлетонів.

Читач, який прочитає цю книжку — призадумавється і то довше, а скількиб він не думав, то — в нещирість автора не повірить, хоча повірить в його письменницький хист.

„Шляхами на Соловки“ це небуденна поява на книгарськім ринку. Раджу кожному прочитати, зокремаж тим, які залюбки бовтаються у балачках про радянські досягнення, не знаючи вдійсности, що там твориться. Тоді большевія не буде видаватись для них Марсом, а большевики „Марсіянами...“

І. Загайський

† ЯРОСЛАВА КЛІШ

Дня 28. квітня померла урядничка „Червоної Калини“ Ярослава Кліш. Ідейна, трудяща робітниця установи, якій віддала останки всіх своїх сил, відійшла ненадійно в зарані молодости, залишаючи по собі важкий жаль серед співпрацівників Видавництва. Тиха, незаметна для життя, невгнутаго характеру, повна посвяти для Ідеї — була зразком правдивого само-відречення. Похорони на янівський цвинтар відбулися дня 30 квітня при великій здвизі учасників, зокрема молоді, яка Покійну загально знала й високо цінила. На місце вічного спочинку відправили Покійну — о. кан. Ю. Дзєрович, о. кан. Д. Лопатинський, о. кан. Кишакевич, о. Горчинський, о. Дзєдзик і о. Чемеринський, над могилою прощали словом о. Чемеринський, студ. Чижівна, співав великий студентський хор.
Вічна їй пам'ять!

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Читачів наших видань прохаємо надслати нам свої завваги, рецензії та помічення. Досі про вартість наших книжок довідувалися ми з рецензій т. зв. фахових, газетних критиків. Та для нас цікавіші замітки читачів — бо це голоси тих, що цікавляться книжкою, купують її і для яких вона призначена. А це головне для Видавництва. Зв'язок з читачами дуже важна справа. Рецензіями, замітками покористуємось дуже радо й помістимо їх в нашому журналі.

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

Б-кий І. Головна става в Климци. „УСС. в Карпатах“, збірник. Відень 1915, м. 8°, ст. 61-73.
Про УСС.
Б. Л. Народа в с. Борушківцях. „Око“. Каліш. 1921, ч. 23, ст. 20-21.
Зимовий похід. 5. XII. 1919. Ген. Омелянович-Павленко.
Б. Л. Таборова Мельпомена. „Літопис Ч. К.“ 1930, ч. 4, ст. 3-4.
Культ.-осв. праця. УСС. 2 іл.
Б. Л. Ю. Ф. Ліндеман (некрольог). „Тризуб“. Париж. 1929, ч. 51/52, ст. 34-35.
Третя Залізна Дивізія. Арм. УНР.
Благодир Олександр. Отаман Долуд. „Стрілець“. Стрий. 1919, чч. 25, 26 і 27.
Вражіння, характеристика.

Божик Степан. Дещо про українських партизан в 1919 році. (Уривок з денника). „Календар Ч. К.“ на 1924 р. Львів 1923, в 8°, ст. 140-144.
Махно, Григорієв, Уваров, Чучупака.
Бой. Українські Січові Стрільці (УСС) і Січові Стрільці (СС). „Календар Ч. К.“ на 1924 р. Львів, в. 8°, ст. 68-78.
Нарис їх історії.
Бойова Пам'ятка Січового Стрільця. „Стрілецький Календар“. Староконстантинів. 1919, ст. 47-50.
Бойові Відзнаки Республіки. „Україна“. Кам'янець. 1919, ч. 2.
Провкт бойового хреста і бойового медалю.
Бойові українські відзнаки. „Прапор України“. Кам'янець. 1919, ч. I, ст. 17.
Хрест Республіки і медаль, затв. 22. I. 1919. Іл.

Бондоровський. Українська Армія і постачання. „Син України“. 1920, ч. 6, ст. 2-3.

Про передачу з В. Мін. справи постачання до Армії.

Бонківна Софія. Адріян Дзерович. Спомин. „Літопис Ч. К.". Львів, 1929, ч. 2, ст. 21.

Бібліографія, опис похорону, портр.

Борис і Олександр Перепелови. І Зубенко. Наші лицарі і муч. ники. Зб. І. Каліш, 1922, 8^о, ст. 2-3.

Бородиевич Евген. День 16-го липня 1919 (В другу річницю). „Укр. Вістник“. Львів, 1921, ч. 136 і 137.

Борцям за волю... „Календар Просвіти“ на 1923 р. Львів, 1922, 8^о, ст. 198.

Пам'ятник в Бродках, пов. Львів.

Бражньов Є. Казан киплячий. „Літ. Наук. Вістник“. Львів, 1929, кн. XI, ст. 955-962.

Уривок з його „В диму кастров“, в пер. М. М-на. Завоювання України.

Братовбивець Горбатюк Павло. І Зубенко. Наші лицарі і мученики. Зб. І. Каліш, 1922, 8^о, ст. 14.

Поділля, 1919.

Брилинський Максим. З Денікінцями. Оповідання — спомин. „Літопис Ч. К.". 1929, ч. 2, ст. 8-10.

Денікінці у Могилеві н/Дністром.

Бузун Андрій. Війна та військо. Харків 1918, 16^о, ст. 8. Вид. Харк. Федерації А.-К.

Буковинські селяни розганяють шість полків Румунів. „Календар Ч. К.". на 1925 р. Львів, 1924, в. 8^о, календаріум. Іл.

Букований. Де мортуїс. „Син України“. 1920, ч. I, ст. 5.

Про потребу збирання літ. матеріалів, що торкаються війська, його акцій, геройств і ин.

Булавний Кострин з II козаками добуває стацію.

„Календар Ч. К.“ на 1931 р. Львів, 1930, в. 8^о, календаріум. Іл.

Глуховичі, загін от Долуда. XII. 1918.

Булавний Осип Михайлецький. „Козацький Голос“. Камінка Струмілова. 1919, ч. 68.

Некрольог.

Бунчужний Басів Грицько. І Зубенко. Лицарі і мученики. Зб. І. Каліш, 8^о, 1922, ст. 8-9.

Поділля. Самовідданість 7. стр. бриг. 2-го курія 3-ої Залізної див. 1920.

Бурачинський Андрій, др, сан. шеф. УГА. Моя відповідь. „Літопис Ч. К.". Львів, 1930, ч. 6, ст. 7-10.

Відповідь на закиди др. Ст. Шухевича в його „Споминах“, ч. III.

Бурнадз М., пор. УГА. На українсько-румунському пограничу. (Спомин). „Календар Ч. К.“ на 1931 р. Львів, 1930, в. 8^о, ст. 131-41.

Пов. Снятин, поранична сторожа. 3-тя сотня. 1919.

В. Наші військові керівники. І. Ген.-хор. В. А. Сінклер. „Наша Зоря“ Ланцут. 1922, ч. 5, ст. 13.

Біогр. нар.

Вадимко. Нач. Вожд Греків. „Укр. Вісти“. Тернопіль, 1919, ч. 36.

Біогр. дані.

В денікінським полоні. „Стрілець“. Камянець на Под. 1919, ч. 87 (I).

Спогад.

Величко Н. З життя Камянець-подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста. „Нове життя“. Камянець. 8^о в. 1920, ч. I, ст. 14-15.

Історія засновання. Кінця бракує.

(Продовження буде).

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 6. / Червень 1931.

*

З М І С Т

	Стор		Стор.
Я бачу вас		Дещо про співпрацю панцирних авт підчас оборони Київа в січні 1918 р.	
О. Олес	2	Борис Монкевич	11
Провесна		Гуцульська Сотня У. С. С.	
Евген Малаюк	2	Докінчення — М. Горбовий, У. С. С.	12
Десять днів у Київі в січні 1919 р.		З Товариства Охорони Воєнних Могил	17
Докінчення — М. Ч.	3	Військовий Факультет Українського Народнього Університету в таборі Ланцут-Стрілково	18
Наші за дротами		Історія 4-го Запоріжського Полку	
Леонід Бачинський	6	Продовження — А. Гарнавський	19
До історії нового Львівського Театру при Начальній Команді Галицької Армії		Рецензії і замітки	21
Т. Клим	7	† Ярослава Кліш	23
З листів до Редакції	9	Бібліографія	
„Прігорінская Советская Соціалістическая Республика“		Список жерел до історії української визвольної війни 1914-1921 рр.	23
Павло Селезіон	10		

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА ЩОДЕННИК

(Продовження)

443. Др. Бабій Володимир, Львів 1787; 444. Байдак Петро в Лодві 2202; 445. Ванчицький Ст. Сявік 2559; 446. Волчук Філіп, Львів 2866; 447. Кульчицький Михайло, Синевідско виче 2481; 448. о. Кульчицький Михайло, Новий Санч 2038; 449. Король Іван П. С. К., Кадуш 1773; 450 інж. Кравців Михайло, Стрий 1972; 451. Кулик Михайло, Львів 3587; 452. Козубський Борис, Зарудав Кремп. 1586; 453. Луцький Остап, Львів 1608; 454. Майстер Фридерик, Варшава 2576; 455 Др. Макарушка Любомир, Львів 2798; 456. Др. Питлик Богдан, Космач 1754; 457. Постригач Володимир, Тернопіль 2844; 458. Пеняк Іван, Жидачів 2833; 459. Павник Миколай, Жовква 2059; 460. Святий Кость,

Чарториск 2085; 461. Др. Свистун Омелян, Перемишль 1692; 462. Трохименко Клим, Львів 2249; 463. о. Татомир Теофіл, Східниця 2786; 464. Чит. „Просвіти“, Вигода 1827; 465. Чит. „Просвіти“, Креховичі 1990; 466. Др. Чайківський Андрій, Коломия 2949; 467. Чубатий Петро, Львів 2836; 468. Чит. „Просвіти“, Красічичі 1981; 469. інж. Чепіль Володимир, Львів 1670; 470. Шепарович Юрій, Львів 2195; 471. Якібчук Юлія, Коломия 1631; 472. Ч. купону: 2300 без наввиска; 473. Др. Янів Бровислав, Львів; 474. М. Матвійчук, Львів 2981; 475. І. Оболонський. Грабів 2558.

Далі буде

2 8 Р І К В И Д А Н Н Я * П Е Р Е Д П Л А Ч У Й Т Е І

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

що виходить в 1931 р. під тою самою редакцією

ПІШВ

виходить точно в кінці кожного місяця в обемі шести аркушів.

◆ як і досі, є виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіялізм“ — в краснім письменстві, творчий субективізм — в критиці, енергетизм — в філософії, волюнтаризм — в політиці.

◆ поборює, як і досі старий провінціалізм і нове „всесвітянство“, деб вони не виявлялися. Поборює „обективність“ в трактованні явищ життя, за якою криється грубість думки і хворість волі.

◆ містить, як і досі, твори українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрішнього дня, і тих, що відсвіжують традиції нашого великого минулого.

◆ присвячує увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, області економічній, культурній, церковній і політичній. Знайомить з новітніми національними рухами. З духовним життям великих народів оциденту. Старається виховувати суспільність в дусі властивого західній культурі активізму.

◆ пильну увагу уділяє інформованню про життя Великої України, містить оригінальні і передруковані праці зазбручанських авторів.

Передплата виносить: місячно 2⁵⁰ зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.

Адреса Редакції і Адміністрації: Львів, вул. Руська Ч. 18. III. пов.

Редагує: Комітет. За ред. відповідає: Петро Постолук. Видає: Українська Видавнича Спілка

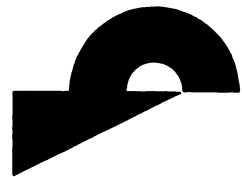
читайте! передплачуйте!

„ЗИЗ“

одинокий український сатирично-гумористичний журнал, який вдатно ілюструє з правдивим гумором події нашої історії буденщини.

Чвертьрічна передплата 3⁵⁰ зл.

Адреса: „ЗИЗ“, ЛЬВІВ, ВУЛ. РУСЬКА 18. III п.

НАЙНОВІШІ
ВИДАННЯ
ЧЕРВОНОЇ
КАЛИНИ

Віталій Юрченко

Шляхами на Соловки

В цій книжці автор, колишній повстанець, учасник визвольних змагань, опісля радянський урядовець — описує революційні події на Вел. Україні, жахливі переживання в большевицьких тюрмах та тернистий шлях на Соловки.

Як продовження тієї книжки друкуються дальші спомини В. Юрченка «В Усевлоні ОГПУ» (на Соловках) та втеча звідтіль. Це низка страхіть „Усевлону“ (управління северних лагерей особого назначенія ОГПУ), нелюдської каторжанської праці засланив та незвичайно цікавий малюнок пригод підчас 5.000-кілометрової втечі з диких нетрів болот далекої півночі.
Ціна 5 зл.

Ілько Калічак

Заниски четаря

Спомини (1918-1919 рр.) з дрогобицько-бориславського басейну та хирівського фронту.

Книжка написана легко й коліристично. —
Ціна 280 зол.

ЛИТОПИС

ЧЕРНОЇ КАЛИНИ

Е. Козак

1 9 3 1

VII-VIII

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13— зол.
 Піврічна » . . . . . 7— »
 Чвертьрічна » . . . . . 3-50 »
 Для членів »Червоної Калини« 3— »
 Ціна поодинокого числа . . . . 1-20 »
 В Румунії: річна передплата . 360 леїв
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки:
 The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. /
 В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV, Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 зл. 4 зл.
Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I.-IV. . . . . 8-40 « 4-20 «
Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 « 45 «
 От так собі. Мініатури, стор. 129. 1-50 « 75 «
 Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . . . 1-50 « 75 «
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 . . . . . 3-25 « 1-70 «
Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . . . 4-50 « 2-25 «
Василь Софронів: Грїшник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1-50 « 75 «
Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3— « 1-50 »
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 . . . . . 4-50 « 2-25 «
Роман Купчинський:
 I. Курилася доріженька Стор. 208 4— « 2— «
 II. Перед навалою. Сторін 192 . . . 4— « 2— «
Федір Дудко:
 I. Чорторий. Сторін 192 . . . . . 3-50 « 1-75 «
 II. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . . 4— « 2— «
 III. На Згарищах . . . . . 4— « 2— «
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції. I—III. Част. по зол. 3-50 « 1-75 «
 Ч. IV. друкується.
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку . . . . . 5— « 2-50 «
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА, на підставі записок та власних переживань)
 I—V. Частина . . . . . по зол. 4—зл. 2—зл.

Богдан Лепкий: Зірка, пов. з повоевного життя . . . . . 4— « 2— «
Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни.
 I і II. Частина . . . . . по зол. 3— « 1-50 «
Максим Брилинський: Хресний вогонь. Воєнні нариси . . . . . 3-50 « 1-75 «
Т.Г. Масарик: Світова революція, т. I. 13-50 « 6-75 «
 т. II. . . . . 8— « 4— «
Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . 4-50 « 2-25 «
Др. Ганс Кох: Договір з Денкіном 1-80 « 0-90 «
М. Галаган: З моїх Споминів
 I, II. і III. Частина . . . . . по зол. 4— « 2— «
 IV. Частина . . . . . 6— « 3— «
Микола Матїв-Мельник: На чорній дорозі (новелі) . . . . . 3-50 « 1-75 «
Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів . . . . . 4-50 « 2-25 «
А. Чайківський: Чорні Рядки.
 Спомини . . . . . 3— « 1-50 «
Олена Степанівна: На передодні великих подій . . . . . 2— « 1— «
І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2.80 » 1.10 «
А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4— « 2— «
М. Костів: Джін-Гіс-Хан гряде. . . 3— « 1-50 «
О. Бабій: Перші стежі, повість . . . 6— « 3— «
Е. Чикаленко: Щоденник . . . . . 14— « 7— «
Віталій Юрченко: Шляхами на Соловки 5— « 2-50 «
 " " Пекло на землі . . . . .
Ілько Калічак: Записки четаря . . . 2-80 « 1-40 «
Віктор Приходько: Під Сонцем Поділля 6— « 3— «
Др. Кость Левницький: Великий Зрив 6— « 3— «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

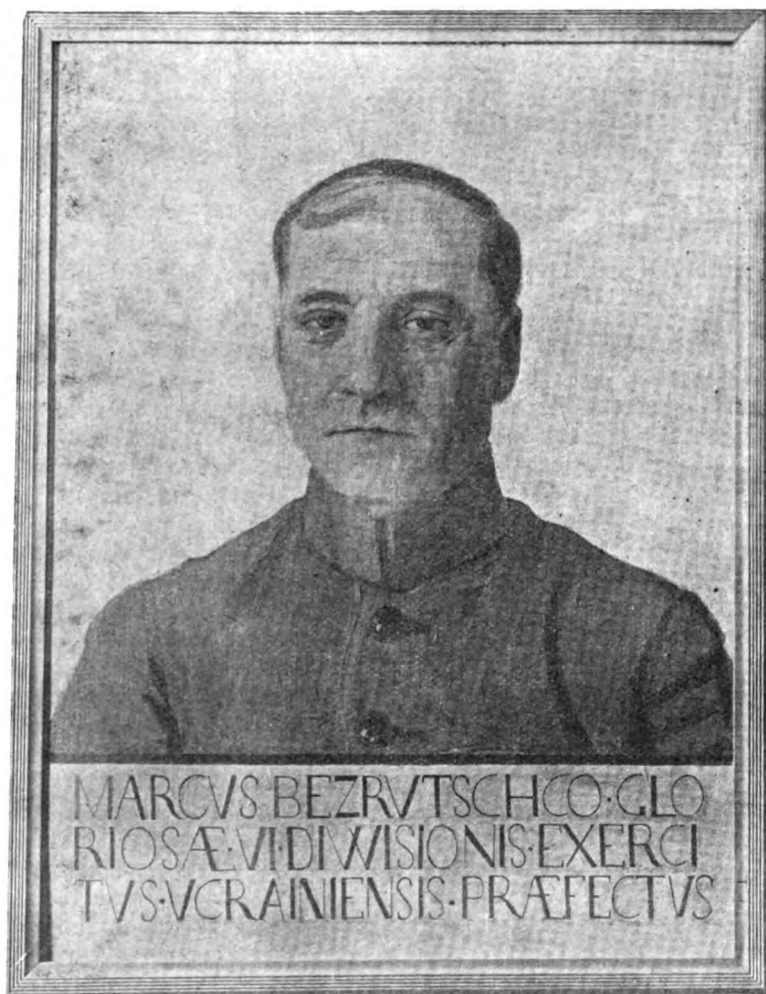
ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛІ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 7-8 *

ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ

* 1931

Марко Безручко,
ген. хор. ген. булани Армії У. Н. Р.
Портрет кисти арт. Петра Холодного

Штаб бригади У. С. С. на горі Химі підчас бою за Березани.

За ключ до Львова

Написав: Р. К.

Сонце з безхмарного неба сипле золотом на лани хвилястих збіж, на килими лугів, на ліниво витягнені шляхи і дороги. Курява, що здіймалася на шляхах від ранку, тепер осілась на збіжах, на травах, на людях.

На людях?!...

Богато їх пройшло шляхами, суголовки, а навіть обніжками та межами... І то не прочан, не робітників, а сірих, одностайних вояків Галицької Армії. Тихо йшли, мов закрадалися. Не тільки піхотинці. Ледви чутно їхала кіннота, глухо дудоніла артилерія, осторожно скрипіли тяжкі вози обозу. А тепер усе те осілось разом з курявою, немов під землею запалось.

Скрило їх у собі густе збіжа, прийняли в своє холодне нутро задумані ліси. Тільки десь-не-десь вирине понад збіжа сіра постать, чи вирветься з ліса їздець і знову пуста.

Команда Бригади і першого полку УСС примістилась на горі Химі, з якої вид далекий і широкий. На ліво став, що блестить як величезна кадь розтопленого золота, на право село Гиновичі, до половини в збіжу а від половини в садах, а за ставом Березани — ключ до Львова.

Березани в руках противника, всі горби довкола — в наших. Другий Галицький Корпус обступив місто з трьох сторін, четверта — шляхи на Перемишляни і Рогатин вільні. Але й це мають наші замкнути. Другий курінь УСС відійшов ще досвіта, щоб замкнути шлях на Рогатин, сподівані резерви мають замкнути другий.

Тихо і безлюдно перед нами. Ніхто не припускав би, що ген — за онтим зеленим житом чатують на

нас ворожі окопи, що понад став за незначним валом землі криється ворожий відділ, що кожний горбик скривав ворожу батарею, а кожний гайок резерву. Так само й противник... Чи знає він, що за Химою отаман Воввідка розставив 28 гармат а одну батарею вислав на перед і вона сховалася за якусь самітну stodільчину, недалеко наших окопів?!..

Чи догадуються вони, що бригада тільки чекає на знак, щоби заповнити пустку стрільців, розбити тишу гарматами?!..

Може й знає!.. Принишк лицем до землі нижче трави, затих як неживий і жде...

Короткі різкі тони полевого телефону.

Начальник булави хапає за слухавку...

— Так єсть... Готові... Так єсть... Вже на місці...

По наказу... Слухняна пошана...

Кожний знає, що значить ця коротка, уривана розмова.

Це говорив Корпус...

Отаман Воввідка підніс брови:

— Зачинати?

— Можна.

Знову заграв телефон. Тим разом до відділів бригади: батарей, кінноти, піхотних курінів.

Перша відгукнулась артилерія. Загавкали гармати, ревнули 15 центиметрові пушки, сотник Балтро своїми гірськими пушками жару додає.

Над Химою шум учинився, мовби стадо сполошених птиць летіло кудись. Гарматні стрільна войкають, пушкові тільки шелесь-шелесь-шелесь-шелесь...

А там — на переді, за ланами збіж, за дернюгами горбків, за зеленою стіною гайків, — пекло. Бурій дим, чорна земля, мідяні ленти вогню розростаються

Гармати добуті в Чорткові підчас офензиви ген. Грекова в липні 1919 р.

щораз у величезний корч, щоби за хвилину зів'язнути, а ще за хвилину знов вирости.

Заки ворожа артилерія вспіла віддячитись, а вже в її становища летить згряя залізних круків, що клюють не тільки тіло, але і скалистий беріг, вишарпують не тільки кости, але і бронза і сталь. Разом з димом і землею летить у гору все те, що ще перед хвилиною належало до гармати.

Ожили завмерлі гайки. То тут то там видно натягнені як струни коні, що перевозять гармати на інші становища. За ними на вздогін цвіти шрапнелів і кущі гранатів.

І лінія ворожих окопів димить, як кипуча річка. Руху біля неї не видно, немов там і живої душі нема, але всі знають, що це тільки так на око нема. Окопи вщерть начинені вояками, а між ними гнізда зі скорострілами, мінометами, може й вогнететами. Хто знає?! Франція за плечима, Німці багато лишили, як відступали..

Вже пів години, як почалася гарматня музика. Не тільки пів копи бригадійних гирл ригає вогнем і залізом. Далеко на ліво тремтить від гуку Лисоня, стара наша знайома ще зі світової війни, а далі — десь як Потутори, Дикі Лани, Вільховець...

Артилерія переносить вогонь. Спершу тільки шрапнелі значать нові цілі. Далекострільні пушки пробують дохопитися до битого шляху, що ледви мріє в далині. Там в'є за возом — обози, команди.

Злу вибрали дорогу. В лісах від ночі чатує на них другий курінь. Хоч гармати й не досягають шляху, але все таки підганяють утікачів. Підганяють просто на скоростріли і кріси куріня.

— Ті-ті-та! — грав телефонічний жучок. — Гальо! Команда третього куріня?... За п'ять мінут починати наступ.

— Ті-та-та-ті!... Перший курінь?!... Напряма став!... За п'ять мінут...

П'ять мінут не всім однаково проходять. Як п'ять годин не була бригада, як п'ять секунд для наступаючих.

З наших окопів, що ледви замітною ниточкою вються впоперек ланів, вигулькнули постаті. Десять, сто, тисячі. Не чути команди ні бряскоту зброї, говорять тільки руки командантів: сотенних, четових, роевих.

Третій курінь суне житами вперед. Далі сіножать, горбок і ворог. Ще доки наступ розвивався у високім збіжу, то ворожі окопи мовчали, але коли розстрільна вийшла на сіножать, заклекотіло перед ними.

Бидно, що в куріні впала команда: четами скок вперед! — бо то тут то там підривається чета і біжить кількадесят кроків. Ворожа артилерія дає про себе знати. До ворожих окопів підходить ярком резерва. З Хими видно її, а на Химі командант артилерії. Короткі накази і вже ярком, разом з резервою, окутується димом вибухів.

Розстрільна третього куріня підсувається нестримно. Але чому стільки хлопців остається?! Чому в рядах то один то другий лягає і вже не підноситься?!...

Жертви!...

Чимраз більше їх. Вогонь з ворожих окопів кріпшає. Наступ рветься. Нема сили.

Тоді батарея, що стояла недалеко окопів, виїжджає чвалом на доріжку і жене просто до ворога.

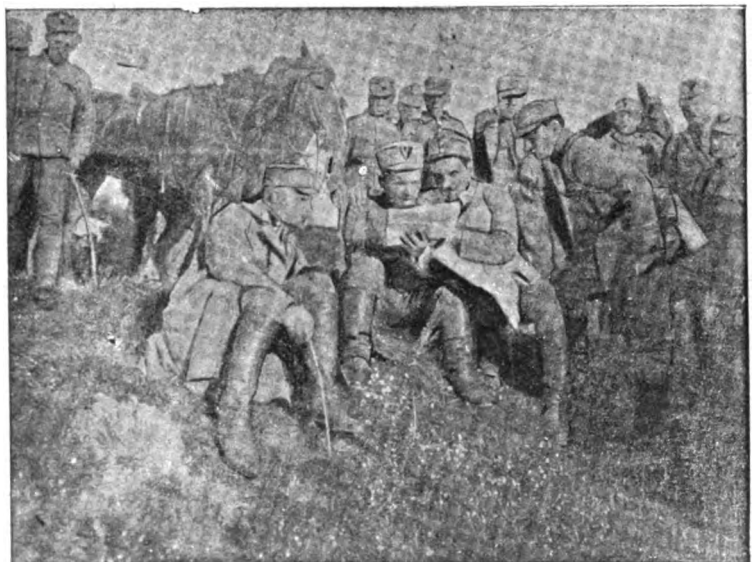
Безумні! Адже їм всі коні вибють.

Минули жито, минули гурт дерев, доїжджають до нашої розстрільної... Паде один кінь, потім другий... Не спинилися. Минають розстрільну і перед носом противника обертають і картачами в окопи.

Гарматчики звиваються як мухи в окопі. Горяча робота. Під роями настирливих крісових куль. Немилый той свист для уха гарматчика, волисть сто раз зойкіт гранатів.

Поява батареї додає духа піхотинцям. Цілий курінь зривається до наступу. Під небо бє крик: Гурал! і... окопи здобути.

Напроти ставу справа не пішла так легко. Деякий

Штаб бригади У. С. С. в поході на Березани. Від ліва: пор. Верхомиї, от. Букшований, от. Бізанц, сот. Білинкевич.

полк легіонів не перший раз бачить війну. Це така сама „стара війна“, як і їх противник: перший курінь УСС. Наступ іде як на вправах, але й оборона як на вправах. Тут старі, досвідчені боевики використовують кожний рівчик, кожний горбик, — тамтїж не хвилюючись стріляють, а мірять добре. Курінь ще й половини дороги не зробив, а вже мав більше страт, як третій за весь час наступу. Ворожі окопи під горбком, перед окопами похила сіножатя, знаменитий достріл. А за плечима став, що грозить кожному відступаючому.

Наступ застряг на сіножаті. Знову грає телефон до батарей і знову закурилися окопи над ставом. Тим разом рвуться гранати більше скажено і безпощадно. Мстяться за страти в людях і в часі.

Пятнадцять минут підготовки і піхота знову рушає вперед. Кожна пядь землі окуплена кровю, а тих пядей богато... Сотки метрів!... Але таки доходить до окопів і багнетами виганяє обсаду.

Телефон: „Ворожі окопи здобуті!“

Телефон: „Ворог іде до протинаступу“.

Телефон: „Курінь відступив на вихідні позиції“.

Такі три відомости приходять два рази за одну годину. Два рази перший курінь багнетами промостив собі дорогу і два рази перед багнетами відступав. Ніхто не думає робити йому за те закиду. На війні так: нераз невдача йде в парі з більшим геройством, як успіх.

Попід Химу пересувається бригадійна резерва: перший курінь другого полку. Самі „гусята“. Назвали їх так тому, бо це новобранці, всі обстрижені „на нульку“, і як мають хвилину відпочинку, то збиваються в гуртки і сивкають тоненько як гусята.

Тепер „гусята“ йдуть на поміч „старій війні“. І таке буває.

Телефон 3 бригади: „За всяку ціну взяти й вдержати!“...

Значить: або-або!...

Рушили до наступу. Гусята з ліва. Зовсім негірше йдуть, тільки практики бракує і тому зразу мають страти.

Одна чета третього куріня дісталась на крило і траскає по ворожих окопах.

Тепер ледви чи видержать!

Не видержали...

Спершу одинцем, потім цілими гуртками відступають за горбок. Одинока дорога відступу: на право попри став. Але гусята лівим крилом засягнули вже до ставу, а перший курінь минув окопи і пре далі.

Хаос стрілів, з лівого боку пискливе „гурра“ малих гусят і бій над ставом ущух

Телефон: „Окопи взяті, обсада не існує, двіста полонених“.

Горбки над ставом, що перед хвилиною були тереном горячого бою, остигли, замірили, заснули. Нема вже чого звертати на них зір, вони вилучені з битви.

Тепер очі всіх звернені на далекий шлях, що йде з Бережан до Наравва. Там курява не йде від Бережан, а до Бережан. Другий курінь завернув ворожі обози і тепер мають тільки один вихід: на Рогатин.

Але плян каже і цей замкнути. Власне пригналася якась бригада (не бригада це, а рештки бригади!), що має заставити останню фіртку. Зразу видно, що бригада не встигне. Стрільці змучені цілонічним маршем ледви тягнуть ноги і що кілометр відпочивають. Колиб так полк кінноти! Перелетів би просторінь як на крилах.

Бригада не дійшла. Двацять курінів, обози, артилерія, булава і все, що не бажало собі стрічі з Армією, ринуло вільним шляхом на Рогатин...

Бережанська битва скінчилася.

Бережани — ключ до Львова був у наших руках.

Але Львова не відчинив. Як стільки разів у нашій історії, замок і цим разом затявся.

Переговори з Мадярами в 1918 р.

Споми. Написав: *Микола Алиськевич*, сотн. У. Г. А.

I.

По опущенні Львова переїхали всі наші державні установи, які повстали у Львові, до міста Тернополя. Не були вони ще зорганізовані, були лише поназначувани деякі секретарі з президентом др. Костем Левицьким на чолі. Секретарем військових справ був сотник Дмитро Вітовський, заграничних др. Льонгін Цегельський, торгу і промислу д-р К. Левицький, внутрішніх д-р Сидір Голубович.

Тодіто — в грудні 1918 р. — Тернопіль, із своїми 45 тисячами душ населення, робив вражіння великого і чисто українського міста. На вулицях рух від скорого ранку до пізнього вечора як піший, коловий, так і самоходовий. Тут „рокують“ новобранці до казарм, там відходить курінь на фронт. Стрілецьтво, хоча дуже різноманітно одягнене — цей в російським, тамтой в австрійським, інший в італійським, цей знову в турецьким або німецьким плащі, або без нього, кріси одні на ремнях, другі на шнурочках — але йде карно і бодро, співаючи під такт маршу бадьорі пісні. — Там знову приїхало чимало наших старшин із Австрії, щоби зголоситися до служби в Секретаріяті Військових Справ, там різні цивільні урядовці, які приїхали з найдалших закутин ЗОУНР по інформації до Секретаріятів. Час-до-часу переведуть наші стрільці з двірця сотню-дві коней бувших малярських гузарів. Їх перебирав тодішний обозний референт Окружної Команди Тернополя пор. Хома собі на клопіт, бо не мав доволі стрільців, які обійшли би і накормили стільки коней, тому взявся на спосіб і роздавав часть коней за картками доколичним селянам. Чимало тих нещасних „вовнних учасників“ кінчило свою воинну виправу під пластами або на полях Тернополя, шукаючи собі стебелини поживи. Тут знову переїде вулицями Тернополя який самохід, везучи до Секретаріятів „антантську“ комісію на переговори в справі „перемиря“.

Це був час, коли вже навіть існуючі Секретаріяти не мали своїх окремих розміщень, тому приїзжі з провінції урядовці чи інтересенти чимало мусіли покрутитися по вулицях Тернополя, заки успіли допитатися до відіосних панів секретарів.

Найліпше функціонував ще Секретаріят Військових Справ. Розміщений тоді в будинку бувшого австроугорського банку при вул. Святоіванській, мав вже зорганізовані поодинокі реферати, а все те завдяки послідовній праці пок. полк. Дмитра Вітовського. Хоча пок. Вітовський не був заводовим старшиною, а резервовим, сотником УСС і не зраджував надзвичайного військового хисту, одначе ізза своєї чистої і прямої вдачі, організаторського талану, незвичайної солідности та ідейности, а притім не малого ума, зумів не найгірше виявляватися із повіреного йому відповідального становища. Понад усе визначався скорою і влучною орієнтацією та рішучим діланням. Помічником полк. Вітовського в Секретаріяті був сотник Бубела, а з поодиноких референтів тямлю сотників: Панчака, Сивака, Магальяса, д-ра Біласа як лікаря і пор. Гарасимовича як інтенданта. Праці і клопотів чимало, а робітників і припасів обмаль! Львівський фронт раз-у-раз жадає доповнення,

старшин, одягів, зброї, амуніції, технічних знарядів, про запільні кадрові частини і не згадувати! Тисячі різних полонених вертають з російських, німецьких і австрійських полонів, всі голодні — треба їх прокормити і відставити до границь, а над усе щодня прибувають із Придніпрянської України десятки поїздів бувшої австрійської і німецької армії в повороті домів. Їх треба тут розброювати, оскільки це не удалося зробити командантові двірця в Підволочиськах от. Шухевичеві, бо не рідко лучалося, що не хотіли вони добровільно здавати зброї.

Дня 19. XII. 1918. ранком взяв мене пок. полк. Вітовський до себе і передав мені своїм військово ввічливим тоном доручення менш-більш такого змісту: „Пане сотнику! Нині пополудні виїдете до Будапешту і будете старатися навіязати торгові зносини нашого уряду з малярським міністерством війни в справі виміни нафти за зброю і амуніцію. Для орієнтації подам вам, що ми платимо Директорії по 3 кор. за один піхотний набій, числимо цистерну нафти Іосо Підволочиська 50 до 60 тисяч корон. Однак ви не глядіть на ціни, а всіма силами старайтеся видістати амуніцію, бо з фронту алярмують, що стрільці без набою при боці. Нам потреба 20 міліонів піхотних, а по 10 тисяч гарматних набоїв різного калібру. Цистерна нафти коштує нас Іосо Дрогобич 18.000 кор. З вами поїде один представник інтендантури, а до охорони візьміть з собою одного підстаршину. Про ваше прибуття малярське правительство вже повідомлене. По дальші подробиці зголосіться у інтенданта пор. Гарасимовича, а по повновасти й інші документи у сотн. Бубели!“

Того самого дня зголосився я зі ст. десятником П. Бадовським у обох в горі названих старшин, дістав в інтендантурі нові російські плащі, колушки і шапки і зачет 4.000 кор. на дорогу, а у сотн. Бубели всі потрібні документи та вказівки. Зі сторони інтендантури приділено мені до помочі поручника, Хорвата по народности, якого назвиська я сьогодні не тямлю.

II.

Їзда в місії за границу не була для мене новою, бо вже по берестейським мирі їздив я як член австрійської заграничної комісії — тоді в степені поручника — до Києва на переговори з Центральною Радою, а опісля до Петербурга. Якого душевного настрою і яких думок були мої співтовариші подорожі до Будапешту, не знаю, одначе я сам їхав з почуттям великого душевного вдоволення раз тому, що зможу віддати свої прислуги своїй державі, а подруге тому, що зумів здобути собі у нашої влади таке довіря до моєї особи, що уважала мене, 25-літнього молодика, відповідним до переведення такого важного діла. І їдучи в Будапешт мав я одинокі бажання і намір довести до мети повірену мені чималу задачу як найсовісніше і під можливо найдогіднішими для нашої справи умовами. А що я мав багато знайомих генералів-Малярів ще з часів австрійської війни, то вірив, що при їх помочі удасться мені перевести справу якслід.

О 3-й год. по пол. виїхали ми в трійку самоходом Секр. Військ. Справ з Тернополя до Бережан, де в Нач. Кмді Г. А. мали змінити самохід і їхати ним далі до Стрия, а звідтам залізницею через Лавочне до Будапешту. Шлях з Тернополя до Бережан вється подільським горбоватим тереном, протинаючи собою тут і там розлогі багаті села. Нераз до війни їздив я ще студентом туди на прогульки ровером і тямлю, що бита дорога була рівна, гладка; тепер війна і тут не забула вибити своє пятно! Всюди глибші і плитші вибої, мостів або зовсім нема, або сильно ушкоджені, по поручах ані сліду, придорожні дерева - окраси позрізувані або спалені, хрести і статуї повивертувані і побиті, з гарно збудованих газдівств денеде лиш місце лишилося, а кілька сіл головню коло Козови зовсім щезло з лиця землі. Мимко цього здавалося, мовби вся околиця забула на своє нещастя і з нами спільно радувалася, а стоячі ще хати і церкви співали з нами пісню визволення молоденької української держави.

По одногодінній подорожі доїхали до Нач. Кмди Гал. Армії. Із перших старшин, яких ми стрінули в канцелярії, був сотн. Сень Горук. До нього я звернувся зараз в справі обміни самоходу. Сотн. Сень Горук, педант а рівночасно і флегматик, почувши мое жадання, притягнув по своїй звичці правий вус до носа і з холодною румяною усмішкою на обличчю відповів: „Товаришу! Не маю часу тим занятися — (був персональним референтом!) Потім відіслав мене до сотн. Гузара, цей знову до полк. Мишковського. Ці наші „ходатайства“ скінчилися на тім, що ми самоходу не дістали і мусіли їхати далі залізницею. А що поїзд в напрямі Ходорова відходив щойно слідуячого дня рано, припало нам в Бережанах підночувати. Нічо не помогли наші представлювання, що наша їзда пекуча, на це діставали ми відповідь, що самохід в напрямі, або що він до диспозиції виключно пана генерала; скінчилося на тім, що нас запросили до харчівні.

Дня 20-го грудня ранком виїхали ми з Бережан до Потутор. Тут на двірці стрінули ми перший транспорт Придніпрянської Армії — бригаду Кравченка, яка як авангард Армії У.Н.Р. ішла на поміч нашим частинам під Львів. Бригада була порядно зодягнена і узброєна. Бачучи її в Потуторах, ми вірили, що при допомозі братів Придніпрянців наші війська скоро здобудуть Львів і тому ще спішніше старалися дістатися до Будапешту. Одначе заки ми вспіли звідтам вернутися, почули, що вся бригада на фронті розлетілася.

З Потутор мали ми відїхати о 9-й год. рано, тимчасом наш поїзд був готов до відїзду щойно коло 1 год. по пол. Їзда залізницею за українських часів не належала до приемности. Віддаль, яку переїжджається звичайно в 4 до 5 годинним часі, треба було тоді їхати 24, коли не більше, годин. Причини лежали в лихий обслузі поїздів і в недостатчі вугля. Тоді опалювано машини сяговиною, а що її нераз на тендері не багато можна було помістити, то машиніст мусів що кілька стацій набирати свіжого дерева; не рідко траплялося, що поїзд здержувався по дорозі в лісі і тоді подорожні самі зносили з ліса сяговину, щоби скорше міг поїзд відїхати. Була ще одна причина неправильної їзди! Саме тоді дочіплювано до поїздів цистерни нафти, яку перевозили приватні купці на продаж до призбручанських стацій. Для певности транспорту конвоювали звичайно самі

купці свої цистерни. Знаючи об цім, виїсноували машиністи цю ситуацію для своїх зисків і на першій ліпшій стації або й на отвертім поли здержували поїзд, мовляв, — „машина зіпсувалася“. Поправка машини кінчалася, коли в руках машиністів опинилося кілька тисяч корон, зложених на „репаратуру“ купцями. Були випадки нарочної скритої саботажі, бо їзза недостачі своїх сил мусіли ми заступатися нераз машиністами ворожого нам елементу. Згодом дістали ми машиністів Придніпрянців і тоді рух поїздів став нормальнішим. Фахових залізничних сил було дуже мало, а й ті, які були, це бувші нижчі урядовці. Тепер припала їм доля займати вищі пости, в яких вони майже не визнавалися і це лихо відбивалося на залізничім руху. Тут зазначу, що попри це все були особові вози ще військово дуже понижені, вікон майже ніде не було, двері понижені, лавки теж не краці. Бруд усюди. В дорозі сильна студінь і протяги, освітлення ніякого. Мало теж хто тоді подорожував, а коли вже мусів, вибирався закутаний в козухи мов у сибірську подорож.

Остаточню коло 1 год. рушили ми у вагоні без вікон в дорогу. В нашім поїзді їхали попри згаданих Кравчєнківців ще й цивільні, адебільша наші домашні сини Ізраеля, завзяті тоді українські патріоти.

Коло 4 год. по пол. добилися ми до Ходорова, а відтам виїхали в годину пізніше в напрямі Стрия. Всюди по двірцях зауважав я командантами двірців молодих хорунжих, які необізнані у своїй службі, все таки старалися по своїм силам сповняти службу як найліпше. Перед год. 8-ою вечером добилися ми до стації Стрий. Тут стрінула нас чимала, а притім доволі комічна несподіванка. Поїзд в напрямі Лавочного стояв під парою, склад його возів на диво добре дібраний, з добрими дверми та лавками і опалений. Чому саме так було, зараз нам прояснилося. Ми всіли до переділу III. кл., а за хвилину ввійшов до нас якийсь четар, представився як командант двірця і спитав, чи ми є ця комісія, яка їде на Угорщину, а коли ми потвердили це, перевів нас до одного з возів II. кл. і вказавши нам на сепаратку відїшов. Небавком вернувся в товаристві двох залізничних урядовців (межи ними один старший здається начальник двірця). Вони привиталися з нами, по чім начальник почав до нас промову, із змісту якої ми зрозуміли, що уважають нас Київлянами; витали отже нас як братів Придніпрянців на „нашій Галицькій Землі“. В межичасі ми всі три члени комісії перекинулися між собою поглядами і вислухавши спокійно їх привітливих слів, подякували, при чім вияснили, що ми не Київляни, а звичайні Галичани з Тернополя. Якими епітетами обдарили нас в душі витаючи, не знаю, однак маленьке замішання вчитали ми на їх лицях! В кілька хвиль по цій комедійці відїхали ми в напрямі Лавочного, вдоволені, що їзза телефонічного непорозуміння, ми могли вигідно їхати далі.

До Лавочного прибули ми відносно нормально. Зазначу, що поїзди стрийського і станиславівського залізничного вузла доволі складно ще тоді функціонували. На двірці Лавочне слідний був лад як у залізничній службі, так і команді двірця. Командантом двірця був сотник Чабак; завдяки йому вся служба відбувалася правильно наче за давних нормальних часів.

Тут ми пересіли в малярський поїзд. Що за ріжниця! Ні сліду революційних часів! Поїзди відходять правильно, машини не псуються, вози цілі, обслуга фахова, давна австрійська. Провіривши наші доку-

менти і карти їзди, жандарм і кондуктор замкнули нашу сепаратку і поучили нас, що тим поїздом доїдемо просто до Будапешту. Ми поклалися вигідно спати і пробудилися щойно перед стацією Токай. Не буду описувати, з яким смаком поснідали ми по куску мадярського „саламі“, попивши при тім свіжого токайського вина, а все за невеликою відносно оплатою. На двірці Міскольч явився в нашім переділі типовий Мадяр в ранзі четаря — Ляшльо по назвиську і спитав, чи ми є дя українська комісія, що їде до мадярського міністерства війни. На нашу притакуючу відповідь заявив, що він є висланником згаданого міністерства і на його приказ прибув сюди, щоби товаришити нам в дорозі до Будапешту. Ми очевидно радо прийняли його услуги і розговорюючи з ним на різні теми — чет. Ляшльо інтересувався головню ЗОУНР — не зауважили навіть, як наш поїзд заїхав около 2-ої год. по пол. на двірць мадярської столиці. З двірця відвіз нас наш товариш самоходом до готелю „Royal“ при вул. Ракоція і виведнавши у портієра три кімнати, завів нас на обід. По обіді попросив у нас наші візитівки, щоби зголосити нас в міністерстві з тим, що слідуєчого дня ранком прибуде до нас, щоби відвести нас до міністерства. Ми розійшлися по своїх кімнатах, щоби привести до ладу нашу гардеробу і випочати по дводневній подорожі.

IV.

Випочавши доволі, зібралися ми і вийшли над вечером на місто, щоби перейтися і приглянутися вечірному життю великого міста. Будапешт не був для мене новою, бо не раз не два був я у нім за світової війни. Як передше так і тепер на вул. Ракоція кольосальний рух, життя в повнім розгарі. Вже скорою вечірною порою ударяють звуки пречудних циганських банд-музик із нутра кожної каварні.

І дійсно, хто не чув мадярської циганської банди, сей не знає дійсного чару музики! Чеська музика не до порівнання. Тут школа, такт, ритміка, там чуття і ще раз чуття. Банди складаються звичайно із 5 до 6 скрипок, челя і цимбал; великі банди — ті можна почути лиш в Будапешті, Германштадті і Брашо — складаються з 12 скрипок, 2 чель і 2 цимбал, флета і клярнета. Дірігент банди т. зв. „прімаш“ ходить граючи на скрипці по цілій каварняній салі, приграв нераз гостеві до уха, а решта його товаришів, сидючи на своїх місцях, акомпаніює до пригравки прімаша. Годі тут вдержати такт, ціла гра одначе незвичайно ефектовно виходить. Музична здібність циганів така велика, що вистарчить прімашові перевистати якубудь незнану йому мельодію, а він вповні удачно її відиграє, а за прімашом ціла банда акомпаніює без найменших відхилів. Мадярські мельодії дуже схожі до українських. Одні чутеві і другі! Подібно як у нас думка, починається у них пісня поважним темпом, опісля поступенним crescendo доходить до шалених прямо темп ще живіших чим наші коломийки. Коли банда починає грати, настає на сали поважний настрій і гробова тишина; рівню із зростом темпа музики оживає присутна публіка, а що Мадяри чутеві, не вдержують, починають співати і згодом впадають просто в божевілля, почасти може під впливом шампанів бють склянки, ломлять крісла тощо. — На проході ударяло нас в очі те, що стрічали ми на вулицях багато французьких, італійських і румунських старшин; про ціль їх побуту в Будапешті дізналися ми при вечері.

Вернувши з проходу, застали ми у вестібулї готелю чет. Ляшля. Він заявив нам, що зголосив вже нас в міністерстві і ми маємо там явитися слідуєчого дня о 10. год. пер. пол. Сам він приходить, щоби — коли наше бажання — товаришити нам цього вечера, опроставжувати нас по місті, коли ми як чужинці забажемо пізн ти Будапешт. Ми подякували за дбайливість і зайшли разом на вечеру до ресторану Рояля. Там застали ми багато чужих старшин, яких бачили нї вулицях, а всі вони веселого настрою і бундючних мін, головню італійські і румунські. Почали сходитися і Мадяри старшини, всі ще в австрійських одностроях, з военними відзнаками на грудях, одначе вже без шабель. Заграла циганська банда! Чужі старшини веселі, бадьорі, а Мадяри сиділи мов трупи при столах, сумні та прибиті. І мимо моєї ненависти до них за їх варварське поведіння з нашими братами в Галичині в 1914. і 15. роках, жаль мені їх стало. Якась разяча несправедливість далася мені відчуті: Мадяри доволі своєї крови пролляли на всіх фронтах у всевітній війні, видно що і сидючи при столах старшини не до найгірших в австрійській армії належали, бо груди їх окрашені чимало ордерами, нині вони побіджені, а напроти них тріюмфують італійські і румунські а головню ті останні, яких армія не вдержала ані одної битви, а до тижня по виповідженні війни утікла уся з фронту і щойно бувша російська армія мусіла обороняти румунські землі перед австрійськими і німецькими військами. На наш запит, що діє дя офіцерня в Будапешті, вияснив нам Ляшльо, що під Будапештом стоїть інтернована армія Макензена (вона билася на румунським фронті і заняла була Букарешт), а для ст реження її сидить тут постійно мішана антантська військова місія, якої членами є і приявні старшини. Вони стежать теж за кожним кроком мадярського правительства. Притім подав нам теж, що поодинокі Мадяри роблять з інтернованою німецькою армією чималі інтереси: купують за безцін різні річи, як: самоходи, коні, упряж скоростріли, ба навіть гармати — розуміється все тайки перед антантською комісією. Ці слова немало мене заінтересували, а саме виринула у мене думка, чи не удалося би і нам вихіснувати цю нагоду для нашої армії. Посидівши ще часок, розпращалися ми зі симпатичним і ввічливим нашим товаришем Ляшльом і пішли до наших кімнат.

Поклавшись в ліжку, довго не міг я заснути. Ріжні думки і спостереження пережитого дня не дали мені спокою. Нагадувалися мені також недавні часи всевітної війни, а в звязку з ними і неодні дні, які я безжурно переживав в тім самім місті. І мимохіть якесь тепле вдоволення огортало мою душу, порівнавши ціль мого прибуття до столиці Мадярів тоді а нині. Так короткий час зумів стільки ріжниць зробити в моім житті! Недавно ще як „ц. і к. австрійський старшина“, нині вже горожанин свободної України! Понад усе непокоїла мене думка про те як удасться нам нинішня місія, а вістка про контролю антантської місії теж чимало турбот насувала на мій ум. Доси уважав я вислід нашої подорожі зависимим виключно від волі мадярського правительства, а тепер стало сумнівним, чи навіть попри згоду останнього удасться нам щобудь видістати ізза антантських заступників.

Дня 21. грудня зійшлися ми з Ляшльом при сніданні. В пів години пізніше їхали ми вже самоходом до міністерства війни, і за яких 20 хвилин сиділи вже у ждальні перед кімнатою міністра. Тут за столами

працювало чимало старшин головно майорів і підполковників генерального штабу. Колись за „австрійських“ часів незвичайно горді штуки, з бундючним виглядом лица і непривітні, сиділи вони тепер прибиті, не знати лише, чи ізза непевної будуччини їх кар'єри, чи задля незавидної долі їх батьківщини.

По хвилях ждання попрошено нас в кімнату міністра. Сам він мужчина 40 років (назви його не тямлю), сильний brunet, з типовими малярськими великими чорними очима, чемний і привітливий. Попросив нас до столика, почастував нас папіросками і спитав про цілі нашої місії. Коли я запізнав його з нашими домаганнями, почав він розмову менш-більш ось якого змісту:

„Яку саме Україну ви представляєте? Признаюся, що в справах України як і її назвах я дезорієнтований; як і загалом прошу мені вяснити, чи є дві України і які в ріжниці між одною а другою Україною“.

На це я вяснив, що народ, який замешкує обі області, є один. А що до сьогодні ЗОУНР є окремою частиною, на це зложилися лише випадкові обставини. Ці обставини я йому постарався як найдокладніше представити.

Вкінці я додав, що сьогодні ведуться вже переговори в Києві про з'єднання обох областей і злука в лише квестією днів.

По цім спитав нас міністер, яку частину України ми заступаємо. На мов зазначення, що ми є висланниками ЗОУНР, заявив:

„Для мене дещо в дивним! Саме учора була у мене вже одна місія цієї частини України і пропонувала мені теж нафтовий інтерес. Прошу вяснити мені, чи ви є членами тої самої місії, а коли ні, котрих з Вас маю уважати компетентними до заключення міждержавного договору“.

Ця вістка чимало мене збентежила; я не знав, чи це безпорядки наших установ, чи може нарочне підшивання Директорії під фірму ЗОУНР. Однак я не втратив рівноваги ума і відповів, що про існування такої місії я нічо не знаю, одно лиш певне, що заступати інтереси ЗОУНР лиш ми є уповажені, бо щойно перед двома днями виїхали з Тернополя; оскільки тут була яка місія — то певно буде з Києва або просто якась самозванча з Галичини, що в теперішних революційних часах, часах безпорядків є дуже можливе. Притім і попросив міністра, що колиб така знову у нього явилася, нехай відішле її до нас в цілі спільного порозуміння до готелю „Рояль“. По тих словах подер міністер якісь візитівки і заявив:

„Дякую, тепер впевні визнаюся! Щодо пропонованої вами виміни, я в засаді годжуся, мушу одначе поінформуватися вперед по наших фірмах про стан амуніції і зброї, а опісля мушу вяснити, чи тут будуть ще малі перешкоди, а саме: ми є нині під контролею антанті, якої представники слідять за кожним нашим кроком; треба буде рівночасно застановитися, в який саме спосіб мала би ця виміна відбуватися. Але це — думаю, удасться перевести; однак найважливіша з нашої сторони умова — це та: — де є у нас запорука, що Ваш уряд не уживе нашої зброї та амуніції проти нас самих?!“

Тут очевидно мав він на думці справу угорської України і Словаччини. Хоча не мав я дотично цієї квестії ніяких повноважень, ба навіть вказівок від нашого правительства, однак важність справи і часу викликала у мене малу хитрість, і знаючи, що в тім

часі Румуни сталися найбільшим ворогом Малярщини, бо забрали половину їх області, відповів я майже без застанови:

„Панам буде відомо, що наша держава має з Вами спільного ворога, а саме Румунів. Забравши ваші чисті угорські землі, відняли вони нам Буковину і загрожують Покуттю аж по Станиславів; а російській Україні заняли Бесарабію. Нині як ми так і рос. Українці не всилі воювати на два фронти, впевняю одначе Вас, що зараз по зліквідованню львівського фронту звернемося спільно з матірною Україною проти Румунії, а ці події — думаю — не без значіння будуть і для вашого уряду. На всякий випадок закупленого у Вас воєнного зняряддя ми ніколи проти Вас не звернемо, бо нема у нас до цього найменшої причини, зрештою уважамо Вас за наших приятелів і доброзичливу нам державу, чого доказом є довіря, з яким наш уряд нас сюди слав. Запевнення про те, що не будемо проти вас збройно виступати, могу дати Вам від імени уряду ЗОУНР на письмі“. — Мої слова викликали вдоволення на лиці міністра і він відповів: „Добре, прошу лишити мені час, щоби я міг порозумітися з моїми чинниками, а про вислід повідомлю Вас нині по полудні і тому прошу Вас до себе на 4. год“.

З міністерства виїшли ми дуже вдоволені. Не то проблеск надії на ос'ягнення цілі нашої їзди, але майже певність вступила в нас. І в тім переконанні всіли ми до самоходу, щоби відїхати на обід до Рояля. По дорозі застановлявся я лише над цією місією, про яку згадував міністер. Чи була це дійсно місія, чи може він нарочно нас випробовував, щоби дізнатися, якого роду місією є ми; яке вражіння викличуть на нас его слова. Знав я, що Директорія амуніції не потребує, не мала отже причини слати своїх відпоручників в Малярщину. Моя цікавість заспокоїлася, коли самохід став перед нашим готелем, ми зійшли на хідник і тут побачив я пок. чет. Калиновича. Здивувався я його присутністю в Будапешті, знаючи, що він був доси в Станиславові. На мій запит, що тут робить, відповів:

— „А ти що?“

— „Я приїхав переговорювати з тутешним правительством в справі виміни нафти за амуніцію“.

— „А я — відповів Калинович з усмішкою — в тій самій цілі, однак з тою ріжницею, що я в справі виміни нафти за збіже“.

— „Для кого?“ — питаю.

— „Для міста Станиславова — відповів, — на припоручення управи міста“.

— „Уважаю крок управи міста шкідним для інтересів ЗОУНР, а рівночасно самозванчим, бо без порозуміння з Секретаріатом. В інтересі ЗОУНР відідь назад і порадь, нехай управа міста віднесеться по збіжа до Секретаріату Торгу, а цей може опісля зі свого рамени подбає про збіжа для цілої області ЗОУНР!“

На це усміхнувся Калинович і заявив, що його переговори добігають до кінця, нині-завтра договір буде підписаний. Не мав я сили заборонити йому переговорів і загалом не мав над ним ніякої езекутиви, тому попрощався і відїшов разом із моїми співробітниками і чет. Ляшльом на обід. Оскільки знаю, відїхав чет. Калинович з Будапешту з нічим.

Підчас обіду кружляли наші розмови з Ляшлем головно около сути переговорів, при чім впевняв нас Ляшль, що відідемо з повним результатом. По полудні

малий спільний прохід вулицями Будапешту, де — завначу — чимав сензацію творили ми нашими російськими шинелями і такими самими шапками. Мало чи не кожний прохожий дарили нас цікавими і довгими поглядами і словами „tuska“, „ogos“, або „kozak“*).

О 4-й год. явилися ми в міністерстві. У ждальні застали ми двох цивільних мужчин, які видно ждали на авдієнцію. Один з них старший віком, високий, товстий, на лиці червонявий мужчина, другий нижчий, худий, літ около 45. Оба тихцем щось з собою розговорювали до хвилі, коли їх попрошено до кімнати міністра. Увійшли, а за кілька хвилин і нас туди попрошено. Міністер представив нас взаємно, подаючи, що оба присутні пани це пан Вайс, властитель фабрики зброї і амуніції в Будапешті і його секретар; рівночасно заподав п. Вайсові наші жадання і, звернувшись до нас, заявив:

„В порозумінні з моім правительством могу вам подати до відома, що наше правительство згідне ввійти в торговельні зносини з вашим урядом, а що до подробиць дотично виміни зброї і амуніції прошу порозумітися з паном Вайсом. В цій саме цілі я обі сторони тепер сюди запросив“.

На це відізався п. Вайс, що заки приступимо до подрібних переговорів, він попросить нас потрудитися до його фабрики і там на місці оглянути якість і рід його фабрикату. „Коли вам вигідно, вишлю слідуючого дня мій самохід, який завезе вас до фабрики!“

На тім нинішня авдієнція скінчилася.

Ми вернули до готелю. В його вестібулі приступив до нас якийсь австрійський сотник і спитав, чи ми в представниках Уряду ЗОУНР. На нашу відповідь представився нам: „Сотник Біберович, конзуль ЗОУНР на Угорщину“. — Всі ми зайшли до реставрації на каву і в розмові згадав сот. Біберович, що нині щойно довідався про наш побут, хотів довідатися, кого ми заступаємо і в якій цілі ми сюди приїхали. Тут зазначу, що Секретаріят Військ. Спр. а ні нам про заступництво ЗОУНР в Будапешті нічо не згадував, ані сотника Біберовича про нашу поїздку не повідомив. Це вказує теж чимало на нашу тодішню політичну невиробленість! Перекинувшись кількома словами, пішли ми до мешкання сот. Біберовича до одного із пансіонів при вул. Ракоція. Мешкання це складалося з 3-х кімнат: одна служила за приватне мешкання, друга була призначена на канцелярію, а третя на прийомну салю. Кімнати доволі малі і обстановка їх не найкраща, в кожнім разі не відповідали повазі уряду сот. Біберовича. Він оправдувався, що в Будапешті тяжко про якебудь приміщення і йому з трудом лише удалося приміститися в тім пансіоні. В канцелярії застали ми підполк. Курмановича, який їхав тоді з Відня до ЗОУНР, покликаний Секретаріатом Військ. Справ до служби. В розговорі почули ми від сот. Біберовича, що в Будапешті сидить ще від 4 днів українська торговельна місія з території ЗОУНР і переговорює з Мадьярами в справі продажі нафти. Саме тепер нараджується вона в сусідній прийомній кімнаті.

Ми пішли з сот. Біберовичем і підполк. Курмановичем до згаданої кімнати і застали там 5 цивільних мужчин різного віку і вигляду (межи ними один рослий старший мужчина з довгим сивим вусом — оскільки тямлю, представився як інж. Левизький);

всі вони сиділи довкола стола і були в розгарі якоїсь живої пересправи. Я спитав, відки вони і про цілі їх тутешнього побуту. Відповіли маловажно:

„Ми з Дрогобича і приїхали переговорювати з Мадьярами в справі продажі нафти!“

„В якій цілі і на чие уповажнення?“ — спитав я.

Почали тоді давати виминаючі відповіді, як і загалом поводитися, мов би до них ніхто не мав права, бо вони самі за себе відповідають. Тепер вияснилося мені, яка „комісія“ переговорювала з міністром війни і я зрозумів, як шкідливими для нашої справи є такі самозванчі місії. І не диво, що чужинці часто не хотіли трактувати нас серіозно, та наші просьби і домагання відсилали з нічим назад. — Я завізвав рішучо цю комісію, щоби вона не важилася ніде і нікому в Мадярщині оферувати нафту, бо шкодить тим загальній справі; на її протести я заявив, що коли комісія до 24 годин не опустить Будапешту, я відставлю її при помочі сотника Біберовича і мадьярської жандармерії до рук наших установ. На це заявили члени комісії, що зараз відідуть домів. І дійсно відїхали.

Тепер я свобідно відітхнув в пересвідченні, що знищив одну із перешкод, яка могла завадити чимало нашим переговорам, тимбільше, коли почув від сот. Біберовича, що згадана пята обнизила дуже ціну нафти на будапештенським ринку, оферуючи цистерну по 20.000 кор. Чи ці пани були заступниками яких наших установ, чи представляли собою яку приватну дрогобицьку консорцію не знаю; однак думаю, що вони ще між живими і счотять для висвітлення правди виявити нині в якийсь спосіб цілі їх тодішнього побуту в Будапешті. — В моім щоденнику мав я позазначувані назвища членів тої комісії, як і загалом дати поодиноких подій і назвища осіб, місць ітп., на жаль цей мій памятник заграбили разом зі всіма моїми річами бандити в 1920 році в околицях Рибниці на Придніпрянщині. Повищі спомини пишу з памяти, тому нехай читач простить, коли дещо неточно описую; олівець і папір все в трівкіші від людської памяти, тимбільше прибитої нашими теперішними відносинами.

По зліквідованні „пятаки“ сіли ми в чвірку: я, мій співтовариш по місії поручник — Хорват, сот. Біберович і підполк. Курманович в канцелярії конзуляту і зачали говірку. Підполк. Курманович говорив, що їде до Секретаріату — як чув — обняти пост шефа Нач. Кмди, або місце Секретаря Військ. Справ. Висказався при тім, що у випадку обняття одного із тих становищ, поспроваджує до нашої армії бувших австрійських старшин, щоби ними позалатувати люки в нашій старшинській корпусі. Подав і я йому назви деяких поважніших і здібніших австр. штабових старшин, між іншими полковника ген. штабу Франца Підгайського, який був визначною силою в австр. армії отам. ген. штабу Баньдермана, генералів — Авста, Ріхарда і Чічеріча (заступника австр. армії на переговорах в берестейським мирі!) — Почувши назву Підгайського, підполк. Курманович наче обурився і заявив, що має багато здібніших старшин; поспрошував їх опісля як шеф Нач. Кмди і Секретар Військ. Справ. Накінець попросив я сот. Біберовича, щоби товаришив нам в наших переговорах, що й дійсно він робив аж до нашого відїзду з Будапешту.

В назначеній порі наспів самохід п. Вайса і відвіз нас до фабрики. Не буду її тут описувати, лише за-

*) Москва, Рус, козак.

значу, що по п. Вайсові видно було, що йому залежить на тім, щоби як найбільше випхати товару. Показував нам крісову і ріжнородну гарматну амуніцію, кріси, скоростріли різних типів, міномети, т. зв. „Infanteriegeschütz-и“ „Scheinwerfer-и“ та ін. Наші оглядини тревали з годину, а на відвіднім запросив нас п. Вайс на дальші переговори до своєї приватної вілли на слідуочий день на 4-у год. по пол.

Із фабрики Вайса поїхали ми до міністерства війни, щоби здати міністрові звіт із висліду наших оглядин. Коли прибули до ждальні, мав міністер у себе якогось гостя. За час вийшов із його салі якийсь австрійський майор і відійшов у напрямі кімнат референтів. Тепер візвав нас міністер до себе і спитав, чи ми зауважили цього майора, який щойно від нього вийшов. „Це був — говорив він — для вас не дуже приємний гість, а саме це представник польської армії, який переговорював зі мною в подібній як ваша справі. Покищо відіслав я його до нашого муніційного референта і думаю, він відіде від нас з нічим“. Розвідавшись у нас про вислід оглядин фабрики, заявив, що діло зависить тепер виключно від нашої умови з п. Вайсом, з його сторони акція вже скінчена, а щодо дозволу транспортів як і їх способів, піде він нам як найприхильніше на руку. Просив нас відвідати ще його по остаточній умові з п. Вайсом. На відхіднім побажали ми міністрові „веселих свят“, дружного пожиття і тісних міждержавних зносин обох — його і нашої — держав і відїхали в місто, де тим разом гейби вже з нагоди доцільного переведення нашої справи заплатив нам всім парадний обід конзуль Біберович. Зараз по обіді він нас попрощав і відїхав до свого мешкання, де ждали його полагоди інші справи, а ми вихісновуючи свобідне пополудне, пішли оглядати Будапешт.

Нема на світі нації чи держави, яка не чванилася своєю столицею і наче мати свою дитину не вихвалювала як найкращу і найпривабнішу в світі! І зовсім правильно, бо це наказує їм робити їх національне чи державне привязання і гордість. Чваняться Англіїці їх Лондоном, Французи Парижем, Чехи Прагою, Хорвати Загребом ітд. Відносно двох столиць бувшої австро-угорської імперії: Відня і Будапешту, першу нагороду краси треба признати безумовно Будапештові! Хоча оба міста розложилися лівно обабіч тої самої ріки Дунаю, хоча серед тої самої географічної ширини, фавни і фльори і щодо їх величини в мала ріжниця, все таки Відень не дорівнює красою малярській столиці. Поділена Дунаєм на дві часті: стару Буду і нове місто Пешт, гордиться воно виплеканням двох культур — старої і новітньої. В Буді впадає в очі пречудна „біла палата“, яка глядить гордо з гори на весь Будапешт, а рівночасно мов береже далеко-далеко правильного бігу Дунаю. У її стіп пливають мов лебеді пароплави по філях ріки - велитня, то особові, то тягарові. Ріжних вони красок, будови і величини. Напроти палати відомий ланцуховий міст, наче би пробив Дунай і нагадував йому, що відси почавши несе він „Magyar vizet“*) Доокола палати розбіглися в ріжних напрямках вузькі, на старинний лад будовані вулиці, несучи на своїх раменах високі одноманітні кам'яниці. Перейшовши ланцуховий міст, входимо в Пешт. Чимала ріжниця! Це велике місто, одначе спосіб його забудування зовсім відмінний. Коли там були одно-

*) Малярську воду.

манітні доми, тут зауважуємо вже ріжнородність так, що окові лекше орієнтуватися: раз спічне воно на 4 поверховій кам'яниці, другий раз на пречудній одночи двоповерховій віллі, збудованій поруч і в гарнім городі. Вілль тут більше, вони в власність ріжних малярських нобілів, які в тій часті міста густо розсілися. Вулиці дуже навіть широкі, рух на них без порівняння більший і живіший. Це правдивий Париж, підчас коли Буда схожа більше на Відень. — Не багато часу лишлося нам на байдкування по вулицях, бо в грудневий день вже о 4-ій темніє, зрештою зимно зачало допикати і ми хоч-не-хоч зайшли в каварню на горяче малярське „Glühwein“, а при звуках циганської банди дуже воно нам смакувало. Наслухавшись доволі чардашів, вернули ми в готель.

Дня 25 грудня явилися ми о 4-ій год. по полудні у віллі Вайса. Застали там попри власника вілли ще якогось молодого гостя. Господар дому прийняв нас малою перекускою і представив нам присутного гостя як купця, який може нам доставити кілька міліонів м'ясних консерв і кількадесят тисяч пар черевиків. Ця несподіванка дуже нас вразувала, тимбільше, що ми про такі річі навіть не думали, бо хотіли роздобути вперед лише найконечнішу зброю та амуніцію. Заоферований товар хибував у нас нарівні зі зброєю, а закупно його було лише мрією. Не диво, що цей панок був для нас наче ангелом, а сам п. Вайс великим добродієм. Зробимо — думав я — чималу несподіванку Секретаріатові Військ. Справ, радість головному інтендантові, а прислугу всій нашій убогій Гал. Армії. Ми заявили, що вперед мусимо залагодити справу амуніції — бо вона для нас важніша, а опісля приступимо до консерв і черевиків.

Подякувавши п. Вайсові за прийняття, приступили ми до „інтересу“. П. Вайс спитав нас, чого і скільки ми потребуємо. Ми подали вказане нам полк. Вітовським число амуніції і около 500 штук скорострілів та спитали про ціну. На це відповів п. Вайс, що ціна його товару буде залежною від ціни нашої нафти. Все розуміється іосо стація Лавочне. Ми заявили, що торгуємо від „своїх“ іосо Підволочиська по 50 до 60.000 кор. за цистерну. П. Вайс відізвався на ці слова:

„Мої панове! Коли ви будете жадати за нафту високі ціни, тоді і я зі своїм товаром позаді не остану. Я вам скажу ось що: бувша Австрія платила мені початково по 5, опісля 8, а вкінці по 15 сот. за один піхотний набій — все іосо фабрика. А що між нами входить у гру доставка до Лавочного і нині менша вартість гроша, я можу почислити вам за такий набій по 25 сотиків з тим, що цистерну нафти прийму в ціні ваших коштів себто около 20.000 кор. іосо Лавочне. Зрештою по таких цінах оферували вчера „ваші“ нафту на будапештенським ринку“.

Тут вже прислуга — подумав я — відомої пятки! Все таки уважали ми злишним з п. Вайсом торгуватися, бо вимінні ціни, поставлені ним, були для нас багато хосеннішими, чим ціни з Директорію. Директорія числила нам набій по 3 кор., а цистерну по 60.000 кор. себто набій Директорії був о 100 %, дорожчий як у Вайса. Ціни гарматних стрілен і скорострілів я не тямлю, були вони теж для нас вигідні, тому легко прийшлося нам „прибити“ інтерес, почим звернулися ми до власника черевиків і консерв. Але і з тим не довго ми торгувалися, а по хвилі згодилися на ціну черевик по 25 кор. за пару, а ціни

консерви теж не тямлю. Тепер поучив нас п. Вайс, в який спосіб має наша виміна відбутися, а саме: він шле повний транспорт (30 до 40 вагонів) мішаного складу: один віз амуніції, другий зброї, інший консерви, дальший черевик і тд. під охороною вояків — Мадярів, щоби в цей спосіб замилити очі антантської комісії, мовби цей поїзд відходив до якогось мадярського гарнізону, положеного недалеко мадярської границі. На цей транспорт мають позірно напасті наші військові частини, розбріти обслугу, а поїзд забрати з собою до Лавочного, при чім на заповіджений день мала би бути нафта теж в Лавочнім. Ми згодилися на це, а щоби наш уряд міг затвердити нашу умову, зажадали ми від Вайса 14 денного речинця і до цього часу згодився п. Вайс бути в слові. — Супроти такого стану річи було нам злишнім інтересуватися купном військових річей в армії Макензена.

Ціль наша була осягнена і то несподівано гладко. Радости нашої не було міри, ми хотіли вже бути в Тернополі і потішити наших бідних братів, а рівночасно піднести духа в Нач. Кмді Г. А. і Секретаріяті Військ. Справ. Бо щож могло тепер стати нам на перешкоді відбити Львів? Армія наша численно зросла, по части вже й зорганізувалася і вправилася у воєнним ділі, всі недостачі ось-ось будуть виповнені, тоді наступ, заняття Львова і спокійна праця у визволеній нашій державі. За radoщами минув незамітно і вечір 25 грудня, а 26 рано явилися ми на працання у міністра війни. Цей поділився з нами радістю із-за переведеної умови, побажав нам щастя в дальшій нашій праці і відіслав нас в товаристві приданого нам якогось Мадяра майора (чи не муніційного референта при міністрові війни) до президента мадярської республіки — Михіла Каролі. За кілька хвилин були ми вже в його канцелярії. Цей прийняв нас вже менше ввічливо — видно вдача його була більш холодна — він притакнув лише свою згоду, зрештою сказав, що ця справа є виключним ділом міністра війни. Ми відіхали в готель з тим, щоби найближчим поїздом залетіти в Тернопіль.

V.

Мій співтовариш Хорват лишився в Будапешті і більше до нашої армії не вернув. Я зібрався і в товаристві підполк. Курмановича сиділи ми о 3-ій год. по пол. в переділі II. кл. поспішного поїзду Будапешт-Лавочне, відпроваджені аж на двірць симпатичним чет. Ляшлем. Тут ми з ним розпрацалися, я подякував йому за його товариство і співпрацю з нами і перемінявся на спомин візитівками. В переділі застали ми вже одну жінку, а згодом увійшли ще дві, які зачали зараз між собою голосно по мадярськи розмовляти. Лише перша сиділа мовчки і майже нерухомо. На обличчю її слідне було якесь німе душевне пригноблення. На другій чи третій стації висіли обі „голосні“ пані, остали ми оба Українці і перша товаришка подорожі. Я спитав її в мадярській мові, чи вона Мадярка — не відповіла, в німецькій теж не дістав відповіді, в хорватській те саме.

- А може пані Полька?
- Ні, я руска!
- А звідки, коли можна знати?
- Я зпід Проскурова!
- Так ви Українка?!
- Так! — була її відповідь.

— Відки пані ідуть?

— Ах, не питайте! — сказала. — Іду зі Сабадки, де маю мужа.

— Хіба російський бранець?

— Ні! — Тут вона оповіла свою життєву трагедію. Її батько є священником в однім із сіл Проскурівщини. В 1918 р. квартирували в їх селі Мадяри, вона запізналася з їх старшиною інженіром. Згодом полюбилися обое і пібралися. По розпаді Австрії виїхав її муж зі своєю частиною домів; коли довго не вертав і не давав про себе ніякої вістки, виїхала вона до нього до дому і тут застала страшну несподіванку: в його домі жінка Мадярка і двоє дітей! Тепер вертає вона домів нещасна, зломана жінка — не жінка. А гарна і ніжна і видно слабівільна, через що й упала жертвою вирафінованого Мадяра. І чи мало подібних випадків було у нашій Галичині?! Скільки наших жінок упало в цей спосіб жертвою різних обманців-чужинців? Випадок нашої товаришки подорожі замітніший ще й тим, що вона попри українську зглядно російську мову іншої не знала, а її муж знав лише мадярську і лихो німецьку мову. Як вони порозумівалися між собою і з якою відвагою могла вона пускатися в життя з людиною, якої не розуміла — се її тайна!

Поїзд перелітав мадярські рівнини — пушти і зближував нас що хвилі до нашої рідної землиці, яка чи не з години на годину вижидала нашого повороту. Не менше спішилося і нам. Над вечером випали ми ще в останне токайського, кожний з нас примістився, як і де міг і почав дрімати. Так доїхали ми до Лавочного. Тут треба було пересідати до українського поїзду, а що було доволі часу, зайшов я до команди двірця. Сот. Чабака застав я в канцелярії команди. Поінформував його про вислід нашої поїздки і повідомив заразом, яка праця жде його дотично „нападів“ на мадярські поїзди. Чабак прийняв цю вістку з вдоволенням і обіщовав добре вивязатися, якщо ця задача буде йому повірена. О год. 7-й рано прибули ми до Стрия.

В Стрию була тоді росташована команда курпусу полк. Гриця Коссака. Фронт був під Львовом, а команда в... Стрию! Чи не задалека віддаль?! Не знаю, як міг диспонувати п. Гриць Коссак своїми силами на таке віддалення? Як могла на це згодитися Нач. Команда? Який вплив мало се на фронтів частини?

Ми хотіли скорше добитися до Тернополя і тому пішов я з підполк. Курмановичем до штабу корпусу, щоби там дістати самохід. В команді не застали ми полк. Коссака, відіхав був саме тоді на фронт, лише його шефа штабу отам. Паппа, по народности Мадяра. Ми представилися йому і подали ціль нашої їзди в Тернопіль та попросили про самохід. На це дістали відповідь, що вправді при корпусі є два особові самоходи, але вони є приватною власністю пана полковника. А що п. полк. тепер на фронті, не може сам отам. Папп диспонувати приватною власністю команданта. На мое жадання зателефонував п. Папп до п. Коссака, але дістав відмовну відповідь. Щойно на мою загрозу, що я насильно зарекувірую оба самоходи тому, що нині ніхто не може мати приватних самоходів, які після воєнного права підлягають рекувізації, рішився остаточно п. Папп призначити нам критий віз; ним відіхали ми (я, підполк. Курманович і дес. Бадовський) в напрямі Тернополя; однак доїхали лише до Рогатина, бо тут самохід мав дефект і ми мусіли в Рогатині перено-

чувати та щойно ранішнім поїздом їхати далше в Тернопіль.

Ще один день їзди і ми добилися остаточно пізно вечером до Тернополя. Тут застали ми вже лиш рештки наших установ, бо Секретаріати переїхали були на постійний побут до Станиславова. Слідуючого дня прилучився я до транспорту решток Секретаріатів і з ним прибув пополудні до Станиславова. В Секретаріатах настали за цей час чималі зміни. Все вже майже в комплекті, поодинокі Секретарі поназначувани, реферати пообсаджувани, бюро розміщені в будинку дирекції залізниць. Президентом ЗОУНР вибраний на місце д-р К. Левицького — д-р Сидір Голубович, задержуючи рівночасно секретаріат торгу і промислу; Секретарем Військових Справ надалше полк. Вітовський.

Я відшукав полк. Вітовського і здав йому звіт із висліду мові поїздки, при чім окрему увагу звернув йому на зобов'язання, яке я самовільно дав малярському міністрові війни відносно ужиття зброї проти Малярів. Далше я старався доказати, що в інтересі нашої держави лежить піддержати дружне пожиття з Малярами, де ми можемо мати велике жерело черпання зброї, амуніції та харчів і в дальшій мірі з Чехами, які можуть помагати нам доставою одягів та шкір. Полк. Вітовський погодився вповні з моїми думками і обіцяв піддержати їх на засіданні Ради Секретарів, яке велів спросити на вечір, щоби на нім запізнати пп. Секретарів із вислідом мові поїздки в Будапешт.

О год. 7-й веч. зібралися в кімнаті готелю „Австрія“ Секретарі: През. д-р Голубович, полк. Вітовський, д-р Макух, д-р Бурачинський, інж. Мирон, Артимович і д-р Лев Бачинський. Полк. Вітовський представив мене поодиноким Секретарям і подавши коротко ціль скликання засідання, доручив мені, щоби я здав подрібний звіт із переговорів з Малярами. Я подав в подробицях кожне слово, висказане і почуте в малярським уряді, підчеркнув зокрема зобов'язання дане відносно неагресії області Угорської Русі, зазначив хосенність умови з огляду на ріжницю цін між товаром Директорії а п. Вайса, як також з огляду на обставину, що тут мавмо готові без труднощів більші припаси зброї, амуніції і технічних приладів тоді, коли Директорія мусить збирати амуніцію поміж селянами, що вимагає доволі часу. В додатку доставка зі сторони Директорії має за собою ще й ту небезпеку, що большевики можуть ненадійно заняти землі Придніпрянщини і тоді завід для нас і катастрофа для нашої армії. З поважних причин просив, щоби Рада Секретарів затвердила мою умову, вихиснуючи кожду хвилину задля поганого положення нашого фронту. По мені забрав голос полк. Вітовський і познайомив в коротких словах пп. Секретарів з положенням нашого фронту і також поставив внесення на негайне затвердження умови, а також і на нав'язання зносин з чеською державою. Пп. Секретарі зачали дискусію над нашими звітами, а в тім моменті увійшов якийсь старшина і доложив, що прибула депутація з Угорської Русі і бажає конче бути зараз прийнятою Президентом ЗОУНР. Д-р Голубович казав впустити депутацію в кімнату.

Явилися два відпоручники Угорської Русі, один в ранзі хорунжого, а другий ст. десятник. Хорунжий промовив до п. Президента менш-більш такими словами:

„Як заступники х. села, х. комітету відносимося до вас, щоби ви уділили нам братньої військової помочі в боротьбі з Малярами, які нападають на наші села, реквірують нам худобу і бють селян. Ми бажаємо злуки з вашою областю і сподіємося, що ви браття Галичане не відмовите нам вашої помочі, а як діти одної неньки вставитеся за своїми братами!“

Безперечно ідея велика і скорше чи пізніше була би приступила укр. держава до справи прилучення Угорської Русі, але покищо були це лише задушевні мрії одних і других братів. Не знаю, чи ця депутація була відгуком всеї Угорської Русі, скорше гадаюся, що це були висланники одної, або двох сусідних громад, а щодо заподаного малярського насильства — може це були лише вибрики поодиноких осіб малярської армії чи жандармерії. І не треба було бути надто великим політиком чи стратегіком, кожний смертний, який лише дрібку був обізнаний в нашим тодішнім загальним положенням, міг зрозуміти, що просто божевіллям, коли не убійством, було би для нас робити собі свіжого ворога і виступати збройно проти нього, а в додатку сильного та зорганізованого і ослаблювати наш і так крихкий фронт. В дальших послідовностях нерозважного кроку було би: замкнути собі раз на завжди жерело закупів потрібних нам військових припасів і поріжнитися з Чехами, нашими безпосередними сусідами; Чехи були тоді надто заінтересовані Словаччиною і Угро-Русю. На мою думку навіть мирне прилучення угорської України до нашого державного ембріона було тоді передчасне і непожадане із-за тягарів, які треба було двигати, маючи під собою згадану область. Тих кілька соток населення угорської України, здебільша мешканців високих гір, бідних і гол одних, треба би було зараз з першим днем прохарчовувати і слати їм вагоново хліб, якого тоді у нас треба було зі свічкою шукати. По хлібі треба було щойно слати інструкторів, які село за селом ширили би національне і культурне оствідомлення та українську державну орієнтацію, закладали школи, товариства ітд., а це все вимагало чимало часу, сил і гроша, яких не збувало у нас, а недовставало. В додатку повища праця не була би легкою, бо т. зв. „Руснаки“ були коли не ряними маляронами, то щонайменше сильною русофільською запоурою.

През. Голубович вислухав депутації і попросив її вийти на час, щоби над відповідю засягнути думки Ради Секретарів. Началася нарада над тим, чи треба збройно виступати проти Малярів, чи залишити справу угорської України аж доти, доки не зліквідується польської війни і не приведеться до ладу нашої держави. Одні були за збройним виступом, оправдуючи своє становище тим, що ми стоїмо день перед нашою злукою з Придніпрянщиною, будемо отже сильні чисельно і матеріально — цю думку найбільше підносив і обороняв сам през. Голубович, а попри це підчеркував, що нашим обов'язком і правом є заступитися за братів Угро-Русів тимбільше, коли вони про це просять. Другі були проти воєнних кроків, обоснуючи своє становище тим, що наш фронт слабкий, а польські сили ростуть з кожним днем, ми окружені зі всіх сторін ворогами, а одиними народами, які нам яко-такто чито з інтересу чи просто безінтересовно могли би помагати, а що найменше не шкодити — це Маляри і Чехи. Цього переконання був полк. Вітовський і він з гори твердив, що

наш збройний виступ скінчиться невдачею, бо пориваємося з лопатою на сонце, а вслід за тим пропадемо, окружені зі всіх боків ворогами. На поміч — говорив — Директорії не можемо зовсім числити, бо її військові сили заняті більшовиками і з ними не можуть собі ради дати, так що і ми мусимо помагати їй своїми і так нечисленими курінями!

Не помогли ці річеві докази полк. Вітовського; по його словах почав през. Голубович настоювати таки за збройною поміччу братам „Руснакам“ і спитав Вітовського, яку силу може він призначити на цю почесну виправу.

— Жадну — відповів Вітовський — бо і так маю замало курінів, щоби обсадити добре львівський фронт!

— Годі всеж таки відмовити братам помічі — сказав п. президент — чейже ви, пане секретар, можете призначити на цю ціль бодай кілька курінів?!

На це відповів іронічно полк. Вітовський:

— Пішлю хіба один курінь!

— Добре, пане секретар! А звідки і під чивю командою, бо це мусить бути якийсь старший старшина? спитав д-р Голубович.

Відповідь полк. Вітовського звучала резигнуючо:

— Призначу коломийський курінь, а команду віддам в руки підполк. Федоровича!

— Добре! Так прошу видати зараз телефонічно прикази Окружній Команді Коломия, щоби слала свій курінь і візвати підполк. Федоровича до обняття команди! — сказав п. президент. Звідомленням депутації про експедицію закінчилося це засідання.

* * *

Якого кінця дожила славна протимадярска справа коломийського куріня, читачам відомо, а які наслідки вона принесла — теж не в строгому таємно! Хто зна, чи не прискорила вона нинішньої долі

Угорської України, а навпаки, якої ваги було би набрало переведення нашого договору з Мадярщиною на хід справи Прикарпатської Русі з одною, а міждержавних відносин трьох межуючих тоді республік: української, чеської і мадярської з другою сторони.

Що президент д-р Голубович відняв одним словом нашої Гал. Армії майбутню амуніцію, зброю і технічні прилади, це ясне. А до здобуття Львова і зліквідування тим самим польського фронту і хто зна чи не вирішення справи ЗОУНР хибувало виключно стрілен і зброї. Армія наша була вже доволі сильна і карна, лиш убога в кріси та стрільна. Кожному з нас відомий похід ген. Грекова з чотирокутника смерті; він вибрав тоді напрям походу на Львів через Тереховлю - Тернопіль, бо надіявся захопити в Бродях три вагони піхотних стрілен. На його розчарування стрільна ці були непридатними до наших крісів, а стрільці наші з нечуваною посвятою йшли тоді наперед, промощуючи собі дорогу серед ворожої лінії виключно багнетами. А причиною відвороту нашої армії за Збруч була виключно недостача амуніції. — Здається, що армія Галлера не булаби змогла виповнити припоручень Франції, коли би кожний із 100.000 наших стрільців членів УГА почув коло себе тягар 120 набоїв. Такого воєнного запалу, який настав був у наших стрільців підчас походу Грекова, здається ні у одній армії не можна доглянути.

Не хочу в цей спосіб робити замітів през. д-р Голубовичеві, бо вірю, що він як знаний, щирий, ідейний і заслужений народний діяч поступив тоді в пересвідченні, що як начальник Держави робить для Неї хосенне діло, вірний наказові його чистої та ідейної совісти, однак крок його був хибний і чимало шкоди приніс націй Армії і Державі і хто зна, чи не був він одною із найважливіших внутрішніх причин упадку ЗОУНР..

Військові відзнаки Дивізії Сірожупанців

При значній різноманітності однострою нашої армії і через часті його зміни протягом лише п'ятироків (1917-21), вже тепер потрохи вислизають з пам'яті деякі його дрібніші приналежності, як напр. рангові відзнаки. В цім переконуємося при розпитах бувш. старшин, що переходили з одних частин до других з відмінним одностроєм.

З описів деяких Сірожупанців далось мені більше-менше усталити такі їх відзнаки, ношені на комірі.

Старшини мали золоте шиття:

Хорунжий — один золотий колосок

Поручник — два

Сотник — три

Підполковник — два з галуном

Полковник — три з галуном

Генерал — герб.

Козаки мали срібне шиття без галунів:

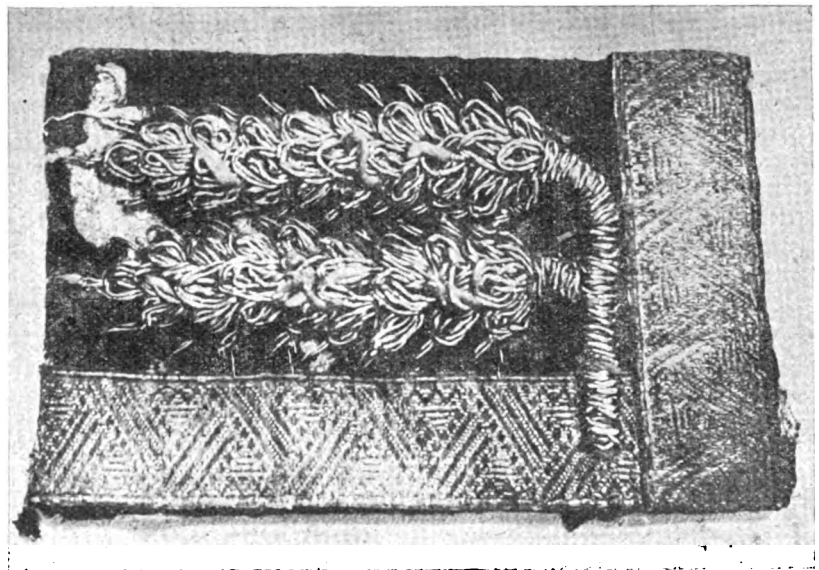
Козак — один срібний колосок

Чотовий — два

Бунчужний — три

Підхорунжий — ?

Тло нашивок у відзнак:

Штаби, шпиталі, священники — малинове

Піхота — синє

Кіннота — жовте

Гарматчики — червоні
Інженірні частини — чорні

Священик мав на малиновому тлі шитий сріблом хрест з срібним галуном.

Як видно з доданої знимки одної з відзнак, виглядає вона незле, але й невійськово. Можеби така відзнака більше надавалася для частин постачання.

„Дерманська Республіка“

Написав: Павло Селезюк

До одної з ганебних та жалюгідних подій на Волині підчас наших визвольних змагань — треба віднести тз. Дерманське повстання.

По російській революції та демобілізації російської армії край наповнився різними темними типами, які ночами разом з анархією почали ширити всілякого роду грабунки. Найбільше дісталось зненавидженим селянством панським маєткам. В с. Дермані, тепер Здолбунівського, а давніше Дубенського повіту знаходився маєток кн. Любомирського. Палати князя пограбували частинно салдати, а решту докінчили Дерманці, захоплені своїми „бувалами у світі“ людьми Іваном Довбенком, прозваним Галата, б. матросом Балтійської флотії та іншими особами. Розохочені грабунками Дерманці й не зогледілися, як в князівського добра нічого не лишилося, а що до грабунків була ще охота, то пограбували, знову ж таки за намовою згаданих осіб, і добра Свято-Троїцького монастиря, який знаходився в Дермані.

1918 рік. Настає влада гетьманату. Скрізь по Україні порозташовувано відділи війська, які почали карати села карними експедиціями. Це було одною зі страшних похибок Гетьманату і цим озброєно проти себе селянство, яке лише почасти було винне в грабунках, та дано в руки большевиків чудесний аргумент для агітації проти Української Владн. — Не минула кара і Дерманців. Відділ Гайдамаків, стаціонований на стації Мізоч (7 верств від с. Дерманя) зробив нальот на Дермань, вібрав всіх мешканців на сход і вибравши будинок замішаних в грабунках кількадесять селян — тут же на очах решти — випоров їхнагаями.

Тимчасом вибухло проти гетьмана повстання. Заворушилися і Дерманці, підбурювані большевицькими агентами мат. Дибенком, Рибакком та провідником Спасівської волости на Дубенщині Рекуном, який дуже часто приїжджав на „просвещеніє“ до „сусідньої Дерманської республіки“. Цей „ревком“ вирішив врешті використати ситуацію в краю і підняти також повстання взагалі проти Української Армії. (Дубенщина була вже занята укр. республіканським військом). Проголошено с. Дермань „Дерманською Республікою“. До „республіки“ ввійшли також суєвідні села як Буша, Борщівка, Мізочик, Лебеді та Здовбиці (остання претендувала також на „самостійність“, але ж їй якось слабше пішло).

„Ревком“ в складі мат. Дибенка, Рибакка і інших (прізвищ інших членів не знаю) — почувачи себе профанами у військовій ділі — вирішили запросити на керування „армією Дерманської Республіки“ якогось військового чоловіка. В тій цілі делегация Дерманців звернулася до Чеха-кольоніста Говорки з чеської кольонії Ірвени, б. старшини російської армії, аби той взяв провід над Дерманцями. Говорка від цієї чести категорично відмовився та радив дерманцям сидіти

До речі зауважу, що наші музеї не мають у своїх зборах комплетів рангових відзнак. Найскорше цей брак направить наша сім'я, сім'я читачів „Літопису“, розшукуючи і надсилаючи відзнаки, а то й цілі убори всіляких частин нашої улюбленої армії до музеїв і тим заповнить цю нероблячу нам чести прогалину.

тихо, вказуючи при цім на безцільність такого повстання та перспективи в майбутньому. Одначе повстання таки вирішено зробити і то під проводом своїх місцевих військових „авторитетів“.

Командантура міста Здолбунова, перечуваючи, що в Дермані діється щось непевне — вислала в розвідку старшину та двох козаків, аби ті в місці переконалися, в чім річ. На простуючу дуже безпечно розвідку напали в Ірвені Дерманці та забрали її в полон. Козаків зараз же по розбровіттю випущено, а старшину (прізвище не відоме) — вирішено розстріляти. Довго нараджувалися та тягли жеребки, кому прийдеється вбити невинного чоловіка, а тому що ніхто не рішився на це — вирішено розстрілять його гуртом. По відповіднім „підтриманню духа“ самогоном — старшину розстріляно та потім поховано під кол. Ірвеною.

Після цього інциденту з розвідкою — вирішили Дерманці вже не критися зі своїм повстанням, а виступити отверто з наступом на самий Здолбунів. Витягли якусь заховану гармату та почали остріл Здолбунова, а „армія“ тим часом оточила місто зі всіх боків, острілюючи також місто з кулеметів і рушниць. Від гарматного острілу потерпів чугунолітейний завод в Здолбуніві, на який Дерманці звернули найпильнішу увагу свої гармати. В місті наступу ніхто не сподівався, бо большевицький фронт був далеко, отже в місті панував цілковитий спокій, тому самозрозуміло, що наступ та остріл міста якимись військами викликав як серед населення так і серед залози певний неспокій. Не зустріваючи відповідного опору — Дерманці ввірвалися в місто, прямуючи до двірця, де в вагонах знаходилося військо, яке по острілянню їх Дерманцями поховалося в будинок стації і звідти відстрілювалося. Командант війська (його прізвища, кількості війська та назви його не міг я мимо своїх старань довідатись), наказав залозі стрілянину припинити цілком та підпустити Дерманців до себе як найближче. Дерманці опянілі успіхом пояснили собі причину припинення стрілянини утечею противника та побігли ще швидше в напрямку стації. Залога, підпустивши повстанців до себе на кроків двіста — привитала їх такою дружною сальвою з кулеметів та рушниць, що Дерманці відразу відмовилися від своїх войовничих плянів та кинулися втікати.

Так в Здолбуніві пропала Дерманська „самостійність“, проіснувавши всього кілька днів. Тих повстанців, які засівши в лісах біля Дермані, відстрілювалися проти наших військ — розстріляно, в живих лишилося небагато. Розлючене козацтво хотіло зтерти з лиця землі Дермань, та почало остріл з гармат по Дермані зі ст. Мізоч, але делегация селян, які поставилися до повстання — оскільки не негативно — то пасивно — ублагала козаків і стрілянину припинено.

Український куток у Військовій Музею в Брюсселі.

Український відділ при Військовій Музею в Брюсселі

В неділю 10 травня відбулось відкриття Українського Відділу при Королівській Військовій Музею в Брюсселі, в якому зібрано пам'ятки нашої армії і наших визвольних змагань з року 1918-1920. Святим відкриття увінчалась двох-річна робота і старання української колонії в Бельгії. Ним закріплено нову позицію, що свідчить перед чужинцями про національне буття і наші змагання до державности.

По організації і викінченню Української Секції в Світовій Музею в тім же Брюсселі в р. 1929 українські емігранти почали шукати нової нагоди приложити свої сили на місцевому ґрунті до якогось патріотичного діла. Вони звернули увагу на Військовий Музей, який відзначається зцірковою організацією і цікавим матеріалом, що відноситься не лише до Бельгії. Тож не дивно, що з усіх брюссельських музеїв він є найбільш одвідуваним і становить прекрасну трибуну для пропаганди.

Нині він містить різні пам'ятки бельгійської армії від часу повстання королівства в р. 1830, а навіть дещо з попередніх часів, доби Наполеона та голяндського панування. Крім цієї історичної частини має також велику збірку всіляких військових річей, що

відноситься до останньої Великої Війни і народів, які брали в ній участь. Кожна нація має одну або кілька вітрин, де розміщено зброю, муніцію, прапори, відзнаки, медалі, образки, вкінці манекіни в повних одностроях. Окремі салі заняті пам'ятками бельгійської армії і трофеями відібраними у Німців.

Зараз по війні основна маса цього матеріалу була приміщена в якійсь старій будові, і нею ніхто не

Українська Громада і гості, присутні на відкриттю Українського Відділу при Військовій Музею в Брюсселі

цікавився. Аж доки нинішній Директор Музею, кол. старшина кінноти п. Леконт не занявся справою, і не здобув від міністерства нового помешкання, належних коштів, не розложив матеріалу, як того вимагає наука і смак. Нині Музей представляє приклад порядку, твір шляхотного декоративного таланту, плід ерудиції і наукової безсторонности. Тож не дивно, що він так є люблений бельгійською публікою.

От на цей то Музей і кинула оком Українська Громада м. Брюсселі та почала робити заходи для приміщення в ній Українського Відділу. Пізніше ту справу перебрала на себе Укр. Нац. Рада, що стоїть на чолі української колонії в Бельгії. Вже перші старання показали, що Дирекція ставиться прихильно до пропозиції Українців постачити їй матеріали, з яких можна би було zorganizувати Відділ. Тих матеріалів треба було шукати найбільш на українських землях під Польщею та в Чехії, де осіла головна маса нашої військової еміграції, тому вирішено між іншим звернутись до відповідних офіційних чинників.

Згідно з порозумінням Українці вдалися до Чехів, а Дирекція музею до Польків з проханням, аби вони уділили дещо з того, що було відібрано від українських відділів в час інтернації. Чехи обіцяли зробити все можливе, але до нині від них не отримано нічого не маємо. Натомість Поляки відмовили досить категорично. Тим не менш Бельгійське Міністерство Справ Закордонних наказало своїм Леґаціям в Празі і Варшаві пересилати до Брюсселі в дипломатичних валізках все, що їм буде передано особами чи установами для Українського Відділу. Отже довелось покладатись головним чином на власні сили, і на допомогу українського громадянства та на доброзичливість Бельгійців.

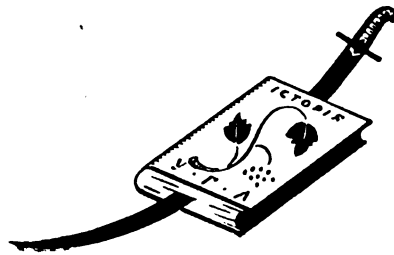
Стали писати Українці з Бельгії на всі боки. Багато з тих писем зосталось без відповіді. Але дехто і відгукнувся. Найцінніші річі прислав п. ген. Куш, якому різні особи передали цікаві річі. Бібліотека ім. Петлюри в Парижі надіслала маску пок. отамана, Полк. В. Вишинський дав булаву, подаровану йому Січовиками. В книгарні Савули у Відні закуплено

мазепинку, бляхи до поясів. Роздобуто образки Перфецького, справлено чудовий прапор з тризубом на деревку.

Мало по малу зібралось доволі матеріалу, щоб одягнути два манекіни, одного в однострій наддніпряського козака, у смушевій шапці зі шликом, а другого в стрій галицького січового стрільця в мазепинці. Пізніше до них долучено українського старшину кіннотчика, який виглядає дуже гарно. В коло манекінів у великій вітрині розложено різні річі і памятки українського війська, на стінах розвішено стратегічний план з кінця 1918 р., чотири таблиці відзнак всіх ранг обох армій, образки, портрети. Вітрина наша стала виглядати не згірше за інші а як деякі чужинці твердять, ліпше за другі вітрини.

Відкриття призначено на 10 травня. Дирекція Музею запросила всіх членів Т-ва, що гуртуються в коло нього, Українці з свого боку розіслали численні записки Бельгійцям, Литовцям, Грузинам. Багато зіхалось Українців з провінції. Свято почалось промовою Голови Укр. Нац. Ради, панз Андрієвського. В ній він дякував насамперед Дирекції за симпатію і допомогу в справі увіковічення чинів Української Армії в Музею. Далі подав загальні відомости про Україну і її вагу та значіння в минулому і майбутньому. Пізніше старшина був української армії п. Олексюк зробив огляд збройної боротьби за незалежність України. Наприкінці Директор пояснив наукову важність збірки і дякував Українцям за їх старання та дарунки.

Після промови гостей, між якими було кількох видатних українських Бельгійців, та литовські старшини, розповіли про нашу армію, її акцію, трагічні події значних збройних боротьби. На тому скінчилось Свято. При розпитуванні українці і дехто з гостей відфотографувалися на могилу Незнаного Воїна. Виході з Музею Української колонії зложили вєфувалися, а далі рушили написом „Бельгійському Нє-Тут представники українців“. Численні часописи ликий пишний вінок з чашного відділу і маніфе- знаному Воїнові від Української колонії. Численні часописи відзначили факт відкриття виставки наших симпатій до бельгійської нації.

За Плаучою великою

(Зі споминів С. К., 6. підст. 18-ої бриг. У. Г. А.)

Вночі йшов дощ. Не дощ а злива. Не даром так вчора сонце пекло, гнітило нас, як ми доходили до Зборова.

І нині знов воно встає там ізза тої гори і усміхається до нас. Скоро висушить баюри, що поставали на розбитім гостинці, а далі до нас візьметься... Чи є що гірше для стрільця в поході, як та жара, що дух забиває? А води, як хочеться! Так і припавби до керниці і цілий би в неї вскочив... Піт по лиці спливає, під наплечником мокро, здається і сорочку скинувби...

Бригада ночувала в Зборові. Наша 6-та сотня мала нічліг у великій stodолі за містом. Цілу ніч вибирали стрільці вигідніше місце для себе, бо крізь дах текло як через решето.

Над раном чути стріли близько за Зборовом. Недобрі вісти. Десята бригада опустила Гологори. По тамтій стороні армія Галера напірає. Вивінована, як армії держав у 1914 р., а у нас... набоїв нема.

Вийшли битим львівським шляхом за Зборів. На право від нас в переді гремить-клекотить, на ліво покищо спокійно...

Стріляє наша артилерія. По стрілах пізнати, що наша. Клекотять скоростріли. На хвилю замовкнуть, тільки крісові стріли чути, а далі знов починають, як у Великодиу Пятницю під церквою калатають діти.

Добре боронять Сини свою матір Землю, бо кожний свій слід кровю значать...

Назустріч нам тягнуться довгі валки обозів. Все відступає до Зборова і далі. Туркіт, крик, гамір, стрілянина на недалекім фронті, все мішається до купи. За фронтом гірший страх при відступі, бо на фронті тільки залізо і порох говорять...

Минаємо останні вози обозів. Чогось помало іде наша бригада. А так треба би скорше до бою... Помогти братам, що стараються останки Волі затримати. У нас ще є по кілька набоїв...

Наш 2-ий курінь пішов полями на ліво. Довго білів шлях із рештою бригади за нами, аж потонув за ланами збіжа. За нами ідуть кухні та вози сотенні.

Хтось пісню почав. І десь вона візьметься! Чи в радости, чи в горю. Стрілецька вдача, як давня козацька!

„Україна з Польщев та не в згоді жили,
На самого Дмитра огонь розложили...“*)

Не дуже голосно співає гурток стрільців на переді. Курінний Назаревич на коні обернувся, затримує пісню.

Стрілець без пісні, як без води риба. З пісню забулося, що йдемо там, де пісню смерть співає... Співаки похнюпилися. Стрілецької думи розмову перебили...

Під Плаучою на полі табором стали. Кухні обід доварюють, по дорозі горіти не хотіло, жар дорогою розсипався. Стрільці одні в карти „очко“ грають, дехто листа пише. Чи може сповідь передсмертну до рідні подає? Хорунжий на руку сперся, думку думає... Може банув за вечерами тими, що провів в Тернополі у чорнявки свої? Як під Тернополем стояли,

не раз конем сотенного, як тільки сонце йшло на спочинок, де неї заїздав, а по дорозі пісню гомонів: „...Перші кури, як запіють, тоді встанеш, тай підеш“...

Чогось тоді, як ідеш до бою, усе миле перед очі стає... Спомини з дитинних літ в уяві розсипаються, перші дні весни...

„Шеста сотня, збірка!“ А за хвилю; „Ходом руш!“

Споважніли стрільці... Рука кріс обіймила. Сонце цілує горячо в лиця. Глухий ритм кільканацяти десятків ніг. В переді хорунжий. На сонце скося поглядає. До вечера має обсадити беріг Стрипи і виставити на ніч полеві сторожі.

Вечеріє. В селі (Плаучій) передвечірний рух. Пастику з товаром з поля вертають, стародавний журавель в долині скрипить. Стрільці всю воду з відра молодичі забрали, назад весела до колодязя йде.

— Боже вам помагай! — старий дідусь біля воріт з ципком в руках стоїть. Вечірне сонце на срібне волосся золотом кидає...

— Бувайте здорові! пращають стрільці.

Минули село. На горбі кладовище видніє. Біліють та чорніють хрести. На боці вонний цвинтар. Рядами невеличкі хрести стоять...

Щось думку наганяє: Чи й над нами такі хто поставить?

Кажуть, що вояк, як іде у бій, не сміє думати про смерть, а про життя та перемогу, та чи годен так?

Заходить сонце за обрій. Дихають теплом поля. Нічні примари пускають стежі у вивози, у ліс.

О, рідні поля! Чого такі милі в ту хвилю? Дивитися на нас, чи міцно сталь в руках держимо?

Не журіться, не кинемо!.. Хіба з мертвих рук на ваших межах віднімуть...

Хорунжий люльку закурив, Чудний такий.

— Хай жінка не журиться, каже.

Стрільцям байдуже. „Або добути, або дома не бути...!“ Не перший раз іти в таку „коломию“. А тільки що гризе: набійниці порожні!

Ідуть спокійно. Тільки ноги тишину колотять. Дехто кріс на однім рамени затаїв, на карк закладає.

Стрілецькі очі на поля, на рідну землю поглядають. Немов питають: — Чи пригорнеш ти нас, як треба буде?...

Так тихо всюди. Сполошена перепелиця втікає в жито.

Надходить ніч...

Над Стрипою виставила сотня полеві сторожі. Я зі своєю в садку. Є три хати, та в них нікого нема. Хаая! недавно видно повтікали. Хтось тут вже по своєму подарив, чи може так лишили. В хатах повно соломи, вікон нема.

В долині блищить ріка. За рікою тихо.

Висилаю двох стрільців на чати і других двох на звязок на боки. Решта спочиває. Обійшов обійстя і лягаю в садку. Підміною зелена трава, а надімною моргають зорі... Люблю на них дивитися. Там більше мудрости, щастя, як під ними.

Чую легеньке: псит! там, де чата в долині. Встаю і йду туди.

— Що сталося?

— Чути було шмер за рікою. Якби хто у воду ліз.

*) Пісню ту співали часто стрільці 18-ої бр.

Наслухую. По тамтїм боці село за рікою... Вулиця зі села до ріки провадить. Хтось коні в ріці напуває. Знов плюскіт і чалапання в болоті. Завернув і поїхав помало до села. Коники малі, господарські. Вертаю навад у садок.

Над раном принесли стрільці каву з кухні.

— Пийте, бо скоро, мабуть, звідси заберемся.

Хорунжий з'явився. З поспіхом:

— Стягніть скоро чати! Відходимо взад. Понижче нас. противник перейшов Стрипу.

На полі сходиться сотня. Ідемо взад аж під Плаучу. Блестить роса на житі, мак після ночі став червоніший.

На дорозі булавний Вовк (з Тернопільщини) на фірі чекає. Набоїв привіз. Десь по селах наабирали. Скоро стрільці розкопили. Декому й не стало, дехто тільки з гудзом на чолі відступив від воза.

Під кладовищем куринь чекає. Куринний пор. Назаревич на коні кудись на ліво дивиться. Приїхав до сотень.

Приказ: Четверта, пята на право, шеста сотня з місця, розстрільна!

Перед нами тихо. В недалекій віддалі стрілець від стрільця, посувається розстрільна полями вперед. На правім крилі, десь під Зборовом видно, як тріскають шрапнелі. Там вже клекотить.

Криваво сонце нині сходило...

На ліво від себе беріг Стрипи лишили, більше на право змагавмо, де бій іде.

Погано прийдестья женцям його жати.

Галява столоченого жита. Лежить кінь убитий. З сідлом, військовий. Чий, не знати.

Очі наші на право глядять. Там щось недобре твориться... Розстрільна вигнулася взад, та чим раз рідне. Видно, як стрільці з високо піднесеними крисами (долом збіже заваджає), підбігають взад..

Щось зашуміло на нашім лівім крилі. Залізний деркач цокотить, та не перед нами, а за нами, на вскіс по плечах...

Долів! — приказ.

Що це?... Чого ворог за нами?...

Сичать смертоносні оси, та падають біля нас. Стрільці притаїлися. Дехто обернувся фронтом на ліво і глядить очима за противником. За житом на толоці чорніють рядом купки свіжо-викопаної землі. Ізза тих купок час від часу димок у гору підноситься. Наша розстрільна творить до них прямиий кут.

Чути зойк там, де ліве крило. Там жито гірше хвилює, як біля нас.

Куринний Назаревич на коні приліг, з правого крила до нас чвалує. Помітили його із толоки, бо кінь рвесья кудись, сталевого дощу боїтьсья.

„Шеста сотня змінити напрям на ліво!“ — впало до нас із коня.

Я на правім крилі сотні. По землі повзаю на ліво. Розстрільна помішалася...

— Рівнай до середини! Мірник звичайний!...

Трах-трах!... понеслося наше.

У відповідь з толоки ріжуть по нас скоростріли.

А де наші скоростріли? Чому їх не чути?...

В обозі лишили. Нащо їх брати, як набоїв нема. Ту не вистава.

Гей там, мужі державні, при зелених столах, порадьте що!..

А сонце так пече. Немов глумиться над нами...

Проти мене ровом на толоку підсуваєсья ворожа резерва... Багато їх синів...

Стрільяй! — кричить хтось надімною...

Стрільяти?!.. Та чим стрільяти?... Ні, брешу, у мене ще один набій, та треба його на випадок...

У мене ще одна ручна граната. Підбігти, та кинути її не далеко, та не виплатиться, бо за гранатою і мене не стане. Стрілець недалеко мене, як підсувався, за високо шапку з жита показав. Положили його, щоби ліпше землі тримався...

Ріднуть наші стріли, а розстрільна — не знати, хіба сусід про сусіда знає, бо дальше жито заступило.

Ще хвиля і ригне толока на нас синіми постатями із найженими багнетами. А наші другі сотні далеко десь за нами, а може вже й відступили, бо стрільянина назад посуваєтьсья.

„Французькі багнети довші як австрійські,“ шепче до мене сусід з права. Ще щось шепоче до мене, та я не чую, не хочу нічого чути... Чекаю, заки щось станетьсья...

Дивлюсья в жито коло себе. Маленька зелена комашка повзає по стеблі безжурно.

Житом вистовий до нас пробираєтьсья. Зігнувся, без шапки. Коня лишив в долині. За хорунжим питає...

Хорунжий Босий розгорнув жито.

— Пане хорунжий! Відступ! Ще хвиля, загорнуть нас! Наші вже за Зборовом!

Від стрільця до стрільця поніссья шепіт в розстрільній. Заколисалося жито. Розстрільною посуваютьсья взад.

Ще трохи, трохи і перестане нам докучати сичання їх куль. Щоби тільки в долину, де жерела бють, а там вже за горою...

Гусаком над кернички зійшли. Стрільці до жерел припали...

— Не пийте води! свариться хорунжий. Кольки дістанеш один з другим...

— Пане хорунжий, я роззуюсья, вимочу ноги. Так напарило, що йти не могу, проситьсья якийсь стрілець. Як іде, на кріс опираєтьсья.

— Не можна, брате! Тікай, як можеш, бо в руки попадешсья...

За кладовищем сотні спочивають. Як ми зблизилися, рушають дальше і ми за ними. Ніхто не спиняєтьсья, не числить страт у сотні. Нема часу, бо ворог на пяти наступає...

Куди ідемо? Де опинимось? Ніхто не знає.

Коби тільки на хвилюк сісти де, бо підощви на ногах так печуть... Декотрі стрільці кривають... Чоботи зі сирівцю парять.

Перед вечером в Козовій були. Перед нами цікавість на лицах цивільних, за нами перевага-глум.

„... Відлітають сірим шнурком...“

Пригадалосья мені. Ідуть невеселі стрільці з мовчанкою на устах. Перевтома на лицах спочиває...

Темніють ниви за місточком, берези коси з жалю поспускали. Ніби дροжить земля, жаль до стрільців має...

— Не винні ми, — здаєтьсья шепчуть спрагнені уста стрільців.

Попри нас штаб бригади переїхав. Сот. Др. Ілько Цьокан, командант бригади, струнко на коні сидить, тай думку думає... Невеселу.

— Гей, ти, пане сотнику, батьку наш, не добре твориш, що нас у бій посилаєш, та голими руками жар загортати кажеш — набоїв не даєш!..

Та не чує він... Думки ровм у голову летять... В сторону рідної Золочівщини глядить, яку нині покинула Воля...

Де-що з давно минулого

Уривок зі споминів. Подав Др. Л. Кобилянський.

„Спогади — це єдиний рай, з якого нас не можна вигнати“.

Жан Поль

Року 1871, по скінченні гімназійного курсу в житомирській гімназії (тоді в Житомирі була лишень одна хлопчача гімназія), я вступив на медичний факультет університету св. Володимира в Києві.

Житомир в тім часі уявляв з себе чисто польське місто, або краще сказати, польсько-жидівське. Підчас польського повстання 1863 р. Житомир відігравав значну ролю: тут організувались повстанські гуртки, відбувались польські патріотичні маніфестації, в яких ініціатива та головний провід були в руках католицького духовенства та польського жіноцтва. — Коли ж повстання було пригломшене, почалась, звичайно, русифікація всяких установ та громадського життя, але посувалась та русифікація доволі мляво і не давала великих позитивних наслідків. Театр в Житомирі перед повстанням був польський, а після повстання став російським; польські вистави були заборонені.

Але головним об'єктом русифікації, можна сказати, була гімназія. Треба зауважити, що й гімназія перед повстанням була ґрунтовно спольщена; хоч викладавою мовою була мова російська (опріч р.-католицької науки віри), однак майже всі учні гімназії, більшість педагогічного персоналу і навіть педелі розмовляли по польськи. Величезну більшість учнів гімназії становили Поляки і Жиди; чистих Росіян, то б то Великоросів було обмаль, Українців була, правда, значна кількість, але майже всі вони, або принайменше велика їх більшість були або спольщені, або зросійщені; національно-свідомих Українців, навіть серед учнів старших клас, зовсім майже не було. Між собою учні-Українці розмовляли або по польськи, або (коли це було заборонено) — по російськи.

Ото-ж в гімназії польська мова була сурово заборонена. Учням, під страхом кари, забороняли розмовляти по-польськи не тільки в гімназії, але й поза гімназією — на вулиці, в театрі і т. д. — не лиш між собою, але й з сторонними особами, ба. — навіть з батьками та з родичами. Науку р.-катол. віри викладано російською мовою, яку ксьондз-законовчитель немилосердно калічив; підручники були літографовані, перекладені з польського. Старезний учитель малювання та краснопису Божидар Йосипович Собкевич — Поляк — не знав з-роду російської мови і, коли заборонено польську мову, став розмовляти з учнями мовою українською, яку він знав досить добре.

Треба однак зазначити, що русифікацію в житомирській гімназії переводжено не дуже педантично. Серед педагогічного персоналу гімназії було чимало людей розумних та політично-коректних, яких я завше згадую з почуттям пошани. Таким був, напр., тодішній директор гімназії Іван Якович Ростовцев — згодом помічник куратора („попечителя“) київської округи; далі — інспектор Петро Гаврилович Барщевський та ще людина, яка стояла безпосередньо близько до учнів — дозорець („надзиратель“) Феофил Іванович Бахталовський. Той був Українець — та хоч і знав російську мову, але з нами учнями розмовляв пере-

важно по українськи. Бахталовський був нашим улюбленцем. Нажаль він згинув передчасно трагічною смертю: збожеволівши, повісився. Зокрема мушу ще згадати учителя російської „словесности“ — Володимира Олексієвича Шаврова. То був зразковий педагог і високо-коректна людина, учитель-джентльмен в найкращому розумінні слова (він, напр., ніколи не ужив слова не то що „жид“, а навіть „еврей“, а говорив натомісць, коли треба було, „іностранец“). Шавров тішився серед усіх учнів без винятку високим авторитетом, глибокою повагою та широкою симпатією — і мав на нас учнів великий моральний вплив. Ми переймали від нього не саму лишень науку — яку він викладав ідеально, — але й його етику, його коректність та звичайність і ту тактовність, яка характеризує так зв. „добре виховану“ людину. Не трудно зрозуміти, яке велике значіння мало це для нас в нашому вже самостійному товариському житті.

Але поруч з такими позитивними типами доводиться для контрасту згадати й про таке, можна сказати, виняткове monstrum, яким був учитель французької мови та гімнастики — Англієць Франц Францович Бейвель. Досить було глянути на його бридкий, дзюбатий, з товстими, як у Негра, губами, вид, щоб признати справедливність російської приказки: „Бог шельму метіт“. Це був шпиг, провокатор та хабарник, а до того ще й завзятий „обруситель“, хоч сам дуже кепсько володів російською мовою. Учні-Поляки та Жиди, — але особливо Поляки, — були об'єктами його повсякчасного знущання і підчас науки і поза наукою.

Покличе бувало Бейвель до себе підчас лекції якогось хлопчика-Поляка тай питає: „Ти хто такий?“ А коли той скаже: „Поляк“, — Бейвель починає бити кулаками об стіл та тупотіти ногами: „Не смієш так говорити, — кричить, — немає тут жадних Поляків! Ти — руський, руський, чувш? Я покажу тобі, який ти Поляк!“ — „А якої ти віри?“ не вгамовується Бейвель. — „Католицької“, — каже учень. — „Гал! католицької!... bless my head! — Ні, ти папської віри, ти — папіст“. — Сердешний хлопчина, плачучи сідає на своє місце, а при нагоді, питає ксьондза-законовчителя: що то за папська віра та яка ріжниця між католиками та папістами?

З кожної дрібниці Бейвель намагався зробити політичну „історію“ і страшенно радів, коли йому вдавалось якогось Поляка спіймати на горячому та „упекти“. Підчас години Бейвель раз-у-раз нишпорив в кешеня учнів та в лавках, і коли йому трапилось знайти там хоч клаптик паперу, писаного по польськи, то він реготався якось по чортячому і заріз-же вів „злочинця“ за вуха або за чуба до інспектора. Та добряга Петро Гаврилович, вислухавши доповідь пана Бейвеля, робив грізне обличчя і „накидався“ на винуватця з такими словами: „Зачем ето ти таскаєш с собой в класс посторонніе вещи? Ти знаєш, что ето запрещено. Ступай в класс і не смей больше етого дєлать!“ Але Бейвель такому учневі не давав спокою,

і на кожній зі своїх годин знущався над ним увесь той час, коли ученъ мав нещастя бути на науці у Бейвеля.

Бейвель мав у себе (як і ще де-хто з учителів) так зв. „общую квартиру“, то-б-то пансіон для учнів гімназії, і брав за той пансіон грубі гроші. До того пансіону заможні батьки радо віддавали своїх синів-мазунчиків та ледарів, сподіваючись, що Бейвель, як член учительської колегії, зуміє периволікти цих паненят до наступної кляси. В пансіоні Бейвеля панувала розпуста та розбещеність; з пансіонерів Бейвель робив своїх шпигунських агентів...

В гімназії трактувався такий звичай, що учнів, які діставали за $\frac{1}{4}$ року кепські ноти, по постанові педагогічної ради, становили на всі чотири години „в угол“ (в ті часи в гімназії бувало в день по 4 години). Покарані діти не сміли підчас навчання сидіти, а мусіли, поки тривало навчання, стояти під стіною біля катедри, на очах цілої кляси. Це була досить тяжка кара не так з фізичного, як з морального боку; — такий карі підлягали, звичайно, лишень учні молодших кляс. Ото-ж цю, вже й без того тяжку покуту, Бейвель зумів обернути в справжні тортури. Увійшовши до кляси і вдрівши біля стіни покараних хлопців, Бейвель починав реготатись як несамовитий, кидався до них і, з якимсь садизмом, починав уставляти їх по своєму: штовхав, давав потилицьники, вимагаючи, щоб пенітенти стояли струнко, як салдати на муштрі, стуливши ноги і опустивши руки „по швам“, та щоб, крий Боже, не сміли рухатись. І так впродовж цілої години! Бейвель вже тоді й не вчив, а все тільки втішався цією картиною. — Одного разу трапилось так, що двох чи трьох з цієї малечі, що стояла під стіною, не витримали такого катування і, зомлівши, попадали на землю, вдарившись головами об поміст. Бейвель тоді справді перелякався і, покликавши педеля, разом з ним поніс зомлілих дітей до педелевої кімнати і там почав на них пирскати водою, аж поки вони не отямилась, — а тоді їх відіслали до дому. Чи дістав Бейвель після того яку догану від свого начальства — не відомо, але він все-ж таки вів далі свою висококорисну педагогічну діяльність, а приголомшене та пр-гноблене тодішніми репресіями та суворим шкільним режимом громадянство не насмілювалось скажитись, щоб не наклакати була якої біді на своїх дітей, — а воліло сидіти мовчки та не рипатись...

Неможливо в коротких словах змалювати всі „подвиги“ Бейвеля тай гидко якомсь порпатись в цьому багні. — Кінець-кінцем Бейвель таки „дотанцювався“. Одного прегарного дня він якомсь раптом зник — виїхав з Житомира і вже не вернувся. Одні казали, що його перевели до якоїсь іншої гімназії, але певніш, що його зовсім звільнили зі служби. Не помогла тут і його відданість обрусительській та антипольській політиці.

II.

Я вже сказав, що русифікація громадського життя в Житомирі посувалось досить мляво. Росіян в Житомирі було небагато і майже всі вони вміли говорити по польськи. В російських великих магазинах, таких як Хаботіна, Журавльова, в татарському магазині Муштафи Нігматуліна вся прислуга перфектно володіла польською мовою. Поляки-мужчини ще сяк-так розмовляли по російськи, але щодо польського жіноцтва, то воно по російськи ані тельнь...

Цілком інакше стояла справа з українською мовою. Всі майже Поляки (про Жидів немає чого й говорити) — і мужчини, і жінки — добре знали українську („хлопську“) мову і вживали її звичайно в розмові з челядинцями, слугами, хоч і ці останні здебільшого знали незгірши і польську („панську“) мову.

Що-ж до української пісні, то цій нашій сільській красуні просто-таки поталанило. Не зважаючи на свій сільський, мужничий одяг, а завдяки лишень своїй чарівній красі, народня українська пісня, з присінок та з пекарні пробила собі шлях до панських покоїв та салонів. Серед правобережного польського суспільства українські співи були, можна сказати, у великій „моді“. В кожному польському домі, де був фортеп'ян (а фортеп'ян був трохи не в кожному домі), серед нот були доконче і ноти українські: збірник українських пісень Ант. Кодіпінського (з текстом, друкованим кирилицею та латинкою) та твори для ф.-п. композиторів „польсько-української“ школи. З цих останніх особливою популярністю тишились українські шумки М. Завадзького, далі — транскрипції та варіації на українські народні теми Яронського, Вітвіцького („Зібралися всі бурлаки“), співи Бонковського (між ними — дуже популярна „Гандзя“, яка, продершись з панського двору на село, стала майже народньою піснею), Модзелевського та інші. Тексти до цих нот друкувались латинкою. Українська пісня рішуче переважила польську пісню, польські панянки, навіть „при гостях“, далеко радніш співали українських пісень, аніж польських.

В сфері літератури помічалось також до певної міри аналогічне явище. Серед правобережних Поляків дуже поширені були твори польських письменників „української“ школи: Богдана Залеського, Северина Гошинського, Ант. Мальчевського, Михайла Чайковського (Садик-паша) і т. д. Найбільш популярною була поема Мальчевського „Марія“ („*Marja — powieść ukraińska*“); дуже популярними були ще й ті твори польських письменників-белетристів, в яких акція відбувається на Україні, на лоні української природи та життя, як напр., де-які твори Крашевського („*Chata za wsią*“, „*Ostap Bondarczuk*“, „*Jagupa*“), Корженевського, Адама Плуґа (Ант. Петкевича).

Само собою зрозуміло, що це захоплення Поляків українством було чисто-романтичної вдачі. На Поляків діяв поетичний та героїчний бік справи: українська природа, українська пісня, козацтво („козакофільство“ та „хлопоманство“)... На Україну Поляки дивились завжди як на „свою“ землю, як на частину Польщі; українські козаки — то були вірні слуги Річі Посполитої та вірні слуги своїх панів-Поляків (двірські козаки). Це ми бачимо в оповіданнях, напр., М. Чайковського, в творах Ю. Словацького, Міцкевича та інші. Згадаймо хоч-би відому баладу Міцкевича „*Czaty*“, в якій вельможний пан воевода зве свого двірського козака Наума — „хамом“ („*Hej! kozaku, ty chamie*“...) і наказує йому застрілити кого там слід. Українців Поляки вважали за нижчу расу („*Vo to ty od Jafeta, a oni od Chama*“), за „хлопство“: говорилось, напр., „хлопська“ мова, „хлопське“ вбрання, але до пісень цей епітет не прикладався; пісня звалась завжди „українською“.

III.

Коли я гарним серпневим ранком наближався до Києва від останньої поштової станції Борщагівки, — Київ враз встав передомною в увесь свій зріст, у

всій своїй чарівній красі (я лише один раз був перед тим у Києві ще малим хлопчиком кількох років). Я очей не міг одвести від тієї панорами, що розгорнулось перед моїми очима. Високо-високо на горі — лаврська дзвіниця хрестом своїм, здається, торкається хмар; а нижче — великий червоний будинок університету немов-би виринав з зеленої гушавини ботанічного саду. Лівиш — золоті бані церков, а прямо від триумфальної брами (тоді ще стояла ця брама) двома рядами побігли вгору високі тополі... Багато доводилось мені, мандруючи по світах, бачити гарних міст, але такого, яке могло би, по своїй красі рівнятися з Києвом, я ніде не стрічав.

Ото-ж я й у Києві!... Ото-ж і він, наш старий, могутній дідусь — Дніпро — Словетиця!... Оце він, що носив на собі і човни Святославові, і гарматами рештовані чайки та байдаки Запорозжів, що носив у синє море кров нашу і ворожу... Дніпро, до якого, як діти до батька, горнуть мої рідні річки, над якими пролинули мої дитячі літа: Тетерів та Рось зелена... Який він, справді, „широкий та дужий!“... А в ночі! На темній, аж чорній, воді блимають вогники, десь на тому березі палає багаття, а сам старий неначе задрімав. „Чудно тагда Днепр і нет равной ему реки в мире!“... (Гоголь).

„Нема на світі України,
Немає другого Дніпра“...

Київ зробив на мене враження справжньої столиці. Тут все не так як в Житомирі — широкі вулиці, хідники з цегли, газове світло... На вулицях не видно Жидів, тих Жидів в лапсердаках та з пейсами, яких в Житомирі повнісінько. Крамниці в суботу не зачинені, на базарах і в суботу можна всього купити. Все тут на російський штиб: візники одягнені в московські „армяки“ та „кучерські“ брилі, скрізь мова російська — в церквах, в крамниціях, в ресторанах... Україні тут ніщо не нагадує, але про це тоді не думалось; неначе воно так і слід...

Розпочався академічний рік а з ним праця в університеті та в анатомії. Робота роботою, але мене, звичайно, особливо захопило студенське громадське життя.

Коли говоримо про студенське „громадське“ життя в ті часи, то це треба розуміти до певної міри, або й цілком навіть, як „нелегальщину“. Тодішній Університетський Статут, якого творцем був міністер освіти граф Толстой, був складений так, щоб в студенському житті „громадою“ і не пахло. „Студенти, — говорилось в Статуті, — суть одвальніє пасетітелі університета“, а тому суворо заборонялось, — під загрозою негайного виключення з університету, — все те, що мало які-небудь позначки „корпоративности“, всякі гуртки, всякі гуртування з якою-б там не було метою — чи то з науковою, чи з метою самопомочі, чи навіть для розваги. Поза університетом студенти були звичайними „обивателями“. Ніякого однострою для студентів не було — кожний одягався як хотів... Тип студента тих часів — з довгими патлами та здебільшого ще з борідкою — відомий. Московська „косоворотка“, або частіш українська вишивана сорочка з червоною стрічкою у коміра, куций „піджак“, довгі чоботи з холявами до колін, на плечах „плед“, на голові широкий бриль, або смушева шапка, в руці — добра сучковата палиця — такий був типічний вигляд наших тогочасних студентів.

Проте, не зважаючи на таку сувору заборону всілякого гуртування, всілякої корпоративности, студенти гуртувались, складаючи товариства та гуртки; існували загально-студенські „громадські“ установи, такі як: їдальня, щадничо-позичкова каса, бібліотека. Все це існувало „нелегально“, але не можна сказати, щоб дуже „секретно“. Поліція дивилась на це крізь пальці, а компетенція університетської влади далі університетських мурів не сягала. Був ще студенський „клуб“; містився він, як пригадую, на Трохосвятительській вулиці в помешканні якоїсь добродійки, що будім-то запрошувала до себе студентів в гості. В „клубі“ верховодили студенти-Поляки, там влаштовувались танцювальні вечірки. „Клуб“ взагалі не тишився популярністю і проіснував здається, не довгий час.

Студенська їдальня існувала назверх цілком легально, явно, не криючись. Містилась вона на Великій Васильківській вулиці в одноповерховому домі Снежка „з рогами“ (так звався цей дім тому, що над ворітьми, як оригінальна оздоба, була пририта пара оленьчих рогів). Офіційно їдальня була „записана“ на імя матери одного студента — пані Донцьової, але то була лишень „фірма“; сама-ж шановна пані Донцьова в справі того свого „підприємства“ ані кришечки не втручалась і ніколи там не бувала.

Їдальня була найбільш популярною установою: сюди ходили обідати не самі лишень студенти, але й сторонні особи — урядовці, люде „вільних професій“ то-що. Обід з двох страв коштував 20 коп., але можна було собі замовляти або одну першу страву (борщ або суп з добрим шматком мяса), або другу (печеня). Зі хліб, звичайно, нічого не платилось — хліба стояли на столах цілі гори. В „буфеті“ продавано: каву, молоко та піріжки (шклянка кави чи молока 3 коп., один піріжок також 3 коп.). Наші піріжки славились по всьому Києві. То були, справді, дуже смачні піріжки: великі, пухкі (смажились на гусячому смальці), начинені мясом. Ми діставали замовлення на піріжки з міста; люде запрошували до себе гостей „на студенські піріжки“. А одного разу ми дістали замовлення на пів сотні піріжків від самого генерал-губернатора кн. Дондукова-Корсакова...

Їдальня мала свій адміністративний устрій: всіма справами орудували загальні збори членів їдальні (а членом був кожний, хто приходив сюди обідати), які скликались що місяця. Загальні збори вибирали господарський распорядчий комітет з 7-х членів: крім того, до складу адміністрації належали економ та книговедець — він-же й скарбник (з студентів). Ці останні діставали платню. Писаного статуту їдальня не мала.

Але їдальня не була лишень споживчим товариством: тут відбувались також загально-студенські збори, на яких обміркувались та вирішувались найбільш пекучі справи, що торкались всього студентства, тут можна було діставати різні інформації, тут можна було навіть здобути квиток до театру, до першого ряду „гальорки“ (ці квитки, заходами їдальні, театральна каса залишила спеціально для студентів).

В усіх згаданих загально-студенських установах: в їдальні, в касі, в бібліотеці верховодили студенти-Українці, завдяки своїй численній перевазі. Про які-будь націоналістичні тенденції тут не було й мови — Українці ніяких організованих заходів не робили, щоб прибрати ці загально-студенські установи до своїх рук. Треба зрештою зауважити, що в загально-сту-

денських справах України виявляли ініціативу, рухливість, зацікавлення справою, цілковиту національну толерантність — і тому ті установи, про які тут говориться, не мали ніякого специфічного національного забарвлення.

Але незалежно від того, національно-свідомі студенти-Українці гуртувались, об'єднувались вже в спеціально українських національних гуртках, з метою політичної та культурно-освітньої праці на національному ґрунті. То були гуртки, або „кружки“ (як їх частіш назвали) „Молодої Громади“. Кожний „кружок“ мав свою окрему назву; були напр., „кружки“ — Дніпровський, Миргородський, Сквородянський, Наліслянський і т. д.

Про діяльність київських „Громад“ — „Молодої“ та „Старої“ — писано чимало і тому я на цьому тут спинятись не буду, розкажу лише про збори „Молодої Громади“, що відбулись в лютому 1873 р. з приводу святкування Шевченкових роковин. Саме передтим, в тому-ж таки місяці лютому, в київському оперному театрі була вперше виставлена з величезним успіхом перша українська національна опера: „Різдвяна Ніч“.) Ця обставина викликала серед київського суспільства велику сенсацію; Лисенко та Старицький (автор лібретта) були героями дня, серед свідомого українського громадянства, разом з піднесенням національного почуття, запанував бадьорий, підвищений настрій. На таку подію, як поява „Різдвяної Ночі“ на сцені київської опери, особливо інтенсивно реагувала українська академічна молодь**), яка добре розуміла, що то не просто виставлено на сцені нову, гарну, веселеньку українську песу, а що факт цей мав для нас, свідомих Українців, глибоке, до певної міри епохальне значіння, що в цей мент народилась українська національна опера.

Ото-ж при таких умовах, під таким, сказатиб, знаком відбувся р. 1873, на Шевченкові роковини, у вечорі збори „Молодої Громади“ в так зв. „Народному Домі“. Той „Народний Дім“ — то був одноповерховий будинок на розі Золоторівської та Великої Підвальної, саме проти Золотих Воріт. Будинок той був осідком гуртка прихильників хорového співу, який склався в осені 1872 р. під проводом Лисенка. Згодом в цій самій оселі стали відбуватись також збори гуртків „Молодої Громади“, хорові репетиції опери „Різдвяна Ніч“, святковано Шевченкові роковини, а підчас одноденного перепису київської людности в 1873 р. сюди збирались студенти „регістратори“, що вели перепис під проводом М. Старицького.***) Тому-ж то ця оселя і прозивалась у нас „Народним Домом“.

На збори прибуло людей чимало — більш ніж звичайно; серед приявних були не самі лише члени „кружків“ — прибули взагалі ті, котрі бажали взяти участь в святі. Настрій у всіх був бадьорий, святоч-

*) Цей незвичайний успіх „Р. Н.“ мав тим більше значіння, що першими виконавцями опери були не фахові артисти, а лише аматори.

**) Багато студентів брало участь в самому виконанні „Р. Н.“, як, напр., партії Чуба (студ. Новицький) та Дяка (студент Матвіїв), а мужський хор в опері складався виключно із студентів університету.

***) Цей одноденний перепис влаштовано заходами київської філії „Імпер. Рос. Геогр. Т-ва“.

ний, кожний, здавалось, пишався тим, що він Українець. На обличчях юнаків виразно малювались завіття, зепал, радість і надія... Тут власне, немовби в зеркалі, відбивалось те оживлення українського національного руху, викликане появою та грандіозним успіхом першої української національної опери.

З великим зацікавленням вислухали приявні відомлення окремих „кружків“, були з цього приводу, як звичайно, — і дискусії, і обмін думок, але тепер все це велось якимсь особливо жвавим темпом — *allegro con spirito*, кажучи музичним терміном.

— Благословіть, панове громадо, випу тити в світ нового метелика про Шевченка! — гукає хтось з громади.

— З Богом! Нехай здоров літає! — відгукуються йому з різних кутків кімнати.

Ділова частина зборів скінчилася — почалось святкування. З Полтавщини добрі люде прислали нам цього року гостинця: оковити та всяких там ласощів — сала, ковбас, солоних огірків то-що, а одна молодиця наліпила нам мудрих вареників — так що у нас склався бенкет на диво.

Але... ми почували, що нам чогось таки бракує, щоб свято було дійсним святом: нам хотілось побачити та привитати в своєму гурті тих людей, що були героями дня — авторів „Різдвяної Ночі“: Лисенка та Старицького. До того-ж. на зборах було багато й тих студентів, що брали участь в хорі „Різдвяної Ночі“. А „Стара Громада“ святкувала й собі того-ж таки вечора Шевченкові роковини. Зібрались „старі громадяне“, як-що не помиляюсь, з родинами в помешканні В. Беренштама; там також влаштовано вечерю та ще з шампанським... Ото-ж у нас виринула неначе сама собою думка: вирудити негайн делегацію до „Старої Громади“, щоб просити Лисенка й Старицького приїхати до нас та пробутти з нами хоч годинку. Делегати вирушили; а за яких пів години Лисенко й Старицький вже були серед нас.

Ми зустріли їх гучним „слава!“ Лисенко зараз-же сів до фортепяну і, на наше прохання, заграв увертюру „Різдв. Ночі“. У ту-ж мить склався хор і почались співи під Лисенка акомпанімент. Проспівавши де-кілька пісень, ми попросили дорогих гостей випити в нас по чарці горілки та скоштувати наших студенських вареників. Гості випили до нас, ми до гостей, і тоді, підхопивши Лисенка та Старицького на руки, ми стали носити їх по хаті, ревучи на всі голоси „слава“... А після того Лисенко знову сів до фортепяну та заграв хвацького козачка, ми-ж трохи собі закаблуків не повідбивали...

Лисенко та Старицький були в чудовому настрої; навколо себе вони бачили молоді, радісні обличчя, очі юнацтва палали ентузіазмом, захопленням. Цей запал, цей ентузіазм, шляхом „індукції“, передавались і нашим гостям; їм дуже хотілось ще довший час побути з нами, побалакати, посміятись. Ми-ж просто натішитись не могли з наших гостей. Але — час минав; треба було гостям вертати: вони „відпросились“, бач, на короткий лишень час. Щиро подякувавши гостям за відвідини, ми всі гуртом відвели їх до повозки, а самі залишились аж до ранку.

(Докінчення буде)

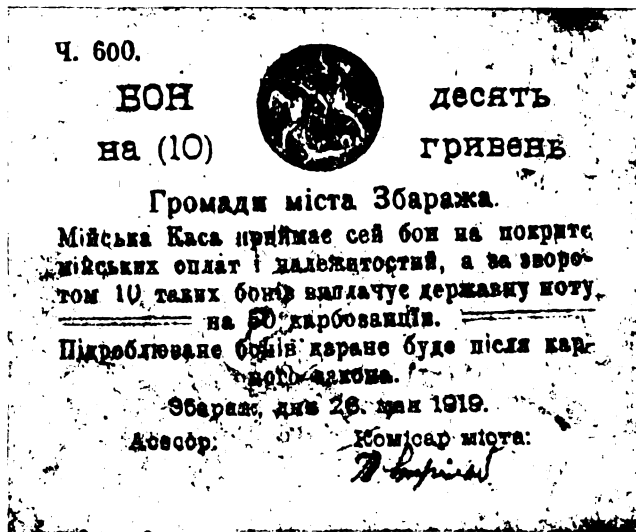
Друкування українських грошей на галицькій землі

Написав: Микола Гнатишак.

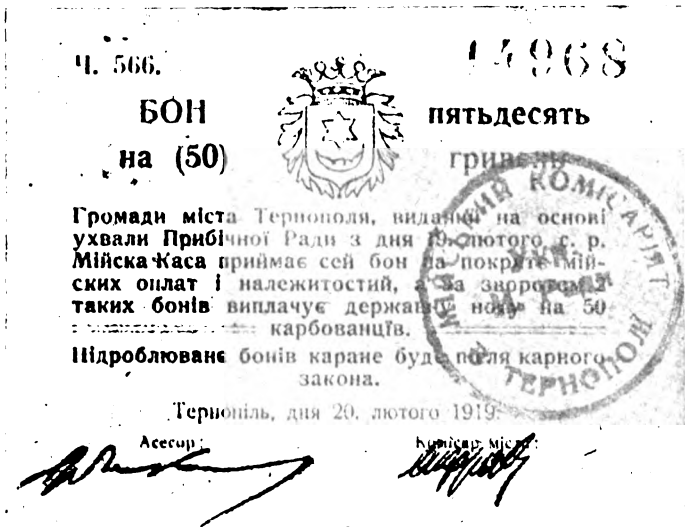
З галицьких міст крім згаданих уже Бродів та Золочева, свої міські гроші видали ще Тернопіль, Збараж та Сокаль.

М. Тернопіль.

В протоколах засідання Прибійної Ради Комісаря м. Тернополя з дня 19. II. 1919. р., при точці 2. читаємо: „В дальшій тягу ухвалює Рада в денного порядку на внесок п. Др. Францога, щоби в цілі запобіження пануючому в місті бракови дрібної монети, видала громада відповідну скількість бонів на

Бон на 10 гривень міста Збаража. — Зі збірки М. Гнатишака.

Бон на 5 гривень міста Тернополя. — Зі збірки М. Гнатишака.

2 і 10 гривень“. Ухвалено друкувати грошові знаки 19. II., а вже другого дня, себто 20/II появились бони вартістю в 2, 10, 20 і 50 гривень. Гроші ці друкували на гладкому картоновому папері в місцевій друкарні В. Вержбіцького. Розмір для всіх примірників однаковий: 71 mm × 91 mm, при чому трапляються одно-три міліметрові дегресії. Краска бонів на 2 гривнях блідо-рожева, на 10 гр. ясно синя, на 20 гр. жовтаво-цегляста, на 50 гр. блідо-жовта. В обігу були вони від 20/II 1919. р. аж до приходу польської влади, то є до 12 VII 1919 р. Лицева сторона: В горі з ліва видрукувано на всіх примірниках ч. 566. (правдоподібно є це число акту, яким заряджено друк бонів), з права число порядкове 14968. Нище ідучи з ліва на право: „Бон на (50) пятьдесят гривень. Між: „Бон на (50)“ а „пятьдесят гривень“ герб міста. Герб цей на всіх бонах однаковий з тим, що на деяких бонах 20 гривень є або такий самий, або більший з дещо відмінним викінченням. Під цим: „Громади міста Тернополя, виданий на основі ухвали Прибійної Ради з дня

19-го лютого с. р. Мійська Каса приймає сей бон на покриті мійських оплат і належностей, а за зворотом 2 таких бонів виплачує державну ноту на 50 карбованців. Підроблюване бонів каране буде після карного закону“. Нище по середині: „Тернопіль, дня 20. лютого 1919“. Під цим з ліва: „Ассесор Др. Чикалюк“, з права „комісар міста Сидоряк“. В горі з лівої сторони витиснене колесо проміром 34 mm, в колесі напис: „Громада Тернопіль“, в середині монограм зложений з двох букв: М. Т. (магістрат Тернополя). З правої сторони, нище, відтиск круглої гумової печатки проміром 35 mm, відтиск краски темно-синьої. В колесі: „Мійський Комісаріят в Тернополі“, в його середині: „Укр. Н. Ради“. Зворотна сторона. В горі по середині герб міста, під ним: „Бюро обчислень міста Тернополя“. Під цим написом (в деяких примірниках на написі) відтиск круглої гумової печатки, проміром 34 mm, відтиск краски темно-синьої. В колесі печатки: „Мійська Каса в Тернополі“, в середині герб міста. З ліва підписи ліквідаторів: Маркевича або Лукасевича, з права підпис міського касієра Возняковського. Підписи так на лицевій як і на зворотній стороні виконані ручно-чорнилом. Трапляються примірники на

Бон на 1 гривню міста Сокаля. — Зі збірки М. Гнатишака.

зворотній стороні без підписів, з одним або двома підписами, без витисненого колеса з написом: „Громада Тернопіль“. Є це примірники, котрі не були в обігу. — Хто потребував дрібних грошей, складав в касі магістрату суму в гривнях або карбованцях державного видання, беручи в заміну бони.

М. Збараж.

Брак дрібної монети спонукав громаду м Збаража видати свої міські гроші. Появилися бони на 1., 5., і 10 гривень. Друкували їх 26 травня 1919 р. в місцевій друкарні Яхієля Дубінера розміром 71 mm × 86 mm, на грубшому пакунковому папері. Задрукований лише гладший бік. В обігу були вони аж до першого приходу польської влади. Тоді то й спалено багато цих бонів на магістратському подвір'ю. Лицева сторона: З ліва в горі: „Ч. 600“. Нище ідучи з ліва на право: „Бон на (10) десять гривень“. Межи: „Бон на (10)“ а „десять гривень“ герб міста. Під цим: „Громади міста Збаража“. „Мійська Каса приймає цей бон на покриття мійських оплат і належитостей, а за зворотом 10 таких бонів виплачує державну ноту на 50 карбованців. Підроблюване бонів каране буде після карного закона“. Нище: „Збараж, дня 26 мая 1919 р.“ Під цим з ліва: „Асесор Д(енис) Сорочан“, з права: „Комісар Т(еодор) Стрільбицький“ (народний учитель, помер в 1927 р.). Підписи виконані власноручно чорнилом краски фіолетної у підписі асесора, чорної в підписі комісара міста. На тексті друку відтиск круглої гумової печатки, краски фіолетної, проміром 31 mm. В середині відтиску довкруги напис: „Комісаріят міста Збаража“, в середині лев. Печатки ні підпису асесора на світліні не видно тому, бо виконано їх краскою фіолетною.

М. Сокаль.

Повітова Національна Рада під головуванням Ярослава Біленького, на внесення судії Євгена Тисовського, тодішнього повітового комісара ухвалила друкувати свої міські бони. Друкували їх в місцевій

друкарні М. А. Глязера на міністеріяльному папері, котрого запас лишився ще з австрійських часів, розміром 6 1/2 × 10 1/2 cm. В обігу були вони коротко й то лише в повіті. Лицева сторона вкрита сіткою зеленої краски. Вширш з лівого й правого боку сітки по одному прямокутнику краски бронзової розміром 37 mm × 18 mm. У лівому прямокутнику в горі й в долині по два квадрати тої самої краски. На полі між цими квадратами число один, зложено з 21 квадратиків краски тої, що й сітка, на половину менших від горішних та долішних квадратів. На цій одинці орнамент краски червоної. У правому, такому самому прямокутнику, на зложеній з 20 квадратиків одинці, одинка краски червоної. В горі повздовж сітки похилений праворуч напис: „Сокальський Повітовий Кредитовий“, на полі між обома прямокутниками: „Бон на одну гривню забезпечений всім майном повіту Сокаль, в маю 1919. Повітовий Держ. Комісаріят“. З ліва: „Волк“, з права: „Тисовський“. Нище з ліва: „Др. Гарасимів, пов. військ. командант“, з права: „Лонкевич, комісар м. Сокаля“. Майже цілу середину квітка, на полі між обома прямокутниками займає тризуб, зложеной з маленьких колісцят краски зеленої. Зворотна сторона вкрита цією сіткою, що й лицева, з тим, що середину займає квадрат краски зеленої о боці 31 mm, внутрі прикрашений орнаментом. В горі стрічаємо у 36 mm відступах 3 квадрати бронзової краски з червоною одинкою внутрі. Квадрати ці злучені 2 лініями. Від скрайних двох квадратів вширш сітки біжать 2 лінії, закінчені в долині трьома однаковими трикутниками. В горі по середині напис: „Одна гривня“, виконаний червоною краскою. Нище дрібним друком: „Фалшоване бонів карається після закона карного“. „Виміна бонів в касі ощадности м. Сокаля або в Уряді податковім Сокаль є важна до 31 грудня 1919 року“. Нище з ліва: „Ч.“, з права „С. А. 101“. Весь цей друк виконаний краскою бронзовою. Гроші м. Сокаля найкращі з усіх міських галицьких грошей. Примірники із збірки М. Гнатишака

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Це число виходить в подвійному обемі і коштує в продажі вол. 2.40. Чергове, повакаційне число вийде з датою 1 вересня.

Посилаємо почтові складанки та просимо вирівнати біжучу передплату за II півріччя 1931 р. Чвертьрічні платники за III чвертьріччя.

Залягаючим з передплатою за минулі місяці виславо окремі рахунки, та багато залишилося невирівнаних. Пригадуємо і тим разом, що така недбайливість спричинює велику втрату для нашого Видавництва.

Зіставлення українських паперових грошей держ. видань 1917-1920.

Число		Вартість	Вартість у золоті в грамах	Офіційна назва	Народна назва	Проектував і виконав	Дата	Місце друкування	Випущено в обіг за часів:	Розмір у міліметрах
Порядкове	Якостеве									
1.	1.	* 10. Карб.	766656.	Знак Державної Скарбниці	Десятка	Золотов	1919.	Камянець под.	Петлюри	85×142
2.	2.	I. Випуск * 25. "	191664.		Красовський	1918.	Київ	Центральної Ради	75×130	
3.	3.	II. Випуск 25. "	191664.		Романовський або Приходько	1919.		Петлюри	85×140	
4.	4.	* 50. "	383328.		Лопатка	Красовський	1918.	Київ. Одеса	Центральної Ради	75×132
5.	5.	I. Випуск 100. "	766656.	Державний Кредитовий Білет	Горпинка, Яешня, Жидів. гроші	Нарбут	1917.	Київ	Центральної Ради	105×171
6.	6.	II. Випуск 100. "	766656.	Знак Державної Скарбниці	Богданівка Птичка, Фейгели,	Нарбут	1) 1918.	Камянець под.	Петлюри	90×175
7.	7.	250. "	191664.		Гетьманка, Рябі	Романовський	1) 1918.	Камянець под.	Петлюри	98×148
8.	8.	* 1.000. "	766656.		Канарейка	Золотов	1919. 1920.	Камянець под. Варшава	Петлюри	120×190
9.	1.	2. Гривні	0766656.	Державний Кредитовий Білет		Кричевський	1918.	Берлін	Скоропадського	70×108
10.	2.	* 5. "	191664.	Розмінний Знак Державної Скарбниці У. Н. Р.		Золотов Нарбут Середа	1919.	Станіславів	Петлюри	58×100
11.	3.	10. "	383328.	Державний Кредитовий Білет		Нарбут	1918.	ш т а р е д	Скоропадського	90×139
12.	4.	100. "	383328.		Нарбут	Скоропадського			120×180	
13.	5.	500. "	191664.		Нарбут	Скоропадського			119×185	
14.	6.	1.000. "	383328.		Мозалевський	Скоропадського			125×197	
15.	7.	2.000. "	766656.				Скоропадського	132×203		
16.	1.	50. "	191664.	Білет Державної Скарбниці	Аеропляни	Нарбут	1918.	ш т а р е д	Скоропадського	150×293
17.	2.	100. "	383328.						Скоропадського	150×293
18.	3.	200. "	766656.						Скоропадського	150×293
19.	4.	1000. "	383328.						Скоропадського	150×393
20.	1.	* 10. Шарів.	00383328.			Середа	Від 23/XII 1917. до 9./VII. 1920.	Київ, Одеса і Камянець подільський	Центральної Ради	30×25
21.	2.	* 20. "	00766656.						Центральної Ради	30×25
22.	3.	* 30. "	01149984.						Центральної Ради	30×25
23.	4.	* 40. "	01533312.						Центральної Ради	30×25
24.	5.	* 50. "	0191664.						Нарбут	Київ, Одеса, Камянець под., Станіславів

*) Недатовані примірники.

1) Після М. Обідного примірники ці друковано в 1919 р. Графіка українських грошових знаків. Стара Україна 1925. XI-XII.

8 Бригада на позиції під Язівцем 10. VI 1919 р. підчас офензиви ген. Грекова.

Пролім під Садками

(На шляху Мельниця-Язівець).

Подав: чет. Ю. Ш.

Пролім під Чортковом. Наступ. Друга Коломийська Бригада одна із перших по частих прикрих боях осягає остаточну оборонну лінію ворога ріку Свірж.

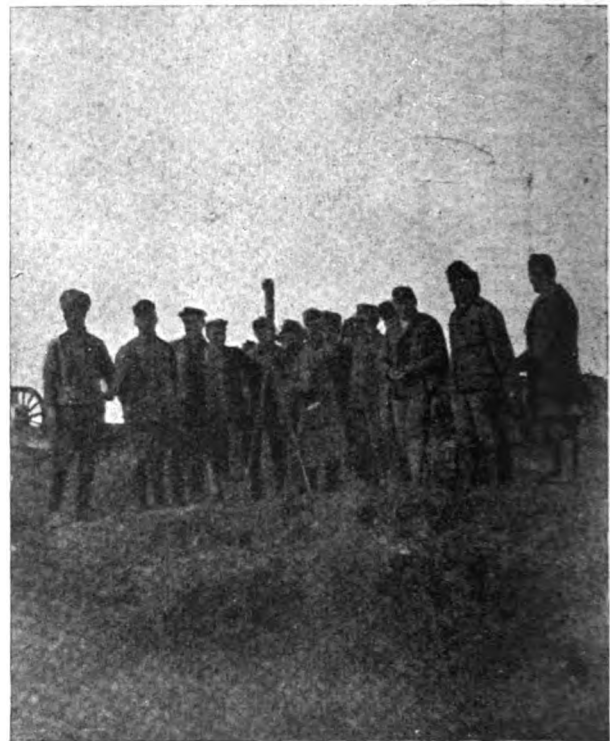
Десять повних днів довелось зводити тут боротьбу за кожен клаптик землі, після чого наступив відомий відворот, завдяки інтервенції свіжо наспівших сил армії ген. Галлера.

Надія всетаки не вгасала. Цей наш відворот, густо перетиканий протинаступами, відбувся точно після згори передвидженого пляну, не виказуючи зневіри, повний сподівань на скору поміч Армії У. Н Р., рівночасно відступаючої перед большевиками.

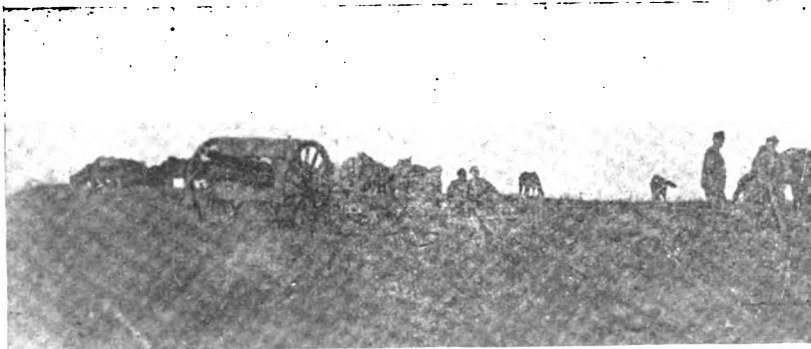
Криволука. Чотири протинаступи принесли поважні страти. З погордою смерти у чистому полі на широких криволуцьких оболонях йшли спершу два а опісля всі три куріні 2-ої Колом. Бригади у наступ наче на вправах.

Пригадую собі стрільців, що йшли на ворога по крісові набой. Бо приказ був, що лицар не той, що рівнорядно проти ворога виступає, а той, що переваги не боїться, здобуваючи соїї відвагою та завзяттям право до життя... амуніцію.

Здесяткованих та обезсилених криволуцьких героїв стягнуено на відпочинок у містечко Мельницю, борщівського повіту.

8 Бригада на позиції під Язівцем 10. VI 1919. підчас офензиви ген. Грекова.

8 Бригада на позиції під Язівцем 10. VI. 1919 р. підчас офензиви ген. Грекова.

Ніч. Перша ніч відпочинку по наждаючих трудах, де здавалося людина не буде всилі цього передержати. По ночах переспаних у голому полі, часто в непогоду у придорожних ровах, де купа каміння-шутру була часом вигідною постіллю для упривілейованих старшин — ця ніч видавалась казкою, про яку й не снилось до недавна осмаленим вітром стрільцям.

Такий стан тривав нажалі тільки до год. 3-ої над раном. Трівого. Сурмач бри-

гади на приказ бригадного штабу в вже у службі. Сотня за сотнею та куріні збираються на означеному місці.

Дивізія ген. Желіговського прорвалася на відтинку 8-ої бригади.

Ходять різні тривожні вісти. Приказ звучить коротко. Другий курінь пор. Шепітки відходить негайно в напрямі наступаючого ворога на Язлівець. Перший і третій сотні Ревюка остають в резерві, покидаючи рвничасно Мельницю та вишукують на захід від Мельниці догідну позицію до оборони.

13-тий липень пам'ятного 1919 року. Наш курінь як передовий осягає село Садки. В ночі тут були вже кавалерійські ворожі стежі. Йдемо вперед. Спека. Поля вкриті збіжжам утруднюють перегляд околиці. Доходимо до коти 249.

Тут відкривається нашим очам широкий вид. То тут, то там показуються кінні стежі. Противник вислав їх на розпізнання терену.

Далеко на ліво нема ніякої лучби із нашими. На право на язловецькій шосі перестрілюєсь із ворогом наш панцирник, мабуть „Громобій“.

Із протилежного села висувається ціла дивізія ворожої кінноти. Стають у боввому порядку. Деякий час задержуються. Мабуть одержують прикази, почім крок за кроком рушають у нашу сторону.

Безвиглядна справа. Наш курінь без окопів і без дротяних засків у чистому полі, без достаточної скількості амуніції, у складі не вище 300 багнетів і 12 скорострільів, кожний із запасом не вище двох лент набоїв. Полевий телефон приносить нам остаточний приказ бригадного кмдта Редлінга держатись до останнього...

Сказано. Другий наш курінь приготовується належно прийняти гостей. Як опісля показалося, на

нашому відтинку наступають перший, третій, четвертий і пятий полк кінноти.

Нерівномірність сил очевидна. А ще понад те все та нещасна, постійна нестача стрілен. І артилерійських і піхотних.

Читаючи в старинній історії про Термопілі, ми подивляємо старинних героїв, клонимо голову перед їхньою хоробрістю... А цим разом — як нині бачу цей образ — три сотні новітніх

героїв стають чоло в чоло неминучій смерті — 10-ти кратній перевазі наступаючого ворога.

Ще хвиля і бій у повному розгарі. Моменти дозволяють тільки на частинну орієнтацію у витвореній ситуації. По великих втратах ворожа кіннота, користуючи із браку набоїв по нашій стороні, впадає на крила нашої розстрільної, яка чим раз то слабше відстрілюється — ще хвилина і поле встелене раненими та вбитими, зрошене кровю оборонців батьківщини.

Пикуличі, січень 1920 р.

На позиції під Язлівцем 10. VI. 1919 р.

Гомін української державности й соборности на Закарпатті

Написав: Д-р М. Андрусак

Забутою своїми була до часу революції в Австро-Угорщині вітка українського народу на Закарпатті. Здавалося, що вона утоне в мадярському морі; її інтелігенція або мадярофільська, або москвофільська зовсім не працювала над національним, політичним і культурним видвигненням свого народу. Що більше! Від 1849 до 1918 р. не цікавилася долею своїх закарпатських братів політична репрезентація української Галичини й Буковини, цього безперечного українського Піємонту до часу великої російської революції в 1917 р. Самі українські галицько-буковинські політики, думаючи від початку світової війни про незалежну Україну, сепарували себе від свого закарпатського „найменшого

брата“. Боялися видвигнути жадання „Головної Руської Ради“ у Львові та угорських Українців з 1849 р. ¹⁾, щоби не оскорбити тим цисаря й Мадярів,

¹⁾ В 1849 р. вислали закарпатські Українці до Львова свого делегата, що отверто заявив перед галицькими політиками з „Головної Руської Ради“ ось що: „Угорські Русини бажать, щоби від Угорщини були відділені і як у політичнім так і адміністративнім згляді були прилучені до руської частини Галичини“. В цій справі вислали були навіть прохання до цисаря, а „Гол. Руську Раду“ просили, щоби і вона поперла їхні заходи. Члени „Гол. Руської Ради“ дуже радо на це пристали й у відозві „Гол. Р. Ради“ до угорських Українців з д. 20 липня 1849 р. пишеться між іншим: „совокупим моленія наша до царя, щоби всіх вірних йому Русинів в один край зединив“. Зоря Галицька, 1849 р. ч. 29; — І. Кревецький: Руська самооборона на галицько-угорським пограниччю 1848-49, Львів 1912, ст. 35, 54-59.

ціх найбільших катів і вішателів нашого народу. У вступній статті часопису „Ukránia“ — Ugrán-Magyar karcsolatok szemléje (Україна, огляд українсько-мадярських відносин), що почав виходити з початком 1916 р. в Будапешті під редакцією Гіядора Стрипського, зазначено, що „під Україною треба розуміти ту область, яку обіймає українське населення по другім боці північно-східних Карпат, у Галичині, на Буковині та в південній частині російського низу“. Щоб обминути всякі непорозуміння, „Ukránia“ підчеркувала, що Мадяр „ніколи не зараховує сюди тих греко-католицьких угорських громадян, що живуть у північно-східних комітатах, і що він ніколи не ідентифікує їх з Українцями, отже виключає їх зовсім з поняття України“¹⁾. Для відділення Закарпаття від Українців запровадив угорський уряд в часі світової війни латинку.

Серед таких обставин застав закарпатських Українців розвал австро-угорської тюрми народів. Будівництва української держави на Придніпрянщині і в Галичині не остало без впливу й на Закарпаття, як про це інформує нас видана ще в 1924 р. Видавництвом „Нова Громада“ у Відні книжка Ортоскопа: „Державні змагання Прикарпатської України“. Опираючись на інформаціях „Ортоскопа“, хочу подати, як ставилися закарпатські Українці до справи української державности й соборности.

Вже 23 липня 1918 р. організація закарпатських емігрантів в Зєдинених Державах Півн. Америки: „Народня Рада Русинів Злучених Держав“ в Гомстед, Па, ухвалила ось такі резолюції: „Прикарпатські Русини мають дістати повну незалежність. Колиб це було неможливе, тоді Прикарпатські Русини мають злучитися зі своїми галицькими й буковинськими братами. Колиб це було неможливе, тоді мають дістати автономію“. Як бачимо, під впливом довшої ізоляції Закарпаття від інших українських земель витворювався закарпатський сепаратизм; приклонники самостійности Закарпаття говорили, що „хоча Українці це браття, та все таки вони не одно з прикарпатськими“. Одначе дещо пізніше орган „Сєдиненія гр.-кат. руських братств“, що разом із „Собранием гр.-кат. руських братств“ творило „Народню Раду Русинів Зл. Держав“, „Амер. Р. Вєстник“ пропагує вже в числі з 5 вересня 1918 р. злуку з Україною, доказуючи, що „з ними (себто Українцями) мож жити найліпше, бо вони найближчі: як у Швайцарії можуть і тепер жити й разом боронити свою отчизну Німці, Французи й Італійці, то чомуж би не могли жити в згоді також в таких кантонах ми, Угро-Русини, Лемки-Русини й Українці-Русини?!“ Одначе неприхильне становище Вільсона до самостійности Закарпаття або злуки з Україною вплинуло на це так, що „Народня Рада Русинів З. Д.“ вступила в переговори з Масариком. Масарик запевнив делегатів НРРЗД 25 жовтня у Філядельфії, що „коли Русини рішать прилучитися до чехословацької республіки, то будуть становити повний автономний стейт“, а „границі визначиться так, що Русини будуть вдоволені“. Супроти того Рада на засіданні з дня 12 листопада 1918 р. у Скрентоні ухвалила резолюцію за прилученням Закарпаття в етнографічних границях „з найширшими самостійними пра-

вами, як стейт, на федеративній основі“ до чехословацької республіки. В слід за тим перепроварила Рада серед церковних брацтв плебісцит, що не обійшовся без впливу й агітації чеських організацій. Тому на 1113 голосів було за Чехословачиною — 732, за Україною — 310, за Галицькою Україною — 12, за незалежністю Закарпаття — 27, за т. зв. Верховинською Республікою (Закарпаття й Галицька Лемківщина) — 13, за Росією — 10, за Угорщиною — 9. Цей плебісцит, наскільки можна йому вірити, виказує, який хаос був під оглядом національної свідомости серед закарпатських емігрантів в Америці.

Тимчасом що іншого діялося в краю Хоч малярський гнет доходив під кінець свого панування до найбільших розмірів, хоч в значній більшості змадяризована закарпатська інтелігенція служила інтересам уряду, то все таки не вдалося знищити Мадярам народніх почувань у масах. Вже в перших часах подуву волі утворилися на Закарпатті три політичні організації: на сході хустська, в середній частині ужгородська, на заході любовянська, опісля прашівська.

Перша організація повстала в найбільш на заході висуненій закутині України. Проти волі прашівського єпископа Новака, малярського патріота, священник Омелян Невицький взяв на себе провід визвольного руху під кличем злуки з Україною та в короткім часі обїхав сам багато сіл та приготував їх до окружного зїзду. Дня 8 листопада 1918 р. відбулося в Любовні перше велике віче українських народніх мас і делегатів революційних рад усіх дооколичних громад. Тут серед великого одушевлення рішено відорватися від Угорщини й злучитися з Україною. Для поширення організації вибрано Революційну Раду: „Русска Народня Рада“¹⁾.

В ухваленім зборами маніфесті голоситься між іншим, що „Рада, оживлена духом демократичних часів, пійде шляхом, ведучим до повної національної свободи нашого народу. Ніколи не пристала би на те, щоби ми Русини були порозривані й проти нашої волі до чужих народів приключені. Рада протестувати буде проти всякого насильства зі сторони чужих народів на наш руський край“. Дня 19 листопада переносить Рада, як репрезентація жуп Спишської, Абауйської, Земплинської й Шаришської, свій центр з Любовні до Пряшева, де доповнилася ще новими людьми.

Вість про віче в Любовні та проголошене ним бажання злуки з Україною рознеслася по цілім Закарпаттю. На неї й відгукувались з найдальших закутків села своїми заявами, що й їхні громадські ради прилучуються до тих постанов. А українські студенти в Будапешті у своїм збірнім письмі до Ради з 25. XI. обїцюють станути з помічю до роботи й виступають остро проти ужгородської Ради, що проголосила вірність Угорщині. Між іншим пишуть вони ось що (змінюю тільки правопис): „Радувемся із серця, что учредилисьєте істинну Русску Раду. Єще не знаєме ваш програм, но надіємся, что не такий буде, як ужгородский „Мадярско-угорско-русской Ради“. Народ наш честний і многотерпеливий і не хочет за їх знати і держит їх дуже хорошо предаателями. Вам ся приходить честь і слава, что ви за нашу істину і за ліпшу будущность нашего народа

¹⁾ Назва „русский“ принялася тому, бо по поняттю деяких людей уважалося, що хто пише два «с», той є твердий Русин (зам. Ортоскопа).

¹⁾ Д. Дорошенко: Угорська Україна, Прага 1919, ст. 26-27.

воввалисьте. Слава вам, если пристаєте за наш народ. Слава вам, что не забудете за наші закарпатські братя. І ганьба тим, которії неправедним путем ходять і наш народ еще тепер, коли всі народи вольно і сміло уголошаються коло своі свободи, безчестно хотять продати. Їх не народ вибрал за вєводов. Они против волі народа роблять. Нам не треба таких вєводов, которії еще місяцем переже найстрашні мадєре били і еще і тепер на послідок хотять нас начово продати. Народ уголосився на многих містах і хочет приключитися к Україні. На пр. в Хусті, в Бедевлі держали собор і ясно говорили за соединеніє із Українов. Но не токмо сії міста, но цілий Мараморош та Угоча одно хоче... Не забудьте, что і туй бивають еще честні руснаки“.

Супроти словацьких зазіхань на західно-закарпатські окраїни видала ця Рада низку заяв й обіжників до народу. Між іншим в обіжнику: „Што треба знати о Русинах“ пише: „Ми називаєме ся Карпатскими Русинами. Но ми знаєме, же за Карпатами такі самі Русини жіють, як і ми. Бєсїда, звичаї і віра їх така, як і у нас, прото они суть нашими братами, ми з ними твориме етнографічно єден великий много мільонний народ“. Мовчанкою відповіла Рада на візвання Словацької Народньої Ради до Українців з д. 30. XI. 1918, щоби прилучилися до Словаків, обіщуючи повну автономію в справах церковних, шкільних (українські школи нижчі й середні, а навіть університет) і внутрішніх.

Для піанання думки населення розіслала Рада квестіонар до всіх громад та шкільних і церковних інституцій ось такого змісту: „Русска Народня Рада просить Вас, Братя Русини, будьте ласкаві сєсо картку точно і совісно виполнити і переслати на слідующу адресу: Emilian Nevicky v Цѣаку“. Після того слідують питання, а між ними:

„Чи ваші селяне жадають, аби ми Русини остали в єдно з Мадярами?“

„Чи у вас народ хоче к Руси-Україні приключитися?“

„Чтоби собі жадали ваші селяне найліпше?“

„Кому довіряють у вас наші селяне найбільше?“

„Чи не баламутять ваших селян словацкі агенти?“

Опісля йдуть питання про погляд на ужгородську Раду з мадяронським напрямом, чи є вже в селі політична організація, хто є провідником в селі, чи в селі є спокій та лад і т. д.

Шановний автор „Державних змагань Прикарпатської України“ подає, що на 55 квестіонарів, виповнених відповідями, які йому вдалося дістати до рук, 51 є проти Угорщини, 2 за Мадярами, 2 невиповнені. Про приналежність до Угорщини висловлюються деякі ось так: „О том і чути не хочеме“. — „На неякей спосуб“. — „Не дай того Боже. Ми Русини Пану Богу дякуєме, що уд мадярської руки свободні йсеме“. — „Нікогда сліштити то“. — „Нет, ме саме сабов застанеме“. — „Нашиг селян і йодна душа не жадає остатися із мадярским правительством“. — „Боже варуй нас“. — Відповіді пятавали ужгородську Раду тому, що була за єдністю з Угорщиною. Щодо питання, чога бажали собі найліпше, 20 бажало: „Повну національну свободу“. Інші бажали: „Спокой а згоду. Довіряєме руській раді. Оби жиде із нашей землі ся забрали, атлучитися ат мадяр. Абесме слободни русини устали навіки. К руському великому народу“. За приналежністю до України було 25, 20 за незалежністю Закарпаття, 3 хотілиб до України, одначе не мають приступу, бо за гора-

ми Польща, а 2 відповіді є за Мадярщиною. У 5 відповідях було: „До України, а як це неможливе, то до Чехословачини“. Характеристичні є ось ці відповіді: „Де больша часть і ми там, ку Україні. — Хочє і любить. — Наші селяне ко Україні хотять приключетись. — Так єсть хоче. — Де ви, там і ми, ко Україні. — Нашим селянам Русь-Україна май ліпша є. — Хочє, і то ожидає“.

Крім цього Рада одержала багато листів від селян з проханням, щоби Рада в імени народу домагалася на мировій конференції прилучення до України. Селянин із с. Телеповець пише до Ради дня 23. XII. 1918 р.: „Та і ми кить ізме єдно ярмо зо шиї зняле та нач нам такош друге вішати. Кит нам мадяре не розказуют та нач би нам чехи розказовале, та ми лем з ваєме хочеме жити“. Багато листів було з подяками за те, що Рада, а головни Нєвицький, працює в напрямі прилучення Закарпаття до України. Зноваж в деяких листах звертали ся священники до Ради з домаганням усунути такого „шкодника-мадярона“ прїшівського єпископа Новака З того бачимо, що Українці, які межують зі Словаками, не бажали також злуки з Чехословачиною. Народ інстинктивно відчував свою єдність з Україною й від неї тільки сподівався для себе добра.

Одначе завдяки групі місцевих і галицьких москвофілів з Бєсکیدом на чолі Чехословаки осягнули своє; ця група як „Карпаторусский Народний Совет“ ухвалює дня 7 сїчня 1919 р. у Прїшеві злуку Закарпатської України з чехословацькою республікою. Населення обурилося на цей акт „Галиційського Совіта“ (так місцеві називали групу галицьких москвофілів), який переконував населення, що „ми ко Україні ся приключити не можеме, ліпше буде остати при чєхах“.

Не признаючи злуки з Чехословачиною, прїшівська „Русска Народня Рада“ скликала на день 31 сїчня 1919 р. збори до Прїшева. Голова Ради Нєвицький представив політичне положення та волю народу, висказану на всіх окружних (в Бордієві 27. XI, в Свиднику 29. XI, в Стрпковях 30. XI, в Лаборцю 2. XII, в Гуменнім 3. XII.) та багатьох громадських вічах і покликався на вислід анкети та на волю східної частини Закарпаття прилучитися до України, висказану на зборах у Будапешті (10. XII. 1918 р.), в Сиготі (18. XII. 1918) і в Хусті (21. I. 1919) і зясував роботу Бєскида й спілки на користь Чехословачини. Відтак заявив: „Дорога, що отвираеться перед нами, є двояка, одна коротша, но небезпечніша, що веде на захід, друга-ж довша, но безпечна, ведуча туди, куди інстинктивно всі поглядаємо: на схід. Чи є між нами, котрий би не згоджувався з нашим поглядом, вираженим в словах: лише Схід — ясніше сказавши: лише наше єдинення в єдно державне тіло з братами нашими, живучими від нас на схід, може нам забезпечити раз на все нашу національну окремішність, наш язык. Югославяне, Румуни, Чехо-словаки і Поляки лучать ся, єднюються! Не легко приходиться нам єдинитися; не раз вони на силу своего оружья мусять опиратися, щоби своєї цілі досягнути. Готові вони в кожному часі життям своїм купити для своего народу цю силу й славу, яку лиш через єдинення з братами досягнути можуть. Нема задорогої крови, котра ллеть ся за народ, за свободу народа!“

І наш народ жадає собі свободу й наш народ стремить до злуки з братами своїми. Із тих листів

(писаних до Ради селянами) ясно як сонце виражається правдива народня воля, котру наша Рада — яко народня — повинністю своєю держить до внимания брати. Те, що більшість народу жадає, мусить бути для Р. Н. Р. приказом і лише тоді годна буде з чистим сумлінням сказати про себе, що тяжку повинність свою совісно виповнила, як народню волю вірно викінчить. Не мають вже для нас бути дві дороги, не мають бути дві гадки.

Р. Н. Р. не має жадної причини, щоби виконання своєї повинности на дальше відкладати. До зєднання з найближчими братами, живучими в південній Росії... Східний Галич — відділений дотепер від України — також зєднується з нею. Прийшла черга тепер і на нас, на найбільше висунену на захід і найбільше загрожену часть Руси. В надії, що наші сусіди й браття Чехо-словаки — яко приятелі наші — не стануть нам в дорозі до злуки з братами, але підпруть наше діло, Р. Н. Рада й ціла Карпатська Русь, на тер торії від Дунайця, Попрада аж по Тису й злучена з нею ціла Лемківщина торжественно виголошує, що приєднується до України! — Хай живе наш народ! — Хай живе Україна!

Рівночасно референт предложив до ухвали ось таку проклямацію до народу:

„Руський народе! Сини Прикарпаття!

Ми жили до недавна в рабстві:

Чужі збиткувалися над нами, висисаючи із нас останні кроплі життєвих сил!

Трупом хотіли нас покласти, щоби наша могила стала підніжжям для них!

Наші зелені Карпати покрилися холодною мглою; сірий непроглядний туман облягав вершки наших гір.

Ми були близькі сконання; уже копали гріб для нас!

Но от! Туман піднявся, мгла уступила, перші лучі свободи-життя засіяли над Карпатами!

Ми ожили, ми станули на свої ноги!

І днесь за одно лиш бє кожне руське серце: за життя-свободу, за волю народу!

Но гляньте около себе: в горах Карпатах нас мало в, ми слабі; слабі й тисячелітною неволею до землі прибиті.

Вороги й сусіди остряють свої зуби на нас; кусками хотять порозривати наше тіло!

Смерть ще не перелетіла над нами...

Нам сили треба; сили й відваги, щоби не попасти в руки ворогів!

Наша сила лежить в зєдненні з нашими братами!

От всі народи в зєдненні видять запоруку для себе на ліпшу будучність“.

Відтак слідує приміри, як роблять інші народи й після того звучить проклямація ось як:

„Лиш ми би мали остати відділеними від наших братів? Лиш ми би мали нидіти дальше в тюремній гнілі й бездольними невольниками пропасти? Чи менше маємо право до життя як інші? Ні, Сини Прикарпаття!

Проч з невірою й малодушністю! Ми жити хочемо й жити будемо! Скинуте з шиї ярмо не даємо на себе на ново заложити!

Не скують уже наших рук в кайдани!

Ми будемо сильні, зєднинившись з нашими братами. Ми не звертаємося в сторону, яку зневіра й малодушність покаже нам!

Наш шлях веде на Схід!

Там грає наша кров в мільонах сердець; там роз-

вивається наше племя здорове й сильне, там звенить на устах мільонів наша милозвучна мова, наша чарівна пісня! Цей чудовий величезний край, вивінений від Творця всіма богатствами й красотами світа, він має бути нашим краєм і нашою вітчизною.

Щоби забезпечити для нас повну національну свободу й через те зберегти для нас на вічні віки нашу народню окремішність, особливо нашу материнську мову, щоби дати можливість й запоруку нашому народові розвиватися культурно й економічно й стати на рівні з іншими цивілізованими народами.

Руська Народня Рада зібрана в Пряшеві в нинішній день, в надії, що лучша будучність зближить зі собою всі руські племена і в недалекий часі Південь і Північ з далеким Сходом в братській згоді подадуть собі руку — узнавши правдиву волю цілого карпатського руського народу, торжественно оголошує перед цілим світом, що руський народ живучий по обох сторонах Карпат від Дунайця й Попрада аж по Тису зєднується з Київською Українською Державою.

Карпатська Русь подає в нинішній день руку братам своїм із Галича та Буковини, зєднинивши уже з матірню руських городів: Зі славним Київом!

Хай українська земля станеться від нині й нашою; хай наші Карпати стануться від нині твердинею на заході для нашої великої, соборної (в оригіналі: общой) держави!

Сини України!

Коли ми, ваші браття із обох сторін Карпат зєднуємося з вами в одно державне тіло, складаємо надію не лиш на поміч вашої сильної братньої руки, но звертаємо рівночасно очі з довірям і туди, де нині рішається доля многих народів!

Справедливість світового трибуналу хай розважить і нашу народню справу рівною справедливістю, як сильніших і щасливіших від нас народів!

Руський Народе Прикарпаття! Ликуй в день нашого зєднання з Великою Україною! Вперед до щастя, до волі, до слави!“

Після її відчитання почалася дискусія. Одначе змобілізовані на збори галицькі москвофіли, й Чехо-словаки авантюрою не допустили ні до нарад ні до ухвал. Збаламутивши місцевих „твердих“, заявили за злукою з Чехословаччиною. Про це повідомили й през. Вільсона, кидаючи при тім каменем на наш національний рух. В заяві писаній до Вільсона, вони заявили між іншим: „Сепаратизм українських політиків уважаємо явищем часовим, антиславянським, антикультурним й антисоціальним, плодом австро-угорського імперіялізму“. За приклонниками єдності з Україною почали чеські окупанти Закарпаття нагінки, свящ. Омелян Невийцький, цей апостол української державности й соборности на Західнім Закарпатті, переслідуваний чеськ ми властями як небезпечний ворог, перенісся по цілій низці ревізій і шикан до Америки. Так закінчилися самостійницькі змагання наших братів на Західнім Закарпатті.

Щож робило в той час населення Східного Закарпаття? В маленькій гористій містечку недалеко галицької границі Сваляві утворилася також „Руська Народня Рада“. Ця Рада на скликанім дня 8 грудня 1918 р. повітовім вічу дооколичних сіл ухвалила, щоби звернутися з меморандумом до мирової конференції й жадати на основі 14. пунктів Вільсона, през. Америки, самовизначення й щоби мирова конференція

надіслала військо антантське або українське, щоби руський нарід міг освободитися із 1000-літнього ярма й прилучитися до Великої України, де живуть також Русини". Притім зібрані заявили, що не хочуть мати нічого спільного з мадярофільською Радою в Ужгороді.

Подібно сталося на зїзді представників Закарпаття в Будапешті, дня 10 грудня 1918 р. Угорське правительство привезло сюди на свій кошт з усіх сторін людей, які Мадярам здавалися найприхильнішими, а українська мадярофільська інтелігенція (д-р Г. Стрипський, д-р Куткафалві, д-р Штефан й інші) предложила зїздові до ухвали домагання автономії під Угорщиною й заяву вірности цій державі. Одначе нарід на це не згодився, заявляючи однодушно: „Хочемо до України, хочемо собору на своїй власній землі, а не в Будапешті“.

Те саме говорилося на краєвих зборах в Мараморшським Сиготі, дня 18 грудня. Народ не хотів слухати вірної Угорщині інтелігенції. Збори однодушно вибрали на предсідника приклонника української едності д-ра Брашайка; промовляли самі селяни. На зборах ухвалено одногосно злуку з Україною й вибрано Мараморшську Руську Народню Раду". Всі вибрані члени Ради зложили перед народом присягу на хрест, що „буду права руського (українського) народа вірно боронити, народ заступати й волю його сповняти". Промову сиготського адвоката Івана Гащука, що пропагував автономію в складі угорської держави, переривано гучними окликами: „Не треба нам нічого від Мадярів, хай живе Україна, ідемо до України!“ Збори — як подає „Протокол“ — заявили, „що жадають зєдинення всіх руських земель до одної держави, а разом протестовано проти того, аби руські землі Романії, Чехам або іншій державі піддані були“. Також переведено тут організацію для мараморшської жупи й одночасно постановлено, щоби дня 21 січня 1919 р, відбувся в Хусті „Загальний Собор всіх Русинів живучих в Угорщині“, на які то „збори зазвуться представителі всіх громад і то від кожных 1000 душ один“.

Після того зявилася закарпатська делегація в уряді Західно-Української Народньої Республіки в Станіславові й просила опіки над краєм. Простягаючи руку найменшому братові, західно-українські війська обсадили в січні 1919 р. Східне Закарпаття (занято: Сигот, Хуст, Тячово, Мукачів, Берегів й Ужгород). В той час відбувся й заповіджений зїзд в Хусті, на якому брало участь 420 легітимованих з кожної громади послів, як вибраних представників 420000 Українців (один на 1000 душ). Д-р Михайло Брашайко „отворив наради над питанням будучої приналежности угорських Русинів-Українців хай кожный делегат виповість свої погляди, думки й сумніви зовсім отверто, неустрашимо, з мужеською відвагою — ніхто хай не лякається кари й переслідувань. — Іван Волощук, господар з Нанкова, радив зєдинитися з Соборною Україною. Це було проголошено з безмежним одушевленням і гучними окликами: Слава, да живет Україна, хай живе Україна. — Василь Тимчик, господар з Хусту, вніс, щоби Русини-Українці не вибирали послів до мадярського парламента. Внесення одногосно із великим вдоволенням прийнято. Так само прийняли збори внесення Михайла Філяка з Хусту, щоби злуку з Україною проголосити й перевести без жадних застережень або умов“.

Після того предсідник д-р Брашайко дав під головування таку резолюцію:

1. Всенародні збори угорських Русинів-Українців з дня 21 січня 1919 року висказують зєднання всіх Русинів-Українців з комітатів: Мараморош, Спиш, й Абауйторна й прилучення Русинами-Українцями заселених земель до Соборної України, просячи, щоби нова Держава при виконуванні цієї злуки углядила особливе положення цих Русинів-Українців. Дятого всенародні збори заявляють, що руський народ Угорщини закон про Руську Країну, даний в Будапешті року 1918-го, не признає законом, (тобто не признає автономії Закарпаття в рамках угорської держави. — А.), бо повстав без його волі і без заступництва народу.

2. З огляду на повище рішення збори постановляють, що руський народ не пішле послів своїх до угорського парламента.

3. Всенародні збори просять, щоби українські війська засіли землі, заселені Русинами-Українцями на Угорщині й щоби заосмотрили населення, живуче серед тяжких харчевих відносин, поживою.

4. Всенародні збори витають всі виволені народи австро-угорської монархії: Чехословаків, Румунів, Поляків і Німців.

(Точки 5 і 6 мають загальний характер, до Прикарпаття не відносяться, тому їх тут пропускаємо. — (Ортоскоп).

7. Народні збори вибирають для ведення справ русько-українського народу Центральну Народню Раду зі сто членів й уповажнюють її заступати Русинів на Угорщині все й всюди, де цього потрібно, проти всіх інших народів і зробити все, що кожного часу в інтересі русько-українського народу вважає за потрібне.

Збори делегатів одногосно прийняли всі резолюції й одногосно вибрали Центральну Раду“.

Одначе Західна Україна, занята війною з Польщею, не могла дати належної помочі Закарпаттю. Мадярське правительство мало дальше свої впливи на Закарпатті; для заряду країною установило воно розпорядком з дня 5 лютого 1919 р. ч. 928. тимчасовий „Руський Правительственний Совіт“, а 4 березня перевело вибори до „Руського Союму“. Одначе й тоді вибрані 36 послів на своїм першім засіданні в Мукачеві ухвалили: „Щоби влада до 8 днів означила й подала соймові Руської Країни до відома, які її границі, бо іначе іншим путем будеме глядати обезпечити руський народ“. Під цим „іншим путем“ — по думці Ортоскопа — розуміли Україну.

Дальші події на Закарпатті представляє автор „Державних змагань Прикарпатської України“ ось так:

„Відповіді вже не діждались, бо в Мадярщині владу обняло комуністичне правительство. До перевероту на Прикарпатті прийшло 23 березня 1919 р. Українське населення побачило, що комуністична влада ставиться до нього під кожним зглядом прихильно, як під політичним, так — що ще важніше — під соціальним і національним. Уряди обняли прихильники народу як в централі, так і округах, комуністична влада зачала видавати український часопис „Руська Правда“. Головно започаткований розділ земель дуже вплинув на приязнь селян до влади. Навіть сойм зійшовся дня 17 квітня 1919 р. наново.

Прихильність влади до українських мас була очевидна. Грав тут ролю і наказ комісаря Троцького. Коли Беля Кун повідомив Москву, що червона армія прийшла до Карпат, Троцький вислав своє радіотелеграфічне поздоровлення червоній армії, в яким по-

ручив проголосити всім народам право самовизначення й закінчив заявою, що територія Прикарпатської України разом з галицькими українськими землями утворить одну соціалістичну республіку в федерації з іншими, даючи наказ проголосити це в українській мові. Чи було це опубліковано, годі дізнатися, бо сліди затерті. Але народ це знав і поставився до комуністичної влади дуже прихильно.

Але комуністична влада не довго вдержалася. Зі сходу займали Підкарпаття Румуни, з заходу Чехи й 25 квітня 1919 р. червона армія мусіла уступити з Прикарпаття. Чехи займали одну частину за другою.

Я подав дослівно цей розділ п. Ортоскопа, хоч він вже не входить в ділянку нашого реферату, тому що вістки про долю Закарпаття в той час скупі. Сам автор подає це на основі оповідання наочного

свідка й притім зазначає, що „взагалі про життя з того часу годі найти документи. Вони в більшості понижені зі страху перед переслідуваннями або поконфісковані“. Далі обговорює п. Ортоскоп умови прилучення Закарпаття до Чехословаччини; цього не реферую, раз що не входить в ділянку нашої статті, по друге тому, що західньо-українське громадянство знає про це з преси. Подаю з цієї книжки, що в бібліографічному рідкістю у нас, тільки те, про що не писалося докладно на сторінках галицьких видань, а що своїм змістом входить в обсяг заінтересування журналу, що займається публікацією матеріалів до історії визвольних змагань українського народу. Хай ця стаття на сторінках „Літопису Червоної Калини“ подасть відомість широким кругам українського громадянства про інстинктовний гін забутого колись „найменшого брата“ до єдності з матір'ю Україною.

Історія 4-го Запоріжського полку імені полковника Богуна

Історичний матеріял Т-ва Запорозців. — Написав А. Тарнавський, сотник Війська Запоріжського (Докінчення)

Полк окопався за цукроварню. На вечір 22 червня 5 і 6 сотні разом з двома сотнями Кармелюків повели наступ на передмістя Старики, яке і заняли після короткого бою. На ранок большевики почали відворот, але заняти місто перешкодив наказ к-та дивізії — негайно відступити з с. Свино. В селі Свиному скупчилась вся дивізія і продовжувала відворот далі. Богунівський полк по наказу відійшов до Кобиля, а Кармелюцький до с. Западинці.

Причиною відвороту був прорив на фронті 9 Залізничної дивізії, котра, як це з нею часто траплялося, не встояла перед ворогом, а займала фронт вліво, на захід від Староконстантинова.

Богунівський полк заняв позицію на південно західних горбах біля села. Переслідуючи наші частини, червоні великими силами повели наступ на полк і примусили полк відійти до околиці села. 5-годинний упертий бій примусив полк залишити село і відійти до р. Бужок, де він окопався. К-ант дивізії наказав, за всяку ціну, заняти село. На протязі 4-х діб велися уперті бої і село переходило з рук в руки. На 5-у добу село було остаточно заняте і большевики розбиті.

В бою під с. Кобиля був важко ранений к-ант кулеметної сотні хор. Сікач, забитий півсотенний тієї ж сотні хор. П. Нестеренко, забито 5 козаків, ранено — 7. Ворожі втрати по оповіданням селян були великі, але точно обчислити не було можливо.

В добу по заняттю с. Кобиля, 8-ій дивізії наказано перейти в район Ярмолинці - Солобківці для захисту підступів на м. Камянець - Подільський. Полк, давши большевикам бій під с. Лезнево, через с. Капустин перейшов в м. Зіньків. На слідуючий день дивізія рушила в наступ на м. Ярмолинці, але невдало, бо большевики скупчили дуже великі сили на цілому відтинку Ярмолинського фронту.

Три тижні, аж до підходу частин Української Галицької Армії, тяглися криваві змагання за Ярмолинці та Солобківці. Ці містечка переходили з рук у руки, бувало по 2 рази на добу. Період цих боїв Запорозці з своєрідним гумором прозвали „танцюлясом“. Цим періодом почалася сумна ера в історії Запорозців. Бракувало набоїв, бракувало хліба, соли та иншого припасу. Їжа варилася 1 раз на день без мяса, без соли. Хліб вимінювали у селян, віддаючи останню сорочину, бо за гроші селяне не продавали.

Склад полку швидко зменшувався через пошести тифу та цинги.

По наказу Команди призначено км-том полку сотника Ляш-Гусарева. Цей видатний старшина визначав свою відвагою та зимною кров'ю під час самих критичних положень. Під його командою полк, особливо відзначився в боях під м. Солобківці, с. Савчинці, Олексинець Підлісний та Олексинець Нижній, одержуючи перемогу над ворогом, що явше пере-

Запорозці на вигнанню. Паризька Філія Т-ва, Запорозців зібраних на святі Запорозців в 1930 р. На світлині полк Вишиваний, ген. Удовиченко, ген. Капустянський в окрузенню Запорозців

Філія Т-ва Запорозців в Омекур у Франції. Дивізійне Свято в 1927 р.

важав кількістю. Під час бою за с. Савчинці сотник Ляш-Гусарів, маючи в лаві 96 багнетів, відійшов до околиці села, де зупинив лаву по залізничім шляху і наказав окопатись. Перед лавою було поле високого жита, що скривало її від ворога. Большевики силою до 600 багнетів далі провадили наступ „як на маневрах“: дві ворожих лави з кулеметами йшли півколом, аби охопити село. Далі по шляхах йшли в кольонах резерви, їхали команданти і кулеметні вози. Вже ворожі крила зайшли в село в тил нашій лаві, ядро наближалось до неї в лоб, а наказу стріляти немає. Нарешті, коли ворожа лава наблизилась до 80 кроків, к-ант дав команду: „Вогонь!“ Три сальви. Потім команда: „Встати! Вперед! Слава!“ Невеличка Богунівська лава збила атакою ворога, котрий зі всіма резервами став панічно тікати. В цім бою полк. здобув: 3 кулемети, 8 коней, 40 полонених червоноармійців і 1 червоний „командір“. Ворожі втрати — 19 забитих, 38 ранених червоноармійців; 2 забиті червоні команданти. Наші втрати: 2 козаки — легкоранені. За цей період боїв, аж до злуки з У. Г. А. втрати полку були: забитих — 9 козаків, ранених — 16. В бою під м. Солобківці був ранений пом. к-та полку хор. Харченко і важко ранений мол. старшина 8 сотні хор. Трипільський. В бою під с. Олексинець Підлісний був ранений км-ант 8 сотні хор. Шкурат.

23 липня Українська Галицька Армія, зєднавшись з Наддніпрянською Армією, разом з Запорозькою Групою розпочала наступ на ворога і рішучим ударом збила ворога на Ярмолинських позиціях*).

Богунівський полк після короткого бою під м. Ярмолинці, заняв м. Гречани (передмістя м. Проскурова). Одночасово був взятий іншими частинами Проскурів. Після 1 доби постою полк швидким маршем через села: Пирогівці, м. Меджибіж, Івча перейшов в село Стрижавку (7 в. від м. Винниці). Большевики бою не прийняли. М. Винниця занято майже без бою 6-ю Запорозькою дивізією. 8-а Запорозька дивізія скупилась в селі

*) Сотник Ляш-Гусарів захорів на тиф. К-ом полку призначено сотника Трипільського.

Стрижавка і після 2 діб відпочинку вирушила на м. Липовець і з боєм взяла місто, захопивши багацько військового майна. В бою приймали участь всі три полки дивізії і кінний полк імени Костя Гордієнка. Червоні відійшли до ст. Андрусово, де одержали допомогу з м. Києва, і готувалися до наступу на м. Липовець.

Богунівському полкові наказано вибити большевиків зі ст. Андрусово і заняти стацію. Під командою хор. Харченка (що тільки вернув з лічниці) полк вирушив на ст. Андрусово і після 4-ох годинного бою заняв стацію, захопивши в полон 270 червоноармійців, 1 червоного ком-та, 6 коней, 2 кулемети і багацько військового майна. На слідуєчий день полк вирушив в м. Погребище, де вже була 8-а Запорозька дивізія.

Ціла Українська Армія прямувала на столицю України — м. Київ. Ворог панічно втік, лиш інколи ставив невдалий опір на відтинку У. Г. А., що вела наступ ліворуч від залізниці Київ-Козятин та в Білій Церкві на відтинку 6-ої Запор. дивізії. Але цей опір був ніщо перед ентузіазмом Української Армії. Підмога У. Г. А. влила нові сили в знесилену Придніпрянську Армію, У. Г. А., що зоставила ворогу свою країну в наслідок браку амуніції та надлюдської переваги, здобула в славнім поході нові сили для боротьби на широких степах Великої України.

Богунівський полк без сутичок з ворогом, через м. Сквіру, с. Шамраївку, с. В. Половецьке та село Мишеловку ранком 31 серпня вступив в м. Київ.

Через передмістя Деміївку полк промашерував на ст. Київ II, яку заняв згідно з наказом Штабу дивізії.

Заряджено гостре поготівля, бо в Київ з боку Дарниці входили частини російської армії ген. Денікіна і невідомо було, як зложаться відносини між арміями. Українська Команда мала з Денікіном порозуміння і всім частинам наказано було ухилитися від сутичок з Денікінцями і заховувати спокій до виявлення ситуації.

О год. 18-ій полк одержав наказ: негайно вирушити на залізничий міст через Дніпро і нести охорону. Причиною такого наказу було обезбронення Денікінцями Мазепинського полку, що ніс охорону мосту. Командант полку наказав хор. Тарнавському з кінною сотнею рушити на залізничий міст і виявити ситуацію. Слідом за кінною сотнею рушив весь полк. Розвідка виявила, що міст занятий ворожим бронепотягом: „Доблесть вітязя“, про що повідомлено ком-ду полку. Кінна сотня зупинилась

Філія Т-ва Запорозців в Омекур у Франції.

в $\frac{1}{4}$ верстви від мосту, чекаючи наказу. В похідному ладі підійшов полк. Км-ант полку вирядив до бронепотягу хор. Тарнавського з 2-ма козаками, аби в'яснили наміри Денікінців. Розвідка підїхала до пішої застави і хор. Тарнавський звернувся до денікінського старшини, вимагаючи, аби заставу знято і і щоби бронепотяг з середини мосту відїхав на протилежний бік. Старшина (підполковник), начальник застави, глузливо відповів: „А вот ми вам сейчас пакажем“ і по телефону визвав бронепотяг. З такою відповідю розвідка вернула до полку. В цей же мент бронепотяг рушив по шляху, біля котрого стояв полк, причому щодо намірів залоги бронепотягу не можна вже було сумніватися. Полк попав в критичний стан, ліворуч по рейках посувався бронепотяг, а праворуч полк мав високу і круту гору, покриту кущами та деревами. Хорунжий Харченко подав команду: „Полк за мною... на гору!“ і за хвилию полк, дякуючи густій рослинності, зник з очей ворога. Хорунжий Тарнавський з кінною сотнею чвалом рушив назад по шосе на Київ П. З бронепотяга дали кілька стрілів надзгодін, але сотня звернула в право в ярок і після 20 хвилин скаженої скачки була вже в безпеці серед т. зв. Печерських гір. Полк зайняв позицію на вершку гори і, дочекавшись темна, щасливо відїшов з міста, котре поступово займали Денікінці і зупинився в с. Мишеловка. На ранок до полку приєдналася кінна сотня, що самостійно вибралась з Києва*). Запорозька Група заняла відтинки в районі сіл: Мишеловка, Красний Кут і Фефанів в 5 верствах від Києва.

Команда Армії розпочала була пертракції з денікінською командою, але це ні до чого не довело, бо Денікін вважав Українців за „большевиків другого сорта“ і чути нічого не хотів за самостійну Україну. Через кілька місяців ця його несвідомість довела до повного краху його акцію будови „єдиної неделимої Расї“.

З огляду на те, що одержані відомости, що численна військова група большевиків, котра була скупчена в районі Одеси, рушила на пробій для з'єднання з житомирською большевицькою групою, — Запорозьській Групі наказано відїти в район ст. Бровки і Чорнорудка. Через с. Мотовилівка, Фастів, Кожанка і м. Вчерайше 8 Запор. дивізія 7 вересня прийшла у вказаний район. Штаб дивізії залишився на стації Бровки, а Богунівський, Кармелюцький і Сагайдашний полки разом з приділеними до них батареями росташувались в с. Харлівка. Богунівський полк тримав заставу на південно-східній околиці села і провадив кінну розвідку в напрямку на м. Павлоч. Денікінці виявляли слабу активність і далі перестрілки між розвідками не йшло. 9 вересня хор. Харченко був призначений к-ом полку; сот. Шевченко (к-нт 2 курія) призначений помічником ком-анта полку, а к-том 2 курія був призначений хор. Катькало. Епідемія тифу побільшувалася і через те полк нараховував всього 80 багнетів, 45 шабель при 16 старшинах.

В кінці вересня 8 Запор. дивізія одержала наказ пересунутись в м. Комаргород, бо Денікінці готувались до наступу в цім напрямку. 3-го жовтня дивізія росташувалась в Комаргороді.

6-го жовтня Богунівському полку наказано вибити Денікінців з села Павлівка. На сусідне село (в 2-ох

*) Командант полку сотник Трипільський при відході полку з Києва був захоплений Денікінцями в полон.

верствах) Тараканівку мали наступати Кармелюки. Бій розпочався уранці і ввечері село Павлівку заняли Богунівці, причому взято 2 полонених і 1 кулемет. Втрати з нашого боку були: 4 ранених, 2 забитих. Ворожі втрати — 17 чоловіка забитих. На слїдуючий день полк рушив в наступ на с. Городище, яке заняв без втрат, після короткого бою. Після трьох дїб постою полкові наказано пересунутись через с. Старий Луг, Пірожна в село Івашково прикривати лїве крило Кармелюцького полку, що мав провадити наступ на ст. Кодня. Кармелюки після горячого бою заняли Кодню, але після 2 дїб вся 8 дивізія одержала наказ відїти до м Крижопіль, бо ворог великими силами оточував нашу слабеньку групу.

З с. Івашова Богунівський полк перемашерував в с. Городище, де росташувався на нічліг. В ночі численний відділ ворожої кінноти вірвався в село. Богунівці до ранку уперто боронилися, а на ранок відїшли за село, повели на село наступ і примусили ворога до втечі. Особливо відзначився в тому бою к-ант 2 курія хор. Катькало, який двічі ходив з курінем в атаку на ворога. Під прикриттям кінної сотні полк відїшов до с. Крикливці. В Крикливцях розвідка виявила, що ст. Крижопіль занята ворожими бронепотягами (2), а с. Цибулево занято ворожою кіннотою. В с. Крикливці до полку приєдналася гарматна батарея, що раніше була до полку приряджена. Зв'язку з Штабом дивізії не було; навколо був ворог. Нічю к-ант полку хор. Харченко тихо вирушив з полком і батарею полевими шляхами в напрямку на ст. Крижопіль. Під самим шосом у Денікінців на $\frac{1}{2}$ верстви від стації, полк і батарея перейшли залізницю і на ранок прибули в с. Мясківку, де вже був Штаб дивізії і полки. Під ст. Крижопіль підчас переходу попав до полону Денікінцям к-ант 1 сотні значковий Нечай, який пішов був у розвідку на стацію. Не дивлячись на загрози і знуцання Денікінців, Нечай не зізнав, де знаходиться полк, за що його розстріляно.

В цей час на східному фронті зайшли події, що фактично унеможливили військові операції проти Денікіна. Знесилена небувалою пошестю тифу, браком одягу, медикаментів та амуніції Українська Галицька Армія змушена була вїти в пертракції з Денікіном про завїшення військових операцій, і таким чином Армія втратила більшу половину збройної сили

Денікінці, підтягнувши резерви, повели інтензивний наступ на м. Проскурів з жмеринського напрямку і на м. Могилів — з вапнярського напрямку.

В наших частинах епідемія тифу осягнула кульмінаційну точку. Богунівський полк нараховував 50-70 багнетів і до 100 150 видужуючих, котрі перегружували обози I і II ладу. Багацько козаків залишилось хорими по селах. Велика частина козаків, що були босі і не могли йти по снігу (земля ранком вже підмерзала), находилося в обозі I ладу, де їхала на фірах і складала т. зв. „босу команду“. Все це зробило Богунівський полк та інші частини — небоєздатними. Почався загальний відворот.

8 Запорозька дивізія одержала наказ відходити на м. Проскурів. Богунівський полк через с. Нетребівку пересунувся в с. Стїна, де був залишений прикривати відступ дивізії. Після 2-ох годинного бою, полк відїшов в м. Чернівці, де переночував. З Чернівців полк через с. Озерну пересунувсь в с. Ястребна, де витримав 4-ох годинний бій з насїдавшим ворогом.

3 с. Яструбне полк перейшов в м. Рівне, де вже скупчилась вся дивізія.

Денікінці зробили напад на м. Рівне і полонили 24 Запор. ім. гетьм. Сагайдачного полк, в котрому майже всі люди були хорі. Богунівський і Кармелюцький полки, батерії і Штаб дивізії відійшли до с. Погоріле. Після 1 доби постою вся дивізія, без боїв, через село Муровані Курилівці, м. Вербовець, с. Куча м. Дунаївці, м. Ярмолинці, м. Краспаїв, с. Демківці, с. Кустовці, пересунулася в село Колодяжне, де росташувалася на відпочинок. Обози II ладу відійшли на ст. Міропіль.

6 грудня була призначена на ст. Міропіль нарада командантів дивізії; командантом Запорозької Групи в той час був призначений генерал Омелянович Павленко. На нараді виявилася повна неможливість провадити боротьбу з Денікінцями в спосіб ведення польової війни і вирішено провадити війну в спосіб партизанський. Вирішено зменшити обози і посадити козаків на всіх зайвих коней. 8 Запорозька дивізія переформувалася в 8-ий Запорозький Загін в складі 2 курінів Богунівського та Кармелюцького. Богунівський курінь від тепер мав 2 піші сотні під командою хор. Мойсєвнка та хор. Катькала і одну кулеметну під к-дою хор. Лащука. Кінна сотня Богунівського полку пізніше влилася в зформований полк. Жупінасом 2-й Запороз. кінний полк. Задля хорости (на тиф) полковника Базильського 8 Запорозький Загін взяв під команду полковник Яшниченко. Під кінець наради на ст. Міропіль несподівано зробили напад Поляки, і забрали в полон обози II ладу Штабу групи та бойових частин. Приявні на нараді команданти втікли до бойових частин.

В той же день в м. Любарі зрадник Волох зі своїми гайдамаками напав на українське військо і оголосив себе прихильником большевиків (що в той час були в м. Житомирі). Головний Отаман Семен Петлюра призначив командантом Армії генерала Омеляновича Павленка, а сам з рештками уряду перейшов на терен Польщі.

Генерал Омелянович-Павленко, зліквідувавши виступ Волоха в м. Любарі, скупив всю Армію в районі села Жеребки і звідтіля вирушив в славнозвісний зимовий похід в тил денікінської армії.

Підчас походу Богунівський курінь був злучений з Кармелюцьким під назвою Богуно-Кармелюцький

курінь. Команду над курінем взяв згідно з наказом Командарма полковник Троцький. Підчас зимового походу Богуно-Кармелюцький курінь має спільну історію для всіх частин, що перебували в складі Української Армії і ця історія вже не один раз описана. За час походу особливо відзначився в боях хор. Мойсєвнка, який командував не один раз, за хорістю полк. Троцького, Богуно-Кармелюцьким курінем. Від хорости тифу загинув хор. Катькала.

Після зєдинення Української Армії, котрою командував ген. Омелянович-Павленко, з Армією, що була в районі м. Могилева під командою ген. Удовиченка (6 квітня 1920 р.), в літку 1920 року, Богуно-Кармелюцький курінь розвернувся в 3 бригади 1 Запорозької дивізії, котрою командував полк. Гулий. 3-а бригада складалася з 7 Запорозького ім. полк. Богуна куріня, 8 Запор. ім. Кармелюка і 9 куріня ім. гетьм. Сагайдачного. Командантом 3-ої бригади призначено полк. Троцького. Км-том Богунівського куріня призначено сот. Сосідка, адютантом хорунж. Тарнавського, помічником км-та пор. Шкурата, к-тами сотень — хор. Боднарєнка, хор. Томака, хор. Криловецького, хор. Мойсєвнка, кулеметною сотнею командував пор. Кречковський, кінною — хор. Булат, технічною — хор. Вюн. В складі 3-ої бригади Богунівський курінь приймав участь в операціях проти большевиків в 1920 році.

Після загальної поразки в листопаді 1920 року Богунівський курінь в послідовному відході решток Української Армії на терен Польщі перейшов україно-польський кордон 21 листопада в с. Токи і був інтернований Поляками в таборах Пикулічі, Вадовиці і Стріжово. Рештки куріня, старшини та козаки, перебувають і по цей час на еміграції в Польщі і Франції, досі не тратячи надії на поворот до Вільної, Незалежної і Соборної Української Держави.

Можна з певністю сказати, що в цей час кожний Богунівець, деб він не перебував, залишився назавжди вірним ідеї державности України і в своїм серцю носить виплеканий тяжкою боротьбою дорогий йому образ — Вільної Батьківщини.

10 червня 1931 року

Омекур (France)

За Збруч

(Уривок зі споминів б. підст. 18 бриг. У. Г. А. — Я. К.)

Нині в ночі перейдемо за Збруч! Наша бригада має крити відступ і перейде остання, каже до мене четар Проскурка (кмднт моєї 6-ої сотні), за Васильківцями.

Мені зразу не хотілося вірити його словам. Цілий час, відколи почали ми відступати, думав я, що армія десь таки спиниться і знов ударить вперед, забере страчене, а може ще й далі.

Як? Такий розгін нашої армії зпід Чорткова був би так заломаний, що ми малиби перейти аж за

Збруч і може на довго-довго покинути рідну Галичину, де стільки зусиль і крові пролилося за кожную рідну землю?...

Та в тім прийшло мені на думку, що маю лише три набой до мого „манліхера“, заховані мов який талісман глибоко в кишені.

Нагадав я собі, як йшла наша сотня до бою за Плаучою великою над Стрипою, де кожний стрілець не мав більше, як пять набойів, як поручник Салек (кмднт. 1-го куріня) телефонував з Дарахова до Тере-

бовлі до штабу бригади: „Втриматися ніяк неможливо! Люди перетомлені, а що найгірше, набоїв нема! Пришліть нам набоїв, то може хоч по геройськи загинемо!“

Пригадався мені приказ пор. Назаревича за Хоростковом: „Машинки, чому не стріляєте?!“ — „У нас чисті гурти!.. Ані одного набою!“ — була відповідь скорострільчиків, і в очах поручника побачив я сльози. Роспуки...

Нагадав я собі, що ми безсилі і сумна дійсність перед очі стала.... За Збруч... А там в кількох верстах большевики. І знов підуть бої на степах нашої вітчизни...

Мурованкою попри наш курінь, який розтаборився на толоці в полі, тягнуться останні обози, проходять частини армії, чути співи, гамір.

І знов нова сторінка в історії повстає. Вона колись розкаже нащадкам весь біль і тугу отсих обпорошених, сірих Галичан, що тісно зброю в руках тримають, що рідну землю покидають, та йдуть назустріч невідомому...

Саме полудне. Над житами мигтить жара, а легенький вітрець пестить їх із ними і тихенько шелестить, про щось розказуючи...

Курінь спочиває. Стрільці, одні дрімають поклавши під голови наплечники, другі гуторять: Спітнілі кухарі звиваються біля кухонь, позакачувавши рукави від сорочок. Скоро буде обід...

На мурованці за якоюсь частиною счинився крик. Стара жінка здоганяє гурток стрільців, які йдуть за навантаженим возом від кухні. Хтось зі стрільців украв у неї джочку сира. Командант відділу спиняє стрільців і шукає на возі. Межи наплечниками знаходить вкрадене. Жінка показує, котрий стрілець був у неї в хаті за молоком і з ним пропав сир. Старшина віддає їй крадіж і приказує дати двадцять п'ять стрільцеві. Екзекуція відбувається зараз таки на рові на очах жінки. З нашого куріня, якого стрільці приглядаються виконанню кари, чути голоси:

„Застріляти таку собаку! Чому не розстріляють?!“

По обіді курінь вислав стежу в поблизу село позад нас і спочиває далі. Сплять потомлені стрільці після Дарахова, Теробовлі та Хоросткова. Навіть „дядько“ Максим, який „терпить на безсонність“, як він сам каже, тай той заснув здоровим сном. Люлька довго димилася йому в зубах, аж висунулася і сама положилася біля него...

Тихо стало. Здавалося, що й природа спить, приспанна ярким сонцем. Жара не вгасає. Десь далеко в долині підпотьомкає перепел та чайка скиглить. Зажмури очі і здається, що лежиш десь у сільській хатині і цвіркуни цвіркочуть під печею. А їх тут так чути за межою в житі...

Вечеріє. Погасла спека, отяжів порох на дорозі, курява не піднімається. Проходить курінь пільною дорогою. Чим раз ближче до Збруча. Наша сотня є тепер охороною куріня. Одна чета лишилася далеко на заді як задня охорона, а дві йдуть по обох сторонах. Я йду з четою, яка пішла на право. Гусаком простуємо стежкою полями до села, яке видніє в долині.

На право від нас десь в околиці Скали йде бій. Видно бліде світло тріскаючих шрапнелів, рвуться гранати, які темними кущами виростають в землі.

Йдемо помалу, притримуємо руками полеві фляшки та дехто лопатки, щоби не робити галасу.

Увійшли в село... Війська нема тут ніякого. Щей добре не смерклося, а село так ніби вимерло. Де не де на обійстю загляне хто на нас. На лиці малюється жах і жаль... Минаємо скоро село, бо бій на право від нас чимраз розтягається в нашу сторону.

За селом знов злучуємося з курінем. Курінний ще раз приказує як найбільший спокій в поході і забороняє курити...

Коло Скали не перестають гуркотіти армати. В яких три кілометри від нас на право піднісся в гору стовп огню і диму. Певно шрапнеля запалила хату в селі.

Гарна місячна ніч! Над нами тремтять зорі, а нам під ногами що крок висувається галицька земля... Ось йдемо вже гористою дорогою яка веде через міст за Збруч. Вже й блищить до місяця ріка. В долині коло моста чути гамір. Там переходять останки армії. Тут в селі Збрижі займемо позицію і якийсь час будемо стримувати Поляків. Коло самого моста спочиває відділ саперів, лежить купа соломи та бочка із нафтою. Трохи далі спочиває чета з якоїсь бригади, яка виставляє на мості варту.

За мостом оглянувся я на галицький бік. Там погасав огонь, здавалось, присипляє галицька земля свій біль. Мене щось прикре стиснуло за серце. Пращай, рідна земле! Може й тільки бачити мені тебе!...

Була північ. Місяць піднісся високо і освічував знищене світовою війною село Збриж. Побіч знищеного фільварку, з якого сторчать розвалені мури, спочиває наш курінь. Оподалік під високими деревами стоїть курінний обоз. Так тихо всюди, тільки сторожа деколи гаморить, та коні в обозі тупають. В долині на мості перейде стежа, здудонить і знову тихо... Над рікою серпанком повисла мрака, на ніч Збруч закрила... Мерехтять на небі зірки... Ніяк не можу зажмури очей, відірвати від палаючого зорями неба... Як чисто і свято там в горі, а тут...

Досвіток застав наш курінь в давних російських окопах, які тягнуться горою понад Збруч. Наша сотня займає село Збриж. Село знищене цілковито світовою війною. Є вже побудовані тимчасові ліпанки, в яких живуть селяни. Їм не ворожить нічого доброго те, що ми розвели розстрільну якраз перед їх хатками. Декотрі забирають дещо з хат і тікають за село.

Міст на Збручі вже знищений. Перед нами по другім боці ріки протягнулися галицькі поля і ряд австрійських окопів. Ворога не видно. Стрільці ходять над окопами, говорять зі селянами.

За рікою в долині між вербами видиє кілька хат. Там стоїть наша полева сторожа, а на горбі за великим кіпцем лежать два стрільці на чатах. Щось помітили, бо скоро біжать в долину до верб. Змежи верб виходить невеличкий відділ і простує знищеним мостом до нас. Стрільці ховаються в окопах.

На горбі в житах показується ворожа розстрільна. Ідуть розсіяно роями.

Приказ стріляти.

Один за другим тріскають кріси. Їх сухий тріск переходить в довге різке щипіння і губиться десь над водою. Розстрільна прилягла в житі. За хвилю підноситься роями, біжить і знов пропадає в житі. Посипалися стріли по нас з тамтої сторони.

Стрільянина густів з обох сторін, та з тамтої сильніше, бо у нас стріляти нема чим...

Чуємося безпечні в окопах, поки не бе противник із армати. Їх крісовий огонь не робить нам ніякої шкоди. Стрільці поприлягали до берега окопу і слідають пильно за рухами противника, чи не підсувається в долину до моста. На такий випадок у кожного з нас ще є зарезервованих пару набоїв.

Скорострільчик Гриць, потіха цілої сотні, приліг на окопі в своїй патлатій кучмі зі шликом та показує, як противник дістається до австрійських окопів. Лукаємо до Гриця, щоби зліз в окопи, бо тамті добре обстрілюють нас, але за хвилю він сам зісунувся в рів... Дістав в праву руку вище ліктя. Противник дістався вивозом до хат за рікою. Там чутикрик...

Де наша артилерія?... Чому не стріляє?...

Вони скорострїлами січуть по наших окопах.

Яксь байдужність повисла на лицях стрільців.

Проти моста стоять наші два скорострїли і немов дрочаться, пускають кілька стрїлів і знов замовкають.

Четар Проскурка проходить окопами. Він за високій в тих окопах і мусить що хвиля згинатися.

— А що, хлопці, погано приходиться пращати батьківщину?!!...

А кулі сичать... Деякі при ударі тріскають...

Заа гори бовкнула глухо армата... Чути, як залїзо бореться із воздухом... Стрїльно падає десь за селом. Там стоять кухні і курїнний обоз...

Всі стрїльці кинулися рити крївки. Бодай від шрапнель безпечніше... Ворожа артилерія дається чути чимраз частіше.

Неначе хтось пригорщу бобу розсипав по окопах. Над нами ровірвалася шрапнеля. За викрутом окопу чути зойк. Там вже пораються санітети.

Перед полуднем армати притихли. Стрїльці відітхнули.

Десь далеко поза нами чути, як глухо гупають армати. Там наша армія відсуває большевиків, а може навпаки?... Не знаємо нічого. На верха із окопів вилазити не можна, бо віддаль меж розстрїльними близька і звідтам раз від разу цокають кріси.

А тут води так хочеться, хоч крапельку!... Така спека. В окопах ані вітрець не завіє...

Якось втих на хвилю противник. Може й справді обїдає. Виходжу скоро з окопу помежи дерева і стаю за хатою.

Дивлюся на обидва боки понад Збручем. Куди мов око бачить, не видно, не чути нічого.

Не знати, чи перейшла ціла армія наша на той бік?... Чи вдалося захопити хоч трохи того мізерного майна?... Чи далеко зайшли наші по тім боці?...

Не знати, тільки у відповідь мені несеться глухий гук армати десь коло Камянця Подільського...

Перед вечером подано приказ. Стрїльці передавали його один другому в окопах: „На правім крилі курїня в ночі запалає ракета. Тоді сотні відступають. З окопів виходити спокійно. Збірка курїня на кінці села, де був нічліг.“

Це був перший відступ, що утішив нас. Значиться, що наші відсувають в зад червоних. Бодай туди розширяється територія нашої держави....

Коло 11-ої години в ночі стояли сотні меж високими деревами готові до походу...

— „Куди ж тепер підемо?“ — питають стрїльці, та оглядаються туди, де мріє Галичина.

— „Туди, де сонце сходить, бо там нам нин зайшло“, показує „дядько“ Максим рукою на захід..

Посмертна згадка

† ГАЛЯ ЗІ СКВАРКІВ МАТВІЙЧУКОВА

Серед низки осіб, що їх смерть забрала ц. р. і яких брак відчуватиме наше життя, понесло велику втрату теж українське жіноцтво в постаті Галі зі Скварків Матвійчукової, що несподівано вмерла дня 31. березня 1931 у 32 р. життя.

Покійна, що походила з львівської української родини й у Львові була ученицею дівочих шкіл У.П.Т., інтелігентна й талановита, але як іскра жива (некрольог пера її учительки Конст. Малицької в „Новій Хаті“), сімнацятільною дівчиною вступає з вибухом світової війни до „Української Самаританської Помочі“ й працює у львівських воєнних лічницях як сестра жалібниці. Головним полем її посвяти був військовий шпиталь, що находився в Духовній Семінарії при вул. Коперника. Тут працювала вона до 1 листопада 1918 р. й за української влади у Львові — несучи повну посвяти усім раненим поміч, заступаючись за довірених їй недужих та дбаючи за них до перетомі. З відступаючими українськими військами виїздить Покійна враз з цілим шпиталем на

схід і ділить його долю й недолю по усіх подорожах та постоях у Ходорові, Бережанах, Тернополі, Чорткові аж до того часу, поки тиф не звалює її з ніг і поки хорою не попадає з І. санітарним поїздом на станції в Тересині б. Борщев в польський полон. Видужавши, вертає Покійна до Львова та вірна своїй службі вступає як сестра настоятелька до воєнного шпиталю на Ялівці, у якому було багато ранених українських вояків і хворих полонених з Галицької Армії і з якого не один старшина та стрілець памятає її добродійні руки й слова.

† Галя зі Скварків Матвійчукова.

Перед кількома роками стала покійна дружиною відомого видавця шкільної та молодечої літератури Миколи Матвійчука, якому була не тільки найкращою подругою, але й відданим його видавничій роботі товаришем і помічником. Попри те брала живу участь в організаційній і громадянській праці українського жіноцтва, активно працювала в Т-ві Охорони Молоді й залишила як опікунка дівочої ремісничої бурси при вул. Янівській у Львові найкращі спогади про себе у всіх бурсачок.

Від молодечих літ працювала Покійна в літературі й журналістиці. Уже сестрою-жалібницею почала писати свої спогади про найблизче минуле, що зібрані в одну цілість являються не тільки зразком особистих мемуарів та мистецьких пам'яток, але й цікавим історичним матеріалом. Від молодости почала теж дописувати та містити свої твори в низці часописів („Вперед“, „Громадська Думка“, варшавська „Українська Трибуна“, „Учительське Слово“, „Діло“, „Жіноча Доля“) й останніми часами в „Літописі Черв.

Калини“, куди ще недавно увійшов її нарис зі шпитального життя „Перші ранені“, що мав започаткувати цілий цикл новел з недалекого минулого. Попри те помагаючи своєму чоловікові у видавничій праці, писала вірші й оповідання для дітей, популярно-наукові статті та робила поважніші переклади з чужих мов („Пригоди Качурика“, „Робінзон Крузо“). У всіх творах виявляла справжній літературний таланти, безпосередність обсервацій і вражень та незвичайну скромність, що дозволяла їй ці вартісні твори підписувати тільки псевдонімом „Галя“.

Немилосердна смерть забрала цю тиху, ідейну й невіджалувану робітницю в самому розгарі праці й розвіті життя, а величаві похорони, що відвели її тілні останки на личаківське кладбище та промова голови Т-ва Опіки над Емігрантами, арт. мал. Ю. Магачевського, що дякував їй за опіку над колишніми стрільцями-придніпрянцями, були тільки доказом, чим була ця скромна „Галя“ та який жаль і яку пам'ять залишає по собі. Земля їй пером.

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

Вельц Альойс. Наші жовніри. Уривки з борб австро-угорської армії в світовій війні 1914/15. Перевела ред. „Пільної Часописи“ („Військовий Листок Штрефлера“). Відень. 1916. 8° в., ст. VI+192. Накладом Ц і К. Мія-ва Війни.

Ріжні геройства.

Вербляний Іван. Звідомлення за місяць березень 1917 р. У. С. С.-а... учителя в Бискупичах Шляхецьких на Волині. „Літопис Ч. К.“ Львів. 1929, 4° ч. I, ст. 20: Матеріали і документи.

Шкільна, освідомлююча і ін. праця УСС. Є примітка др. Осипа Назарука.

Верегунська. Зубенко: Наші лицарі і мученики. Зб. 2. Каліш. 1923, 8°, ст. 6-7.

Листопад 1921, пов. новоушицький. Героїчний вчинок.

Верниволя Василь. Українська військово-санітарна місія в Німеччині. „Воля“. Відень. 1919. 8° Т. 5, ч. 5. ст. 212-214.

В. Є. (Варфоломій Євтимович). До питань нашої воєнної термінології „Літ. — Військовий Вістник“. Каліш. 8°. (1921), ч. I, ст. 44-47.

Візд санітарної місії на Україну. „Укр. Прапор“. Відень. 1919, ч. 11/12.

Випуск юнаків. „Прапор України“. Камянець на Под. 4°. 1919, ч. I, ст. 15.

Спільна Військова Школа. 5. XI. 1919. Камянець.

Висліди комісії фон.-Ремера в справі розстрілу Богданівців. „Вістник Союзу Визв. Укр.“ Відень 1917. 4°, ч. 45 (165), ст. 712-713.

Київ. 1917.

Витяги з документів, які в оригіналі хороняться в Головному Військово-Історичному Музею-Архиві. Каліш. (1922). 8°. ст. 52.

Денікінські звірства.

Вишенський Юліян. Історія одного стрілу. (Оповідання-спомин). „Літопис Ч. К.“ Львів. 1929. 4° ч. I. ст. 7-8.

Епізод в 4. гарм. п. УГА в часі мирових пересправ між Денікінцями і УГА під Райгородком.

Вишиваний. „Іл. Календар Канадійського Укр.-ця на 1921. р. Вінніпер, 8° ст. 196.

Портрет з інформ. заміткою.

Вишиваний Василь. полк. УСС. Лист до редакції. „Укр. Прапор“. Відень. 1921, ч. 5.

З приводу опублікованого польським пресов. бюро листу його батька.

Вища Військова Рада. „До Зброї“. Збірник. Ч. I. Львів 8°. 1921, ст. 21-23.

Організація. Тарнів. 1921.

Відвідання Голови Укр. Військової Місії ген.-пор. Зелінського на передовій лінії фронту польської армії ген. Желіговського. „Син України“. Варш. 1920. 4°, ст. 7-8.

Напівофіц. доповідь.

Відзначення для борців за справу У. Н. Р. Розпорядження з дня 30-го квітня 1919. Дод. до „Стрільця“, Стрий ч. 31. Ст. 2.

Відзначення Українських Січових Стрільців. „Віст. Союзу Визв. Укр.“ Відень. 4°. 1917, ч. 145, ст. 238.

Реєстр старшин і підстаршин, відзначених за хоробрість.

Відносини між військовими. „Відродження“. Київ. 1918, ч. 5.

Погляд Військової Ради.

Відомості про життя на Україні в галузях підлег-
лих Військовому Міністерству (термін I/VII - I/X 1921).
„Літ. - Військовий Вістник“. Каліш. 1921. 8°. 1921, ч.
I, ст. 54 - 57.

Від Редакції. „Син України“. Вар. 4°. 1920, ч. 1.
ст. 5.

Зазив до співпраці і збирання матеріалу воєнного
і ін.

Від Редакції: „Син України“. Варш. 4°. 1920. ч. 3.
ст. 7.

Про Санпотяг Ч. 7. Місії Черв. Хр.

Війна і культура. „Світ“. Львів. 4°. 1917, ч. 3. ст.
38 - 40.

Війна між Україною і Московщиною. „Вістник пол-
ки, літ - ри й життя“. Відень. 4°. 1918, ч. 1/2, ст. 13-
17; ч. 5/6, ст. 73 - 74; ч. 9, ст. 127 - 128.

Військова Рада. „Відродження“. Київ. 1918, ч. 39.
Законопроекти про загальні підстави військ. служ-
би, і ін.

Військовий. Яка дисципліна у французській армії.
„Відродження“. Київ, 1918, ч. 4.

Військовий міністер ген. Рогоза про організацію
української армії. „Вістн. пол - ки, літ - ри й життя“.
Відень, 4°. 1918, ч. 24, ст. 364.

Військовий міністер Укр. Нар. Республіки полков-
ник Петрів. „Прапор України“, Кам'янець на Под. 4°.
1919, ч. 1, ст. 15.

Кор. біогр. дані з портретом.

Військовий Факультет Українського Народнього Уні-
верситету в таборі Ланцут - Стрілково. „Літопис Ч. К.“
Львів, 4, 1931. ч. 4, ст. 19-20; ч. 5, ст. 20-22; ч. 6,
ст. 18-19.

1920 р.

Військові бурси (Історична справа). „Вільне Жит-
тя“, 1918, ч. 111.

Про кадетські гімназії.

Вільне Козацтво — народня міліція на Україні.
„Вістник Союзу Визв. Укр.“ Відень. 4°, 1917, ч. 43
(173), ст. 675.

Спроба Укр. Військ. Ген. Ком-ту перебрати до
своїх рук організацію Вільного Козацтва.

Віра Бабенко. „Кал. Черв. Калини“ на 1929 р.
Львів, 1928. 8°, календаріум-лютий.

Розвідчиця з Катеринославщини в 1921 р. 3 іл.

Вірний. Слава герою. „Спогади“. Ч. I. Каліш.
1921, м. 8°, ст. 19-21.

Гер. смерть повст. отамана Полішка 9. XI. 1919,
скатованого денікінцями в Пирятині на Полтавщині.

Вірний. Спогад. „Зал. Стрілець“. Каліш. 1921,
ч. 21 (32), ст. 2.

Також про от. Полішка.

„Вірний Син України“. „Кал. Черв. Калини“ на 1922
р. Львів. 1921. 8°, календаріум.

Броневик. Жмеринка-Проскурів. 1919. 3 іл.

Вірний товариш. „Кал. Черв. Калини“ на 1929 р.
Львів. 1928. 8°, календаріум-липень.

I. Корп. УГА, під Золочевом, військ. побут. 3 іл.

Вістун Василь Паньків з I. куріня бригади УСС
вертає вплав через р. Бог в полону до своїх. „Кал.
Черв. Калина“ на 1925 р. Львів. 1924. 8°, календарі-
ум-вересень.

Проти денікінців. 1919. 3 іл.

Вістун Даць, вистовий, негайним наскоком відби-
рав від 50 ворогів взяту до неволі нашу стежу. „Кал.

Черв. Калини“ на 1924 р. Львів. 1923, 8°, календарі-
ум-падолист.

I. п. 7 бригади, 18. I. 1919. На протипольським
фронті, Фердинандівка.

Вістун Демчук і стар. стр. Пицко з кавалерії УСС
ратують батарею під Роскошівкою. „Кал. Черв. Ка-
лини“ на 1922 р. Львів, 1921, 8°, календаріум.

I. бригада, від денікінців.

Вістун Демчук і стр. Пицко з кінноти УСС рятують
батерію під Роскошівкою. „Кал. Черв. Калини“ на
1931 р. Львів. 1930, 8°, календаріум.

I. бригада УГА, від денікінців. 3 іл.

Вістун Іван Сеньків з Коломийського коша ратує
скоростріл перед Румунами. „Кал. Черв. Калини“ на
1925 р. Львів. 1924, 8°, календаріум-квітень. 3 іл.

Коломия, 1919.

В італійським полоні. „Укр. Прапор“. Відень. 1919,
ч. 13.

Замітка з поданням прізвищ.

Вітович Л. Що робив от. Зелений? „Україна“.
Кам'янець 1920, ч. 31.

Простора стаття на підставі інтервю, огляд воєн-
них акцій Зеленого.

Вітовський Дм. З карпатських боїв. „Шляхи“.
Львів. 1916, ч. 6, ст. 195-196.

Епізод: Боротьба за Маківку.

Вітовський Дмитро. „Нар. Календар на 1920 р.“
Станиславів, 1919. 8°, ст. 52-54.

Некрольог з портретом. Передрук з „Вперед“.

В. К. (Кедровський Володимир). „Всеросійська“
демократична нарада в Петербурзі (14-23 вересня 1917
року). (Скорочений уривок зі спогадів) „Літ. Наук.
Вістник“. Львів. 8°, 1923, кн. 7, ст. 221-229.

Виступ на ній депутатів Військ. Ген. Комітету і Все-
укр. Ради Військ. Депутатів.

В. К. (Кедровський Володимир). Всеукраїнський
Військовий Генеральний Комітет і Тимчасове Прави-
тельство. „Літ. Наук. Вістник“. Львів. 8°, 1923, кн
5, ст. 34-41.

Вересень 1917. Ставка Гол. Ком-та Армії. Могилів.
Керенський, Духонін, Петербург — нездійснена авді-
енція у Керенського.

В. К. (Кедровський Володимир). Приїзд московських
міністрів до Києва (в кінці червня 1917 року) і вій-
ськова справа. (Уривок зі споминів). „Літ. Наук.
Вістник“. Львів. 8°. 1923, кн. 12, ст. 333-338.

В. К. Січові Стрільці. Їх історія і характер. На-
рис. Львів. 1920. Накладом Івана Квасниці. 8°, ст.
45 (3).

В. К. Др. Микола Левицький, поручник-суддя, по-
мер 30. червня 1921. в Ліберці. „Укр. Прапор“. Ві-
день. 1921, ч. 35.

Некрольог.

В. К. Рецензія на „Військовий Вістник“, видання
слухачів Бійськового Факультету Укр. Нар. Універ-
ситету, ч. 1. 1922 і ч. 2. 1922 р. „Табор“. Каліш.
1924, 8°, ч. 2, ст. 238.

В. К. Рецензія на Д. Дорошенко; Мої спомини про
недавнє-минуле (1914-1918) чч. 1-2. „Табор“. Каліш.
1924, ч. 2, ст. 239.

В. К. Рецензія на О. Доценко; Літопис україн-
ської революції. Матеріали й документи до історії
української революції. Т. 2, кн. 4. „Табор“. Каліш.
1924, ч. 2, ст. 239-241.

В. К. і Сулятицький П. На могилу героя, що по-
ліг за Україну. „Шляхом Визволення“. Варшава.
1930, 8°, ч. 2, ст. 165-166.

Дві характеристики під одним титулом з іл. на осібній картці: Могила ген. штабу генерал-хорунжого Є. Мішковського в м. Тернополі.

В. К. П. Червоні маки (з воєнних споминів). „Кал. Черв. Калини“ на 1923 р. Львів. 1922. 8^о, ст. 60.

Чорний Острів. 21 бригада УГА. Побутове.
В. Л. Рецензія на Я. Ярославенко. Стрілецькі пісні.
„Літопис Ч. К.“ 1931, ч. 6, ст. 21.

Вовк Сіроманець. Життя і праця Симона Петлюри. Київ. 1918, 16^о, ст. 16. В-во „Відродження“.

Водяний Я. В Холоднім Яру. (Уривок зі спогадів). „Кал. Черв. Калини“ на 1930 р. Львів. 1929. 8^о, ст. 99-104.

Весна 1921, повстанці проти черв. Москалів.
Водяний Я. З обіймів смерті. „Кал. Черв. Калини“ на 1930 р. Львів. 1929. 8^о, ст. 123-127.

Весна. 1920, Київщина, повстанці проти черв. москалів.

Водяний Я. На розстріл (Зі споминів). „Літ. Наук. Вістник“. Львів. 1923, 8^о, ст. 104-112.

Січень 1919. Черкаси, черв. Москалі.
Водяний Яків. На розстріл. (Зі споминів). Іл. Кал. Сирітського Дому на 1924 р. Філадельфія Па. 1923, в. 8^о, ст. 132-139.

Черв. Москалі в Черкасах у січні 1919.
Водяний Яків. Українське Вільне Козацтво та його зїзд у Чигирині 3. X. 1917. Зі спогадів. „Літопис Ч. К.“ Львів. 4^о, ч. 10, ст. 4-7.

Воєнне положення на Україні. „Укр. Прапор“. Відень. 1919, ч. 3.

Воєнний календар для українських виселенців, жовнів і селян на звичайний рік 1917. Відень. 1916. ст. 112.

Вожді Української Армії. Наддніпрянина. Галичина. „Кал. Черв. Калини“ на 1923 р. Львів. 1922, 8^о, ст. 118-120.

В портретах ген. Юнакова, полк. Е. Коновальця, ген. Капустянского, ген. Ю. Тютюнника, ген. Сінквера, полк. О. Удовиченка, ген. М. Тарнавського, ген. В. Курмановича, ген. Кравса, полк. Дм. Вітовського.

Волинський записник Дм. Вітовського. „Укр. Прапор“, Відень. 1921.

Волинський К. Як довго?.. (Лист знад Збруча). „Воля України“. Відень. 8^о, 1921, ч. 3-5, ст. 106-108.
Дещо про повстанця Мордалевича і його покаєний лист.

Володимир Чехівський про „Діла Антанти на Україні“. „Укр. Прапор“. Відень. 1920, ч. , ст. 1-2.

Восьма Сесія Української Центральної Ради. „Вістник полки, літ-ри й життя“. Відень. 4^о, 1918, ч. 4. ст. 50-51.

Є справа миру.
В. П. Настрій на фронті. „Стрілець“. Станиславів 1919, ч. 7, ст. 5-6; ч. 8, ст. 6.

З приводу прилучення Зах. Укр. з Вел. Україною. (Продовження буде).

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБКИ

Через недогляд пропущено в статті „Військовий Факультет при Українським Народнім Університеті в таборах Ландут-Стрілкові“ в Ч. IV, V, VI. „Літопису Червоної Калини“ підпис автора:

По дав: *Інж. Оксен Ільницький*, що на оцьому місці справляемо. Просимо Шановного Автора вибачити цю прикру похибку.
Редакція.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 7-8. / Липень-Серпень 1931.

З М І С Т

	Стор		Стор.
За ключ до Львова Р. К.	2	Зіставлення українських паперових грошей держ. видань 1917-1920	25
Переговори з Мадярами з 1918 р. Микола Аліськевич, сот. У. Г. А.	5	Пролім під Садками Ю. Ш.	26
Військові відзнаки Дивізії Сірожупанців „Дерманська Республіка“ Павло Селевіон	13 14	Гомін української державности й соборно- сти на Закарпатті Д-р М. Авдрусак	27
Український відділ при Військовім Музею в Брюсселі	15	Історія 4-го Запоріжського Полку Докінчення — А. Тарнавський	32
За Плаучою великою Зі споминів С. К., б. підст. 18-ої бриг. У. Г. А. 17	17	За Збруч Я. К.	35
Де-що з давно минулого Др. Л. Кобилянський	19	† Галя зі Скварків Матвійчукова	37
Друкування українських грошей на галиць- кій землі Микола Гнатишак	23	Бібліографія Список жерел до історії української визвольної війни 1914-1921 рр.	38

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Паска

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА »ЩОДЕННИК«

(Продовження)

476. Базняк Михайло, Szupanowice 2245; 477. Біліньський Ро-
стислав, Львів 1802; 478. о. Бровко Михайло, Печеніжин 2260;
479. Гучківський Анатоль, Тернопіль; 480. Гануляк Гр. Львів
3712; 481. Гавуляк Гр., Львів 3713; 482. Гануляк Гр., Львів 3689;
483. Івашня Антоїна, Букарешт 2908; 484. Івахнюк Антія,
Джурин 3690; 485. Комаринський Роман, Станиславів 1719; 486.
Киселиця Лесь, Лукавець 3609; 487. Каванівський В., Вінніпег
Ман 2916; 488. Максимчук Юліян, Мразниця 2537; 489. Мака-
рук Петро, Пішєк 1780; 490. Опишук Денис-Роман, Ромунія

2919; 491. Посувало Іван, Львів 3593; 492. Пилипівська Катр.,
Познань 1960; 493. Моравський, Познань 2123; 494. Ратич Іван,
Черче 1619; 495. Івж. Стойкевич Осип, Зборів 1760; 496. о. Са-
видський Йосиф, Стрий 1808; 497. Томчак Михайло, Bieliny 2937;
498. Др. Томковид Микола 1647; 499. Чучман Василь, Амстер-
дам 2776; 500. Чит. „Просвіти“, Потгориця 2870; 501. Чит. „Про-
світи“, Будзанів 1953; 502. Чит. „Просвіти“, Підлишці 2917; 503.
Щитинський Семен, Львів 2368; 504. Щуровський Ф., Стинава
нижна“ 2878; 505. Гоцька Ольга, Нове Місто 2191.

(Далі буде).

З ДНЕМ 21 ЧЕРВНЯ Ц. Р. ПОЧИНАЄ ВИХОДИТИ В СТАНИСЛАВОВІ БЕЗПАРТІЙНИЙ
ЧАСОПИС-ТИЖНЕВИК П. З.

„УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ“

присвячений справам політичним, культурно освітнім, господарським і суспільним:
Покуття, Підгір'я та Поділля. Виходить на Неділю. Поодиноке число коштує 20 сот.
Передплата до кінця року виносить 4 зол., чвертьрічно 2 зол., місячно 0.70 зол.

Замовлення, переписку та передплату висилати на адресу:

Ред. і Адм. „УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ“ Станиславів, Голуховського ч. 17.

2 8 Р І К В И Д А Н Н Я * П Е Р Е Л П Л А Ч У Й Т Е І

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

що виходить в 1951 р. під тою самою редакцією

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

виходить точно в кінці кожного місяця в об'ємі шести аркушів.

♦ як і досі, є виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіалізм“ — в краснім письменстві, творчий суб'єктивізм — в критиці, енергетизм — в філософії, волюнтаризм — в політиці.

♦ поборює, як і до і старий провінціалізм і нове „всесвітянство“, де б вони не виявлялися. Поборює „об'єктивність“ в трактуванні явищ життя, за якою крнеться трусість думки і хворість волі.

♦ містить, як і досі, твори українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрашнього дня, і тих, що відсвіжують традиції нашого великого минулого.

♦ присвячує увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, області економічній, культурній, церковній і політичній. Знайомить з новітніми національними рухами. З духовним життям великих народів окциденту. Старається виховувати суспільність в дусі властивого західній культурі активізму.

♦ пильну увагу уділяє інформованню про життя Великої України, містить оригінальні і передруковані приці зазбручанських авторів.

Передплата виносить: місячно 2.50 зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.

Адреса Редакції і Адміністрації: Львів, вул. Руська Ч. 18. III. пов.

Редагує: Комітет. За ред. відповідає: Петро Постолук. Видає: Українська Видавнича Спілка

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Др. Кость Левицький

ВЕЛИКИЙ ЗРИВ

(до історії державності від березня до листопада 1918 р.
на підставі споминів та документів).

Книжка більшого формату, 10 аркушів друку з ілюстраційним додатком, на гарному папері, буде цінним придатком для кожної бібліотеки, зокрема для всіх тих відборців наших видань, що цікавляться вартіснішою появою.

Автор, загально-відомий громадянський діяч та визначний політик, що продовж цілих років орудував судом нації, а підчас великого зриву держав палець на живчику найважливіших подій, описує в цій книзі пропам'ятний 1918 рік, на підставі власних переживань та документів, кидаючи жмут яркого світла на не одну затьмарену сторінку в історії останніх визвольних змагань.

Віктор Приходько

ПІД СОНЦЕМ ПОДІЛЛЯ

Спомини з Кам'янецького Поділля. Книжка 16 аркушів друку з ілюстраційним додатком.

Спомини Приходька це немов доповнення до „Щоденника“ Чикаленка. Автор змальовує цей найкращий закуток України соняшними пастелевими колірами, вливаючи у мережку своїх стрічок безліч любови до рідної країни і до тих всіх людей та подій, що чергувались. Прегарний стиль, легкий та цікавий зміст мусять захоплювати й найвибагливішого читача.

Віталій Юрченко

ПЕКЛО НА ЗЕМЛІ

Хто перечитав Юрченка першу книжечку „Шляхами на Соловки“, цей прочитає ще з більшою насолодою продовження тієї епопеї заслання — „Пекло на землі“. Жакливі картини побуту серед відвічних нетрів півночі, це як найбільш сенсаційний фільм зворушує читача та проймає дрожю.

АНТОПИЦА

ЧЕПРОНОТ КАЛИНИ

1 9 3 1

IX

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13.— зол.
 Піврічна » . . . . . 7.— »
 Чвертьрічна » . . . . . 3.50 »
 Для членів »Червоної Калини« 3.— »
 Ціна поодинокого числа . . . . 1.20 »
 В Румунії: річна передплата . 360 леїв
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки: The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 зл. 4 зл.
Ціна для нечленів членів

Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: Мої спомини про давне минуле. Частина I.-IV. . . . . 8.40 « 4.20 «
Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 « 45 «
 От так собі. Мініятури, стор. 129 . 1.50 « 75 «
Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . 1.50 « 75 «
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 . . . . . 3.25 « 1.70 «
Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . 4.50 « 2.25 «
Василь Софронів: Грішник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1.50 « 75 «
Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3.— « 1.50 »
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 . . . . 4.50 « 2.25 «
Роман Купчинський:
 I. Курнлася доріженька Стор. 208 4.— « 2.— «
 II. Перед навалюю. Сторін 192 . . 4.— « 2.— «
Федір Дудко:
 I. Чорторий. Сторін 192 . . . . . 3.50 « 1.75 «
 II. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . 4.— « 2.— «
 III. На Згарищах . . . . . 4.— « 2.— «
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції. I—III. Част. по зол. 3.50 « 1.75 «
 Ч. IV. друкується.
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку . . . . . 5.— « 2.50 «
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина . . . . . по зол. 4.—зл. 2.—зл.

Богдан Лепкий: Зірка, пов. з повонного життя . . . . . 4.— « 2.— «
Ціна для нечленів членів

Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни.
 I і II. Частина . . . . . по зол. 3.— « 1.50 «
Максим Брилинський: Хресний вогонь.
 Военні нариси . . . . . 3.50 « 1.75 «
Т.Г. Масарик: Світова революція, т. I. 13.50 « 6.75 «
 т. II. . . . . 8.— « 4.— «
Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . 4.50 « 2.25 «
Др. Ганс Кох: Договір з Денкіном 1.80 « 0.90 «
М. Галаган: З моїх Споминів
 I, II. і III. Частина . . . . . по зол. 4.— « 2.— «
 IV. Частина . . . . . 6.— « 3.— «
Микола Матів-Мельник: На чорній дорозі (новели) . . . . . 3.50 « 1.75 «
Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів . . . . . 4.50 « 2.25 «
А. Чайківський: Чорні Рядки.
 Спомини . . . . . 3.— « 1.50 «
Олена Степанівна: На передодні великих подій . . . . . 2.— « 1. «
І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2.80 « 1.10 «
А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4.— « 2.— «
М. Костів: Джін-Гіс-Хан гряде. . . 3.— « 1.50 «
О. Бабій: Перші стежі, повість . . 6.— « 3.— «
Е. Чикаленко: Щоденник . . . . . 14.— « 7.— «
Віталій Юрченко: Шляхами на Соловки 5.— « 2.50 «
 „ Пекло на землі . . . . .
Ілько Калічак: Записки четаря . . . 2.80 « 1.40 «
Віктор Приходько: Під Сонцем Поділля 6.— « 3.— «
Др. Кость Левцький: Великий Зрив 6.— « 3.— «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

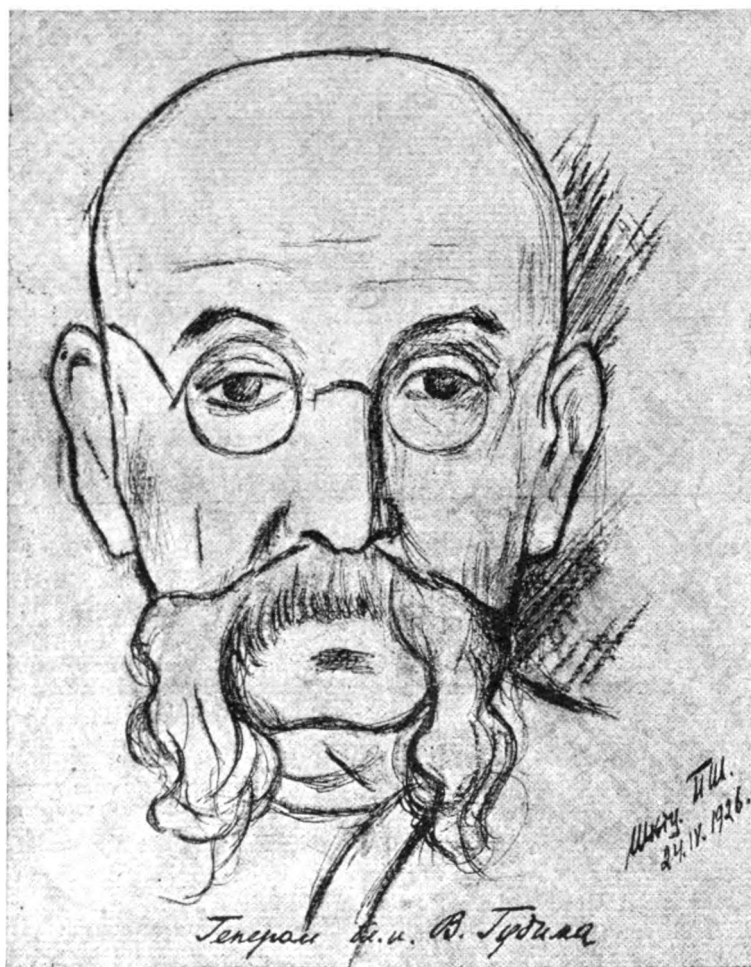
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 9 *

ВЕРЕСЕНЬ

* 1931

Генерал бл. п. В. Гудима

Рис. В. Перейноса. Ор. у збір. Музею Н. Т. Ш. у Львові.

*Національна честь — це керма корабля,
Держить її в руках могучих,
Аж уоки в усміхах блискучих
Не зацвіте свята земля.*

*Національна честь — це зірка провідна.
Ідіть вночі лише за нею,
Доки над рідною землею
В красі не спиниться вона.*

*Земля летить. Музика грає.
Веселий брязкіт, сміх і дим.
Толубка крука обнімає,
Стара воркує з молодим.*

*Заплакав хтось. Упала чарка.
Розбилась чарка, чи любов,
На мент один набігла хмарка.
Розлив хтось знов вино, чи кров.*

*А там... а там десь серед ночі
Хтось бризка іскрами в пільму,
Малий онук в кутку щось точе,
А дід нашіптує йому.*

(Зі збірки: „Кому повім печаль мою...“)

Спомини сестри-жалібниці

Написала Галя Матвійчукова

Останній день злочасного перемиря обмотувався пільмою непривітного, листопадового вечора. Коридорами ходили стрільці, подзвонювали посудом: розносили вечерю. А там і втихло. Порозходились усі по бастіонах, по всій цитаделі на варту. Було декілька ранених та вони виздоровлювали вже і потребували тільки спокою й відпочинку. Я побажала їм доброї ночі та й пішла у свою кімнату.

По дорозі перестрів мене пан-отець:

— Сестро, кріпійся! Завтра буде гарячий день, стрілятиме артилерія. Всяко може трапитися. Краще ви пішлиб до Народного Дому. Я відвезу вас.

Добрий пан-отче! Невже міг ти хоть на хвилю подумати, що в тяжку, кроваву годину я добровільно покину мое становище, покину всіх тих, що може завтра виглядатимуть моєї помочи? Що постидно втечу з місця, на якому поставило мене мое звання і святий обов'язок дівчини-громадянки?

— Таки остану! — відповіла я і сказавши пан-отцеві на добраніч, вбігла в кімнату.

Крізь закратоване вікно дивилась я довго на білу білу засніжених горбів, за якими, внизу, бігла вузькою смужкою вулиця Пелчинська, а далі знову виднілись білі горби і невиразно бовванів Стрийський парк, наче таємний чорний замок із струнками вежами тополь.

Стою оттак, дивлюсь, а думи одна за одною біжать у пільму, в ту далечінь незнану; а спомини як паломники з далеких доріг, приходять, кланяються...

Отож і в те таємне колесо людського щастя. Так хутко обертається воно, так прудко плинуть за собою радощі й злидні, успіхи й невдачі, сміх і сльози і смерть.

По ясних і радісних хвилях наспіли жажливі дні стрілянини; прийшлося покидати семінарію, те пристанище усім знеможеним. Там запанувала тепер смерть, знищення, руїна. А потім Народний Дім, Санітарна поміч, скигління поранених дітей, жінок... Цитадела і материні гіркі сльози:

— Не йди туди, дитино! Убють іще і не вернешся так, як не вернувся твій старший брат.

Болючі, преболючі твої святі сльози, бідна моя мамо і святіша над них тільки Вона одна, Батьківщина!

Я таки пішла. І ось передімною ніч, повна здогадів і міркувань про завтра-післязавтра, ніч холодна й місячна, ніч таємне-говірка і чи не остання вона мені на Цитаделі?

..

Сірим раннім-ранком збудив мене гук і грохот. З шипінням і визгом вдаряли гарматні стрільна в стіни; вікна прислонив рудий, цегляний туман. Я забилася в найдальший кутик між двома стінами і не відважувалася встати з ліжка. — От вона і є, та гарматня стрілянина! — Я ніколи досі її не переживала і мені стало лячно.

Та хтось забив п'ястком в двері й прокричав:

— Сестро! Хутко біжіть! З башти принесли раненого.

Я схопилася, накинула на себе вбрання і вибігла в кімнати. За мною загуло, задзеленкотіло, затріщало. Хтось біг мені назустріч:

— Не йдіть туди, він убитий на смерть!

За мною знову якийсь стрілець прокричав:

— Вашу камеру розбило, куля крізь вікно влетіла.

Я здеревіла. Яке страхіття! — Оттак — промайнула думка — мов життя куплене життям того, що його в башти принесено. Ось уже перший, а скількиж іще їх буде нині, тих жертв?

Та вбитих не було більше. Приходили стрільці, щоб перев'язати руку, скалічену спадаючим склом, то знову котромусь ногу прострілено; приволикався сам, а за ним кров намистом: кап-кап-кап по долівці. Стрільна щораз частіше падали. На майдані вдаряла раз-за-разом цитадельна артилерія і від її пекельного галасу здригалася касарня. Ранених і хорих ми попереносили у погреб. Там безпечніше.

Під вечір стало втихати, а далі зовсім утихло і тільки крісові кулі тріщали за вікнами.

Так минув памятий день, останній світлий день між своїми у своєму місті; день св. Михайла.

Стали налягати вечірні сумерки, прикрили, наче попелом притрясли усе. Тихо винирнув місяць-самотник і ніби сумуючи, ніби думу думаючи, поплив собі по небі тихо-тихенько та й розкинув по землі тіні від домів, від дерев, від башт. Наче й нічого не було.

Припинилася стрілянина. Хтось вгорі, на поверсі, завів пісню; кільканацять голосів злилося в одно та й полинула стрілецька дума, як журавлиний крик. Серце нило, а гадки бігли у безвість...

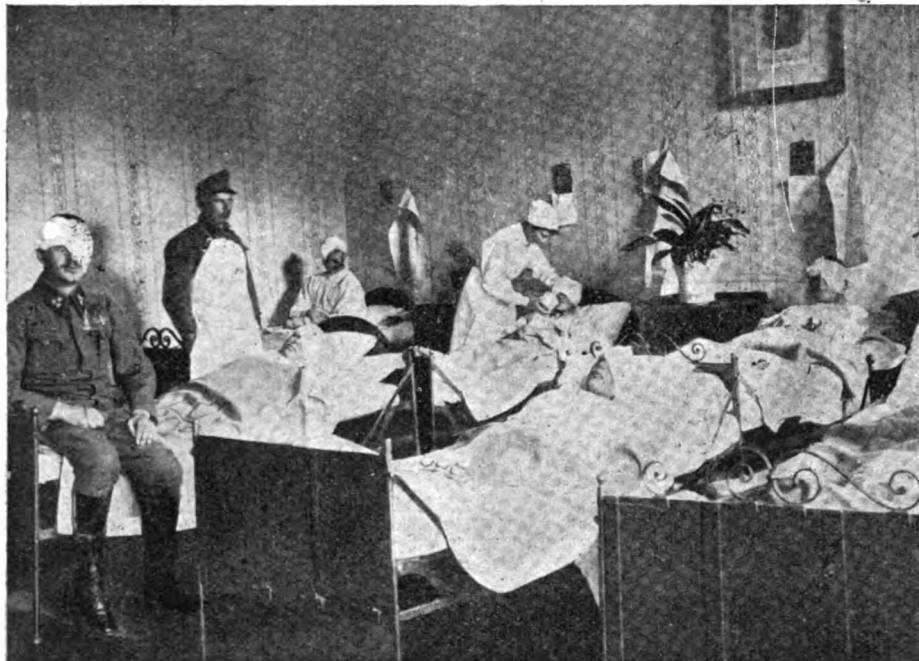
І кудиж, куди простелена тобі доріжка, юне життя? Якими стежками, якими шляхами покотиться молода силонько, який вітер розкине й розвіє твої віжні, шовкові пелюсточки, квітко запашна, молодосте єдина?!

Пізно ввечері сказали мені, щоби збирати манатки і йти в Народній Дім.

Пішли — лікар, пан-отець, двох старшин і я. Білів майдан, зрідка падали стріли, мороз хрустів під ногами, місяць вказував дорогу. Зійшли вниз цитадельною вулицею; хтось стрілив до нас з вікон, спинили вартові, перевірювали документи. Врешті станули у Народнім Домі. По всьому подвір'ю війсьکو, підводи, нарід копошиться. Зі мною попрощалися лікар, пан-отець і старшини. Пішли назад на Цитаделю.

— Що тут твориться? — питаю в людей.

— „Покидаємо Львів..." — відказав мені шепотом якийсь тремтучий голос.

Бл. п. Галя Матвійчукова як сестра-жалібниця у Резервовім Шпиталі III. у Львові 1916 р.

— Невже це правда? — питаю в одних, у других, а самаж бачу її, ту правду: навантажують вози, авта; хтось скиглить, просить: — Візьміть мене зі собою! — В гурток збилися знайомі сестри, Марія, Стефанія, Ірина; багато й незнайомих. Посідали на вози: — В дорогу!

Кожна нишком перехрестилася. Заскрипіли вози за возами, загуркотіли вантажні авта, захрустіли стрілецькі ноги по снігу.

Прощайте всі, батьки, брати, сестри й діти! Пращайте й лихом не помяніть. Ми вернемось!

Поїхали... Минали вулиці, сонні доми. Десь далеко тархтів скоростріл, бзніли кулі. Денеде в вікні хитнулася занавіска, світло бликнуло й погасло. По дорозі валялися румовища, скар, а порвані телеграфні дроти раз-у-раз-тррринь! під колесами.

Виїхали з міста і потягнулись у ніч морозну, до рогу тернисту. Важкий тягар лягав на груди, а очі зверталися туди, де над домами щораз ширшим колесом забагрювалася луна від пожеару.

Пращайте, іще раз пращайте!

Сльози замерзали на лицях, тіло костеніло. Щораз дальше і дальше відбивалися ми від усіх тих, що так близькі сердцю. А воно, те серце, не розірвалось тоді від болю й муки тільки тому, що тепла хвиля непохитної віри огрівала й шептала:

— Ми вернемось!

Останній акт.

(Уривок зі споминів 2-гого тяжкого дивізіону 3 бригади Ч. У. Г. А.)

Написав: *Денис Онищук*, б. одв. підст. У. Г. А.

Весною 1920 р. стояв 2-гий тяжкий гарматний дивізіон 3-ої бригади Ч. У. Г. А. в багатій німецькій колонії херсонської губернії, Цебриково. Цілий дивізіон був на прохарчуванні цивільного населення. Німці годували нас добре, і ми, після тяжких скитань пам'ятної переверотами зими та перебутого тифу, почали повільно відживати.

Большевики старалися заводити в нас поступово свої порядки, наказали старшинам поздймати відзнаки, повіддаювати чур і взагалі зі всім зрівнятися з рядовиками. Місця командантів мали бути тільки посадами, без огляду на військовий ступень. Та в нас якось так склалося, що „товарищем командіром“ все таки остався давніший командант-старшина. Так командантом дивізіону був пор. Канюк (Буковинець), командантом батареї гавбиць був пор. Лазор, а командантом далекострільної батареї пор. Костинчук (Буковинець). Інші місця обсажені були також старшинами. Та на зверхний вигляд ми були таки зівсім „побольшевичені“. Позникали всі відзнаки (окрім червоної кокарди на шапці), позникали всі титули, а оставлись тільки: тов. командант, тов. харчовий, тов. звязковий, тов. гарматчик, тов. кухар ітд. Ми старалися придержуватись строго цих приписів, головню тоді, коли гостював у нас який большевицький комісар, чи інший який підозрілий „товариш“. А політичний комісар відвідував нас таки частенько, заснував комуністичний гурток, та на сходинах старався всіми силами прищепити нам свою идеологію. Дуже часто говорив нам про наше безвихідне політичне положення, підкреслюючи, що нам тільки з ними по дорозі: Денікінці розбиті, петлюрівські „банди“ розігнані, так що тепер вже нічого не стоїть на перешкоді піти разом і спільними силами вигнати окупантів із нашої ближчої батьківщини.

Стрільцтво тихо без спротиву погодилося з таким станом річей, а були й такі, що почали перейматися серйозно комуністичними ідеями.

Десь при кінці марта дійшла до нас вістка, що наші дві бригади (бувші корпуси) вже на фронті проти Поляків і що ми також повинні сподіватися скорого нашого від'їзду.

І він прийшов ще скорше, як ми сподівалися. Саме тоді, коли ми, обзнайомившись краще з своїми хазяїнами, приготовлялися відсвяткувати разом Великодні свята, прийшов приказ про від'їзд. Було це останнього тижня перед святами (мабуть в четвер). Ми вирушили рано в напрямі стації Веселий Кут, де мали завагонуватися й їхати в напрямі Жмеринки.

Та ледви ми зробили кілька кілометрів, як зупинив нас пор. Канюк, що виїхав був скорше верхом на стацію. Він зібрав усіх кругом себе і в патріотичній промові язсував нам большевицьке критичне становище, про яке він довідався на стації.

— Виявилось, говорив, що петлюрівська армія не „розбіглася“, як пустили чутки большевики, а навпаки, переорганізувалася і разом з польською армією бе большевиків на цілім фронті. Перші дві наші бригади порозумілися з Поляками, та звернули зброю проти большевиків. На большевицьких задах Тютюник

провадить удачно партизанку. У всіх усюдах вибухають селянські повстання. Антанта визнала Україну та дав нам поміч в одягу та уруженні. З Італії вислано 40.000 уоружених українських полонених, які заняли Одесу, та посуваються в нашім напрямі. Румуни перепустили із повним узброєнням нашу бригаду із Чехословащини, котра вже перейшла Дністер та заняла Могилів. Рештки галицьких військ, що оставлись у запілля большевиків, підняли повстання. В містечку Закаріївці виступила кіннота от. Шепаровича і вже навіть заняла ст. Затише, та тим самим перетяла звязок залізничною дорогою між Одесою а Жмеринкою. Отже всі дані по нашій стороні і нам також не оставється нічого, як прилучитися до інших частин і спільними силами очищувати Україну від червоного наїзника.

Вістка була принята з величезним одушевленням і захопленням. Здається, що в тій хвилі кожний був здібний до найбільшого пожертвування і кожний готовий був кинутися навіть на переважаючого ворога. Радісним бойовим окликом не було кінця. Без жадного приказу злітали зі шапок червоні стяжки, а на їх місце появлялись синьо-жовті, а де-не-де й тризуб.

Зараз по короткій нараді рішено повернути назад і йти на ст. Затише, щоб залучитися з кіннотою от. Шепаровича.

Охочо, жваво й з грімкими патріотичними піснями минали ми села. Дивувалися Німці, збігалися на вулицю, розпитували і — недовірчиво похитували головами.

На вечер добились ми до одного села (не тямлю назви), та розташувались на ніч. По обох боках села на головнім шляху були розставлені сильні застави, а кінні розвідки цілу ніч вганяли полями. Та ніч проминула спокійно і ми рано вирушили далі. В полудие почали зближатися до залізничного шляху. Далеко на ліво було чути рідку гарматню стрілянину. Бо, як ми довідались пізніше, большевики ліквідували при помочи панцирки збунтовані села. Між стрільцями було помітно якусь непевність та поденервованість. Наперед вислано кінну розвідку. Тільки що ми перейшли залізну дорогу понище ст. Затиша, як вернули наші розвідчики. Вони донесли, що стація знаходиться в руках большевиків і що саме тоді привели були ранених та полонених Галичан десь із-під Захаріївки.

Нам стало ясно, що ми, як артилерійська частина, а ще не визнаючись як слід в обставинах, не можемо самостійно вести партизанської війни. По короткій нараді рішено йти далі і вдавати, що в нас не сталося нічого і що ми нічого не знаємо.

Відразу посумніли стрільці, зник недавній запал, а його місце заняло якесь пригноблення, розчарування, байдужість. Жалко було дивитись, як із сльозами в очах повільно почали замінювати національні відзнаки знову червоними стяжками.

На стації нас стрінули большевики дуже холодно та недовірчиво. Зараз командант стації закликав пор. Канюка і нашого політичного комісара до себе. (Нашим політ. комісарем був Галичанин, що своїм політичним переконанням зближався до комунізму, та був

доброю людиною і ніколи не старався тероризувати національні прояви. Через те то і в теперішнім нашій „перевороті“ йому не сталося нічого злого, як це бувало по інших частинах. Він рішився був йти з нами, а тепер старався всіма силами, щоб більшовики не довідались про цей наш виступ).

Командантові стації було неясно, чому ми не пішли на ст. Веселий Кут, як було в приказі, а на Затише. Пор. Канюк і наш політ. комісар пояснили це тим, що до нас дійшли були якісь чутки, немов би то Затише було зайняте якимись „бандитами“, і ми пішли сюди, щоб допомогти їм (більш.) прочистити дорогу. Командант дався „переконати“ і зі свого боку поінформував нас про повстання кінноти от. Шепаровича, та потішив, що тепер вже нема ніякої небезпеки, бо їх прогнали. Показалося також, що наші перші дві бригади не робили ніякого перевороту, а навпаки, пописуються на фронті дуже гарно. Більша частина їх була щось два дні дійсно окружена Поляками і більшовики самі пустили були поголоску про їх перехід, та потім вони перебилися назад і справа вияснилась. Тут довідались ми також, що Одеси не занимали ніякі полонені і Румунія також не перепускала ніякого війська. Отже з нашого цілого перевороту вийшов „пшик“. Ми мусіли замаскуватися всякими способами, щоб більшовики не винюхали чого (так і не знаю, чи вони знали щонебудь про наш переворот, чи ні), показували свов „обурення“ проти „бандитів“ от. Шепаровича і велику охоту до відїзду на фронт. І дійсно нас тягнуло на фронт, щоб на всякий випадок бути між своїми, а не одинокій частині блукати в запілляу в непевних часах та обставинах.

Селяни розказували нам, що збунтованим „Галичанам“ помагало кілька сіл, та коли більшовики наперли, то „Галичани“ втекли, а ті села були втихомирені та цілковито спалені. Ще розказували, що того дня ранком вели більшовики щось п'ять наших полонених страшенно обдертих, змучених та побитих. Що з ними сталося, не знали.

Тут мені довелося побачити перший раз більшовика-китайця. Був ранений у груди, та цілком спокійно сидів собі на пероні і покурював свою коротеньку люльку. Мене дивувала його витривалість, бо тут же побіч нього лежав один більшовик-європеець блідий і майже непритомний, ранений тільки в руку.

Більшовики не зважали на нашу поведінку, і відносилися супроти нас дуже осторожно та видно хотіли нас чим скорше позбутися. Скоро розстаралися нам вагонів і ми таки ще того дня завагонувалися.

Майже вже перед самим нашим відїздом стався один інцидент, котрий міг був скінчитись багатогірше, як скінчився.

Пор. Канюк, чи з горя, чи на пращання, потягнув трохи „самогону“. Коли більшовицький командант, у свого рода промові, почав завзивати нас вірно боротись проти буржуїв та бандитів, пор. обурився і крикнув:

— Щоб я, щирий Українець, бився проти Петлюрівців? Ніколи в світі! Я все буду боротись проти Москалів..!

Більшовицький комісар (він ходив у панцирі на грудях) зараз його арештував і повів до якоїсь кімнати таки на стації. За ним пішов і наш політ. комісар. Нам приспішили відїзд, так що багато з нас і не знали, що сталось з нашим поручником. Аж по дорозі вже ми довідались, що нашому комісареві

вдалося вирвати його з більшовицьких рук і взяти під свій догляд та свою відповідальність.

Так із нашим виїздом із Затиша закінчилася перша наша спроба повстання проти більшовиків.

В перший день Великодних свят, 11. квітня, приїхали ми на ст. Бірзуля, де і просиділи цілий день. Прийшлося їсти „свячене“ у вагонах. Хлопці шаялися по стації (в село не можна було йти, бо ніхто не знав, як довго будемо стояти) та купували сало, ковбасу, варені яйця ітд., щоб „розговітись“. При цій нагоді наведу один випадок, характеристичний для тодішніх обставин. Коли ми лише приїхали на стацію, то фунт вареного сала можна було дістати за 700 карбованців („лопатками“, що тоді були найліпші гроші побіч гривень). За дві-три години, коли збільшився попит, треба вже було заплатити 1200-1500 карбованців. Ціни підскакували очевидячки.

Виїхавши із Бірзулі, ми опинились аж на стації Вапнярка. Там ми ще просиділи щось два дні у вагонах, потім вивагонувались і переїхали в село Вербову, що віддалена щось тільки 2-3 км. від стації. Тут ми просиділи около дві неділі і за той час розгосподарились таки добре. Була підготована українська вистава, яка й відбулася в досить тісній салі, здається громадського дому. Вистава почалася відспіванням „Ще не вмерла Україна“, яке всі, включно з цивільними учасниками, вислухали стоячи. На цій виставі був також один більшовик, Москаль десь із саратовської губ., якийсь свого рода комісар, що часто заїздив до села. Він на початку пісні продовжував сидіти, та діставши пару стусанів від наших хлопців, хоч не-хоч мусів піднятися та зняти свого каптура. Ми це ще довго потім згадували, як то Москаль, та ще більшовик, мусів віддати честь нашому національному гимнові.

Так спокійно минуло нам щось дві неділі. Аж одного вечера скликав нас пор. Тит Черський (старший, їх було два брати, Буковинці) і шпотом розказав нам, що аж тепер вже дійсно наші на фронті перейшли на сторону Петлюри. Більшовики дуже озвірені на всіх Галичан і тепер почнеться розброювання та розстрілювання тих частин, що осталися в запілляу. Тому ми мусимо ділати. Командний слад рішив взяти ініціативу в свої руки. Вирішено, що ми мусимо перші напасти на більшовиків. Мусимо зайняти Вапнярку, де є досить багато всякого добра і досить важний пункт, а залога мала. Також недалеко є більшовицьке летнисько й булаб надзвичайна радість, як би нам так вдалося захопити і кілька літаків. У всякім разі перемога мусить бути по нашій стороні. Ми вирушимо двома відділами, а один із них мав бути під командою якраз пор. Черського. Тому він спитав нас, хто голоситься добровільно на цю нічну прогульку. Хоч цей раз вже не було помітно того захоплення і піднесення на душі, всеж таки зголосилося споре число. Не видержав і я, за що дістав нагану від свого старшого брата (тоді підхор., Зиновія), бо мені, як телефоністові, не треба туди „пхатися“. Розуміється, що і він пішов з нашим відділом, щоб „мати мене на оці“ та не спустити зпід свого „догляду“.

Ті, що оставали на місці, держали строге поготівля та стійки на кожній вулиці.

Вже добре стемніло, як ми вирушили на стацію. Один із учасників, не знаю вже хто, почав напирати, щоб наперед збочити та йти зайняти летнисько, а то потім, коли вони довідаються, що стація занята, змо-

жуть утекти. Та було рішено, що і „потім“ не буде пізно.

В найбільшій тишині дійшли ми до стації, та задержалися за переулком одної вулиці; потім перейшли за другий переулком... Большевицькі стійки дивились на нас досить здивовано та не чіпали ані вони нас, ані ми їх. Через якийсь час вийшли ми на залізну дорогу, перейшли кілька ліній завалених порожніми вагонами та опинились на другій стороні стації. На стації шипів броневик, зложений із кількох денікінських броневиків, розбитих зимою в Тирасполі. (Вони при відвороті пустили були щось вісім броневиків один на другого, щоб не оставити їх в добрім стані большевикам). На однім вагоні ще виднілась напись „Коршун“. Його присутність, про яку ми не мали найменшого поняття, вплинула на нас досить відемно. Ми залізли в якісь порожні вагони і почали ждати. Пор. Черський передав команду мойому братові (котрий ще не відзискав як слід свої сили після недавно перебутого тифу), а сам сказав, що йде відшукати другу групу. Порозумівшись з нею, мав подати нам відповідні вказівки та гасло до виступу.

В нетерпеливим ожиданню пересиділи ми в тих вагонах кілька годин. Над ранком повідомлено нас, щоб ми вертали до Вербової, і ми так само тихо перейшли стацію та вернули до свого постою.

Большевики видно вже знали, або тільки догадувались про наш виступ, бо вже помітно було між ними якийсь підозрілий рух. Та покищо ми одні других оставили в спокою.

Так і до сьогодні не знаю, що перешкодило нам виконати наш план. Страх перед броневиком, чи просто нерішучість?

У Вербовій рішили виїздити, злучитись з 5-ою легкою батареєю, що стояла у сусідньому селі, а потім пробиватись до партизанів, що мали бути десь досить близько, і вже з ними разом пробувати перебитися до української регулярної армії.

Так ми спішно почали ладитися в дорогу, що ледве на 10-ту годину успіли вирушити. Коли прийшли до постою 5-ої легкої батареї, то її вже не застали. Вони не могли нас діждатися, а не знаючи, чому ми так опізнилися, вибралися самі в невідому дорогу. Тому ми й не зупиняючись, потягнули дальше.

Не знаю, з якої причини наша кольона була майже не забезпечена. Правда, наперед була вислана кінна стежа, опісля йшли гармати, вози з набоями та скорострілами і решта обозу. Ані боки, ані кінець кольони не були забезпечені. Так само не прочуваючи ніякої небезпеки, сидів я собі на заді самого останнього воза. Та тількищо ми виїхали за село, як з ліва ізза горбка показалося яких 20 кінних большевиків, в гальопі перебігли місток і почали доганяти нашу кольону. Я так і охолов. Не знав, як ділати і нащо рішитися, бо на такий випадок не було жадного розпорядження. Стріляти, значило четверто виступати проти них, чого ми до того часу ще не показали назовні і чого я не міг зробити самий без виразного приказу. Колиб я і вистрілив, то тим одним стрілом я не зробивби нічого, тільки самий наразився на небезпеку, бо вже в слідуочім моменті перший із них міг був мене рубнути шаблею. Та взявши під увагу, що вони своєю малою скількістю не уявляють собою великої небезпеки, я рішив не ризикувати і остатися спокійно на місці. На роздумування й не було багато часу. Я ледви що успів крикнути візникові, що йдуть большевики, та при-

готовити в правій руці кріс, щоб мав чим заслонитися на випадок можливого удару, як вже в слідуочім моменті вони проскакали наперед, майже не звертаючи на мене уваги, викрикуючи:

— Где ваш командір? —

— Я, чого вам треба? — виступив десь на середині кольони пор. Канюк.

— Фріказ ат нашево командіра, чтоб ви січас зажілі аружія, — вибубнив большевик.

Пор. Канюк поступив два кроки взад.

— Що?... Я, вам — оружжя! Я вам як зараз зложу оружжя, то ви всі в штани нас.....! Хлопці, за кріси! —

Рішучий виступ пор. Канюка вмить підбадьорив нас і в тім моменті большевики вже були окружені узбровними стрільцями. Не сподіваючись такого рішучого спротивну, большевицький командант відразу змінив тактику. Зараз понизив голос, почав перепрошувати за такий різкий тон, та пояснив, що то зайшло якесь непорозуміння, і щоб він, пор. Канюк, був ласкав поїхати особисто на стацію та з командантом стації залагодити те непорозуміння. І тут зробив пор. Канюк похибку. Сів на коня, взяв з собою пор. Черського і ще одного ст. дес. тай поскакали з большевиками на Вапнярку. Відїжджуючи дав нам приказ направити гармати та скоростріли на стацію та ждати його повороту.

Ми заховаляся за дерева якогось саду чи цвинтаря і — почали ждати. За яку годину ми побачили через далековиди, як у Вапнярку вводили вже розоружену 5-у легку батарею. А ми все ждали та ділялися своїми думками про теперішню ситуацію. Багато з нас було тої думки, що найкраще булоб відкрити на стацію вогонь зі всіх гармат та розігнати большевиків на всі вітри. Та коли ми побачили, що легка батарея вже розоружена, то само-собою ця можливість вже відпадала.

— Ех, щоб так ми були злучилися з легкою батареєю та не дали її розоружити, не так ми були би говорили з комуною, — зітхали деякі.

Так ми просиділи до другої години, а не діждавшись повороту пор. Канюка, рішили відступати в бовім порядку на Комаргород.

Ми вийшли на головну дорогу Вапнярка-Комаргород, пустили за передними стежами обоз та гармати, а похід замикала піхотна розстрільна, що тягнулася досить далеко по обох боках шляху. У розстрільній були три скоростріли „Максима“, по одному на крилах, а один по середині, так що розстрільна представляла собою досить велику боеву силу. При такім відвороті дігнав нас конем пор. Черський, що саме вертав із стації. Він розказав нам, що большевики арештували пор. Канюка і під загрозою смерти присилювали його підписати нам приказ, щоб ми зложили зброю. Його вислали до нас з тим приказом, наказали зробити по дорозі мітінг і подати до загального відома приказ нашого команданта. За короткий час ми всі вже про це знали, та в нікого й на думці не було, щоб здержуватись в поході. Велика більшість була проти того, щоб складати зброю і тому, щоб користати на часі, ми не задержувалися ані на хвильку. Були й такі, що схиялялися до думки, щоб зложити зброю по доброму, бо все одно нас розбрюють силою, що значно погіршить нашу долю, а крім того невиконання приказу пор. Канюка потягне за собою його неминучу смерть. Та все таки ми відступали дальше.

Коли вже відійшли досить далеко, стягнули розстрільну, що значно припиняла похід, і під охороною сильною задної сторожі відступали вже шляхом.

Із сторони Вапнярки не було помітно найшешшого руху і ми з тої сторони були досить забезпечені. Уже недалеко Комаргороду стрінули ми малий відділ большевиків, до 30 людей, що йшов у сторону Вапнярки. Вони мабуть вже знали про „зраду“ Галичан, бо з дуже великим збентеженням і мовчки старалися нас проминуту. І з нас також ніхто їх не чіпав, не мов забезпечуючи собі їх прихильність. І дійсно пізніше це нам послужило як „доказ“, що ми не мали жадних ворожих намірів супроти „товаришів“.

Аж в шестій годині перед вечером перемучені, голодні, спинились ми в Комаргороді на толоці коло панського двора. Кухарі зараз взялися роздавати обід, що вже давно вівся готовий в походових кухнях.

Та яке було наше здивування, коли серед обіду явилися між нами чотири большевицькі кавалеристи, на чолі із тим їх командантом, що рано так невдачно хотів нас розброїти. Він зараз звернувся до пор. Черського, чи він зробив вже мітинг і як рішено поступити. Пор. Черський, заскочений їх несподіваною появою, замявся і почав оправдуватися, що він ще не робив ніякого мітингу, бо не хотів мучити стрільців, здержуючи їх по дорозі, а думав це зробити вже тут на місці і тільки ждав, щоб скінчився обід.

— Дуже добре, — відповів большевик. В такім разі я завжди, і коли позволите мені, остануся вже до кінця, щоб почути вислід.

Частина II-ої скорострільної бригади У. Г. А.

Розуміється, що ніхто й не думав йому заборонити бути на мітингу, який тепер вже треба було скликати, тимбільше що бол. командант поведився якось свобідно і певно.

Зараз скликано всіх на мітинг і пор. Черський подав до відома приказ пор. Канюка (який ми всі давно вже знали), та просив, щоб хтось забрав слово.

Здається мені, що вже й не зголошувався ніхто окрім большевицького команданта. Він виголосив московською мовою досить запальчиву промову, потрясаючи зухвало за кожним реченням своєю патлатою головою. Звертаючись до „пролетаріату всіх стран“, взивав взяти собі приклад від нього. Він сам, донський козак (а більшість їх не пішла з большевиками), роздав всю свою землю безземельним, а сам зрозумів, пізнав, пішов і т. д. і т. д.

Він знає, що стрільці всі пролетарі і невинні нічого в „зраді“, що це тільки деякі з буржуазних старшин запаморочили нам голови. Він певний, що ми не підемо за тими буржуями, а остан мо дальше вірні гаслам революції. Тільки тепер для вияснення непорозуміння і щоб доказати, що ми не є ворогами „рабочіх мас“, мусимо виконати приказ свого команданта і зложити зброю.

Ще, здається мені, говорив хтось із старшин і також взивав показатися здисциплінованими і виконати приказ свого команданта, а він певний, що через день-два товариші переконуються, що ми не зрадники, віддадуть нам зброю і ми знов підемо на фронт проти спільного ворога.

В кількох місцях почувалися притакуючі відповіді а решта пригноблено мовчала.

Так і „рішено“ зложити зброю. Донець тріюмував, та цілком по товариськи розговорював із старшинами і запевняв, що нам не станеться нічого злого. Він дуже вдоволений, що мітинг відбувся так спокійно

Штаб X. бригади під Винницею в серпні 1919 р

і однозгідно*) і він тому навіть не хоче нас турбувати, а дозволяє нам переночувати тут і аж другого дня відіхати на Вапнярку. Кріси остаються нам, але замки від гармат, піхотних гарматок (Infanteriegeschütze) і скорострілів мусимо їм передати.

Розпорядившись так, всі чотири кавалеристи вернулись на Вапнярку. Ми осталися самі в Комаргороді. Хоч і зі зброєю в руках, та розброєні, без жадної сторожі, але і без власної волі й ініціативи. Ми ждали, щоб зложити і решту зброї чотиром більшовикам, та вірили в те, що все „виясниться“ і нам її повернуть.

Багато повтікало тоді, головню старшин. Та були й такі, що відмовились від утечі (пор. Костинчук, пор. Брик і ін.) „Що буде всім, те буде й нам“ — говорили.

Мій брат старався мене також наклонити до втечі.

— Візьмем, — говорив — кілька апаратів (я був тоді телефоністом), бо все одно заберуть більшовики, продамо, щоб мати грошей на дорогу, і потягнемо або до партизанів, або переправимось через фронт. —

Я спротивився: — Коли більшовики заприміять, що нас так зменшилося, а запримітити буде легко, то певно пішляють погоню. Розуміється, що й легко їм буде нас дігнати та зловити. Тоді одинцем зможуть і порозстрілювати. А так, „що буде бабі, те буде й громаді.“

Так ми й осталися.

Оставивши варту коло обозу та гармат, всі порозходились по хатах на нічліг. Та ще довго в ночі гуторили між собою про події дня, про те, що сталося і що ще могло статися.

Кінець-кінців поснули. Та не довелося нам довго спати. Десь коло 2-гої години побудили нас алярмово та приказали негайно їхати на Вапнярку. Видно побоялись більшовики оставляти нас самих до другого дня і ще таки будь-що-будь зі зброєю в руках.

Коли ми вже були готові до відїзду, приказали нам зложити всі кріси на один віз, щоб ніхто не мав коло себе жадної зброї.

Ми відмовились: — А колиб так по дорозі напали на нас які „бандити“, чи ви чотири зможете нас оборонити? Ні, ми самі себе будемо боронити, а кріси зложимо аж на стації. —

— Ану-ж, — думалося, — може дійсно партизани довідались від наших втікачів, що з нами сталося, й поспішать нас „відбивати“?

Більшовики більше не настоювали. Ми хоч і були розброєні, та маючи кріси в руках, все ще представляли собою силу і вони не посміли нам противитись.

Почало сірїти на дворі, як ми приїхали на стацію. По обох боках брами стояли більшовики та відбирали від нас останню зброю. Аж тепер ми тратили останню спромогу самоборони, аж тепер кожний відчув, що означає зложити зброю, збутися власної волі й у всему підлягати ворогові.

Деякі без жадного заінтересування пішли ще дощипляти невиопану ніч, та більшість вже так і просиділа до ранку.

Зараз по обіді оголошено нам, що має відбутися для нас мітінг. Нас зігнали на площу, загороджену

*) Підчас „мітінгу“ було кілька горячіших, що хотіли виступити і заявити нашу ворожість до більшовиків, розброїти цих чотирох і прямувати далі на злуку з партизанами. Більш помірковані ледви їх успокоїли.

з трьох сторін досить високим муром, а з четвертого заставлену возами нашого обозу, та казали ждати.

Проходжучись на краю площі я запримітив між возами скоростріл, звернений в середину цього чотирокутника. Мені зразу зробилося якось моторошно.

— Невже нас усіх тут так і порозстрілюють? — подумав я.

Я зараз звернув на це увагу пор. Брика*), що саме тоді був недалеко мене. Цим він також дуже занепокоївся, та таки зараз підійшов до більшовика коло скоростріла і спитав його, що це має означати.

— Нічево, — відповів той, — не безпакійтесь. Это в нас всегда на мітінгах такий звичай. —

Та ми цим мало заспокоїлись, а пор. Брик радив не звертати більше нікому уваги, щоб не викликати паніки. Та коли появились між нами їхні комісарі, то ми аж тоді заспокоїлись цілком.

Почався мітінг. Бесідники виходили один по другим на підвищення і говорили. Ріжницькі в їх балачці майже не було. Та із тих всіх промов тяжко було взагалі щонебудь зрозуміти. То був якийсь хаос накопичених слів, як: інтернаціоналізм, комунізм, пролетаріят, буржуазія, революція, контрреволюція, провокація і т. д. і т. д., які в дуже короткім часі слідували один по другим. При кінці ще говорив один Галичанин, мабуть більшовик з переконання. Він виголосив дуже запальчиву промову, підчас котрої часто замикав очі та потрясав затисненими кулаками.

Потім прочитали нам резолюцію, яку ми „ухвалили одногolosно.“ Там стояло, що ми не солідаризуємося із „зрадниками“ пролетаріату, що перейшли на сторону „контрреволюції“, їх осуджуємо і рішаємо тим завязітше боротись в рядах „рабоче-крестьянської“ армії, в рядах пролетаріату. Так ми мали перестати існувати як окрема галицька частина, а мали бути порозділювані поміж більшовицькі. Хоч ця остання точка дуже нам не подобалась, то всетаки ми були раді, що тільки цим скінчилось, що зможемо знову почуватися вільними і з крісом у руках. А там — коби на фронт.

І дійсно ми почали почуватись свободніше, не так пригноблено. Ми надіялись, що нам таки зараз повернуть свободу, віддадуть зброю та почнуть розділювати по їхніх частинах. Аджеж наша резолюція була принята з великим одушевленням. Та їм не спішилося. Зараз таки по мітінгу наша резолюція забулалась. Навіть й не згадував ніхто про неї, як би її зівсім і не було. Значить, ми осталися й на далі під їхніми вартовими як полонені. Правда, сторожа була досить поверховна і недбала, так що найменша спроба утечі могла увінчатися успіхом. Та тоді над цим ще мало хто думав, бо всі ще вірили, що нас скоро увільнять, і не хотіли утечею викликувати їх недовіря. Однак уже в той час були поодинокі випадки. Так, наприклад, на другий день ми мали велику радість, коли побачили одного нашого бунчужного (чи булавного ст. дес.), що разом з якоюсь старою Жидівкою продавав на стації „семочки.“

*) Пор. Брик був досить товстий, чим був дуже невдоволений і часто нарікав. — Кому буде, то буде, — говорив нерав, — а мені таки буде. Через мій старшинський степень, а ще більше через це мов прокляте черевце, певно ніяк мені не повірять, що я не буржую. Мабуть із цієї жури він щось за два дні так страшенно схуд та почорнів, що трудно було його пізнати.

Він втік таки першого дня, а тому що володів знаменито жидівським жаргоном, удався до Жидів як „свій“ і просив їх захисту. Розуміється, що йому повірили, переодягли і дали притулок. Він тепер, користаючи зі свого положення, заризикував і прийшов на станцію, щоб побачитися зі своїми. Розуміється, що всі „семочки“ були скоро випродані, бо хто тільки його пізнав, йшов купувати, щоб при цій нагоді хоч троха довідатись, що нового там, за муром, на волі. (Цей бунчужний розказував нам ще передтим, як то він спасся вже раз від большевиків в цей спосіб в одній жидівській родині. Та по короткім часі мусів був відтам втікати, бо при якійсь жидівській церемонії не знав, як повестися, і Жиди почали його підозрівати).

Зараз на слідуєчий день забрали багато наших возів та коней і щось поверх 20 чоловік, що зголо- силися добровільно, до Тульчина, чи до Гайсина рубати ліс, чи на якусь іншу роботу. Для решти при- лагодили тягарові ва- гони і попросили приміститися в них. Передтим зарядили збірку із наплечни- ками та всім майном і перевели ревізію. Розуміється, поста- ралися при цій на- годі, щоб ні в кого не осталася яка пара добрих черевиків (що й так було великою рідкістю), або добре білля і т. д. При тій нагоді я, не знаючи цілі ревізії, знищив зі страху свій щоденник із всіма датами та за- писками.

В кожному вагоні містилося приблизно 40 людей. Не те щоб спати, а й сидіти тяжко було всім нараз. Ми оба з братом опинилися в „старшинським ва- гоні.“ Ми тому так його охрестили між собою, бо там був також командант нашої батареї, пор. Костин- чук із своїм небожем Л. Мікошом (помер ц. р. в Білго- роді. Обидва його шурини, Черські, втекли ще в Ко- маргороді) і ще кілька інших старшин та підстаршин.

В день убивали час гранням в шахи (що якимось дивом знайшлися в когось), зате вечером без світла була страшенна нудьга. Та скоро вдалося зарадити і цьому лихові. Я пішов до телефонічного возу та повідбирав від всіх телефонічних апаратів батареї. В вагоні злучив їх дротом, а коли знайшлася в когось жарівка, то ми того вечера могли похвалитися дійсно „буржуйським“ освітленням. Хоч і слабе було це освітлення, та всетаки можна було добре всіх роз- різнити у вагоні і вже не було небезпеки набити собі на чолі гудза до голови сусіда.

Бачучи, що наше положення не змінється, ми по- чали знов непокоїтися нашою судьбою. Ніхто не знав, що з нами має статися. Одні догадувалися, що нас повезуть до Одеси, щоб там переформувати в бойові частини, інші говорили, що нас інтернують в таборах, знов інші, що нас вишлють на якісь роботи і т. д. Одним словом, між нами почав зростати песимізм,

а разом із ним почало зростати і число утікачів. Уже першого ранку, після нашого завагоновання, при ранішній провірці показалося, що майже в кожному ва- гоні бракує 2-6 чоловіка. Командант сторожі злостив- ся, грозив, що може поводитися з нами строго і кі- нець-кінців іменував у кожному вагоні „товариша ко- мандіра,“ котрий був відповідальним за всіх співжителів свого вагону. В нашім вагоні (тої ночі втекло 4) хотів іменувати пор. Костинчука, та той відмовився тим, що дотепер вже був досить командантом, а тут тепер може бути хто інший. Цю тяжку службу перебрав один ст. десятник.

Того дня помітно було між большевиками якийсь велике поденервування. Вони бігали горячково то сюди, то туди, більше кричали як говорили, строгіше держали коло нас варту, а з нами взагалі не хотіли говорити. Та все таки нам вдалося довідатись, що

Український гарматний дивізіон „Синьої Дивізії“ коло Ковля в 1918 р.

причиною цього всьо- го було заняття ст. Крижополя, віддале- ної яких 30 км. від Вапнярки в напрямі на Одесу. То от. Шепарович проби- вався зі своєю кавал- еріїєю з Херсонської губернії і так неспо- дівано насочив на станцію, що захопив цілу большевицьку касу та кількох ко- місарів.

По обіді припен- тався на Вапнярку якийсь комісар- жи- док, у страшенно пірванім чорнім шкі- ряннім ковшуку, тіль- ки в однім чоботі, по-

дряпаний, без картуза та з підбитим оком. Зараз збігся довкруг нього добрий гурт цікавих і він почав зпочатку оповідати про свої пригоди, а потім викри- кувати на ціле горло:

— Што ви возітесь с етімі сукінімі-синамі Галі- чанами? Пад стенку їх всіх, разстрелять їх всех сукіних синів! Вот сматріте, што ані с меня сде- лалі!

Його викрикам та провокації не було кінця. Та ми помаленько усунулись йому з очей та позалазили у вагони. Пізніше ми довідалися, що це саме був один із щасливців комісарів, котрим вдалося висла- нути з Крижополя.

Того таки самого дня ми ще раз були свідками большевицького переполоху. Десь перед вечером показався досить низько над Вапняркою літак. Ви- старчило, щоб хтось крикнув, що це польський, як усі заметушилися, забігали, приказали нам поховатися у вагонах, а самі справили страшну безладну стріля- нину. За короткий час літак почав спускатися в до- лину. Радости їх не було кінця і таки зараз вибралося кілька їздців із їх командантом до того місця, де він осів. Та яке-ж було їх розчарування, коли вернувшись їх командант почав лаяти та кричати на всіх зате, що підстрілили свій літак та допитувався, хто їм дав приказ стріляти.

— А чорт ево знав, што он наш, — оправдувався наш вартовий. — Стрелялі другіє, то й я стрелял.

Так на тім й скінчилося. Потішалися тим, що літакові не сталося нічого злого.

Вечером ми вже знали напевно, що нас мають повести до Одеси, та ждуть тільки, щоб направити крижопільську стацію після гостини от. Шепаровича. І знов до піана в ночі велись гутірки про нашу судьбу. Деякі ще були настроєні досить оптимістично, твердили, що нам ще може статися нічого злого, та радили спокійно виждати кінця. Інші знов були противної думки, радили не довіряти большевикам, при першій нагоді втікати і використати прихильність до нас тутешнього населення та переждати, поки прийде українська армія. А що вона прийде, про це не було найменшого сумніву (тоді ми ще не знали, яка судьба постигла ті галицькі частини, що перейшли на українсько-польську сторону).

При ранішній перевірці командант сторожі знов не дочислився всіх у нашім вагоні. Лютости його не було кінця. Кричав, сварився, грозив усякими утисками, а на кінець візав до себе команданта вагону, щоб на нім виляти всю свою злість. Та показалося, що командант вагону зник тої ночі також. Не було іншої ради, треба було вибирати нового.

Того дня причепили до наших вагонів паровіз і потягнули нас на пол.-схід.

Не зважаючи на те, що так часто лучалися випадки утечі, підчас їзди ми були взагалі майже без нагляду. Ціла варта, що складалася щось із шістьох людей, а 7-го команданта, їхала в останнім вагоні і тільки на стаціях виходив дехто із них та заглядав по черзі до наших вагонів. Тепер ще лекше було втекти, чим із постою. Наші вартові не боронили нам висідати на стаціях, а перед відїздом не дуже слїдили за тим, чи всі вернулись назад у вагони. Отже вистарчало злізти на стації і більше не всісти до вагону, щоб по відїзді поїзду остатися. Про це я мав нагоду переконатися на однім малім перестанку перед стацією Кодима. Там зліз мій брат з їдункою, щоб купити щонебудь зісти, та поїзд скоро відїхав і брат не вернувся більше до вагону. Це було мені дуже ненаруку, бо ми обидва вже мали готовий плян, щоб того вечера зникнути, і я почав вже роздумувати, як би то найскорше остатися й мені на котрійсь стації, щоб потім десь з ним стрінутись. Але на слїдуючій стації брат прийшов і оповів, що він ледви вспів вчепитися останнього вагону, щоб не остатися на стації.

Ця пригода тільки затвердила в нас постанову утечі. Ми почали ладитися в дорогу. Переглянули все своє „майно“, та оставили в наплечниках тільки те, що найпотрібіше. Дуже жалко було мені оставляти мій коць, що через дві зими, ще з Станиславова, дуже ставав мені в пригоді, а щоб брати його з собою, не могло бути й бесіди. Тому я дуже

втішився, коли один залізничник предложив мені за нього смішно малу ціну (1000 карбованців „лопатками“) і без найменшої надуми згодився його продати.

Почало вечеріти, як ми спинились на котрійсь (чи не Слобїдка) стації перед Бірзулею. Тут ми постановили перевести нашї пляни в діло. Поставили свої наплечники під плащі (вони вже були такі малі, що їх майже не було помітно під плащами), попрощались із тими, що були втаємничені в нашї пляни, і вийшли на стацію „купити щось зісти.“

Щоб не викликати ніякого підозріння, ми дійсно зайшли до якоїсь коршми, купили троха харчів і зівсім спокійно почали заїдати. Потім вийшли і троха постояли перед корчмою, а тому що вже було таки добре стемнілося, а поблизько не було видно жадного большевика, ми потихеньку обїшли корчму і вузенькими вуличками, поза якісь будинки вийшли на поле.

Зїшовши потім на дорогу, ми ще довго стояли та дивилися в напрямі стації. Жалко було всіх тих знайомих, з котрими пережилося стільки спільних моментів, радісно-веселих і журливих. А тепер? Перед ними одна дорога, а перед нами друга.

Нас вивів із задуми свист паровозу. Ми ще якийсь час проводили в думці відїзжаючий поїзд, потім перейшли залізну дорогу, що вела на Рибницю, і почали спускатися в село. По дорозі дігнав нас повертаючий з поля Молдаванин, (то було молдаванське село), підвіз нас і таки в себе переночував. Тут оставив я свій плащ з синього, ще передвоєнного австрійського сукна, котрий занадто звертав увагу стрічних і відразу розвязував питання, хто ми. На другий день ми розвідалися добре про околичні села, полевї дороги та котрі місцевости требаб оминати, щоб не стрінуть большевиків, і повандрували в напрямі Дністра, щоб потім вадовж його берега посуватися в гору.

Щось за два дні ми добилися до села Катеринівки над Дністром (2 км. понище містечка Рашкова), де переховувались вже сот. Янович, пор. кавалерії Костецький і ін. Тут нас запевнили, що в селі нема ніякої небезпеки і можна спокійно пересидіти непевний час, а потім якнебудь дістатися до своїх. Ми так і зробили, та осталися в заможніших селян на роботі.

Що сталося із оставшими в поїзді товаришами не долі, не знаю. Пізніше стрічався я з пор. Костинчуком, та він також не міг сказати нічого певного, бо він втік того самого вечера, що й ми, на ст. Бірзуля.

В тім селі, де ми перебували, говорили неясно, що десь коло Одеси большевики мали уставити скоростріли по обох боках поїзду, та „жарити по Галічанах.“ Скільки в цім правди і коли це сталося, та чи саме з нашим ешеленом — не знаю.

Бандурист Антін Мітяй

Написав: Кость Місевич

Десять літ у вересні цього року минає з дня його смерті. Нігде не було згадки про те, що в 1921 році на Канівщині в одній з повстанчих ватаг був кобзар А. Мітяй. Розважав повстанців своїм співом під кобзу, закривав думами завзяття... Але обступили ватагу большевицькі відділи ЧК., дехто з повстанців прорвався і зник у чагарах над Дніпром, але сліпий кобзар не міг цього зробити і був розстріляний на місці, а бандуру розбили об перший пеньок...

В десяту річницю його смерті хочу подати короткий життєпис його і спогади про ту кипучу діяльність, яку покійний проявляв в часи 1917-1921 р. Зазнав я з ним в червні 1917 року в Проскуріві. Виписала його Українська Громада на кілька концертних виступів. Покійний Трохим Верхола*) разом з Мітяєм були на заслання в Сибірі в Томську Звідти і їх приятель. По концерті забрав я Антона до себе на село. Пробув він у мене кілька тижнів і розказував про своє гірке минуле. Уродився в році 1886 на Канівщині в м. Медвині — це кілька кілометрів від Кирилівки, родинного села Т. Шевченка. Походить з бідної селянської родини, осліп малим хлопцем. Чув раз бандуриста і з того часу мріяв його була навчитись грати на бандурі. Зробили йому бандуру коваль і тесля таки в Медвині, довбану з верби. Пригадую собі, що Антін Мітяй оповідав мені, що в 1905 р. був у Києві і учився грати на бандурі у Гната Хоткевича. Грав Антін і по харківському способу і по полтавсько-чернігівському. Учив мене грати на бандурі і завше приговорював: „Як будете грати на бандурі, то постарайтесь мати кількох учнів, аби передати їм своє знання, щоб не гинули наші козацькі думи. Я маю учнів: Вас і одного учителя з Канівщини, як умру, ви передайте другим кобзарське мистецтво, щоб розширалося воно по всій Україні!“

Ентузіаст був з нього великий, знав добре історію України, навіть у мене місцеві учительки годинами читали йому історичні оповідання. Поводиря мав сусяда з Медвина Марушевського, сина козака, хлопець

18 літ, мав шість класів гімназії. Захопився думами і пішов у світ з Антоном Мітяєм.

— Хоч клопоту — каже — маю з ним багато, але не можу його покинути, наче прив'язав мене до себе.

А сам мов дуб кремеаний, як провадив Антона, то трохи прихлявся.

— Який же, кажу, клопіт?

— Та як який — оповідав — гострий дуже Антін, стерпіти не може як почує, що хто зле говорить про Україну. Іхали оце ми з ним з Києва до Проску-

Світлина дуже подбна до бандуриста Антона Мітяя.

рова поїздом, так між Козятиним і Жмеринкою учинив у вагоні таку баталію, що я ледви його угомонив. Бачите, тепер у вагонах усі дебатуєть за Центральну Раду і Україну, одні хвалять, а другі лають. У суспільстві з нами якісь жиди і кацапи почали лаяти Центральну Раду і Україну. Слухав мій Антін Агеєвич, терпів, терпів, далі зробився червоний як рак, як не скочить, як не закричить на весь вагон: „Ах ви христомпродавці, то ви анахтемські душі їсте наш хліб і ще лаєте Україну!“ Та до своєї торби, витягнув револьвера нагана і люфою наводить на голоси і кричить: „Убю анахтемську душу!“ Ті в ростіч, хто куди попав, а далі почали тікати і ті, котрі тільки слухали, бо сліпий міг убити навіть того, хто не лаяв України. Ледви, ледви угомонив я його і заспокоїв. Правда, до кінця подорожі ніхто і слова злого не сказав на Україну. Боялися. А ви кажете, клопоту не маю!“

Усміхнувся і я, і уявив собі цілу сцену. Ця розмова велась на веранді, а в садку під яблунею за столом сидів Антін і з захопленням слухав оповідання Кащенко. Цікаво придивляюсь до нього. Струнка, худа постава, чорні, невеличкі, до низу опущені вуса і рухливе, продовгувате обличчя.

Грав Мітяй на бандурі гарно, особливо виходили у нього добре думи. Хотілось годинами слухати його приємний сумний тенор і здається не співав він а плакав...

Руки мав з довгими артистичними пальцями, які так і літали по струнах бандури.

Розпитував я Антона Агеєвича, як він попав у Сибір. Розказував, що випросив у студентів в 1906 р.

*) Відомий діяч на Проскурівщині.

в Києві якісь відозви, щоб розліпить в Києві на Подолі, і розліпив їх верх ногами. Поліція і догадалась, що розліпив їх сліпий. Арештували і вислали на Сибір у Томск. Українська Студентська Громада в Томську заповікувалась ним. Вернув до дому в Медвин аж в 1912 р. Заборонили йому грати на бандурі. Вірите, говорить, мусів вечорами по горищам ховатись, щоб хоч для себе заграць. Усе хотіли стражники бандуру побить! Особливо дався йому в знаки батюшка, що вічно доносив на нього в поліцію. Але прийшов 1917 р.

— Антін, як почув за революцію — розказує поводити Марушевський — та у волость, зволік із стіни царський портрет і усіх порозганяв. А попа Москаля таки випровадив з мужиками з містечка. Завзятий він у нас!

Антін Міт'яй виїхав від мене за пару тижнів на Канівщину. Обіцяв, що зробить там для мене бандуру.

Зустрінулись ми з ним знову в 1918 р. у грудні в Києві. Сиджу я в оперовому театрі в одній з горішніх лож; чекаємо відкриття Трудового Конгресу. Чую, хтось в низу тихо грає на кобзі. Нахилиюсь і бачу Антона Агєв'ича. Закликаю його по імені і через хвилину вже обнімаємось. Зрадів дуже. А деж моя кобза — питаю. Вибачте, зробив, але забрав мій учень учитель, так просив, що не міг відмовити — виправдується почервонівши. Заспокоїв його, що вже кобзу маю.

А Міт'яй в ті часи грає по полках козакам. Розказував мені, що ходив навіть до гетьмана П. Скоропадського, як карні відділи почали на Канівщині гуляти. Добився таки, що його прийняв гетьман, і він розказав йому про кривди селян. Обіцяли розслідувати, але все одно нічого не помогло.

— Чого це ви ходили до гетьмана, а не хто другий? — питаю.

— А якже я міг не йти, як нам кривду роблять! Він жеж був всеж таки наш гетьман, а я кобзар, то і мусів йому правду сказати, що діється по Україні!

В ті часи большевики вже насовувались на Київ і мені відомо було, що в Києві довго не всидим. Забрав я Антона до вагону з поводитирем Марушевським і вивіз у Проскурів. Жив у вагоні і кожного дня приходив до мене розпитувати, що чувати нового на фронті. Як почув, що Київ заняли большевики, розплакався. — Невжеж нема кого, аби зеднав усіх і оборонив Україну?.. — Як міг, заспокоював я схвильованого кобзаря. Нарешті Антін не витерпів, прийшов раз до мене і заявив, що відїжджає на фронт з одним з полків. Навіть і шаблю вже маю — каже. Маю і пістоля, але наган, а хотівби мати бравнінга, чи не дасьте мені? — питає. Бравнінга я не дав, бо

боявся, щоб через необережність кого не постріляв, але умовити його, щоб зостався, не міг. Виїхав на Жмеринку.

В Кам'янці у місяці червні 1919 р. знов прийшов до мене Антін. В гарній чорній чумарці, смушкова шапка з червоним верхом, темно сині шаравари, а за плечами, в полотнянім чехлі, бандура. За поводитиря йому хлопець Василько 12-ти літ, — по козацьки убраний. Росказував мені, що виїхавши з частинами на фронт за Жмеринку попав у військову частину „Запорожська Січ“ отамана Божка. Відступав з козаками на Тираспіль, а опісля через Румунію в Галичину. Навіть коня маю — хвалився мені.

І дійсно вже на еміграції оповідав мені сотник з Запорожської Січі Д. Гонта, що Міт'яй весь похід відбув з ними в кінноті. Як ставали в степу у байраці на відпочинок, зараз же саджали кобзаря під деревом, а наоколо старшини і козаки слухали дум.

Довго не всидів Антін в Кам'янці, обійшов усі полки і Юнацьку Школу, співав в Кам'янецькому Університеті, і одного дня прийшов до мене попрощатись.

— Іду, — каже — знову до Січі, козаки тужать за мною! Показує листи. В одному з них читаю: „Батьку Кобзарю! Приїзжай до нас, бо заскучили ми за твоїми думами!“ Показує цілу купу посвідок, де в якій частині співав. — Навіщо це збираєш, Антоне Агєв'ичу? — запитую.

— То, бачите, як мене не стане, то щоб по цих посвідках знали, що і я на щось таки здався, як воювали за Україну!

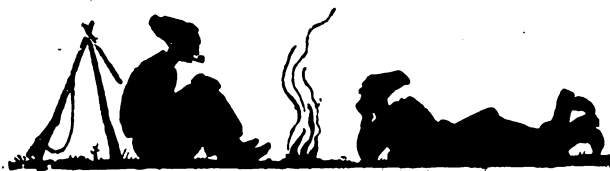
І дійсно мав сотки посвідок з 1917 р. Не відомо, де ті посвідки, може зігнили з трупом, а може і є на Канівщині, куди так рвався покійний. Бачилися ми з ним вже в останне. Як виїхав на Київ, повернув на Канівщину, а тут добровольці Денікіна знов заняли Київ.

Залишився кобзар Міт'яй в рідних сторонах. В червні 1921 р. вже на еміграції передавав мені оден залізничник повстанець Х... поклін від нього, а в вересні тогож року Антін Міт'яй вже був розстріляний...

Цим закінчую свої спомини про кобзаря Міт'яя*).

*) В 1927 році в большевицькїм журналі Глобус ч. 13 в статті „Кобзарське мистецтво на Україні“ читаю дослівно так: „З цієї доби деякі кобзарі проводять крім своєї мистецької роботи і громадсько-політичну. Таким був на Київщині (на Звенигородщині і Київщині) кобзар Міт'яй, який загинув від Німців через свою повстанчу роботу проти гетьманства і німецької окупації“.

Якби не гостив я кобзаря А. Міт'яя в 1919 р. у себе, і якби не було ще тут живого свідка сотника Д. Гонти, з яким був кобзар в Запорожській Січі, можна б подумати, що справді кобзаря Міт'яя розстріляли гетьманці. Вістка ця зовсім неправдива

Як формовано Січових Стрільців у Самбірщині

Написав Андрій Чайковський

І до нашої політичної організації прийшов зі Львова зазив до формування Січових Стрільців в літі 1914. Самбірська організація, котрої головою був Др. Данило Стахура, вибрала окремий комітет, до котрого ввійшов і я. Комітет передав на мене цю роботу, бо я був одинокий колишній старшина. Всіх молодших змобілізували, а нам ніхто того не сказав, що можна було добути старшин інструкторів з чинної армії або бодай підстаршин.

Про нашу роботу повідомлено місцеву військову команду, яка тоді переводила мобілізацію.

Як організатор я мав тоді три найважливіші завдання: 1) приміщення прибуваючих добровольців, 2) прохарчування, 3) одяг, а попри те бодай елементарне вишколення хлопців, щоб не прийшлося відсилати до Стрия (так було приказано) цілком сирого матеріалу.

Приміщення знайшлося в Бесіді, де була доволі велика саля. З найближчих сіл привезли люди солому на підстилку. Я замовив у місцевого бляхаря їдунки. Вони не були такі як військові з одного куска бляхи, але такої самої повноти і могли на якийсь час вистарчити. На кожній була добре пристаюча накривка. Про харчеві матеріали, а так само про білля подбав жіночий кружок, треба признати дуже чинний. Пішла гаряча агітація по місті і по селах з зазивом до молоді поза обов'язком військової служби, щоб зголошувалися до Самбора, а до старших, щоб привозили, хто що може, харчів на прокормлення добровольців. Наш поклик мав несподівані наслідки, яких я ніколи не сподівався. З міста зголошувалася шкільна, університетська та ремісничка молодь, зі сіл йшли селянські діти. Це було над моє сподівання.

Я з початку дивився на цю організацію дуже скептично і не вірив в її успіх. Яж знав, як у мирний час усе відтягалось і викручувалось всіми способами від військової служби, а щож буде у воєнний час! Мені здавалося, що ширені антимилітарні кличі вспіли вже перейти в кість і кров нашого народу, і тепер то вже й пес до війська добровільно не зголоситься. Однак показалося, що я помилявся. Молоді зголошувалося що-раз більше, приходили навіть криві, і такі дівчакі, що на перший погляд до війська не годились.

Щоб перевести третю точку мого завдання, я повибирав зпоміж добровольців професіоністів, шевців та кравців, закупив найкраще приладдя і заставив їх „латати“ одяги та обув. Бо добровольці приходили до нас у чім попало, і не один утік з дому вночі потай від родичів. Пішла теж агітація по селах за харчевими припасами. Народ радо відгукнувся і стали навозити із сіл усе: борошно, крупи, бараболю, буряки, привозили печений хліб та молоко.

Я не міг з дива вийти, авідкіля відразу взявся такий воєнний ентузіазм у нашого народу? Чи це зробили передвоєнні формації Січей та Соколів, чи може прокинувся колишній лицарський дух українського народу перед рішачою хвилею і одушевив усіх до

великого діла, з якого сподівався великої користі для України

Треба було братися до вишколу. Я вибрав кількох соколів і тямучих інтелігентів і переробив з ними, що найкраще: постава, звороти, формації в одній і двох лавах, марші...

Я не мав ніякого правильника хіба австрійський і мусів вживати термінології, яку я зложив собі при вишколенні Січей в Бережанщині. Чи вона була добра, не знаю, але дещо з того, напр. „походом руш“ я стрінув у правильнику С. С. Тепер поділив я молододу братію на чети (цуги) і шварми і понаставляв підстаршин.

Я завів зараз військовий касарняний порядок від щоденного рапорту аж до служби інспекції і т. ін. Щодня йшли добровольці на вправи рано і по обіді. Мої підстаршини робили своє діло добре.

Коли вже підучилися машерувати „в ногу“ і робити обороти, взявся я до розстрільної. Я не мав нагоди придивитися, чи за той час, як я перестав інтересуватися військом, настали які зміни у веденні розстрільної і поступаючої за нею резерви. Тому я брав усе на давній лад, а саме, що за розстрільною йшла резерва в недалекій віддалі у масі (гешльосен), що я все уважав за великий абсурд, бо така резерва давала ворожій артилерії знамените поле до попису. Та видно, що й другі того „догупалися“, бо я відтак завважав на вправах підчас війни, що резерва йшла теж в розстрільній. Говорю про це тут тому, що опісля певно насміхалися з мене мої молоді учні, що я їх так кепсько вивчив.

Ми ходили відтак на вправи в поле, і тут переробляли не лиш розстрільну, але і таборів вправи, патролювання, тощо.

Я ніколи не бачив у війську, щоб під гострим капральським командуванням рекрути так охотно робили усе, так швидко навчилися, як мої добровольці, хоч я ніколи нікого не покарав.

Добровольці тим часом приходили щораз більше. Треба було з новиками зачинати вишкіл на ново. Але треба було також перевести бранку, щоб негодячий матеріал даремно не передержувати. До того я запросив одного цивільного лікаря, і він перевів побір. Дітваків він відкидав. Памятаю, як один школяр, таки дитина, конечно пхався в стрільці. Коли відтак лікар його відкинув, то хлопчина плакав мов за рідною матою і на коритарі товк головою до муру. Ледви я його успокоїв, обіцяючи, що за рік він певно буде стрільцем.

За дві неділі пильної праці, я вже був готовий з елементарним вишколенням. Тепер требаби зачинати науку з крісами. Я довідався, що С. С. у Львові наділили верндлями. Треба було за тим у місцевої команди упімнутися. Я пішов туди іще з одним комітетовим до підполковника Шв. Коли я йому, виложив, за чим приходжу, він збував мене жартами, дивлячись на нашу роботу як на дитячу забавку. Мене взяла „шевська пасія“. Я сказав йому службовим

голосом, що беру річ зовсім поважно і застерігаюся проти жартів, бо я теж був австрійським старшиною і мій Nr. ранговий з листопада 1878 певно старший як пана оберштлейтнанта. Я покликався ще раз на розпорядок верхньої команди і жадав видати мені для вправ сотку веридлів, по 10 ладунків сліпих, та по 5 гострих і дозволу на військовій стрільниці перевести вправи у стрілянню. Я знав, що польські добровольці тим користуються. Тепер пан підполковник покинув жарти і заявив, що сам того питання вирішити не може, але він звернеться до корпусної команди в Перемишлі і дасть мені знати. Не знаю, чи він це зробив, але ми крісів не дістали.

А тимчасом, як я вишколював моїх добровольців, із сходу приходили до нас радісні вісти про побіди „наших бравих військ“, котрі однак із стратегічних оглядів усе дофалися взад і концентрувалися, щораз ближче нашого Самбора. Та ще кружляла ворожба якоїсь столітньої жінки, що війна скінчиться в лозах над Дністром.

Та мені треба було моїх стрільців вислати на збірний пункт до Стрия. Хотів це зробити у двох партіях. На першу партію пішли ті, що вже були вишколені. Зроблено як найдокладнішу консигнацію. Кожний хлопець дістав білля, направлену обуву і одержу, свою їдунку, і під командою студента Іллі Кульчицького пішли на двірце. За кілька днів мала виїхати друга партія. Аж тут за кілька днів вертається мій Кульчицький з більшою половиною хлопців назад...

Що? Як? Чому?

А тому, що стрілецьке командування в Стрию вибрало собі кільканацять інтелігентів і кращих селян, а решту відослало до дому. Бо прийшов якийсь такий розпорядок, що стрільців не має бути більше як 2000.

Завернені хлопці і ті, що ще лишилися до другої висилки, були страшно збентежені. Йшли сюди на зазив з таким підйомом духа, перебули вишкіл, а тепер їх наганяють і ми не менше обурилися на таке поступовання. У мене було багато хлопців із тих околиць, де вже гостювали рос. війська і позаливали усі доріженьки. Щож з ними тепер зробити? Пішло їх через боеву лінію до дому, то вони хоч і перейдуть через австрійську лінію на підставі нашої посвідки¹⁾, то москалі певно їх повішають або розстріляють. До Самбора приходили страшні вісти про московські жорстокости. Їх „тамерлянський“ похід значився пожежами і лісом шибениць²⁾.

Нарешті ми придумали таке, щоб хлопців розпустити до дому, а тих, яким вже не було ворзття, порозміщувати в найближчих селах на полеві роботи. Наші селяни радо їх приймали. Опісля, як вже прийшли Москалі, то вони без труднощів пішли до дому.

Я довго не міг збагнути причини такого поступовання військової влади супроти наших стрільців. Аж по прочитанні книжки С. Шухевича „Видиш брате“, мені вияснилося, що і тих 2000. С.С. мала право військова влада розігнати, коли наші „принципіалісти“ не допускали стрільців до зложення присяги на вірність Австрії, лиш на вірність Україні, якої тоді ще не було. Та ця моя „пуста“ робота з Січовими Стрільцями не остала для мене без користи. До того часу я був песимістом щодо національно визвольницьких почувань нашого меншого брата. Тепер я побачив те захоплення найширших мас визвольною ідеєю і набрав певності, що в даний мент увесь український народ перейметься одною думкою і не лише піснею, но і ділом покаже, що „Душу тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми брати козацького роду“.

РАПТОВИЙ ЗРІСТ ПОПИТУ НА УКРАЇНСЬКУ КНИЖКУ В ХАРКОВІ ЗА ЧАСІВ УКР. ДЕРЖАВИ

Написав: В. Леонтович

Загалом відомо, а і цілком зрозуміло, що відновлення української державности року 1917-1918 викликало тай мусіло викликати величезне збільшення попиту на українську книжку. Це дуже виразно показує і те, в якій мірі попередні політичні обставини гальмували розвиток нашого письменства і те, що відновлення державности сприяло йому. Особливо виразно це позначилося на книжковій торгівлі у Харкові, де справа поширення нашої книжки була доти у особливо лихому стані і де доти не було навіть і малої української книгарні.

З відновленням української державности попит на українську книжку у Харкові зріс в такій мірі, що до української книжкової торгівлі кинулися тоді і люде зовсім сторонні українському рухові. Від одного харківського крамаря, що сам заснував тоді українську книжкову торгівлю, довелось мені почути цікаві відомости про початок та розвій його підприємства.

Було це за часів гетьмана. Оповідач, тоді ще зовсім молода людина, що недавно скінчив у Москві вищу школу, повернувшись додому, придивлявся, якеб торгове діло собі розпочати. У Москві він був зна-

йомий з службовцями книгарської фірми Суворіна і чув від них, як улаштована там торгівля книжками, а в Харкові помітив зріст попиту на українську книжку та побачив, що немає жадної книгарні, якаб той попит задовольняла. Хоч з походження і Українець, він не належав до жадної української організації тай взагалі політичними питаннями не цікавився, але з комерційного розрахунку вирішив, поки спиниться на якімсь іншим більшим ділі, спробувати відчинити невелику українську книгарню. Покласти на те діло зразу більше грошей ще не зважувався. Для початку він переняв одну невелику, підупалу і не в осередку міста положену російську книжкову крамницю та книжкову торгівлю на залізничному харківському дворці, передплатив з Києва українські книжки та часописи і з перших же тижнів мав в тих двох крамницях що-

¹⁾ Згодом я переконався про наївність цього мого погляду, бо хоробрі мадари вішали кожного стрічного без розбору, як шпіона і наші посвідки були нікому не помогли.

²⁾ Хто ці брехливі вісти поширював між Гаїчанами і змушував навіть наших селян до втечі перед москалями, я ніколи не довідався, але знаю з власного досвіду, що підчас рос. інвазії в Самбірщині нікого не повісили, а навпаки розстріляли полевим судом кількох донців за грабунки.

денної продажі на вісімсот карбованців переважно українських книжок та часописів. Переконавшись в комерційній користності свого підприємства, вирішив він його поширити і закликав до себе в спілку ще двох харківських крамарів — обох не Українців — з них один був Росіянин, а другий Жид. Переглянувши рахунки та побачивши, що діло дав добрий зиск, вони погодилися і спілка зразу-ж завела у Харкові ще шість крамничок-книгарень та декільки вокзальних крамничок по стаціях Сумської та Харково-Миколаївської залізниці. Для перевірки компаньони мали кількох контролорів, які що тижня обїздили ті стації, перевірявали рахунки та забирали і привозили гроші.

Далі, захоплена прибутками, спілка вирішила клопотати собі концесію на книгарські крамнички по всіх стаціях згаданих двох залізниць і з загального доручення оповідач поїхав з тією метою до Києва. Там звернувся він за протекцією до Богдана Олександровича

Кістяківського, якого лекції слухав у Москві і той його трохи знав. Богдан Олександрович ознайомившись з тим, що вже зроблене спілкою, та сподіваючись, що керманічі її з своєю енергією зможуть багато сприяти поширенню українських книжок, підтримав прохання спілки у Міністерстві шляхів. Одержавши концесію, спілка справді зразу-ж відчинила українські книгарні по всіх більших стаціях двох згаданих залізниць. Вона не обмежилася самим продажем книжок, а зробила перші кроки, щоб розпочати своє видавництво і замовляла переклади різних популярних брошур та видавала їх. Справа йшла добре і давала підприємцям не малий зиск, і певно за щасливіших обставин могло-б з того на початку невеликого діла витворитися велике українське видавництво та книжкова торгівля. Але вже в кінці того-ж року більшовики знову захопили Україну, сконфіскували або розграбували усі заклади спілки, а її власникам довелося тікати з Харкова.

„Abstimmung“

Написав: Максим Брилинський

Ніде, в ніякій книжці, споминах, чи журналі, не завважив я досі згадки про т. зв. „Abstimmung an der Front“.

У моїй нотатці, що сьогодні якимсь чудом збереглася, в ця славна подія занотована під датою 29. X. 1918 р. Полк, до якого я належав (35 п. стр. зі Золочева), стояв тоді на Поділлі на Великій Україні. Команда полку, разом з III курінем, зі сотнею кулеметів, з технічною сотнею, обозом ітд., стояла в Ямполі над Дністром. В цих останніх часах був я приділений до технічної сотні. Роботи ніякої не було, крім передполудневої обовязкової муштри, яку велося по інерції, машинально, але без найменшої охоти зі сторони старшин і вояків. Усіх інтересувало тоді що інше. Часописи, а ще більше приватні звістки та інформації, що їх привозили ті, що вертали з відпусток, говорили про Вільсонівські точки, про кінець війни, про цілу саламаху, яка тоді панувала в Австрії ітд.

Вільсонівська точка про національне самовизначення робила багато шуму. На ній будував фронт фантастичні пляни, а покищо вилонювалася національна нетерпимість, велася вже по кутах балачки й наради. Полк був у 80% український, в старшинському складі був також поважний відсо ок. Сотні вертали з вправ з національними піснями на устах і треба признати, що думки й пляни звичайних вояків чи підстаршин йшли далі, вони виказували, бодай в початках, більше ініціативи, ніж старшини. Технічна сотня була більш-менш оброблена, були також звязки зі скорострільцями. Був плян зорганізувати полк національно й разом, або кожний курінь зокрема, мали ми у відповідному часі прямувати до Збруча, а звідти евентуально під Львів.

День чи два перед названою датою довідалися ми про приказ, що полк має зайвитися на таке цікаве політичне питання, як те, чи хоче остати в звязку з Австрією, чи ні. Вільсонівську точку про самовизначення й звязані з цим відосередні тенденції по-

одиноких національностей, хотів Відень спаралізувати тим, що мовляв, голос має в першу чергу фронт, мужське населення, яке через особливі обставини не могло досі в цій справі висказатися й яке одиноким повинно би тут рішати.

Чи Відень думав, що команди в полі мають ще на стільки сили й авторитету, що зможуть це голосування перевести в бажаному дусі, чи може будували на дисципліні й звичайному послууху мас у військових одностроях, що вони все таки виконають ще й цей „Befehl“ — досить, що наш полк мав висказати свою думку й мав голосувати. Справа в самому заложенні була хибно поставлена, бо коли вояк має рішати, замість слухати, то (в цих часах і обставин х) справа сама собою була перерішена.

Названого дня (29. X. 1918 р.) мали голосувати всі частини, що перебували в Ямполі. Передполудне було призначене для німців і жидів. Чи чехи, поляки ітд. брали участь в голосуванні перед чи пополудні, не пригадую собі. Ясно, що ранішнє голосування дало бажаний вислід. Але головна увага була звернена на пополудне, бо тут мала висказатися головна маса.

Стрільцтво знало, про що річ йде й мало відповідні інструкції з тим, що по голосуванню мало відспівати національний гимн. Збір був призначений, як що не помиляюся, на 15-у годину. Збиралися в салі будинку, де був і місцевий клуб. Врешті увійшли усі, при зброї. Збір мав відкрити курінний, активний сотник-німець. Сказав кілька слів по німецьки і віддав мені слово. В коротких словах пояснив я, що нас питають, чи ми хочемо належати далі до австрійської держави й якої форми державного устрою собі бажавмо, чи хочемо відлучитися. Ще я не скінчив говорити, коли ціла сая заревіла страшним криком. „Република! Република!“ — розпирало стіни, що аж шибн давеніли. Сотник зблід, нервово махав руками й довгий час повтаряв тільки слова: „Bitte! Hab' nicht g'sag!!“ Ще неслися реви за републикою

— й нагло: „Ще не вмерла“. Розтераний сотник стояв коло мене й дивився, що я роблю. Коли побачив, що я станув „на позір“, виструнчився й стояв нерухомо, аж пісня вмовкла.

Так виглядало це голосовання. Вояцтво раде з виконаного обов'язку, з шумом виходило на вулицю, пристрасно балакаючи, вимахуючи руками й побідоносно поглядаючи навкруги, хочай все таки справи не вирішило, бо не дало відповіді на властиве пи-

тання. Але так вони, як і команда розуміли дуже добре, що має значити цей крик і спів.

3. XI. викинули технічну сотню з Ямпольа до Михайлівки, в діру, де „чорт добраніч каже“, а 5. XI. я здоганяв з „техніками“ полк, який був перед нами на один день маршу. Чому не вдалося зорганізувати полку, або бодай куріня, на це нехай відповідять ці старшини, які були тоді при полкочій команді.

Де-що з давно минулого

Уривок зі споминів. Подав Др. Л. Кобилянський.

(Докінчення).

IV.

Вже під той час (1873 р.) М. Лисенко тішився, не тільки серед українського суспільства, але й серед усієї київської інтелігенції, чималою популярністю, яка де-далі, то все невпинно зростала, аж поки не досягла, в кінці минулого віку, свого, так-би мовити, апогею, виступивши далеко поза межі Київ та поза етнографічні межі України. Лисенко був не лише високоталановитий артист-музикант, але й щирий громадянин-патріот, чесний український громадянський діяч. Та всеж Лисенко був собі скромний працівник, ніколи не пишався своїм таланом, не домагався притомною популярності, був однаково влічливий та щиро привітний з усіма людьми, з якими йому доводилось зустрічатись — і це притягало до нього загальні симпатії: він неначе володів якимсь особливим даром зачаровувати людей. Він не був славолюб, не шукав тієї слави — слава сама його знайшла. Українська молодь просто боготворила Лисенка — і він, може сам того не помічаючи, став дійсним осередком, став душею українського руху.

Я обмежусь, щодо Лисенка, цими кількома словами; мені вже доводилось багато говорити про нашого незабутнього мистця в іншому місці*).

Але тут я дозволю собі згадати ще про те, як мені трапилось одного разу застати Лисенка при записуванні народних пісень безпосередньо з народних уст.

Приходжу я якось над вечір до Старицьких (жили вони тоді на рові Великої Підвальної та Театральної вулиць в домі Каліти, проти Золотих Воріт). Самих Старицьких не було в дома, а в першій кімнаті, що була вітальною я застав Лисенка та ще якусь незнайому мені добродійку, середнього віку, в українській народній одежі. Отже Лисенко сидить край стола на канапі та пише олівцем на нотному папері,

*) Див. мої „Спомини про М. Лисенка“ („Літ. Наук. Вістн.“ 1913 р. кн. XII). „Пам'яті М. Лисенка“ („Воля“ 1920 р. IV/II) та мою книжку: „Микола Лисенко“ (Львів 1930 р., видання М. Таранька). При цій нагоді мушу зазначити, що, на превеликий жаль, я не мав змоги сам вести коректу цієї своєї праці і тому в книжці опинилась безліч тяжких помилок. Між іншим на стор. 39 п. видавець умістив портрет другої жінки Лисенка, з таким підписом: Лисенкова дружина Ольга Антоївна Липська в ролі Оксани в „Різдв. Ночі“ (курс мій). Це неправда: Ольга Антоївна Липська ніколи в ролі Оксани не виступала; ролю Оксани в „Різдв. Ночі“, коли ця опера уперше виставлялася в Києві, виконувала перша жінка Лисенка — Ольга Олександрівна О'Коннор.

а та жінка ходить по кімнаті та щось співає півголосом. Побачивши мене, Лисенко кинув мені: „Добри вечір! Сідайте!“ — а сам то шкребіть олівцем по папері, то підбіжить до фортепяну, вдарить кілька нот тай питає співачки: „так?“ А та або кивне головою: мовляв „так“, абож каже „ні, трошки не так; ось я вам ще раз заспіваю“. Я сів собі осторонь, дивлюсь та слухаю. Лисенко цілком захоплений своєю працею, обличчя його спітніле, волосся поприліпало до лоба... Працює він горячково, нервово. Часом по кілька разів повторює один і тойже мотив, наморщить лоба та як стукне з пересердя кулаком по фортепяну: От чортове калатало — ніяк не заграєш на йому так, як вона співає! Чуєте? — звертається він до мене, — які в неї фібритури та мелізми — тонкі та ніжні, як те павутиння!..

Скінчивши записування, Лисенко запросив нас до їдальні на чай. Тимчасом надійшли і Старицькі. Лисенко познайомив мене з співачкою. То була пані Загорська, вдова-попада з Чернигівщини. Вона увесь свій вік прожила на селі, пораючись коло свого маленького господарства. Пані Загорська знала величезну силу народних пісень і — треба було послухати, як вона їх співала! — Це була справжня народня співачка, природженна артистка, артистка від голови до ніг, з надавичайно гострим слухом, гарним голосом та з тонким музичним чуттям. Я так і не дізнався чомусь, як пощастило Лисенкові добути такий скарб.

Від п. Загорської Лисенко записав багато пісень; вони дають більшу частину III-го вип. „Збірника укр. пісень“. То бодай чи не найкращі пісні з усіх тих, що уміщені в „Збірнику“. Досить вказати хочби на такі пісні, як, напр. „Тяжко-важко ой хто кого любить“, „Вилітали орли“, „Ой, хмелю мій, хмелю“, „Тихо-тихо Дунай воду несе“, „Пісня про Бондарівну“ і т. д.

V.

Як я сказав раніш, так зв. „Народній Дім“ на рові Золотоворітської та В. Підвальної був осідком гуртка аматорів хорового співу. В складі того гуртка були переважно студенти, а крім того учителі гімназій, лікарі, урядовці і ін. То не було правильно організоване співуче товариство, яке малоб свій писаний статут і т. п.; до гуртка міг пристати кожен, хто кохався в хорових співах. На необхідні видатки (по-

мешкання, п'яніно, ноти і т. д.) ухвалено між собою, що студенти даватимуть по 20 коп., а всі інші по 2 крб. на місяць. Хор склався чималий, виключно чоловічий. Співалося під орудою Лисенка, переважно українські пісні в хоровому укладі самого ж Лисенка, але співалося також пісні інших славянських народів — чеські, сербські, польські, московські, — при чому на першому місці стояли завжди народні пісні.

Та гурток, про який тут мовиться, існував, порівнюючи недовго. Коли осінню 1873 року Лисенко поїхав до Петербурга, де мав студіювати оркестровку під орудою проф. Римського-Корсакова, гурток розпався, і хоч були спроби відновити його діяльність, але то були марні спроби: без Лисенка був гурток як тіло без душі. Ніхто не міг нам заступити Лисенка: ніхто не тішився ані тими симпатіями, ані тим авторитетом; особливо ж коли взяти під увагу, що гурток, в своїй величезній більшості, складався із Українців.

В цьому нашому співучому товаристві брав, між іншими, участь учитель грецької мови в 2-ій київській мужеській гімназії Андрій Данилович Юркевич.

Коли я уперше побачив Юркевича, то він просто враив мене своєю не то кумедною, не то дивовижною фігурою. Невеличкого росту, товстенький, з коротенькими ніжками, на голові не волосся, а ціла копиця, борода як віхоть, в довгополому сурдугі, в синіх окулярах — Юркевич своєю постатю рішуче відрізнявся від решти товариства.

— „Що то за індивідуум? — думав я собі, оглядаючи Юркевича з усіх боків, — хто він такий, звідки він тут взявся?“... Звернувся я з цими запитаннями до одного з наших співців.

— Та хибаж ви не знаєте? — відповів той. Тож Юркевич, Андрій Данилович Юркевич. Ви мабуть ще не довго живете в Києві, коли не знаєте Юркевича.

В перерві між співами студентська молодь оточила Юркевича щільним кільцем. Він щось там розказував та всміхався, а наше юнацтво слухало його та реготалось. Мене дуже закортіло зазнайомитись з Юркевичем; мене наче якась невідома сила тягла до нього. Але він і сам звернув на мене увагу, підійшов до мене, розпитав: хто я та що я, поговорив трохи тай каже:

— Ну, так той... приходьте до мене в суботу, увечорі.

Юркевич увесь час жив в одному і тому ж помешканні — в домі Курдюмових на Нижній Володимирській вулиці. То було в будинку одноповерхове крило, в якому були три невеликі, напів темні кімнати, темні синці та маленька кухня. В першій кімнаті, що була і вітальнею і їдальнею, було небагато меблів: круглий стіл, канапка, кілька стільців та п'яніно. З других двох кімнат одна була спальня та гардеробна, а друга кабінет та бібліотека.

Коли я прийшов в суботу до Юркевича, то вже застав там кількох молодих хлопців. То все були студенти-Українці; в декотрих з них я вже був знайомий. Юркевич та його гості сиділи навколо стола, на якому шипів самовар, та пили чай.

Побачивши мене, Юркевич скрикнув:

— А! ось нарешті й ви. Здоровенькі були!

— Простіть, Бога-ради; я трошки спізнився.

— Ну, то вже нехай Бог простить! Пийтеж швидче чай та до роботи; не будемо гаяти часу!

Після чаю почались співи. Один з хлопців був за акомпаніатора. Співали гуртом і сольо; матеріалом

для співу були виключно українські пісні, розміщені в двох перших випусках Лисенкового „Збірника укр. пісень*“ та ще деякі рукописні партитури. Соля найбільш співав сам Юркевич; він взагалі дуже любив співати. Голос мав Юркевич не то щоб дуже добрий, але симпатичний, і співав не по вченому, а по простому, такби мовити, по простонародньому, от як співають в нас по селах, з тим особливим, своєрідним „акцентом“, з яким співають українські селяне. Юркевичів спів визначався ще й гарною дикцією; це також властивість простонароднього співу, бож в народніх піснях слова (текст) та мелодія цілком рівноцінні. В співі Юркевича було багато „душі“; це був одночасно і спів і мелодеклямація. Юркевич знав, здавалось, необмежену кількість українських народніх пісень — $n + 1$, кажучи математичним терміном. Але цього мало: він знав історію, генезу трохи чи не кожної пісні. Юркевич, хоч і не був вченим музичним теоретиком, а проте був великим знавцем української народньої музики. Це визнавав і сам Микола Лисенко, який дуже поважав Юркевича і прислухався до його ради. За порадою Юркевича, Лисенко робив навіть деякі зміни в своїх композиціях (як пр.: в своїй „Заповіті“, в цьому своєму першому самостійному творі, який чомусь так і залишився ненадрукованим).

З свого боку Юркевич просто-таки боготворив Лисенка; він немовби передбачав його епохальне значіння в історії української музики та укр. культури. Для Юркевича Лисенко та його пісні були національними святощами, про які не годилося навіть вгадувати всує; а хто ставився неприхильно або негативно до Лисенка та його творів, той був, на думку Юркевича, пропаща людина, неварта навіть доброго слова. Поява нового твору Лисенка була для Юркевича справжнім святом; з кожним таким твором, чи то вокальним, чи інструментальним, Юркевич пестився як з малою дитиною... (див. мої „Спомини про М. Лисенка“).

Юркевич був також великим знавцем українського фольклору. Він докладно знав всі українські народні звичаї, вірування та забобони; знав величезну силу народніх приказок, пословиць, анекдотів, дотепних афоризмів та не самих лишень українських, але також польських, російських, латинських та ще там яких — і завсіди вмів їх влучно і до речі прикладати.

Я зробився сталим одвідувачем Юркевичевих „субот“ — і згодом між нами настала сердечна та щира приязнь. Юркевич ставився до мене з великою симпатією; я-ж тягся до нього як залізо до магнесу. Між нами була значна різниця і віку і вдачі, але нас зеднувала спільна нам обом любов до української пісні та „культ“ Лисенка. На цьому ґрунті виринула наша обопільна симпатія та щира приязнь, яка дедалі то все зростала. Для мене Юркевич став немов би оракулом, до якого я завжди звертався чи то за порадою, чи за словом втіхи в де-яких пригодах свого життя — і завсіди зустрічав з його боку відгук та щире слово, яке мене бадьорило та надавало рівновагу моїм розбурханим думкам та почуванням. Доля закинула була мене далеко від Батьківщини — на Кавказ, але я не переставав часто листуватись з Юркевичем і в своїх листах сповідався перед ним як

*) Як відомо, в перших двох випусках „Збірника“ були й пісні в хоровому укладі. Починаючи з 3-го вип., пісень в хоровому укладі вже не було. Але в той час, про який тут мовиться, в обігу були лишень 1-ий та 2-ий випуски.

перед рідним батьком, а може й ще щиріш та отвертіш. А Юркевич ніколи не залишав моїх листів без відповіді, і присилав мені іноді не то що листи, а цілі зшитки, в яких, повідомляючи мене про всякі події чи то в містечковому, чи культурному, чи ввагалі в громадському житті України, ставив мене *au courant* всього, що діялось на тій „нашій, не своїй землі.“ В тих своїх зшитках-листах Юркевич висловлював свої погляди на ті чи інші явища українського громадського та політичного життя та на громадських і політичних діячів, хоч українських, оч не українських, якщо діяльність цих останніх так чи інак торкалась українського життя. Зрозуміло, з яким зацікавленням я читав та перечитував такі „листи,“ в яких була і філософія, — і критика, — гостра, дотепна, але справедлива критика — тут воздавалось „коемуждо по дѣлом его.“

Я вважав за свій обов'язок присвятити пам'яті Юркевича цих кілька слів не тому лишень, що Юркевич був моїм другом, якого я дуже поважав і любив, але головним чином через те, що він був досить політичною фігурою на тлі тодішнього українського громадського життя і відіграв в йому не аби-яку роль. Юркевич був дуже популярною людиною серед українського громадянства, а — особливо — серед української молоді, яку він щиро любив і на яку мав великий вплив (це я зазнав на самому собі). Під впливом Юркевича не один з наших юнаків зробився свідомим Українцем та палким патріотом, яким був і сам Юркевич.

Покійний В. Самійленко називав Юркевича „природним філософом“ („За сто літ,“ кн. III. ст. 304.) Дійсно це був філософ, а до того ще великий оригінал. Він не писав філософських трактатів, не виголошував ніяких промов, не намагався нікого повчати, а вмів якось свої погляди висловлювати короткими сентенціями, з додатком якоїсь приказки, пословиці, а часом цитати з того чи іншого філософа. І, при цьому, коли що скаже, то як одріже. В кількох словах він вмів розв'язувати найскладніші, здавалось, питання та всякі сумніви, які роїлись в наших молодих головах. Юркевич був, можна сказати, наша совість: от, задумавш, бувало, щось зробити, тай питавш себе „А як-би на це глянув Юркевич?.. А що сказав би з приводу цього Андрій Данилович?“

Трапилось одному хлопцеві біда: покохав він якусь то там молодю вдову чи розвідку; вона його дурила-дуркала, — і обіймала і цілувала, — а тимчасом зиркала на іншого; врешті кинула свого першого коханця та повіялась до того другого.

Ходить хлопчина засмучений, або сидить, неборака, надувшись як той сич; а Юркевич його розважає:

— Та годі вам! Хіба-ж пристало козакові так побиватись зза якоїсь там, прости Господи? Так ви-ж повинні ще радіти, що воно так склалось. То нехай вже той журиться. А ви вдарте лихом об землю тай тільки!

Юркевич не був жонатий „принципіально.“ Він не то щоб ненавидів жінок, — навпаки: він дуже любив бувати в жіночому товаристві, — але мав на жіноче питання свій особливий погляд:

— Доки вона ще дівчина, — каже він бувало, — то вона моя — з нею можна про що хоч розмовляти. А пішла за жандара — стала жандаркою, за москаля — московкою, за Юзефовича — Юзефовичкою... яка-ж тоді з неї користь?

З Шевченкових поезій Юркевичеві були дуже до смаку: „На що мені женитися?“ та „Не женися на багатій.“ До цього останнього вірша Лисенко написав музику та присвятив її Юркевичеві.

Юркевич був дуже товариською людиною — особливо-ж радо бував там, де можна було поспівати; — само собою зрозуміло, що він брав діяльну участь в українських громадських справах. І скрізь він був бажаним гостем; веселий, дотепний „бонмотист,“ Юркевич був, як то кажуть, душею товариства. Піде, бувало, з дому у ранці, то вертав аж пізно у вечорі — і тоді, одягши халата, сідає до роботи.

У Юркевича був старий слуга, звався він Філімон Іванович. Коли Юркевич був студентом (в київському університеті), то мешкав в університетському будинку під кришею, де тоді були для студентів спільні помешкання — „общія квартири“. При тих „квартирах“ був за прислужника о-той самий Філімон Іванович. Чомусь він сподобався Юркевичеві і той, діставши посаду учителя, взяв Філімона Івановича до себе і ніколи з ним не розлучався; називав його не інакше як по йменню та по батькові і говорив йому „ви“: Філімон Іванович був старий, бездітний дідуган, мовчазний, понурий, з нерухомим, неначе кам'яним обличчям. Вся його робота полягала в тому, щоб подати самовара, вичистити чоботи та часом замести хату (Юркевич не дуже-то дбав про порядок та охайність в своєму помешканні: порохи там лежали цілими верствами на книгах, на полицях, на меблях...), а решту часу Філімон Іванович лежав горичерева на свому тапчані у кухні та тільки й підводився, щоб відчинити листоноші чи кому там двері.

VI

Юркевич дуже кохався в усяких памфлетах та дотепних пародіях, а надто коли вони торкались таких „симпатичних“ йому осіб, як Пихно, Юзефович, редактор „Кіевлянина“ — Віталій Шульгин...

Одного разу, — було це саме перед турецькою війною, — приходимо ми до Юркевича, я та мій побратим Євген Ілюченко,* — і бачимо: сидить Юркевич край стола над якимсь рукописним зшитком, саркастично всміхається та щось пише олівцем на „полях“.

— Ага! — скрикнув Юркевич, побачивши нас, — от як-раз до речі. Я саме оце про вас думав. Сідайте та слухайте; я вам щось прочитаю.

*) Ілюченко вчився на юридичному факультеті; я з ним товаришував ще в гімназії. Він був сином селянина-кріпака. Коли старий Ілюченко помер, залишивши жінку-вдову та трое дітей, сиріт взяла до себе бувша їхня дідичка-полька-бездітна вдова. Вона продала свою ма'еньку садибу та оселилась в Житомирі, і хоч сама бідувала, але поділа про те, щоб дати освіту дітям, до яких вона ставилась як до своїх рідних дітей. Євген Ілюченко дуже шанував цю свою названу матір, звав її „мамою“ і часто з нею листувався. В університеті Є. Ілюченко був улюбленим учнем професора карного права Олександра Федоровича Кістяківського, відомого українського діяча, автора цінної розвідки: „Права, по котрим судилися малоросійський народ“ (друкувалась в Київ. „Універ. Изв.“ 1875-1876 і вийшла окремою книжкою 1879 р.) Проф. Кістяківський носився в думкою заснувати на юридичному факультеті київ. універс. катедру українського звичайового права, — і, як кандидата на цю катедру, намітив був Є. Ілюченка. Та не судилось... Думка проф. Кістяківського не здійснилась, а мій побратим передчасно (йому не було ще 30-ти років) помер в Катеринодарі, де він мав посаду секретаря окружного суду.

„Разом зі мною виріс він,
Друг щирий, більш ніж брат...“

І став нам читати рукопис. То була пародія (рос. мовою) на оду Державіна „Бог“ і авалась вона: „Ода к Юзефовичу“. Хто був автором тієї пародії — я так і не дізнався; та воно мене тоді й не цікавило.

Юркевич зараз-же заходився редагувати, по своєму, текст „оди“ (і в першу чергу змінив заголовок: замість „Ода к Юзефовичу“ — „Ода Юзефович“, щоб було точно як в Державіна: „Ода Бог“, а не „Ода к Богу“) та складати до неї цілу низку необхідних приміток та коментаріїв, — з тих приміток склався другий чималий зшиток, а далі загадав нам з побратимом та ще, здається, комусь з своїх молодих приятелів, переписати „оду“ з усіма примітками та коментаріями можливо в більшій кількості примірників (тоді не було ще машинок до писання). „Ода“ була досить довга; починалась вона так:

„О ты, позором безконечным
Покрытый с самых юных лет,
Прими, с сочувствием сердечным,
Мой задушевнейший привет!
Тебя я петь и славить буду,
Тебя, российского Иуду,
Российский чтит синедріон.
Ты — Юзефович по прозванью,
Ты — вор, мошенник по призванью,
Ты по профессии — шпион“.

„Тебя хочу прославить в оде,
Но только чувствую, что слаб.
Ты — муж не глупый по природе,
Но нравом — подлый, низкий раб.
Ты квинт-эссенцию лакейства
С приличной дозой фарисейства
С млеком родительским всосал.
Тебя из детства пропитало
Архижандармское начало;
Ты им процвел и возсиял!“

„От юных лет и до сегодня
Идешь ты избранным путём
И лижешь задняя господня
Своим холопским языком.
К сему занятию привычен,
Ты им гордишься, им отличен
От северных до южных стран;
Себя-ж — могу сказать без лести, —
Ты спас от совести и чести,
Соблюл всецело свой карман“.

Далі йде, в хронологичному порядку, перелік „подвигів“ Юзефовича; тут, між іншим, єсть така строфа:

„Ты сонму русских карбонаров
Во оны дни был не чужим;
Тобой был предан Костомаров .
И надругался ты над ним.
В минуту бед ему, как другу,
Сумел ты оказать услугу—“)

Надул, донес и заточил
В местах пустынных и далеких,

*) На випадок трусу у Костомарова, Юзефович запропонував йому переховати в себе деякі документи та листи, які могли б компрометувати К., як члена Кирило-Методіївського Братства. К. послухав Юзефовича, якого вважав за свого прихильника, а той взяв тай передав всі ті документи жандарам (Прим. Юркевича).

За то у многих лиц высоких
Благоволенье¹⁾ получил“.

В одній строфі мовиться про те, як заходами Юзефовича (та, мабуть, і Шульгіна)

„Науки, общества²⁾ разбиты,
Газета скромная³⁾ закрыта —
И стыд — отечества сыны!
В наш век прогресса и свободы
У соплеменного народа
Язык и песнь запрещены!“

Кінчається-ж ода таким повнозвучним акордом:

„Но кто воспеть тебя сумеет?
Кому Господь дал дивный дар?
Слабеет ум, язык немеет
И потухнет сердца жар.
При виде дел твоих склоняюсь
И только плачу, умиляюсь
И восклицаю наконец,
Что не забудут человеки
Тебя и дел твоих во веки
И назовут тебя — подлец!“

Скоро тільки „ода“ була переписана, Юркевич заходився розсилати її по пошті. Сам Юзефович дістав аж шість примірників „для роздачи знакомим“; Шульгін — два прим. А далі „оду“ розіслано всім місцевим „высоким особам“ та аристократам: генерал-губернаторові, губернаторові, митрополітові, міському голові, начальникові жандарського управління, ректорові університету і т. д. і т. д.

Через якийсь час помер Віталій Шульгін — і незабаром в руках Юркевича опинилось віршоване „Письмо Шульгіна к Юзефовичу с того света“, яке було твором того-ж самого автора, що й „ода“.

І з тим „письмом“ пророблено таку саму процедуру як і з „одою“. Юркевич проредагував текст, додав до нього цілу серію приміток та порозсилав кому слід було. З „письма“ я затиюв де-кілька куплетів, які тут подаю. Початок „письма“ був такий:

„О милый друг! Из мрака ада
Я шлю тебе поклон, привет.
Теперь разгадана шарада —
И, право, страшного в ней нет“.

„Здесь тоже подкуп, лесть, лакейство,
Братопредательство и ложь —
И здесь, под маской фарисейства,
Берут и синекуру тож“.

.....

„Тебя уж ждет в свои объятия
Иуда — друг твой и патрон“.

„Зови скорей друзей с собою,
Места здесь — точно на расхват,
Пусть хлынут дружною толпою
Вельможи киевских палат“.

„Пускай спешит Сильвестр Гогоцкий,
Матвеев, да и Митюков,
И Рененкамф — кумир жидовский,“)

¹⁾ В редакції Юркевича: „фискала должность получил“, щоб він не чваився тим „благоволеньем“.

²⁾ Южно-русский Отд. Имп. Русск. Геогр. О-ва.

³⁾ „Киевский Телеграф“, газета, яка ставилась прихильно до укр. націон. руху.

⁴⁾ Сильвестр Сильвестрович Гогоцкий — проф. філософії в кiev. університеті; Матвеев — професор акушерства та ректор ун-ту; Митюков — проф. римського права; Рененкамф

И наш Шемака — князь Чертков.¹⁾

„Наш председатель Головацкий,
И Ригельман — краса мужей,
И секретарь наш Задерацкий,²⁾
И Андрияшев Алексей“³⁾

„А если можна — прихвати-ка
Лакея, блудника Пихна,⁴⁾
И соберется наша клика,
И возликует Сатана!“

Приїхав я якось з Кавказу до Києва, — було це саме після турецької війни, — і, як звичайно, заїхав до Юркевича. Той мене в першу чергу зазнайомив з новими музичними творами Лисенка (само собою зрозуміло, що вокальні твори надруковані були без тексту, як цього вимагав 3-й п. указу 1876 р.); далі розповів про все, що було нового в київському житті, а на решті каже:

— А чи не схогли б Ви, друже, купити собі книжечку доброго цигарошного паперу „Abadie“? Га?.. Виж — курець.

Мане здивувала така пропозиція Юркевича.

— Що ж то за папір такий? — питаю, — Виж ним гандлюєте, чи що?

— Е, це папір особливий. Ось така, наприклад, книжечка коштує карбованця. Давайте гроші!

Я взяв книжечку. Зверху — нічого особливого: звичайна, всім курцям знана жовта обгортка, з написом: „Abadie“, гумовий шнурочок... Розгортаю — а там, в середині, друкована книжечка відповідного формату, а на книжці заголовок: „Кобзар Тараса Шевченка“ ч. 2, видання львівське чи празьке — не памятаю. А на першій сторінці, замість передмови, надруковано:

М. В. Д.

Главное Управление

по дѣлам печати

5. VI. 1876

Нг. 3158

Секретно

„Государь Император 30 минуваго мая Височайше повелѣть соизволил:

1. Не допускать ввоза в предѣлы Имперіи, без особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по дѣлам печати, каких-бы то нибыло книг и брошюр, издаваемых за границей на малороссійском нарѣчїи“.

і т. д. повний текст знаменитого циркуляра. — А в самій книжечці всі недовзволені російською цензурою поезії Шевченка.

— А що? Як Вам подобається цей папір? — каже Юркевич, а сам дивиться на мене та всміхається лукаво.

— Звідки це у Вас? — питаю.

— З Галичини. Прибув цілий транспорт того добра. Та ми вже його увесь майже розпродали. А ось цей примірник я залишив спеціально для Вас.

проф. енциклопедії права, згодом ректор ун-ту та київський міський голова.

¹⁾ Чертков — тодішній київський генерал-губернатор. Чому автор „письма“ називає його „князем“ невідомо.

²⁾ Головацький, Ригельман, Задерацький: — члени управи „Славянського благотворительного Комитета“.

³⁾ Андрияшев — тодішній директор першої київської муж. гімназії та редактор чорносотенного „Киевского народного календаря“ — однодумець та приятель Шульгина.

⁴⁾ Відомо, що Шульгин був фізичною потворою, а його жінка — трохи не перша красуня в Києві. Після смерті свого чоловіка вона віддалась за Пихна, який був, за життя Шульгина, його помічником в редакції „Кієвлянина“. Пихно дуже сварився, коли відміняли його прізвище, а тому в деяких памфлетах раз-у-раз повторювалось: „Пихно, Пихна, Пихну, Пихном, о Пихне...“

На жаль, мені не вдалось зберігти в себе ціє книжечки: я примушений був спалити її в грубці, коли в мене, в Петербурзі, був трус.

VII

М. Драгоманова мені не доводилось часто бачити; при мені він не довго жив у Києві. Памятаю його першу лекцію — про *venia legendi* (саме тоді Михайло Петрович повернувся з закордону, куди він був вираджений для наукових студій). Одна з більших університетських аудиторій була повнісінька ущерть. Тут були студенти різних факультетів; сиділи де тільки можна було сісти; багатьом довелось стояти. Драгоманів почав свою лекцію з того, що ось, мовляв, людей, котрі приїхали з чужих країв, з закордону, звикли розпитувати про те, що вони там цікавого бачили, що їх вразило і т. д. „Я сам, — кавав лектор, — оце щойно повернувся з закордонної мандрівки і хочу дати вам відповідь на такі питання, з якими ви цілком слушно могли-б звернутись до мене...“ Темою лекції, наскільки памятаю, було значіння античної культури в історії європейських народів. Слухачі були захоплені викладами талановитого та красномовного лектора, і коли він скінчив — в аудиторії залунали гучні та довгі оплески.

В 1873/4 академічному році відбувся в Києві III-ій російський археологічний зїзд. На той зїзд прибуло багато вчених не тільки з усіх кутків російської держави, але й з усієї Славянщини; навіть в Франції прибули вчені слависти: Louis Léger та Alfred Rambaud.¹⁾ Київське суспільство дуже цікавилось тим зїздом; на засіданнях зїзду, що відбувалися в актовій салі університету, бувало, крім членів зїзду, завжди багато ще й сторонньої публіки.

От-же на тому зїзді перед вели українські вчені: Волод. Антонович, Драгоманів, Костомарів, Житецький та ин. При зїзді влаштовано виставку предметів української старовини та українських історичних пам'яток — і тому я не помилюсь сказати, що III-ій російський археологічний зїзд був дійсним святом української науки, так само як вистава першої української опери — „Різдвяна Ніч“, що відбулась незадовго передтим, була святом українського мистецтва.

В той самий час вийшла з друку праця В. Антоновича та М. Драгоманова: „Историческія пѣсни малорусскаго народа.“ На одному з засідань зїзду відомий російський вчений — Орест Міллер виступив з великим та змістовним рефератом про російський „бидлінний“ та український історичний епос, при чому посилався на тільки-що згадану працю Антоновича та Драгоманова. В дискусіях з приводу цього реферату перше слово взяв Драгоманів, який, в досить довгій та палкій промові, дав детальну критику поглядів та висновків референта. Промову Драгоманова, хоч вона тривала значно довше призначеного часу (про що промовцеві не раз нагадував голова зїзду — граф Уваров), всі прийвни на засіданні вислухали з напруженою увагою та з великим зацікавленням.

Само собою зрозуміло, що „Кієвлянин“ та його послугачі з усіх сил намагалися здискредитувати зїзд; Драгоманова просто обливали поміями²⁾, а про ви-

¹⁾ Про III-ій рос. археол. зїзд А. Rambaud умістив в „Revue de deux mondes“ велику та гарну статтю.

²⁾ Особливо-ж „старався“ тут співробітник „Кієвлянина“ — учитель 1-ої муж. гімназії Воскресенський чи Вознесенський (не памятаю вже, котре з цих свят). Це той самий Воскресенський, який, після реформи університетського статуту, дістав в київському університеті посаду інспектора студентів.

ставку, напр., говорилося, що там тільки й є, що штани якогось козака та люлька чи ложка Мазепи та ще якесь там сміття... Та все це дарма! Пащування „Кієвлянина“ лишилося при ньому, а візд робив своє славне діло й розгорнув перед усім ученим світом величезні духові скарби українського народу.

Підчас візду влаштовано в домівці Старицьких бенкет, на який, були запрошені Костомарів та гості, що прибули на візд з Південної та Західньої Славянщини. (Костомарів, на жаль, в той вечір трохи не-здужав і тому не міг бути). На бенкеті виступав

український хор під орудою Лисенка і співав свої думи кобзар Остап Вересай.

За вечерею М. Старицький підніс чарку за дорогих гостей та висловив їм подяку за те, що вшанували його хату. На це обізвався сербський вчений Стоян Новакович, який в гарній промові сербською мовою підкреслив необхідність культурного єднання усіх Славян. Після того промовляв по чеськи професор Коллярд з Праги та ін., а всім промовцям відповідав по українськи М. Драгоманів.

Прага 1931.

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

ОЛЕКСА КУЗЬМА, б. сотник б. австрійської армії і У. Г. А.: ЛИСТОПАДОВІ ДНІ 1918 Р. З ілюстраціями та шкідцями. Львів, 1931. Накладом автора. Ст. 440. Ціна 25 зл.

Здавалосьби, що „Червона Калина“ захопила вже у нас в останніх часах монополію на видавання історичних праць та воєнних споминів, а то й взагалі монополію на видавання усякого роду українських книжок, бо поза її видання від довшого вже часу не появилася ніодна майже замітніша книжка на західноукраїнському книгарському ринку. Треба ствердити, що це дуже сумний прояв. „Червона Калина“ має головним своїм завданням видавати військові і воєнні спомини та історичні праці і тому не має змоги звертати більше уваги на інші роди літератури. Тимчасом поза кількома принагідними, надпрограмовими белетристичними виданнями „Червоної Калини“ наш белетристичний ринок завмер. Не диво що до „Червоної Калини“ доходять часто голоси суспільности, чому вона обмежується тільки на воєнні спомини і повісті, тоді коли читаюча публіка прагне також іншої літературної поживи. Як сказано, це не лежить в обсязі завдань „Червоної Калини“, а голоси ці вказують на те, що ми потребуємо конечно ще бодай кілька загально-белетристичних видавництв, які заспокоювалиб книгарське запотребування українського загалу поза обмеженою але безперечно дуже потрібною ділянкою видань „Червоної Калини“.

Але видавництв таких нажалі нема. Відрадиним явищем являється тут книжка „Листопадові дні 1918 р.“ Ол. Кузьми, видана в останніх днях накладом автора. Книжка поважна так своїми розмірами як і змістом і заслугує вповні на увагу суспільности. Історія памятлих листопадових днів 1918 р., роздіблена у нас на цілу низку дрібних споминів, знайшла врешті відповідну, старанну і цікаву обрібку. Автор зібрав ці друковані і недруковані досі матеріали, а також звіти учасників і усі польські жерела про листопадовий переворот та бої за Львів в листопаді 1918 р. і на їх основі зладив вичерпуючу і докладну, обсновану на документах історію перших початків українських кривавих змагань. Перегляд політичних подій на схилку світової війни і політики Українців у ті важні для народу хвилі вичерпуючо змальовує нам тло великої історичної події в життю українського народу: переняття державної влади в Східній Галичині в українські руки. Крок за кроком розвиваються події у фатальному для нас напрямку. Щойно читаючи зібрані у цій книжці усі відомі досі або й невідомі фрагменти як одну цілість, бачимо вірний образ геройської, повної посвяти боротьби горстки українських вояків і ті причини, які мусіли звести врешті всі їх змагання на нівець.

Книжка заслугує вповні на те, щоби як дорогоцінна памятка найтисся в кожній українській хаті. Як майже усі українські спомини може трохи занадто остра на свої похибки і чорні сторінки, але дав читачеві ту відрадину певність, що нація, яка бачить свої похибки в минулому, не буде робити їх у майбутньому. В. С.

Ціна книжки 25 зл. Набути можна у всіх книгарнях і у видавництві „Червона Калина“.

Віталій Юрченко: ПЕКЛО НА ЗЕМЛІ (В Усеволові ОГПУ та втеча зв'ідтіля)

Видавничка кооператива „Червона Калина“, Львів, 1931. Ціна 5 зл. Для членів 2-50 зл.

Знову накладом видавництва „Червона Калина“ появилася нова книжка. Це другий том споминів соловецького заслання В. Юрченка про страхиття большевицького пекла, званого Соловками. Колиб так українська мова була такою приступною для міжнародних читачів як інші західно європейські мови, то ця книжка напевно діждалась такогуж швидкого і великого розголосу як Ремарка: „На заході нічого нового“ і Дзвінгера „Військо за дротами“. Бо є тільки одна ріжниця між згаданими творами і щойно виданою книжкою Юрченка. Оба згадані німецькі твори змальовують страхиття і муки, які проходила людина підчас війни. Там сама війна неначе дав вже виправдання всьому описаному. Алеж бо книжка Юрченка відноситься до недавних мирних уже днів „творчої“ праці большевиків на Україні. Кров стинається в жилах, коли одну за другою погложуємо сторінки цих споминів.

Автор, знаменитий оповідач, пересуває нам перед очима картину за картиною і ми не можемо відірватися, доки не дочитаємо її до кінця. Ясно і недвозначно стають нам перед очима нові методи ущасливлювання України большевиками.

Побіч незвичайно цікавого і просто ревелюційного змісту споминів В. Юрченка треба звернути увагу на автора як на справжню літературну силу, яка дається пізнати в цьому творі з якнайкращого боку.

Після прочитання двох перших томів з нетерпеливістю очікуємо третього і останнього, в якому має бути змальована втеча автора зі заслання крізь безкраї тундри північної Азії.

В. А.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

Залагаючим з передплатою передплатникам вислала адміністрація в липні вдруге рахунок за леглості, одначе і тепер деякі передплатники таки не вирівняли її.

Адміністрація просить негайно прислати належну передплату та не наражувати Видавництва на втрату.

Посмертні згадки

Генерал Микола Юнаків

Прихильник „Ч. Кал.“, спіробітник „Літопису Ч. К.“, б. міністр У. Н. Р., генерального штабу генерал-полковник, помер дня 1. серпня ц. р. після короткої, але важкої недуги в Тарнові.

Покійний, як видно зі самого прізвища, походить з української з ходом часу зрусифікованої родини. В російській армії Покійний займався науковими воєнно-історичними дослідженнями, за що признали йому звання професора Імператорської Миколаївської Воєнної Академії (був. Академії Генерального Штабу). В Академії викладав історію російсько-японської війни та кермував практичними працями по тактиці.

Ген. Юнаків належав до молодшої групи старшин Генерального Штабу, сторонників реформ у російській армії, за що разом з іншими його відраджено на муштрову службу на посаду команданта бригади. Підчас світової війни займав посади: Начальника Штабу 4 армії і нарешті Командарма.

Російська революція привернула його для свого народу. Прибувши в 1918 р. на Україну до Київа, всією душею віддався праці по організації військових шкіл на Україні в Головній Шкільній Управі. Зі шляху служби своему народові не зійшов і при перевороті Директорії. У 1919 році, після зведення Галицької і Придніпрянської Армії, був Начальником Штабу Головного Отамана і йому належить ідея походу на Київ, а не на Одесу. В Українській Армії займав посади: Голови Високої Військової Ради і Військового Міністра.

Бронислав Янів

Директор „Кооперативи Український Театр“ і Т-ва взаємних обезпечень „Карпатія“ у Львові, б. старшина Української Гал. Армії, б. голова „Т-ва Охорони воєнних могил“, б. голова Педагогічного Т-ва „Рідної Школи“, помер у 46 році життя у Львові дня 4-го серпня.

Бронислав Янів

Хоча Покійний був поважно недужий від кількох літ на легені і постійно лікувався в краю та на чужині, звістка про його смерть була великим ударом для українського громадянства, що втратило одного з найактивніших і найчесніших працівників.

Б. Янів родився в 1885 р. у Станькові, біля Стрия, де його батько був народним учителем, гімназію скінчив у 1903 р. в Ярославі. Як студент приймав активну участь в секції „Українського Студентського Союзу“ та у виборчій кампанії 1906-7 р. У 1914 р. як по-

ручник австр. армії відбув воєнну кампанію, наслідком чого весною в 1915 р. занедужав на легені й лікувався в Абадії. У маю брав участь при здобутті Львова, а в осені попав на Волині до російської неволі, де пробув аж до кінця липня 1918. Після повороту був концептовим урядовцем і начальником канцелярії Секретаріату Внутрішніх Справ, а відтак Президії Української Національної Ради Зах. Обл. Укр. Нар. Республіки. Після відвороту Галицької Армії мав при У. Н. Р. уряд начальника канцелярії М-ства внутрішніх справ.

Покійний це великий робітник на національній ниві, небуденний громадянин, що єднав велику, невтомну енергію та охоту до праці із точністю, совісністю, та чесністю. Те, що його вибирали по черзі до різних товариств на голову, було наслідком не якої-небудь його особистої амбіції, бажання пошестей і популярности, а наслідком виїмкових рис характеру людини скромної, безкорисної та відданої кожній громадській справі, без огляду на тягар обов'язків, зв'язаних із кожодчасним становищем. Без огляду на тяжку недугу, що знесилювала його організм і відривала від систематичної праці, Покійний не переривав своїх занять і стежив за всіма повіреними йому справами до останньої хвилини життя. Вмирав із повною свідомістю свого безнадійного стану від довшого часу і підготовився до цієї смерті із супокком людини, що виконала по змозі своїх сил усі свої обов'язки.

Все своє майно записав на фундацію для наших бідних студентів свого імені з тим застереженням, що підмоги можуть діставати тільки одиниці безоглядно ідейні.

Крім великих й неоцінених заслуг Покійного, майже на всіх ділянках громадської роботи — чи найбільшою заслугою його було Тов. Охорони Воєнних Могил. Він поклав всю свою енергію, всі свої зусилля на те, щоб Товариство існувало не лише на папері, але й у дійсності.

Кожний плян роботи, кожен дрібничку обдумував сам і сам іноді переводив їх у діло. Великі квоти, зібрані з дрібних датків на ту ціль, це зусилля Покійного, упорядкування воєнних могил на Личаківським і Янівським цвинтарях у Львові це також його заслуга.

Хто бачив Покійного за роботою, — це захоплення кожною дрібничкою, цю солідність у кожному виконанні, — той мусів признати йому першєство під кожним оглядом як громадянському працівникові. Обов'язковість Покійного не мала границі. Все особисто провірив, усе доглянув — за все ніс повну відповідальність. Навіть кожний хрестик на стрілецьких могилах у Львові не станув без його уважливого ока.

Заслужений голова Тов. Охор. Воєнних Могил спочив у дні 7. VIII. на Янівським цвинтарі біля тих воєнних могил, котрими так піклувався, дорожив й котрих був найкращим батьком-опікуном.

Омелян Михалічко

б. четар У. Г. А. † 12. VI. 1931.

Омелян Михалічко, б. четар У. Г. А. помер дня 12 липня 1931 р. в Домажирі, к. Львова. По-

кійний належав до найкращих старшин У. Г. А. Уродився 21 грудня 1892 р. у Львові і тут на один рік перед вибухом війни покінчив гімназію та вступив до австрійської армії як однорічний охотник. Як австрійський старшина воює на фронтах: російським, італійським та сербським. Діставшись до російської неволі, утік зі Сибіру і вернув до рідного краю.

Розпад Австрії застав його на сербським фронті та вже 3 листопада 1918 р. зголошується до українського війська і бере участь у визвольній боротьбі. При українській армії служив як четовий а опісля сотенний. В січні 1920 р. перебув сипний тиф, внаслідок якого занедужав на серце і та серцева недуга стала причиною його смерті. Як четар У. Г. А. доказував в боях під Львовом чудес хоробрости своєю неустрашимістю. Як сотенний своїм поведінням на фронті і поза фронтом завсіди служив приміром своїм товаришам, а його сотня належала до найкращих

в полку. Цілим своїм поведінням дав докази вірцевого вояка і команданта. Від 9 марта 1920 р. служив четар Омеляна Міхалічко як командант чети полку кавалерії ч. 2. при другій Укр. Гал. Бриг. Від 9 травня 1920 р. служив при 24 куріні 8 стр. Бригади як командант 1 роти кінної півсотні. Останні роки свого життя віддавав праці на рилі в Домажирі коло Львова, причім брав дуже живу і активну участь у громадянській праці в тім селі і околиці, чим зєднав собі загальну пошану і любов.

† Кость Кротків Хорунжий Армії У. Н. Р.

Хор. Кость Миколаєвич Кротків, старшина 1-го Респ. полку, 1-ої Зап. Стр. бригади. Син пан-отця с. Василівці, Кременчузького повіту на Полтавщині. В 1916 році скінчив повний курс Полтавської Гімназії і в тому же році вступив до Київського Політехнічного Інституту. По набору студентів в 1917 р. попав в Оренбурську Студ. Школу Прапорщиків і після скінчення її в 1918 р. вийшов в 119 піший полк. В 1918 р. повернув у Полтаву, де був зарахований в склад VI Полт. Корпусу,

в якому перебував до упадку Укр. Гетьманської Держави. Після цього жив в Полтаві і заробляв на

життя як приватний вчитель. В 1919 р. примушений був залишити Полтаву, пробився до Польщі і вступив в ряди Укр. Армії, з якої і не виходив до кінця боротьби, перебуваючи в складі Запорожців. Після інтернування, бажаючи продовжувати освіту і одержавши безреченцеву відпустку, перебрався до Чехії.

В Чехії вступив до Укр. Сільсько-Госп. Академії на Агрономічно-лісовий відділ у Подєбрадах. Тяжка хвороба сухіт не дала йому можливости скінчити академію. Залишився без постійної праці і без підтримки перебрався в 1918 році до Німеччини, де були його друзі. Але хвороба розвивалась все більше і врешті небіжчик вліг в Sanatorium Waldhein Sonnerfeld вкінці лютого 1931 р. Покійний до останнього часу приймав жваву участь в культурній праці. Вмер 27/VIII тамже. Похорони відбулися 30/VIII на цвинтарі „Sanatoria“. Відслужено панахиду в православному обряді. Присутні були друзі Покійного. Вічна йому Пам'ять!

о. Роман Сивак, б. У. С. С. † 20. IV. 1931. р.

Покійний о. Роман Сивак, як завідатель села Корчина, родився 31 жовтня 1899 у Відні. Його батько був судією у Відні і там в недовзі померли обоє родичі, а він як 6-ти літній сирота виховувався в домі свого стрия, селянина в Ласківцях під Теремовлею.

З 5 кл. гімн. як 15-літній хлопець вступив до УСС. Перебув цілу воєну хуртовину — усі недуги і табори і щойно потім скінчив у Львові гімназію та теологію і в 1927 році висвятився. Тяжка недуга чахотка, якої набавився ще при війську, поклала його завчасу в домовину.

Був це ідейний і зразковий священник — щирий приятель народа і горячий патріот. Похорони відбулись дня 21 мая 1931. при співучасті 9 священників і множества народу. Вічна йому пам'ять!

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

В. С. Рецензія на: Євген Яворівський: Денікініяда Української Галицької Армії. „Літопис Ч. К.“ Львів. 1929, ч. 1, ст. 21.

Всеукраїнський Військовий З'їзд. „Вістник Союзу Визв. Укр.“ Відень. 4^о. 1918, ч. 30 (160), ст. 474-479; ч. 31 (161), ст. 488-491.

Другий з'їзд, перебіг і постанови.

В справі русофільської пропаганди між повертаючими українським полоненими на Закарпаттю. „Укр. Прапор“. Відень. 1919, ч. 19.

В справі українського легіону УСС. „Вістник Союзу Визв. Укр.“ Відень. 4^о. 1917, ч. 32 (162), ст. 508.

24-25. VI. 1917 довірочна нарада і вибір „Центральної Управи Укр. Січ. Стр-ів“.

(Вступне слово). „За Державність“. Матеріали до історії Війська Українського. Каліш, в. 8^о. 1930. Збірник 2, ст. 3-7.

Артикул без титулу і зазначення автора, містить схему за хронологічним порядком тем, на які поручається авторам писати спомини і розвідки в часу визвольної боротьби.

В. Ч. Спогад про повстання проти гетьмана в Полтаві. „Табір“. Каліш. 8^о. 1928, ч. 9, ст. 96-100.

Г. А., офіцер. З кривавого шляху Галицької Армії. „Гром. Думка“. Львів. 1920, ч. III.

Г. Роман. До історії побуту Української Галицької Армії на Великій Україні. „Укр. Думка“. Львів. 1920,

2 док-ти Військ. Мін-ва УНР до б. к-та залоги м. Хмельника, к-та Літин. бриг. і ин. в подякою комітетові „Поміч хорим Галичанам“, з поясненням от. Волод. Колодницького.

Габіт, хор. Грошовий звіт ланцутського т-ва „Прогресс“ за липень-серпень. „Син України“. Варшава. 1920, н. 7, ст. 8.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 9. / Вересень 1931.

З М І С Т

	Стор.		Стор.
* * *		Раптовий зріст попиту на українську книжку	
О. Олесь	2	в Харкові за часів укр. держави В. Л.	14
Спомини сестри-жалібниці		„Abstimmung“	
Галя Матвійчукова	3	Максим Брилинський	15
Останній акт		Де-що з давно минулого	
Уривок зі споминів Дениса Онищука	4	Др. Л. Кобилякський. (Докінчення)	16
Бандурист Антін Мітя		Рецензії і замітки	21
Кость Місевич	11	Посмертні згадки	22
Як формовано Січових Стрільців у Самбір-		Бібліографія	
щині. Андрій Чайковський	13	Список жерел до історії української визвольної	
		війни 1914-1921 рр.	24

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Васидіян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА «ЩОДЕННИК»

(Продовження)

506. Бріль Стефан, Тудорів 3677; 507. Кулик Володимир,
Дрогобич 3679; 508. Маровик Волод., Жадова 3610; 509. Ми-
китюк Авіт, Коломия 2036; 510. Сокачівна Ольга, Сколе 1836;

511. Філія „Просвіти“, Старий Самбір 2953; 512. Чайка З.,
Богданівка к. Підвол. 3678.

(Далі буде).

З ДНЕМ 21 ЧЕРВНЯ Ц. Р. ПОЧИНАЄ ВИХОДИТИ В СТАНИСЛАВОВІ БЕЗПАРТІЙНИЙ
ЧАСОПИС-ТИЖНЕВИК П. 3.

„УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ“

присвячений справам політичним, культурно освітнім, господарським і суспільним:
Покуття, Підгір'я та Поділля. Виходить на Неділю. Поодиноке число коштує 20 сот.
Передплата до кінця року виносить 4 зол., чвертьрічно 2 зол., місячно 0'70 зол.

Замовлення, переписку та передплату висилати на адресу:

Ред. і Адм. „УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ“ Станиславів, Голуховського ч. 17.

---

2 8 Р І К В И Д А Н Н Я . П Е Р Е Д П Л А Ч У Й Т Е І

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

що виходить в 1931 р. під тою самою редакцією

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

виходить точно в кінці кожного місяця в об'ємі шести аркушів.

◆ як і досі, є виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіялізм“ — в краснім письменстві, творчий суб'єктивізм — в критиці, енергетизм — в філософії, волюнтаризм — в політиці.

◆ поборює, як і до і старий провінціалізм і нове „всесвітянство“, де б вони не виявлялися. Поборює „об'єктивність“ в трактуванні явищ життя, за якою криється трусість думки і хворість волі.

◆ містить, як і досі, твори українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрашнього дня, і тих, що відсвіжують традиції нашого великого минулого.

◆ присвячує увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, області економічній, культурній, церковній і політичній. Знайомить з новітніми національними рухами. З духовним життям великих народів окциденту. Старається виховувати суспільність в душі властивого західній культурі активізму.

◆ пильну увагу уділяє інформованню про життя Великої України, містить оригінальні і передруковані праці зазбручанських авторів.

Передплата виносить: місячно 2'50 зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.

Адреса Редакції і Адміністрації: Львів, вул. Руська Ч. 18. III. пов.

Редагує: Комітет. За ред. відповідає: Петро Постолюк. Видає: Українська Видавнича Спілка

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Др. Кость Левицький

ВЕЛИКИЙ ЗРИВ

(до історії державности від березня до листопада 1918 р.
на підставі споминів та документів).

Книжка більшого формату, 10 аркушів друку з ілюстраційним додатком, на гарному папері, буде цінним придатком для кожної бібліотеки, зокрема для всіх тих відборців наших видань, що цікавляться вартіснішою появою.

Автор, загально-відомий громадянський діяч та визначний політик, що продовж цілих років орудував судом нації, а під час великого зриву держав палець на живчику найважливіших подій, описує в цій книзі пропам'ятний 1918 рік, на підставі власних переживань та документів, кидаючи жмут яркого світла на не одну затьмарену сторінку з історії останніх визвольних змагань.

Віктор Приходько

ПІД СОНЦЕМ ПОДІЛЛЯ

Спомини з Кам'янецького Поділля. Книжка 16 аркушів друку з ілюстраційним додатком.

Спомини Приходька це немов доповнення до „Щоденника“ Чикаленка. Автор змальовує цей найкращий закуток України соняшними пастелевими колірами, вливаючи у мережку своїх стрічок безліч любови до рідної країни і до тих всіх людей та подій, що чергувались. Прегарний стиль, легкий та цікавий зміст мусять захоплювати й найвибагливішого читача.

Віталій Юрченко

ПЕКЛО НА ЗЕМЛІ

Хто перечитав Юрченка першу книжечку „Шляхами на Соловки“, цей прочитає ще з більшою насолодою продовження тієї епопеї заслання — „Пекло на землі“. Жакливі картини побуту серед відвічних нетрів півночі, це як найбільш сенсаційний фільм зворушує читача та прориває дрібно.

АПОПИС

ЧЕРНОТ КАЛИНИ

1 9 3 1

X

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13— зол.
 Піврічна » . . . . . 7— »
 Чвертьрічна » . . . . . 3-50 »
 Для членів »Червоної Калини« 3— »
 Ціна поодинокого числа . . . 1-20 »
 В Румунії: річна передплата . 360 леїв
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки:
 The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. /
 В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 з л. 4 зл

Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52

Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I.-IV. . . . . 8-40 « 4-20 «

Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 « 45 «

От так собі. Мініатури, стор. 129 . . . 1-50 « 75 «

Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . . . 1-50 « 75 «

Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 . . . . . 3-25 « 1-70 «

Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . . . 4-50 « 2-25 «

Василь Софронів: Грішник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1-50 « 75 «

Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3— « 1-50 »

А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 . . . . . 4-50 « 2-25 «

Роман Купчинський:

I. Курилася доріженька Стор. 208 4— « 2— «

II. Перед навалюю. Сторін 192 . . . 4— « 2— «

Федір Дудко:

I. Чорторій. Сторін 192 . . . . . 3-50 « 1-75 «

II. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . . 4— « 2— «

III. На Згаріщах . . . . . 4— « 2— «

Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції. I—III. Част. по зол. 3-50 « 1-75 «

Ч. IV. друкується.

Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку . . . . . 5— « 2-50 «

Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина . . . . . по зол. 4—зл. 2—зл.

Богдан Лепкий: Зірка, пов. з повонного життя . . . . . 4— « 2— «

Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни. I і II. Частина . . . . . по зол. 3— « 1-50 «

Максим Брелинський: Хресний вогонь. Вовні нариси . . . . . 3-50 « 1-75 «

Т.Г. Масарик: Світова революція, т. I. 13-50 « 6-75 «

т. II. . . . . 8— « 4— «

Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . 4-50 « 2-25 «

Др. Ганс Кох: Договір з Денкіном 1-80 « 0-90 «

М. Галаган: З моїх Споминів I, II. і III. Частина . . . . . по зол. 4— « 2— «

IV. Частина . . . . . 6— « 3— «

Микола Матієв-Мельник: На чорній дорозі (новел) . . . . . 3-50 « 1-75 «

Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів . . . . . 4-50 « 2-25 «

А. Чайківський: Чорні Рядки. Спомини . . . . . 3— « 1-50 «

Олена Степанівна: На передодні великих подій . . . . . 2— « 1. . . «

І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2-80 » 1-10 «

А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4— « 2— «

М. Костів: Джин-Гіс-Хаи гряде. . . . . 3— « 1-50 «

О. Бабій: Перші стежі, повість . . . . . 6— « 3— «

Е. Чикаленко: Щоденник . . . . . 14— « 7— «

Віталій Юрченко: Шляхами на Соловки 5— « 2-50 «

„ Пекло на землі . . . . . 5— « 2-50 «

Ілько Калічак: Записки четаря . . . . . 2-80 « 1-40 «

Віктор Приходько: Під Сонцем Поділля 6— « 3— «

Др. Кость Левпцький: Великий Зрив 6— « 3— «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 10 *

ЖОВТЕНЬ

* 1931

19 ^{7/11} 31.

До Хваленої Редакції журналу „Літопис
Червоної Калини“

З пошуком великого звернення побачив я в № II
журналу зніток з мого порятку куди арж.
Звєра Холбоного. Звучало себе горди з чим
однаки пошани до мого митлого діявности підле
борозби да взвєстє звєрєвчєстє.

Зрєстє зрєстє зрєстє в мого митлого пошє
Микол Юнаков
м. Ірєв. Імчєл. пошєстє зрєстє 3. 11. 31.

Останній лєст бл. п. ген. полк. Миколи Юнакова, Начальника Штабу Гол. От. (Армії УНР.
і УГА: в 1919 р.) і Міністра Військових Справ УНР. до Редакції «Літопису Червоної Калини».

Переогоном

Рокам 1914-1916

Друзі!
Цвітуть маки.
Ті червоні, сумні маки
тай у тузі.
Стрінувши їх по дорозі
мені й про вас ізгадалось.
Давно.
Більш десятка літ пройшло.
Поля спалені,
перевернені;
дротом спутана
й окайданена
Земля
ниць лежала, хора.

Ті личко
— небо синє —
припудрювали шрапнелі.
А ми —
вранці,
чи то —
ввечір
так тужили,
виглядали
смерти
як життя.

І лиш маки процвітали.
Ті червоні, сумні маки,
ще й у тузі —
Друзі!...

Львів, 25.VI. 1931.

Уривки з мого щоденника

(Із записок підхор. У. Г. А. Ст. Венгриновича)

З Денікіном

9. XI. 1919 р.

Стрільчинці (коло Брацлава)

Сніг з дощем січе... Під ногами болото... Найрадше сиди в каті, а сидіти скучно. Моя квартира над самим Бугом. Станеш на порозі, бачиш широку ріку, наче Сян у Перемишлі, рибаки їздять маленькими човнами, пором гойдається на ливні. Перевізник скрився у будинку.

Так тягне злетіти в долину — на ріку...

Сказав я своєму товаришеві — хорунжому, щоб зголосив мому командантові-четареві, що я не прийду скоро, бо щось нездоров, а сам узяв палицю, збіг у долину над Буг.

Пливе в долині, по обох берегах скали — наче в мене на полонинах. Я скавав з каміння на камінь... здавалось мені, що я в себе, у своїх горах... десь під полонинами... в „Білому потоці“.

Оглядав каменеломі, перші, які побачив тут на Україні.

Надіхало трьох їздців на конях, почали кликати пором на цей бік. Я пізнав підстаршин з другої батареї, моїх добрих знайомих. Підійшов до них. Вони вибрались на другу сторону Буга по пашу для коней.

— Таж там Денікін на тамтому боці. Розбрітьте вас, забере коні, — жартував я.

Пором поволи відіхав. Но, бувайте здорові, хто зна, чи ще побачимось, і відіхали... ще довго махали руками з порому — працювались наче на віки...

Я пішов далше понад воду.

Вчора чути було сильну канонаду десь на залізниці чому торі в стороні Жмеринки.

Це Денікін Петлюрівців бє...

Серце стискає якийсь жаль... вониз мої браття...

Галичани мають „завіщення оружа“ з Денікіном, ведуться в Немирові переговори... Ми сидимо собі спокійно за Бугом — Денікін по другому боці... він до нас не переходить, ми до нього ні... спочиваємо, — з Петлюрою Денікін не хоче переговорювати, зове його „большевиком другого сорта“.

Ми не бємось, зате всі сили післав Денікін на Петлюру... й ось тепер гремлять гармати...

Жаль слухати цього громоту.

Тамжеж наші Січові Стрільці, там також Галичани, Чмола, Маренін, Харамбура... це їх так бють денікинські стрільна...

Щось шепче до уха: Ви зрадники. Ви зрадили — продали своїх братів. Ви замирились — зложили зброю, щоб лекше було Денікінові розбити тамтих.

Чиж варто було тільки часу боротись, щоб тепер цю грижу, чи неспокій совісти відчувати... щоб з пятном зради на чолі вертати до рідного порога...

Гармати гремлять... рвуться куді над головами братів... а ми сидимо.

Жк терплять тамті на цю одну згадку, що ми ки-
нули їх тепер у найтяжчій хвилі.

А чи був який інший вихід із цього поло-
ження?

Чи мусіли ми злучитись з Денікіном? Чи мусіли
Петлюру покинути? Не знаю. Не мені це знати...
Мені лиш одно вільно: відчувати дивну — неясну
гризу совісти... щось наче встид — ганьбу.

Гармати гремлять...

У батюшки

10. XI. 1919.

Я ходив нині до батюшки, у якого маємо зали-
шити постріленого коня. Він несимпатичний чоловік-
кацап.

На щастя не застав його дома, лиш його доньку.

Я прийшов з упередженням, що й вона татових
переконань — кацапка, тому може й за шорстко
почав спершу поводитись.

Попросила сідати. Я сів близько неї, свобідно —
по воцьки, почала говорити. Вона до мене:

— Скажіть мені — прохаю — чи прийде сюди
Декікін.

— О, так. Прийде ваш Денікін, займе цілу
Україну.

— Що це ви кажете... Я вас не розумію, — і дівча
розплакалось...

Я змішався: — Як то?! Таж ви ждете, щоб він чим
скорше прийшов.

— Хто це вам говорив? Ви дивитесь на мого батька.
Батько старий чоловік, то й переконання в його інші,
а я повнолітня й маю свої власні... і знова роз-
плакалась.

Довго ще говорили, та вже як брат зі сестрою.

Важкі хвилини

16. XI. 1919.

Жуківці (5 верств від Жмеринки)

Тяжко і нудно... Здається ще ніколи так не було.
Сиди в темній хаті, на дворі дощ зі снігом, під но-
гами болото, ні де вийти — розірватись, ні одної
людини, щоб поговорити з нею, яка збудилаб у мені
інший хід думок, як цей звичайний... що нема паші
коням, що годі шміру до гармат дістати, а колеса
риплять, а кухар дров не має, а баба прийшла пла-
кати, що коні їй стріху обгризли, або іздовий сніп
украва... і вічно те саме, те саме...

А ти підеш, на цього покричиш, бабу обіцяною
зацитькавш, цього по дрова вишлеш... А що більше
робити? Чого чіпатись?..

Вітер свище за вікном, десь бляхою калаче на хаті
й сон відганяє та безнадійні думки насував.

З ким, а проти кого наша армія?.. Кому тепер
у службу? З ким буду боротись?

Тяжко. Скільки труду. Скільки ночей безсонних
на дворі — на холоді, або під шатром... вічно в напру-
женні, в горячці, які марші утяжливі без відпочинку,
без їди... Скільки наступів кровавих... Скільки сер-
дець тишилось надією, що ось золотoverхий Київ не-
далеко і ціла Україна і тризуб на Лаврі, і поворот
у славі домів...

Ні! І ці свіжі жертви, які наше століття положило
для України, не пішли на дарма. Вони творять тра-
дицію-історію, а вона розбуджує свідомість у народі
й любов рідної Країни...

Я маленьким читав за козаків, козаків-Запорозців,
за Хмельницького — Мазепу, за Гайдамаків... так мій
внук до цих усіх долучить ще й наші змагання... й
мої... тому й кажу, що наші змагання не пішли надармо.

В ПОБІДНІМ ПОХОДІ

Штаб і кавалерія 11 бригади в побіднім поході проти большевиків в серпні 1919 р.

Генералітет УГА.

Написав: Олег Ключенко.

В попередній нашій статті „Генеральна Булава УГА“ мали ми нагоду вглянути в те жахливе становище, в якому знайшов нас вибух українсько-польської війни щодо старшинського корпусу УГА. Ще значно гірше малася справа зі старшими старшинами з досвідом керування найвищими військовими одиницями. Вітка українського народу згід австро-угорської займанщини почала в падолісті 1918 війну без одного генерала. Були, правда, в австро-угорській армії 2 чи 3 генерали українського походження — (один з них ген. Лаврівський*) — однак вони відчужилися від свого народу й не стали під стяги рідної армії.

Читача здивує, можливо, мов підчеркнення відсутності генералів в часах повстання УГА: таж успіх не залежить від ступіня, а від уроджених здібностей начального вождя і його підначальників, яких потрапить він пізнати й собі дібрати. Слушно, ні Гарібальді, ні Наполеон, чи Гофер не громили ворога як генерали, вони стали ними щойно на підставі бойових успіхів та побід. В декого майне може також думка: таж ми устоялися в перших часах також без генералів. Так, але що зробив наш тодішній військовий провід, щоби обернути одушевлення рядовика у великі успіхи, щоби хутко завершити перші вдачі побідною, яка дозволилаб нашому урядові диктувати догідний народові мир.

Цього всього не було в нас. Були тільки світлі приміри героїства стрільця, підстаршини й старшини та місцеві успіхи поодиноких частин. Однак не було тої одиниці, яка скапіталізувалаби ці додатні менти, мало того, не було тої особистости, яка пірвалаб обєднані і сповні одиниці вперед, не було також авторитету, який видобувби з запілля всенький живий і мертвий матеріал і кинув його на фронт.

Історія вєнних ділань учить, що індивідуальність, військовий досвід та авторитет вождя, до якого армія має довіря, якого вона цїнить і любить, стоять нарівні з добрим духом бойовика та вислідом діланьна зброї.

Це відчували ми всі, що стояли на склоні 1918 р. під Сокалем, у Львові й під Перемишлем. Либонь віддам вірно почування кожного з нас, коли скажу, що ми почувалися осамітнєними. Наша вєцька душа інстиктивно відчувала, що немав над нами проводу, який перетворив би в дійсність наш порив до побіди. Страхіття війни, повсякчасна небезпека перетворюють стрільця в дитину, яка прагне заспокоюючого захисту старшого.

Цьому психічному моментові приписую крім причин, на які натякнув я в попередній статті — залишення нами Львова і заскорузлення фронту в окопах.

Виходу з цього безпровіддя шукав Уряд ЗУНР, виряджуючи делегацію до Києва по команданта УГА та начальника булави. Доля судила, що вибір випав на генерала російської служби Омеляновича-Павленка (старшого).

*) Війна укр.-польська застала його на італійськїм фронті, а потім зломала його недуга, наслідом якої він помер (ред.)

Сьогоня переживаю ту радість, те заспоковня, яке дав нам наказ, що сповіщав нас, що провід армії обняв справжній генерал. Однак не довго треба було ждати, щоби сподівання, які клали ми на нового команданта, понизилися. З гори не півіяло жаданим новим духом, не чути було міцної руки. А хто мав нагоду особисто стрінутися з генералом Павленком підчас його обїздок фронту, в тогє осталося розчарування. Він же пізнав в особі генерала Павленка добродушну людину, а не військову постать, з очей якої палалаб рішучість, енергія й іскорка суворости. Характеристичними для нього в наради зі значно молодшими, та запити підстаршин, чи будуть битися — і це в хвилях, коли він сам мав рішати. Наслідком того, що не мав своєї волі, було те, що на нього впливали ріжні чинники.

Н: будь полковника Мишковського, осталося все по старому, не зважаючи на те, що минуло й виховання ген. Павленка промовляли за тим, що саме він покликаний на становище команданта армії. Насувається догад, що генерал Павленко чувся в УГА чужим, що не міг хутко зжитися з будь-що-будь новим для нього устроєм та духом армії, в якій тяглися це звичай б. австрійської армії, включно до німецької мови в Начальній Команді. В цьому слід мабуть шукати причини зверхнього обьяву, що генерал Павленко не одягнув ані разу однострою УГА, а волів ходити без жадних відзнак, що безумовно впливало відємно на стрільців.

Читаючи ремінісценції генерала Павленка — фаховою працею годі їх назвати, — находимо потвердження повищої його характеристики. Генерал Павленко, не зважаючи на краще положення УГА від противника, не спромігся на більший чин, не дав армії того, чога вона ожидала від нього. Він і не міг того дати, бо попри свою вдачу служив він за російських часів мало в строю й не бував на фронті. Необдарований здібністю комбінації, не надається генерал Павленко на начальника самостійної частини.

Це дивує тимбільше, бож генерал Павленко показався кращим опісля в службі Дівої Армії.

Безперечно кожний з нас підлеглих генералові Павленкові цїнить високо його безперечний патріотизм та хрустальний характер і згадує його з повною шанєю та вдячністю й не в завданнєм цих кількох рядків понизити його заслуги, навпаки хотілосьби дати правдиву оцінку людей, що стояли на відповідальних становищах армії. Треба сподіватися, що старшини, які стояли в блищому службовому відношенні до схарактеризованих тут генералів, доповнять їх характеристику згл. внесуть корективи.

Бож цілєю всіх споминів з нашої визвольної війни, які появляються тепер чим раз частіше, не в скривдити когось, а дати обєктивну і вірну оцінку даної особи згл. вірний опис події.

Протилежністю до генерала Павленка є його наслідник генерал Михайло Греків. В попередній статті подали ми характеристику цього генерала як старшини генеральної булави й остається доповнити її кількома словами характеристики його як вождя. Вже сама постава генерала Грекова вка-

Полк. Гнат Стефачів, третій з черги
головний командант у Львові.

вуючи перший успіх під Чортковом, глибоку операцію. Частини ломали раз-по-раз опір противника, йшли з ентузіазмом на пробій — хоч і було в набійницях стрілива дуже обмаль, і то рос. набой до австр. рушниць! — бо вірили в здібність і знання свого вождя. Коли не зміг генерал Греків звінчати наміченого плану здобуття Львова й заняття Сх. Галичини, то причин цього слід шукати в відсутності перевізних засобів, кольтон самоходів, та догідних залізничних полунень, які булиб уможливили бистре перекинення частин I. Корпусу на Бережани, де згідно з обрахунком генерала Грекова мало попасти в наш полон біля 20 ворожих курнів і де на підставі розвідчих відомостей мав II. Корпус взяти велику розмірну кількість піхотного стрілива, яке уможливилоб дальше розвернення офензиви вже при помочі 2,000,000 набойів, які приготовані були на словацько-українській границі.

Триденна битва під Бережанами увінчалася, щоправда, побідою української зброї, одначе ця дорога зупинка в операціях рішила укр.-поль. війну. Противник вспів впорядкувати й підкріпити свій фронт, ініціатива ділань перейшла з причини відсутности стрілива та більшої кількості кінноти по нашій стороні в руки польського командування, — почався другий відворот.

Серед цього відвороту

зувала, що маємо перед собою вояка з крові й кости, з його бистрого зору й високого чола промовляла ініціатива, бистрий ум та дар бистрої орієнтації, в його діланнях виявлялася залізна рука. Це відчувалося миттю по обняттю генералом Грековим керування армії. Не зважаючи на недолужного начальника булави полковника Штіпшиц-Тернову, начеркнув він, використо-

мусів генерал Греків уступити. Не невдача, а підшепти з Камяняця, де боялися, щоби генерал Греків не перейшов Збруч на чолі карної армії, довели до цього. Поширення на особу генерала Грекова обвинувачення, будім то старався він так само, як полковник Штіпшиц-Тернова, про заграничний пас, не мало ніяких підстав, а служило лише як претекст до його усунення*).

Майбутній історик УГА. покладе, можливо, в вину генерала Грекова, що він запустився в безвиглядну операцію, спричинивши нею непотрібні дальші жертви. Сумніваюся, чи найшовсяби денебудь полководець, який не використав би такого світлого місцевого успіху, який осягнули 3. бережанська й 7. львівська бригади під Чортковом. Не зважаючи на цей стратегічний момент, промовляв моральний підйом армії за поширенням чортківського прориву. Широко

закровний плян й обчислення генерала Грекова оперлися на реальній базі. В протилежності до противника кріпшали ряди укр. бригад, творилися з напливаючого людського матеріялу нові 14, 17, 18 і 21 бригади для нових IV. й V. корпусів. Операції мали вестися до прибуття стрілива з заграниці, стріливом добутом під Козовою, Бережанами й у Львові. Коли проломалася наша офензива під Бережанами, то сталося це не з вини найвищого проводу або стрілецтва, яке боролося як льви (прукопашний бій під Підкамінем). Причину непереведення наміченого

Генштабу полк., пізніше ген.-хор. Б. Мишківський, Нач. Ген. Булави Галицьк. Армії.

*) От. Шухевич інакше представляє у своїх «Споминах» справу усунення генер. Грекова зі становища Верх. Вождя. Ми дуже радо уділялиб місця голосові тих старшин чи б. членів Уряду, які моглиб подати конкретніші дані для вияснення цієї справи.
Редакція.

Начальний Вожд У.Г. А. ген. Мирон Тарнавський з групою Редехівціволі в Тух в осені 1920 р.

оперативного завдання добачую в незрозумінні інтенції Начальної Команди командування І. Корпусу, яке в фалшивому толкуванні свого завдання боялося ослабити свій відтинок.

Серед загального відвороту перейняв командування УГА. новоіменований генерал-четар Мирон Тарнавський. Непобіджену вивів він її за Збруч, під його проводом вкрилася вона новими лаврами в боях від Коростеня по Київ, він же хотів її рятувати від большевиків, Денікіна й третього найлютішого ворога — тифу, договором з Добровольчою Армією для дальшої боротьби за Україну-державу.

За пошану й улюбленість, з якою відносилася армія до свогого вождя, віддячився він їй тою ж самою привязаністю. Він любив її й служив їй всією відданістю свогого лицарського думання. Його знала армія ще з часів, коли служив він підчас світової війни в українськiм легіоні, а пізнала його ближче як команданта ІІ. Корпусу УГА. Генерал Тарнавський це найпопулярніший український вожд. Одинокую його відемну рису фаталістичної нерішучости в кількох ментах вирівнювала його незломна віра в перемогу підлеглого йому стрільця. Віра, популярність і здоровий розум це найкращі ціхи начального вождя. Вони найкраще представлені в особі генерала Тарнавського.

Четвертим з черги і останнім командантом армії був начальник І. Корпусу, новоіменований генерал Осип Микитка.

Уосіблення укр. гал. вояка зі всіма його добрими прикметами та недотачами. Персоніфікація долі нашої армії. З австрійської школи виніс все найкраще: велике почуття відповідальности, обовязковість, совісність, пильність та ревність у праці. Послідовність у виконувани доручених йому завдань. Товарискість і тактовність у поведенню так з рівними як і з підчиненими. Прихильність і дбайливість відносно своїх частин та людей. Почуття правовости. Ворог беззаконного насильства, але рішучий і невблаганий у відношенні до всіх ворогів народу. Скромний у своїх особистих справах. Зате вибагливий в справах своїх частин. Не любив повстанців, як вияву отаманщини. Ширий і послідовний патріот. Непохитна віра в побіду справи. В критичних моментах особистою співучастю ратує ситуацію. Найкращий старшина фронтовик. Штабів не любив і працю в ньому віддавав другим. Був свідомий своїх недотач до вищого командування, але пильно і радо довчався того, що ще не знав. З браку вищого військового виобразування, не мав ширшого погляду. Зате всіх перевищував своєю пильністю, вірою і рішучою поставою, коли йшло про добро армії та народу. Його добровільна смерть в Кожухові ставить його особу у ряд найбільших героїв нашої армії.

Ген. Осип Микитка.

На становищі начальників булави армії бачили ми генерал-четарів Віктора Курмановича і Ціріца. Їх оцінку як старшин генеральної булави старалися ми дати в попередній статті; їх треба б доповнити щодо генерала Курмановича як команданта І. Корпусу; генерал Ціріц не займав в УГА. жадного командного становища.

Крім вичислених всіх шістьох генералів стрічавмо ще трьох на становищах командантів корпусів.

По усуненні полковника Гр. Коссака з командування ІІІ. Корпусу УГА. обняв Корпус генерал-інтендант (І) російської служби Гембачев. За короткий час свого перебування на цьому пості не виявив він себе нічим. Саме в той час припав пролім нашого фронту під Любінем та Самбором і відворот ІІІ. Корпусу на Миколаїв-Стрий. Ці операції велися підначальниками генерала Гембачева, командантом бригади сотником Бізанцом і начальником дивізії тодішнім підполковником Кравсом, які затинювали свогого зверхника.

Вже підчас першого відвороту УГА. обняв командування ІІІ. Корпусу новоіменований генерал-четар Антін Кравс, який остався на цьому становищі аж до хвилі переіменування більшовиками ІІІ. Корпусу на 3 бригаду й наставлення командантом бригади сот. Станиміра.

Підчас позиційної війни командував генерал Кравс найбільшим відтинком фронту УГА., який тягнувся від Горodka-Любіня аж до словацької границі. Підлегли його війська ділилися на групи: Рудки, Крукенечі, Глибока,

Самбір і Лютовиська, з яких повстали опісля 8 самбірська, 11 стрийська і гірська бригади.

Керуючи безпосередньо операціями на відтинку Перемишль-Хирів придбав собі генерал Кравс своєю особистою хоробрістю, справедливим відношенням до підлеглих та розсудністю велику симпатію як серед Корпусу так і між населенням. Цією симпатією користувався він в незмінній мірі також на Великій Україні.

Штаб І. Корпусу в полк. Микиткою в І. бригаді

Як тактичний командант в бою генерал Кравс може надто обережний, але в грізних хвилях зберігає він питому йому холоднокровність. Він великий приклонник філястого наступу, натомість не любить розгортати бойовий відтинок надто вшир. Часом ставить він може гарматі надто великі вимоги. Крайшим він вже на чолі більшої комбінованої одиниці. Світло переведені операції армійної групи його ж імени на Київ дають найкращий примір примінення тих стратегічних засад.

Свобідний час присвячує генерал Кравс організації підлеглих йому стягів. Це доказав він на польському фронті, створивши сильний фронт на розлогому відтинку, й опісля при організації Кінної Бригади на Вел. Україні.

Думання й поступовання генерала Кравса чисто лицарсько-старшинське, якого вимагає він також від своїх старшин. Цим пояснюється також його кількालітне ділення долі рештки УГА. в таборах в ЧСР. Тут підніс його п. Диктатор в генерал-поручники УГА.

Наймолодшим з генералів УГА. є генерал-четар Адольф Вольф, який став генералом щойно на еміграції в ЧСР. По відході генерала Тарнавського обняв він командування над II. Корпусом,

задержуючи його до переїзду більшовиками в I бригаду УГА.

Генерал Вольф один з тих старшин-не-Українців, які так зжилися з армією й так полюбили нарід, що видав таку армію, що вважав себе скорше Українцем ніж Німцем. Багатьома рисами пригадає він генерала Кравса, хоча не мав він того досвіду, як цей. Надзвичайно точний в виконванні своїх обов'язків, додержувався він строго наказів Начальної Команди УГА. й рідко виявляв більшу ініціативу. Виняток: прорив під Чортковом, який був його ділом і п. полковника Бізанца. Командуючи 3-ою бережанською бригадою, показався він куди меткішим, як на становищі корпусного команданта. В отсій співпраці з своїм начальником булави майором Льонером, повів він побідно свій корпус аж під Коростень, заслонуючи в важких боях операції I. й II. Корпусів на Київ.

Особисто надзвичайно відважний, служив світлим приміром своїм підлеглим, якими піклувався як вірний побратим. Не виставляв великих вимог, строгий супроти провин старшин, вірив свято в побіду української зброї. Прагнув стрінутися з противником в останнє в отвертому бою. Вмер завчасно на еміграції в ЧСР., не здійснивши своєї мрії українського вояка.

Битва під Зборовом 1649 р.

Написав: I. K.

В 1648 р. козацькі війська віднесли ніяку світлик побід над Поляками — на Жовтих Водах, під Корсунем, Пилявцями; побідна козацька армія дійшла до Львова і Замостя. Весною 1649 р. Поляки підняли офензиву на р. Горині і виперли козацькі залоги за Случ; але українські війська новим ударом під Межибожем перебили польський фронт, так що Поляки спішно уступили на захід і замкнулися у Збаражі. Головна козацька армія під проводом самого гетьмана Богдана Хмельницького прийшла під Збараж і почала Поляків облягати. На підмогу обложеним рушив король Ян Казимир з новим військом, — в дні 15-16 серпня прийшло до славної битви під Зборовом.

I.

Ян Казимир ішов з Люблина на Красностав, Замосте, Сокаль, Радеків, Топорів, Білий Камінь, Золочів. Похід посувався поволі, бо польські повітові полки і панські хоругви напливали нешвидко, дороги з причини довгих дощів розмокли, а й король не проявляв особливої енергії. Під Топоровом король дістав листа зі Збаража, в якому донесено йо у про розпучливе положення обложених; це примусило польську команду до трохи скорших рухів. Всього війська король мав біля 20.000. Настрій серед Поляків був добрий, бо були чутки, що в козацькому війську панує анархія і селянські розрухи та що Хмельницький на звістку про похід короля відступив від Збаража.

З Золочева польські війська ішли в напрямку на Зборів, а звідси мали іти далі на Озірну, Тернопіль до Збаража. Похід став тут ще повільніший, бо

ріки повиливали, дороги були цілком розбиті, так що коні при возах ставали і не могли рушити вперед. Війська розтягнулися на пару миль.

Головний польський табор з королем в суботу 14 серпня став на височині біля села Млиновець над Стрипою, за ним надтягали інші полки. Король відбув тут вовнну нараду. Порішено переправитися через Стрипу під Зборовом, а що ріка вилла широко і переправи були дуже лихі, призначено на перехід цілий найближчий день, неділю 15 серпня. В понеділок, 16 серпня, військо мало рушити далі, на Озірну.

Але вечером в суботу пішла чутка, що українські війська є дві милі від польського табору. Вислано на стежі кілька хоругв легкої кінноти під проводом досвідного ротмістра Гдешинського; він переглянув околицю на просторі трьох миль, але не помітив слідів ворога. Польські стежі, оповідає один з польських офіцерів, „верталися з нічим, легковажили противника і горлом забезпечували, що його не було.“ Заспокоений тим король приказав війську переправлятися через Стрипу.

II.

А тимчасом українські війська були вже готові дати битву Полякам. Вістка про королівський похід дійшла до Хмельницького дуже скоро і він мав час зробити потрібні приготування. Вже 9 серпня, коли король був ще під Білим Камнем, гетьман почав пересувати військо зпід Збаража на захід, на стрічу Полякам; під збараським замком залишив тільки деякі частини під командою генерального обозного Черняти. Але хоч українська армія рушила у похід, чутка

Загальний вид Зборова від сторони с. Куклинець.
Фот. Я. Пастернак.

про неї не дійшла до короля, бо Хмельницький заборонив і своїм козакам і Татарам, що прийшли в підмогу, вириватися вперед. — розгляд в терені робили тільки довірені люде, а навіть сам гетьман власною особою. Плян українського командування був такий, щоби заскочити Поляків у невідомому місці і тут привести до рішучої битви.

Який був склад козацької армії під Зборовом, про це знаємо дуже мало. Перше місце займав, здається, брацлавський полковник Данило Нечай; він вже з початком кампанії визначився у боях з Поляками під Межибожем і йому мабуть Хмельницький віддав провід у бою. Під Зборовом згадується також миргородський полковник Матвій Гладкий. Які були інші козацькі полки і кілька було всього

козацького війська у зборівській кампанії, про це нема ніяких докладних звісток. При боці Хмельницького перебував генеральний писар Іван Виговський, дорадник гетьмана в політичних справах. Під Зборів явився також, як союзник козаків, кримський хан Іслям Гірей зі своїми військами.

Підчас битви українська головна кватира була в Озірній або десь поблизу. Польські літописці оповідають, що перед боєм сам Хмельницький виїхав під Зборів і тут з високого дуба розглянув ситуацію королівських військ.

Місце і час на битву були корисні для Українців. Польські війська були на просторі від Метенева до Зборова, одні частини в поході, другі на відпочинках, розтягнені безладно, неокопані і незабезпечені, несвідомі того, що козаки є недалеко. Можна було ударити на них несподівано і привести до за-

мішання. Для цієї цілі Хмельницький призначив легку татарську кінноту з невеликими частинами козацького комонника; їм доручено перейти важкий терен від Озірної в напрямі на Плуґів, там перейти через Стрипу і ззаду вдарити на Поляків. Такий наступ примушував Поляків утікати на Зборів, — тут вони мали зустріти приготвлені до бою головні козацькі і татарські сили. До цього рішучого бою мали іти тяжча козацька і татарська кіннота, а до есентуального добування польських окопів приготвлено козацьку піхоту.

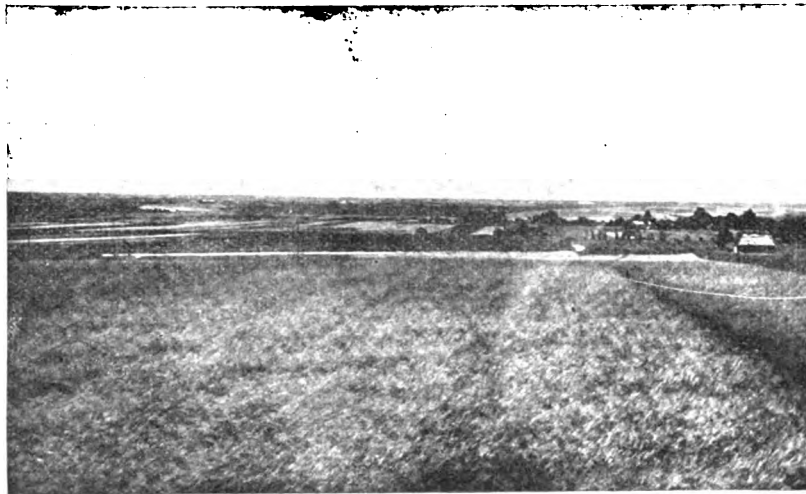
III.

Ранком в неділю 15 серпня, в день латинського Успення, почалася переправа польського війська через Стрипу під Зборовом. Стара зборівська дорога ішла іншими місцями, як теперішній гостинець. Прямувала вона від неістнуючої сьогодні домініканської коршми попри цвинтар і вела боком попри міський вал, Підваллям (теп. вул. Шашкевича) в діл до ріки і скручувала на Війтівщину; переправа через Стрипу ішла в напрямі на Білий беріг. Була тут гребля, а що вона розмокла, то її насипано і „наслано“ та побудовано два помости для переходу війська.

Перший перейшов Стрипу князь Самійло Карло Корецький з своєю кіннотою, далше артилерія, піхота і сам король. За ними мали переходити інші полки; краківський воевода Любомирський залишився

на місці нічлігу в Млинівцях чекати, поки не перейдуть обози; за ним ще далше на північ було перемиське посполите рушення, а в Метеневі оставав Войтїх Корицький з військом Любомирського.

І тут на зади польського війська несподівано ударила татарська кіннота з козакми. Вони виринули ненадійно на горбах по східнім боці Стрипи, почали спускатися в долину, переправилися через багнисту річку і зу-

Зборів. Місце польського табору 1649 р. на полі „за окопами“ біля касарень.
Фот. Я. Пастернак

дарилися з Поляками. Боротьба почалася під Метеневом і захоплювала все дальший терен, на Грабківці, Млинівці аж до Зборова.

З польської сторони у бій війшов перший полк Корецького, що залишився на кінці походу під Метеневом. На нього напали Татари всуміш з козаками, він зразу боронив їм переходу через ріку, але орда переправилася в трьох місцях і зайшла його ззаду, він мусів утікати — вся його піхота полягла на місці.

Далше, десь під Грабківцями, був перемиський полк посполитого рушення. В хвилі, коли почався бій під Метеневом, Перемишляне якраз снідали; вони з насміхом прийняли висланників Корецького, що ворог наступає, — але в недовгім часі Татари напали на них і розбили цілий полк.

Аж тоді вісти про наступ Татар поширилися в цілім польським війську. З Поляків, що були під Мли-

пусті повіті і воевідства без своїх старшин остали...“
Польські втрати раховано на 4000 людей.

Для української сторони був це успіх великий. Плян, який ставив собі гетьман, виконано понад усяке сподівання: польська армія понесла поважні жертви в людях, втратила частину обозів, а що найважливіше була захитана моральна сила війська і довіря у побіду.

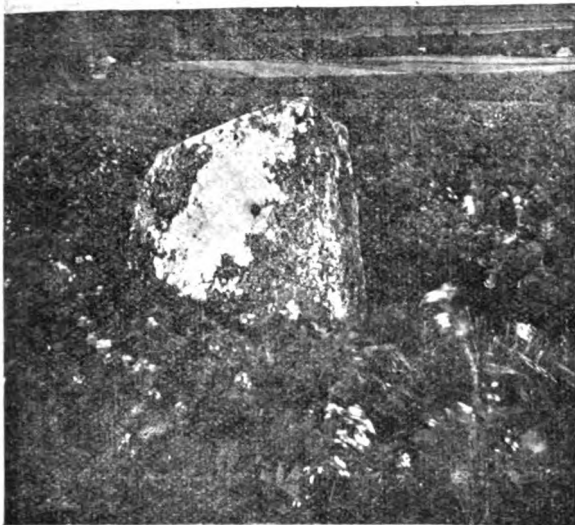
IV.

Коли розгорілася битва між Метеновом і Зборовом, Ян Казимир був уже по східнім боці Стрипи. Зразу він недоцінював мабуть татарських сил і вислав деякі частини на підмогу війську, що боронилося від Татар; пізніше, коли побачив безуспішність боротьби, стягнув решту війська під Зборів, щоби тут приготувити оборону. Деяку безпеку давало саме містечко.

Давне місто, тепер середмістя з ринком, лежало на горбку з природи досить обороннім. Від північного і полудневого сходу обливала його ріка Стрипа, що творила тут закрут і розливалась у величезний став. Від північного заходу, недалеко церкви, було також багно чи ставок, з котрого вода спливала до Стрипи. Тільки з полудневого заходу не було води, але тут горб був досить стрімкий. Місто творило чотирикутник, обведений валами, на валах стояли частоколи і паркани. До міста вела тільки одна брама від полудневого заходу (де тепер є вуличка між приходством та біжницею). Близько валу і частоколів стояли церкви Преображення або „горішня“ і Різдва Богородиці або „долішня“, та костел, — їх дзвіниці служили за оборонні башти.

Зборів на тодішні часи був добрим оборонним пунктом і король примістив тут залогу, зразу 1500, пізніше 400 драгонів. Ця залога зустріла густою стрільбою Татар і козаків, що надійшли зі заходу, і стримала дещо їх наступ.

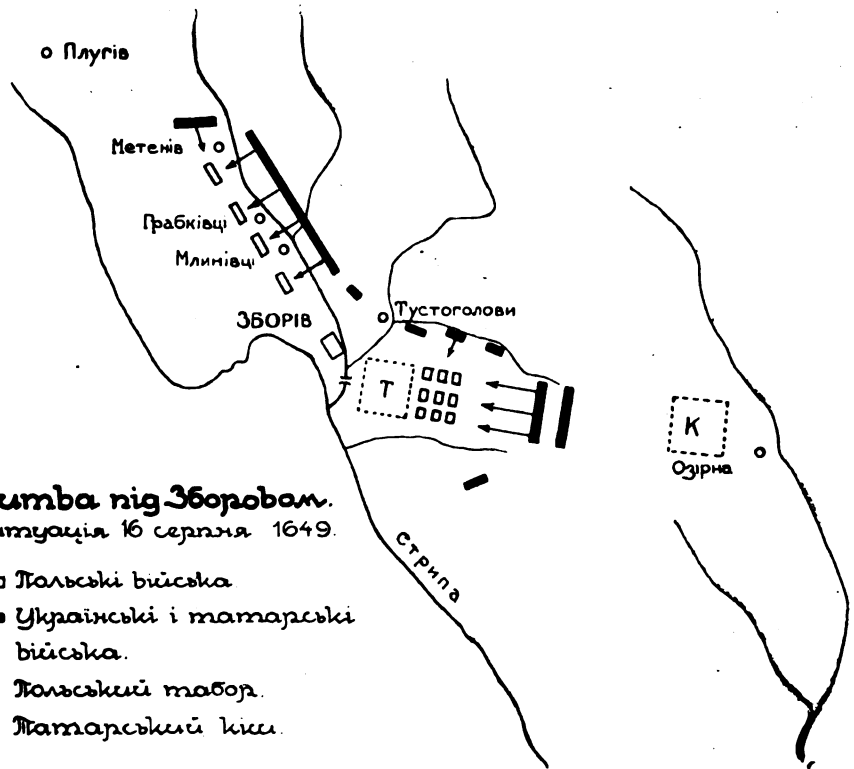
Але головні польські сили були вже на східньому

„Татарська могила“ під Зборовом.
Фот. Я. Пастернак.

нівцями і ближче Зборова, наспіли різні хоругви на підмогу; але боротьба велася без пляну, серед зростаючої паніки і не можна було опанувати ситуації. По черзі ішли у бій полки сандомирського каштеляна Вітовського, литовського підканцлера Сапіги, брацлавського старости Калиновського, військо Карла Корнякта, берестейський полк, різні усарські хоругви, драгони, угорська піхота, і всі вони верталися розбиті, лишаючи на полі бою сотки трупів і ранених. Немало було трагічних моментів. Львівський полк кинувся до бою заворушений якимсь ротмістром, ніби на приказ короля; Львовяне пішли „немов у матню впали“, довкола окружили їх Татари; пізніше даром шукано винуватця цієї поразки. В бою полягли знамениті пани, Феліціан Тишкевич, Бальдуїн Оссолінський, князь Четвертинський. В утечі погіб вславлений у московських війнах староста Ржечицький, котрого король назначив командантом всеї піхоти; він загинув „замкнений у безвихідному місці немов серед ловецької нагінки.“ Поляг і обозний королівського війська Мартин Чарнецький. Хто міг, утік до обозів, що доїздили вже до Зборова, але відворот відбувався без порядку і Татари в погоні ще більше нищили утікачів — мали приказ не брати бранців, а всіх рубати.

„Не битва це була, а радше різня“, пишуть очевидці Поляки. „Перший квіт польської шляхти був стертий рукою ворога; через те вдовиць немало в Польщі залишилося, також

Битва під Зборовом.

Ситуація 16 серпня 1649.

□ Польські війська
■ Українські і татарські війська.

T Польський табор.

K Татарський кіш.

Плян бою першого дня.

березі Стрипи; не можна їх було звідтам повернути, бо і там появились козаки і Татари, — треба було боронитися на місці.

Там, по другім боці Стрипи в передмістя Зборова, Куклинець, положені високо на плоскорівні.

Поспішно, вже на очах ворога, — „на трое стріляння з луку“ — Поляки заложили тут оборонний табор. З одної сторони, на північ, був неперехідний став; з другої, від полудня, багна недоступні навіть для пішого; позаду Стрипа, і на ній переправи до Зборова. На цьому місці усталися в чотирокутник обозові вози і довкола них почато сипати вали. Це місце носить до тепер назву „Шанці“.

Польське військо усталилося у боевому порядку на схід від табору. Війська ділилися на центр і два крила.

В центрі, на самому чолі, стояла німецька піхота біля 1500 людей під проводом генерал-майора Гувальда; при піхоті, мабуть по її боках артилерія — невелика, ледви кільканацять пушок, під командою славного войовника Криштофа Арцішевського; для охорони артилерії були драгони. Позаду за піхотою стояв король під охороною надворної кінноти, в числі парусот коней. За королем була королівська піхота біля 1200 крісів; в резерві ще інші піші регіменти і дещо кінноти.

Праве крило було під проводом подільського воеводи Станислава Потоцького. На чолі поставлено гусарію 250 коней, козацьку кінноту парусот коней, драгонію 150 коней; пізніше наспіли хоругви Сапіги, в части вже знищені у попереднім бою, белзьке посполите рушення 500 людей; на кінці були недобитки перемиського полку.

На лівому крилі команду мав краківський воевода Юрій Любомирський. Попереду стояла тут козацька кіннота князя Корецького, 600 коней, за нею інші кінні полки, волюнтарії (охотники), недобитки посполитого рушення і панських полків, в резерві райтарія.

По боках обох крил, здовж у придорожних ровах поставлено ще піхоту.

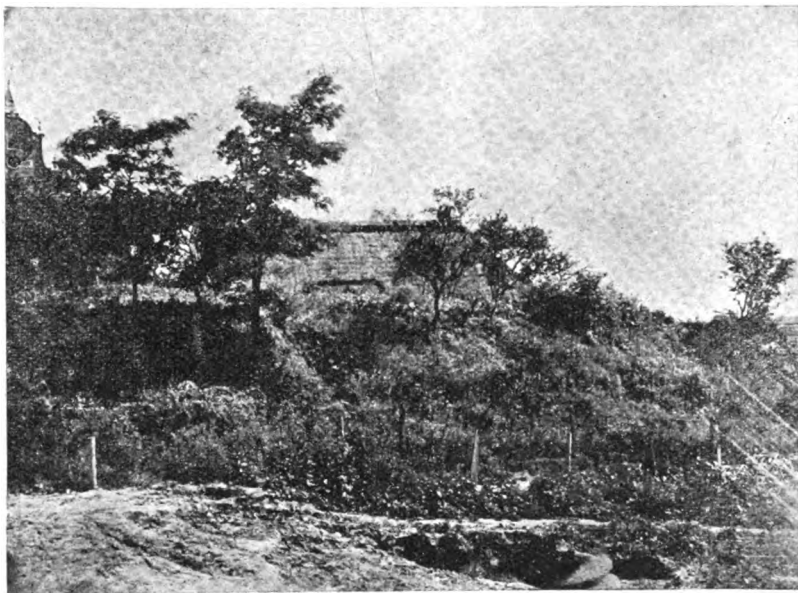
Хоч польське військо стояло вже у боевому порядку, не можна було почати боротьби, бо і табор не був ще впорядкований і по другому боці Стрипи кипіла ще боротьба. Військо посувалося повільно вперед, лише артилерія почала обстрілку, щоби не дати ворогові зайняти поля.

V.

Проти Поляків виступили від Озірної українські і татарські війська. Який був поділ і уставилення, про це не маємо майже ніяких відомостей. У першій

стрічі виступила тут, таксамо як під Метеновом, татарська кіннота під проводом Артимира-бея з невеликим тільки числом козацького комонника. Головні козацькі сили під командою Нечая були в резерві, — чи тому, що козацька піхота не поспіла ще на поле бою, чи з яких тактичних причин. Щойно другого дня козаки виступили на перше місце.

Супроти пасивности Поляків українсько-татарські сили підняли ініціативу. Татарська кіннота в розгоні вдарила на польські війська. Перша атака була на польське праве крило. Але польська драгонія і піхота, що стояли на боці, зустріли наступаючих стрільбою — Татари завернули взад. Але за короткий час друга кольона під проводом Артимира-бея знову рушила на Поляків, минула польський центр, де стояла піхота, і всею силою вдарила на польське ліве крило.

Зборів. Частина середньовічного валу від сторони с. Куклинець.
Фот. Я. Пастернак.

Під сильним наступом польська кіннота подалася взад, — кілька хоругов кинулося втікати. Втрати були значні, пострілено навіть кількох офіцерів. Король бачучи, що військо утікає, сам з добутих рапіром кинувся стримувати утікачів. Полки затрималися і почали контратаку. Але орда ударила на ново, відкинула Поляків вперла їх аж до середини табору. Ян Казимир знова намагався стримати утечу, х а п а в утікачів за в'язки, захоплював, хотів рубати, щоби не втікали. На підмогу вислано з резерви дві козацькі хоругви і дещо рай-

тарії. Піхота з бічних ровів почала стріляння, також з пушок вистрілено кільканацять разів.

Це стримало трохи Татар, але не надовго. Орда наперла третій раз і то з незвичайним завзяттям: „воріг, якби йому очі вибрано, летів на стрільбу і огонь“, Поляків засипано стрілами з луків, вояки падали з коней „як снопи“. До тогож від півночі, з захованих ровів почали виходити козаки, щоби атакувати Поляків з боку.

Але прийшла ніч і боротьба перепинилася. Татари уступили з поля і подалися до свого коша; Поляки повернулися до табору, який спішно окопувано валами.

VI.

Ніч з 15 на 16 серпня в польському таборі була дуже неспокійна. Пішли чутки, що король зі старшиною потайно відіхав, — це спричинило такий переполох, що деякі частини почали втікати. Якийсь Литвин побунтував 1000 люда вісткою, що короля нема і повтікали навіть деякі старшини. Король при запалених смолоскипах мусів об'їздити табор, щоби всі його бачили.

Ранком в понеділок 16 серпня виявилось, що ко-

зацькі і татарські війська ніччю оточили Поляків тісним перстенем з усіх сторін.

Татарський кіш стояв на дорозі до Озірної, у віддалі не цілої чверти миль від польського табору, майже на виду Поляків; навіть ханське шатро було видно. Орда так стиснула Поляків, так їм „відняла поле“, що навіть не було де покласти коней, — хто відважився піти далше, зараз його рубали. Польські коні слабли через недостачу паші.

Але Татари не ішли вже до наступу. Чи були втомлені боями попереднього дня, чи з якоїсь іншої причини — не проявляли активності. Тільки татарські герцівники разом з козаками підходили під чоло польського табору.

Головну акцію вели самі козаки. Першого дня боїв виступала тільки козацька кіннота, тепер була вже піхота і навіть артилерія. Козаки надійшли мабуть двома шляхами — і на північ від поля битви і на південь, козацькі атаки ішли з обох сторін. З півночі українські війська ударили на королівський табор, від полудня на Зборів.

Наперед розгорілася битва під містечком. Тут залишилася половина польських возів, що не встигли увійти до табору; челядь заховалася за міські паркани. З правильного війська була в місті залоза 400 драгонів.

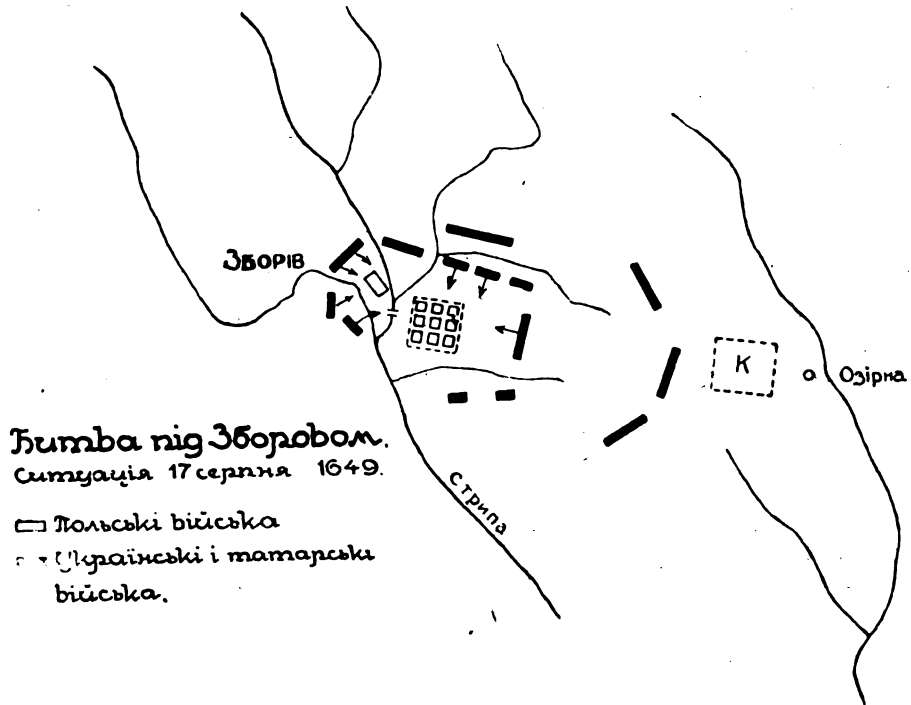
Козацька піхота почала регулярну облогу міста. Козаки висипали шанці, устали пушки і обстрілювали містечко, а опісля пішли до наступу — дерлися на вали і паркани. Польська драгонія не могла дати собі ради; затрублено на обозову челядь, — не дуже охотно ішла, але все таки де-що помогла стримати наступаючих.

Рівночасно інші козацькі частини пішли на греблю, що вела через Стрипу. Помости, які тут перше поставлено для переходу війська, король казав пізніше розкинути. Не залишено тут ніякої охорони на переправі; комунікація між табором та містечком була перервана. Козацьке командування підняло тепер плян добути цю переправу і звідси заатакувати королівський табор. До наступу рушили козацькі відділи; Татари допомагали їм тільки так, що кинулися грабувати польські вози під містом. Наступ на переправу був дуже небезпечний для Поляків: „дуже нам на цьому місці залежало“, писав польський офіцер, „бо якби нам і воду відняли, без труду булиб нас взяли.“ Король був дуже стурбований; не хотів ділити війська, бо чекав нападу від сходу, а треба було дати відпір і з цієї сторони, з заходу. Рішено вислати на ріку охотника. Сам король їздив по таборі, напамінав, просив, закрівав. Але значна шляхта і панські діти „на бій проти козаків і Татар ніхто не поїхав і хоронилися у вози свої, а інший під вози, завиваючися у покривала; а король ходив пішки, тих панят і шляхту з возів і зпід возів палашем виганяв до бою.“ Зібралася врешті обозова челядь, „пахолки худі і кухарі панські“ і пустилися на переправу, за ними щойно пішло справжнє військо.

Цей випад Поляків з табору стримав козаків, які видно не були ще тут впорядковані; козацьке вій-

сько відступило від переправи, а Поляки пустилися далше аж під містечко. Тоді і залоза з міста зробила вилазку на козацькі шанці і козаки під містечком знайшлися в двох огнях, — втратили три шанці і три хоругви. Говорено, що в цій сутичці лягло кількасот козаків і Татар.

Але успіх Поляків був недовгий. Польського війська було замало, щоби утримати оточення між табором та містом і прийшли більші козацькі сили, зайняли переправу й оточили ще тіснішим колом місто. Козаки на ново почали наступати на міські фортифікації, — говорено, що було десять наступів на місто. До помочі козакам стали зборівські міщане-Українці, показували дорогу, де в плиткі фосі і невисокі вали — і так козацьке військо опанувало місто. Полковник Матвій Гладкий перший вдерся між міські частокони.

Плян бою другого дня.

Маючи Зборів в руках, козаки приступили до головного завдання, — добувати королівський табор. Для цієї цілі використано наперед один важний пункт у Зборові — церкву Різдва Богородиці, чи може її високу дзвіницю. Це було місце найбільше висунене проти польського табору, козаки примістили тут свою артилерію і стали острілювати королівське військо. „Ворог з цієї церкви дуже тяжко наш обоз нагрівав“, писав польський старшина.

Рівночасно почався наступ на польський табор з інших сторін. Від татарського коша під Озірною налетіли на Поляків Татари; але це був тільки маскований напад, не підтриманий серйознішими операціями.

Головний наступ повели козаки від північного заходу. Козацька піхота і артилерія надійшли дець від Тустоголов, перейшли над зборівським ставом, під ослоною куклинецьких садів висипали шанці і почали острілювати королівський табор. „Між садами ховалися і наших дуже з пушок псовали“, оповідав очевидець — Поляк. Потім козацька піхота пішла до наступу на польські вали, стали „добиватись до окопів“, „по десператські штурмували“. В цій місці польський

окіп не був докінчений й козаки мало не вдерлися до табору. Але король сам особисто зорганізував оборону, їздив по таборі закликаючи, щоби всі ішли на вали. Зібралася знову ватага охотників і зробила вилазку з табору і козаків прогнано з шанців і забрано їм дві хоругви. В цій сутичці „козаків лягло немало“.

Козацькі війська по цій хвилевій невдачі не залишили наступу; зібралися нові частини і почали підступати під польський табор. Але нараз українське командування перервало воянні операції — почалися переговори. Ян Казимир бачив, що ситуація польських військ є безвиглядна і ще нічю вислав послів до гетьмана і хана просити перемиря. Богдан Хмельницький не мав охоти миритися, але хан боявся надмірного зросту козаків і заявив, що не буде вести дальшої боротьби з королем; гетьман рад-не-рад мусів розпочати переговори, що закінчилися славним зборівським миром 18 серпня 1649 р.

Зборівську битву Поляки відчували як велику поразку. „Цей день, поки Польща буде, залишиться пам'ятним упадком і різнею братії нашої, котрих трупи покрили на мило великі зборівські поля“, писав один з польських старшин по закінчених боях. Українській стороні не принесла вона нового триумфу, бо не повелось добути королівського табору; але все таки була се велика перемога, якої вислідом було те, що козаччина дістала напів незалежну територію Придніпрянщини, на якій Богдан Хмельницький почав організувати нову українську державу.

VI

По зборівській битві залишилися на місці деякі пам'ятники і топографічні назви. На місці метенівсько-зборівської битви відшукано три давні фігури.

1) Між Зборовом і Млинівцями на горбі, що на спеціальній мапі є означений як kota 379, є велика

кам'яна плита, що сторчить із землі вище метра; на ній з одного боку є слід зарисованих краями простих ліній, немов краї нагробної таблиці, нижче при землі вирізаний в камені хрестик.

2) Друга фігура була на теперішнім гостинці на kota 395; зруйновано її під час австрійсько-російських боїв. Є переказ, що цей пам'ятник поставив 1849 р. якийсь російський генерал, довідавшись, що на цьому місці спочивають козаки. В 1929 р. на цій місці поставлено новий хрест, але злочинні руки його знищили.

3) Третій пам'ятник є на полі між Зборовом та залізничною стацією; це кам'яна плита, широка 46 см, висока понад землю, на 56 см, на ній вирізаний хрест.

Одна з тих фігур згадується в описі ґрунтів Зборова з 1781 р. під назвою „млиновецької фігури“. Десь на границі між Зборовом і Млинівцями було поле зване „Окоп“.

З другої битви по східній боці Стрипи полишилася назва поля „Шанці“, де стояв польський табор. В цій околиці на спеціальній карті є назва „Окоп“ біля Гребельки; така назва стрічається також в парохіяльних актах.

В самім Зборові заховався досить добре міський вал від полуднево-західної сторони. Церква Різдва Богородиці, звідки козаки острілювали польський табор, не існує: розібрано її десь на початку XIX ст. і продано до села Цецеви, там вона згоріла під час світової війни, — не знати, чи залишилася у кого її фотографія. На місці, де стояла ця історична церква, тепер забудовання латинського пароха, — церковний ґрунт ще в давніші часи продано польському ксьондзові.

В Озирній дотепер пошукувань за пам'ятками зборівської битви не переведено.¹⁾

¹⁾ Порівн. І. Крип'якевич, На зборівським побоевищі, „Діло“ 1929 ч. 166-168.

Зовнішно - політичне положення об'єднаних українських армій у „Чотирокутнику Смерти“ в липні - серпні 1919¹⁾

Написав: Др. Василь Кучабський

В побідах проти большевиків у „Чотирокутнику Смерти“ показалося, як передтим підчас наступу Грекова в Галичині, що перемагані в одночасній війні на два фронти проти Польщі й Росії, українські сили вистарчали, щоби зеднані і вжиті в одному напрямку встоятися добре, однак проти одної лиш Польщі, або проти самої тільки Росії. Алеж-бо не було серед тогочасного відношення військових сил у Східній Європі дрібницею те, чим Україні тепер, після підходу Галичан на наддніпрянський протибольшевицький фронт, розпоряджали для боротьби проти большевиків. Перше місце серед їхніх сил займали Галичане. Блискучі побіди Грековського наступу наповнили їх гордістю й вірою в себе, велике національне нещастя втрати їхньої тіснішої батьківщини скувало їх в одну цілість, яка трималася в купі беззаастережним взаїмним довірям між старшинством і вояцтвом, залізною дисципліною, абсолютною невразливістю на всяку посторонню пропаганду. Стійка в відбороні, хоробра в наступі, мала ця армія щоправда меншу здібність маневрувати, ніж привичні в своїй дуже рухливій війні до форсованих маршів Наддніпрянці. Вона принесла теж зі собою на Наддніпрянщину дещо зі своєї давньої боязкості за свої крила й зади, тим більше, що вона знаходилася в країні з недовірчивим населенням, і тому ця армія не була така очайдушна як Наддніпрянці. Але за те вона відзначалася людяним поведінням з населенням²⁾ і це, просто як цілком виїмкова поява в цілій тогочасній Східній Європі, відбивало яскраво від загального здичіння, від безоглядності й жорстокості в однаковій мірі революційної як і контрреволюційної сольдатески. Це правда, що в Східній Європі було і по боці большевиків і контрреволюціонерів чимало військових частин, яких погорда смерті далеко перевищала Галичан, правда теж, що між ними бували також поодинокі абсолютно регулярні відділи. Але як ціла кількадесяттисячна армія з майже бездоганною внутрішньою організацією, з етапами, які не знали ніяких надужити, з таким приязним відношенням до населення, що ця армія не відплачувала по воєнному звичаю навіть за свої принагідні кривди, тільки вирівнювала всі непорозуміння по добру, — були Галичани військом, якому рівного Східна Європа не знала

¹⁾ Ця розвідка в одним із розділів широко закровної історично-політичної праці „Польсько-українська боротьба за Східну Галичину в рр. 1918-1923. Її генеза. Її перебіг. Її вплив на сучасне загальне положення в Східній Європі“. Цю працю автор приготував до друку в німецькому й українському виданнях. Інші розділи цієї праці появилися в „Дзвонах“, Річник І. ч. 1-2 і появляться в осінніх числах цьогож журналу.

²⁾ „Населення Вел. України почало цінити слухаяні та організовані гал. частини. Вони не грабували, не гвалтували наряд, а радо допомагали йому по змові навіть в домовій господарській праці“, так завважує наддніпрянський воєнний історик генерал М. Капустянський. Похід українських армій на Київ-Одесу“, Львів, 1921-22, часть III. ст. 51.

від часу упадку Німеччини, — і всі ці прикмети робили цю абсолютно регулярну армію здатнішою до того, щоб заспокоїти розхвилюваний край, щоб відновити в ньому міцний лад, державну адміністрацію й публичну безпеку, ніж якубудь іншу східно-європейську збройну силу. Отже народ аж лекше віддихав скрізь там, де він мав нагоду познайомитися з нею ближче, — і це принесло Галичанам необчислиму прислугу пізніше, коли вони тисячами лежали зголоджені й знуждовані, повалені пошестю тифу. Характеристичною річю для цього відношення було й те, що теж і зненавиджене і переслідуване всіми наддніпрянське жидівство звернуло свої симпатії до Галичан і помагало їм потім у багатьох місцевостях у їхніх тяжких часах. Тому не такою збройною силою, якої найбільше боялися, але зате такою якої її вороги — і большевицькі і Денікінські війська — поважали, була Галицька Армія, і це поясняло, чому ці противники пізніше старалися позискати її для себе, в такому часі, коли вона пропадала заповітряна і коли було легкою справою її знищити, замість переговорювати з нею. Для наддніпрянської держави з усім її безладям на задах її військ була ця армія набутком, якого серед тогочасних обставин взагалі не можна було оцінити занадто високо³⁾.

На другім місці стояли Наддніпрянці. Армія їхніх західних братів могла щоправда програвати битви, але вона була по самій своїй суті тим, що з себе уявляти мусить усяка збройна сила як підстава якоїсь держави. Але Наддніпрянці, як і зрештою всі інші армії контрреволюції, були по своїй суті споріднені не так з регулярними арміями⁴⁾, як радше з чужинецькими легіонами, зложеними з очайдушних головорізів⁵⁾. Ведені по части знаменитими старшинами генерального штабу колишньої російської служби, уявляли вони в себе надзвичайно відважну охорону границь⁶⁾, але щойно зеднання цієї наддніпрянської воєнної очайдушності з галицькою організаційною здатністю в запілля могло наповнити відібраний війною наддніпрянський простір якимсь змістом дійсного державного ладу. Отже ніколи не була Над-

³⁾ Пор. Капустянський, *op. cit.* Ч. III. ст. 15-17, Др. Степан Шухевич, *Спомини в української-галицької армії 1918-1920*, Львів 1928-1929, том III.

⁴⁾ „Взагалі фронт і командування (в наддніпрянській армії, В.К.) були далеко сильнішими ніж тил“, підкреслює Капустянський, *op. cit.* Ч. III. ст. 91.

⁵⁾ Битви Наддніпрянців з большевиками бували інколи надзвичайно повні втрат. „Ворог зробив останню спробу прорвати наш фронт і прожогом кинувся вперед“, так малює нпр. Капустянський, *op. cit.* Ч. III. ст. 115 смертельний бій одної оточеної большевицької дивізії 1. вересня 1919. „В 9-му полку (Наддніпрянців, В. К.) забито командира курія і всіх сотенних командирів. Призначених підчас бою нових сотенних командирів теж було всіх забито. Командира 7-мого полку двічі поранено... Одначе ворога відбито“. Це досить типічна картина багатьох наддніпрянських боїв — а їх були десятки.

⁶⁾ Пор. Капустянський, *op. cit.* ч. III. ст. 17-19.

дніпрянина Симона Петлюри така міцна, ніколи вона не була така близька до своєї державности, як після того, коли наспіли Галичане, і треба сказати, що Наддніпрянина як порядкуюча протибольшевицька сила тепер далеко перевищала підприяття Денікіна, бо в нього все ще панували такі самі, або й гірші відносини в запілля, як перед приходом Галичан у Симона Петлюри¹⁾.

Не лише з уваги на свою внутрішню здатність, але і теж щодо чистої мілітарної сили стояла тепер потуга Симона Петлюри лиш на третьому місці серед головних протибольшевицьких сил Східної Європи, зараз після Польщі й після армії Денікіна. Як відомо, офензива Галлера в Галичині в травні 1919 розпоряджала 60-65.000 мужа чистої бозвої сили, і це була найбільша мілітарна потуга в цілій тогочасній Східній Європі. А генерал Денікін підприняв, виходючи з Кубанщини, в травні 1919 свою широку закровну офензиву, яка завела його небаром майже під брами Москви, з такою боевою силою, яка виносила лиш 40.000 мужа, 193 гармати і 621 скорострілів²⁾ і щойно підчас посування вперед зростала. Тимчасом Українці, які — відрізані за весь час жньої боротьби від усього світа — не діставали з закордону майже взагалі нічого, начисляли галицьких військ 12 серпня 1919 р. 49.795 мужа в харчовому стані, з цього 18-19.000 мужа чистої боевої сили зі 157 гарматами і 546 важкими скорострілами, а регулярних наддніпрянських військ 34-35.000 мужа в харчовому стані, з цього 15.000 мужа чистої боевої сили зі 177 легкими й важкими гарматами й поверх 550 важкими скорострілами. Крім цього вони мали яких 15.000 нерегулярних повстанців. Отже разом мали Українці кругло 100.000 мужа при зброї, з цього регулярних військ 85.000 мужа в харчовому стані, а коло 34.000 мужа — без нерегулярних — в боевому з розмірно величезним технічним вирядом 335 легких і важких гармат і около 1.100 важких скорострілів³⁾, і це була така потуга, яка дуже добре могла булаб встоятися перед Денікіном і навіть перед Польщею. Вся разом большевицька потуга була щоправда від цієї армії мало-що не в десяток разів більша, але наддніпрянське селянство вже пізнало було до того часу, що Симон Петлюра не мав наміру — як реакціонери армії Денікіна — відбирати йому його революційної здобичі під видом ґрунту, і тому воно чимраз охотніше прилучувалося до нього проти большевиків, так що підчас того, як ціле запілля Денікіна дуже швидко спалахнуло полум'ям аграрної революції, запілля Симона Петлюри, опановане в занятій частині галицькими етапними військами, навпаки все більше утихомирювалося. В наслідок цього стало для Українців можливим — якщоб тільки їм удалося створити якусь добре функціонуючу державну адміністрацію і якщоб вони дістали потрібний для цього виряд ззакордону —, перевести запасну мобілізацію з дуже великими виглядами на успіх — і ця мобілізація моглаб доповнити їхню армію може навіть і на 400-500.000 мужа, так що підчас того, як армія Денікіна не мала ніякого коріння в простолюддю, то Українці навпаки мали змогу створити дійсну народню армію, яка навіть сам-на-сам може моглаб устоятися перед усією совітською по-

¹⁾ Поп. Elias Hurowicz, Geschichte des russischen Bürgerkrieges. Berlin 1927. 154-201.

²⁾ Hurowicz op. cit. ст. 144.

³⁾ Капустянський, op. cit. ч. III. ст. 90-91.

тугою, — при передумові, розуміється, що Українцям вистарчилоб організаційної й провідної здібности.

Але треба було двох передумов, щоб цей цілий чисто мілітарний рахунок міг здійснитися: по перше такої гладкої, доцільної зіграности й співпраці між Галичанами й Наддніпрянцями, щоб в якомусь найкоротшому часі була охоплена міцною державною зорганізованністю область занята Симоном Петлюрою, і по друге такої щедрої підтримки України з боку капіталістичного світа, якою тішилися Польща і Денікін.

Перша з цих передумов не сповнилася — і тому українська державність у „Чотирикутнику Смерти“ була з гори засуджена на загіладу з внутрішньо-політичних причин, а саме з причини галицько-наддніпрянського роздору. А що до другої передумови, то фальшивою в принята сьогодні між Галичанами думка, що ніби-то катастрофа була спричинена тим, що Українці штурмували своїми військами проти большевиків не на Одесу, тільки на Київ. Наскільки цей спір „Київ чи Одеса“, в безпредметовий, так що все одно, чи Українці йшлиб на Київ чи на Одесу, вони неминуче в „Чотирикутнику Смерти“ пропалиб, — це покаже розгляд міжнародньо-політичного положення Українців в „Чотирикутнику Смерти“.

Після переходу Галичан за Збруч до боротьби проти большевиків на Наддніпрянщині у липні 1919 р. повстало, з закордонно-політичного боку беручи, повірно таке положення, яке було передумовою інтервенційних плянів французького маршала Foch-а в лютім 1919⁴⁾. Аджеж пропозиція генерала Berthélemy змряла до того, щоб замирити Польщу з Галичанами і вжити їх на Наддніпрянщині проти большевиків. Тепер цей мир був Галичанам, хоч і проти їхньої волі, Польщею фактично накинений, бо тепер вони дійсно воювали лиш проти большевиків. Підійшовши 17 липня 1919 над Збруч, Поляки теж і собі не переслідували далі Галичан, — за виїмком їхніх незначних наскоків за Збруч для грабежу⁵⁾. Цей стан фактичного перемиря приняв навіть небаром форму писаного договору. Дня 20. липня 1919 вислав був Симон Петлюра військову місію на чолі з полковником генерального штабу Ліпком⁶⁾ до Львова, щоб вистаратися від Поляків не тільки формального перемиря, а ще й співпраці проти большевиків. Ця місія вимагала спершу від польської Начальної Команди на перші часи перемиря над Збручем, а на пізніше відступлення на річ Галичан областей на схід від т. зв. „лінії Дельвіга“ з 16 червня 1919 включно з Тернополем, — але вона покінчила свої ведені далі в Дембліні переговори з польським військовим представництвом під головуванням генерала Дурського договором із 1. вересня 1919, який признавав за демаркаційну лінію Збруч і — починаючи від Волочиск — ту східну границю для Польщі, якої вимагав Дмов-

⁴⁾ Себто в часі побуту місії Berthélemy у Львові. Інтервенційними плянами французької військової політики на Україні займається розвідка автора п. з. „Українська дипломатія і держави Антанти в 1919 ому році“, яка появиться в осінній числах „Дзвонів“.

⁵⁾ Капустянський op. cit. ч. III. ст. 96-97, 112. Шухевич, op. cit. Том III. ст. 18 f

⁶⁾ До цієї місії належали крім цього: Наддніпрянці підполковник генерального штабу Левчук, державний інспектор Мшанецький і сотник Руцький та Галичане сотники Семен Магалаєс, Остап Луцький і Роман Гузар; обидва останні попали туди з галицької місії отамана Шухевича, яка успіху не мала (Капустянський, op. cit. ч. III. ст. 92-95).

ський¹⁾. Це була така лінія, яка бігла по черз середу Волинь аж до Мозиря над Припятью, значно східніше від нинішньої східної границі польської держави. Але так чи сяк, а війна України проти Польщі була покинчена. Швидко після переходу через Збруч побільшили Галичане рука в руку з Наддніпрянцями посідану Симоном Петлюрою область кількакратно, так що майже по Припять на півночі, майже по Дніпро на сході, майже аж під Одесу на півдні сягала в решті решт хвилево опанована область. Отже Українці не мусіли прийти перед Париську Мирову Конференцію „з пустими руками“, перед чим їх у лютім 1919 р. остерігав Berthélemy, обіщючи їм за успіхи в боротьбі проти большевиків признання української державности. Осьтак — як здавалося — усе на це складалося, щоб Симон Петлюра осягнув тепер ту протекцію Франції, якої він так горячо бажав.

Супроти значної, власної вонної сили, яка у боротьбі проти большевиків побідно посувалася на всі боки вперед, почувся тимсамим Симоном Петлюра разом з наддніпрянським військовим командуванням в праві сподіватися, що після гірких досвідів у повстанню проти гетьманщини в листопаді 1918, після тої несподіваної жилавости, з якою поборювана звідусіль українська гидра не тільки втримувалася при життю виключно власними своїми силами, а ще й ставала знов міцніше на ноги, ні Антанта ні російська контрреволюція не поважуться й надалі легковажити український національний рух як якусь *quantité négligeable*, тільки що навпаки вони тепер признають українську державність одним із найважливіших факторів у боротьбі проти большевизму²⁾. Про це свідчило теж, що як тільки галицькі „большевицькі банди“ — як Галичан називало рішення антантської Найвищої Ради з 24 червня 1919 — покинули Східну Галичину, в Кам'янці Подільському осіла інтерналіянтська військова місія Французів, Англіяців і Американців, щоб приглянутися цим „бандам“ зблизька. Отже цій власне місії й предложив Симон Петлюра 30. липня 1919 свій плян знищення большевизму. Він вимагав від Антанти такої самої підтримки вонним матеріалом, яку отримували інші контрреволюційні армії, і він обіщовав повищити силу українських армій на 400-500.000 мужа. Ця обіцянка не була така вже дуже легкodusна — адже армію, яка мала такий добрий кадр як Галичани, дійсно можна булоб збільшити в пятеро, а загальна мобілізація прихильних уже в тому часі наддніпрянських селян не була фантазією, як нпр. у Денікін-

¹⁾ Політика Дмовського в розгляненя в розвідці автора п. в. „Польська дипломатія“ і „Східно-галицьке питання“ на париській мировій конференції в 1920-ому році, яка появилася в „Дзвонах“, Річник I. ч. 1-2. Цією демаркаційною лінією було: Волочеськ на східному березі Збруча в польських руках — Базалія в українських — Славута в польських — Шепотівка в українських — Корець в українських — Олевськ у польських — Мозир над Припятью в польських руках. (Капустяняський, оп. cit. ч. III. ст. 94).

²⁾ Капустяняський, оп. cit. ч. III. ст. 62-64.

ській армії, яка своїми знуцаннями заганяла селянство в отвертий бунт. Українська армія, так говорив далі Симон Петлюра, булаб негайно вжита проти большевиків, а про питання, чи Україна після знищення большевизму й надалі остане в якомусь державному звязку з Росією, чи навпаки повинна стати самостійною державою, малиб рішити після перемоги контрреволюції Законодатні Збори самої таки України.

Зі стратегічного боку керувався наддніпрянський плян такими міркуваннями: з наміром заняти Москву через Харків-Курськ-Орел саме посовується Денікінська армія з Донщини вперед. Тимчасом цій акції грозить як найбільша небезпека від того, що над Дніпром аж до Чорного Моря й до Одеси стоїть

Військова місія під проводом полк. Ліпка у Львові 31.VII. 1919 р. З Галичан сот. Луцький, сот. Магалає і сот. Гузар.

значна большевицька армія, яка загрожує лівому крилові й задам Денікінської армії й приневолює її звязувати значні свої сили на прикриття в цьому напрямку. Отже Українці мусять узяти на себе завдання знищити цю большевицьку армію і тому треба їх вжити насамперед для заняття Київів й Одеси, щоб вони пізніше долучилися до лівого крила Денікінської армії, рушили з Київів на північний схід аж до лінії Ніжин-Чернігів на північнім Лівобережжі і станули на цій лінії як теж і над Припятью по другім боці Дніпра. Рука-в-руку з лівим крилом Українців над Припятью мусілиб одначе здвигнутися з місця польські армії. Ці повинніб окупувати, від заходу йдучи, Білорусь на північ від Припяти і посунути над Дніпро біля Річиці на захід від Гомеля, під Могилів над Дніпром і під Витебск на північ відсіля. Російським контрреволюційним військам, особливо армії Денікіна, булоб тоді легко роздавити большевизм у замкненій з усіх боків Великоросії на побовищах навколо Москви. Ось і весь плян Симона Петлюри.

Наскільки доцільний був цей плян, щоб большевиків знищити — але щоправда не щоб на їх місці відбудувати одностаїну Росію —, настільки теж він був і неадійснимий і фантастичний, бо він відпові-

дав одним лише українським бажанням, але не відповідав ні російським ні польським намірам, так що в наслідок цього більшовизм став непереможною силою у Східній Європі.

Навіть для Румунії, у якої природньому інтересі в тому часі ще найбільше з усіх держав Східної Європи лежало створення якоїсь української буферної держави на захід від Дніпра — навіть для Румунії було з уваги на ще непевне посідання Бесарабії небажано, щоб відносини в Східній Європі в якомусь швидкому часі стабілізувалися, все одно чи з якоюсь самостійною Україною, чи й без неї. Отже бажання, щоб метушня в Східній Європі протягнулася по змозі як найдовше, але ж бо разом із тим теж і страх перед безпосередньою стичністю з більшовіками, казали Румунії запускатися тільки дуже нерадо в політичні переговори з Наддніпрящиною¹⁾, але за те постачати наддніпрянським військам набої в таких маленьких кількостях²⁾, що їх було замало, щоб дозволити на якихсь більше розгорнення наддніпрянських збройних сил, та було якраз досить, щоб Наддніпрянцям уможливити на ряд місяців безпосереднє прикривання румунської границі. Ця допомога була навіть до тої міри підозрілої вартости, що коли один наддніпрянський корпус — „Запоріжці“ — був у квітні 1919 приневолений в наслідок евакуації Одеси Французами і в наслідок більшовицького пролому на північ від нього — відступити з околиць на північ від Одеси на окуповану румунами бесарабську область, де той корпус роззброєно й інтерновано, то Румунія нарешті — в травні 1919 — вправді дозволила на поворот цього корпусу через Східну Галичину в середущу Волинь, але затримала всі його обози, зброю й припаси і їх ніколи вже не віддала³⁾. Отже навіть на Румунію не можна було спуститися: ціла румунська „допомога“ походила з тих припасів, які Румуни передтим у Наддніпрянців заграбили.

Ще гірше було що-до Польщі. В тому часі, коли Berthélemy робив у лютім 1919 свою мирову пропозицію Галичанам, була Україна без уваги на крайню невідрадні й сумні внутрішні відносини на „директоріанській“ Наддніпрящині більшою мілітарною потугою ніж Польща і ніж армія Денікіна, яка в тожу часі що-лиш організувалася. Теж інтервенційні пляни Foch-а ще не були в Парижі „Найвищою Радою“ відкинени. Отже оставала можливість, що в наслідок прийняття Berthélemy-вських умов Галичанам як теж в наслідок натиску французької мілітарної партії, яка в тому часі була близька до того, щоб запуснитися в якусь гру з Україною, переможуть у Польщі в її відношенню до України не погляди Дмовського, що Україна безумовно повинна бути поділена між Польщу й Росію, тільки навпаки переможе думка, що Польщі треба задоволитися на українських землях тим, що їй давав Berthélemy і

зрештою не треба перешкоджувати заснуванню якоїсь української держави, тільки навпаки треба навіть якийсь український буфер проти будучої Росії просто підтримувати. Але тепер ця картина змінилася цілковито. Франція не була вже тепер в Україні заінтересована, хіба що сама Польща захотілаб спекулювати на заснуванню якоїсь наддніпрянської державки, бо плян Foch-а вже там цілковито провалився і перемиг був цілковито погляд Clemenceau-а, який бажав не лиш на заході, проти Німеччини, а й на сході, проти більшовиків, обширної Польщі. А від часу Галлерівського наступу в травні 1919 перемиг у Польщі остаточно напрямом Дмовського. Він-же змагав до того, щоб насамперед — поки в бувшій Росії продовжувалася метушня — захопити таку східну границю Польщі, яка сягала значно далі на схід, між кордони нинішньої польської держави. Вправді бажаним було для цього напрямку з уваги на гноблення Українців колись у будучині, щоб відновилась одностайна реакційна Росія⁴⁾ — але поки-що в нього не було й на гадці робити хоч що небудь, щоб уже в найблищому часі — як це пропонував Симон Петлюра — більшовизм знищити, тільки навпаки цей напрямок прагнув того, щоб „російська колотнеча“ продовжувалась, аби Поляки мали час границю Дмовського не тільки мілітарно зайняти, а ще й для будучини забезпечити. В цім змислі було воно для Польщі з природи річи поки-що бажаним, щоб Україні ще якийсь час на схід від Збруча товклися з більшовіками. Тому й не переслідували Поляки навіть і без перемиря Галичан за Збручем. Але Поляки цілком точно здавали собі справу з того, що без своєї східної галицької воєнної бази Українці в ніякому разі не можуть встоятися проти більшовиків⁵⁾, і вони відкладали дальше посовування Польщі на Україні вперед з метою захопити — як цього вимагав Дмовський — ще й Проскурів і Камянець Подільський до часу, аж Українці в боротьбі проти більшовиків упадуть⁶⁾. В міжчасі Поляки змагали тільки до того, щоб — поки Українці були цілком заняті боротьбою проти більшовиків — легкими зусиллями, бо майже за плечима Українців, досягнути границю Дмовського на північ від Збруча і в середущій Волині. Цю границю подали теж Поляки 15. серпня 1919 представникам Симона Петлюри в Дембліні як демаркаційну лінію, і рівночасно вже маширували чотири, майже п'ять польських дивізій — з цього дві з Галлерівської армії — з 42000 мужа в харчевому і з 24000 мужа в бововому стані вперед, щоб досягнути цю границю⁷⁾. Наддніпрянці вмовляли в себе, що існування якоїсь наддніпрянської держави нібито

⁴⁾ (Michał Bobrzyński), Wskrzeszenie Państwa Polskiego, Kraków 1920-1923, Tom II. str. 147.

⁵⁾ »... Особисто я проти того, щоб польські війська відходили назад за лінію Дельвіга,« сказав шеф штабу польського східно-галицько-волинського фронту, полковник Кесслер 17. липня 1919 у відповідь на пропозицію перемиря з боку галицької місії отамана Шухевича, »бо це деморалізувало б наших людей і вони слушно питалиб, за що вони боролися й стільки жертвували, щоб прийти до Збруча. Але як думаєте висті з більшовіками війну, коли ви не маєте ніякої операційної бази?« »Якраз для того потребуємо цього шматка Східної Галичини,« відповів Шухевич (ор. cit. Том II. стр. 164-165).

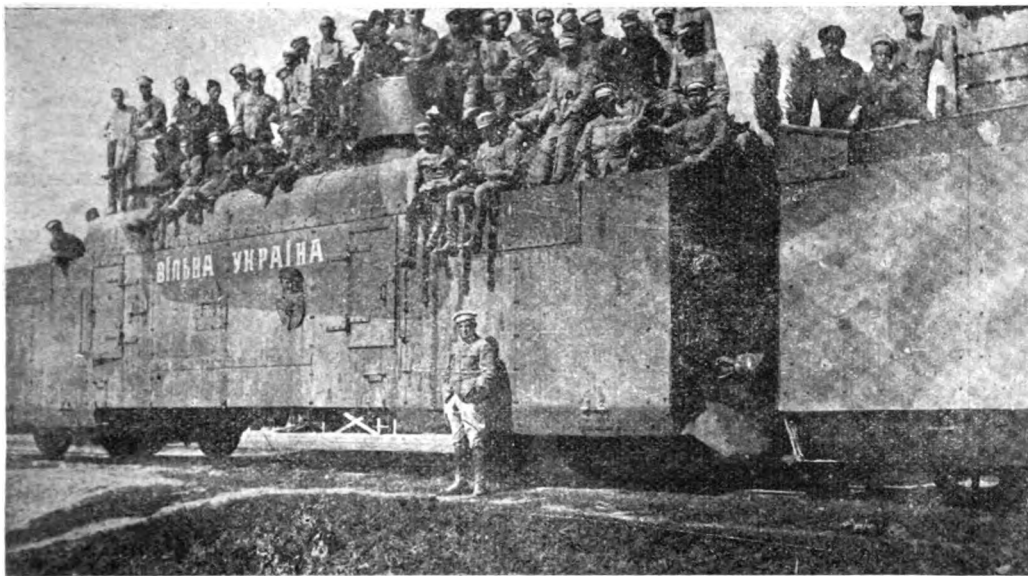
⁶⁾ Так теж і сталося пізніше, в листопаді 1919, коли Поляки окупували Камянець Подільський.

⁷⁾ Witold Hupert. Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołyń w roku 1919. Львів-Варшава 1928. str. 104-107.

¹⁾ Капустяняський, ор. cit. ч. III. ст. 87 замітка.

²⁾ Капустяняський, ор. cit. ч. III. ст. 7, 41, 87.

³⁾ „Європа не лише нам не допомагала і сама лякалася більшовиків, а навіть наші останні запаси амуніції відбирала і лишала нас з голими руками“, жаліється Капустяняський, ор. cit. ч. I. ст. 24. Добича, яку зробили при цьому Румуни, вносила: 80 легких і важких гармат, 700 важких скорострільів. 15.000 крісів, 7 міліонів набоїв до крісів, 34.000 гранат, 2.500 ручних гранат і 140 залізничних вагонів з припасами з одягу, вирядження й харчів. (Пор. теж Павло Христюк, Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. Відень 1921-1922. Том. IV. ст. 116).

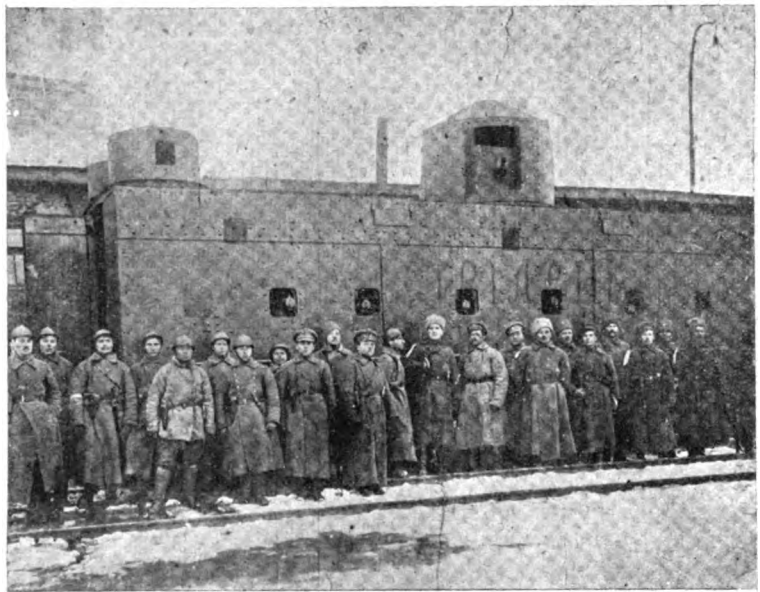

Панцирник УГА. „Вільна Україна“ в боях проти Денікіна під містом Кальним враз з пробовим курінем бригади УСС. у вересні 1919 р.

„лежить в інтересі Польщі“. Отже зі здивуванням, майже з вдячністю приймали вони до відома факт, що польські війська не переступали цієї границі Дмовського, хоч перемир'я з ними увійшло в силу аж 1. вересня 1919¹⁾, хіба щоб принагідно пограбувати наддніпрянські обози²⁾, і в цьому вони бачили потвердження свого припущення, що Польща далаб себе прихилити до воєнного союзу в змислі Петлюрового пляну. Вищі наддніпрянські військові кола тишилися навіть, що польська армія прикривала ліве крило української³⁾, так що на ґрунті цієї суто мілітаристичної наївності в політичних справах почали в цих кругах ширитися польонофільські сентименти³⁾. Тимчасом усе це не мало нічого спільного з ніякою склонністю Поляків брати участь у якійсь загальній коаліції — а ще до того з Українцями — для остаточного знищення большевиків. І тому Симон Петлюра будував щодо Польщі у ще значнішій мірі ніж щодо Румунії на леді, якщо він вірив, що ще знайде опору в Польщі, і не пізнавав того, що час для такої підтримки вже минув, що навпаки в польській політиці вже рішуче перемогла думка Дмовського про поділ України в союзі з Росією і що Українцям припадала тепер ще тільки сумна роля забезпечувати Полякам їхні здобутки на українських землях, аж поки Польща не зміцніє настільки, що „стане оплотом і заслоною сама собі“, а Українці за той час не прольють у своєму „Чотирокутнику Смерти“ останньої своєї крові.

Це уступлення Польщі й Румунії на бік споміж числа дійсних протибольшевицьких сил мало за свій наслідок — чого ані в тому часі ані пізніше не бачили польонофільські Наддніпрянці, а в напрямку на польонофілізм почав тепер теж і Симон Петлюра особисто розвиватися і то чимраз

гаючий геть від Москви й Петрограду автономізм згл. сепаратизм немосковських народностей — як ось Українців — і тих великоруських племен — як ось сибірські або донські козаки —, які зберегли були деякі рештки територіальної автономії перед петербурзьким централізмом. Другою уже занепадаючою основною силою східноєвропейської контрреволюції був колишній носій царського режиму, була реакція, репрезентована вищою верствою, зложеною

Панцирник УГА. „Стрілець“ на Великій Україні.

з великоземлевласників, промислових і торговельних капіталістів, зі старого старшинського корпусу та зі старої бюрократії, — реакція, яка в національному відношенні почувала себе „общеруською“ й була осіла у всіх провінціях колишньої Росії.

(Далі буде).

¹⁾ Пор. Капустянський, *op. cit.* ч. III. ст. 94.

²⁾ Пор. Капустянський, *op. cit.* ч. III. ст. 96-97, 112.

³⁾ Пор. Капустянський, *op. cit.* ч. III. ст. 95.

В Юнацькій Школі

(Спомини М. А.)

1. Після трагедії УГА.

Вночі з 26 на 27 квітня 1920 р. в с. Глубічку між Житомиром і Бердичевом, скінчив своє існування, зложивши зброю польським військам, 3 курінь І полку І бригади УСС.¹⁾

Ранком після ревізії завели нас Поляки до городу, окруженого парканом, де простояли до ночі. На ніч запровадили нас за місто, до галі, де колись стояли російські літаки. Тут був провізоричний табор для полонених Галичан і большевиків

До цієї галі приводили щодня нові відділи полонених. Наших старшин відлучили від нас й примістили їх десь у місті. Полонених брали до всяких робіт.

Одного дня прибули до нас бувші старшини 3 куріня (пор. Іваницький, пор. Галушка й інші). На шапках мали вже жовто-блакитні відзнаки. Вони повідомили нас, що стараються за прийняття нас до Армії УНР. Після короткої гутірки вони відійшли до міста. За якийсь час прибув польський старшина і виділив зпоміж полонених усіх Галичан. Нас відпровадили на стацію, де ждали на нас наші старшини. Ми сіли до вагонів і відіхали до Житомира.

На стації в Житомирі повівав білий прапор з червоним написом: „Хай живе вільна Україна“. На стації залишила нас польська сторожа й провід над нами переняли наші старшини. Під їхнім проводом удалися ми до будинку гімназії при Пушкінській вулиці, де улажено збірну станицю Галичан. Сюди прибули деякі Галичани з Києва, які донесли нам про долю тих, що були в Коші ЧУГА, в Києві.

Старшини вислали делегацію до начального командування військ УНР. і в зв'язку з тим агітували серед стрільців за вступленням в ряди Армії УНР. Одначе стрільці-селяне рвалися домів; не чекаючи на перепустки від польської військової влади, що зволікала з їх видачею, щоденно відходив гурт стрільців-селян пішки до Галичини. Дуже незначне число стрільців (між ними і я) пішли за голосом старшин, заявляючи охоту вступити на службу до Армії УНР.

В половині травня прибули польські старшини до нашої станиці. Зробили збірку бажаючих вступити до Армії УНР. і заявили, що хто не хоче, цей відіде домів. Після того ми відійшли під проводом наших старшин на двірець, щоби відіхати до уенерівської частини до Бердичева. Ті, що не заявили своєї охоти вступити до уенерівської армії, залишилися в Житомирі під опікою польської військової влади. Чи скоро дісталися до Галичини, не знаю.

В Бердичеві в казармах на Лисій горі формувалася в той час б запасна бригада Армії УНР. Там і зголосився наш відділ. Прибувших галицьких старшин приділено до сформованої старшинської сотні, а із стрільців і підстаршин сформовано сотню, доповнену свіжими тамошніми добровольцями. Ми вже застали кілька сотень сформованих із Придніпрянців, що були

після листопадової трагедії 1919 р. інтернованими в Польщі. Було це військо вже вимуштроване та добре умундуроване; на російський лад роблено що вечора „провірку“, після якої відспівувано „Отче наш“ та „Ще не вмерла“. Одна з тих сотень містилася в казармі в нашій сусідстві; в цій сотні бунчужний учив вечорами співати народніх пісень.

Інакше представлялася сотня, в яку попали Галичани. Бунчужним призначено сюди Галичанина, що будучи в польським полоні замішався між Наддніпрянців, і в цей спосіб відістався з-за дротів. Добровольці з Волині і Київщини були збираниною, під національним оглядом не дуже відомою. Після сотенної провірки затягнули „Отче наш, іже всі на небесех“, одначе „Ще не вмерла“ не втяли. Треба було піддавати їм слова гимну; щойно за словами неспівучих Галичан підтягали вони „Ще не вмерла“.

В 6-ій зап. бригаді побув я не більше тижня. Після того, коли вибрано стрільців з відповідними кваліфікаціями до юнацької школи, я теж зголосився туди. Дня 24 травня прибув наш відділ юнаків-новиків з 6 зап. бригади до станиці „Камянецької Пішої Юнацької Школи“ у Винниці в забудованнях Мурів.

Юнацька школа була тоді щойно в стадії формування. Начальником школи був полковник О. Пучківський, його помічником (директором наук) підполковник Лорченко, старий педагог, здається директор гімназії із Сквири (про Сквиру й організування там українського руху він дуже часто натякав). Школа складалася з одної пішої сотні та кулеметної чети. Нашим відділом доповнено кулеметну чету й утворено кулеметну сотню та сформовано другу пішу сотню. Пізніше з нового напливу юнаків сформовано третю пішу та кінну й гарматну сотні.

Мене приділено до кулеметної сотні. Командантом її був сотник Ліханський, молодшим старшиною був хор. Созонтів; пізніше в Камянці приділено ще пор. Луцького. Всі вони були — на мою думку — свідомими Українцями. Із молодших старшин, що були в інших сотнях, тішився симпатією юнаків молодий Кубанець хор. Погиба; коли ми прибули з Бердичева, він одинокий зі старшин ввійшов у наш гурт і розпитував, звідкіля ми; довідавшись, що в нашій відділі багато Галичан, заявив хор. Погиба, що він з далекої Кубані, висловлюючи бажання, щоб усі Українці від Карпат по Кубань зєдинилися для виборення своєї державности. Серед юнаків-Наддніпрянців був елемент ріжний: були Українці свідомі, були й новоспечені. Свідомі Українці ставилися до Галичан прихильно, менше свідомі займали або неясне становище або витворювали свої погляди щодо нас на основі інформацій польонофільського „Українського Слова“, яке виходило в Житомирі.

Поza військовим та фізичним вишколенням, що відбувалося все перед полуднем, були пополудні виклади в обсягу військового знання та українознавства. Не відбулося тих викладів у Винниці багато з причини нашої евакуації після прорвання Буденним польського фронту в перших днях червня. Лекції із внутрішньої та полевої служби, подавані молодшими старшинами, обмежувалися до читання

¹⁾ Гл. „ЛЧК.“ 1930, кв. V, стор. 9-10 „Із стрілецьких споминів“; в цім нарисі, писавім в часі побуту на чужині, де не було у мене записок, вкралися помилки в датах, які ось тут спростовую: замість „з 10 на 11 квітня“ має бути: „з 13 на 14 квітня“, зам.: „22, 23, 24“ має бути: „24, 25, 26“ (роз. квітня).

статутів. З педагогічним хистом викладав телефонне діло старий підполковник Лорченко. Він все захоплювався юнаків до щирої праці та використання кожної хвилини. З викладів українознавства дуже захоплювали юнаків лекції з історії українського письменства В. Чехівського, б. прем'єра в першому кабінеті міністрів Директорії УНР.

Коло 10 червня ми покинули Винницю. Юнацька Школа відмашерувала в напрямі Кам'янця; незначну кількість юнаків приділено до вартування при вагонах з майном Школи, що після від'їзду з Винниці остановилися на якийсь час на станції Гречани біля Проскурова. Тому, що мої чоботи ще з Галицької Армії не надавалися вже до маршу, приділено мене теж до тих „маркирантів“, що їхали поїздом. З нами був також підполк. Лорченко. Він зібрав раз в Гречанах юнаків та говорив дещо на тему наших завдань; притім висловив він свою радість з приводу того, що серед юнаків в Галичани, „у яких національна справа стоїть дуже високо.“

З кінцем червня прибули ми до Кам'янця; майже рівночасно примашерувала Юнацька Школа. Юнаки, що були в цій марші, оповідали про переполох сільського населення перед союзним військом, яке чинило різні пакости. В Кам'янці задержалися ми на короткий час; червоні вже зближалися. Польські війська опустили Кам'янець на два дні перед нами.

В той час довідалися ми про поїздку В. Винниченка з закордону на радянський бік; це викликало в декого з нас надію на примирення УНР з Радянщиною, бож союз УНР з Польщею був не тільки для Галичан, але й для свідоміших Наддніпрянців болючим.

Около 10 липня опустили ми Кам'янець й подалися до галицької границі в напрямі на Жванець. По дорозі в часі відпочинку шкільний лікар, молодий Кубанець Теліга вигравав на бандурі думи Шевченка: „Встає хмара з-за лиману“ (Тарасова ніч) та „Літа орел, літа сизий“ (Гайдамаки).

Поминувши Жванець, зближалися ми до Збруча. Яких 500 кроків перед Збручем відпочинок. Я користаю з того і йду над Збручем; передімною галицьке село Окопи. Якраз до мосту над Збручем надіхала підвода з козаками й скорострілом. Чую слова козаків: „От ми вже в себе дома;“ — мабуть Галичани, думаю. Підходжу до них і довідуюся від них, що вони дійсно Галичани; в в Херсонській дивізії, якої командантом в відомий в часів українсько-польських боїв у Львові полк. Долуд; самаж Херсонська дивізія майже самі Галичани з І. бригади У. С. С.

Посуваємося даліше на захід; минаємо тихі галицькі села; ті самі селяни, що перед роком з плачем прощали Галицьку Армію, тепер байдужно глядять на нас. Польське військо вже опустило ці околиці, тільки денеді можна було стрінати переляканого польського воюка, що блукав відірвавшись в паніці від свого відділу. З Окопів через Бабинці, Звинячку, Мельницю, Шупарку, Заліщики прибуваємо до с. Жежави; тут на поромі переправляємося через Дністер. Вночі приходимо до Городенки і негайно ладуємо своє майно до вагонів. Ще вночі виїжджаємо з Городенки; їдемо через Коломию, Станиславів, Ходорів, Стрий, Дрогобич, Самбір, Хирів, Перемишль, Ярослав, Ланцут, Ряшів до Ясла. В часі постою поїзду на станції не вільно було виходити на місто; на кожному дворі була польська варта. Це так виглядало мов би то ми їхали за дроту й тому дехто з юнаків пробував утечи до Дієвої Армії.

В Яслі пробули ми менше більше тиждень. Школа квартирувала в місті, кулеметнаж сотня біля станції в забудованнях тартаку. Під кінець нашого побуту в Яслі прибув сюди полковник (опісля генерал) Микола Шаповал і перебрав від полк. Пучківського провід над Школою.

Одну подію з нашого побуту в Яслі хочу подати. Майже перед самим від'їздом улаштувала кулеметна сотня у своїй станиці вечірок, на яким в приязности запрошених власників тартаку відспівано українські народні пісні. На другий день перед самим від'їздом вислано мене як знаючого польську мову до власника тартаку в справі належитости за квартиру. Власника я не застав, тільки його жінку. На мов зчудовання заговорила вона до мене по українськи, признаючись, що в по походженню Українкою, та що походить з Бучаччини. Говорила, що її зворушили наші пісні й просила, чи не моглиби ми її оставити якого українського співака з нотами. Видно, що наша пісня була для цієї заточенниці вшан-зіллям.

Виїзд з Ясла був по наказу Гол. Отамана, що хотів мати Юнацьку Школу в прифронтівій полосі. Через Сянік, Хирів, Самбір, Стрий, Ходорів прибули ми около 25 липня до Станиславова. В Хриплині біля Станиславова в вагонах була в той час ставка головного Отамана. Ще заки ми вигружалися з вагонів для постою в Станиславові, зробив от. Петлюра в товаристві прем'єра В. Прокоповича перегляд поодиноких сотень Юнацької Школи.

Цей перегляд був досить дивний. Сотник Ліханський уставив кулеметну сотню біля вагонів і здав звіт от. Петлюрі. Цей приняв звіт і проходжувався даліше з Прокоповичем, а доходячи до Ліханського кидав якийсь запит відносно нашого вишколення.

В Станиславові помістилася Юнацька Школа в будинку тюрми на Діброві, відомої задля побуту в ній М. Січинського. Як помічника начальника школи приділено в перших днях нашого побуту на Діброві полковника Трутенка. Після вичищення вільних келій, від яких спершу віяло відразою, ми скоро привикли до цієї нашої станиці. За часів української влади в Галичині стояв тут Кіш У. С. С., по яким залишилася таблиця на каплиці коша. В цій бувшій стрілецькій каплиці улаштовано бібліотеку й читальню. Тут також виголосив ген. М. Шаповал кілька викладів на тему українського державного будівництва. У своїх викладах підчеркнув Шаповал між іншим неможливість збудування української держави без співучасті Галичан, які в націю скристалізованою в західно-європейським значінні та мають кадри національно свідомої інтелігенції. Тому — на його думку — хибною в політика того українського уряду, що зрікається навіть хвилево Галичини. „Ми можемо — говорив ген. Шаповал — зрєктися на якийсь час Волині, Чернігівщини і це нам не перешкодить в будуванні української держави, але без Галичини ми української держави не збудуємо.“ Крім ген. Шаповала мав ще виклад на тему нашої політичної орієнтації міністер праці О. Безпалко. Проф. І. Фещенко-Чопівський зреферував господарське становище України до Московщини.

З огляду на плянований відступ уенерівських військ на правий бік Дністра вислано в половині серпня Юнацьку Школу на Дністер під Галич для вартування, заки переправиться Дієва Армія через ріку. В часі нашого вартування переправлялася через Дністер біля Галича Київська Дивізія Ю. Тютюника.

Переpravлялися смагляві, закалені в бою козаки, ріжно вбрані, тільки стріхаті із шликами шапки були козацьким одностровом. Глянеш на них і здається тобі, що бачиш колишніх Запоріжців; любуючись їхнім бадьорим виглядом забудеш на хвилину про сумну дійсність.

В Станиславові ми знову до вагонів. Ще перед виїздом довелось нам бачити командуючого Дієвою Армією ген. Омеляновича Павленка. Не зсідаючи з коня, велів юнакам стати кругом себе. Говорив галицьким виговором. По короткій бесіді просив юнаків заспівати пісню, яку найбільше люблять. Юнаки затягнули „Не пора,“ а опісля „Ми гайдамаки.“ Павленко усміхнувся та сказав після відспівання цих пісень, що він думав, що юнаки найбільше люблять „Ще не вмерла“.

Зі Станиславова відїхала Юнацька Школа до Надвірної. Деякі з юнаків Галичан, що мали знайомих в тих околицях, опустили школу. У мене було бажання, щоби ми як найскорше відступили до чехословацької границі; там мігби я дістатися до своїх Галичан. Хоч до мене відносилися товариші Наддніпрянці дуже ввічливо, то все таки душевно не чувся я добре.

Тимчасом червону армію відкинено від Дністра й ми знов повернули до Станиславова. Після пово-

роту Юнацька Школа помістилася на якийсь час в будинку вселюдної школи при вул. Липовій, а на виклади ходили ми до будинку української гімназії при тійже вулиці. Згодом, коли почато шкільне навчання у станиславівських школах, перенеслися ми знову до своєї попередньої станиці на Діброві.

Майже двомісячний побут в Станиславові дав змогу продовжувати вишколення. Почалися знову виклади з військового знання та українознавства. Українознавство подавали нам учителі української гімназії, а саме Кисілевський — мову, Чайківський та Лепкий — літературу, а Рудницький географію України. Історію України викладав професор Кам'янецького університету В. Біднов. Серед військових лекторів були такі, що з трудом говорили по українськи.

З кінцем жовтня відвідав я свою рідню. Розвідавшись, що ще зможу далі вчитися в гімназії, рішився я звільнитися з Армії УНР. Тому після повороту з відпустки подався я до шкільного рапорту в цій справі; одначе заки розглянено мов прохання, мусіли ми покидати Станиславів та їхати за Збруч. Про цей останній мій побут за Збручем згадав я вже в іншій місці.¹⁾

¹⁾ Л. Ч. К. 1930, ч. 12, стор. 7-8. „Останній відступ.“

Окремий Стрілецький Запорожський Курінь

(Причинки до історії Українського Війська 1917-1920 рр.)

Написав Р. С.

Під натиском большевиків від півночі з боку м. Білгорода і від сходу та полудневого сходу з боку м. Чугуїва і Змієва евакуовано 1 січня 1919 року м. Харків. Харків саме в цей день знайшовся в смузі бойових ділань, а крім того можна було в зв'язку з наближенням большевиків сподіватися заворушень серед місцевих робітників, успосіблених дуже прихильно до большевиків. Нажаль в місті майже не було збройної сили — все було на фронті. В складі Харківської Місцевої Командатури евакуовано „Команданський курінь“, який в тім часі складався з 40-45 старшин і десятки козаків, бо щойно починав своє існування. Ще перед 1 січня евакуовано до м. Полтави всі повітові командатури Харківщини з міст вже опанованих большевиками.

Штаб Армії Лівобережного фронту знаходився під той час в м. Полтаві й туди напочатку виїхали всі установи з Харкова, щоби одержати остаточні розпорядження про своє майбутнє. Штаб розпорядився в той спосіб, що зарядив відсилку всіх установ до м. Винниці в розпорядження Військового Міністерства, а Команданський курінь Харківської Місцевої Командатури на внесок команданта полковника М. Попсуй-Шапки переіменував у „Окремий Стрілецький Запорожський Курінь“ і визначив йому м. Лубні на місце постю, давши тритижневий термін на сформування. Внесок полковника Попсуй-Шапки базувався на бажанні всієї старшини куріня, зокрема нового його команданта, який був раніше в складі запорожського корпусу, тому й курінь став запорожським.

Командант куріня був призначений і начальником залоги м. Лубень та йому підпорядковано Золотоношського і Хорольського „війських начальників“ — місцеві органи для обрахунку і поклику зобов'язаних військовою службою. Зроблено було це нате, щоби курінь мав звідки брати людей для доповнювання. На організаційну працю і харчування людей одержав командант куріня згори двадцять тисяч карбованців від Армійського Інтенданства. Необхідно сказати, що сума та. навіть і в тім часі, була аж надто малою. Дня 5 січня курінь приїхав до м. Лубень і напочатку залишився у взгонах на стації, а дня 8 січня розташувався в місті, зайнявши призначений йому лубенським повітовим комісарем будинок духовної школи.

В Лубнях перебували в тім часі: кадри 36 піхотного полку, команданська кінна сотня так звана „Тимківська“ (від с. Тимки), між іншим цілком збольшевичена і розгромлений в часі повстання проти гетьмана штаб 12 дивізії. Повітовим командантом був хорунжий Сузима. Його помічником хорунжий Синельник. Як відомо, був це час, коли місцева адміністрація так військова, як і цивільна не мала зв'язку з центром, була дезорієнтована, заскочена бігом подій і тому ніякої активності, хочби й хотіла, не виявляла, а лише пасивно приглядалася щораз то глибшому збольшевичуванню деяких груп населення під впливом агітації большевицьких комісарів та цілковитій пасивності, байдужості решти. Так було в Лубнях, очевидно так було, коли й не гірше, в інших містах та населених пунктах, загрозованих нестриманою навалою больше-

вицьких військ. Збольшевичена голота, якій потурав Лубенський начальник міліції та яку ідейно наставляв голова Лубенської земельної управи Сухенко, прибрала дуже нахабну агресивну поставу. Повітовий комісар Мусієнко, слюсар з кременчуцького залізничного депо, людина хоч і скрайноліва, але національно свідомо та урівноважена, з огляду на своє попереднє соціальне становище не вважав для себе зручним рішучо боротися з большевицькою практикою пп. Сухенка і начальника міліції (прізвища не памятаю), щоб не наразитися на закиди, що є контрреволюціонером і потурав через те буржуям (тоді такі закиди видавалися найстрашнішими). Місто через те, а навіть найблизчі його околиці, були стероризовані „Тимківцями“ і міліцією, які коли й не виступали ще отверто по боці большевиків, то лише тому, що напочатку фронт, себто московські большевики, був ще далеко, а потім вже боялися Запорозьського Куріня. А повітовий командант, якому безпосередньо тимківська кінна сотня підлягала, просто був змушений мовчки терпіти і розпоряджати нею як збройною силою для цілей ексекутивних, без її згоди на це, не міг. 36 піхотний полк намагався заховувати в тій ситуації неутралітет, який полягав у тім, що старшини і підстаршини полку тихенько сиділи в касарнях, що були за містом, бо боялися підставляти свою голову в борбі за Україну (така була політика команданта полку), сподіваючись очевидно, що хтось буде за них битися й що „якось то воно буде, а як наблизитимуться большевики, то тікатимемо“, так принаймні сказав командант полку новому начальникові залоги, коли той заїхав до нього з службовою візитом й заговорив про координацію діяльності, хоч і міг на правах начальника залоги впрост наказувати.

Спроба начальника залоги звязатися з Золотоношським і Хорольським „військими начальниками“ жадних наслідків не дала, бо там вже наказували місцеві отамани, що нікого й нічого не визнавали, а головне дуже не любили й боялися будького ладу. Саме тому Запорозьський Курінь дістати звідти поповнень не міг, а про оголошення мобілізації в Лубенському повіті, як виявилось з розмови з Лубенським „війським начальником“, й мови бути не могло, бо попередні такі спроби кінчилися нічим — ніхто на поклик не зголошувався. Потрібна була ексекутива, якою ані повітова адміністративна влада, ані волосна не були, а на команданську сотню розраховувати не можна було. Вживатись для такої цілі Запорозьський Курінь, що був властиво лише кадраю з кількох десятків людей, себто вислати його на повіт, було і недоцільно і небезпечно, бо тоді місто опинилося б цілковито в руках „Тимківців“, які лічили понад сто люда. Таким чином курінь мігби розраховувати на поповнення лише охотниками головно зпосеред місцевої свідомої національно інтелігенції, яка й справді широко відгукнулася на заклик команданта куріня. В отакій обстанові належало сформувати Запорозьський Курінь, одну з кращих частин Українського Війська.

На фронті обстановка склалася дуже несприятливо, бо вже через кілька днів після приїзду куріня до Лубень, українські війська залишили Полтаву, відступаючи на Кременчук. Оборону напрямку Полтава-Ромодан полишено Запорозьському Куріневі. З півночі на лінії Прилуки-Ромен бився з большевиками Чорноморський Кіш та якісь незнані з своєї сили

формації під командою „отамана“ Гавришка. 16 січня командант куріня не міг вже получитися телеграфічно з штабом армії в Кременчузі і був змушений безпосередньо зноситися з Генеральним Штабом у Київ. 17 січня виявилось в часі спроби звязатися з Прилукою а потім з Пирятином, що Чорноморці по боях з большевицькими ватагами відійшли до ст. Гребінки і що Гребінка є загрожена з двох боків, бо ще й від м. Золотоногі, де зорганізувався відділ з 3000 місцевих большевиків. Така ситуація була дуже прикрою, бо куріневі грозило відрізання від єдиного шляху відвороту на Київ, а треба зазначити, що тоді всякі операції провадилося головно вздовж залізниць. Щоб затримати вузол Гребінку в своїх руках, командант куріня призначив для її оборони одну сотню з 35 козаків при двох кулеметах під командою сотника Мусієнка (навіть не родич повітового комісара), а решту куріня підготував до наглого в кожній хвили вимаршу на двірець і відїзду на Гребінку та разом з тим про таку ситуацію повідомив Генеральний Штаб, який наказав триматися в Лубнях, обіцюючи надіслати підмогу.

На протязі двох тижнів постою в Лубнях на заклик команданта куріня зголосилося на службу охотниками понад 50 осіб, переважно гімназистів і взагалі молодиків з місцевої інтелігенції. Не було ради, щоб відмовитися від такого вартісного поповнення, бо хоч дуже треба було берегти молоду інтелігенцію але й треба було виконувати своє завдання, та зрештою потрібний був приклад. А поповнення тим більше було конечне, що така пекуча обстановка на фронті (Гребінка) вимагала цього, як і в самих Лубнях ситуація була дуже напруженою. У звязку з наближенням большевиків Тимківська кінна сотня зайняла у відношенні до куріня виразно агресивну поставу, так що доводилося на ніч забезпечуватися вартами на вулицях, що провадили до будинку бурси, де курінь містився. Справді „тимківці“ дуже, як нам було відомо, боялися куріня, бо чутка перебільшувала його склад, а найголовніше те, що багато горворилося про „залізну“ дисципліну в куріні, який мовляв складається з самих контрреволюціонерів, бо зі старшин та гімназистів. Така опінія про курінь була нам дуже на руку, бо до останньої хвилини перебування куріня в м. Лубнях панував там цілковитий спокій, що давало можливість увесь вільний час присвячувати вишколенню молодиків, щоб з них зробити хоч сяких таких вояків, щоб хоч навчити їх поводитися з крисом та гранатою. В організації теж дещо зроблено, налагоджено харчування, дещо зроблено з одягу, придбано від Німців, які виїздили до дому, декілька коней, наразі під скоростріли і харчовий віз. На 20 січня курінь складався з 57 старшин і 51 козаків.

Десь за пару днів дістав командант куріня доповідь від сотника Мусієнка з Гребінки, що Чорноморці залишили вже Гребінку й відходять на Київ, а зі ст. Драбово Барятинська наступають большевики. Треба було рушати на поміч. Виставивши дві варты по 7 людей, одну на вулиці, що провадила до будинку, другу в середині й виславши стежу на місто, командант куріня з рештою і з одним скорострілом рушив на Гребінку. Приєднавши в Гребінці сотню сотника Мусієнка, курінь в пристосованій до бою вуглярці (імпровізований бронепотяг) вирушив у напрямку ст. Драбової. Підїздаючи до неї, видно було, як по горбах навколо розгорталися в розстріальну люди, яких було коло 500-600. Не могло

бути й мови про бій, бо висліди його були згорі ясними, треба було щось видумати, щоб затримати ворога й успіти евакуюватися з Лубень. Саме в той час, як „бронепотяг“ тихо посувався наперед, далось зауважити, що від ст. Драбової відходить на зустріч паротяг з одним вагоном. Зміркувавши, що цей потяг не готується до бою, командант куріня з адютантом і ще одним старшиною вилізли з вуглярки і пішли на зустріч потягові, який вільно посувався. Там це запримітили і потяг став, висіла з нього купка людей і пішла на зустріч. Зійшлися. Виявилось, що вони знають, хто це проти них і просять їх не зачіпати, бо вони, збройною силою „Золотоношської республіки“ і втручатися в справи сусідніх повітів заміру не мають. Командант куріня вимагав, щоб вони негайно вернули до Золотоноші й здали зброю місцевій владі, а самі розійшлися по хатах. То були мобілізовані згідно з телеграфним розпорядженням команданта куріня, які служити не бажали. Тут же командант куріня через тих делегатів вислав розпорядження до Золотоноші про припинення мобілізації й звільнення вже змобілізованих. Делегати відіхали і за якийсь час далось спостерегти, що люди з розстрільної сходяться до двірця. Курінь відіхав на Гребінку, де знов залишено сотню сотника Мусієнка, а решта відіхала до Лубень. Командант куріня остаточно вирішив залишити Лубні й про таке своє рішення повідомив Генеральний Штаб, від котрого одержав наказ затриматися в Лубнях ще одну добу, бо з Києва вже вислано підмогу.

На другий день над вечір сотник Мусієнко з Гребінки доповів, що він з боєм відходить вдовж залізниці на Лубні, тиснений Золотоношською бандою. Йому наказано затриматися на ст. Лазорки і чекати підходу куріня. Тимчасом надійшла ніч, на протязі якої зайшли такі події: золотоношські большевики на ніч відійшли на ст. Драбову, а на ст. Гребінку прибув з Києва загін Січових Стрільців в 240-300 людей з полковником Сушком на чолі. На світанку 23 січня не поінформовані про це Золотоношці знов потягом приїхали на Гребінку і коли почали вилізати з вагонів, то впали просто на приготованих до бою Січових Стрільців. Сильно побиті, залишаючи поверх сто забитих, золотоношські большевики втікли в напрямку с. Драбової. Коли надіхав Запорозький Курінь, то вже все було скінчене й Січові Стрільці висиплялися. В розмові з начальником штабу загону полковником Сулковським виявилось, що Запорозький Курінь на дальшу поміч розраховувати не може, бо Січові Стрільці зараз же відїдуть до Києва, щоб боронити його від північного заходу, звідки їх й часово стягнуто. Треба було тікати з Лубень та крім того 23 січня большевики зайняли ст. Ромодан, насуваючись з боку Полтави. Коли курінь вернув до Лубень, командант куріня видав потаємні розпорядження до відїзду в найблизчу ніч, попередивши про це лише повітового комісара, бо повітовий командант з помічником за кілька день передтим вже виїхали до Києва.

Коли відбулися описані події, в Лубнях під впливом чуток про наближення большевиків (дивно, звідки Жида все завжди знають, бо такі чулки походили від них), життя зовсім завмерло. Командант куріня мав відомості, що „Тимківці“ готуються до нападу на курінь і що населення про це вже знає й тому навіть боїться виходити з домів, щоб не опинитися на вулиці в часі можливого бою. Заспокоюючі оголошення начальника залози й повітового комісара, цілком зрозуміло, мало супротивний, ніж цього хотілося, вплив. Треба між іншими зазначити, що в тім трівожнім часі комісар Мусієнко показав себе українським патріотом і, пізнавши близьке Запорозьців, дуже прихильно до них ставився, що насамперед виявилось в грошовій підтримці, так конечний для куріня в тих трагічних обставинах його існування, коли він був зданий на власні сили. Нарешті своє дійсно патріотичне обличчя і чесність показав комісар в дуже сумній історії, що трапилася в хвилі відїзду куріня. В Лубенській в'язниці сидів командант 12 дивізії генерал Олександрович, якого в часі протигетьманського повстання заарештовано і, хоч справа ця не належала до компетенції начальника залози, однак він довідавшись про це від доньки заарештованого, в порозумінні з комісаром запитав Штаб Армії, а кілька днів пізніше й Генеральний Штаб, що робити з ув'язненим генералом на випадок залишення Лубень. На ці запитання й повторні телеграми відповіді ні з одного ні з другого штабу не одержано, а міжтим комісар мав відомості, що місцеві большевики лише очікують на вихід з Лубень Запорозького Куріня, щоб негайно розстріляти генерала. Оскільки генерал мав за собою якісь провини, треба було його судити, але не в Лубнях, а в Києві. Відправити його до Києва, не очікуючи відповіді, не було змоги тому, що ситуація не дозволяла призначити охорони від куріня, бо це його дуже ослабило, а ні „Тимківців“, ні міліції до цього зв'язи не можна було, бо не було певности, що в дорозі генерала не забють. Комісар ще перед прибуттям куріня до Лубень хотів просто звільнити генерала з в'язниці, але це було дуже ризиковним, бо варту в'язниці несла міліція; намагався він виявити, які саме закиди роблять генералові, але нічого конкретного не було, крім того, що генерал в літі 1918 року виступив проти так званих „Таращанських повстанців“. Отже, начальник залози і комісар вирішили, що треба взяти генерала з собою і відвести до Києва в ешелоні, яким їхатиме курінь. Пізно вночі до в'язниці вислано міцну варту, а з нею і курінного адютанта з приписом від повітового комісара, якому після довгих переговорів з начальником охорони в'язниці вдалось генерала визволити. Його вміщено в скремому переділлі вагону, в яким їхати мали командант куріня та комісар, але далі зайшли такі події, що мали тісний зв'язок з загальним положенням на фронті, яких ніхто передбачити не міг, а які були причиною трагічної смерті генерала. (Далі буде).

Сумна доля

(Полковник Василь Демяновський)

Написав: Л. Бачинський

В російській царській армії на визначних становищах не багато було Українців, але і ті пересякли російським духом і уважали себе ворогами „мазепінців“. Дуже мало було національно свідомих і активних Українців, що не згубилися в московському морю, а на початку революції 1917 р. стали в ряди визвольних змагань.

Між тими російськими старшинами були і такі, що все своє життя уважали себе Українцями, дали тому яркий доказ, але вир революції їх не висунув на чільні місця нашої армії і вони тихо, непомітно відійшли у вічний спокій.

Як примір позволю собі описати один момент з життя полковника Василя Демяновського.

Він був у нашому домі, завжди говорив чистою українською мовою, тоді як моя мама по українськи не говорила, а ми діти закидали московські слова. До мене завжди звертався називаючи: „мазепеня“.

В російських школах імя Мазепи було прищеплено, як символ великого зрадника Росії і проклиналося його: в шкільних книжках, в церквах, навіть ним збудованих, видавалися окремі книжечки в річницю бою під Полтавою і тому під впливом того я уважав таку назву для себе образою. На це полк. Демяновський раз притягнув мене до себе, стиснув і різко сказав: „Дурне ти сало, колись будеш гордитися, як тебе порівнують з великим гетьманом“. Щось на цю тему говорив з мамою, певно про мов даліше виховання (тата я вже не мав).

Полк. Демяновський був командантом 135 Керч-Енікопольського полку, який стояв в м. Павлограді на Катеринославщині. Був високий, стрункий, з великою білою бородою. Молодим служив у славного російського генерала Скобелева і був його адютантом. Визначався хоробрістю і надзвичайною, просто деспотичною, строгістю до вояків і у себе в хаті.

В 1905 році вибухла революція, яка була кроваво здавлена російським урядом. Підчас заворушень дістав полк. Демяновський наказ від генерала Кауль-

барса, вищого російського начальника, аби цілий полк виступив до околиць, чисто українських осель, і здавив всякий рух огнем.

Про цього генерала Каульбарса співали таку пісеньку:

Жив в лісі свірепий барс,
А в Одесі Каульбарс.
Дикий барс зверей с'даєт,
Каульбарс людей стреляєт,
Барсу пуля суждена,
Каульбарсу ордена...

Всі боялися цього генерала і треба було великої відваги йому спротивитися.

На цей приказ полк. Демяновський відповів: „Готовий битися проти найстрашнішого ворога, але я вояк і лицар на безборонних баб і селян стріляти не буду“.

За цей рішучий вчинок відібрали йому команду полку і перевели в стан спочинку. Полк. Демяновський лишився без служби і засобів до життя та мусів удержувати родину веденням господарки і пером. Однак свого вчинку не жалував.

Рік пізніше запропоновано йому подати прохання на імя царя і просити прощення за свій вчинок. Але знову відмовив полк. Демяновський словами: „Я не чую себе винуватим, аби перепрошувати“.

Прийшла революція. За 12 літ „генералом без війська“, як він себе називав, сильно постарівся, перемучився, бо весь час був під доглядом поліції і заборонено виїхати до іншого міста.

Революційні кола українські і російські уважали його контрреволюціонером, бо був полковником російської армії. На зголошення до війська не дістав відповіді і був нечинним. Перед більшовиками мусів ховатися і пізніше емігрувати. В нужді, на чужині десь в Боснії вмер 1926 року.

Його надзвичайні цінні збірки, записки і рукописи, головню часів Запоріжжя, разом з домом забрали більшовики, як майно полковника контрреволюціонера.

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

Гаванський Роман Др. Памятного 1919 року. (Спо-
мини з Вел. України). „Календар Черв. Кал.“ на 1929 р.
8°, ст. 120-132.

Вишкіл скорострільців У. С. С. Перехід за Збруч
1919-1920.

Гаврилюк Ілько. Велетень духа. Памяти Симона
Петлюри. „Рідний Край“. Чернівці. 1928, чч. 23-27.

Гаврилюк Ілько. Велетень духа. Памяти Симона
Петлюри. Чернівці. 1928. Ст. 38.

Гаврилюк Ілько. Другий військовий зїзд. „Збірник
памяти Симона Петлюри“. Прага. 1930. 8°.

Гаврилюк Ілько. Четвертий універсал. (Спогади).
„Літ.-Наук. Вістник. Львів. 1928, кн. I, ст. 16-24.

Береться під увагу вовнні події.

Гай Роберт. Загин. „Літопис Черв. Калини“. 1931, 4°, ч. 2, ст. 7.

Військовий побут.

Гайдучок С. З листків слави 4. золочівської бригади. „Літопис Черв. Калини“. 1930, ч. 4, ст. 11.

Під Проскуровом. Серпень 1919. Проти большевиків.

Гайдучок С. Кінна скорострільна сотня. „Літопис Черв. Калини“. 1930, 4°, ч. 2, ст. 16.

4. золочів. бригада. 1919. Староконстантинів - Коростень. Проти Поляків.

Гайдучок Ст. На маргінесі споминів др. С. Шухевича. „Літопис Черв. Калини“, 1930, ч. 3, ст. 22. Вияснення деяких деталей.

Гайдучок С. На Староконстантинів (З листків слави 4. золочівської бригади). „Літопис Черв. Калини. 1930, ч. 5, ст. 5-6.

Перемога над червоними москалями 13.VIII. 1919.

Гайдучок Ст. Слідом санітарної служби в 4. золочівській бригаді. „Літопис Черв. Калини“. 1930, ч. 3, ст. 12-14 (з іл.); ч. 4, ст. 16-18.

Історія від XI. 1919 - II. 1920.

Галаган Микола. Делегація на Кубань. „Календар Черв. Калини“ на 1931 р. 8°, Львів. 1930. ст. 26-46.

Деякі дані для орієнтації в козачих настроях.

(Далі буде)

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

З дим числом вислаємо поштою складанки і просимо прислати передплату на IV квартал ц. р., а також просимо врівняти залеглу передплату за попередні місяці.

НОВІ КНИЖКИ

Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1932 рік. Львів 1931. Накладом видавництва „Червона Калина“. Ст. 192 + 32. Ціна 3 зл., з пересилкою 3 50 зл. Кооперативам при закупні більшої кількості опуст. Календар багато ілюстрований, з дуже цікавими статтями, споминами та оповіданнями з нашого недавнього минулого.

Народній календар „Просвіти“ на переступний рік 1932. Львів 1931. Коштом Товариства „Просвіта“ у Львові. Ст. 100 + 32.

Календар для всіх на рік 1932 Львів 1932. Накладом Івана Тиктора, Львів, Боїмів ч. 4. Ст. 166. Ціна... календар добре зредагований, цікавий та багато ілюстрований. На одно тільки требаби на будуче звернути увагу. Коли подається в календарі статистичні дати, то вони повинні бути вірні. Статистичні дати про український нарід в календарі „Для всіх“ нажаль зовсім фальшиві.

„Золотий колос“, календар на рік 1932. Львів 1932. Накладом Івана Тиктора. Ст. 180 + 10. Календар зредагований дуже популярно, придатний для широких мас читачів. Багато практичних порад і наук. Ціна 2 зл.

Богдан Лепкий: Сотниківна, історична картина з часів Івана Виговського. Ілюстрації арт. І. Іванця. Друге поправлене видання Львів 1931. Накладом Товариства „Просвіта“.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 10. / Жовтень 1931.

*

З М І С Т

	Стор.		Стор.
Перегомон		В Юнацькій Школі	
Михайло Островерха	2	Спомин М. А.	18
Уривки з мого щоденника		Окремий Стрілецький Запорозький Курінь	
Ст. Венгринович	2	Причинки до історії Укр. Війська 1917-1920 р. Р. С.	20
Генералітет УГА.		Сумна доля	
Олег Ключенко	4	(Полковник Василь Демяновський) — Л. Бачинський	23
Битва під Зборовом 1649 р.		Бібліографія	
І. К.	7	Список жерел до історії української визвольної війни 1914-1921 рр.	23
Зовнішно-політичне положення об'єднаних україн. армій у „Чотирикутнику Смерти“ в липні-серпні 1919		Від Адміністрації	24
Др. Василь Кучабський	13	Нові книжки	24

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василян у Жовтві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

Читайте і передплачуйте *одинокий часопис для української молоді і доросту*

„ВОГНІ“

що виходить у Львові, вул. Гродзіцких ч. 4/III. п. раз у місяць. Багатий зміст! Цікаві повістеві додатки! Передплата річно зл. 5·50, піврічно зл. 3.— П. К. О. Варшава ч. 101,423. — Жадайте по всіх книгарнях!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

„ЗИЗ“

одинокий український сатирично-гумористичний журнал, — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола хмаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішних злиднів.

Чвертьрічна передплата зол. 3.—

Адреса: „ЗИЗ“, Львів, вул. Руська ч. 18.III. пов.

2 8 Р І К В И Д А Н Н Я • П Е Р Е Д П Л А Ч У Й Т Е !

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

що виходить в 1931 р. під тою самою редакцією

ЛНВ

виходить точно в кінці кожного місяця в обемі шести аркушів.

◆ як і досі, є виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіалізм“ — в краснім письменстві, творчий субективізм — в критиці, енергетизм — в філософії, волонтаризм — в політиці.

◆ поборює, як і досі старий провінціалізм і нове „всесвітняство“, де б вони не виявлялися. Поборює „обективність“ в трактованні зявлящ життя, за якою криється трусість думки і хворість волі.

◆ містить, як і досі, твори українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрішнього дня, і тих, що відсвіжують традиції нашого великого минулого.

◆ присвячує увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, області економічній, культурній, церковній і політичній. Знайомить з новітніми національними рухами. З духовним життям великих народів окциденту. Старається виховувати суспільність в душі властивого західній культурі активізму.

◆ пильну увагу уділяє інформованню про життя Великої України, містить оригінальні і передруковані праці забручанських авторів.

Передплата вносить: місячно 2·50 зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.

Адреса Редакції і Адміністрації: Львів, вул. Руська Ч. 18. III. пов.

Редагує: Комітет. За ред. відповідає: Петро Постолюк. Видає: Українська Видавнича Спілка

Вже вийшов

Спішіть з замовленням!

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ на 1932 рік

ЗМІСТ:

М. Лебедиський: У 15-ліття заістнування Центральної Ради	1
А. Крезуб: На весні революції	9
М. Горбовий: Стежа на Флісенталь	16
В. Раєвський: З моїх споминів	26
Ф. Коковський: З російської інвазії	35
С. Даушков: Страшні хвилини	38
М. Заклинський: Наступ УСС. на Олександрівськ 1918 р.	46
Б. Решетіло-Мицак: Зі споминів сімнадцятилітнього новобранця	51
М. Горбовий: Вїзд УСС. на Україну 1918 р.	66
Д. Гоня: На панцирнику «Хортиця»	71
В. Заріцький: Випад повстанчого загону	87
І. Рогатинський: Памяти от. Кирила Карася	97
Я. Курдюк: Незнаний привіт	104
Я. Курдюк: Гармаші	104
І. Шмігельська-Климентів: Уляна	105
Др. М. Андрусак: Серед останків УГА	113
Я. Курдюк: Епізод	115
І. Курка: Весна 1920 р. в Одесі	117
А. Курдюк: Хам	124
В. Юрченко: Черв. по блакитне весілля	126
О. Олесь: З поезій	142
Л. Веринський: Над Ценівкою	143
Др. І. Іванець: Бій під Конюхами	145
І. Федів: Конюхи	149
Р. Кулчинський: Стрілецькі гості	157
У. С.: На допомогу інвалідам УГА	160

Нова мистецька обгортка кисти арт. Едварда Козака.

Богатий зміст!

Цікаві ілюстрації!

Ціна 3 зол., з пересилкою 3.50.

Дістати можна Істор. Кал. Альм. „Червоної Калини“ по всіх українських книгарнях в краю і за границею або у ВИДАВНИЦТВІ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ – Руська 18. III.

ЛІТОПИС

ЧЕРНОЇ КАЛНИ

1 9 3 1

XI

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13— зол.
 Піврічна » . . . . . 7— »
 Чвертьрічна » . . . . . 3.50 »
 Для членів «Червоної Калини» 3— »
 Ціна поодинокого числа . . . 1.20 »
 В Румунії: річна передплата . 360 леїв
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на «Літопис Червоної Калини» та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки:
 The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. /
 В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV, Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріали. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 з л. 4 зл
Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I-IV. . . . . 8.40 « 4.20 «
Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 « 45 «
 От так собі. Мініатури, стор. 129 . 1.50 « 75 «
 Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . 1.50 « 75 «
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагарн. Сторін 84 . . . . . 3.25 « 1.70 «
Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . 4.50 « 2.25 «
Василь Софронів: Грїшник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1.50 « 75 «
Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3— « 1.50 »
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 . . . . . 4.50 « 2.25 «
Роман Купчинський:
 I. Курилася доріженька Стор. 208 4— « 2— «
 II. Перед навалою. Сторін 192 . . 4— « 2— «
Федір Дудко:
 I. Чорторій. Сторін 192 . . . . . 3.50 « 1.75 «
 II. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . 4— « 2— «
 III. На Згарищах . . . . . 4— « 2— «
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції. I—III. Част. по зол. 3.50 « 1.75 «
 Ч. IV. друкується.
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку . . . . . 5— « 2.50 «
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань)
 I—V. Частина . . . . . по зол. 4—зл. 2—зл.

Богдан Лепкий: Зірка, пов. з повенного життя . . . . . 4— « 2— «
Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни.
 I і II. Частина . . . . . по зол. 3— « 1.50 «
Максим Брилинський: Хресний вогонь.
 Мовні нариси . . . . . 2.50 « 1.75 «
Т.Г. Масарик: Світова революція, т. I. 13.50 « 6.75 «
 т. II. . . . . 8— « 4— «
Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . 4.50 « 2.25 «
Др. Ганс Кох: Договір з Денікіном 1.80 « 0.90 «
М. Галаган: З моїх Споминів
 I, II, і III. Частина . . . . . по зол. 4— « 2— «
 IV. Частина . . . . . 6— « 3— «
Микола Матіів-Мельник: На чорній дорозі (новелі) . . . . . 3.50 « 1.75 «
Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів . . . . . 4.50 « 2.25 «
А. Чайківський: Чорні Рядки.
 Спомини . . . . . 3— « 1.50 «
Олена Степанівна: На передодні великих подій . . . . . 2— « 1. . «
І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2.80 » 1.10 «
А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4— « 2— «
М. Костів: Джін-Гіс-Хан гряде. . . 3— « 1.50 «
О. Бабій: Перші стежі, повість . . . 6— « 3— «
Е. Чикаленко: Щоденник . . . . . 14— « 7— «
Віталій Юрченко: Шляхами на Соловки 5— « 2.50 «
 „ „ Пекло на землі . . . 5— « 2.50 «
Ілько Калічак: Записки четаря . . . . 2.80 « 1.40 «
Віктор Приходько: Під Сонцем Поділля 6— « 3— «
Др. Кость Левпцький: Великий Зрив 6— « 3— «
Володимир Леонтович: Хроніка Гречок . . . . . 3.50 « 1.75 «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 11 *

ЛИСТОПАД

* 1931

Михайло Галушинський
перший командант УСС, помер 25. IX. 1931 в 53. році життя.
(Світлина в австр. однострою з початків світової війни).

Листопад — місяць „Червоної Калини“.

Звичайно один місяць в році присвячується книжці. Тим разом місяць листопад призначений для „Червоної Калини“ з метою якнайбільше зацікавити читаюче громадянство цим видавництвом. Зокрема присвячений цей місяць приєднанню нових членів і поширенню збуту видань, щоби тим способом підсилити діяльність „Червоної Калини“, яка, спираючись лише на власні сили, мусить боротися з невідрадними умовами серед загальної скрути.

В місяці листопаді, кожний член „Червоної Калини“ повинен приєднати для Кооперативи бодай одного нового члена, а передплатники „Літопису“ нового передплатника. В першу чергу кожний член, читач і передплатник повинен переглянути докладно своє конто та кожну найдрібнішу, залеглу квоту вислати до Адміністрації „Ч. К.“ Найболючішим питанням, під теперішню пору, є стягнення боргів. З дрібних квот складаються великі суми, а залеглості за побрані книжки виносять понад 60 тисяч зл. „Червона Калина“ це кооператива і, в даному випадку, всім членам повинно лежати її добро на серці.

В умовах тяжкої скрути видавництво може побороти всякі труднощі лише тоді, якщо обов'язково й негайно стягне борги, і навпаки дальший такий стан, як досі, може захитати його основами. Місяць листопад буде тим місяцем, в якому кожний довжник „Червоної Калини“ зробить „підрахунок совісти“ і вирівнає свій довг. Не сміє бути більше залеглостей, які нищать дальшу працю видавництва і обезсилюють його діяльність:

Борги за книжки, а також залегла передплата за „Літопис“ мусять бути вирівнані і то негайно!

Щоб улекшити і нечленам набування видань „Червоної Калини“, дає видавництво 30% знижки від катальогових цін на замовлення, які вплинуть в місяці листопаді. Всі українські книгарні продають в місяці листопаді видання „Червоної Калини“ з 30% опустом. Крім видань з року 1931 і календаря.

Читальні, Кооперативи, бібліотеки та нечлени нехай памятають про місяць листопад та користають з нагоди, щоби закупити всі видання „Ч. К.“ по зниженій ціні.

Майбутнє видавництва в руках його відборців та читачів.

Ширіть „Літопис Червоної Калини“, приєднуйте нових передплатників!

Отаман УСС. Михайло Галущинський

Написав: *Микола Угрин-Безгірний.*

I.

Війна. Літо 1914. року. В Рогатині розійшлася вістка, що нашого директора української гімназії, Михайла Галущинського, іменували головним отаманом легіону „Українських Січових Стрільців“...

Загальна радість й одушевлення в цілій Рогатинщині!

Мабуть ні до кого не мали ми тоді такої пошани й довіря як до Михайла Галущинського.

Не диво, що до відділу УСС. у Рогатині, який формував я на приказ „Української Боввої Управи“, зголошувалися не сотки, а тисячі молодих хлопців за широю згодою родичів і їх заохотою, між ними сливе всі гімназійні учні.

Треба було мені творити ще спеціальну „Таборову Комісію“ під проводом нашого лікаря, Д-ра Антона Терлецького, нате тільки, щоби в початках обмежити наш рогатинський відділ до курія.

Однак і це не дуже помогло, бо в слідуючих роках війни легіон УСС. скріплювали заодно сотні новобранців рогатинської землі.

Ніхто зі старшин У.С.С. не міг заперечити, що кожний з них найбільше любився так зв. рогатинською сотнею в Січовому Війську (О. Будзинівський) — побіч гуцульської сотні (Левицький).

II.

Коли в серпні 1914. року приїхав я зі стрільцями до Львова, уважав я першим моїм обов'язком відвідати мого директора, а тепер головного отамана У.С.С. Михайла Галущинського.

Не легко було найти вільну хвилю в тих часах горячкової організації Січового Війська й будучої Долі...

Отаман Михайло Галущинський визначив мені побачення на вечір, у „Народній Гостинниці“, щоби ніхто не перешкаджав нашій розмові...

Застав я дійсно тільки його самого в кімнаті, в мундурі австрійського поручника.

Щиро привіталися і розцілувалися, як приятелі.

Сіли...

Отаман У.С.С. глянув приязно на мене й мовчав довгу хвилю... Мовчав і я і вдивлявся у його миле й омучене обличчя...

— Чи вратується рогатинська гімназія? — промовив вкінці отаман. — Мабуть пропаде наш величавий будинок... Москалі розіб'ють його, бо цеж гніздо мазепинців... Стільки надбали і все пропаде...

Мовчу, бо що я міг тоді сказати на це..

Замовчав на хвилину й отаман, і глибоко задумався...

По хвилині починаю вже я:

— Пане директоре!.. Як почувате себе тепер як отаман У.С.С.?

Відповів зараз:

— Погано, дуже погано!.. Я не зорієнтований... Не розумію дечого цілком... Ми не приготовані ще до поважнішої акції... Це розуміє всякий наш ворог...

Отаман М. Галущинський в Потоці коло Рогатина 1916 р.

Арештування!.. На ліво й на право!.. Дивується наш загаль! А яке воно ясне, зрозуміле...

По хвилині мовчанки знову:

— Чи не буду я еретиком, коли вам, і тільки вам, сьогодні скажу на старші літа, по деяких досвідах, що не варто вірити нікому. Не варто багато говорити, признаватися, прохати... Віками віримо й прохаємо...

Я зразу не розумів нічого й мовчав...

— Ми „Тирольці Сходу“, чи пак австрійського цісаря, а що бачите тепер?... — промовив отаман — Ми більше любимо й любимо чуже, як своє рідне!.. І ось воно мститься і мабуть здорово пімститься...

Особисті справи?!..

Запізно, Миколаю, жалувати мені тепер, що я не остав я при золочівському полку...

Може би й краще було для справи...

— То ви, пане директоре, невдоволені з того, що вас іменували нашим отаманом?...

— Отаманом?... Гм?... Я нічого більше тепер, товаришу, тільки поручник австрійської армії...

Це мов святе пересвідчення!.. Який я військовий?!.. І куди мені до війська?... Приняв, бо вмовили. Вмовили, бо по тім усім я дещо непритомний...

Не маю... затратив мабуть своє я.. Я отаманом не війська, а дітей наших...

— Будьте таки нашим отаманом — не поручником австрійської армії... Так чи сяк виступайте тепер отаманом, по отаманськи й ратуйте, що вдасться!...

Добродушно отаман глянув на мене й наче благально промовив:

— Не можу, Миколаю, не можу! Почуваю, що тепер не можу! Лекше мені згинуту, як удавати!... Так! Удавати!.. Зрозумійте мене бодай ви! Що іншого школа, директор, професор, що іншого військо... війна... політика...

Який я уже змучений, любий Миколаю!... Я дуже вже змучений, а цеж тільки початок муки... Розумію вагу, розумію значіння жертви!... Нехай уже діється воля Божа!... Заходьте частіше до мене! У вечері буду старатися завжди бути дома... Жаль мені хлопців... Жаль Рогатинщини, з якою зжився і вмірати бажав на землі рогатинській!...

До побачення, Миколаю! Відпічну дещо!... Заходьте й не дуже критикуйте мене... Я не винен!... Сталось...

З дуже дивним почуванням вийшов я з „Народньої Гостинниці“, в серпні 1914. року, від головного отамана У. С. С. і мого милого директора, Михайла Галушинського...

III.

Після повороту з Праги до легіону У. С. С. у 1915. році — відвідав я отамана Михайла Галушинського в Карпатах, у селі Волівці.

Був він тоді „листоношею“ при корпусі ген. Гофмана, як мені згрідливо казали „коссаківці“...

Так! Був „дійсно“ листоношею, однак рішав про стрілецькі справи, рішав про „коссаківців“ й обороняв їх як найкраще!!!

Помагав йому кошовий Д-р Никифор Гірняк, генер. Вітошинський, помагала вже тоді видатно й „Українська Боева Управа“ — в першу чергу її члени: Д-р Володимир Старосольський, Д-р В. Сінгалевич, проф. Іван Боберський, Теофіль Мелень і Д-р Кость Левицький. Не був його ворогом і поетичний, партійний мрійник, ідеаліст Д-р Кирило Трильовський.*)

Потім бачився я з отаманом Михайлом Галушинським іще кілька разів, однак довше й інтимніше не доводилося мені поговорити через звісні події, які нас стрічали часто після повороту в Галичину.

Щойно мій намічений у 1915 р. літературно-історичний збірник У. С. С. „Червона Калина“ — оживив моє листування з отаманом Михайлом Галушинським.

Вітмки з довжезного листа отамана Михайла Галушинського до мене — будуть більше авторітетно характеризувати Великого Українського Громадянина й Вихователя:

„Любий Товаришу Миколо!

По другий раз звиваєте мене до участі в альманасі У. С. С. Не бажаючи наразити себе на закид недостачі звичайної чемности, користаю зі свободної хвилини, щоби Вам подати причини, які мене спонукують не забирати голосу у Вашім ціннім виданню.

*) Вірю, що про це широко, докладно й отверто напише наш Кошовий Батько, Д-р Никифор Гірняк, а потім про це саме напише й мій вірний Друг, полк. У. С. С. Василь Вишиваний — М. У. Б.

Після одержання запросин поставив я до себе питання, про що я маю писати, а потім на випадок позитивної постанови першого питання — в якому дусі. — Та вже на першій питанню пристановився і найшов себе на мертвій точці. А до другого не мав навіть змоги серйозно підійти. А щоби Вам ясно стало, та щоби Ви мене зрозуміли, а потім як хочете, виправдали, представлю Вам в головних рисах мої думки. —

Спершу став я шукати в своїй пам'яті аналогічних точок у світовій і нашій літературі, де очевидці, свідки й учасники великих подій списували й передавали майбутнім поколінням те, що пережили, що бачили, та в що вложили свою велику пайку. Найшов я там пам'ятники, дневники, листи, описи, розправи, дипломатичні роздумування, тощо. А серед того скільки самодурства, самохвальства, обманювання других, звеличування того, що в звичайній „людській“ мові зовється насильством, кривдженням й іншими похотими на ті слова назвами. Той рід писання я відкинув відразу. Став я тоді слідити свій спосіб думання, та з острахом став знаходити, що я не можу достроїти себе до того загального концерту пеанів, апотеозування війни. Став я себе аналізувати й переведену аналізу переливати на папір. Не тревало це однак довго; мусів закинути роботу. Я посунувся задалеко у моїх роздумуваннях, ставав у розріз із тим, що бачив, про що читав, про що чув, як говорили другі. Догадувався хіба недостачі льогіки в думанні. І тут прийшов до пересвідчення, що всі переміни влучно поставлені, суди правильно витягнені. Кинув і отсю безплідну роботу. Не маючи ніякої змоги поставити тамі ходові подій, вплинути на їх зміну — ліпше даліше приглядатися пасивно, збирати докази та дозволити себе пірвати загальному настроєві, а може з часом і я стану тим пересвідченим, невірним Томою. А покищо я невірний Тома...

Симпатичнішим явищем є ті скромні образи пережитих хвилин, списані учасником, без укритої цілі самозвеличання, або понижування других. Але це тільки вибраним одиницям доводиться дійти до ідеалу, до повної безпредметовости, коли таке можливе в зображуванні подій. Може це зробити по моему лиш звичайний, чесний чоловік, який впоїв у себе, або зрісся з тим, що він лише малий атомик у все-світнім концерті, мала клітинка у все-світнім організмі. Може це зробити геніяльна одиниця, яка віщим зором випереджує події і глядить уже на них із високої перспективи, обіймаючи широкі виднокруги. В першій випадку буде це миленьке, наївне мазання дитини, в другім величній образ геніяльного маляра. Перший схопив за серце, другий скаже духові, клонитися перед величчю. В обох випадках ціль досягнена. А вкінці слідна недостача перспективи самоозначення, предметовости, а зате багато карикатури, пересадки, хвальковатости. Маючи такий погляд на справу, зрозумієте добре мене, любий Миколо, що не стану Вам описувати моїх споминів із накиненої мені роботи, так у перших її організаційних стадіях, як і в пізніших розв'язковій організації. — Замало було би прозорости, замало спокою, забагато непотрібного критицизму, самооборони, або самозвеличання, за мало перспективи, — бо надто близько до мене мальовані мною події.

Ще найсимпатичнішим способом ділитися з те-перішністю та майбутністю тим, що пережилося, є не писання споминів про другі особи, а про події

в ролі історика, який у високім розумінні тої задачі на основі жерел старається виробити в собі неупереджений погляд на справи. Але до цього способу писання треба великої скількості матеріялів, а надто треба бути спеціальним істориком. Вдячна це задача й вона тягнула мене вже кілька разів узятися за перо й дещо написати. Не думав я писати історії, бо на це не пора ще тепер, та надто й недостача відповідного підготування, а коли би воно й було, то недостач матеріялів та жерел до такої праці, трудності великі, бо й не про все вільно писати."

І далі:

"А коли подумавмо собі те, що не тільки серед У. С. С. боряться Українці, але ще кладуть вони свої буйні голови на цілім фронті Сходу й Заходу, що могила покрила неодного на Полудні, тоді все те зросте до величини, яка каже застановитися над тим, як цю прогалину в людськім капіталі, ту масу страченої енергії направити і вирівнати в найближчій будучині.

Всі ті замітки відсунули мене задалеко від мети, тобто від вияснення Вам, чому не пишу нічого до задуманого Вами альманаха. Пишучи лише статтю про упавших учнів, мимовільно попав би я в той тон бачити в них лише одиноких героїв, а це було би несправедливістю супроти тих жертв, які не нашли або не найдуть свого літописця. А навіть коли би мені вдалося зібрати всі дані про всіх поляглих У.С.С. і я мимовільно славив би їх як представників української ідеї, вчинивби кривду тим Українцям, які з військового обов'язку в рядах правильних полків не менше горіли ідеєю боротьби за гарнішу долю України. Уважаю обмеження до У. С. С. звуженням і зменшенням того скарбу одушевлення, як-би показав себе елементарною силою в цілім народі від дітей почавши, а кінчаючи на старцях.

А на кінці ще одна найважливіша причина, чому не пишу. В наслідок війни чую жаль до людей. Виджу, як Ви, Миколаю, усміхаетесь поблажливо. І слушно смієтеся з мене. Я, якась там незначна одиниця, стаю на котурни й заявляю Вам, добре, що не прилюдно, що чую жаль до людей. Зважте одначе, що я це пишу до Вас і це зменшав дуже мою провинну, що я вибрав такі слова. Можливо, що якби говорив до більшого гуртка людей, якби виступав із прилюдним письмом, сказав би лише, що наслідок війни в той, що чується жаль до людей.

Прийміть одначе ту останню стилізацію моєї думки за правду. А тепер постараюся Вам пояснити, чому я висказав таку критичну думку.

Останні два-три десятиліття літ впоїли в людство те пересвідчення, що людський рід в слабій і не має тої сили, як попередні покоління. Той погляд відби-

вався у всім. Головно виховання пішло під знаком того погляду. Переніження загальне дійшло до такого степеня, що хоронилося дівчорю перед більшим напруженням духових і фізичних сил. Нерви, нервозність, невроза, неврастенія і всі тим подібні назви одержали таке широке право горожанства, що будь була причина, будь не було її — оправдувано ними все добре й лихе.

Вибухла війна, триває вона вже два роки, ціле людство відчуває той тягар, який спав на його, і показується, що енергія і сила духа людей в така велика, що ми ніколи навіть у сні не сміли думати про таку величину. Десь зникли і пропали всі ті назви, нема мови про перетяження, нема мови про слабі сили, про неміч століття. Діла говорять самі! Скажу таке, що коли би зісумував разом цю силу енергії вложеної людством в цю культурну й цивілізаційну роботу від початків існування світа, а коло неї поставив ту суму енергії матеріяльної і моральної, яку видало людство зі себе в часі тої війни, я певний, що та друга сума буде богато більша від першої. З того заложення можна вже уявити собі, який буде дальший хід моїх думок і для чого я маю, зглядно для чого чується жаль до людей. З тою силою духа, яку видало зі себе людство, підчас світової заверюхи, можна усунути зі світа все лихо моральне й матеріяльне, можна потворити сильних і здорових фізично й морально людей, можна здійснити всі плани й ідеї великих геніїв людства, можна сотворити надлюдий, можна не тільки вирівнати висоту моральної культури з матеріяльною, але поставити першу вище від другої, бо так як досі було, було противно. — І коли наслідок війни буде того рода, то всевладно запанує клич: Проч із дотеперішньою латаніною, проч із усякими гуманітарними й добродійними інституціями, які лише латали ту шкоду, яку заподіяли людям посідачі матеріяльної сили, уживаючи їх проти своїх братів, проч з афішевою боротьбою проти туберкул інших хоріб, геть з прочими подібними видумками, які вказують лиш на одно велике „нічого ділать," а за те на перше місце погляд, що людина в цілю і метою в собі самій, що всі матеріяльні й моральні средства належить поставити в услуги тої людини, щоби її зробити шляхотною, піднести до найвищого ідеалу. Тоді війна сповнить свою задачу, тоді буду нею одушевлятися, тоді не буде жаль положених жертв, тоді і я напишу до Вашого альманаху гимн у честь війни.

А покищо отсе вияснення моєї мовчанки прийміть враз зі заявою правдивого поважання. Ваш Галушинський. (*)

*) Лист із датою 13. III. 1916. р.

Мильний здогад

Написав: Софіник Олег Ключенко.

«Поки є живі бувші члени таємної Начальної Команди Укр.-Гал. Армії, обов'язком їх перед Батьківщиною є подати, котрий з ворогів і як саме спровокував виступ, що потягнув за собою неоправдану катастрофу».

Ю. Тютюнник: Зимовий похід 1919-20. стор. 67.

Щойно недавно прочитав я ці слова покійного команданта Дієвої Армії, в яких жадав він, щоби керівники переходу УГА від большевиків з'ясували причини, а радше впливи, які були то спричинили перехід з дня 20. квітня 1920 р.

Спробую вволити волі визначного військового діяча й представленням перебігу подій так, як міг я їх тоді бачити і як залишилися вони в моїй пам'яті, та внести поправки в його мильні здогади. З причини, що сьогодні може завчасно ще дати цілий образ цієї важливої події, вийде мій опис може неповний — нехай же буде він в цьому виді покищо відповідю на запит генерала Ю. Тютюника.

Вже сам „перехід“ знесиленої тифом УГА до червоної армії носив в собі зародок подій, які сталися весною 1920 р. Армія не приєдналася добровільно до большевиків, національні гасла, які несла вона за весь час на своїх стягах в боротьбі за Українську Державу, не дозволяли їй цього — большевики застали її спараліжованою хворобами й непорочною в районах виздоровлення. Загально відоме також крайнє негативне відношення армії до окупанта України підчас її співжиття з большевиками. Саме в той час дозрівали завдяки поведінці большевиків ті події, які скорше чи пізніше мусіли довести до зриву з большевиками. Настирливе запобігання ласки стрільця, нацькування його проти улюбленого старшини — арешти, суди, чека, вивіз генералів Микитки й Ціріца, накинена нова організація, розбиття армії на три окремі бригади й позбавлення її власного верховного командування, введення комісарів-шпігунів, врешті й головне питання національних святощів, прискорили ходу подій.

Нарікання в нутрі армії йшло в однаковій мірі по всіх частинах. Найхутше обернулося воно в чин серед кінної бригади й жандармерії III-го корпусу. Хоча не припускаю, але можливо, що сей самочинний виступ був спровокований з Одеси або місцевим населенням. Не беруся з'ясовувати ближче цієї події — це повинні зробити її активні учасники. Кінна бригада досягнула частинний, тому короткотривалий успіх. Хутко очистила вона від большевиків район між залізницею й Дністром, вирізала в пень залогу Тирасполя й подалася на схід, де зєдналася з частинами Армії УНР, що вертали з Зимового походу.

Навряд чи вплинув цей епізод на пізніші події на польському фронті, куди перекинули большевики укр.-гал. бригади роздільно для скріплення слабих (пересічно по 500 багнетів) 40, 60 і 45 червоних дивізій.

Безпримірний в виконванні обов'язків зах.-укр. стрілець остався і тут вірним своєму вояцькому думанню. Мимо переваги польського фронту бився він з віковичним ворогом. Коли б був він став попліч іншого союзника, були б керували ним також інші настрої. Соціально чужий йому й водночас ворожий

його нації большевик, який в додатку представляв тоді дуже слабу військову силу, вплинув на стрільця відемно. Явно говорилося, що з таким „союзником“ не дійдемо не тільки по Сян, але навіть до Збруча. Інстиктивно відчував стрілець марну дійсність, хоча не бачив цілості приготувань Поляків до загального наступу. Розвідка ж доповідала, що тільки на відтинку між 2-ою й 3-ою бригадами відбуваються малозначні пересування (7 нових полків піхоти й 1 кінноти). Серед таких відомостей та настроїв ясно було, що стужене за ріднею та знесилене кампаніями в Галичині, проти большевиків та Денікіна стрілецьтво не тільки, що не вдержить само фронту, але й не дійде в цілості при відвороті навіть по р. Бог.

В додатку стояла 3-тя бригада більшою своєю половиною проти частин Армії УНР. Большевики видно не встигли ще збагнути душі галицького стрільця, коли зробили таку помилку й вислали брата проти брата. Звісно, що стрілець не був би підняв зброї проти козака.

Старшини радили тайно над цим безвихідним положенням і очікували підтримки з гори. Одначе вищого командування не було. Одинокий вихід був порозумітися з іншими бригадами. Висланці поміж бригадами інформували про однаковий настрій.

Врешті в порозумінню з своїми старшинами рішився командант 2-ої бригади, сотник О. Головінський, на виступ, висилаючи до північної 1-ої й південної 3-ої бригад старшин — курірів з таким наказом:

„Узгляднюючи положення УГА, командування 2-ої бригади, як середущої, для успішного переведення наміреної акції й на час її переведення обявляє себе Начальною Командою й наказує: Всі три бригади звивають фронт і зводяться з Армією УНР. Для тої цілі виступають бригади завтра себто 20. квітня й займають: 2-га бригада Винницю, 1-ша Козятин, а 3-тя Жмеринку. Негайно по розвиненню фронту на схід шукають бригади зв'язку між собою. В разі задержки акції на козятинському, або жмеринському відтинках піддержить 2-га бригада бій криловим обходом. До генерала Павленка й до укр.-гал. частин в Києві вислано повідомлення про виступ. Дальші накази в Винниці“.

Бригади прийняли наказ з одушевленням. Незабутньою хвилиною остається картина, з якою радістю здирали стрільці з своїх шапок червоні „феци“ й нашіплювали сховані дорогі тризуби. Наступ 2-ої бригади на Винницю вдавсь повні. Акція 3-ої припізнилилася з причини за пізнього прибуття куріня й з вини курінного пор. Шпанюка й заломилася увіч перед скріпленою в міжчасі залогою Жмеринки. 1-ша бригада звернула на Козятин щойно під напором Поляків, яким легко прийшлося перевести завдалегідь приготований загальний наступ.

Не моїм завданням описувати тут перебіг цих збройних ділань. Зроблять це точніше й вірніше самі учасники цих відрубних акцій. В інтересі історичної правди спростовую тут тільки мильний здогад генерала Ю. Тютюника: жадні посторонні ворожі чинники не спровокували виступу УГА з дня 20 квітня 1920, катастрофа наступила тільки тому, що не вдалося зеднатися з Дієвою Армією. УГА осталася до останньої хвилі вірною жовтоблакитному прапорю.

Зовнішно - політичне положення об'єднаних українських армій у „Чотирикутнику Смерти“ в липні - серпні 1919¹⁾

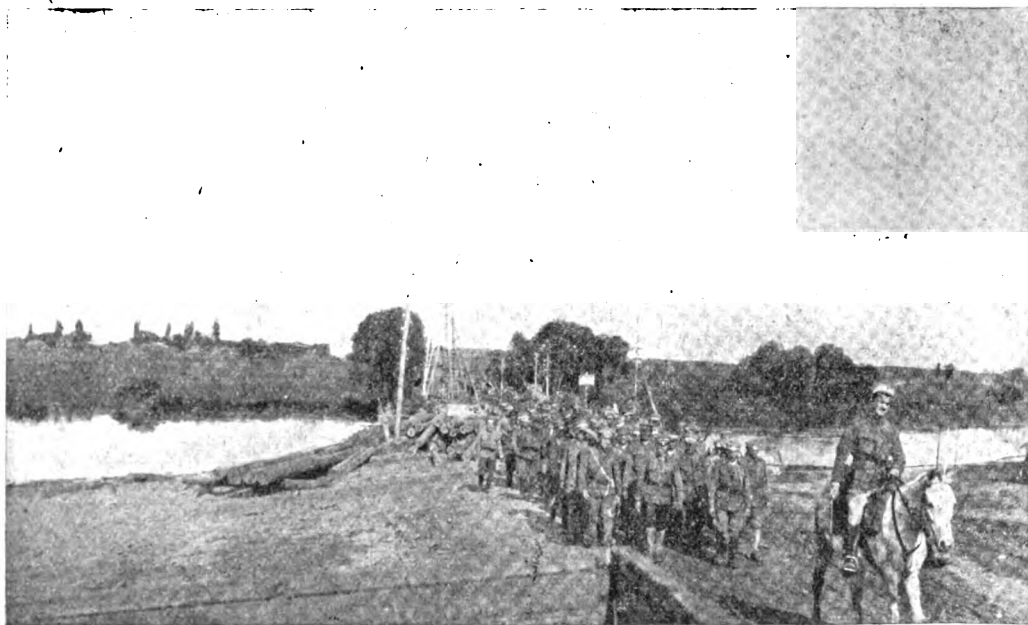
Написав: Др. Василь Кучабський.

Отой автономізм вибухнув був зараз-же в перших місяцях короткого панування Тимчасового Уряду в році 1917 і штовхнув був цілий внутрішній розвиток передбольшевицької Росії в року 1917-ого в напрямку на децентралізацію Російської Імперії у федеративну державу, ба навіть у союз держав. Україна йшла на чолі цього процесу, за нею слідували по черзі їхнього тягару й значіння кавказькі народи, сибіряки, козаки на чолі з українським кубанським і великоруським донським козацьким військом і вкінці угро-фінівські й турко-монгольські племена в колишній європейській Росії, в Туркестані і в інших азійських післостях Росії.

Прихильною обставиною для цього поступового розпаду Російської Імперії було те, що завмираюча царська Росія була при кінці ще тільки мертвою машинерією державного апарату, що звязок між державою й його населенням пропав був, що ця занедбана народня сила була ще тільки лиш об'єктом держави, а самою державою стала ще тільки одна лиш правляча вища верства. Бо як тільки ця вища верства була з вибухом революції 1917-го року відсунена на бік, то й теж і російська державна єдність втратила в наслідок цього своїх носіїв, і політична активізація народніх мас, серед яких царська держава не виховала ані ніякого горожанського почуття обов'язку ані ніякої свідомої волі до російської державної єдності, довела до того, що поруч із тенденціями соціальної революції прорвалося нечаяно передовсім теж і національне почуття немосковських народніх мас. Не маючи своєї власної вищої верстви і в наслідок цього в інтелектуального й державно-організаційного боку далеко-далеко слабші від московського народу, заняли в цей спосіб отсі немосковські народи серед того стану розпрямності і масових рухів, у який попала Росія, нечаяно далеко могутнішу позицію в відношенні до Московщини, аніж та, на яку властиво вже заслугував ступень їхнього національного й політичного розвитку, і Московщина втратила майже з одного маху всяку владу над ними. Отже вправді залишилася перевага духових вартостей рішуче по боці Московщини, але дійсна перемога судилася так сказати фізичній силі немосковських на-

родів: вони стали з одного маху непереможними, і доля російської державної єдності стала від тепер залежною не так від того, чи Московщина старалася зберегти цю єдність чи то силою, чи то уступками немосковським народам, — тільки радше від того, чи немосковські народи самі цієї єдності бажали.

Серед цього поступаючого розвалу, якого не могла спинити московська революційна й ліберальна демократія, хіба що вона позбулася своєї ідеології „волі народу“ і в ім'я збереження російської державної єдності відновилаб царський режим, стояли розгорненню тих автономістичних змагань в окремішно-державний сепаратизм на заваді ще тільки політична незрілість немосковських народів, космополітичні ідеології

Побідний похід на Київ 1919 р. Міст на Бузі.

їхніх нечисленних інтелігентських верств, які трималися революційно-демократичної солідарності з Московщиною, сила привички почуватися до державної єдності з Росією і вкінці господарські й інші користі з приналежності до велитенської світової імперії.

Але серед розвалу возсталася теж і московсько-російська ідея державної єдності в новій, несподіваній постаті на ново: в большевизмі. Давніше, в царській Росії, витворювала русифікація вищих верств немосковських народів, себто прихилення цих верств до „всеросійської“ царської державної ідеї внутрішній звязок між Петроградом і тою немосковською державною периферією, над якою він панував, і вона стоплювала осьтак, вправді як народні маси русифікацією не заторкнені, але політично цілком

пасивні немосковські народи в якусь більше чи менше органічну єдність із Російською Імперією. В цей спосіб панувала Московщина нпр. над Україною, бо тоді, коли свідомість національної окремішності дрімала серед її народної маси, то навпаки її вища верства, коли навіть плакала своєю „малоросійську“ регіональну своєрідність, почувалася як нація до „всеросійської“ єдності з Московщиною і розуміла своє рідне „малоросійство“ тільки як регіональну різновидність цієї одної „всеросійської нації.“ Але тепер завязався більшевизм у протилежність до цього стану переполіти навпаки якраз найнищі верстви немосковських народів, щоби вправді залишити їм їхню етнографічну, регіональну, мовну своєрідність у спокою — як це мимоволі робив теж і царат — але зате в їхніх політичних змаганнях національно-політичну ідею, яка тепер вела до відділення від Росії, а передтим у постаті „всеросійської“ ідеї вищих верств тих народів творила підставу російської державної єдності, заступити соціально-політичною ідеєю більшевизму. Ця ідея повинна була во імя соціально-революційної солідарності з Московщиною проти цілого капіталістичного світа розбудити замість сепаратизму навпаки бажання як найтіснішого державного зєднання з Совітською Росією. Передтим, у передбільшевицькій Росії з року 1917-ого, звязок органічної державної єдності зірвався був, раз тому, що маси немосковських народів здвигнулися з місця і їхні середуці й вищі верстви по часті вхопили провід над цим рухом, а по часті — і то по більшій часті — були відсунені на бік або й навіть були — особливо з господарського боку аграрною революцією — знищені, а по друге тому, що в наслідок цього ці маси почали пересовуватися зі свого стану одної лиш етнографічної, регіональної, так сказати „малоросійської“ своєрідності до стану політично-повновартних народів. Тепер, при допомозі більшевизму, цей їхній розвиток повинен був бути загальмований, і то вже не — як давніше — силою й владою зрусифікованих вищих верств, а навпаки вільною волею незрусифікованих нищих верств, щоби вони й на далі остали з політичного боку в їхньому регіональному, „малоросійському“ стані, але зате, аби в політичному відношенню воскресла з розвалу демократичної революції не менш від царської деспотична Росія: світо-революційна совітська Росія.

Те, на що не спромоглися ні зруйновані обломки історичного ладу царської Росії — себто російська й зрусифікована реакція — ні носії перелятої з чужини, окцидентальної идеології й державної практики „воли народу“ — себто московський демократичний і ліберальний табор: — збити російську державну єдність іще раз до купи, — спромігся зробити більшевизм, який прийшов „жовтневою революцією“ до керми в Москві й Петрограді 24. жовтня ст. ст. 1917. Щоб навязати й скріпити новий звязок російської державної єдності, розлилися, починаючи з листопада-грудня 1917, московські пролетарські війська з Москви на всі сторони світа по цілій колишній Російській Імперії, щоби тойсамий немосковський автономізм і сепаратизм, який більшевики ще недавно підтримували, щоби рука в руку з цим союзником повалити Тимчасовий Уряд, тепер скрізь задавити і спасти старі границі Росії; і це була геніяльна гнучкість, від якої російська реакція повинна булаб учитися, в який спосіб вона сама моглаб пізніше впоратися з більшевизмом.

Цей показ московської державної ідеї в новій — понаднаціональній — постаті вніс в автономістичні провінції внутрішній розкол, позискуючи їхні найнищі — до тогож по містах уже сильно зрусифіковані — пролетарські й селянські верстви, так що московська пролетарська збройна сила наростала наче лявіна, чим більше вона віддалялася з Москви в глибину країн немосковських народів. Але цей похід приневолив рівночасно теж і для соціальної революції більше чи менше неприхильні середні верстви немосковських народів і ті їхні круги, які вправді бажали соціальної революції, але разом з тим стояли на тому, що та революція повинна розвиватися в їхній країні своєрідно й незалежно від диктату з Москви, щоби усі ці елементи тепер махнули на свою космополітично-демократичну ідею державної єдності з Росією рукою й проклямували властиво проти своєї дійсної волі їхню повну національно-державну незалежність від Росії. Початок зробила й тут Україна 22. січня 1918 і за нею пішли небаром усі інші хоч трохи вище розвинені немосковські народи Національний момент став в цей спосіб чимраз рішучіше протибільшевицькою потенцією, і ця потенція стала з часом тим виразніше контрреволюційною, чим довше затягалася боротьба проти більшевизму.

Точ-в-точ такий самий процес у напрямку на окремішну державність і на зняття контр-революційного становища перейшли теж і автономістичні великоруські племена. Загрожене повиню централістичного й нівелюючого більшевизму і втратою чи то господарського добробуту чи то давних привілеїв, пішло слідом за Україною Донське Козацьке Військо на чолі з генералом Красновом, проклямуючи, спершися на німецьку окупаційну потугу на Україні, 28. квітня 1918 свою державну самостійність¹⁾, і цей процес дійшов до свого завершення теж і в Сибірі, бо й теж і ця область заявила себе самостійною 4. липня 1918.²⁾ Цей розвиток не осягнув свого формального завершення на Кубанщині по часті тому, що в цій країні шаліла боротьба з більшевизмом, а по часті тому, що вона стала базою для російської реакційної імміграції. Без уваги на це, ця зовнішніми чинниками здержувана тенденція була тут по суті сильніша ніж навіть між Донськими Козаками й Сибіряками.³⁾

Перший бурливий наступ більшевицьких ватаг на переломі років 1917-1918 з метою захоплення цілої Російської Імперії на руїнах Тимчасового Уряду ішов у парі з таким цілковитим внутрішнім розкладом на землях цілої колишньої Росії і він був такий нечайний, що поки оті регіональні сили встигли сконсолідуватися, скрізь перевалилася по них більшевицька хвиля, так що щойно на продовж першої половини 1918-ого року поодинокі області — як ось Сибір — змогли зі свого власного нутра перемогти оту хвилю. Сприятливіші обставини були там, де можна було покликати в дану країну німецьку окупаційну потугу: на Україні і на Донщині, яка мала нагоду покористуватися тим, що Німці заняли Україну, щоби звільнити себе від більшевицької інвазії. А саме: серед упорядкованих обставин цієї окупації скріпився автономістичний і окремішно державний момент на Укра-

¹⁾ Hurwicz, op. cit. ст. 76-93.

²⁾ Elias Hurwicz, Geschichte der jüngsten russischen Revolution. Berlin (1922), ст. 166-177.

³⁾ Hurwicz, Gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 33-57, 94-121

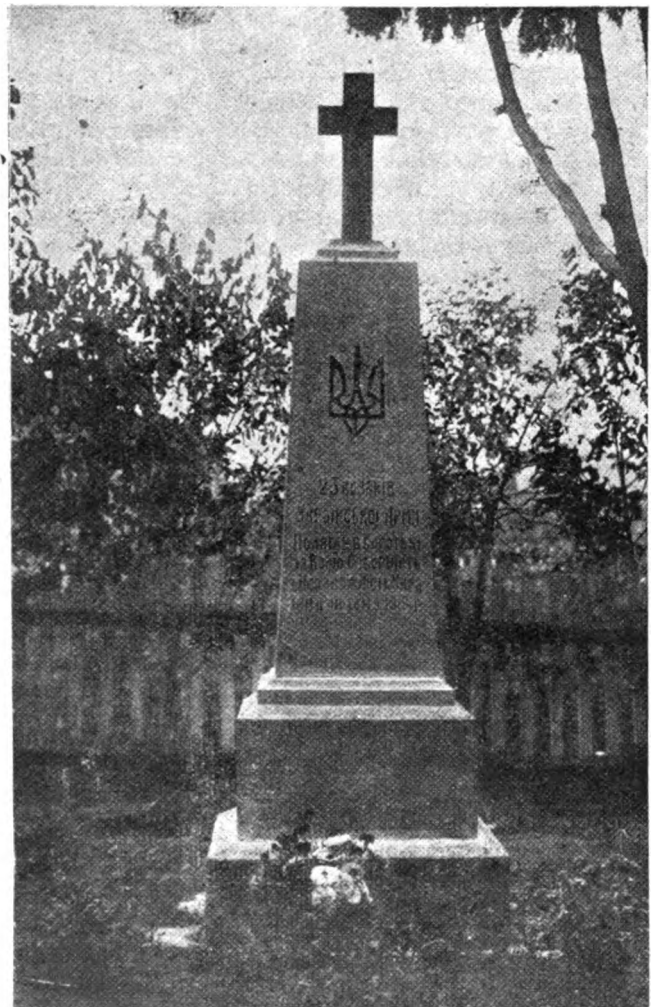
їні, але й теж і на Донщині, надзвичайно, і тут, на українському ґрунті, в Гетьманщині знайшла тепер контрреволюція ту свою форму, в якій — якщо взагалі то було можливим — вона могла перемогти московський більшовизм.

Більшовизм був велитенським масовим рухом і ця активізація народніх мас робила неможливим, щоб большевицьку революцію в року 1917-1918 можна було здавити самими лиш засобами механічної сили старої і до того тепер дуже поторощеної російської державної машинерії, як це вдалося було з революцією в 1905-ого року. Большевицькій ідеї необхідно було протиставити якусь іншу, яка в рівній мірі годилася до того, щоб захопити уяву й душу народніх мас. Такої ідеї царська Росія не мала. Але передбольшевицький розвиток із 1917-ого року сам створив один засіб проти більшовизму, а тим засобом було: викликання відборони проти большевицького наступу під гаслом зберегти самовизначення народів і провінцій Росії перед московським централізмом. Колиб перемогла ця тенденція спершу в поодиноких провінціях колишньої Російської Імперії — як ось передовим на Україні, на Донщині і в Сибірі — то більшовизм був-би поцілений у сам центр своєї життєвої сили, а саме в свою експансивну здібність, і ціла його ідеологічна основа, а саме що він є покликаний до того, щоб висвободити цілий світ від соціального рабства, перемінилася б у бліду фразу, а його круг діяння обмежився б виключно на Москву й Петроград. Тоді булоб легкою річю його в Московщині задушити.

Отже по „всеросійськи“ настроєна контрреволюція не повинна була перешкоджувати виконуванню самовизначення поодиноких народів і провінцій колишньої Росії, щоб це самовизначення прийняло такі форми, яких оті провінції самі бажали: тут форму союзних між собою, але зрештою самостійних національних держав, як ось Україна, там знов форму тимчасових федерацій кількох провінцій як провізорію до часу, поки більшовизм не буде знищений у Московщині і федеративний принцип не зможе поширитися на цілу Російську Імперію, як цього бажали Кубанські Козаки, пропонуючи тимчасове державне об'єднання Кубанських і Донських Козаків з Кавказькими народами в „південно-східній федерації козацьких країн (Кубанська, Донська й Терська область), гірських племен Кавказу і вільних степових народів“, — яка то пропозиція дійсно й знайшла була відгомін у всіх цих провінціях*).

Вже була звернена увага на те, що всі ці автономічні рухи включно з українським як наймогутнішим між ними всіми, не розпоряджали такими інтелектуальними, державно-організаційними силами, які б вистарчали на те, щоб оті провінції, здані лиш на себе самих, змогли встоятися перед більшовизмом. Навпаки, вишколення й рутини були цілком на боці „всеросійського“ реакційного табору. Отже якщоб отой табір прилучився був зі своїми інтелектуальними прикметами до справи регіональних державних творів, то тоді одержалиб народні сили немосковських національних, згл. великоруських регіонально-автономістичних рухів міцну будову, міцні внутрішні зв'язання, які дуже добре моглиб устоятися перед більшовиз-

мом. Але якщо навпаки „всеросійська“ реакція до тієї справи не прилучилася, якщо вона в добавок ще й зверталася проти неї таксамо як і проти більшовизму — то тоді більшовизм ставав сильнішим від своїх ворогуючих між собою противників, і тоді ніщо не могло врятувати країн колишньої Російської Імперії разом з усією „всеросійською“ реакцією і з цілою східноєвропейською контрреволюцією з одного боку, а з другого разом з усіми сепаратистичними національними рухами перед тим, щоб отсих країн не приборкала влада совітів. Як передтим більшовики виставляли себе підчас боротьби проти Тимчасового Уряду за рішучих борців за „необмежене право народів Росії на самовизначення включно з відділенням“, а це в значній мірі уможливило їм їхню перемогу над Керенським, так мусіла тепер „всеросійська“ реакція обернути цей дрючок другим боком проти більшовиків. Як більшовики уцїло після своєї перемоги над Тимчасовим Урядом узялися за приборкання отого „права на самовизначення“, так повинна теж і „всеросійська“ реакція, якщоб вона зберегла в глибині свого серця „неділимую Росію“, взятися аж після закінченого знищення більшовизму в Москві й Петрограді за завдання привести більшість новоповсталих національних держав і автономних областей назад у якийсь більше чи менше тісний державний зв'язок з Московщиною. Але змагати до обидвох

Памятник на могилі 23 козаків поляглих за Волю і Незалежність України в лютому 1919 р. в містечку Костополи на Волині.

*) Hurwicz: Gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 30-43, 102-121, 213-219.

цих річей нараз було нещастям, і вже з гори треба було собі сказати, що часи такої державної єдності, яка була в старій царській Росії, безповоротно минули і що треба булоб як з перемоги російської державної ідеї радити, колиб із цілковитого упадку й розгрому воскресла вкінці кінців колись хоч-би лиш якась федерація або й навіть якийсь тісною військовою й закордонно-політичною спілкою держаний у купі союз держав.

Три країни заступали від травня 1918 цю форму контрреволюції: Гетьманська Україна як з національного боку українська, а з соціального і внутрішньо-політичного боку консервативна держава, Донщина під проводом генерала Краснова як — відповідно до своєї територіяльної своєрідності — станова, козацькі привілеї зберігаюча, з внутрішньо-політичного боку реакційна держава, і Сибір — зновуж згідно зі своєю своєрідністю — як демократична держава. Вже ця різноманітність форм, у яких мусіла бути ведена боротьба проти большевизму, щоб перемогти, показує, як мало міг упоратися з большевизмом якийсь загальний „всеросійський“ рецепт „спасення Росії“ і якої великої політичної гнучкості треба було по стороні „всеросійської“ реакції, щоб стати на чолі всієї цієї боротьби і довести її до побідного кінця.

Але ця реакція була з духового й політичного боку вже мертва, з таким генієм як Ленін, вона мірятися не могла. „Всеросійська“ реакція мала в 1918-ому році до вибору: або взятися за відбудову російської державної єдності як за свою найближчу, актуальну ціль — а тоді поставити себе до розпорядження большевизмові, — або спасти соціальну і культурну традицію перед загином у большевизмі — тоді поставити себе на службу немосковських національних державних творів і великоруських територіяльних автономій, впливаючи на те, щоб між ними всіма повстав тісний союз на знищення большевизму в Московщині і відкладаючи перемінення цього союзу в якусь таку чи іншу російську державну єдність на пізніші ліпші часи. Тимчасом ота „російська“ реакція не вибрала — поминаючи ту меншу її частину, особливо вищих військових старшин, які прилучилися були до большевиків, — ні цього ні другого. Рішення впало на Україні. Інтелектуальні сили „всеросійської“ реакції не мали ніякої можливості приступити до українського національного руху, як довго цей рух керувався чудацькою мішаниною крикливого українського націоналізму і фантастичної соціально-революційної ідеології, як довго ці сумнівні вартости були репрезентовані „Центральною Радою“. Аджеж „Центральна Рада“ відсувала на бік навіть своїх власних поміркованих, не то що консервативних земляків. Але після того як 29 квітня 1918 прийшла до керми Гетьманщина, отворили консервативні вже тепер керманічі української національної долі „общеросам“ вільний доступ до української державної служби в тій виразній свідомості, що власної української, з політичного боку вишколеної верстви не вистарчало, щоб заснувати якусь державу. Цим і покоришувалася теж „всеросійська“ реакція з усіх сил, але

не на те, щоб забезпечити перед новою потопою большевизму цю гостинну державу, яка приймала реакційних утікачів з цілої Московщини. Виходючи з неоправданої аксіоми, що большевизм ніяким чином не зможе довго ще втриматися в Москві, тільки мусить начеб-то автоматично сам від себе, пропасти вже в найближчому часі і що він погребав під своїми руїнами ще й демократичні і ліберальні уподобання, ця реакція вважала навпаки, що вже прийшов час узятися за негайну реставрацію царської Росії одними тільки „всеросійськими“ реакційними силами і при тому за одним замахом зломити карк не лиш большевизмові й демократії, а ще й немосковським національним рухам, таким як ось нпр. український. Вона почувалася — з повним правом — з інтелектуального боку багато вищою від Українців, вона була теж певна свої власної економічної потуги після реставраційних актів Гетьманщини. Нажаль вона забувала в своїй зарозумілості, що вона уявляла з себе „генералів без війська“, що вона на мала під собою ніяких фундаментів народньої сили, підчас того як півінтелігентна наддніпрянська „пайдократія“ мала під своїми наказами людський резервуар рушивших у політичному відношенні вже з місця міліонів мас. Замість щоб Україні робити такі прислуги, які нпр. Галичина завдячувала генералові Грекову, покоришувалася тепер „всеросійська“ реакція Гетьманською державою, щоб по змозі як найшвидше, по змогі таки негайно, покінчити з окремим існуванням цієї держави, щоби в цілости відреставрувати під українським державним прапором не лиш правний і соціальний стан і адміністративну практику старої царської Росії, але й навіть сам український національний рух спинити й давити і щоби від часу вибуху революції з 1917-ого року вже в дуже значній мірі здійснене україніщення державної адміністрації знову знести та знову відновити русифікаційну систему, з якої найбільше обурювала українське національне почуття реституція російської урядової мови поруч із українською. Це правда, що наддніпрянська революційна опозиція на підложу майже цілковитого браку якогось консервативного табору в українським національним русі все більше заганяла Гетьманщину на нещастя України в руки цієї безтактовної, визиваючої „всеросійської“ реакції, так що вина за пізнішу остаточну русифікацію Гетьманщини включно з її всеросійським федеративним актом з 15 листопада 1918 лягала на саме таки українське громадянство. Але годиться показати теж і відворотну сторону цього процесу, а саме, що ота опозиція ніколи не стала булаб такою гострою, колиб Українці не мали в Гетьманській державі на кожному кроці тисячних доказів того, що значно переважаюча частина зайнятих на українській державній службі „общеросів“ явно й славио допускалася державної зради й приготувляла реакційно-російський переворот, щоб Україну перемінити ще раз у „малоросійські“, „південно-західно-російські“, „південно-російські“ й „новоросійські“ генерал-губернаторства.

Докінчення буде.

На „Ковбасі“

Оповідання Кубанця. Написав: С. Ф. Лантух.

Набридло оце нам зі сотником у пластунах служити — все бігаємо понад фронтом, як собачі сини, повисовувавши язики: де ото значить „крупа“ солдацька перед австріяком не встоїть та тікає, так нас і гоняють, оті дірки затуляти. Та і побили нашого брата пластуна вже багато, мало хто з чинної служби остався, все більше вільготні у „батальоні“ та і димарів¹⁾ нам поїдсипували чимало, зі старшин у всьому батальоні тільки ото наш сотник зостався від початку війни невбитий і непоранений. Дивуються всі хлопці, чому це так, одні кажуть, що він таке слово знав, другі, що його заговорили проти кулі, як ще на службу йшов, бо в його батько і дід із старих пластунів ще запорожських характерників²⁾ слово таке знали, ну а хто каже, що його, як народився, у вовчій крові скупали... Ну, та сотникові що, коли він заговорений, та і залізе зі своїми кулеметами у нори, що в піску по Галичині ми повидовбували, та й сидить собі там як у Христа за пазухою. Хоч воно у Німців таке чортове заведення, що по кожному кулемету з артилерії бють від ранку аж до ночі, але йому байдуже. Та в сотника, якщо і попадають, так йому і горя мало — вбють та й кришка, а от мені! по мойому денщичому положенію...

Чи то ви думаєте, що денщича служба на війні, так то вже така добряча, як у мирний час за Кавказом? Е, ні, то є така проклята служба, хай вона вам сказяться, що я її і ворогові своєму не побажаю. Сидиш собі ото далеченько, спокійненько при обозі, а тут тобі і кричать: — неси господам ахвицерам обідати до окопів. І чи ти хочеш, чи не хочеш, але збирайся і йди... Вони то що, у своїх окопах на все звикли, а ти тут, як йдеш, то такого страху наберешся, чи вбють чи ні, але налякають до смерті.

Я бачте, хоч і учебну команду ще перед війною скінчив, а все ж у денщики подався, думав, що тут спокійнісенько і службу скінчу, а за личками, хрестами та медалями я не ганявся. Чи отого сребряного дистанеш чи не дистанеш, а що дерев'яного, так то найскоріше.

Ну, та на наше щастя прийшов до батальону телеграм зі Ставки — чи не хоче хто з господ старшин у школу їхати, літять вчиться; я як почув про це в обозі, так аж затрясся од радости, побіг зараз до сотника в окопи та й кажу: „Ваше Благородіє, пишітьсья у ту авіацію, вам все одно де помирати, чи тут вас вбють на землі, чи з гори об землю вбетесья, а мені там буде спокійніше, кажуть, що до їхнього обозу і чамайданами не дістати, та знов таки і в Пітірбурзі погуляємо, бо ми ще з вами досі і у одпуск не спромоглись“.

Сотник ото і зголосився, бо йому й самому набридло, що після кожного бою, по всій бригаді питають, чи не вбили ще його, начеб ото так би і мусіло бути — його черга прийшла.

Подав ото сотник рапорт начальству, а так місяців через три і прийшла телеграма — їхать нам до Петрограда на якесь Волкове поле в школу. Як не лаявся новий командир наш, полковник Гетьман, а

пустив нас. Не хотілося йому, бачте, щоб сотник зверху вбився, бо він з сотником ще до війни у батальоні чорт зна кілька бурдюків вина попили, та і з сотниковим батьком покійником приятелем був, і хреста білого обіцяв нам, щоб ми осталися. Ну, а ми все ж таки поїхали.

Приїхали, та днів з п'ять так гуляли, що і Пітера не бачили, а потім почали вчитися — сотник літати, а я — на гармонію грати.

Та і життя ж нам було у Петербурзі! Як сир у маслі каталися — сотник поміж панночками, а я поміж кухарочками, бо вони на череску та на хрести та медалі як мухи на мед липли. Я хоч і хрестів не мав, але медалей було в мене багато і за 300-ліття царського дому і за мобілізацію, як з сотником копей у Душеті приймали і за усердіє дві, одним словом герой та й годі і знов таки прямо з фронту, було чого набрехати.

Лише з тією школою щось воно не так вийшло, як спочатку казали. Обдурили ото мене — у телеграмах. Писали авіація, а на Волковому полі вона обявилася не авіаційною, а „ковбасною“, де значить, на „ковбасах“¹⁾ літають. Та ще на моє нещастя ота літаюча ковбаса, до якої ми були приписані, переломилася, так на нашу долю і осталися лише ті, що на мотузках теліпаються. І чому в нас така невдача пригодилася, не зрозумію — по полоненому німецькому „Чипиліну“ робили наші свого „Гіганта“, все те саме давали, що і Німці, ще краще і сильніше, а він отой „Гігант“ ще передтим як літат, взяв та на двох й переломився.

Ви ж були на австрійському або германському фронті і бачили, як ото цілий фронт „ковбасами“ обсажений, що на дотовому канатику висять та на все дивляться. А як отака чортяка де що і побачить, то зараз туди ворог з гармати і плюнеть. Так і ховайся од неї клятої. Так ото саме на таку ковбасу і нас з сотником прикомандирували.

Як сотник на ту „ковбасу“ вивчився і прийшла черга ваканції брати, хто куди хоче, то сотникові нашому, що одним з перших скінчив школу, і очі розбіглися, якуб ото ваканцію взяти. Та й взяв, лихо його дідові помершому, у морську, бо каже їздитимем на броненосцях та крейсарях та по морю, бодай їм усім потопитися.

„Не було бабі клопоту, так купила порося“, так і мені ото скоїлося; думав собі до кінця війни далеченько од фронту у обозі одпочивати, аж воно сотник наш адурів. Дарма що на горі вбити можуть так ще і в морі топиться задумав. Ну, та йому одне, де помирати, але мені як?! Пропадеш ні за цапову душу!

Ото того літа послали нас плавать по морю та ще по Балтійському, де самі Німці плавають, от я там жаху набрався, все боявся, що втоплять нас підводні лодки, бо вони за нами, як шука за карасем ганялися. Та про це я якось в другий раз розкажу, а як літо скінчилось і морозить почало, привезли нас на берег, висадили та й кажуть, щоб морська ковбаса під Ригу йшла на суходол воювати.

¹⁾ Козаків, які передтим не служили.

²⁾ Знахорів-чародійників.

¹⁾ „Ковбаса“, жартоблива назва привязного змійкового бальона.

Ну, щож його робить, дали нам коней більш чим дев'яносто і поїхала наша оця морська ковбасна кавалерія на позицію становитися. Ви, кажуть, морські, так ми вас біля моря і поставимо, і поставили, хай їм сказяться, на болоті, на бугрі піщаному, там такі страшні болота були, як ото наші на Чорноморії, лише без очерету, та торфяні, усі трясуться.

Стали ото ми на такому острові маленькому поміж Ригю та Митавою. Спереду Німці, а ззаду море, а по болоті дощані дороги понастилані — якщо коли тікати, то лише по їх, і нема куди сховатися, бо по дорозі все видно, а піску не багато.

І почали наші Німця дратувать, надули газом ковбасу і почали її в гору піднимать, а вона така клята велика, як у нашого попа в станиці хата в два поверхи, а як запусять її під небо на верству заввишки, так такою маленькою здається, як і справжня ковбаса. Під тією ковбасою на п'яти мотузках, так як пальчик нашої попівської бочки завтовшки, висить кошліка, з очерету сплетена, за кільце підвішена, а в ту кошліку сотник влізе, або сам або з кимсь, піску в мішках набере та і сидить там як куриця на яйцях цілісенький день — все на Німців дивиться і за ними доглядає, а вони у його, каже, видно як на долоні. Як побачить, що вони щось ворухаться, так він звідти зараз по телефону на батарею, батарея бє, а сотник каже куди. Отак ми Німця почали оріхами годувати.

Та вона Німцева бісова душа надумилася: підвезла тяжку батарею, та як ми не висимо, то і починає гатити по нашому островку, все хоче ковбасу розбити. Ну, тоді вже ми як блохи в штанях, з одного кінця на другий стрибаємо, бо кудиж втечеш на болоті! Та добре, коли ще Німцеві аероплян не пособляє, то тоді хоч сотник Німця обдурить: ковбасу так поставить, що усі його стрільна в болото йдуть, а ми по ямках поховаємося. А коли вже і аероплян прилетить, так тоді, крий Боже, нема куди дітися, і зверху бє, і з низу видовбує, і з кулемета строчить, і бомби кидєє і якоюсь водою поливає, що як на щось впаде, так воно і горить. Скільки разів нам торф по вітру запалювали, щоб ми погоріли, а нашому боцманові ніс і бороду опекли. От коли у нас буває катавасія! Так я тоді у свою землянку залізу та все „живий в допоміжній вишні“ читаю, бо бабушка казала, що як цю псалму читавш, то в тебе ніколи ні куля ні стрільно не попаде.

Скільки ото мене сотник не звав з собою у кошліку: Лізь, каже, Мишка, на Німця подивитися. Але я ні, не обдурю, думаю; хай вам біс з тією подивливою: чи я здурів чи що, що під небеса на таку рахубу залізу. Не було в мене віри у ковбасу.

— Ні, — кажу, — Ваше Благородіє, я і тут на землі багато жаху оббираюся, щоб ще туди на небо лізти... яж на це не присягав, та і грошей за це мені не платять. Я і тепер каюся, що ми з дуру ото з вами з пластунів сюди приїхали та щєб хоч до простої сучодольної, а то ще і до морської ковбаси попали.

А всеж таки чорти мене на неї всадили і от як воно скоїлось. Надумав ото наш командир армії, болгарський, кажуть, генерал був, кажись Рудько Дмитрій, Німцеві на Щедрий Вечір кутю до гори ногами перевернуть. Приготовив військо на атаку і приказав усій артилерії з ночі бить, а нашої „ковбасі“ дивиться, як то воно допадає.

— Погано, — каже сотник, — вітер такий, що не сміємо запускати, але нічого робити — війна є війна... Поліз він сам у сапетку, щоб коли вже що лу-

читься, так хоч іншу душу не загубить і щоб молоді старшини не казали, що їх на смерть посилає, а сам не лізе.

Мотало там його годин зо три, аж зовсім замотало — увесь глухий вліз. Ледве на ногах держався, так його закрутило. Каже, що наша артилерія вчисто рознесла німецькі окопи, а піхота прорвала фронт під Шлоком і на Митаву продвигається, Німця жене.

Загорілося і мені хоч раз подивитися, як це Німці перед нашими втікають, бо то все наші солдати одних тікали. Воно-б я мабуть і в жисть на таку штуку не поліз, але якраз на Новий Рік сотник пообіцяли мене до дому одпустити, а знаю, що всі розпитуватимуть і баби і козаки і дівчата, як воно на морях та на водах служиться, та чи літав я коли, а чи ні. А я-ж парубок був, женитисяб треба, а хтож захоче за такого кухонного вояку йти, коли признаюся. Колиб може і збрехав чого, так чи повірять? А воно як на нещастя і вітер начеб то втихомирився, коли сонце зійшло і пригріло, та не на море, а по нашій фронті обернувся.

От і попросився я у сотника на свою бідну душу.

— Тю на тебе! здивувався він моїй сміливості, — але нічого, пустив.

Видрапався я ото через край сапетки та сів там на дні, залізли ще туди наші морські хорунжий та прапорщик, що приїхав, хват такий, Нормак зовуть. Я аж перелякався, що на ті п'ять мотузків трьох нас повісили та ще піску пудів з чотири в мішках поклали за баяст, щоб рівновага була у сапетці на вітрі.

Запустили ото нас під самі хмари і поки ми в гору йшли, то ще нічого було. Я все на дні сидів та за стінки держався, так вже бояко було. А вонож все очеретяне, гнеться та тріщить, так і дивись, що провалиться. Вилізли ми так поменш як на версту, та і стали.

— Вилазь, — кажуть, — Мишка, та дивись, все видно як на долоні.

Глянув я через борт сапетки та й зомлів увесь, держусь за його, а в самого і піджилки трясуться: з заду море — кінця краю не видно, а з переду курить все, димом затягнулося, а вітер як скажений, свистить так, що аж жах бере і нічого не розберу під нами, що своє, що німецьке.

Дивлюсь я наперед тай питаю — деж тото Німці тікають.

— А от дивись — кажуть, та мені під ноги вказують. А там воно як плугом борошни понаорано — окопи їхні і зовсім там ніхто не тікає, бо між під Олаєм стояли, а розбили їх правіше під Шлоком.

Тут як загула, як заревила наша артилерія: по землі самі чорні фонтани бють, а над нею, під нами, білі хмаринки плавають — то гранатом Німця видовбують з окопу, а потім шрапнелем як горохом з гори посівають, начеб то як хлопці у нас на Новий Рік поздравляють.

От здорово бють, аж мені полекшало, якось і на серці спокійніше стало. Та знов таки мені і роботу дали.

— Слухай — кажуть, — як до телефону зватимуть, та на вітромір дивись — як швидче за 16 метрів на секунду буде, так скажи, — а самі старшини все на Німців дивляться, рисують на карту та на батареї наші командують.

Аж от і нам у телефон загуло — пу-пу-пу — Корзина? — питають.

— Єсть корзина, — одвічаю.

— Німецькі аеропляни летять. Спускаймо, — кажуть нам. А воно, бачте, як ото наші Німців роздратували, так з них як з восиноного гнізда аеропляни полетіли і прямо на „ковбасу,“ щоб ото „око“ всевидиюще збити.

Не встигли нас і до половини стягнуть, як вони вже тут були і почалося наосяще світопреставленіє — один вдарив по нас з кулемета та розривними кулями, тими що запалюють; розбив нам телефон в сапетці, перебив нам одно вітрило, яким як крилом „ковбаса“ рівно плавала; цей хоче нас запалити, а другий почав бомбами по лебедці гатити, щоб її розбити та команду розігнати.

Сорок п'ять хлопців долі ухватилися за лямки, до яких причеплено до сталюого канату блок великий, та бігом по болоту, по вітру, як ушкварять, щоб нас скоріше до землі стягти, а Німець по них з кулемета та з кулемета... Впадуть вони у сніг, скочуть та знов бігом, а він — по сапетці! Автомобиль пихтить, переривається, нас витягає, а бомби навколо його і хлопців стовпи чорні піднімають, зовсім так, як у нас під майкопом, коли в Апшеронці нафта з землі забила. А над нами все небо як баранцями вкрито — свої батареї садять по аероплянах, а черепа нам же на голову спляються.

І од своїх і од чужих — однако горе...

Я по сапетці і туди і сюди кидаюся — на який бік летити, так я на другий притуляюся та мішком морду затуляю, може хоч піску не пробв і вже ані хреститися ані молитися не могу.

А ці летуни як причепилися, так нізачо і не одстають, по них вже і обозні з рушниць палять, і наших чотири кулемети бють, а їм хоч би що, як кобелі на собачій сватбі біля сучки, так і вони біля нас крутяться, все збить „ковбасу“ намагаються.

А як наша „ковбаса“ сажень на сто над землею приспустилася, почала ще німецька шостидюймовка по нас бити. Мати свята Богородице! Летить, гуде, наче поїзд йде; а як вдарить у болото, так звідти такий фонтал багна та торфу летить, як наша дзвіниця заввишки і завдовжки.

Я все вгинався та вгинався, щоб отим стрільном по мені не зачепило, та й добре зробив, що за борт сховався — щев трошки, так зовсім би голову обірвало а то тільки в рот та в ніс і в вічи стільки болота набило, що ледве не задушився, усе кашляв та плаував та обирався.

З годину а то і більше отак нас частували Німці, по случаю великого свята, аж потім таки полетіли до дому, а нас знов на гору пустили, щоб шостидюймовку налякати, хоч ми з підірваним вітрилом, як качка з підбитим крилом, по вітру шкандибали.

Бачив я, голуби мої, на війні всякі страховища, але у такому ще не приходилося бути. Думав, що од мене нічого вже не останеться, одні клаптики на землю полетять, не буде кому до дому у відпуск їхати, з переляку і молитви усі попережабував, лише зубами клацав, та так мені жарко було, що піт на морозі по мені лився і стрижене волосся на голові так стирчало, що аж шапка сама зілізла.

Так от поїхали ми ото знов на гору, а мені знов таки приказали за вітром поки що доглядати.

Подивлюся я ото на вітряну мелничку — коліщатка крутяться, а стрілка то підскачить, то впаде, та все то 16 то 14, самий край значить; аж от од разу як рване, як смикне, аж на 24 хватило, я тільки милкв, аж воно наш хвіст обірвався і бильк — понісся по

вітру долі. А тут і вітер яось переминівся — раясь на море був, потім по фронті, а тепер на вкосьяк через нашу позицію та до Німців. І тоді було погано і тепер не краще.

Бачили ви ото, коли хлопчата змія по вітру запускають, а в його хвіст одірветься і як то він починав козирять? Так ото саме так закозиряла і наша „ковбаса“, як у неї хвіст обірвався. — Як понесеться до землі носом, аж у мене душа у ваялки сховалася: ну що, як вдариться об землю і ми з нею? Ухватилися всі за борти та за мотузки, на яких сапетка висіла, от, от з неї витрусимосся. А він ще, прапорщик, жартує:

— Хватайся, — кричить, — Мишка, за землю, як впадеш.

Йому, чортові, все до жарту, а ти тут всіх святих поминаєш та одходну молитву собі читаєш.

А вона бісова невіра з пів верстви летіла, а потім стала та як зірветься на гору турманом, як голуб, а згори знов у низ та у бік, і почала виписувати вісімки так з пів верстви завдовжки і стільки завширжки, та швидко прешвидко.

Я вже сів на дно, заплющив очі та й сиджу, не тріпаюсь, душі в мене нема, хай вже хоч не видно буде, звідки смерть прийде. Та де там, хіба всидиш! Як ото понесло нас на гору, так в мене від серця під глотку усі галушки, що зранку поснідав, підступили — з душі рве та тягне, ледве встиг я голову за борт вихилити, щоб не тут викинути.

Старшини, хоч і перелякалися, але додолу дивляться, кричать, що нас до землі притягають, мовляв, швидко наші страсті скінчатся. Але де тут!

Воно знов як рване, рване. І то свистіло та гуло, а тепер зтихло все, не коликнеться, начеб то і вітру немає.

— Обірвався! — кричить хорунжий. — На Німців несе! Мишка, газ випускай!

А сам до висотоміру дивиться.

— 800, 1000, 1200, — кричить він і дивиться, як ота машина вказує стрілкою та метри записує, як нас на гору тягне.

Вчепилися ми з Нормакком за той канат, що до носового клапану веде, яким лишній газ випускають, а хорунжий, який в одно кричав: 1300, 1400 метрів, почав тепер на низ кричати: 1200, 1000, 800!

Отож воно, бачте, як газу поменшало, то ми пішли камінюкою на землю.

— Баляст, кидай, чортова душа! — загримів хорунжий на мене. Я з переляку зачипив мішок з піском та й шмякнув його за борт, нічого не бачучи, бо вже в мене і очі на лоб з переляку повилазили.

Понеслася наша „ковбаса“ далі вже нижче, аж на конюшнях наших кінець канат, що по землі волочився, за сосну зачепився. Тут з обозу люде наскочили і вмиль його закрутили, думали, що не обірветься; та воно і справді не обірвалося, бо морський вузол не з таких, щоб попустить, але і наша „ковбаса“ не така вже собі слабенька. — По вітру витяглася та ту сосну хитнула разів пяток, смикнула добренько та так з коріннями і витягла. І пішла отака мітла підмітати по дорозі. За все, за що не зачепиться, то й мете — усі телефони позбирала: і полеві і стоббові попереживало, бричку з парою коней перекинуло. Все тікало перед нею. Вкінці як верстви з дві пробігла, за стріху шинку зачепилася, в якому штаб артилерії нашої стояв.

Тут вже всі побачили, що щось таке не ладне

з „ковбасою“ скоїлося, з усіх боків побігли люде і пішки і верхи; за ними сотник з командою на двох автомобілях женеться, за людьми собаки полкові і батальонні скавчать та несуться. Багато ще і не знають — чи то наша „ковбаса“ летить, а чи німецька, бо ж флагу не видно, а поміток немає.

Та як ото я пужнув мішок зверху на землю, то оті дурні обовні та санітарія різна, над якими його викинув, за Німця нас і взяли. — „Чипилин“, — кричать, — прилетів та остановився, лазарети і обози побе начисто.

Мішок летить додолу і світиться як гранат, бо він таки важенький на двадцять кіл був, а вони кричать:

— Німець бомбу кидає!

Він як вдарить по болоту! Пробив лед, а грязюка як бризне стовбом, ну справді як бомба з аеропляну.

Як залопотіли тоді по нас з рушниць оті обовні дурні. Хорунжий бачить, що діло погано, а ми ще і швидко додолу несемся — вже 700 і 600 метрів — побють нас начисто своїм, або об землю розібвемся.

— Сип другий! — кричить він до мене. Я за другий та знов його за борт, а він по болоту як друга бомба. А тут ще „ковбаса“ цілий угол зі стріхи шинку обвалила та понеслася далі начеб то тікає. Добре, що хоч мітлу на стрісі поломала. А по нас все бють, та бють...

— Та не цілий — заgrimів на мене хорунжий, — людей побеш! Висипай з мішка!

А ми ще як на гріх все не можемо задержатися, все додолу несемося, стільки газу зза гаряча перепустили.

Схопив я мішка за вуха тай витрусив увесь за борт. А пісок весь у грудочки змерзся і ті грудочки по болоту та по дощатій дорозі так, як оріхи заторохкотіли. До того пілюка по небі понеслася — начеб то шрапнель розірвався.

— Шрапнелью стріляє! — кричать в долині, та всі за рушниці та по нас, а тут ще на гріх ми над резервами четвертий мішок викинули.

Ну прямо край нам прийшов, з усіх боків почалась по нас стрільба. — Два мотузки, на яких ми висіли, нам перебили, вітрачок розбили, мені кожух пробили. Я вже як мертвий сидів і на землю не дивився, а тут ще і артилерія почала по нас бити, не розбереш, чи своя, чи німецька, бо все вже у нас і в очах та голові поплуталося.

Та на щастя ми над великим лісом опинилися, от от за дерева зачепимося.

— Кидай кожух! — кричить на мене хорунжий. І жалко мені кожуха, такий добрий, пластунський був, всю службу і войну зо мною проходив і не такий як ото солдацький, кургузий та смердючий, з песячої вовни, а наш справжній баранячий, чорноморський, хунтів з двадцять тяг. Ну та робить нічого, така вже ото „ковбасна“ дисципліна, що як в сапетці сидиш, то мусиш всього слухати, колиб тобі приказали, то і сам з неї за борт скакати мусиш.

Стяг я кожуха, трохи не плакав, і пужнув його за борта, лише рукавами замахав, як людина полетів, сердега. А на „ковбасі“ і полекшало — враз догори потягнуло. Так отой мій кожух заважив. Треба було його спочатку і кидать, щоб ото піском на себе тієї напасти не наводить.

Пронеслися ми ще трошки над лісом, якось стрільба по нас стихла і „ковбаса“ почала сама додолу осідати, хорунжий побачив це і кричить:

— Тягни розривну лину! — цебто рви саму „ковбасу“, бо як за розривну потягнеш, то одірвеш шматок, газ вискочить і сапетка впаде на землю, коли близько від неї сідать приходиться; ну а ми хоч не на землю, а на ліс — та то все одно, бо нам край, нікуди дітисся.

Почепилися ми в трьох за розривну, вирвали клапоть і впали на верховіття, а там такі височенні сосни та ялини були, що з них на кораблі машини робили.

Розкинулася наша „ковбаса“, вже без духа, по деревах, а сапетка висить поміж ними на мотузках, на бік нахилилася. Тихо, тихо в лісі, начеб то і душі живої не було там, і не знаємо, кудиж це ми там залетіли — чи у своїх чи у чужих.

Сидимо і сумуємо. — Ну, — каже прапорщик, — полізу я подивитися, а ви тут підждіть, бо все одно не будемо як зозуля на гилці сидіти. Спустили ми його по канаті з сапетки додолу на землю. Взяв він рушницю в руки тай крадеться на поляну, що близьенько була, а з другого боку за кущами якісь люде поховалися з рушницями і підглядають за ним.

Сховався і прапорщик, як їх побачив, не знає, чи свої чи чужі. Аж звідти:

— Здавайся! Клята німчурал! — кричать.

— Тю, мать вашу бабушка робила! загнув він їм на одвіт, а сам немов знов народився.

— Та ви свої? — питають.

— Авже ж.

— А ми думали, що Німці, та все по вас били.

— Ну та добре, що ні одного не влучили — відповідає.

— А деж той, що з сапетки у ліс стрибнув?

Тут і сотник з хлопцями на автомобілях пригнався, всі замазані та задихані, а за ними народу з усіх боків сила, що за ними все гналися, як собаки за тим, хто по вулиці біжить.

Стягли ми „ковбасу“, обдивилися, і щож ви думаете: — сімдесят сім дірок в ній було з куль та чотири від шрапнелів.

А тут дивлюся і мій кожух з лісу несуть.

Прийшли ми до дому, а там вже хлопці на ранок другу „ковбасу“ для Німців на розговіння приготувляють. І кутя готова і узвару наварили, тільки мос тісто, що на пиріжки замів, перекисло, так без них і повечеряли.

А незабаром Бог на Німцеві помстився — якраз на Голодну Кутю наш німецький сусід, що напроти нас на „ковбасі“ висів, обірвався, та до нас прямо і полетів; лише вони сови невіри з сапетки повистрибували ще раніше, бо в Німця туди вже з парашютами за плечима сідали, на случай усякого нещастя. То їм то добре було стрибати, а ми замість парашютів — з Миколою угодником, по пластунському садовилися, а „ковбаса“ їхня до нас прилетіла і в морі втопилася. —

Так я вже і заклвся і заприсягався, що і сам з роду вже на „ковбасу“ не полізу і своїм дітям і внукам накажу — краще цілий вік у пластунах служить і Бога хвалить, а з цією чортякою ніякого діла не мати.

Сторінка з історії визвольної боротьби

(Памяти генералів Гандзяка і Сафоніва).

Написав підполк. Михайло Серета.

I.

Генерал-лейтнант Скоропадський, українізуючи 34 арм. корпус, мав під рукою командний склад, котрий з честю виконав завдання, що їх доручила майбутньому гетьманові Центральна Рада.

Його начальник штабу генерал-хорунжий Сафонів, старшина з певним бойовим стажем, організацьким і адміністративним хистом, людина незвичайної енергії, насправду був правою рукою Скоропадського в справі українізації корпусу. Своїм зовнішнім виглядом і національним походженням він належав до джентельменів, про котрих говориться в пісні — „Тула родина моя“; однак відважною працею і смертю мученика він набув святі права, аби бути замесеним на сторінки нашої визвольної історії.

Командант 104 дивізії 34 корп. Генерал-хорунжий Гандзяк був правдивим сином українського народу. Коли він зодяг на себе кожух і смушеву шапку, а в руки брав свою грубезну грушеву палицю, стрічні селяни питали його: — Куди це ви, дядьку, чимчикуєте з такою палицею? Чи на медведя, чи на вовка?

Народився він на Поділля в с. Лозова, де його батько був священником. Мав невеличку військову освіту, але зате солідний військовий досвід, знання козацької душі і незломну любов до Батьківщини. Він до кінця свого життя вірив у перемогу нації і в розпучливі часи, коли старшина зневірювалась у своїх силах, казав:

„Не забувайте, що ми лише авангард, за нами — головна ударна сила, 30-ти мільоновий український нарід“.

Його люблячи і вірили йому і старшина, і козацтво, і полкові та дивізійні ради. Розмовляв він не книжною, а чисто народньою мовою, пересипаючи її тим гумором, що належить до вдачі нашого селянина. Одного разу старшина хваснув перед ним, що він з двома звязковими захопив до полону 40 червоноармійців. Генерал Гандзяк, навіть не кліпнувши оком, діловито запитав його:

— І що вони зробили з вами?

— А нічого... Ми повтікали, — відповів простодушно старшина.

Начальник штабу Гандзяка генерального штабу генерал-хорунжий Капустянський — то старшина широкого розмаху і великих проєктів. Дві ворожі сили боролися в ньому: стратег борукався з політичним

діячем. Горе було для штабових старшин, коли перемагав політичний діяч; старшини примушені були дискутувати з генералом на тему: „Як розв'язати земельне питання“, або — „Політична ситуація на Заході у зв'язку з перемогою Денікіна“ та т. п.

Ліпші операції, що були переведені корпусом у боротьбі з більшовиками, складені генералом Капустянським. Генерал Скоропадський, відвідуючи було Центральну Раду, як важку гармату возив зі собою Капустянського. І мав рацію: гострий, ідовитий на язик, Капустянський знав, якою мовою розмовляти і як поводитися чи з тим чи з іншим членом Ц. Ради.

Незалежно від ранги та посади перебував у корпусі в постаті комісара і уповноваженого від Української Центральної Ради, хорунжий Біденко, свідомий Українець, бувший унтер-офіцер Кавалергардського полку. — Він прибув до корпусу, як запеклий ворог всього того, що смерділо „Москалями“. Високий на зріст, широкий у плечах, стрункий, з похмурим обличчям, здібний промовець — він мав на козаків неабиякий вплив. Перед командним складом, коли в полку або в сотні виникали тертя між старшинами і радами, він виступав у позі біблейного живдівського пророка: вистукуючи вишневим ціпком по підлозі, на знак серйозності менту, і підносячи ліву руку до гори, на знак уваги, він віщував:

— Коли ви не звернете на те і на те уваги, то жадної користі від корпусу для України не буде.

Певно, що Центральна Рада в ті часи мала причини не довіряти генералові Скоропадському, і на Біденка були покладені зобов'язання стежити за поведженням і діяльністю команданта корпусу.

Штаб корпусу, що складався зі старшин монархічного напрямку (Кочубей, Полтавець - Острияниця, Зеленецький) своїми необережними розмовами про поновлення гетьманської влади, завдавав Центральній Раді не мало турбот.

Командантами полків Скоропадський призначив старшин, які до кінця свого життя, або до евакуації за Збруч, не покинули зброї навіть в найжахливіші менти визвольної боротьби. То були: Генерал Никонів, на останній посаді командуючий запасовими військами У. Н. Р. Замолоду звався він Курочка, та лихий спокусив його з „Височайшої ласки“ перезватися на Никонова. До самої смерті (на еміграції в Каліші) не любив він слова „курочка“, і коли бувало козаки заспівають: „На курочці пірячко рябове“ — казав:

З ліва сидять: ген. Никонів, кмдт. полку 34 корпусу ген. Скоропадського, і генер. Смеляннич Павленко.

— Ото далася в знаки їм курочка... Співалиб краще щось патріотичного, гимн, чи що...

Другий командант полку полковник Масалитинів мав пращура Татарина Масал-Огли. Незадовго до своєї смерті на еміграції він кавав:

— Своєю бойовою працею за визвольні змагання України виправив я помилки своїх пращів, які добре таки допекли Низовій Запорозьській старшині.

Полковник Порохівський і Маєвський, що нині перебувають на чужині, досить відомі з преси нашому суспільству. Корпусним лікарем був д-р Дайн, запеклий націоналіст, енергійний робітник.

II.

В місяці серпні 1917 року 34-й армейський корпус, згідно з наказом Верховного Головнокомандуючого, покинув позиції і вирушив у глибоке запілля з метою переформування в 1-й Український Корпус. Частини технічного призначення залишено на фронті, що свідчить про недовіря, з яким поставилося російське командування до українських формувань. Штаб корпусу розташований в м. Меджибожі, штаби 104 і 153 дивізій і полки в його околиці.

У перші дні свого переформування корпус мав у своєму складі 45-50% Росіян, для яких українізація так припала до вподоби, як чортові свячена паска. Вони гадали, що справа в українізацію далі теплий побажань і солодких обіцянок не піде. Колиж вони на власні очі зобачили щось противне, то кинулись тікати хто куди. Прохали лише, щоб у відпускних документах не згадували слова „український“. Після демобілізації Росіян до корпусу прибуло поповнення, яке мало в своєму складі виключно український елемент. Хлопці були як хлопці; однак в запілля, в запасових курінях, вони встигли таки де-чого перехопити від комуністичних мудроців.

В курінях розпочато енергійну працю, що мала подвійне завдання: 1) військового виховання і 2) піднесення загальної освіти. Щодня верхи на коні простував від полку до полку генерал Скоропадський, а за ним маячила кремезна постать генерала Гандяюка з грушевою палицею в руках. Місяць, другий — і 34-го корпусу не можна було пізнати: дисципліна, порядок, національна свідомість, і це в той час, коли за межами корпусу шаліла та кріпла більшовицька заверюха.

В кінці жовтня штаб корпусу одержав наказ від Верховного Командування підготувитися до виступу на фронт. То був час, коли відношення між тимчасовим російським урядом і Генеральним Секретаріатом набрали гострих форм. Запрошення корпусу на далекий фронт в політичних українських сферах уважали актом, що мав лишити Секретаріат без збройного захисту. Дивізійні і корпусна ради рішуче відмовилися куди небудь виступати без згоди Секретаріату. Корпус погодився рушити тільки тоді, коли дістав на це згоду від Центральної Ради. 17-го листопада корпус прибув на ст. Деражня, аби вирушити на фронт, маючи заступити 6-й арм. корпус. Однак на фронт, в район м. Збаража, прибула тільки 1-ша бригада 1-шої дивізії (був. 104 дивізія). 2-га бригада невідомо з якої ініціативи, з Деражні вирушила на Київ і в один лагідний день з'явилася in cogroge біля Центральної Ради. Її зустріли радісно, подякували і на де-який час розташували в Києві.

Друга дивізія (був. 153) з різних причин вагалася з виступом і заманити її на ст. Деражня навіть Скоропадському було не під силу.

1-ша бригада 1-ої дивізії опинилася на роздоріжжі: з одного боку 6-й корпус, що мав в запілля переформуватися в 2-й Український Корпус, вимагав негайної зміни і загрожував репресіями; з другого боку бригада не мала можливості заступити своїми силами корпусну ділянку. Положення погіршало, коли бригада довідалася, що 3-й і 4-й полки слухають в Києві двовнів св. Софії. Козаки обвинувачували старшину у зраді і голосно, не кричучись, натякали їм на різні жажливі несподіванки. До всього цього командний склад одержав відомості, що російські частини, які самочинно залишили фронт, загарбали в свої руки стації: Шепетівку, Проскурів, Старо-Константинів, Полонне, Бердичів, руйнуючи залізницю і розганяючи залізничний персонал. Зв'язок бригади з Генеральним Секретаріатом був втрачений.

— Хай дідько боронить московський фронт, — нарешті заявив генерал Гандяюк: — А ми будемо боронити Україну. Він наказав Капустянському скласти в порозумінню з полковими радами провкт наступу на Київ.

Листопадової ночі в с. Зарудечко, де перебував штаб дивізії, зо всіх його околиць зійшлися члени ради, заховуючись конспіративно. На таємному засіданню ради промовляли Капустянський і Біденко. Ухвалено пересунути бригаду на Шепетівку-Старо-Константинів, і навязати контакт з Києвом. Начальником ударної групи був призначений Капустянський.

3 грудня, в ранці, авангард під проводом прапорщика Золотаренка, який мав 10 чоловіка і 2 кулемети, вирушив на ст. Шепетівку. Золотаренко мав вдачу князя Святослава: перед кожною стацією попереджував: — Іду на вас! — і додавав: — Веду за собою корпус, везу гармати, кулемети, бомбомети, вогнемети, піроксилін, приладдя з ультра-масаковими проміннями. Горе чекає всіх, хто не виконає моїх розпоряджень. Знищу і не залишу нікого, навіть на насіння.

Жах пройняв російські частини, які, аби уникнути зустрічі з новим Тамерланом, задалегідь звільняли стації, шукаючи для себе інших безпечних шляхів.

Шепетівка, Старо-Константинів і Проскурів опинилися в руках українського командування. Був налагоджений зв'язок з Генеральним Секретаріатом, що надіслав Корпусу наказ: за всяку ціну тримати в руках залізничну лінію, розброюючи російські частини, котрі повертають з фронту.

Бойові операції незвичайно піднесли настрій серед козаків корпусу і освіжили атмосферу від тих провакаційних розмов, на які так завше багале запілля. В кінці грудня корпус був розташований так: штаб корпусу містився в м. Біла Церква, штаб I дивізії в Бердичеві, штаб II дивізії у Винниці, полки I-ої дивізії на ділянці Шепетівка, Старо-Константинів, Фастів, Біла-Церква, полки II дивізії Винниця, Гнівань. У командному складі виникли такі зміни: генерал Скоропадський після проголошення IV-го універсалу та виборчого порядку в українській армії подався до димісії; корпус перебрав генерал Гандяюк.

Командантом 1-шої дивізії був призначений генерал Никонів, котрий своєю бойовою відвагою, знанням військової справи і щирим патріотизмом склав собі в політичних колах добру опінію. Генерал Капустянський опинився, певно на своє здивовання, на становищі начальника штабу південно-західного фронту, котрим командував прапорщик Кудря; місце Капустянського перебрав бувший помічник начальника

контр-розвідки південно-західнього фронту генерального штабу полковник Гаєвський. По походженню був він Українець з Житомира. На своє безголов'я одружився він з донькою відомого російського генерала Романовського, якого денікінці замордували в Царгороді. Семейні обставини зв'язали його пізніш матеріально і морально з денікінською армією.

Наближалися сумні дні. Більшовики оголосили в своїй армії демобілізацію. Українське командування примушено перевести подібний експеримент і в своїх частинах. Добровольців не знайшлося і корпус обезлюдів. А ворог, як та комашня на вогник, сунув на Київ і з півночі, і з заходу і з півдня. Командування корпусу скоротило бойовий район; штаб I-ої дивізії був перекинутий під Київ на ст. Мотовилівку.

Генеральний Секретаріат доручив хорунжому Біденкові звести частини Корпусу в ударну групу, яка мала захищати відступи на Київ з боку Жмеринка-Фастів.

В середині січня 1918 р. Біденко закликав на ст. Фастів генералів Гандзюка, Сафоніва, командантів дивізій і полків. Командний склад представив Біденкові звіт про загальну ситуацію на ділянках фронту; генерал Сафонів виголосив операційний план оборони підступів на Київ. Здавалося, ніби все було гаразд; однак Бог судив інакше. III-й гвардейський корпус наближався до Винниці, яку мала оборонити II-га українська дивізія. Дивізія розбіглася, і Євгенія Бош, що була на чолі гвардейського корпусу, скерувала ешелони на ст. Фастів, де мала спіймати командуючого фастівською групою Біденка.

То був вже мент, коли відділ відомого Муравйова урочисто дефілював на вулицях Києва. Генерали Гандзюк і Сафонів та полковник Гаєвський, втративши зв'язок з Генеральним Секретаріатом, винесли рішення дістатися до Києва, аби на місці попередити Секретаріат про загрозу від III-го гвардейського корпусу та одержати для себе директиви на майбутнє.

На стадії Мотовилівці Гандзюк дав наказ штабові дивізії вантажитись в ешелони і рушати за ними до Києва. Штаб дивізії ще зранку був поінформований селянами про захоплення Муравйовим Києва, відмовився вантажитись і, не гаючи часу, пересунувся у село Мостище.

Гандзюк, Сафонів і Гаєвський зодяглися в парадні мундури, націпили бойові відзнаки, почистились, помилась і рушили на Київ. На ст. Святошино вони пересіли у своє штабове авто та за кілька хвилин дісталися до Києва.

На першій вулиці їх зустріли невідомі озброєні люде, серед яких відзначалися матроси.

— „Кто едет?“ — запитали вони шофера.

Шофер зовсім не знав, що розмовляє з більшовиками, й так відповів:

— Командір I-го українського корпусу генерал Гандзюк, його начальник штабу генерал Сафонів і

начальник штабу I-ої дивізії полковник Гаєвський.

— Вилазь! — категорично вигукнули матроси, скинувши на руки рушниці.

Справа для генералів з'ясувалася.

Матроси висадили генералів і погнали їх в штаб Муравйова, що містився на той час у вагоні I кл. на запасовому шляху. Сторожа Муравйова замкнула їх на деякий час в окремому купе вагону. Через деякий час їх закликали до штабу.

— Мене вразили, — потім оповідав полковник Гаєвський — очі одного з ад'ютантів Муравйова. То були неживі, холодні, без виразу очі з поширеними зіницями, в яких відчувалася звіряча лють. Вони наповнили мою душу невисказаним жахом.

Допит провадив Муравйов. Після звичайної процедури большевицького перевідання він запропону-

Полк. Масалитинів (у труні), кмдт. полку 34 корпусу ген. Скоропадського.

вав полковникам перейти на службу до большевиків.

— Іначе... відіте! — показав він на свій револьвер, що сторчав у нього на грудях на ланцюжку.

— Ви помилилися, відповів генерал Гандзюк. Ми Українці. Для нас зрозумілі ті причини, що примусили нас воювати з вами...

— Подумавш, — іронічно усміхнувся Муравйов і подав рукою знак сторожі, що допит скінчений.

Матроси обшукали генералів, грабуючи в кишені їх цінні речі.

Вечером, коли сонце покинуло землю, генералів повели на Звіринець, де поставили їх рядком, недалеко від інженірної школи.

Матроси запропонували їм повернутися спиною до рушниць.

— Що? Совість чи що не дозволяє вам чесно глянути нам у вічі? Це були останні слова Гандзюка.

Загуркотіли рушниці і трьох героїв покотом лежали на землі.

Майнув мент і Гаєвський очунався: зрозумів, що він тільки ранений. Схопившись на ноги він, скільки було сили, чкурнув до Дніпра, де в обіймах ночі схоронився в розколині скали. Він був єдиним свідком, що розповів про трагічну смерть генералів Гандзюка та Сафоніва.

Український Воєнний Цвинтар у Чорткові

Виказ стрільців і полонених поляглих або померших по 1 листопаді 1918 р. (після заповдань гробівничого реферату при тернопільським воевідстві).

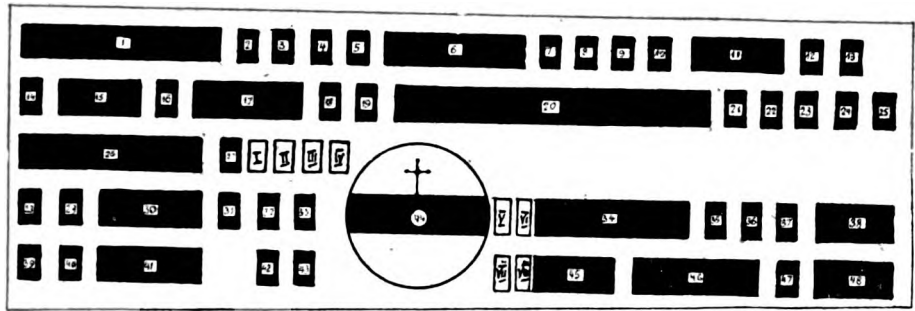
Порядкове число гробу	Степень	Прізвище і імя	Приналежний до армії			Армія, полк	Дата уродження	Місце		Гріб поодинокий	Гріб збірний
			російська	українська	большевиць.			приналеж.	Помер, дата		
1	стрілець	Невідомі		49		Козаки зазбруч.		1919 Чортків		1	
2	»	Курменко Данило		1		Армія У. Н. Р.		1920 »	1		
3	артилер.	Кінаш Василь		1		У. Г. А.		1919 »	1		
4	стрілець	Богданович Іван		1		У. Г. А.		1919 »	1		
5	»	Аксенчук Микола		1		У. Г. А.		1919 »	1		
6	»	Невідомі	10			П. Кор. Брусілова		1919 »		1	
7	»	Кордубович Н.		1		У. Г. А.		1919 »	1		
8	»	Хомич Василь		1		»		1918 »	1		
9	чет. пор.	Василишин Микола		1		»		1919 »	1		
10	стрілець	Васильківський Мирон		1		У. Г. А.		1919 »	1		
11	»	Невідомі		7	5	»		1919 »		1	
12	»	Марасюк Іван		1		»	1888 Свидова	1919 »	1		
13	»	Невідомий		1		Армія У. Н. Р.		1920 »	1		
14	»	Стяриміх Н.		1		»		1920 »	1		
15	»	Невідомі		8	7	»				1	
16	»	Кільовський Михайло		1		У. Г. А.		1919 »	1		
17	»	Невідомі		18	4	У. Г. А.		1920 »		1	
18	»	Білінський Владислав		1		»		1919 »	1		
19	»	Беркович Дянило		1		»		1920 »	1		
20	»	Невідомі		17	20	Арм. Павл. і Буден.		1920 »		1	
21	»	Хмельник Йосафат		1		Армія У. Н. Р.		1919 »	1		
22	»	Апанович Микола				»		1919 »	1		
23	»	Рошук Василь		1		»		1919 »	1		
24	»	Невідомий		1		»		1919 »	1		
25	»	Невідомий		1		»		1919 »	1		
26	»	Невідомі		19	8	36 полк У. Н. Р.				1	
27	»	Кутній Семен		1		—	Курничі к. Львова	1919 »	1		
28	»	Невідомий		1		Армія У. Н. Р.		1919 »	1		
29	»	Білінський Семен		1		»		1919 »	1		
30	»	Невідомі		8	5	»		1920 »			
31	»	Невідомий		1		»		1920 »			
32	»	Песяк Іван		1		»	1896 Свидова	1919 »			
33	»	Невідомий		1		»		1929 »			
34	»	Невідомі		5	11	»		1920 »			
35	»	Богданович Василь		1		»		1919 »			
36	»	Невідомий			1	—		1919 »			
37	»	Богоносевич Данило		1		Армія У. Н. Р.		1919 »			
38	»	Невідомі		8		»		1919 »			
39	»	Данилюк Степан		1		»		1919 »			
40	»	Невідомий		1		»		1920 »	1		
41	»	Невідомі		15	3	»		1920 »		1	
42	»	Мехенко Василь		1		»		1919 »	1		
43	»	Невідомий		1		»		1919 »	1		
44	»	Невідомі		5	7	Довбур Мусніцкі		1919 »		1	
45	»	Невідомі		5		»		1919 »		1	
46	»	Невідомі		8		Армія У. Н. Р.		1919 »		1	
47	»	Деркач Василь		1		»		1919 »	1		
48	»	Невідомі		3	2	»		1919 »	1	1	

- I. Підстаршина Максимчук Харитон¹⁾, приналежав до УГА., уродж. 1901, помер 10, VII, 1919 р., перенесений з цвинтаря в Салівці.
- II. Стрілець Горбатюк Григорій¹⁾, приналежав до УГА., уродж. 1897, помер 25. VI 1919 р., перенесений з цвинтаря в Салівці.
- III. Стрілець Блажко Павло¹⁾, приналежав до УГА., помер 7. V. 1919 р., перенесений з цвинтаря в Салівці.
- IV. Стрілець Пазюк Микола²⁾, приналежав до УГА., перенесений з цвинтаря в Білім Поточі.
- V. Стрілець Матвійчук Петро²⁾, приналежав до УГА., перенесений з цвинтаря в Косові.
- VI. Стрілець Марко Стефан²⁾, приналежав до УГА., перенесений з цвинтаря в Косові.
- VII. Стрільці, 10 незнаних, перенесені з сільських цвинтарів до збірного гробу.
- VIII. Стрільці, 7 незнаних, перенесені з сільських цвинтарів до збірного гробу.

¹⁾ Померли на плямистий тиф, ²⁾ Розстріляні через комд. за непослух.

В році 1931 заходами Філії Т-ва Охорони Воєних Могил в Чорткові упорядковано українських Стрільців, похоронених в літах 1919-1920 в Чорткові на публичнім кладовищі, споряджено плян розміщених могил і заведено каталог похоронених в тих могилах стрільців на основі дат воєнного гробівництва в Тернополі. З огляду на брак фондів обмеженося лише до огороження зайатої українськими могилами площі дубовими стовпами, полученими грубим дротом, а в середині того цвинтаря успано невеличку могилу, обсажену квітами, на якій поставлено величезний дубовий хрест, дарований Лукою Чичка, го-

сподарем з Вигнанки. Посвячення цього цвинтаря і закопаного хреста має відбутися 1. листопада ц.р.

Плян українського воєнного цвинтаря в Чорткові.

Бій 11. бригади УГА. під Черчем

Подав: Г. Г.

По проломі польського фронту під Чортковом посувається червнева офензива УГА безвпинно на північ і захід. I-ий корпус прямує побідно на Тернопіль — Збарж — Зборів, II-ий на Підгайці — Ходорів — Львів, III-ий на Галич — Станиславів — Стрий, IV-ий й V-ий формуються по задах армії.

Попри похід на Київ це найкращі операції, багаті в світлі бойові епізоди, з котрих хочемо виняти тут бій 11. стрийської бригади дня 18 червня 1919.

По розторощенні ворожого опору під Монастирськими, Товстобабами, Горожаннюк, Свистільниками заняла бригада 17. VII. село Пуків на захід від Рогатина. В той момент стояла бригада на право від 2-ої коломийської бригади й творила праве крило III-го корпусу, опираючися далше на право на II-ий корпус.

В цій ситуації одержув вона наказ перефорсувати наступного дня Гнилу Липу в районі Рогатина з метою досягнути того ж дня р. Свирж, узгіднюючи своє бойове завдання з операціями II-го корпусу на Бережани, та III-го корпусу на Галич.

На підставі цієї диспозиції корпусу видає командант 11-ої бригади, от. Шльосер, підчиненій йому бригаді такий наказ: I. гуцульський курінь (1.200 багнетів) займає ранком Рогатин і відтинає відворот уступаючому ворогові; II-ий курінь (пор. Хроновят), III-ий калузький і IV-ий (пор. Богачевський) слідуєть кольною гостинцем, розгортаються в Рогатині і перебирають переслідування ворога, а I-ий курінь остається як бригадна резерва на рогатинському цвинтарі. Власна розвідка донесла, що недобитки польської дивізії стягаються на оболоні на південний схід від Рогатина над Гнилою Липою, маючи висунену сильну передню сторожу в Рогатині. Власні сили 4.000 багнетів і 4 батерії.

Виконання наказу: 18. VII. о год. 3 ранком вирушує I/11 курінь похідною кольною з Пукова, висуваючи вперед тільки сильніші стежі. Пів. км. перед Рогатином розпускає командант куріня, пор. Гриць Голинський, I-шу сотню (чет. П. Бойчук) в розстрільну

й захоплює в короткому бою в полон ворожі 1 1/2 сотні. О год. 7. осягає наша сотня східний беріг Гнилої Липи напроти ворога, що в силі біля 1 куріня окопується на горбках на захід від Рогатина.

В другому етапі ділань цього дня веде от. Шльосер прочі три куріні 11-ої бригади в наступ через ріку, ломить хутко опір зростаючого на силі ворога, добуває Черче й продовжує наступ на горбки на захід від сьогоднішнього славного живця. В дорозі долучаються до бригади 130 озброєних добровольців, яких розділює команда бригади по сотнях.

Догідна ворогові позиція — згадані горбки перед Підкаменем й лісок на північ від гостинця — дозволяють ворогові, затримати наші два наступи на його становище, переходячи місцями двокільметрового фронту до протинаступу. В цій цікавій хвилі підтягає командант бригади з резерви I-ий гуцульський курінь для продовження правого крила бригади й обходу ліска.

О год. 14. доходить I/14 курінь чолом до бойової лінії, розгортається в право, опираючись своїм лівим крилом о гостинець Рогатин — Ходорів. Пор. Голинський висилає під проводом одного підстаршини — Жида — зібраний передше у курені відділ з 70 Жидів (посильних, телефоністів, тощо) обходом поза ліс, щоби вдарити в зад оборони ліска, а сам веде свій курінь у ліс, де зустріється з ворогом в рукопашному бою, який триває біля три чверти години й наносить обом сторонам великі страти. Врешті під діланням гуцульських багнетів розбігається ворог в розтіч і натрапляє ще на жидівський відділ, якого розбиває.

Цей короткий, зате кривавий бій рішає бойове завдання 11-ої бригади в користь української зброї; ліве крило бригади збиває ворога з позицій на південь від гостинця. Переслідуючи погромленого ворога, входить бригада до Підкаменя й вечером доповідають передні сотні про виконання наказу досягнення р. Свирж.

Окремий Стрілецький Запорожський Курінь

(Продовження)

Вранці 25 січня, коли курінь вже був готовий вирушити в напрямку на Київ, з боку Гребінки на ст. Лубні виїхав бронепотяг, якого командант, сотник Мясник, одержав наказ допомогти Запорожському куріневі пробитися до Києва, бо більшовики вже загрожували безпосередньо ст. Березань від півночі. Сотник Мясник, одягнений в короткий ковшок і повстянки та оперезаний кулеметною тасьмою, з ragabellum-ом за пазухою, виглядав на справжнього більшовицького ватажка.*) Він зголосився до команданта Запорожського куріня, але при тім запропонував накласти на місто контрибуцію, зарекувати мануфактуру і тютюн, взяти закладників і розігнати „тимківську“ сотню. Мав він на броневику яких 25-30 людей. Командант куріня, як начальник залоги, категорично спротивився намірам цього „оборонця народу“, в чім його рішуче підтримав комісар Мусієнко. Саме в часі тих розмов виявився, що „тимківці“ полонили одного з старшин куріня, сотника О., wraz з двома козаками, які вийшли на місто, щоб щось там ще купити. Місто було вже цілковито в руках „тимківців“, які з гаслом „грабуй буржуїв“ почали грабувати населення, головним чином Жидів та інтелігенцію. Командант куріня вирішив негайно вести курінь на місто, щоб вигнати звідси грабників, і запропонував сот. Мясникові взяти участь в цій виправі. З тактичних міркувань треба було наступати на місто по двох улицах і тому командант куріня вислав по вул. Монастирській сот. Мясника, додавши йому чоту від свого куріня, а сам пішов з рештою по вул. Пирятинській, залишивши на дворці міцну варту. Тимчасом сот. О. і козаки були такі спритні, що по дорозі до вже зорганізованого місцевими більшовиками штабу втікли — користаючи з того, що їх провадила кінна варту, вони вскочили в подвір'я, звідки через паркани по городах побігли в напрямку на двірець, але якраз наткнулися на своїх, що розстрільною посувалися в напрямку міста. „Тимківців“ удалося заскочити, взяти декількох до полону, решта разом з новим штабом розбіглися. Грабунок в місті припинено, а щоб і надалі цьому запобігти, начальник залоги запропонував Міському Голові втворити з більш поважних громадян якусь сторожу і видав для цього 50 мушкетів.

Коли сотн. Мясник дізнався, що більшовицьку владу в місті по виході куріня заініціювали Сухенко і син місцевого аптикаря Шая Мульнер, то зараже наказав заарештувати старого Мульнера і разом з полоненими „тимківцями“ попровадити на двірець. Між іншим пробували й „мясниківці“ грабувати, але для того, щоб їх до грабунків не допустити, їм дано чоту Запорожців. Все це стало відоме командантові куріня вже на дворці. Коли курінь повернув з виправи, він наказав відпустити Мульнера і полонених „тимківців“, але проти цього зголосив протест сотн. Мясник, підперши свій протест заявою, що його люде, залога броневика, нарікають на команданта Запорожського куріня зате, що він боро-

нить гетьманців. — Вони довідалися, що він везе з собою гетьманського генерала Олександровича — та хоче ще відпустити більшовиків. Мясник зазначив, що його козаки вимагають заарештувати команданта куріня, бо мають підозріння, що то Німець*), а те, що вмів говорити по українськи, нічого не доводить, бо міг навчитися в часі перебування на Україні. Притім почав розпитувати команданта куріня, звідки він родом тощо. Нарешті сотник Мясник додав, що взагалі курінь робить вражіння „офіцерського“, бо спостеріг дисципліну та „старорежимні порядки“. Треба тут зазначити, що вже після повернення з міста курінний адютант, сотник Л., доповів командантові куріня, що козаки з броневика намагалися агітувати серед козаків куріня за тим, щоб ті переходили до них, та оповідали, що сотник Мясник має наказ заарештувати команданта куріня. З огляду на це адютант зарядив поготивля і виставив варту для нагляду за броневиком. Сотник Мясник вимагав призначення негайного воєнного суду над полоненими, генералом Олександровичем і старим Мульнером, а коли командант куріня цьому рішуче спротивився, то тоді показав підписане за Військового Міністра генералом Оседьким засвідчення, що він є призначений командуючим відтинком фронту на Полтавщині і що йому підпорядковується всі на Полтавщині перебуваючі військові формації

Отож з тої хвилі сотн. Мясник починав наказувати. Він склав воєнний суд, до якого вийшов сам як голова, призначив ще двох своїх старшин і козаків, а також команданта Запорожського куріня і комісара Мусієнка. Суд більшістю голосів проти двох постановив розстріляти тимківців і Мульнера. Але ще в часі засідання суду гримнули стріли й коли командант по закінченню засідання вийшов, то адютант доповів йому, що то розстріляли підсудних, а притім показав припис сотника Мясника негайно видати Олександровича, що адютант і виконав, бо йому сот. Мясник сказав, що це за згодою команданта куріня. Дійсно в часі засідання сот. Мясник виходив та досить довго не повертався; ані командант куріня, ані комісар не могли сподіватися такого підступу. Однак силою відбивати назад Олександровича не випадало тим більше, що Мясник на зауваження команданта куріня про таке дивне нестаршинське поступовання запевнив, що відставить генерала до Києва. Коли курінь завантажився і мав відїздити, знов гримнули стріли — це забито Олександровича.

Не чекаючи на дальші події, Запорожський курінь відїхав у напрямку на Київ, але незабаром на ст. Гребінці броневик Мясника виминув курінь. Знов Запорожці були полишені на власні сили, з Гребінки не було получения з Києвом, в Лубнях вже були більшовики, про що сповістили по фонофору залізничники, однак курінь через цілу добу затримався ще на Гребінці. Коли на другий день рушив далі, то на ст. Березань довідався, що вона була вже в руках більшовиків, які перед двома годинами залишили стацію, як дізналися, що їхатиме курінь.

*) Сотник Мясник пізніше збожеволів, напастований по оповіданнях самовидців примарами власноручно ним розстріляних людей. В серпні 1919 р він помер.

*) Носив вуса по німецькому.

Залізничники оповідали, що було їх біля 30 чоловіка кінних, хотіли вони висадити в декількох місцях колю, але це їм чомусь не повелось.

На ст. Барішівка забракло для паровозу палива і всі вийшли з пилками, щоб різати старі підклади на дрова. Був гарний морозний день, але сумно було на душі у Запорозців — не хотілося вірити, що все пережите було дійсністю, а не тяжким жалким сном. Свавільство різних отаманів доводило про брак керівництва в гори, свідчило, що в центрі щось эле діється, що анархія на периферії є тільки вислідом анархії в центрі, однак кожен розумів, що трудно в обстанові боротьби, боротьби до того революційної, опанувати ситуацію, що трудно безладдя в одній хвилі змінити на лад, але вже так досить було отого революційного ладу, що всі нарікали й шукали винних.

З Барішівки пощастило навязати контакт з Дарницею, де ще знаходилися українські частини, хоч залізничники запевняли, що то місцеві большевики. Від команданта Дарниці командант куріня довідався, що большевики вже захопили ст. Бровари (8 клм. на північний схід од Києва) і що проти них оперують там Січові Стрільці й Запорозська бригада отамана Самусенка.*) В кожнім разі були це відомости потішаючі, бо були ще на шляху відвороту свої, та ще й Запорозці й тому курінь рушив до Дарниці, сподіваючись взяти участь в обороні Києва поруч з Запорозською бригадою. Але так лише здавалося, бо коли наблизившись у вечері до Дарниці, командант куріня вислав всеж для певности туди розвідку, то виявилось, що про якібудь боеві діання й думати нічого. Насамперед стація була так переповнена всякими ешелонами, що віхати туди не можна було, а притім в бік ворога не було виставлено жадної варті, хоч двірць і ешелони були повні вояків. Команданти частин, що перебували в ешелонах, не могли дістатися до отамана Самусенка, який спав в помешканні начальника стації під охороною своїх козаків, а його адютант виконував функції команданта стації, але притім не знав, що має робити, хоч недалеко було чути гарматні стріли й тарахкання кулеметів. Що було робити? Тож могла трапитися величезна катастрофа, якби большевики були більш підприємчивими... щастя наше в тім, що й їхнє військо не було ліпшим від нашого. Курінь на всі боки забезпечився вартами, а тимчасом командант з адютантом й ще декількома старшинами пішли на двірць, щоб знайти вихід з ситуації. Спроба команданта куріня порозумітися безпосередньо зі старшинами перебуваючих на стації ешелонів і взяти на себе евакуацію стації, наслідків не дала, а лише викликала з їхнього боку загрози, бо вони боялися, що тоді Запорозський курінь звільнить собі шлях, а їх залишить на Дарниці далі. Вони лічили, що кожен з них має перший право переїхати з своїм ешелоном на правий беріг Дніпра, але як це станеться, ніхто з них не знав і ніхто до цього заходів не вживав.

Виявити притім довелось, що дійсно на Ст. Бровари в Січові Стрільці, а натомість ціла Запорозська бригада Самусенка складається з якихось 20 кіннотчиків та також кількості піхотинців, які лише по черзі вартують біля свого отамана. Всеж по якімсь

*) В році 1920 по постанові воєнного суду Самусенка розстріляно за бандитизм.

часі після розмови команданта куріня в Києвом-Пасажирським, заходи його дали несподівано позитивні наслідки, бо почалося перетягання потягів на правий беріг. На другий день адютант і старшини доповіли командантові куріня, що вони довго нараджувалися, в який спосіб уникнути вивантажування, що його був наказав командант куріня з метою далі йти походом, і лише після певних, дуже, навіть на ті часи, сумних заходів, в часі яких мало не наклав головою помічник адютанта, хорунжий Л., вдалось їм змусити залізничників та адютанта Самусенка до звільнення Дарниці від ешелонів. Коло години 3 вночі курінь вже був на правому березі. Тільки що переїхав курінь через міст, як на Дарниці стався вибух і ті ешелони, що ще там стояли, почали горіти. Большевики чи їхні місцеві прихильники не спали — це була власне катастрофа, яку передбачали Запорозці.

На стацію Київ — Пасажирський курінь дістався десь коло години 7. Розвідка виявила, що в самім Києві вже нема нікого, що Уряд і Головне Командування виїхали до Винниці, а командуючий фронтом знаходиться в Козятині. Зновже не було від кого одержати не то розпоряджень, але хоч стислих інформаций — зрештою й не хотілося ніяких розпоряджень після всього, що довелось спостерегти, після того, як цілу частину було залишено на волю Божу. Командант куріня шукав звязку принайменше з командуючим фронтом в Козятині, але замість того попав на телеграфний апарат Ставки Головного Отамана, що у потязі перебував на ст. Фастів. Зі Ставки одержано розпорядження вирушити до Винниці, де зголоситися до Начальника Генерального Штабу Отамана Бронського. Але тут несподівано виявилось, що втік механік з паротягу, не зважаючи на те, що при ньому стояв вартовий. Та Запорозці із цим дали собі раду і за якусь півгодину звідкись „проставили“ нового механіка. На другий день вранці курінь був уже у Винниці, а о годині 10 командант куріня зголосився до отамана Бронського й дістав від нього наказ відїхати до Браїлова (10 клм на полудневий захід від Винниці), де курінь мав бути поповнений і буде йому призначений приділ.

Поповнення для куріня мало прийти з усіх вже розформованих повітових командатур Харківщини, які знаходилися й у Винниці й у Браїлові. В Браїлові між іншим перебував і Харківський Губерніяльний Командант Отаман П. Труба, якому мало бути переказане розпорядження про передачу всього особового складу командатур, коней і майна.

Старшини, що скочили були до міста, принесли звістку, що у Винниці перебуває полковник Попсуй-Шапка, як отаман для доручень при Військовім Міністрі отаманові О. Шаповалові. Командант куріня розшукав полковника Попсуй-Шапку і зголосився до нього за інформаціями і допомогою, побоюючись, щоб поповнення куріня не мало такогж характеру як в Лубнях. Полковник обіцяв все можливе зробити й дійсно вже на другий день на представлення полковника Військовий Міністер зробив перегляд куріня, розпитав про стан його і потреби й видав належні зарядження, після чого все пішло гаразд як у байці. На протязі якогось тижня затверджено штати куріня, видано гроші, зброю, вислано розпорядження до Інтенданства Холмсько-Галицького фронту про відпуск одягу ітд. Курінь виїхав до Браїлова. На протязі 3 тижнів курінь цілковито був готовий

до бойової праці при стані в 320 люда, однак не діставав приділення. Пізніше виявилось, що курінь дістане завдання боронити напрямок Гусятин-Ярмолинці, що в дійсності й сталося, коли фронт відсунувся на полудне від Жмеринки.

В Браїлові трапився з курінем цікавий випадок, який дуже яскраво характеризує тогочасні відносини. Одного ранку по всіх вагонах счинився крик, хтось кликав до зброї. Ешелон, в якому, за браком в Браїлові відповідного помешкання, жив курінь, оточили зі всіх боків якісь вояки в бойовім поготівлю. З зовнішнього вигляду були це Галиччане. — Дійсно, був це курінь Січових Стрільців. Наставивши багнети, Січові Стрільці вимагали, аби всі з ешелону вийшли без зброї й вишикувалися коло вагонів, але Запорожці, користаючи з того, що не можна було назовні бачити, що робиться у вагонах, вхопилися за гранати і мушкети — хвиля й бувби бій. Однак вдалося командантові куріня вискочити з вагону, пробігти повз ешелон й наказати не виходити з вагонів, тимчасом зголосився командант Січових Стрільців поручник Кметик і вияснив, що одержав від начальника Штабу Армії отамана Мельника наказ роззброїти курінь, бо він ніби збольшевичився й відмовляється йти на фронт. Було дуже сумно потім довідатися, що стався цей прикрий випадок в наслідок інтриги через непорозуміння між Військовим Міністерством і Штабом Армії. В присутности команданта куріня поручник Кметик доповів по телефону отаманові Мельникові до Жмеринки, що одержане ним розпорядження про роззбровнення куріня є жалюгідним непорозумінням, бо ніщо на місці не вказує на те, що курінь є збольшевичений, що командант куріня посідає документи, які свідчать про призначення куріня, та що й роззброїти курінь не можна булоб, і тому він наказу не виконав. Дальша розмова телефонічна команданта куріня з отаманом Мельником цілковито усунула непорозуміння.

За пару день курінь дістав розпорядження вирушити на ст. Ярмолинці і завдання боронити напрямок Гусятин-Ярмолинці, а рівнож перепроводити евакуацію величезного складу артилерійського майна з ст. Вікторія (10 клм. на захід до ст. Ярмолинець) в Галичину. Разом з тим, розпорядженням Директорії, призначено команданта куріня начальником залоги району Ярмолинець в проміну 30 клм. та надано йому право складання воєнних судів. Сталося це в наслідок того, що скрізь вешталися ватаги бандитів, які грабували населення особливо жидівське, а які величали себе українським військом. З метою утримання порядку в містечку Ярмолинцях, через яке проходило багато частин по шляху на Дунаївці-Камянець і тинялося ще більше мародерів, командант куріня розташував у Ярмолинцях кінну сотню, якої команданта сотника Мороза призначив командантом містечка. Решта куріня мешкала у вагонах і будинках на двірці, причім двірць і місто получено телефоном засобами куріня.

В передбачені бойової діяльності курінь відбував інтенсивні навчання, головно розвідного характеру, що зрештою вимагала обстановка, бо треба було пізнати настрої околицьного населення. Відомости про це були дуже непотішаючі, скрізь селяне очікували большевиків. Разом з тим використано всі можливости, щоб курінь і з зовнішнього боку допровадити до імпонуючого одноманітного вигляду. — З місцевими в Ярмолинцях і Городку кравцями та шевцями скла-

дено умову про пошиття одягу й взуття, з матеріалів, що їх одержав курінь від інтенданства. Ще на початку березня старшина й козаки ходили в козушках, але весна того року розпочалася так рано, що годі було витримати. Всеж треба було пошити понад 300 комплектів одягу й взуття та кашкетів, хоч в службі всі ходили в касках, що між іншим спричинилося до створення неабиякої репутації для Запорожців серед населення: „Отих, що в залізних шапках ходять, не займай“.

(Продовження буде)

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ ВПОВАЖАНИЙ ДОБРОДІЮ!

Даруйте, що я, Вам незнайомий, осмілюся написати пару слів.

Вам належиться велика честь та Слава за Ваші чудно редаговані календарі. Ви ними будите зі сну національну свідомість і згадку про нашу минувшину. Таку працю поможи Вам Боже продовжувати много а много літ. Я вже читав багато різних календарів, але гарнішого від „Червоної Калини“ не находив. Він є найгарніший над усі. Лише одну хибу має, а та хибка є: що він брошурований, я би Вас просив видати бодай кілька примірників оправлених.

Василь Лахманюк зі Заставної на Буковині.

Я маю три календарі „Червоної Калини“ з років 1927, 1930, і 1931. і дуже бажавби мати календарі з минулих років, яких я ще немав. Якщоби у Вас найшлися, то прошу мене повідомити, кілька їх є і по кілька коштують. Я хочу їх мати від першого календаря, який появился, бо мати збірку календарів „Червоної Калини“ є великим скарбом.

Також наколи появиться календар „Червоної Калини на 1932 р., прошу мене повідомити, що буде коштувати з пересилкою, то я в той час вишлю гроші.

На доказ того, що Ваш календар є найгарніший, я сфотографувавася з ним і посилаю Вам одну світлинку.

Остаюсь з великою пошаною до Вас

Лахманюк Василь

31. VIII. 1931. Заставна, Буковина, Румунія.

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

Галаган Микола. Десята річниця Української Центральної Ради. „Студентський Вістник“. 1917. Березень-квітень.

27

Галаган Микола. З моїх споминів. II. частина. Львів. 1930, 8°, ст. 122-196.

III. На фронті. На II. військовому з'їзді. IV. В Богданівському полку.

Галаган Микола. З моїх споминів. III. частина. Львів. 8°. 1930.

III. військовий з'їзд і участь його в боях у Києві X. 1917. (ст. 1-35), Богданівці, сердюки, військова фронда (ст. 42-50). Підготування до переговорів про мир (56-62). Законопроект про створення української армії на основі міліційної системи (ст. 132-134), большевицька навала (ст. 138-169).

Галаган Микола. З моїх споминів. IV. частина. Львів. 8°. 1930.

Стан 6. румунського фронту по заняттю Румунами Бесарабії (ст. 18-45). Повстання проти гетьмана у Києві. (ст. 70-95).

Галечко Софія. Третя чета. З рукописів... „Літопис Черв. Калини“. Львів 4°. 1931, ч. 5, ст. 3-4.

УСС. Бій під Соколом з Москалями.

Галя зі Скварків Матвійчукова. „Літопис Червоної Калини“. Львів. 4°, 1931, ч. 7-8. ст. 37-38.

Посмертна згадка, б. сестра жалібниця.

Гарасимів Андрій, др. З Перемишля. „Стрілець“. 1919. ч. 5, ст. 5-6.

Гарасимів Юрко. Десять днів на Підкарпаття. (Спомини з 1919 р.). „Календар Черв. Калини“ на 1930 р. 1929 р. Львів, 8°. 1929, ст. 15-26.

1919. Стрільці на пропаганді в Закарпатті.

Гаркуша Дмитро. Від'їзд першого курія з фрайштатського табору. (I. марта 1919). „Вістник пол-ки, літ-ри й життя“. Відень, 4°. 1918, ч. II. ст. 162-163. 3 ілюстрації.

Гащак Володимир. Ми побідимо! „УСС. в Карпатах“. Альманах. Відень. 1915, м. 8°. ст. 87-88.

Вражіння УСС-а з розмови з полоненим Кубанцем *Герасименко К.* Махно. (Спомини) „Діло“. Львів. 1923, ч. 191-212.

Переклад з моск. В. Дорошенка.

Герасимович Іван. Ви все оддали! „Календар Червоної Калини“ на 1924 р. Львів-Київ 1923. 8°. ст. 181-183.

Жертви стрільців на „Рідну Школу“.

Синя дивізія. XII. 1918. Чернигівщина.

Геройська смерть хор. Назарчука. „Син України“. Варшава. 1920. ч. 7, ст. 6.

Геройська Україна. Інтересні ілюстрації воєнних і державних змагань українського народу за пам'ятні роки 1914-1920. Вінніпег-Ман. 1920. 8°.

Герої фронту. Козак Михайло Момонт. Козак В. Яремчук. „Прапор України“, Камянець на Под. 1919. 4. Ч. I., ст. 14.

Некрольог.

Героїчна смерть сот. Кульчицького. (Подав В. Равський). „Календар Черв. Калини“ на 1932. Львів. 1931, 8°, календаріюм-березень

1918. 13. XII. Синя див. Курюківка. Гер. вчинок. 3 іл.

Геройський вчинок дес. Ганківського. (Подав А. Бабюк). „Календар Черв. Калини“ на 1929 р. Львів. 1928. 8°, календаріюм-травень.

1915. IV. 29. УСС. Маківка. 3 іл.

Гетьман Павло і його рід. „Іл. Календар Сирітського дому“ на 1916 р. Філядельфія, Па. 1925, в. 8°, ст. 84-86.

Кор. біографія.

Гірський Володимир. На підмогу. „Літ. Черв. Калини“. Львів. 1930, 4°, ч. 4, ст. 2.

Буковинські студенти на Львів. 1919. I.

Гладкий, сот. Кілька слів про повстанчу групу на Україні осінню 1921 р. (По матеріалам учасників). „На Руїнах“. Збірник. Калш. 4°, 1922, ст. 7-16.

Диверсія ген. Ю. Тютюнника.

Гладкий, сот. Три моменти. „На Руїнах“. Збірник. Калш. 4°, 1922, ст. 42-46.

Глібовицький Софрон, о. Образки з світової війни 1914-1915. Відень. 1916. 8°, ст. 49 + 1 + 1 портр. цісаря,

Г-Н Роман. Винники й околиця. (Дещо із Записника про Винницький відтинок). „Слава не поляже. Винники“. Збірник. Львів 1928, 8°, ст. 13-15.

IV бригада. 1919. Протиполь. фронт.

Годований Степан др. Освітня справа в українських таборах для інтернованих в Дайч-Габлю. Уривок зі споминів, „Літопис Чер. Кал.“. Львів. 4°, 1931, ч. I, ст. 18-19.

1918 рік.

Годований Степан, др. Торговельна освіта в українській військовій таборі в Дайч-Габлю. (Уривок зі споминів). „Літопис Чер. Кал.“. Львів. 1931 ч. ст. II-14. 1920-1921. 3 іл. ми.

Голинський Петро. Останні дні УГА. (Уривок зі споминів). „Календар Черв. Кал.“ на 1931 р. Львів. 1930, 8°, ст. 142-155.

1920. Одеса.

Головний Отаман Війська УНР Симон Васильович Петлюра „Україна“. Станиславів. 1920, ч. 2, ст. 4 5. Біографія, огляд діяльності.

Гонта Дмитро. На панцирнику „Хортиця“. „Календар Черв. Кал.“ на 1932 р. Львів. 1931, 8°, ст. 71-82.

Осінь. 1919. Участь в боях з большевиками і денікінцями. Участь в боях панцирників: „Запор. Січ“, „Вільна Україна“, „Вірний Син України“, „Великий Луг“, „Сух“, „Таємний“, „Помста“, а найдокладніше про панцирник „Хортиця“.

Горбай Василь. Два спомини. „Літопис Черв. Кал.“. Львів. 1930, ч. 7-8, ст. 7-8.

УСС. 9-та сотня. Ляшки муровані (Далі буде).

Листопад — місяць українських інвалідів!

У тринадцяту річницю памятного листопада у 1918. р. у ряді тих установ, що кличуть суспільність до матеріальної помочі, зове інвалідська централя у Львові: На допомогу інвалідам!

Важкі матеріальні відносини прибили всіх і всюди, але в невиносимій скруті опинилися наші інваліди, бо громадянська жертвенність це одинокий їх рятунок. Місячні пенсії-ренти інвалідам від УКТОДІ по 10, 15, 20, 30, 35 золотих дотепер ледви вибавляють їх від голодової смерті. Не сміємо допустити, щоб і цю лепту УКТОДІ мусіло інвалідам здержати.

УКТОДІ видає місячно на ренти інвалідам, протези, лікування, дім інвалідів і др. 13.000 золотих і цю суму від україн. громадянства добути мусить.

УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО
ДОПОМОГИ ІНВАЛІДАМ
у Львові, Руська 3/II.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ:

Просимо
негайно
вирівняти
залеглу передплату!

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 11. / Листопад 1931.

З М І С Т

	Стор		Стор.
Листопад — місяць „Червоної Калини“	2	Український Вовний Цвинтар у Чорткові	18
Отман УСС. Михайло Галушинський		Виказ стрільців і полонених поляглих або помер.	
Микола Угрин-Безгрішний	3	Бій 11. бригади УГА. під Черчем	19
Мильний здогад		Г. Г.	
Сотник Олег Ключенко	6	Окремий Стрілецький Запорозький Курінь	20
Зовнішно-політичне положення обєднаних		Причинки до історії Укр. Війська 1917-1920 р. Р. С.	
україн. армій у „Чотирокутнику Смерти“		Рецензії і замітки	
в липні-серпні 1919		Лист Василя Лахманюка	22
Др. Василь Кучабський	7	Бібліографія	
На „Ковбасі“		Список жерел до історії української визвольної	
С. Ф. Лантух	11	війни 1914-1921 рр.	23
Сторінка з історії визвольної боротьби		Листопад — місяць україн. інвалідів	24
Михайло Середа	15	Від Адміністрації	24

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

Читайте і передплачуйте одинокий часопис для української молоді і доросту

„ВОГНІ“

що виходить у Львові, вул. Гродзіцких ч. 4/III. п. раз у місяць. Багатий зміст! Цікаві повістеві додатки! Передплата річно зл. 5.50, піврічно зл. 3.— П. К. О. Варшава ч. 101,423. — Жадайте по всіх книгарнях!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

„ЗИЗ“

одинокий український сатирично-гумористичний журнал, — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола хмаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішних злиднів.

Чвертьрічна передплата зол. 3.—

Адреса: „ЗИЗ“, Львів, вул. Руська ч. 18.III. пов.

Кінчиться друкувати

незвичайно цікава праця **Ілька Борщака**

ВЕЛИКИЙ МАЗЕПИНЕЦЬ ГРИГОР ОРЛИК

ГЕНЕРАЛ ПОР. ЛЮДВІКА XV.

Ревеляційні документи про взаємини Франції та України в XVIII віці, відкриті в архівах Міністерства Закордонних Справ у Парижі та в музею Замку Дентевіль. Виїмки з великого, досі невідомого „Діярія“ Гр. Орлика. Книга багато ілюстрована з мистецькою вінетою арт. Гординського.

ВЖЕ ВИЙШЛА III частина Споминів втікача зі Соловок:

ВИТАЛІЙ ЮРЧЕНКО

З СОЛОВЕЦЬКОГО ПЕКЛА НА ВОЛЮ

Перші дві частини — „Шляхами на Соловки“ та „Пекло на землі“ досягнули небувалий успіх. Безліч листів з признанням читачів для автора й подяками для видавництва, найкращі вислови критиків, знавців та загалом цілої укр. преси. III частина „З соловецького пекла на волю“ не менше цікава й захоплююча, змальовує жахливі переживання автора підчас втечі та короткий побут на Україні до переходу за Збруч.

Вже вийшов

Спішіть з замовленням!

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ на 1932 рік

ЗМІСТ:

М. Лебединський: У 15-ліття заістнування Центральної Ради	1
А. Крезуб: На весні революції	9
М. Горбовий: Стега на Флісенталь	16
В. Раєвський: З моїх споминів	26
Ф. Коковський: З російської інвазії	35
С. Даушков: Страшні хвилини	38
М. Заклинський: Наступ УСС. на Олександрівськ 1918 р.	46
Б. Решетило-Мицак: Зі споминів сімнадцятьлітнього новобранця	51
М. Горбовий: Вїзд УСС. на Україну 1918 р.	66
Д. Гонга: На пандирнику «Хортиця»	71
В. Заріцький: Випад повстанчого за-гону	87

І. Рогатин

Карся	97
Я. Курдидик: Незнаний привіт	104
Я. Курдидик: Гармаші	104
І. Шмігельська-Клишкевич: Уляна	105
Др. М. Андрусак: Серед останків УГА	113
Я. Курдидик: Епізод	115
І. Курка: Весна 1920 р. в Одесі	117
А. Курдидик: Хам	124
В. Юрченко: Червоно блакитне весілля	126
О. Одесь: З поезій	142
Л. Веринський: Над Ценівкою	143
Др. І. Іванець: Бій під Конюхами	145
І. Федів: Конюхи	149
Р. Купчинський: Стрілецькі гості	157
У. С.: На допомогу інвалідам УГА	160

Нова мистецька обгортка кисти арт. Едварда Козака.

Богатий зміст!

Цікаві ілюстрації!

Ціна 3 зол., з пересилкою 3.50.

Дістати можна Істор. Кал. Альм. „Червоної Калини“ по всіх українських книгарнях в краю і за границею або у ВИДАВНИЦТВІ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ — Руська 18. III.

ЛИТОПИСЬ

ЧЕРНОГО КАЛИНИ

Е. КОЗАК.

1 9 3 1

XII

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13.— зол.
 Піврічна » . . . . . 7.— »
 Чвертьрічна » . . . . . 3 50 »
 Для членів »Червоної Калини«
 чвертьрічно . . . . . 3.— »
 Ціна поодинокого числа . . . . . 1 20 »
 В Румунії: річна передплата . . . . . 360 лев
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки:
 The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. /
 В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

Конто П. К. О. ч. 410.185.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріали. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 зл. 4 зл.
Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I-IV. . . . . 8 40 « 4 20 «
Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 « 45 «
 От так собі. Мініатури, стор. 129 . . . . . 1 50 « 75 «
 Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . . . . . 1 50 « 75 «
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 . . . . . 3 25 « 1 70 «
Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . . . . . 4 50 « 2 25 «
Василь Софронів: Грішник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1 50 « 75 «
Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3.— « 1 50 »
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 . . . . . 4 50 « 2 25 «
Роман Купчинський:
 I. Курилася доріженька Стор. 208 4.— « 2.— «
 II. Перед навалою. Сторін 192 . . . . . 4.— « 2.— «
Федір Дутко:
 I. Чорторий. Сторін 192 . . . . . 3 50 « 1 75 «
 II. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . . 4.— « 2.— «
 III. На Згарнцях . . . . . 4.— « 2.— «
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції. I—III. Част. по зол. 3 50 « 1 75 «
 Ч. IV. друкується.
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку . . . . . 5.— « 2 50 «
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина . . . . . по зол. 4.— « 2.— «
Богдан Лепкий: Зірка, пов. з пововного життя . . . . . 4—зл. 2—зл.

Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни.
 I і II. Частина . . . . . по зол. 3.— « 1 50 «
Максим Брилинський: Хресний вогонь.
 Вовнні нариси . . . . . 2 50 « 1 75 «
Т. Г. Масарик: Світова революція, т. I. 13 50 « 6 75 «
 т. II. . . . . 8.— « 4.— «
Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . 4 50 « 2 25 «
Др. Ганс Кох: Договір з Денікіном 1 80 « 0 90 «
М. Галаган: З моїх Споминів
 I, II, і III. Частина . . . . . по зол. 4.— « 2.— «
 IV. Частина . . . . . 6.— « 3.— «
Микола Матів-Мельник: На чорній дорозі (новелі) . . . . . 3 50 « 1 75 «
Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів . . . . . 4 50 « 2 25 «
А. Чайківський: Чорні Рядки. Спомини . . . . . 3.— « 1 50 «
Олена Степанівна: На передодні великих подій . . . . . 2.— « 1.— «
І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . . 2 80 » 1 10 «
А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4.— « 2.— «
М. Костів: Джін-Гіс-Хан гряде. . . . . 3.— « 1 50 «
О. Бабій: Перші стежі, повість . . . . . 6.— « 3.— «
Е. Чикаленко: Щоденник . . . . . 14.— « 7.— «
Віталій Юрченко: Шляхами на Соловки 5.— « 2 50 «
 „ „ Пекло на землі . . . . . 5.— « 2 50 «
 „ „ З Соловецького пекла на волю . . . . . 6.— « 3.— «
Ілько Калічак: Записки четаря . . . . . 2 80 « 1 40 «
Віктор Приходько: Під Сонцем Поділля 6.— « 3.— «
Др. Кость Левницький: Великий Зрив 6.— « 3.— «
Володимир Леонтович: Хроніка Гречок . . . . . 3 50 « 1 75 «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 12 *

ГРУДЕНЬ

* 1931

Ген. Микола Капустянський
генерал ген. булви, начальник Оперативного Штабу Дієвої Армії.

*Із старих і майбутніх віків
В нас впиваються стрілами очі:
Не продайте тернових вінків
На останку проклятої ночі!*

*Не змінняйте тернових вінків
На блискучі вінки паперові.
Збережіть для майбутніх віків,
Їх з червоними квітами крові.*

(Зі збірки: «Кому повім печаль мою...»)

Моя остання стежа в Карпатах

Написав: *Мирон Заклинський.*

Цей днина — 30 грудня 1914 р. — важко було
найти собі команданта.

Вітовський сказав на збірці, що відійде шість
стеж; тимчасом трьох постійних стежових провідників,
Балюка, Мінчака і Труха не було. Вони понесли два
дні скорше звідомлення до команди сусідньої бригади,
що стояла на недоступнім, снігами завіянім шпилью
Пікуті — і ще не вернули.

Стежові провідники одержували від Вітовського
завдання, забирали стрільців, що з ними все ходили,
мовляв: „моя стежа до мене!“ — і вже сліду по них
не було. Лише ті провідники, які не ходили що днини,
звертались до прорідженої сотні з запрошенням: „Хто
йде зі мною?“

Так пішов я на стежу з вістуном Г.

Пішло також кількох товаришів з бучацького гурта,
між ними Володимир Береза. Височенний, худий, на-
суплений, був він удалий вояк, хоча не мав військо-
вої вдачі і не проявляв більшого зацікавлення вій-
ськовими справами. В його вдачі була солідність, він
бажав як найкраще в усіх подробицях виконати при-
нятий добровільно обов'язок У. С. Стрільця. Захоплен-
ня і пригноблення не виказував у тій мірі, як інші.
Мав хист помічати комів у вчинках людей, у вдачах
і обставинах. Та не мав звичаю насміхатися.

Командант міг повсякчасно на нього числити. Ходив
він з Балюком на найтяжчі й найнебезпечніші стежі
і сам зголошувався, щоби йти попереду, як „око“
стежі. Як траплялося, що Балюк загнався далеко
поза лінію російських сторожей, і стомлена й зля-
кана стежа відмовлялася йти далше: — ведеш нас,
мовляв, без потреби Москалям у пашу — тоді Балюк
лишав стежу на місці, щоби відпочивала і питав, хто
пішовби з ним далше. Ішов Береза. У Балюка був
слабий зір, за те Береза мав бистрий зір, особливу
чуйність і хист помічати. Він слідував за безпекою
і предметами, важними для звідомлення.

Наша стежа скористала з нагоди, що переходила
через село Латірку і розбралася на хвилину по ха-
тах, щоби купити яких харчів. На збірці подав був
Вітовський сотні до відома, що обоз знову не доста-
вив харчів і порадив стежам похарчувати у стрічних
селах. Запасних консерв не дозволив торкати: вони
на гірші часи.

Ми розійшлися між хати. В біднім бойківським селі
важко було щось купити. Тут заєдно товпилися вій-
ська, раз російські, то знову австрійські, та все ви-

купили або й забрали без грошей. З трудом удалося
мені дістати горня сирого молока і кусень вівсяного
коржа. Тутешній корж навіть нам, голодним воякам,
важко було ковтати: не мав ніякого смаку і дряпав
у горлі. Хліба — убоге населення не мало.

Переходив селом якийсь австрійський старшина
з відділом і гостро спитав по німецьки, що ми за
одні і чого вештаємося по селі. Як довідався, що ми
Уесеси, негайно змінив тон мови на приятний і біль-
ше не розпитував.

З Латірки подались ми на стрімку гору. Бродили
в снігу по коліна, пітніли і приставали, щоби види-
хатися.

Хід під гору — це на стежах найтяжча частина
дороги. Пітніють стрільці, слабші зовсім вибивають-
ся зі сил. Кожний важко вбраний, бо на стежі зчаста
приходиться лежати довго в снігу, або стояти непо-
рушно на місці. Наплечник вагою понад 30 кг; в ньому
важили найбільше запасні консерви, біля і сто набоїв
(крім сорока в набійницях).

Тривало з дві години, заки ми видряпалися на
хребет. Тут стрінули в засипаних снігом окопах ве-
лику австрійську полеву сторожу. Перемерзлі, по-
чорнілі, зарослі „ляндштурмаки“ байдуже дивилися
на нас.

Лісистим хребтом мандрували ми довго глибокими
снігами. В однім місці вийшли ми на широку лісову
лінію. Свобода і безжурність, з якою ми вийшли на
безлісне місце, бентежила мене: Щось наш провідник
занадто безпечний! Мінчак, передвовний пластун, за-
лізний вояк і досвідчений стежовий провідник ніколи
не опускав так легкодушно лісового захисту. Лишав
стежу між деревами, а сам, або ще з ким підсувався
на сам край ліса і довго стежив, чи нема де ворога.
Минали хвилини глибокої мовчанки, заки він зважився
вивести стежу на поляну. В таких місцях не важко
попасти в засідку ворожої стежі, або й влізти на
їхню полеву сторожу.

На цій довгій поляні натрапили ми на телефонічну
лінію. Тов. Береза кинувся перетинати дріт, та інші
спинили його, бо була деяка можливість, що це
австрійський телефон. Ніхто з нашої стежі не орієн-
тувався, скільки ми вже пройшли, де приблизно на-
ходиться і які села можуть бути в долині.

Провідник нашої стежі не мав мапи; все мусіли
обходитись без мапи й інші провідники. Точну мапу
мав лише Вітовський. Він і показував на ній кожному
стежовому провідникові, куди повинен дійти зі своєю

стежею. Це помагало лише досвідченим провідникам, що легко визнавалися в просторі та вже знали околицю. Наш провідник не мав провідницького досвіду. Отож повів нас тепер у долину, щоби дійти до якого села і дізнатись від селян або війська про його назву.

За якої пів години зійшла наша стежа в долину і вийшла на узлісся, звідки вела між деревами дорога в село. Стежа підійшла під само село і провідник вислав двох розвідати, як воно називається і чи в ньому військо.

За хвилину повернули вони скорою ходою: „Це Розтока під Бескидом. Повно Москалів“.

Ми скинули кріси з пліч, щоби мати їх на поготові і хильцем, скоро відійшли до ліса. Дорога була вкопана, так що з боку не було нас видко. Ті, що ходили до села, оповідали: „Коло крайної хати виходить баба до потічка по воду. Питаємо, що це за село. А баба аж руками сплеснула: „А ви, каже, що тут робите? Таж тікайте, в селі повно Москалів. І в цій хаті повно їх — на лавах сидять“.

Уже недалеко ліса пристанули ми на хвилину і віддихали. Тут ми вже безпечніші. Гаразд, що ніхто нас не помітив коло ліса! Все обережний тов. Береза випростався і почав розглядатися по полях. Нечайно скрикнув: „Обходять нас“

Ліс близько. Вихром направиці. Під гору. Вбігли в ліс і дальше біжимо. З гилля паде на нас пластами сніг, ми білі, як мельники. Відкись родиться в нас енергія, біжимо довго без упину, не почувачи втоми. Де-далі починає вона нас огортати, та ми не зупиняємося. Годі. Адже лишавмо за собою слід, що приведе Москалів до нас.

Вибігавмо на велику поляну, де серединою протягнений телефон. Товариш Береза перетяв його в бігу і ми помчали, боючись на цій поляні нової небезпеки.

Ліс густий. Ми вдерлися в нього у двох місцях. Знову ми білі, наче повдягались у простирала. Стежа розділа на двох. Гукати годі було, щоби не почувли Москалі.

Нас було чотирьох: третина стежі. За деякий час, як дуже задихалися і втомилися — пішли ми ходою. Москалі вже далеко.

Смеркалося, як ми, пройшовши хребтом, побачили взнау Латірку. Дуже втішилися. Врешті зможемо відпочати і виспатися в теплі.

В селі вийшли ми до першої хати. По цілоденному бродженню в снігах були ми не лише втомлені, але й перемокли по пояс.

Ми сушили при огні одержу і весело розмовляли з гавдою. Оповідали пригоду в Розтоці і добавили, що не такі вже Москалі жваві і вдалі вояки, щоби нас дігнати.

На це газда мовчав. Він мабуть бачив на власні очі, що австрійське військо теж не грішить удалістю, та не смів сказати нам цього отверго. А ми знову в тих селах, що часто переходили з рук до рук, не оповідали, хто ми, бо це могло колись пімститися на нас.

Як лише ми повечеряли, казали негайно стелити. Постелили нам серед хати.

В ночі я прокинувся і мав вражіння, що збудив мене якийсь гуркіт. Наш газда встав і пішов до сіней. За хвилину вернув і взявся світити лямпу. Газдиня спитала його, хто стукав, а він відповів півголосом:

— Москалі!

Стрілецька стежа в Карпатах.

Одночасно почув я, що в сінні находить щораз більше людей.

Я миттю обкинув зором хату. Під причею бербениці й цебрики. За ними сховатися! Глипнув я на вікно, чи не втектиб туди, та за ним почув важке ступання, скрипіт снігу і голоси.

В туж мить широко відчинилися двері. Грізно змірилися на нас цівки російських крісів, найжені довженними гостряками.

— Давай вінтофкі! — закричали з дверей.

Як побачили, що ми спимо, що нема небезпеки, війшов один у хату і забрав наші кріси.

Гамір збудив з твердого сну одного з моїх товаришів. Як побачив перед собою ворогів, гукнув дико і збентежено. Отямившись, обкинув досвідченим зором усю хату. Ратунку не було.

— Собирайтесь, собирайтесь паскарей!

Ми збиралися, а Москалі негайно поломили приклади наших крісів. Один з них заглянув на піч і нишпорив під причею, чи хто не сховався.

Вивели нас перед хату, їхній підстаршина виділив двох салдатів, щоби нас відвели, а самі пішли дальше виловлювати по хатах сонних вояків.

Повсюду між хатами бродили по скрипучім снігу Москалі. Обскакували і перешукували хати. Вдерлися в село тим робом, що напали серед ночі на полеві сторожі над селом і взяли їх у полон без вистрілу.

Нас повели в другий кінець села, а там під гору. Ми порозумілися нишком між собою, що якби нас допитували, то належимо до такого-то полку крайової оборони. В ніякому разі не признатися, що ми Уесеси! Знали ми з оповідань полонених Москалів, що їхні команданти про нас добре поінформовані, та що дали наказ доставляти полонених Усусусів окремо.

Серед темряви забовваніли перед нами якісь постаті. Це сховався в село новий відділ Москалів. Їхній

командант спитав нас, чому ми такі молоді. На це своєрідне питання відповів один з нас, що ми рекрути. Більше не питав.

Січові Стрільці були в бригадах наймолодше військо. Австрійські старшини пізнавали стрілецький відділ звичайно по хлоп'ячому вигляді. Питання стрічного російського старшини розуміли ми так, що й цю подробицю про нас вони знають.

За яку годину дійшли ми до бараку. В нім було повно Москалів, а в однім кутку сиділи полонені. Між них посадили й нас.

Москалі виставляли сторожі. Їхній підстаршина визначував нову чергу. Москалям ніяк не хотілося йти з бараку на мороз. Відмовлялися, що вже цієї ночі були на сторожі. Та це не допомогло. Один з тих, що найбільше опирался, пробурмотів з досадою: „Ето не вайна, ето мученіє“.

Ми розмовляли нишком про нашу сотню, про другу частину стежі, яка мабуть ще вечером дійшла до сотні й оповіла про нашу пригоду коло Розтоки. Дожидають, коли це ми повернемо. Не відають ще про нашу нову пригоду.

Кілька разів приводили нові гурти полонених. Тісно зробилося в бараку, як у мішку. Аж дивимосся — привели решту нашої стежі. Схилившись у дві погібелі, пролазив крізь низькі двері тов. Береза. Непривмцо вразило нас, що й вони в полоні, та одночасно втішались ми, що маємо гарне своє товариство серед старої, обдертої лянштурми.

Вони розповіли нам, як попали в полон: По тім, як відлучилися від нас, вдираючись у лісову гушавину, пережили вони неабияку пригоду. Не зорієнтувалися гаразд, кудю йти, щоби добитись до Латірки, йшли довго і скоро, зійшли в долину та перед заходом сонця побачили одалік село. Якеж було їхнє збентеження, коли пізнали, що це Розтока і що вони крутилися вколо. Вдобавок ішли так довго в області ворога, не дбаючи про безпеку. Так то невідатно проваджено цю стежу аж до кінця! Негайно відступили в ліс, ішли тепер уважно і перед північю добилися на силу до Латірки. Розбудили газдів, які зварили їм бараболь і молока. Збиралися йти спати, аж помітили, що вулицею ходять якісь вояки. Розди-

вившись пізнали, що це Москалі. Перед їхньою квартирою зупинився цілий гурт; кількох вийшло на подвір'я. Береза вхопив кріса і станув при вікні. Виявилося, що хата вже окружена, годі втекти. Задніми дверима вийшли Москалі в сні. Стежа вирішила не оборонятися, бо справа безвиглядна.

— — — — —
Коли засів над горами непривітний, захмарливий ранок, вивели Москалі полонених перед барак. Було нас яких сто люда, або й більше. Під конвоєм повели нас на долину. Ішли ми опісля безлюдними спаленими селами: Івашківці, Карльсдорф, Климець, що їх, між іншими, казала спалити команда нашої бригади, щоби Москалі не мали біля фронту квартир.

Стрічали ми кінноту й піші відділи, що йшли на фронт і ці стрічі спершу своєрідно нас хвилювали. Уладжували ми на них і вони на нас полювання аж до тієї днини. На стежах стереглися ми невпинно, щоби не попасти неждано під їхній обстріл, або в яку засідку. Помітивши їх, брали миттю на ціль і починалася перестрілка. Стріча з вовком або медведем булаби справжньою привмністю, рівняючи з такою стрічею! А тут напроти маширує в кольоні, свобідно і безжурно цілий їхній відділ. Тільки нечаяно з боку сипнутиб сальвою, тожто розлетівсяб він, наче яблука розсипані з коша!

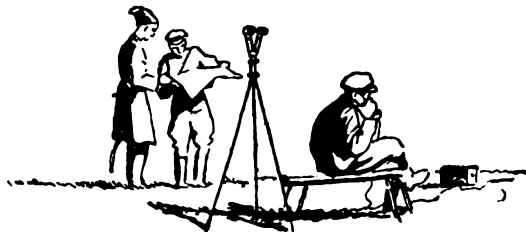
Дрож проходила по тілі, як підїадила до нас безборонних ворожа кіннота, узброєна побіч крісів у довгі списи. Чотири чи п'ять днів раніш мали ми з такими перестрілку на стежі. Та вони проходили байдужі і споглядали на нашу влтку, як на буденну річ.

У Климці ми спочивали. Хто мав які харчі — харчував. З цього гарного села, так добре нам знайомого, були тепер одні згарища й руїни.

Дальше йшли ми без відпочинку аж до пізнього вечора. На силу дійшли до Козьови. Тут примістили нас у школі і дали салдатську їду: чорного хліба, кипятку і цукру.

Другого дня привели нас до Сколього. Відтіль уже залізницею до Львова. Тут задержали нас довше в казармі при вул. Петра й Павла.

Мало не всі учасники стежі зуміли відтіля вивтікати.

Моя поїздка з австрійською торговельною комісією до Київа в 1918. р.

Спомини. Написав: Микола Алиськевич, б. сот. У. Г. А.

1.

По заключенні берестейського мира покликала мене телеграфічно австрійська АОК (Armee Oberkommando) дня 16. лютого 1918. р. з команди 15. піх. дивізії, в якій я тоді служив на румунським фронті, до Бадена, подаючи як ціль виїзд за границю. Мої співтовариші і команданти предсказували мені подорож в Київ, а прощаючи мене, бажали щасливої подорожі з тинню заздри в очах, виповідаючи слова „der Kerl hat Glück, für ihn ist der Krieg schon aus!“

Слідуючого дня зголосився я в АОК і там дістав приділ до торговельної комісії Міністерства Війни, з якою мав виїхати до Київа на переговори з Центральною Радою. По вказівкам АОК мав я зголоситися в Міністерстві Війни у Відні у полк. Земанека по дальші вказівки, що я й зробив; полк. Земанек представив мене генпоруч. Лянгерові — голові комісії і заявив мені ось що:

— За кілька днів відідемо у Київ на переговори, поїдемо у військових одностроях, а рід вашого приділу вкажу вам безпосередно перед відїздом. Поки що замешкайте в готелі, зголосіть вашу адресу і навідуйтеся кожного дня до мене по речинечь нашого відїзду.

Нетерпляче ждав я хвили, коли остаточно почую з уст полк. Земанека, що нині їдемо. Цей день небавком наспів. Я явився в МВ, де названий полковник вручив мені книжку шифрових знаків.

— Вашою задачею буде надавати до Міністерства Війни шифрові телеграми. Одначе — заявив — маєте обережно поступати, щоби як книга так і депеші не попалися в непокликані руки, головню Німців.

В назначений день зїйшлася вся комісія в складі: генпор. Лянгер, полк. Земанек, підполк. Лггар, отм. Кубец і ще два отамани і я як поручник, на північнім двірці Відня і о 2-гій год. по пол. відїхала окремим поїздом, зложеним з сальонки, спального вагону і одного III кл. (для наших чур) в напрямі Кракова, а відси через Люблин, Холм до Ковля. В Ковлі була тоді Кмда 4-ої австр. армії. Тут ми підночували і слідуючого дня ранком відїхали 4 самоходами до Київа. Я їхав з одним капітаном Мадяром в однім самоході. Шлях наш йшов через Луцьк, де були ще свіжі воєнні окопи, опущені недавно австрійськими полками, яких кілька днів передтим пігнали на Україну, а дальше через Рівне, Володи-

мир вол., Корець, Житомир, Київ. Гостинець добре удержаний, широкий, гладкий, а найважлише рівний наче одна лінія. По дорозі стрічали ми кремезних молодих мужчин, в солдацьких одностроях, яких гуркіт наших самоходів виганяв із малих волинських хат, щоби подивитися „яка то нечиста сила шляється сюда!“ — Щасливі були, що добилися з фронту домів, а служба в українській армії видно і не в голові їм була; тому й не диво, що за них прийшли сюди Германці і Австрійці проганяти з їх загород „комму“.

Старшини IV. курія 5. Сохальської Бригади УГА. Вїтївці біля Проскурова. Червень 1919 р.

(робили по 100 км. в годину!), тим більші богацтва українських сіл впадали нам в очі. Для нас „Австріяків“ дивно було дивитися на неткнені стїжки збіжа коло селянських хат, стада гарної худоби, гусей і безрог. В Австрії — це все належало до минувшини, бо війна все поїла. Околиці Корця — Житомира нічим не зраджували перебутої війни; всюди достатки, села неткнені, все жило передвоєнним ладом. На хвилю спинилися ми в Корці, щоби відсвіжитися пивом чи лімонадою, а опісля в дальшу дорогу так, що коло 5-ої год. вечером були ми вже в Житомирі. Житомир типове російське, а може вірніше жидівське місто.

Другого дня виїхали ми о 7-ій год. рано в напрямі Київа, віддаленого від місця нашого нічлігу 100 км. Той самий рівний шлях, одначе в околиці замїтні вже чималі ріжниці. Села чистенькі, багаті, поза селами хуторі з гарними будинками і пречудними садами, вітраками та високими колодязями-журавлями. Чим ближче Київа, тим частіше

стрічали ми різні частини німецької армії. Всі вони прямували до тої самої цілі, що і ми. І мимохіть на вид тих синів Марса являлася у мене думка, яких то народів не приймала отся земля гостем чи ворогом у себе?! Були тут Половці, Турки, Татари, Москалі, Поляки, Шведи, але Німців, Мадярів, Чехів і Італійців здається, чи не у перше у себе гостить? І який кінець цій гостині буде? По одногоднинній їзді показався нам Золотоверхий, з початку лиш копули церков і деякі фабричні комини, згодом поодинокі вищі будівлі, а вкінці вся панорама нашого так нетерпляче вижданого — Київа. Гостинець почав звільна подаватися в низ, і ми мали всю велич міста мов на долони.

Не міг я одначе довго любоватися видом мові вимріяної цілі, бо наш самохід скоро перемчав вулицями Київа і спинився перед готелем „Гранд“, де осіла наша комісія. Мені і мому товаришеві капітанові призначено готель „Франсуа“ на Фундукліївській вулиці.

II.

Ми заїхали в наш готель, щоби приміститися, випочати і привести до ладу нашу гардеробу. Готель „Франсуа“ представляв доволі нещасний вид, що й не диво, бо недавно вибралися відси большевицькі війська. На коритарях бруд, двері понищені, у кімнатах вікна побиті, меблі понищені, на ліжках голі брудні синники без подушок і накривал. Випочали ми з годину, зібралися і пішли обидва з капітаном до гостинниці „Контіненталь“ на обід. Там харчувалася вся наша комісія. По дорозі приглянулися ми точніше головній вулиці Хрещатикові. Слідів із недавньої боротьби майже не було, як вулиця так і будинки були ненарушені, вікна і двері цілі, вистави в повній своїй красі. По skleпах рух, на хідниках повно прохожих — тяжко протиснутися. Відразу вдарила в очі велика різниця тутешніх типів від Віденчуків чи Львовян. Ноша звичайна, невибаглива, тільки жінки здебільша без капелюхів, в хусточках на головах, часто в жовтих чобітках, мужчини майже всі в „фуражках“. Української мови не чути! Всюди російщина! На вулиці, у skleпі, чи ресторані! На вулицях держать лад німецькі стежі, денде покажуться український стрілець. Коло 12-ої год. зарілося на Хрещатику від студентів та студенток, які вертали зі шкіл, і тут щойно почув я українську мову. Самоходвий рух дуже великий, може і більший як у Відні, розїжджали головню бувші російські старшини. Час до часу пережене типовий російський „ізвозчик“ з пречудним конем в каблучі, сам в синій киреї, підпоясаний широким поясом і з високим циліндром на голові.

Зайшли ми в „Контіненталь“, де застали всю нашу комісію. Замовили обід. Під цей час у Відні вже був добрий голод, в Київі ні сліду. Потрави чисто передовенні, великий вибір, смачні і не дорогі. По обіді подав мені генер. Лянгер свої візитові карти і доручив зложити слідуєчого дня привіт голові Центральної Ради Грушівському і всім міністрам.

В Київі застали ми вже німецьку комісію в складі 4-х старшин; замешкала вона була в готелі „Контіненталь“. Слідуєчий день був назначений на порозуміння нашої комісії з німецькою.

По полудні пішли ми оба з капітаном перейтися по місті. Своєю появою викликували ми невдоволення у прохожих, нерідко мусіли збирати погрози і не-

привітливі голосні заміти зі сторони Киян під адресою Австрійців і нас. Вороже відношення головню мужчин мали ми нагоду пізніше наглядніше пізнати.

Слідуєчого дня ранком почав я обїздити самоходом українські установи. Заїхав вперед до будинку Педагогічного Музею при вул. Володимирівській, де була приміщена Центральна Рада. Тут щойно почув я, що нахожуся в дійсній Україні. В околиці будинку всюди чутна українська мова. Входу до Центральної Ради берегло 2-х Січових Стрільців. Коли я вступив перед входові двері, спинив мене один із стрільців чисто галицькою українською мовою і впустив мене щойно по вилігитимуванні і поданні причини мого прибуття. Внутрі будинку застав я чималий рух, а сам проф. Грушівський був на засіданні в одній з бічних кімнат. Кількома словами віддав я доручений привіт і вийшов, не забираючи Голові дорогого йому часу. Проф. Грушівський як і ціле засідання зробили на мене дуже гарне вражіння, зовсім інакше, як у поодиноких міністерствах, куди саме я тепер поїхав.

З черги заїхав я перед будинок міністерства торгу і промислу. Входу на I. поверх і застаю на коритарі багато мужчин. Приступаю до одного в пересвідченні, що цей буде якимсь урядовцем міністерства. Він сам молодий, не більш 24 років, порядно зодягнений, брунет, високого росту. Питаю його, де кімната п. міністра.

— А вам яке діло до міністра? — спитав мене — Я саме міністер торгу!

Дивно мені зробилося, але я сповнив мов доручення, вручив візитову карту і передав привіт. П. міністер подякував і я відійшов. Подібні приняття і вражіння пережив я і в інших міністерствах, з виїмком п. Голубовича, який доволі складно вивязався зі своєї ролі (був президентом міністрів), інформувався про склад комісії, ціль прибуття і на привіт заповів реванж, о чім комісію окремо повідомить. Зпомі інших міністрів тямлю п. Миколу Любінського, Жуківського і Ковалевського. Із цілої мові обїздки мав я дуже прятре вражіння. Такі важні пости пообсаджувані самими молоденькими, недосвідченими людьми; чиж не могла 40 мільонова нація підобрати на міністрів поважніших людей? Якої думки наберуть наші Австрійці і Німці про теперішню владу України!? З тими думками вертав я назад в „Контіненталь“.

Перші два дні велися переговори між німецькою і австрійською комісіями. В австрійській комісії брали участь лиш три найстарші представники. Про що вони радили і з яким вислідом — не знаю, бо вони держали це в тайні і ніяких вісток у Відень не слали.

Третього дня зійшлася наша комісія на обід в „Контіненталі“. За кілька хвилин увійшли на салю два молоді мужчини, зодягнені в жакети і з течками в руках і почали несміло ходити по салі, наче когось шукаючи. Я пізнав одного із них, а саме міністра торгу. Їх появу зауважав і наш генерал та поручив мені спитати їх обох, кого вони шукають. На мій запит відповіли, що прийшли просити нашу комісію прибути цього вечера до „Кіно-Аполльо“, де українські міністерства будуть нас гостити в реванж за зложені привіти. Я передав їх запрошення генералові, а цей легкодушно відповів:

— Meine Herren, wer will, kann gehen, ich nehme keinen Anteil“*). Мені доручив подякувати міністрам

*) Мої панове, хто хоче, хай іде, я не візьму участи.

і заявити, що наші представники візьмуть участь в гостині.

Вечером поїхало нас трьох наймолодших старшин до Кіно-Аполло. Для нас була приготована перша льюжа, стіл заложений овочами і вином, а з міністрів прибуло трьох (котрі саме, не тямлю). На жаль не довго тревало наше прийняття. Саля була повна гостей, з яких найбільш було бувших царських старшин. Не минуло чверть години від нашого прибуття, як зі салі почали стріляти до нас з револьверів і рівночасно кричати — „вон з австрійськими собаками!“ — На таку несподіванку нічого не лишалося нам, як пробувати сил наших ніг. Який оборот прийняла пізніше вистава, мені не відомо.

Слідуючого дня почули ми, що ніччю убито на львівськiм ринку німецьку стежу, зложеноу з 8 стрільців. Від цього часу розоружування німецьких стеж і поодинокі убиства нім. вояків були в Київі на деннім порядку. Чия рука була в тім, чи скритих большевиків, чи Москалів-старшин, не відомо, в кожнім випадку німецьке командування про це знало і записувало собі ці факти на рахунок поваги і сили української влади. Того дня відбувалися в „Контіненталі“ спільні переговори: українсько-німецько-австрійські. Український уряд був заступлений 2 міністрами, мабуть Голубовичом і Кова-

Штаб III. Курія 10, Бриг. I. Корпусу УГА.
Пор Дацків, пор. Кирстюк, чет. Костюк, чет. Стрільчук, чет. Мучій.

левським. При обіді заявив нам ген. Лангер, що не будемо вже довго сидіти в Київі, бо тут нема з ким переговорювати, доки не настане лад і сильна рука.

Оскільки нам було відомо, українські заступники переговорювали головню з німецькою комісією, а з австрійською поважно не чисилися, тому що Австрія не мала тоді ніякого позитивного майна, яке могло би входити в гру щодо товарообміну. Тому і австрійська комісія почувалася ніяково, а для ратування свого престижу вимовлялася недостатчею сили і здібности до поважних переговорів зі сторони українських заступників. На всякий випадок відіхала з квітком, а дальший хід переговорів спочивав в руках гр. Форгача, який саме тоді прибув у Київ як австрійський консуль. До того часу були в Київі виключно німецькі частини. З прибуттям гр. Форгача явилися вперше поодинокі гуртки наших У.С.С.-ів, австрійських старшин і австрійські військові частини.

Вечером стрінув я випадково пок. сот. Черника. Він і взявся цього вечера опроваджувати мене по Київі. Від нього довідався, що одиницями реальними українськими військовими силами в Київі є один курінь СС-ів, зложеной головню із Галичан і Богданівський полк. З Черником пішли ми до Театру Садовського; грали саме Мазепу. Саля була повна вщерть, мимо того, що рівночасно грала і мійська опера. По виставі відспівали всі присутні „Ще не вмерла“. По виставі пішов я в товаристві Черника, сот. Глібовицького і полковника команданта Богданівського курія послухати української музики до каварні „Максима“. При вході до гардероби зазнав я малої неприємности. Саме тоді виходили якісь три правдоподобно бувші російські старшини; побачивши мене, один із них зміряв мене очима і згїрдно сказав: „о, вже є ті австрійські собаки!“ — на це стратив я охоту йти на салю, одначе за намовою пок. Черника зважився ввійти. Музыка грала саме тоді чутпурі Гриця. Одначе не довго міг я любоватися чармами української музики, бо за кілька хвилин почувалися револьверові стріли звернені до нашого стола. Я збентежився. Мої товариші були при шаблях і револьверах. Вони зараз впали на салю і почали

Стаційна Команда у Проскуріві. 6. VII. 1919 р.

розганяти присутніх шаблями. В одній хвилині погасло світло, настав страшний крик і бійка. Серед цієї метушні прибіг до мене Черник і випровадив мене бічними дверми на вулицю та відвіз повозкою до готелю. —

III.

Слідуючого дня почала наша комісія збиратися до від'їзду. Полк. Земанек доручив мені, щоби я їхав окремо і при цій нагоді закупив йому деякі харчі як муку, крупи, солонину, яких у Відні вже й смак забули. Я відділився від комісії і остав ще день у Києві. Свобідний час вихіснував я на відвідини знайомих Галичан, які повертали були з Сибіру і оставли тепер в Києві; відвідав між іншими проф. д-ра Грицака, п. Гладисовського, проф. Левицького, а дальше заходив і до наших часописних редакцій, де застав я проф. Івана Ющишина. Забрав від них переписку в Галичину і вечером всів до поїзду, який відходив в напрямі Винниці. І з чорними думками, і сумнівними виглядами на „завтра“ України вертав я у Відень. —

У Відні відослав мене полк. Земанек до АОК по дальше мов приділення. Коли я зголосився в АОК, доручив мені полковник тамошного розвідного від-

ділу списати звіт із мові поїздки під наголовком: „Bericht über die nationale und militärische Entwicklung der Ukraine“. — Вернувши у Відень, зайшов я до чет. Ів. Німчука, тоді редактора „Неділі“ при МВ і повідомив його про завдану мені задачу. Німчук порадив мені обговорити цю тему спільно з п. Михайлом Струтинським, який був тоді у Відні. При тім зробив мене чет. Німчук обережним, що йому відомо, що АОК вислало з подібною задачею одного поручника-Поляка via Чернівці-Бесарабія-Одеса-Київ, щоби я відповідно уложив свій звіт, стараючися задалегідь паралізувати еventуальні неприхильні заподання нашій справі згаданим висланником.

Я порозумівся з п. Струтинським, цей засягнув інформацій у наших послів, які тоді були у Відні і подав мені подробиці дотично звіту. Я виготовив його в 16 аркушевих сторонах машинового письма і відвіз до АОК. Коли згаданий полковник прочитав мій звіт, відозвався: „Jal Dein Bericht ist mehr politisch wie militärisch zusammengestellt!“ і подав мені до вибору приділення: або розвідчу службу в Києві чи Ростові, або поїздку в Петроград. Тому, що розвідча служба в українській державі в хосен Австрії не відповідалаби моїм переконанням і совісті, я рішився вибрати Петроград.

З історії української фльоти XVI-XVII ст.

Написав: І. К.

Не маємо дотепер основної історії українського війська, нема також історії нашої давньої фльоти. А це справа, що заслуговує, щоби нею пильніше зайнялися дослідники української військовости. — Історія нашої фльоти, се одна зі світліших глав нашого минулого. З підручників історії України всім відомо, що в X-XI ст. українська фльота займала перше місце на Чорному морі й успішно суперничала з флотою могутньої Візантії; морські походи Олега, Ігоря, Святослава, Володимира, Ярослава доходили до мурів Константинополя. Не менше голосні були запорожські походи в XVI-XVII ст. Одчайдушні набіги січового лицарства на кримське побережжя, устя Дунаю, передмістя Царгороду і навіть на Малу Азію ширили тривогу у турецькій державі і розбуджували живе зацікавлення в цілій Європі, яка не могла вийти з дива, що українські козаки на малих чайках зводять побідні бої з грізною турецькою флотою. Се речі загально відомі; але наші уявлення про давню флоту переважно неясні, коли не фантастичні, — оперті більше на „Гамалії“ і „Підкові“ Шевченка, як на історичних жерелах. І тому фахівці мають вдячне завдання: розслідити, що таке справді була наша давня фльота, яка була її організація, яка тактика і стратегія, які військові досягнення. В цій нашій статті хочемо зібрати річевий матеріал про козацьку флоту, може це заохотить фахових істориків військовости зайнятися основніше цими питаннями.

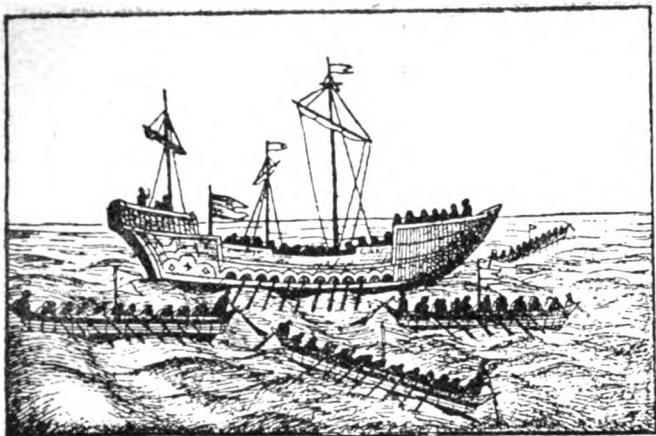
Класичним жерелом наших відомостей про козацьку флоту є французький інженір Боплян, що перебував на Придніпрянщині в 1630-1640 рр. і у своїм „Описі України“ розповів докладно про козацькі

походи на море. Його оповідання можемо контролювати і доповнити на основі інших сучасних жерел.

Козацькі кораблі називано човнами або чайками. Назва чайка уживалася вже від половини XVI ст., з походження вона мабуть турецька; але стрічаємо її досить рідко, частіше говориться просто про човни.

У Бопляна маємо докладний опис козацького човна. Розміри човна Боплян подав двічі і не зовсім однаково; довжину числить біля 60 стіп, ширину 10-12 стіп, глибину раз 8 стіп, другий раз 12 стіп. Провірити цю ріжницю можна на рисунках чайки самого ж Бопляна, там глибина є 8 $\frac{1}{2}$ стопи. В метричних мірах (числячи французьку стопу 0 $\cdot$ 32 м.) довжина є понад 19 м., ширина 3-4 м, глибина 2 $\frac{1}{2}$ м. Основою човна був човен вербовий або липовий довжини біля 14 $\frac{1}{2}$ м. (45 стіп), на ньому набивано борти (боки) з дощок довжини 3 $\cdot$ 20-3 $\cdot$ 80 м. (10-12 стіп), одні на другі, аж човен дійде до вище вказаної ширини і довжини. Довкола по зверхній стороні весь човен окружав обвідка з вязок очерету; вязки грубі як бочівка, привязані міцно липовими або черешневими вужівками, щільно притикають до себе. Середина човна була поділена поперечними дошками на перегороди, помосту поверха не було. Човен мав при обох кінцях по кермі, так що легко можна було повернути його в другу сторону.

Козацькі чайки можемо порівняти з іншими тогочасними кораблями. Венецькі галери, що були тоді типовими воєнними кораблями, мали довжину пересічно 40 м., себто двічі стільки, що чайка, але ширину їх мало ріжнилася від чайки, — була 5 м.; у воду шла галера 2 м. глибоко, чайка (як виходить

Козацькі чайки нападають на турецьку галеру.

з повідання Бопляна) заглиблювалася у воду також коло 2 м.¹⁾

При воєнних кораблях уживано тоді як порушуючої сили весел, бо вітрила не могли забезпечити свободи рухів, особливо під час бурі. Таксамо і про Запорожців каже Боплян, що охотніше уживають весел, як вітрил. Весел на чайці було 10-15 з кожної сторони, отже разом 20-30. Якої величини і форми були козацькі весла, не знаємо, бо Боплян не подав їх на рисунку; хіба з виду керми можемо здогадуватися про них щось приблизно. Не дуже правдоподібним виглядає те, немовби весла не були притвержені до боків човна й лише під час бою прив'язувано їх ликом. — Радше треба сподіватися, що Запорожці прикріплювали їх на подібний спосіб як керму. До одного весла уживано тільки одного гребця; чайка щоправда містила 50-70 людей і за одно весло могло взятися двох козаків, але Боплян виразно каже, що в часі найшвидшої плавби, як Запорожці гребли з усеї сили, половина держалася готова до бою, — отже до весла вистарчав один гребець. Венецькі галери мали звичайно 50 весел, а при однім веслі було 3-5 людей, — в порівнянні з ними чайки мали значно меншу силу руху. Турецькі галери щодо числа весел наближалися до чайок, мали 10-36 весел, але весла були більші, — 3-5 гребців. Силу тих різних кораблів можнаби означити числом гребців: венецька галера мала їх 150-250, турецька 30-180, чайка 24-30.

На кожній чайці була щогла з вітрилом „досить лихо виробленим“; цю вістку Бопляна потверджує звісний дереворит з „Віршів“ Саковича, де частина човнів має щогли. Щогла була рухома, в потребі можна було її спустити — Запорожці робили це, як бажали, щоби їх Турки не помітили. На картині облоги Кафи вітрила всюди підняті, але щогли незложені.

Про тягар чайки дав поняття оповідання Бопляна, що навантажений човен волоком перетягало 200 до 300 людей. Що це вірна замітка, потверджує дослівно інше жерело, яке Боплянові не могло бути відо-

¹⁾ Над воду виставала чайка не більше як 2½ стопи: отже при цілій глибині 8 стіп, під воду шло 5½, стопи, себто 1'76 м.; на рисунку чайки Бопляна поверхня води повинна іти вище.

ме: Оришовський і Кішка в однім з листів 1600 р. оповідають, що Запорожці берегом попри пороги перетягали свої „морські човни“ по 200 до 300 чоловіка, взявшись за линви.

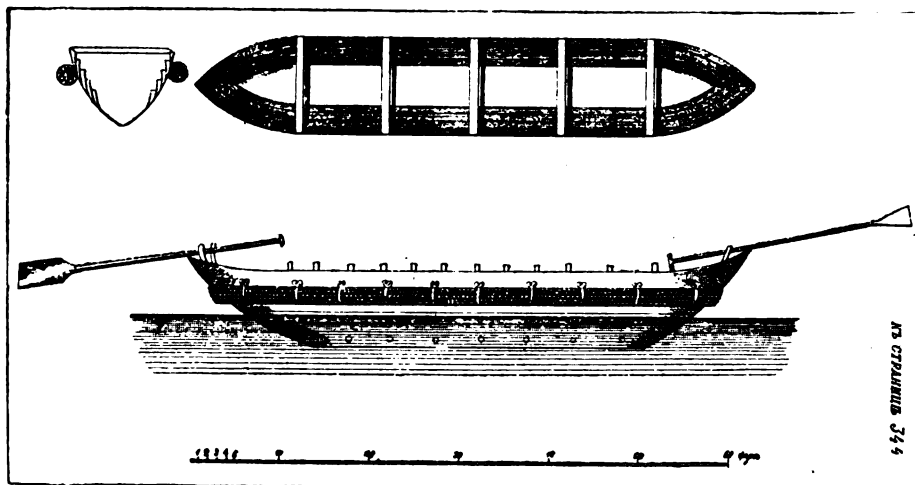
Скорість руху чайки можна означити посередно із даних Бопляна: він каже, що козацька фльотила від устя Дніпра до берегів Анатолії пливе 36-40 годин; як взяти цю віддадь 530-540 км, то на годину чайка робила 13-15 км.

Чи справді кожна чайка мала по 4 до 6 легких гармат (фальконетів), як це твердить французький інженір, не можемо знайти інших доказів; взагалі про уживання артилерії на чайках не маємо ніяких ні позитивних ні негативних згадок. Для порівняння треба згадати, що венецькі галери мали 3-9 пушок, турецькі до 15.

На чайці могло приміститися по словам Бопляна 50 до 70 людей. Це потверджують і інші звістки: в поході Богдана Микошинського в маю 1594 р. було 1300 козаків на 50 човнах, себто на одну чайку приходило 62 людей. В поході 1624 р. числено 50 козаків на човен, таксамо в поході 1625 р. Остання вістка потверджує також слова Бопляна, що козаки були озброєні рушницями. Але при тім треба пригадати, що в загальнім числі залоги чайки якась частина припадала також на хлопців до прислуги чи новиків, як про це в іншій місці згадує Боплян.

Не зовсім згідні є жерела щодо того, чи Запорожці уживали галер, чи ні. Боплян прямо заявляє, що козаки затоплюють галери, бо не знають способів, як ними орудувати. Але інші звістки цього не потверджують. В травні 1602 р., в поході під Кілію козаки уживали побіч чайок також галер, які здобули на Турках. В жовтні 1613 р. в повороті з моря козаки здобули в Лимані 6 воєнних турецьких галер. В 1615 р. Запорожці везли здобуті воєнні галери від устя Дунаю аж до Очакова і тут їх попалили. На картині облоги Кафи 1616 р. бачимо теж побіч човнів галери, — не знати, чи власні козацькі, чи тільки здобуті у Турків. Але можна вважати певним, що галери появлялися тільки виїмково і більшої ролі у запорожській флотії не грали.

Чисельність запорожської фльоти в різних часах була різна. В першій звістці, де число подане докладно, 1545 р. під Очаковом, було 32 чайки. В згаданім поході Микошинського 1594 р. подано 50 чайок; в поході 1602 р. на Кілію 30 чайок і кілька

Козацька чайка.

галер; в поході на Перекоп 1608 р. 16 чайок. В походах 1614 і 1616 р. на Трапезунт число козаків подане на 2000, отже чайок приблизно було 40. В 1615 р. під Царгородом було 80 чайок. В 1620 р. під Царгородом числено 150 човнів. В походах 1621-23 р. стрічаємо числа 16, 5, 30 чайок. В 1624 під Царгородом бачимо раз 70 80 човнів, потім 150 з якоюсь резервою з заду; українське жерело подає число на 102 чайки. В 1625 р. під Царгородом числено аж 300 до 380 чайок; в 1627 р. було на морі 60-80 чайок, в 1630 р. Турки знов числили 300 чайок. В 1632 р. в звістка про похід у 20 чайок.

Загально можна сказати, що до 1615 р. козацька фльота не доходила до 30-50 човнів, пізніше стала збільшатися і в часі від 1620 до 1630 р. доходила до 100-150 чайок, деколи ще більше: але чи цифру 300 чайок і вище можна прийняти, це трудно перевірити. По 1630 р. слідний в занепад і морських походів і числа чайок.

Всю залогу запорожської фльоти можна числити в початках на 1500-2500, в часі найбільшого розвитку 5000-7000, деколи може й понад 10.000. З цього числа половину треба відчислити на гребців, які під час битви на морі або були заняті веслами, або повнили тільки помічну службу (заряджували рушниці); друга половина це озброєні вояки, їх число найменше 1000-3500, але могло переходити й 5000.

Яку силу представляла ся українська фльота, можемо побачити, коли порівнаємо її з флотою володарів Чорного моря, Турків. Фльота Порти була тоді в занепаді: біля 1620 р. її головні воєнні сили склалися всього з 6 великих кораблів, т. зв. маонів, і 40-50 галер. Маони ізза неповнотности уживалися рідко і в практиці тільки числено на галери. Нормальна галера мала 24-26 весел зі 140-150 гребцями; військова залога числила 180-200 людей, але вибраних вояків, яничарів, було ледви 40-50. Всі галерні сили можнаби числити максимальньо на 17000 людей, з чого 700 приходить на гребців, 10000 на військову залогу; але яничарів було не більше як 2500. В цілости ця фльота не могла стати до бою, бо мусіла стерегти не лише Чорного моря, але була також стаціонована на Середземнім морі, від Дарданелів до Йонських островів. Наші жерела подають число галер у битвах на Чорному морі не більше як 25, отже половину всеї сили; це далоб цифру понад 8000 залогі, в цім найбільше 5000 озброєних.

Помічну ролю грали у турецькій флоті т. зв. ушкали, перевозові човни, що містили 25-50 людей, отже були менші від чайок. Їх озброювано в крайній потребі ріжним людом, що у бою не представляв ніякої вартости. Одно жерело подає число ушкалів в битві під Очаковом 1624 р. на 300, це далоби число залогі на кілька тисяч.

Коли зіставити запорожську флоту з турецькою, вона не в однім видержує порівняння. Турецька фльота була сильніша через те, що мала великі галери, але загальне число всіх кораблів (вчисляючи й ушкали) не богато перевищало запорожську флотилію, в кращі часи її розвитку. Ще ясніше виступає це, коли порівнаємо залогі обох флот. Чорноморські галери мали гребців понад 3000, — на запорожських чайках було гребців не менше, а нераз і більше; тільки значна участь ушкалів могла дати перевагу турецькій стороні. Щодо озброєння війська, то сили також не були рівні. Турки мали взагалі всього війська 5000, а в тім добірних яничарів лише яких 1200,

— козацькі сили, призначені виключно до бою, доходили до 3-5000.

Заховалися два описи битв на Чорнім морі, що ближче ілюструють ці дані.

В 1624 р. на устю Дніпра Запорожці кілька днів билися з Турками і вкінці перебилися через турецьку флоту. Запорожці мали тоді 102 чайки, Турки 25 галер і до 300 ушкалів. Беручи пересічні цифри, дістаємо силу запорожської залогі 5000, з чого 2500 могло виступити до бою зі зброєю, на турецьких галерах могло бути понад 8000 людей, в тім озброєних 5000 взагалі, а 1250 яничарів. Ушкали скріплювали Турків числом, коли не якістю. Але у бою побідили Запорожці.

Сили обох сторін маємо подані також в іншій битві в тих самих околицях 1625 р. Турки числили козацьку флоту раз на 350 чайок по 50 озброєних людей, то знов тільки 200; коли візьмемо це менше число, то всіх Запорожців було 10000, а готових до бою зі зброєю 5000. З турецької фльоти брало участь у битві 21 галер, — це дає залогу понад 7000 людей, в цім зоружених 4000; турецька реляція замічає притім, що яничари були тільки на 9 галерах, — це далоб число не більше 1000. Нема зовсім згадки про участь ушкалів у бою. Побіда була по стороні Турків.

Тактику Запорожців у морській битві описує Боплян, — дещо можна перевірити і доповнити з захованих описів битв. Запорожці рідко виступали самі до бою, — метою їх походів була не боротьба з турецькою флотою і знищення її, а тільки здобича з околиць, що не були боронені; лише з konieczности вступали козаки у морську битву. Зачіпною стороною були звичайно Турки. Турецька фльота мала операційну базу в однім з отсих трьох місць: в Босфорі, при устю Дунаю, під Очаковом на Дніпровому лимані. Запорожці самі починали битву лише під Очаковом, щоби відкрити собі перехід з Дніпра на море, або з поворотом; позатим ініціатива була при Турках. Тодішня морська битва розпочиналася стрілами артилерії, але що гармати несли недалеко, то переходила скоро у бій зблизька, якого метою було вдертися на поміст ворожого корабля і винищити залогу. Як вже було згадано, не маємо звісток, чи козацька артилерія відгравала важнішу ролю на морі; в кожному разі сильніші турецькі пушки мали перевагу. Тому Запорожці старалися скоро наблизитися до ворожих галер, щоби гарматні стріли не могли їм шкодити. Одно з жерел згадує про те, що до битви козацька фльота уставлялася в півмісяць, — це був звичайний тоді воєнний лад, що мав на меті окружити ворога; з заду знаходилися резерви. Зблизька починали сильну пальбу з рушниць, під її ослоною чайки наближалися до галери і козаки вдиралися на поміст.

З ріжних жерел знаємо про велике число козацьких походів на море і боїв з турецькою флотою, — більшість їх була успішна для Запорожців. На це склалися ріжні причини. Сама будова чайки давала значні користи: при невеликих розмірах такий човен міг легко обертатися — до цього служили дві керми — і міг швидко порушуватися вперед. Тяжчі галери не могли їм в тім дорівняти. Те, що козаки менше уживали вітрил, а головну увагу звертали на весла, також давало їм перевагу над ворогом, якого рухи були залежні від вітру. Незвичайно важне було те, що гребцями на чайках були самі козаки, коли Турки на галерах уживали невільників; ці християнські бран-

ці нерав зраджували Турків, робили замішання і допомагали козакам до побіди. Треба зазначити і те, що Запорозжці на морі перестерігали суворо тверезості, горівки не вільно було вживати під карою смерті. Все те разом — і технічна справність і мо-

ральні цінності — давали козакам перевагу над сильнішим противником *).

*) Жерела до історії козацької фльоти XVI-XVII ст. зібрані найпізніше у М. Грушевського, Історія України-Руси т. VII і VIII; також Жукович, Сеймова борба пров. дворянства, опис України Бопляна в рос. перекладі, Мемуары относ. къ ист. южной Руси вид. К. Мельник.

Холодний Яр

Написав: Михайло Серета.

Сот. Лихарів.

Що Директорія покинула Київ (лютий 1919 р.) і полинула на Захід, про це отаман Чучупак довідався пізніше, коли большевики наступали на Винницю.

Що отаман Чучупак лишився в глибокому запіллю, у селі Мельниках, сумежнім з Холодним Яром, большевики теж не знали, гадаючи, що позаду їх ворога не знайти.

400 озброєних козаків шиковав позаду їх отаман Чучупак. Були це люди надійні, бували, виключно селяне з Мельників, в більшості всі вони рідні Чучупакові: кум Івко, сват Кузьма, дядько Маширок, небіж Петро,

Сидір, Мокій, Ярема — все це були родичі. Кожен з них мав власну хату, господарку, жінку, діток і до всього цього свою зброю: кум Івко тримав під скирдою соломи гармату, сват Кузьма під половою — кулемета, дядько Мирошка під хмизом — рушницю та набой; дідусь Кіндрат переховував на леваді міномета.

Якось сусіди запитали дідуся Кіндрата:

— Покажи нам, як з отії машинерії бити ворога?

Дідусь Кіндрат почув десь у себе за спиною і простодушно відповів:

— Дідько знає, як з неї бити. Треба спіймати інструктора; він навчить.

Випадково отаман Чучупак дізнався, що большевики загарбали Винницю і простують на Проскурів. Скликав він своє вояцтво і запитав, що робити та як бути надалі. Вояцтво ухвалило провадити боротьбу, доки Україна не буде звільнена зпід Москаля і не здобуде своєї незалежності. Чучупак подякував повстанцям, а повстанці проспівали „Ще не вмерла Україна“.

Прослухавши гімн, дідусь Кіндрат сказав:

— Все це добре, тільки вперала треба спіймати на командьора: без вперала воювати не випадає.

Пропозицію дідуся повстанці відкинули і доручили провід над собою Чучупакові.

Василь Чучупак походив з родини звичайного селянина з Мельників. Був він грамотний, поміркований, свідомий націоналіст і запеклий ворог большевиків. Однак йому бракувало військової освіти і досвіду, що складало труднощі в справі організації збройної сили та операційної праці. Звелів він своїм повстанцям розшукати та запросити в Мельники бойових старшин, котрі розумілися би на військовій штуці і знали, як поводитися з генеральною мапою.

Шукати не прийшлося: уникаючи большевицької гостинності, з Черкас дісталися в Мельники, розшукуючи військо Директорії, сотники Лихарів і Палій. Старшини неабиякі, а бойові, досвідчені і головне — Українці. Отаман Чучупак призначив їх своїми заступниками.

То був мент, коли події вимагали від отамана Чучупака жертвенної праці його війська. Відомий отаман Григоріїв, що зрадив в осені Директорії і тепер зрадив вождям червоної армії, шукав, певно для нової зради, іншого об'єкту. Оголосивши війну большевикам, він наступав на стації Цибулеву і Знаменку. Через повстанця з Мельників він переслав наказ Чучупакові, аби той дав допомогу його командирю бригади Масенкові. Масенко перебував на ст. Бобринська.

Чучупак послунав Григоріїва і вирядив на Бобринську 300 повстанців на чолі зі сотником Лихарівим. Масенко стрів їх палкою промовою, якою ствердив, що большевики посолодили селянам і робітникам широким програмом дурних обіцянок, замаскувавши ним свої хижацькі інстинкти і прагнення до самодержавія.

— Отож, — казав він: — не слухайте большевицьких пройдисвітів і покладайтеся на власний розум. Воля народа закликає вас до жертви! Наказую вам рушати нині під Єлисавет і потрошити большевиків, які там знайдуться.

По дорозі на Єлисавет, на ст. Хирівці, Лихарів догнав штаб отамана Григоріїва. Військова етика вимагала від нього представитися отаманові.

Григоріїв прийняв сотника в оточенню своїх штабових старшин Клименка і Бондаренка. Привіталися, побалакали про пекучі справи. Нарешті Лихарів поцікавився, якоїж політичної програми тримається отаман.

Засунувши руки до кишені і забігавши широкими кроками по вагоні, Григоріїв почав так:

— Директорія не виправдала надій українського селянства і робітництва. Політичну працю вона бааує на буржуйних підвалинах, запросивши до державного будівництва капіталістичних попіхачів. З дру-

гого боку, радянський уряд, що проголосив урочисто диктатуру пролетаріату, чинить над селянами нечуваний терор. Мої спостереження такі, що ні Директорія ні радянський уряд не відпов'дають національним, економічним і класовим змаганням українського народу. Я начислив свою програму ясну, як день; програму, яка одна зможе задоволити всі верстви населення. Моя програма... та пощо розмовляти!...

Отаман Григорій вупинився проти Лихаріва, безнадійно махнув рукою і додав іронічно:

— Все одно нічого не зрозумівш...

Під Єлисаветом сотник Лихарів, ніколи цього не сподіваючись, наскочив на чисельну большевицьку армію. Перші бої навели його на сумні думки; врешті він прийняв рішення, накивати пятами подалі від ворога. Вернувши на Хирівку, він зголосився з рапортом до отамана Григоріва. Отаман уважно вислухав відчит і наморщивши чоло, сказав:

— Большевики як отее чортове насіння: зійде там, де його не сіють... Склав я цієї ночі один проєкт воєнного змісту. Коли я його виконаю, буду вважати себе за українського Олександра Македонського. Деякі точки проєкту вимагають, аби ти негайно рушав на Чигирин, перейшов Дніпро, продерся під Золотоношою в запілля большевиків, де розпочавби бойові акції, відповідно до ворожих сил і місцевих обставин.

Лихарів пішов під Чигирин. Далі не пішов: одержав відомости, що українського Олександра Македонського большевики покищо загнали на херсонські степи і що, упоравшись з Григорієм, вони кинули значні сили в напрямку Холодного Яру. Лихарів хутко вернув в Мельники на збільшення сил отамана Чучупака. Чучупак, діставши відомости про напрям большевиків, оголосив мобілізацію місцевого населення. Зі сусідніх сіл — Грушківки, Медведівки, Жаботина зійшлися в Мельники 4000 чоловіка, котрих потрібно було організувати, озброїти, нагодувати і розташувати. Тримати людей на селі було ділом непевним і Чучупак вирядив їх до Холодного Яру.

Холодний Яр — то великий ліс (4 км. від Мельників) з глибокими ярами, крутими проваллями, потаємними тропами і гущавинами, серед яких зорієнтуватися чужій людині було не під силу. Холодний Яр має за собою історичну славу за часів Коліївщини. Максим Залізняк молився під його шатами з ігуменом Мотронієвського монастиря Яворським за визволення народу українського.

Всіх своїх повстанців Чучупак підпорядкував штаб-ротмистру Уварову.

Уварова ніхто не знав. Де він перебував до Холодного Яру, звідкіля він надійшов, з якої частини, про це не знав сам Чучупак.

Прийшов він до отамана, вклонився низенько і сказав так:

— Чутками земля пишається... Чув я про твою могутню силу і добру славу. Якби до твоєї сили, до завзяття твого війська, додати мій досвід, закладаю свою голову, що з большевиками буде покінчено до осені.

Він прийшовся до вподоби Чучупакові, алеж склав недобре вражіння на Палія і Лихаріва: вони інтуїтивно відчували у ньому ворога...

Повстанчий штаб Уварів переніс до Мотронієвського монастиря. Сотник Лихарів перейшов зі своїм відділом до с. Грушківки; сотник Кириченко розташувався в Жаботині, Палій в Медведівці... Деякий

час прийшлося витратити на організаційну працю: на сформування кулеметних сотень і кінних загонів.

Незабаром у глибокому большевицькому запілля, на здивовання червоноармейського головного штабу, почали траплятися лихі для нього несподіванки: то було зникнуть серед білого дня резервові гарматні або кулеметні відділи, то зникнуть харчові транспорти, технічні знаряддя, коні, люди... Були і зникли, ніби корова язиком злизала.

— Ото чудасія, — ломали голови у червоному головному штабі, не знаючи, що то за ворог і де його шукати. Нарешті спіймали одного повстанця, з відділу Лихаріва. Від нього дізналися про Холодний Яр.

— Погадіте, будет он для вас гарячим, пообіцяли вони повстанцям.

Обіцянку свою справили: кинули вони на Холодний Яр всі сили, що тільки мали під рукою: 5-ий і 6-ий Курські піші полки, 16-ий Смоленський полк, 54-ий стрілецький і 6-ий кінний. Облягли вони ліс зі всіх боків: ні вискочити, ні вскочити.

Скликав Уварів до Мотронієвського монастиря всіх начальників відділів, аби порозумілися, що робити. Начальники порадили продертися через большевицький фронт і шукати війська Директорії. Уварів на це не згоджувався і схиляв командний склад до порозуміння з большевиками. Довгий час сварилися сотники з ротмістром, нарешті ухвалили скласти делегацію на чолі з Уваровим, яка мала замиритися з большевиками.

Другого дня ранком Уварів поїхав до большевиків. Скориставши з його відсутности, сотники Палій і Лихарів вишикували повстанців і повели їх на большевиків в районі ст. Райгород. Большевики зустрінули їх гураганним вогнем. Счинився лютий бій: засичали кулі, загуркотіли гармати, застугали кулемети. Створилося щось подібне на пекло. Повстанці було натиснули на большевиків, коли це на лівому ворожому крилі, нби зпід землі, виріс ротмістр Уварів. Подавши рукою знак до припинення стрілянини, він голосно запропонував повстанцям кинути зброю на землю. Серед козаків повсталала замішанина: вони не знали, кого слухати. Лихарів не звернув уваги на заклик Уварова, з 300 козаками продерся через большевицькі лави і перейшов залізницю, взявши напрямок на Новомиргород.

По дорозі, в селі Мокієвці, він зустрів отамана Юрка Тютюнника, котрий з 200 козаками, покинувши отамана Григоріва, мандрував по білому світові, розшукуючи Директорію. Тютюнник мав бойовий самозапевнений вигляд. Завше амбітний і хвастливий, на цей раз він з гордою міною на обличчі занадто збільшував перед Лихарівом свої воєнні талани та роль у визвольній боротьбі.

— Ви, певно, теж зрозуміли, кого бракує Директорії? — запитав він Лихаріва, розгорнувши свої плечі і заломивши руки на боках, на взірць бублика.

— Моя думка, що бракує війська, — відповів запевнено Лихарів.

— Війська? — іронічно усміхнувся Тютюнник, — Ви помилилися, сотнику... Не війська, а, — отаман підніс до гори перста: — Наполеона.

Лихарів промовчав.

— Не журіться, — нишком, аби не почув хтось збоку, додав Тютюнник: — Україна його має... трошки терпіння, і ви почувте про нього.

Попрацювавши з Тютюнником, Лихарів пішов до

Лебедиського монастиря. У монастирі залишився на тиждень, давши козакам відпочити та упорядкуватися зі своєю одежею. Від прочан він довідався, що отаман Григоріїв зупинився зі своїми недобитками в селі Осопняжках, де провадив мобілізацію селян.

Лихарів пішов до нього. Зустрінулись вони так, як колись біблейний батько зі своїм блудним сином.

— Я маю один проєкт, — похвалився отаман Григоріїв, відбувши церемонію взаємних привітань: — Коли здійсню його, буду вважати себе українським Бисмарком. Завтра приїздить до мене з представниками від селян отаман Махно: маю порозумітися з ним про точки, що відносяться до мого проєкту. О, отаман Григоріїв не простак! У людей розуму йому не позичати! Ти певно зрозумів, на що я натякаю... Хе-хе-хе, хто кого...

Григоріїв пильно зупинився очима на Лихаріві і многозначно сказав:

— Тримайся сину мене, не пропадеш. Так чи інакше, шкоди для тебе не буде, а користи, — розгорнув він руки, на той спосіб, коли мають намір загарбати в оберемок соломи: — ось буде скільки...

Ранком другого дня в Осопняці дійсно приїхав з делегатами від селян отаман Махно зі своїм штабом під ескортою кулеметного і кінного відділів.

Григоріїв запросив гостей до місцевої початкової школи. О 10-й годині розпочався мітинг.

В історії революційного руху зустріч двох великих авантюристів Махна і Григорієва, що тримали у своєму послузі десятки тисяч озброєного люду, що опанували значну територію України

— Херсонщину, Слобожанщину, Катеринославщину, Таврію, — зустріч ця заперечує думку тих істориків, котрі переконують нас, що особа не творить історії. В історії нашої визвольної боротьби авантюра Григорієва і Махна висунула зайвий доказ, до якого абсурду зможе дійти юрба, коли вона позбавлена політичної свідомости та ідейного ґрунту під ногами.

Зустріч Григорієва з Махном — то був дипломатичний крок кожного з них до знищення другого, згідно з прислів'ям, що два коти у мішку обов'язково погризуться.

На побаченню у початковій школі перший промовляв отаман Григоріїв. Середній на зріст, шатин, з лагідним обличчям, зі спокійними вишколеними рухами, що натякали на його військову професію, він доводив аудиторії, що всі сили потрібно скерувати на хитрішого ворога. Хитріший ворог, — то більшовики, для знищення котрих дозволено скласти союз навіть з Денікінцями.

Маленький, поганенький з вигляду, істеричний Махно, з обличчям, яке легко розшукати у книжці Цезаря Ломброзо про злочинців, і очима, в погляді котрих заховані сотні кримінальних справ, підплигуючи на коротеньких ніжках, грізно обірвав промову Григорієва, закинувши йому погром у Єлисаветі.

Подавши умовлений знак своєму заступникові, товаришеві Каретникові, він несамовито крикнув:

— Смерть отаману Григорієву!

Счинилася паніка... Махно велитенським кроком догнав Григорієва і звалив його з ніг револьверним стрілом. Каретник з іншими Махнівцями зліквідували штаб Григорієва.

Упоравшись зі штабом Григорієва, Махно звелів обезброїти його козаків. Сотник Лихарів опинився в положенні того російського губернатора, котрого у 1917 році робітники посадили голого на кропиву.

— Оце штука капітана Кука — тільки він і зміг сказати, коли Махнівці, обезброївши його з відділом, замкнули всіх до клуні. Перспективи на майбутнє для

Лихаріва були тепер безвихідні і загрожені. Однак треба було якось рятувати своє життя. Довго радився Лихарів з повстанцями, нарешті всі зійшлися на тій думці, що треба перехитрити Махна. Ухвалили скласти делегацію, з Лихарівим у складі, котра переконалаб Махна, що повстанці чесно виконуватимуть всі його накази при умові, що вони заховають свою попередню організацію.

Ранком Махнівці вишикували повстанців Лихаріва на церковній площі. Прибув Махно. Зірнувши незадоволено, з погордою, на повстанців, він сказав:

— Моє правительство взяло на себе відповідальність перед населенням України за смерть отамана Григорієва. Забив Григорієва я, батько Махно. Я пильно стежив за всіма рухами контрреволюційних банд. Горе тим, хто замахнеться на те діло, що переводжу я з ласки і волі пролетарських кол... Прошу вас

подати свої бажання.

Де-хто з повстанців вигукнув, що вони склали делегацію, якій доручили подати йому побажання. Махно погодився вислухати делегацію.

За годину делегацію зустрів брат батька Махна Григорій, звелівши їй зачекати. Він зауважив, що у першу чергу отаман прийме делегатів від отамана Зеленого. Тільки тепер зобачила делегація двох людей, з вигляду панків, що сиділи на широких селянських лавках, боязно задивляючись на двері до суміжної кімнати. Рипнули двері, і сухорлявий, низенький чоловічок, озброєний з голови до ніг, хрипло крикнув:

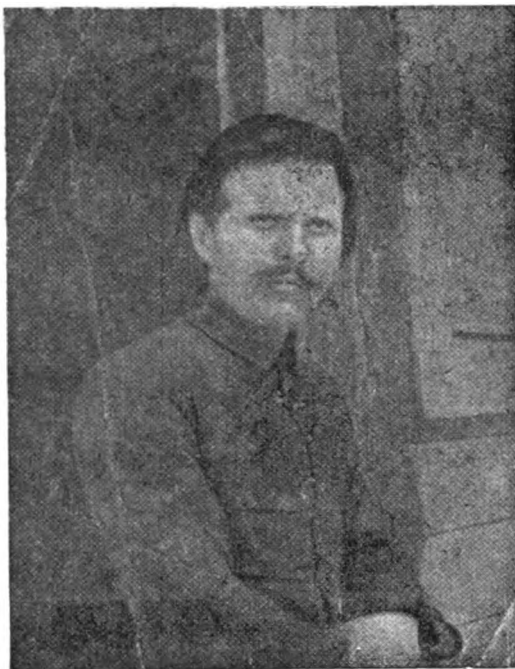
— Від Зеленого!...

Панки зірвалися з місця і хутко, ніби навздогонючи один другого, полинули до суміжної кімнати. За чверть години вони вискочили з кімнати і без сил пригорнулися до стовпа, що серед хати підпирав стелю.

— Розстріляти! — коротенько наказував комусь Махно за дверми. — Офіцери! Сволоч!

Лихарів раптом відчув, ніби хтось позаду виляв йому на хребетину цebro холодної води...

— Від Чучупака! — хрипло пробубонів на порозі чоловічок.

Отаман Махно

Махно упився колючим оком в обличчя Лихаріва, силкуючись прочитати, що заховано на його душі. Делегацію він вислухав уважно. Обіцяв нагодувати і зодягнути повстанців. Прощаючись сказав:

— У ночі ви одержите все, — і звернувшись до сухорлявого чоловічка, додав: — у ночі вишикувати кулеметну чоту.

Ждати ночі не прийшлося. Кінний роз'їзд Махна привіз відомості, що з Ново-Українки посовуються на село Денікінці. Махнівці заметушилися. Отаман плигнув на першу тачанку, порадивши повстанцям Лихаріва простувати за ним. Лихарів зачекав, коли він зник на обрії, і скерував свій відділ у протилежний бік, благословляючи небо, що так легко визволився з біди.

Без відпочинку, не чуючи під собою ніг, давали чосу повстанці, доки не наскочили під ранок на невеличкий хутір. Зустрінув їх в отаманському убранню, велитенської будови чорнобородий селянин, тримаючи в одній руці списа, у другій — рушницю.

— Битися чи миритися прийшли ви на хутір? Що ви за люде? Якого війська? Якого Уряду? Кажіть, говоріть! — загрозливо застукав він Лихаріва перстом зупинивши повстанців на далекій від себе віддалі.

Лихарів відповів на всі запитання, у свою чергу подікавшись, що він за чоловік і чи визнає Директорію.

— Я — отаман Шевченко, — велично привітався чорнобородий селянин. — Маю до своєї розпорядимості 1-ий партизанський курінь. Жадного Уряду не визнаю, бо для себе і свого куріня я сам — Уряд. Директорії не визнаю, однак коли вона визнає мене, можливо, що я визнаю Петлюру. Мої вороги — поміщики, Жиди і Турки.

— Турки? — здивувався Лихарів: — деж ті турки?

— Турки — це по нашому; по вашому — Галичани, чи як там, Австріяки...

— Побійтеся Бога! — зхвилювався Лихарів: — оті Турки — наші брати, Українці; тільки ми нзлежали до Росії, вони до Австрії.

— Хе-хе-хе! — саркастично зареготався отаман: — Розкажіть кому іншому. Я по пиці розпізнаю Турка... Та до дідька їх... Прошу всіх до моєї хати. Знайдеться чарка, знайдемо і до чарки.

День і ніч бенкетували повстанці з отаманом Шевченком. У ночі його забили свої хуторяне. Ранком

вони закликали Лихаріва у садок, де лежав з перерізаною горлячкою отаман Шевченко.

— Собаці собака смерть! — спокійно вказали хуторяне Лихаріву на трупа: — Грабіжник і злодій. Набралися ми від нього лиха.

Один з козаків 1-го Партизанського куріня вклонився низенько перед Лихарівим і сказав:

— Військо наше призначило тебе за отамана. Прийми від нас хліб-сіль і керуй нами. Ти наш батько, а ми твої діти.

Від такої несподіванки Лихарів отетерів. Почав їх запевняти, що примушений відмовитися від такої чести тільки тому, що на нього давно чекає отаман Чучупак, що зі своїми повстанцями він зобов'язаний виконати бойове завдання.

— Правда! Правда! — залемтували повстанці: Немає чого тинятися нам на хуторі! Час до Холодного Яру!

Тогож дня вирушили вони до Холодного Яру. У селі Мельниках зустріли їх з церковним дзвоном, хлібом і сіллю. Отаман Чучупак звільнив їх від праці на три дні.

Зі тиждень у глибокому большевицькому запіллю знову почали траплятися лихі несподіванки. Тільки на цей раз большевики не мали чим приборкати повстанців: всі свої сили вони кинули під Цвіткову, назустріч Денікінській армії.

Дізнавшись про це, Чучупак доручив Лихаріву розшукати під Цвітковою большевиків і почухати їхні потилиці.

Лихарів вирушив. Недалеко від Цвіткової знайшов він отамана Трясила на чолі куріня гетьмана Виговського.

— Моя справа коротенька, — поінформував Лихаріва отаман Трясило. — Коли Денікінці розпочнуть бій з большевиками, я буду нищити з боків одних і других.

Провкт отамана прийшовся Лихаріву до серця, і для його здійснення він зєднав своїх повстанців з людьми Трясила.

Почався бій. Повстанці завзято кинулися на ворожі крила. Большевики не витримали і дали ногам знати. Однак і повстанці прогавили час, і Денікінці оточили їх зі всіх боків великими силами. Продерлися через вороже кільце тільки одиниці, включаючи і Лихаріва. Довго блукав він у запіллю ворога, доки не прийшов до берегів Польщі.

Зовнішно-політичне положення об'єднаних українських армій у „Чотирокутнику Смерти“ в липні-серпні 1919.

Написав: *Др. Василь Кучабський*
(Докінчення)

Не лиш на Україні так було; теж у великоруських провінціях як ось на Донщині і в Сибірі, хоч там не було чейже ніяких підстав підозрівати, що ці державні твори не прилучаться назад до Росії, як тільки большевизм буде в Москві й Петрограді роздавлений, не терпіла „всеросійська“ реакція, бажаючи, щоб її догма про нівелюючу російську державну єдність здійснилася таки негайно скрізь, ніяких окремих розв'язків, тільки теж і там змагала до того, щоб відносини старої царської Росії зараз таки й без решти відреставрувати. В широко закрової акції зважилася вона вкінці одночасно на „всеросійський“ реакційний переворот на Україні і в Сибірі. 15 листопада 1918 приступив до цього загального заговору „общеросів“ український гетьман Павло Скоропадський, проклямаючи державну єдність України з будучою федеративною Росією, а вже два дні пізніше, 17. згл. 19. листопада 1918, розігнали „всеросійсько“-реакційні військові сили зза його демократично-соціалістичної тенденції тимчасовий окремиший уряд Московщини, створений для боротьби проти большевиків над Волгою, а саме створену в Уфі 23. вересня 1918 „Директорію“, а рівночасно теж і Сибір була приневолена зректися своєї окремишої державности; на місце отой „Директорії“ й окремишого сибірського уряду поставлено воєнну диктатуру на чолі з адміралом Колчаком як з тимчасовим регентом держави. Найдовше втримало свою своєрідність Донське Козаче Військо генерала Краснова, аж поки генерал Денікін не покористувався нагодою поразки цього війська большевиками і не приневолив Донських Козаків, обіцяючи їм лиш підцію умовою допомогу в Кубанщини, щоб генерал Краснов пішов 15 лютого 1919 в одставку, а Донці зреклися своєї окремишої державности й підчинилися генералові Денікінові як вождові „всеросійської“ реакції „південної Росії“.¹⁾

Але цим збурила „всеросійська“ реакція підстави побідоносної східно-європейської контрреволюції. Не тільки, що велитенське

наддніпрянське повстання мас, яке вибухло з цього приводу проти Гетьманщини, спричинило з одного удару втрату цілі могутньої бази контрреволюції майже перед брамами Москви, штовхнуло цей цілий великий край у хаос і відкинуло здештовані рештки „всеросійської“ реакції аж на Кубанщину, під Кавказ. Не тільки, що в наслідок цього большевизм зміг на переломі 1918-1919-ого року ще раз залити майже цілу Україну і цілу Донську Область. Короткозора метушня „всеросійської“ реакції в Гетьманській Україні уможливила ще в добавок большевизмові послужитися по своїй суті проти більшешьким, немосковським національним моментом тепер теж і проти „всеросійської“ реакції, як передтим проти Тимчасового Уряду: скільки разів немосковське національне почуття стануло перед вибором поміж русифікаторським гнобленням з боку реакційної „єдиної Росії“ і з другого боку створенням національних совітських республік на руїнах старого соціального ладу, стільки разів це почуття мусіло з природи річи вибирати радше большевизм як менше зло.

Відсіль в цей неправильний погляд, що гетьмансько-українська база контрреволюції в ніякому разі без німецької окупаційної армії обійтись не могла і тому при всяких обставинах упасти мусіла в наслідок зсякнення безздатности тієї армії на вістку про революцію в Німеччині. Приклад внутрішньої консолідації Донщини на протязі 1918-ого року показує,

Старшини та підстаршини IV. курія 5. Сок. Бриг. УГА. Київщина. Вересень 1919 р.

¹⁾ Hurwicz, Gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 141-143.

що можливість такого самого процесу теж і в Гетьманській Україні існувала, лиш що „всеросійські“ реакційні заходи її знищили, бо зверталися проти української державности. Скількиж відпорних сил в самому по собі українському народі було, це показує факт, що без уваги на жадливий розвал після упадку Гетьманщини наддніпрянська „Директорія“ й Симон Петлюра всеж могли ще довгий час сам-на-сам встоятися проти большевиків, — а наскільки могутніша була тоді ота наддніпрянська протибольшевицька потенція, колиб у Гетьманській державі вдалося було злити в одно з українським національним рухом і „всеросійську“ реакцію, як це відповідає самій суттєвій ідеї Гетьманської держави і як зрештою до цього й змагав Гетьманський уряд у перших місяцях свого існування?

З упадком Гетьманської України розвалилися теж і надії „всеросійської“ реакції, що вона швидко вмащевує в Москву й Петроград: її база скорчилася на одну лиш Кубанщину, яку вона адобула під проводом генерала Денікіна в червні 1918, підприємтям з Донщини славним походом 10.000 проти 80 100.000 большевиків, і на якій вона тепер — на переломі років 1918-1919 — упорядковувалася й приготувалася до того, щоб рушити знов на північ з метою відбудови „єдиної невідомої Росії“.¹⁾ В травні 1919 ця армія пішла наступом вперед, захопила до кінця липня 1919 р. в швидких побідах Донщину, яку в міжчасі відбили були большевики, і східну частину Наддніпрянщини з Харковом, посунула відсіль на північ аж по Курськ і побільшилася за цей час напливом добровольців до яких 200.000 мужа в харчовому стані.²⁾ Її стратегічний плян був тепер продертися клином почерез Курськ — Орел — Тулу до Москви.³⁾ Вже сам цей плян, який не дбав про закріплення відносин у запіллю, був прямою протилежністю тому, що в дійсности могло большевизм роздавити, а саме поступовому закріпленню якогось протибольшевицького державного ладу навколо Московщини, чим вирваноб большевизмові його наймогутнішу зброю, а саме нелад і фермент на тилах контрреволюційних армій. Та всеж мав Симон Петлюра, пропонуючи інтернаціональній військовій місії в Кам'янці Подільській свій плян воєнного союзу Українців з генералом Денікіном, всяку підставу припускати, що цей генерал мусів чейже прийти до переконання, що не можна начхати на вжиття сили немосковських національних рухів, передовсім України, для боротьби проти большевизму без того, щоб не скінчилася цілковитою катастрофою ціла „всеросійська“ контрреволюція. Певніні були вказати йому на це стратегічні міркування, а саме, що велика большевицька армія над Дніпром уявляла собою крайню небезпеку на крилі його наступаючих прямим шляхом на Курськ — Орел — Тулу — Москву військ і що цілі небезпеки не можна було усунути без співділення Українців, як теж на дорого окуплена наука упадку Гетьманщини.

Огляд складу контрреволюційних армій, які в липні-серпні 1919 оточували большевицьку Московщину, показує, що навіть тепер, уже після того, як „всеросійська“ реакція захопила в свої руки цілий про-

від над усею східно-європейською контрреволюцією — за виїмком України Симоном Петлюрою, — вона все ще виборювала свої бої проти большевиків не — як здавалосяб — великоруськими, а навпаки немосковськими і великорусько-автономістичними народними силами, так що, на розум беручи, вона повинна булаб справедливо поводитися в політичних справах з тими силами, яким вона своє життя завдячувала, якщо вона хотіла перемогти большевиків.

В тому часі — в липні-серпні 1919 — коли Україна зі своїми сконцентрованими на Поділлі 100.000 жовніра стала була протибольшевицькою потугою першого порядку, лежала точка тяжести інших протибольшевицьких підприємств східної Європи на збройних силах генерала Денікіна, які були воєнним матеріалом багато виряджені завдяки Англії за ціну мовчазного відступлення нафтяної області Баку і Закавказзя¹⁾ і в міжчасі зросли були приблизно на 200.000 мужа. Лиш провід і первісний завязок цієї збройної сили були „общерусько“-реакційними, змагаючи до відбудови одностайної Росії. Але головну силу уявляли собою в цій армії донські й кубанські козаци й воїтники кавказьких народів, які далеко не зреклися були своїх автономістичних замислів, так що енергія Денікінської акції марнувалася в значній мірі на постійне приборкування політичних бажань козаків — особливо українських кубанців.

Мала козацька ватага, група Дутова, яка наступала з заволжанських степів проти нижньої Волги,²⁾ служила звязком поміж військами Денікіна і другою головною армією російської контрреволюції, Колчаковими військами Західного Сибіру й Уральщини. Чужа узброєна сила — чехословацький легіон — творила ядро цього війська. Але й поминаючи це, уявляли собою реакційні „общеруси“ теж і тут тільки зверхні організаційні рямки. Бо суттєвим змістом, який ці рямки виповнював, була — як у Денікіна автономізм — автономістична тенденція найрізноманітніших місцевих чинників східної периферії колишньої Російської Імперії. Перше місце займали при цьому сибіряки. Як „общеруські“ добровольці Денікінської армії поруч козаків, так теж і позасибірські великоруські військові частини, які походили з „Волзької Народньої Армії“, що повстала була в липні 1918 в повстанні проти большевиків біля Самари, стояли щойно на другому місці за сибіряками. Угро-фінські і тюрко-монгольські племена були вкінці третьою складовою частиною; це були Кіргізи, Башкіри, Турко-Татари Західного Сибіру, Буряти Східного Сибіру, і всі вони потворили під гаслом самовизначення свої національні уряди й підтримували тепер Колчакові збройні сили своєю кіннотою.³⁾ Не цілих 100.000 мужа при зброї начисляли всі ці різношерстні війська адмірала. Після початкових невдач „Волзької Народньої Армії“, які вона спершу потерпіла була в другій половині 1918-ого року, судився був цьому фронтові російської контрреволюції, якого обильно постачали воєнним матеріалом Японія й Америка, від грудня 1918 цілий ряд успіхів, яких верхом було заняття Уфи 14 березня 1919 і швидко після того відзискання Самари над Волгою. Але вже в червні 1919 потерпіла ця армія рішучі поразення так, що

¹⁾ Hurwicz, gesch. d. russ. Bürgerkrieges, st. 94-121.

²⁾ Капустянський, op. cit. ч. III. ст. 57-58, 60, — Hurwicz, gesch. d. jüngsten russ. Revolution, st. 161-162.

³⁾ Hurwicz, gesch. d. russ. Bürgerkrieges, st. 202-203.

¹⁾ Hurwicz, gesch. d. russ. Bürgerkrieges, st. 122-134.

²⁾ Hurwicz, gesch. d. jüngsten russ. Revolution, st. 163-208.

³⁾ Hurwicz, gesch. d. jüngsten russ. Revolution, st. 163-208.

підчас того, як Денікін побідоносно посувався вперед, армія Колчака відступала в чимраз більшому розкладі на схід, аж у січні-лютому 1920 зустріла її остаточна загибля посеред Сибіру.

У віддаленню кількох сотень кілометрів від відступаючого Колчакового фронту, поза рідко населеними північними просторами, оперувала з Архангельська і з одинокої незамерзаючої пристані Росії, з Мурманська на північному побережжі півострова Коля, третя, по числу невелика армія російської контрреволюції, армія генерала Гурка¹⁾. Теж і тут не змогли москвини нести тягару боротьби самі. Інтераліантські війська: Англійці, Американці й Італійці, творили з себе суттєве військове ядро цього підприємства.

Четвертою і останньою російською контрреволюційною армією була вкінці армія генерала Юденіча. Ця начисляюча тільки 30–40.000 мужа воєнна ватага мала свою базу на естонській землі, і ніде не виявлялося так ясно як тут, у малих і легко проглядних відносинах такого маленького крайка як Естонія, що суттєва сила контрреволюції походила з немосковського національного самовизначення. А саме: тому що генерал Юденіч не зумів дійти до доброго порозуміння з Естонцями, ця акція була цілковито спаралізована. Без уваги на безпосередню близькість Петрограду, не зміг він ніколи, хіба що лиш хвилино, загрозити поважно цій столиці, його успіхом було, що він взагалі тримався²⁾.

Разом начисляла отже російська контрреволюція в липні-серпні 1919 не цілих 400.000 мужа при зброї, проти яких стояло може мільон большевиків. Щодо боєвої вартости самого війська, то контрреволюціонери перевищали большевиків. Але щодо начального проводу, то вищі большевицькі штаби цілком дорівнювали контрреволюційним.³⁾ Але загубою для контрреволюції, якій здавалося, що большевицям можна знищити одними лиш мілітарними засобами, була щойно одностайна рішуча воля і ясний, геніальний політичний зір на боці большевицького проводу: Ленін. Щойно ця геніальність на боці большевиків і брак політичного талану на боці „всеросійської“ реакції роблять арозумілою перемогу большевицям над усією Східною Європою. Далеко переважаюча більшість населення колишньої Росії певно не бажала большевицям, але заїстість „всеросійської“ реакції відштовхувала її ще більше, так що вона бажала реставрації ще менше, ніж большевицям. В наслідок того ця більшість лише терпіла від горожанської війни, але не приймала в ній участі. В боротьбі зустрілися тільки дві активні меншости: большевицька і ще менша від неї „всеросійсько“-реакційна, і ця остання, будучи в добавок меншою, вкінці пропала, хоч вона мала, що правда: прогавлені нагоди прихилити більшість населення до активного поборювання большевицям і тим самим побідити.

Вже було вказано, що в своїй зарозумілості „всеросійська“ реакція цілком не бачила того, що не її реставрації йні бажання, тільки змагаючи геть від Москви регіональні тенденції були властивою, живою потугою, якої життя для боротьби проти больше-

вицям, як це доказує склад контрреволюційних армій, одиноко годилося до того, щоб отого ворога змогти побідити. Якжеж доказувала „всеросійська“ реакція свою здібність відбудувати розпадаючу Імперію, ту здібність, якої вона цілком відмовляла і большевикам і немосковським народам, уважаючи саму себе за одинокого носія державнотворчих вартостей? Там, де лиш могло, береження права й законности в яскравому противенстві до беззаконного, дикого большевицького террору, вискати для контрреволюції втомлене заверухом й непевністю населення, — там була російська контрреволюція тільки носієм східного, азійського погляду про „твердий державний лад“. Дійсний твердий державний лад полягав на тому, щоб органи державної влади, військо й державна адміністрація, були міцно загнущані, так щоб не своєвілля солдатески й бюрократії, а закон панував над народом. Але східний, азійський „твердий державний лад“ полягав на тому, що військові й бюрократичні сатрапи не є відповідальні за ніщо і не підлягають ніякому вищому закону, тільки своє особисте сатрапське своєвілля дають знати народові наче якомусь ставові, по змозі як найдошкульніше й ображаючи людську гідність як найболючіше, щоб отой народ нарешті туго й безвільно піддався своїй сумній долі „бути твердо опанованим“. Отже й зустрілися в боротьбі „общеруської“ реакції з большевицям тільки білий терор з червоним, обидва однаково своєвільні й жорстокі, обидва в однаковій мірі шматуючи нещасне населення. Це й була поруч із недобаченням регіональних потенцій друга погубна помилка „всеросійської“ реакції, яка перемінила контрреволюцію в якийсь безглуздо шалючий хаос. Білий терор, вжитий не тільки проти справжніх, передових большевиків, але й просто з моста проти всього робітництва, терор теж і просто проти всіх селян — на глум досвідам Гетьманщини, що якщо селянам оставити їхню земельну здобичу, то можна знайти в них союзника проти мійської, пролетарської, большевицької диктатури, а якщо навпаки знущатися над ними карательними експедиціями, то це їх неминуче зажене в большевицям, — терор проти всіх, хто зпоміж інтелігенції не був реакціонером, а соціалістом, а то й лиш демократом, терор проти немосковських національних сепаратистів і навіть проти кубанських автономістів, — білий терор, який мав служити сурогатом замість розуму й сили, котрих бракувало, терор, якому здавалося, що можна тисячкратно більший переворот, аніж революція з 1905 ого року, таксамо втопити в крові, — цей терор доводив рівно лівим, що й правим своєвіллям, однаково жорстоко катоване населення, яке по своїй сутті ні большевицям, ні реакції не бажало, до повстань раз проти большевиків, іншим разом проти реакціонерів, але завше проти тієї терористичної сили, яка якраз у даній хвилині займалася на даній землі своїм кровавим ремеслом. В цій метушні в даній хвилині революційних чи контрреволюційних відрухів зсякала помалу внутрішня сила цілої велитенської Імперії, аж поки на полі бою не остав як побідник той, що відзначався не тільки жорстокістю, а ще й геніальною проникливістю, міцною внутрішньою дисципліною, здібністю відрізняти суттєве й корисне від несуттєвого й неважного: большевицям.

Правда, було в російській контрреволюції багато славних чинів, правда, було багато прикладів найшляхотнішої посвяти й вірности обовязкові. Але

¹⁾ Капустяньський, *op. cit.* ч. III. ст. 58, Temperley, *A History of the Peace Conference, London 1920–1924*, т. VI. ст. 311.

²⁾ Капустяньський, *op. cit.* ч. III. ст. 58, Temperley, *op. cit.* том IV. ст. 311, Hurwicz, *Gesch. der jüngsten russ. Revolution*, ст. 196, замітка.

³⁾ Пор. Капустяньський, *op. cit.* ч. I. ст. 38–40.

найкращі полягли в боях на героїчних починах боротьби, а в великих історичних процесах не питається про шляхотні чини одиниць, хочби вони були хоч які численні, а про те, яке поведення визначає собою загальний характер якогось цілого руху. Але брак дисципліни й безкарність кепської адміністрації, розперзана захищеність збанкротованих великоземлевласників, своєвілля, грабіжництво й жорстокість борців, які перемінилися в найомників, продажність і корупція етапів, вароумість і варварська жажда розкоші всіх відзначали контрреволюційні армії в цілому так, наче в історичній державній ідеї Росії не остало в „общеруської“ реакції вже нічого більше, крім гідного погорди шумовиння. На продовж останнього століття свого існування гниючий царський режим розложив осьтак вищі верстви, які тепер несли на собі „всеросійську“ реакцію, не тільки в їхньому політичному думанню, так що вони вже не були здібні до ніякого ясного, проникливого пізнання суттєвих підстав нового положення, але й цей розклад сягнув уже просто в найглибші основи людяности взагалі.

Такою була отже потуга особисто шляхотного, найліпшими намірами одушевленого мужа, генерала Денікіна, який належав в одному ряді до мужів такого типу, як ось героїчно в бою поляглий генерал Корнілов¹⁾, або як генерал донських козаків Каледін, що поповнив самогубство, щоб таким чином одушевити своє військо до сміливої відборони проти большевиків, бо його слова й заклики вже не викликували відгомону²⁾. Ця потуга прийняла була вже до того часу — до липня-серпня 1919 — своє остаточне обличчя, її вже не можна було зреформувати до тої міри, щоб вона була в силі зробити зі своєї догми про „єдину недеміну Росію“ якийсь виімок для України, по цілій своїй суті й природі вона не могла вже прийняти ніякого союзу зі Симоном Петлюрою, якого вона як „авантюрику“ ненавиділа й ним погорджувала. Така, якою вона була, штурмувала вона вперед на Москву в тій вірі, що штурмує на зустріч побіді, — але прокляттям за свої минулі помилки й гріхи навантажена, вона штурмувала ще тільки на зустріч своїй загоді і смерті.

Отже в тому, що в міжчасі „всеросійська“ контрреволюція Денікіна виросла була аж до такої значної потуги, що вона могла взятися на „або пан, або пропав“ безпосередно за здобуття Москви, лежала погубна для Українців різниця між тим положенням, яке вони могли були зайняти в Східній Європі в часі Berthelemy-вської пропозиції в лютому 1919, і тим становищем, у якому вони тепер, у липні-серпні, 1919, без уваги на свою тимчасову мілітарну силу на ділі знаходилися. Тоді, в лютому 1919, робив генерал Денікін щойно свої перші, непевні кроки, щоб поширити область свого володіння поза Кубанщину. При передумові, що Галичан одушевляв-би в лютому 1919 той самий патріотизм, яким вони тепер відзначалися, при передумові, що вже в лютому 1919 можна було б і в провідних кругах і в простолюддя Наддніпрянщини до тої міри проломити чар соціального радикалізму, до якої він був проломаний тепер, — то Українці могли були б, посідаючи значну частину Східної Галичини як свою базу, певно багато швидче й міцніше розгорнутися, ніж генерал

Денікін. Спираючися на таку силу, а то й більшу потугу, ніж він, вони певно могли були б у тому часі ставити йому умови союзу проти большевиків, і ці умови він — може й під натиском Антанти*) — може навіть мусівби був приймати. Але тепер — у липні-серпні 1919 — підчас того, як Денікінські війська нестримно посувалися вперед, як їхнє число з кожним днем зростало в наслідок напливу нових добровольців, як здобуття Москви уявлялося їм досяжно близьким, — тепер їм здавалося, що українська поміч для них зайва. Що більше! В очах „всеросійської“ реакції був цілий український національний рух в одному ряді з большевизмом чимсь, що безумовно мусіло бути знищене, щоб могла воскреснути могутня Росія, — цілком таксамо, як для Дмовського знищення України було безумовно передпосилкою того, щоб повстала „великодержавна“ Польщі.

Отже теж і що-до російської контрреволюції був плян Симона Петлюри хибним. Україна прогавила вже була до того часу в закордонно-політичному відношенню все: приступлення до большевизму в наслідок своєї неконсеквентности після повстання проти Гетьмана, опертя на Францію в наслідок відкинення Berthelemy-вського миру Галичанами, союз із іншими східноєвропейськими контрреволюційними силами в наслідок повалення Гетьманщини. Вона несла тепер на собі покуту за всі свої минулі помилки, вона не належала до ніякої з тогочасних політичних систем Європи: ні до большевицько-світової революційної, ні до французько-польської, ні до англійсько-американсько-російської, і вона вже не могла пристати ні до кого, бо ніхто на неї як на корисного для себе союзника вже не рахував. Вже під ніякою умовою вона не могла дістати від „Антанти“ якоїсь підтримки, хіба що вона зреклася б не лиш Галичини на річ Польщі, а й навіть свого національного імені і підчинилася б генералові Денікінові як „малоросійське“ плем'я „всеросійської“ нації, бо Антанта поклала тепер усі надії на Денікіна і тому не могла перешкоджувати йому якимись комплікаціями на Україні в наслідок збільшення української потуги. Україна була отже в закордонно-політичному боку вже засуджена на загалу, і не сам по собі мілітарний перстень ворогів, а щойно та обставина, що не було вже для неї ніякої можливости союзу ні з одним із цих ворогів, давала трагічний змісл українському „Чотирокутникові Смерті.“ В цьому-ж зміслі не змінювалося нічого, чи Українці пішли в серпні-вересні 1919 „на Київ“, чи „на Одесу“, бо на „антантську поміч в Одесі“ вони могли рахувати точ-в-точ стільки само, що й — большевики в Петрограді, а рівно в „Одесі“, що і в „Київі“ чекала їх неминуча коначність збройного ударення з Денікінською армією і як наслідок цього ударення — остаточна загада.

*) „Були часи,“ так звідомлював 17. жовтня 1919 західно-український міністр закордонних справ Др. Василь Панейко в Парижі до свого диктатора, „коли Англія зажадала від Українців провекту зфедерування Росії, щоб його накинути слабому ще тоді генералові Денікінові. Петлюра був-би дістав тоді озброєння і підтримку.“ (Пор. Др. Михайло Лозинський, Галичина в рр. 1918-1920. Відень 1922, ст. 179). Під цим розуміє Панейко ведені Марголіном у травні 1919 переговори зі шэфом „російського відділу“ англійського міністерства закордонних справ Selby і в одним із головних членів англійської мирової делегації в Парижі Sir Howard-ом.

¹⁾ Hurwicz, Gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 46—57.

²⁾ Hurwicz, Gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 18—32.

Окремий Стрілецький запорожський курінь.

Написав: Р. С.

(Докінчення)

Запроваджений в м. Ярмолинцях і околицях спокій та зацікавлення місцевих ремісників заробітком од куріня створили сприятливу атмосферу взаємного довіря між місцевою людністю і козаками та старшинами. Не було випадку, щоб козакові чогось відмовлено, не було випадку, щоб хтось поскаржився на козака. Зокрема любила людність сотника Мороза, що й успособленням своїм і зовнішнього вигляду нагадував Тараса Бульбу, що правда з „невеликою“ різницею у віці. Завжди ходив з величезною довжезною люлькою і з привязаним до паска величезним капшуком, в якому тримав щонайменше з 1/2 кильо тютюну махорки; був дуже пристойний з виду, з невеликим вусом пущеним до долу, досить таки грубий, хоч високий; надзвичайно спокійної вдачі, що було дуже кумедним при його короткозорості. Він без цвікера нічого не бачив. Одного разу в часі бою згубив цвікер і безпорадний, дослівно під ворожими кулями почав порпатися навколо себе, щоб його віднайти, забувши очевидно, що нічоґож власне без цвікера не бачить; надбігли козаки і знайшли цвікер. — Справдішній Тарас Бульба шукав так свою люльку.

Отож одного разу телефонує сотник Мороз до команданта куріня і доповідає, що перед півгодиною зголосився до нього старшина-квартир'єр дуже, навіть на ті часи, екзотичного наймення кінного загону, що мав переходити через Ярмолинці до Дунаївців, щоб дозволити загоні розташуватися на ніч в місточку і для цього визначити помешкання, та крім того вказати, в який спосіб заґін мавби здобути для людей харчів і фуражу для коней. Сотник Мороз визначив помешкання, попередивши, що в справі харчів і фуражу перебалакає з самим командантом загону, якого через цього старшину просив до себе. В цій хвилі, доповідав сотник Мороз, прибігли Жиди і йогож таки козаки й оповіли, що якісь невідомі узброєні люди грабують Жидів. Справді, коли він вискочив на вулицю, то побачив, що скрізь літає пірря, а в місті чути галас. Сотник Мороз попросив телефоном команданта куріня негайно приїхати і вислати на поміч пішу сотню, бо він під руками мав лише 19 козаків — решта була в польовій і фуражирній службі — і тому сам не дасть ради з бандитами. Командант куріня зараже вислав чергову сотню і сам верхи поїхав до місточка, хоч і розумів добре, що доки сотня приїде, то може бути пізно, бо від стації до місточка було поверх 4 кильометрів. Був дуже здивований, приїхавши до Ярмолинець, бо був там цілковитий спокій. Хотів навіть закинути сотникові Морозові містифікацію на рахунок його короткозорості, колиб не спостеріг куп пірря на вулиці. Виявилось, що сотник Мороз зі своїми 19 козаками оточив помешкання, де розташовувався був „штаб загону“, заарештував команданта і штаб, а далі поступово вилапав усіх грабників та теж заарештував. — Виявилось потім, що цілий заґін складався з 46 людей. Слідство, перепроваджене з наказу команданта куріня, усталило, що був це якийсь „деташований відділ Чорноморської Січи“, який невідомо

куди йшов, не знав добре свого маршруту й сам командант цього загону. Також усталено, що козаки цього загону допустилися у Ярмолинцях бешкетів, в часі яких відбулися не тільки грабунки, але і вбивства та встановлено, хто з них брав в цьому участь. Розпорядженням Наказного Отамана Осецького головних винуватців, прилапаних на гарячому вчинку, суджено і 4-х з них покарано смертю. В наслідок цього випадку район м. Ярмолинець ніякі „деташовані“ відділи вже не відвідували, а покійний отаман В. Тютюнник оповідав потім командантові куріня, як йому скаржилися деякі „отамани“, що в Ярмолинцях засів якийсь бандит і нікого через місточко і стацію не перепускав. Притім вимагали ліквідації того бандита!.. Але за все нагородою для куріня було пращання з ним місцевої людности, коли курінь у зв'язку з загальною ситуацією на фронті відійшов на ст. Вікторія. Так християне як і Жиди, перші з образами, другі з торою в присутности своїх старостів супроводили курінь за місточко, доручивши передтим командантові куріня адреси, в яких обіцяли „завжди пам'ятати про справедливість і героїство українських старшин і козаків“.

Десь в кінці лютого в м. Кам'янці стався державний заґоїр. — Утворився Комітет оборони Республіки на чолі з В. Чехівським. Перебуваючий в м. Кам'янці „ударний корпус“ отамана Палієнка заарештував членів цього Комітету. Заходами Уряду заарештованих звільнено, Комітет розв'язано, а начальникові Кам'янецької залоги наказано роззброїти „ударний корпус“ і демобілізувати, а отамана Палієнка під вартою відставити до Ставки Головного Отамана. „Корпус“ цей мав за собою Житомирські „події“. Довідавшись про такий наказ Головного Отамана, Палієнко вирішив рятуватися і тому вночі вивіз свій корпус з м. Кам'янця в напрямку на Дунаївці. Потім виявилось, що він мав замір дістатися до Староконстантинова, щоб там увійти до складу Дієвої Армії. На фронті кожна частина була дуже потрібною і через те можна була заслужити на відпущення гріхів.

Тимчасом Штаб Армії, коли дізнався про такий маневр отамана Палієнка, доручив Запорозькому куріневі перехопити ешелон і роззброїти його. Дивним виглядало таке розпорядження для команданта куріня й довго він головувався над його виконанням, аж мусів, як сам казав, зібрати воєнну раду зі своїх сотенних. — Ну, бо деж таки, куріневі наказано роззброїти корпус, та шей ударний. Рада вирішила, що треба спробувати наказ виконати. Командант куріня переказав начальникові стації Ярмолинці, щоб без його відома не приймав потягів з полудня — з Дунаївців, а начальникові стації Соколівка наказав, загрожуючи карою смерті (тоді така формула була нормальною), не випускати потягів зі своєї стації на ст. Ярмолинці. В куріні заряджено поготівля, виставлено навколо двірця зміцнені варті з кулеметами.

Десь коло години 12 вартовий старшина на двірці доповів, що зі ст. Соколівка зголошується ешелон отамана Палієнка, що начальник тої стації десь зник

та що не можна відшукати й начальника стації Ярмолинці. Отаман Палієнко мав вимагати негайно перепустити далі на північ його ешелон і загрожував черговому телеграфістові та начальникові стації карою смерті (дивись вище!) за затримку потягу, а команданта куріня, в імені якого вартовий старшина говорив, обіцяв повісити на дверях двірця. То вже не були жарти. Після довгих перемов між отаманом „ударного корпусу“ а командантом куріня, коли Палієнко побачив, що загрозами нічого не зробить, то так таки просто запитав команданта куріня — щож він має робити. Командант куріня запропонував, одчепити паротяг з одним вагоном і приїхати до Ярмолинець, де отамана заарештують і відішлють до Ставки. Отаман ніби погодився на це, хоч в дійсності вирішив обдурити і під видом одного вагону переїхати цілим ешеленом, сподіваючись, що тоді командант куріня не заризикує виконувати наказ і розпочинати бійку, хоч командант куріня й попередив, що в такому випадку ешелон буде зустрінутий вогнем. Вже вечоріло, коли цілий ешелон підійшов до ст. Ярмолинці. Його затримано перед стацією червоним світлом і вмить з обох боків оточили його Запорожці, зза яких грізно виглядали по обох боках кулемети. Наказ не виглядати з вагонів і не виходити, після кількох нерішучих вигуків, головню з люксового вагону отамана, виконано. Цілком спокійно здали старшини і козаки зброю. Біля ешелону виставлено міцну варту і викликано всіх старшин та козаків, крім отамана, для перевірки. Виявилось, що було щось 17 старшин і понад 140 козаків — увесь склад „ударного корпусу“. Натомісць в ешелоні було багато різного військового і невійськового майна, невідомо як попавшого до корпусу.

Отамана Палієнка запрошено до курінного штабу, почаствовано вечерєю з козацького казана, запропоновано переночувати в дещо менш вигідному вагоні, як той, в якому він приїхав, і на другий день wraz зі штабом і всім майном одіслано до ставки в м. Тернопіль. Між іншим відіслано дуже гарний повіз і троя чудових білих арабів, зза яких зайшов конфлікт між деякими вищими урядовцями з Міністерства Народнього Господарства і Міністерства Внутрішніх Справ, які сперечалися, яке з них має право зберегти цих расових коней для майбутнього розплоду. Козаків „ударного корпусу“ командант куріня наказав вирівнати в один ряд і після короткої промови про істоту визвольної боротьби, про ролу в ній вояка і про значіння дисципліни, запропонував бажаним вступити до куріня. „Бажаючи“ два кроки вперед, решта дістає на два дні хліба і піде по домах“ закомандував командант куріня. Хоч переважна більшість походила з Кам'янецького і Проскурівського повітів і легко могла дістатися до дому, то все-таки зголосилося понад 100 осіб, решта, більш старші віком, почали дякувати за те, що їх відпущено до родин. Ті, що зголосилися до служби, були дуже гарні хлопці, а потім зробилися свідомими патріотами і прекрасними вояками.

Пригоди, такби мовити, не бойові, куріня на цьому не скінчилися. Одного погідного ранку в другій половині березня приїхав на ст. Ярмолинці військовий ешелон, якого начальник зголосився до команданта куріня і оповів, що має наказ Штабу Армії передати на поповнення Запорожського куріня людей своєї частини, якою командує. Був це знаний український патріот і діяч з передвоєнних ще часів доктор Лу-

ценко. На здивоване запитання команданта куріня, чому він опинився в ролі команданта частини замісць того, щоб як людина старша і з таким життєвим досвідченням та громадським стажом бути в державному центрі при якійсь праці, покійний відповів, що йому пропонувано різні посади, але він відмовився, щоб з одного боку бути прикладом для інших, як треба боронити державу, а з другого — щоб не розлучатися з своїми молодиками — студентами та учнями середніх шкіл, що їх він вивіз з собою з Одеси, а з яких власне й складається його частина. Частина та лічила справді щось коло 40 людей, але з огляду на такий її склад командант Запорожського куріня прийняв до себе лише кількох охотників, а решту скерував разом з командантом до Штабу Армії, щоб врятувати від знищення отой цвіт нашої молоді. Д-р Луценко мав переказати Запорожському куріневі й все військове майно, якого зрештою майже й не було, коли не рахувати таким грошей, що доктор Луценко в сумі 200.000 карбованців і передав. Була це несподіванка й велика допомога куріневі так потрібна для оплати за пошиття одягу.

Може якраз на місці буде згадати тут, що всі старання команданта куріня здобути грошей від інтенданства кінчалися ніколи несповнюваною обіцянкою прислати їх, хоч всі справоздання з витрати попередніх авансів завжди акуратно надсилено. — Складав їх старий полковник Кирей, який був діловодом господарчої частини куріня, а з яким командантові куріня частенько доводилося воювати, бо Кирей вимагав дотримуватися у видаткуванні грошей старих російських законів, не визнаючи нових умовин життя, відсутности налагодженого інтенданського апарату і через те браку грошей. За всякі переступлення законів він обіцяв найгострішу судову відповідальність і тому завжди вимагав для власного, як казав, спокою відповідної „резолуції“ (парафи). — Він мав досить клопоту з тим, з якої рубрики куди переносити пороблені видатки, куди заприбутковувати „незаконо“ одержувані (від Харківського Губерніяльного Команданта отамана Труби, від доктора Луценка і т. д.) гроші і тому, бідний, сидів днями й ночами над книжками. Старий досвідчений гарматчик полковник Кирей відмовлявся від усяких відповідаючих його досвідові посад і просив лише дати йому посаду діловода, на якій перебував в куріні аж десь до червня. Коли в Галичини курінь наступав на Україну — тоді він пішов на високу посаду до Головної Управи артилерійського постачання.

Другим випадком була ліквідація „ударного“ (тоді всі частини були ударними) загону з 17 люда якогось Каспарянца. Невідомо звідки він дістався окремим потягом на ст. Вікторія (18 клм. на захід від м. Ярмолинець) і десь здобувши пушку, поставив її „на позицію“ на двірці й щодня регулярно обстрілював з неї околиці Вікторії, пояснюючи свої вчинки тим, що всі селяне навколо Вікторії большевики. Після скарги місцевої людности перед цивільною адміністрацією, губерніяльний комісар Поділля інтервеніював у Штабі Армії, який наказав цілий курінь Каспарянца разом з ним під вартою відіслати до Тернополя.

Забгато справді припало на долю куріня отих „розбруйницьких“ доручень, це відбирало увагу й час від безпосереднього призначення — підготовки до бойової діяльності і було мало приемним. Але коли так було в районі Ярмолинець, то можна уявити собі, що робилося скрізь і скільки треба було Штабові

Армії віддавати таким адміністративним заходам уваги та скільки відривати сил від бойової праці.

Нарешті прийшов час справжньої бойової служби для куріня. — Дня 23 березня після невеличкої сутички з большевиками, що наступали від Проскурова, курінь відійшов згідно з наказом Штабу Армії, який доручено йому ще за кілька днів передтим, на ст. Вікторія, навколо якої розпочалися бої.

Як вже вище згадувалося, на команданта куріня Штаб Армії поклав за порозумінням з ДСВС (Державний Секретаріят Військових Справ) обов'язок евакуації артилерійського складу зі ст. Вікторія. Для навантажування майна у вагони ДСВС надіслав був до диспозиції команданта куріня дві сотні Галичан, вояків реконвалесцентів, під командою поручника Федорчака і четаря Федака. Не ліпше, як у нас, організаційно стояла справа військова й у Галичан. — Понад двіста людей приїхало майже без грошей, без провіанту, а саме головне без коців, без соломи, без кухонь — а ще було дуже холодно. — Поручник Федорчак доповів, що в ДСВС йому сказано, що все на місці застане. Тяжко було дивитися на цих бідних виснажених від ран і хороб козаків, які в такім фізичнім стані потребували спеціального та збільшеного відживлювання, а які голодні всеж не ремствували, а охоче й жертвенно працювали над вантаженням артилерійських набоїв, іноді через брак сил підносячи один набій у двох. Сам бідний у засоби курінь поділявся з Галичанами харчами, господар куріня зорганізував для них кухню, а навіть постачав їх одягом і взуттям. На протязі трьох тижнів працювали ці дві сотні, навантаживши біля 150 вагонів майна, а коли почалися навколо ст. Вікторії бої, відправлено їх до Галичини. Перебутий спільно з Галичанами час приніс велику користь для куріня. Свідомі, політично виховані галицькі козаки дуже спричинилися до поширення свідомости наших стрільців. Вони використовували кожну нагоду, щоб поговорити, щоб вяснити нашим стрільцям зміст наших національно-державних прагнень. Надзвичайно зворушало, коли ті галицькі козаки, що були вже на Україні, оповідали про велич і красу Києва. Вони вмів відшукувати якісь, тільки їм властиві, зворушливі слова захоплення, чим викликали нерас сльози у слухачів. А ті, що в Києві не бували, говорили, що їхньою єдиною мрією побачити Київ, як столицю самостійної Української Держави. Поручника Федорчака і четаря Федака старшини куріня радо прийняли до свого товариства й охоче збували з ними вільний час, бо поручник Федорчак був дуже цікавою людиною, всебічно освіченою, цікаво вмів оповідати і про свою австрійську службу і про свої численні пригоди. Так, то були цікаві люди, з якими старшинам куріня, тоді вже старшинам 1-го пішого Рекрутського полку, довелось ще раз побачитися в січні 1920 року, коли вони обидва втікли зпід большевиків і перейшовши зимою понад 700 км. та передоставившись через большевицький і польський фронти, в ночі зголосилися до команданта Рекрутського полку, конфіованого Поляками в м. Кам'яніці. Але про це колись пізніше.

В часі постою в м. Ярмолинцях, особливо після розбрування „ударного“ корпусу, Запорозький курінь значно збільшився. На 1 квітня його бойовий склад представлявся так: 4 сотні стрілецькі — 4-а складалася майже виключно зі старшин; сотня кулеметна з 6 кулеметів Максима, 2-их кулеметів Кольта і 2-х 37^{мм} гарматок Розенберга; батарея з 3-ох гармат 3[”]

в упряжі і по одній набійній скрині на кожну гармату теж в упряжі та 1-ої гармати 3[”] на п'ялтформі; сотня кінна; чота зв'язковз; чота господарська (обоз) і оркестра. Виносило це 367 багнетів, 8 кулеметів, 4 гармати 3[”] і дві гарматки 37^{мм}, 65 шабель, старшин 83, козаків 442, коней верхових 79, обозних 44. В часі постою на ст. Вікторія було ще зформовано чоту піхотних розвідників, яка складалася з 18 людей. Моральний стан куріня був дуже високий, взаємно-відносини старшин і козаків були більш як товариські, хоч дисципліна й службові вимогання були досить гострі. Харчування і взагалі ціла господарка були поставлені, як на ті часи, ідеально, лише пізніше, коли куріневі довелося перейти на територію більш бідної й знищеної підчас світової війни Галичини, харчування дещо погіршилося. Весь курінь був одноманітно одягнений: англійський захисний кашкет, а в службі французький шолом і захисна блюза.

Після переїзду Запорозького куріня на ст. Вікторія почалася тяжка бойова праця, а одночасно треба було з огляду на наближення большевиків приспішити евакуацію артилерійського складу, для чого довелось від куріня призначити на допомогу Галичанам Запорозьців. Курінь не можна було цілий розташувати в одному місці, на двірці, через брак будинків, тому кінну сотню і обоз розташовано в м. Городку. Щодня від кінноти й піхоти висилалося в напрямку ст. Ярмолинці та в обидва боки розвідку, а вільні від праці люди вправлялися інтенсивно в науці стрільня.

В перших днях квітня кінна розвідка, що завжди відходила на 15-20 кілометрів од розташування куріня, виявила, що в околицьних селах панує якась стриманість збоку населення відносно Запорозьців, чого передтим не спостерігалось, а більш поважні селяне остерігали, щоб відходити за Збруч, „до Австрії“ (так ще по старому називали селяне Галичину), бо большевики вже були по селах і намовляли селян разом оточити «офіцерів», себто курінь. В один з ближчих днів удівстві з боку Ярмолинців підїхав бронепотяг і почав з гармат обстрілювати Вікторію, намагаючись вцілити в артилерійський склад, що булоб для куріня дуже небезпечно, бо вибух того майна, яке ще залишалось на складі, міг знести все навколо в проміні 5-10 клм. Запорозьці кожної хвилини були готові до бою — у відповідь заговорила наша батарея, яка стояла на позиції, й то так влучно, що по кількох стрілах бронепотяг втік. Так на протязі кількох днів він підходив щодня з рана, але вже обстрілював докладно позицію батареї. Крім наїздів панцирногопотягу на протязі кількох днів, іншої акції ворог не починав. Звичайно, неодноразово вночі виходили розвідники з вибуховим матеріалом в надії заскочити панцирник на торі в полі, щоб зірвавши шлях поза ним, захопити його, але він на ніч, як виявилось, відходив до Ярмолинців. Один раз десять старшин на чолі з командантом на охотника дісталися вночі аж на ст. Ярмолинці, але нічого зробити не могли, бо їх зустріла ворожа варта вогнем.

12 квітня розвідка виявила, що большевики вже підняли всіх околицьних селян і обходять курінь, а разом мають розпочати наступ збоку Ярмолинців. Так теж і сталося — цілий день і до полудня наступного дня Запорозьці з успіхом відпирали настирливі атаки ворога, забезпечивши собі шлях відступу на захід до ст. Лісоводи міцною охороною залізничного мосту на р. Смотрич та польовими вяртами

в боки. Біля години 12 варта, що стояла на мості, а безперервно висилала дрезиною стежу для догляду за залізницею між стаціями Вікторія і Лісоводи, донесла, що хтось пробував ручною гранатою висадити невеликий міст в лісі недалеко Лісоводів та що ліс є повний большевиків, хоч вони виглядають на селян — очевидно були то змобілізовані большевиками околицьні селяне, яких вони вислали на розвідку. Командир куріня, користаючи з хвилини спокою після відбитого ворожого наступу, зарядив відворот і наказав, щоб батарея (3 гармати) під охороною кінної сотні відходила по шосі на Городок. Кінному обозові (13 возів) наказано ще за годину передтим негайно вирушити з Городка до Лісоводів, з прикриттям від тойж кінної сотні. На годину пізніше мала вирушити піхота потягом, під прикриттям півсотні на дрезинах та імпровізованого панцирного потягу, який мусів забрати й бічні польові варти — їм наказано стягнутися до залізниці. Як звичайно, обоз спізнився і тому пішов з батареєю — першою батареєю, потім обоз в півкілометри за ним кінна сотня. Йшли без бічної охорони, ані командир батареї, ані командири сотні не подумали про конечність, зогляду на ситуацію, вислати забезпечуючі дозори в боки. У віддалі одного кілометра за м. Городком в напрямку на ст. Лісоводи починається досить великий ліс по обох боках шоси, яка лежить в ярі, і таким чином твориться небезпечне дефіле. Отож там власне сталося те, на що треба було чекати — напад з боку большевиків. Бій завдяки незвичайній гритомности та хоробрости командира батареї сотника Маджи мав такий перебіг: По перших большевицьких стрілах батарея знялася з передків і зустрінула ворога картачами та вогнем з двох своїх скорострільів. Обоз тим часом полетів уперед, за ним передки; кінна сотня відкрила вогонь з своїх кулеметів по ворогові ззаду — ворог завагався й це власне врятувало обоз і передки. Однак по боці ворога була перевага чисельна і зручне положення в терені, він опам'ятався і передні його бовики почали закидати гармати ручними гранатами завдяки чому гармати розбіглися, лише командир батареї сам один стріляв з одної з гармат, а потім відстрілювався ще з револьвера. Захопивши гармати, ворог обернув їх проти кінної сотні та скермував на неї вогонь своїх кулеметів. Сотня відступила на схід, вернула до м. Городка, де її обстріляно з будинків, потім пішла по лівому берегу р. Смотрича на південь і в районі м. Купина перейшла на правий берег Смотрича, у брід пішла до Лісоводів, куди дісталася вночі. З піхотою було так: після направи мосту потяги спокійно приїхали до Лісоводів, хоч в часі переїзду через ліс можна було бачити скрізь якихось підозрілих людей — були це, очевидно, большевицькі розвідники з місцевих селян.

Бій батареї та кінної сотні тривав кілька хвилин,

піхота, що саме в тім часі рушала потягом з ст. Вікторії, чула стрілянину, але віддаль була до 5 км. і тому негайно вислати до допомоги чи виявити, що сталося, було неможливо. Зрештою їзда потягом до Лісоводів зближувала курінь до батареї, бо шоса за Городком наближалася до залізниці та й їзди було 15-20 хвилин. Як тільки потяг прийшов до Лісоводів, заразом вислано на зустріч сотню піхоти по шосі, але сотня ця спіткала лише передки й обоз. Пізно вночі посходилися гармаші, потім надїхала кінна сотня. Виявилось, що загинув командир батареї сотник Маджи (Румун з походження), кілька козаків, 3 гармати і один віз з обозу, натомість кулеметчики принесли свої обидва ручні кулемети.

Була це дуже сумна подія, яка сильно схвилювала Запорожців, а найсильніше командира куріня, бо він вважав себе винним, що не зарядив відвороту раніше, але виправданням для нього було те, що він вважав конечним до останньої можливости боронити Рідну Землю і державне майно. Щодо відсутности бічної і взагалі належної охорони в часі руху батареї, то це була нічим неоправдана бравура сотників Маджи і Мороза, в кожному разі не брак досвіду чи байдужність з їхнього боку. Сумне це досвідчення змусило командира куріня зарядити дальший відворот аж до Збруча, тим більше, що на відтинку від устя Збруча до с. Тарноруди наших частин на лівому боці не було.

15 кв. тня курінь прибув на ст. Кузьминчик. На високій горі над самим Збручем були там ще з часу світової війни старі окопи, які й зайняли куріні польові варти. На другий день вранці командир куріня поїхав до м. Гусятина, щоб довідатися, які там стоять галицькі частини та щоб порозумітися з їхнім начальником відносно бойового співділання. В Гусятині перебувала команда III Відтинку Східного фронту, командантом був отаман Мартинович. Він зазнайомив командира куріня з своїми замірами на випадок наступу большевиків, показав розташування своїх 3-х піхотних та кулеметної сотні і позиції двох батарей. Обидва командири порозумілися щодо співділання і вирішили, що Запорожський курінь перебуває своє господарство за Збруч і буде боронитися на позиції на ст. Кузьминчик, а Галичане натомість будуть боронити переправ через Збруч зправа і зліва, щоб не допустити обходу Запорожців, а коли вясниться ситуація, то вдарять по большевиках, щоб їх знищити.

Ще не встиг командир куріня вернути до Кузьминчика, як почув стріли, це наступали большевики.

ВІД РЕДАКЦІЇ, Бій Запорожського куріня під Кузьминчиком-Гусятином становить лише фрагмент з його бойової діяльности в Галичині. Тому продовження історії куріня буде подане в чергових числах Літопису під заголовком: «Окремий Стрілецький Запорожський Курінь в Галичині».

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Останні Загальні Збори „Червоної Калини“, які відбулися 17. XI. ц. р. в салях Української Бесіди у Львові, були десятими з черги від основання кооперативи, тому мали дещо відмінний характер як звичайно.

Збори відкрив голова Надзірної Ради Др. Степан Шухевич згадкою про померших членів Кооперативи, яких пам'ять вшановано повстанням з місць. Опісля

навязуючи до десятилітньої річниці Видавництва, зясував підсумки з діяльности Кооп-ви за тих десять років, з підчеркненням всіх тих досягнень, якими вона може в тому юв лейному році похвалитись.

Видавництво „Червона Калина“ проістнувало десять років мимо всяких труднощів, які бували, й вибілося на перше місце, а під теперішню пору зали-

шилося майже самотнім, що продовжує успішно свою діяльність, обдаровуючи читачів все вартнішими творами, зокрема з ділянки мемуаристики, що має величезну вагу для нашої історіографії. Тільки завдяки Видавництву «Ч. К.» збільшилося в останніх часах зацікавлення загалом книжкою, зросла серед громадянства любов до неї, а багато авторів, які може й ніколи не думали писати, взялися за перо. Вже хочаби з тих причин значіння Видавничої Кооперативи «Червона Калина» велике. Найкраще зуміло оцінити вагу тієї установи наше громадянство, яке дорожить нею, підтримує її, а навіть під теперішній час небувалої скруги, масово приступає в члени. І це буде чи не найбільше досягнення в десятиліття, найпомітніше признание під теперішню хвилю.

Зчergi забрали слово члени Управи кооперативи П. Постолюк й О. Навроцький, складаючи звіт за минулий діловий рік, а посол М. Матчак звіт з Контрольної Комісії разом з внесенням на уділення абсолюторії уступаючій Управі, причому посол М. Матчак вчитав обширне справоздання Ревізійного Союзу Укр. Кооператив з переведеної ревізії книго- і діловодства «Червоної Калини».

Привяні на Зборах члени ставили здебільша запити до Управи, так що окремої дискусії над звітом не було, а загальні побажання покривалися в цілості з починами Управи, яка в останній час повела вже широку акцію за негайним стягненням боргів та пропаганду за приєднанням нових членів й закупном книжок з 30% опустом у місяці «Червоної Калини» — листопаді.

Редактор Видавництва «Червон. Калини» Л. Лепкий давав окремі пояснення щодо поодиноких книжок, які вийшли за останній рік, а згадавши коротко про видавничі пляни на майбутнє, підчеркнув велику вартість праць відомого історика І. Борщака, які вже поступили до друку і які будуть справжньою ревелюцією для тих, що цікавляться нашим минулим.

Після звітів та відповідей на побажання й запити членів Збори одностайно уділили абсолюторію уступаючій Управі та вибрали нову Надзірну Раду, до якої увійшли: Др. Степан Шухевич, голова, як члени: дир. Зембанку П. Крувицький, посол М. Матчак, др. І. Рудницький, аптикар М. Терлецький, інж. Л. Шела-

рович і Др. В. Щуровський. До Управи: О. Навроцький, Л. Лепкий, П. Постолюк — як заступники: П. Пасіка та І. Тиктор.

Загальні Збори тревали поверх три години і мали наскрізь діловий, поважний характер.

Білянс за рік 1930.

З Р-ку каси		2.877 25
» запасного фонду	21.294 70	
» уділів	24.168 76	
» кредитів готівкою	68.660 22	
» кредитів товарових	12.819 00	
» централія — запас видань		67.305 58
» лядсві борги		42.516 07
» вірителі	8.383 89	
» книгарня — запас		24.850 60
» борги		1.747 46
» вірителі	1.846 41	
» задатки на друк книжок		9.512 60
» відсотків	701 45	
» коштів завідування	687 27	1.844.60
» льокації; уділи в других установах		825 77
» довжники книгарні		872 86
» П. К. О. Варшава		348 02
» зиск з р. 1929	528 50	
» кавці	65 50	
» переходові	10.745 33	1.288 39
» Альманах	1.491 17	
» зиск	2.547 00	
	<u>153.989 20</u>	<u>153.989 20</u>

III. Р-к зисків і страт.

З Р-ку товарів	35.787 85	
» відсотків і провізії		3.729.17
» коштів завідування		28.856 67
» ріжних		655.01
До білянсу: зиск		2.547.00
	<u>35.787 85</u>	<u>35.787 85</u>

Члени „Червоної Калини“ і Передплатники „Літопису“!

ВИРІВНАЙТЕ в грудні свої довги за видання
і залеглу передплату за журнал!

Не ГАЛЬМУЙТЕ праці Видавництва занедбанням
свогого обовязку!

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

Д-р Гр. Савицький, б. підхор. У. Г. А.

Дня 23/3 1931 р. помер б. підхор. У. Г. А. Д-р Григорій Савицький, адвокат в Олеську. Покійний родився 25/2 1889 р. в Негрибці перемиського повіту — студії гімназійні покінчив в українській гімназії в Перемишлях, а відтак записався на права на Львівським університеті. Тут станув в ряди молоді, яка боролася за український університет, брав участь у вічу, на яким згинув Коцко, за що зівстав засуджений на кару 3 місячної в'язниці і relegований в Львівського університету, а дальші студії правничі кінчив у Відні. У вересні 1916 року був покликаний до австрійського війська. Там захорів на грудну і серцеву недугу і як інвалід вернув до дому родичів. Хотяй хорий, станув в ряди Укр. Галицької Армії та як підхорунжий перебув всі її страхиття, а відтак по повероті з України пересидів 9 місяців в Тухолі. Така тяжка військова служба в Укр. Галицькій Армії, як і побут у тухольських бараках серед голоду і холоду були понад його сили і це ще дальше підірвало його здоровля. В часі перших виборів до сойму був на безпідставний донос арештований, а по одномісячнім слідчим арешті випущено його на волю. В 1923

р. вступив покійний на практику як апліканд адвокатури до канцелярії Д-р Жовнірчука в Бродях. В часі свого побуту в Бродях дав себе покійний пізнати як чоловік незвичайно совісний і невсипущий працівник на народній ниві. Мимо свого слабого здоровля і праці в канцелярії, брав активну участь в праці усіх місцевих українських товариств як секретар „Рідної Школи“, виділовий Бурси, Бояна, — голова і основатель „Лугу“ — член „Просвіти“ — з рамени Тов. Рідна Школа і Просвіти дуже часто їздив по селах з рефератами, улаштував фестивини — представлення ітд. В марті 1930 р. відкрив адвокатську канцелярію в Яворові. З початком липня 1930 р. перенісся до Олеська, де з запалом забрався так до своєї фахової праці як адвокат, як і до народної праці на поли культурно-просвітнім і економічним. —

Несподівана смерть забрала того тихого, щирого народного працівника, сповнюючи жalem серця усіх його знайомих і того народу, для якого він працював Земля йому пером!

Несподівана смерть забрала того тихого, щирого народного працівника, сповнюючи жalem серця усіх його знайомих і того народу, для якого він працював Земля йому пером!

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБОК

В „Зіставленню укр. паперових грошей держ. видань 1917-1920“ М. Гнатюка зайшли немилі друкарські похибки, які просимо Шан. Читачів справити, а саме: 1) число пор 6. — в рубриці „Народна назва“, має бути лише: „Богданівка“. 2) число пор. 7: — в тійже рубриці має бути: „Канарейка“, „Птичка“, „Фейгели“, а не: „Гетьманка“, „Рябі“. 3) число 8: — в тійже рубриці має бути: не „Канарейка“, а „Гетьманка“, „Рябі“. 4) числа порядкові 20-24 в рубриці „Випущено в обіг“ має бути: „за Скоропадського“, а не як мильно надруковано „за Центр. Ради“.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 12. / Грудень 1931.

З М І С Т

	Стор.		Стор.
Із старих і майбутніх віків... Олесь	2	Зовнішно-політичне положення об'єднаних україн. армій у „Чотирикутнику Смерти“ в липні-серпні 1919 Др. Василь Кучабський	14
Моя остання стежа в Карпатах Мирон Заклинський	2	Окремий Стрілецький Запорозький Курінь Причинки до історії Укр. Війська 1917-1920 р. Р. С.	19
Моя поїздка з австр. торгов. ком. до Київа Микола Алискевич	5	Заг. Збори „Червоної Калини“	22
З історії української флотії XVI-XVII ст. І. К.	8	Білянс за 1930 рік	23
Холодний Яр Михайло Серєда	11	Посмертна згадка	24

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василіяни у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА «ЩОДЕННИК»

(Продовження)

513. Надісланий купон без назвиска ч. 2269; 514. Володимир Антопяк, Чернівці ч. 1941; 515. Петро Бережницький, Люблин ч. 2639; 516. О. Вакуленко Епіна, Болгарія ч. 2680; 517. Говдій Семен — Луцьк ч. 1673; 518. Галібей Іван, Huta powa kozzary, Kielce ч. 2312; 519. Ювичинський Зенон, Львів ч. 1964; 520. Косоноцький Яків, Львів ч. 1985; 521. Кравчук Іван, Сокаль ч. 2596;

522. Клапоуздак Христя, Коломия ч. 1853; 523. Кружок Рідної Школи, Косів ч. 3623; 524. Кожевників, Берлін ч. 2659; 525. Секція Молоді при Народнім Домі, Гвіздець ч. 3614; 526. Чит. „Просвіти“, Угринів ч. 2367; 527. Федина А., Danzig ч. 2941; 528. Пюрко Богдан, проф., Дрогобич ч. 3616; 529. Михайло Третьяк, Тереховля ч. 1698.

В ЖЕ ВИЙШЛА III частина споминів втікача зі Соловок:

ВИТАЛІЙ ЮРЧЕНКО:

З СОЛОВЕЦЬКОГО ПЕКЛА НА ВОЛЮ

Перші дві частини — „Шляхами на Соловки“ та „Пекло на землі“ досягнули небувалий успіх. Безліч листів з признанням читачів для автора й подяками для видавництва. Найкращі вислови критиків-знавців та загалом цілої укр. преси. III частина „З соловецького пекла на волю“ не менше цікава й захоплююча, змальовує жахливі переживання автора підчас втечі та короткий побут на Україні до переходу за Збруч.

Кінчиться друкувати

незвичайно цікава праця відомого історика Ілька Борщака

ВЕЛИКИЙ МАЗЕПИНЕЦЬ ГРИГОР ОРЛИК

ГЕНЕРАЛ ПОР. ЛЮДВІКА XV.

Ревеляційні документи про взаємини Франції та України в XVIII віці. відкриті в архівах Міністерства Закордонних Справ у Парижі та в музею Замку Дентевіль. Виїмки з великого, досі невідомого „Діарія“ Гр. Орлика. Книга багато ілюстрована з мистецькою вінеткою арт. Гординського.

2 8 Р І К В И Д А Н Н Я . П Е Р Е Д П Л А Ч У Й Т Е І

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

що виходить в 1931 р. під тою самою редакцією

Л Н В виходить точно в кінці кожного місяця в обемі шести аркушів.

Л Н В як і досі, є виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіалізм“ — в краснім письменстві, творчий субективізм — в критиці, енергетизм — в філософії, волонтаризм — в політиці.

Л Н В поборює, як і доі старий провінціалізм і нове „всесвітянство“, де б вони не виявлялися. Поборює „обективність“ в трактованні зявищ життя, за якою криється трусість думки і хворість волі.

Л Н В містить, як і досі, твори українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрішнього дня, і тих, що відсвіжують традиції нашого великого минулого.

Л Н В присвячує увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, області економічній, культурній, церковній і політичній. Знайомить з новітніми національними рухами. З духовним життям великих народів окциденту. Старається виховувати суспільність в душі властивого західній культурі активізму.

Л Н В пильну увагу уділяє інформованню про життя Великої України, містить оригінальні і передруковані праці зазбручанських авторів.

Передплата виносить: місячно 2.50 зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.

Адреса Редакції і Адміністрації: Львів, вул. Руська Ч. 18. III. пов.

Редагує: Комітет. За ред. відповідає: Петро Постолук. Видає: Українська Видавнича Спілка.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

„З И З“

одинокий український сатирично-гумористичний журнал. — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола змаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішніх зазднів.

Чвертьрічна передплата зол. 3.—

Адреса: „З И З“, Львів, вул. Руська ч. 18. III. пов

Вже вийшов

Спішіть з замовленням!

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ на 1932 рік

ЗМІСТ:

М. Лебединський: У 15-ліття заістнування Центральної Ради	1
А. Крезуб: На весні революції	9
М. Горбовий: Стежа на Фісенталь	16
В. Раєвський: З моїх споминів	26
Ф. Коковський: З російської інвазії.	35
С. Даушков: Страшні хвилини	38
М. Заклинський: Наступ УСС. на Олександрівськ 1918 р.	46
Б. Решетило-Мицак: Зі споминів сімнадцятилітнього новобранця	51
М. Горбовий: Вийзд УСС. на Україну 1918 р.	66
Д. Гонта: На панцирнику »Хортиця«	71
В. Заріцький: Випад повстанчого загону	87

І. Рогатнський: Памяти

Карася	97
Я. Курдидик: Незнаний привіт	104
Я. Курдидик: Гармаші	104
І. Шмігельська-Климкевич: Уляна	105
Др. М. Андрусак: Серед останків УГА	113
Я. Курдидик: Епізод	115
І. Курка: Весна 1920 р. в Одесі	117
А. Курдидик: Хам	124
В. Юрченко: Червоно блакитне весілля	126
О. Олесь: З поезій	142
Л. Веринський: Над Ценівкою	143
Др. І. Іванець: Бій під Конюхами	145
І. Федів: Конюхи	149
Р. Купчинський: Стрілецькі гості	157
У. С.: На допомогу інвалідам УГА.	160

Нова мистецька обгортка кисти арт. Едварда Козака.

●
Богатий зміст!

●
Цікаві ілюстрації!

●
Ціна 3 зол., з пересилкою 3·50.

●
Дістати можна Істор. Кал. Альм. „Червоної Калини“ по всіх українських книгарнях в краю і за границею або у ВИДАВНИЦТВІ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ — Руська 18. III.

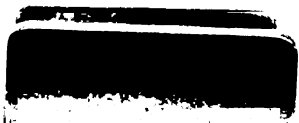

3 0000 134 087 133